

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**1995 – 2005 YILLARI ARASINDA
TÜRKİYE - ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Birnur ERTEKİN

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI**

Balıkesir 2007

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**1995 – 2005 YILLARI ARASINDA
TÜRKİYE - ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Birnur ERTEKİN

2003 12517008

Balıkesir 2007

ÖZET

1995–2005 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

Birnur ERTEKİN

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI

Eylül 2007, 387 sayfa

SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti'nin Türkiye Cumhuriyeti ile olan ilişkileri, Osmanlı Devleti-Ermeni ilişkileri arasında yaşanan üzücü olaylardan dolayı oldukça sancılı bir zemin üzerine inşa edilmiştir.

Ermenistan Cumhuriyeti 1991'de bağımsızlığını ilan ettiğinde bu devleti ilk tanıyanlardan biri de Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Ancak aynı dönemlerde Ermenistan'ın Karabağ ile Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmesi ilişkilerin kesilmesine sınır kapılarının kapanmasına neden olmuştur.

Tez 1995-2005 yılları arasında Türkiye-Ermenistan arasında yaşanan ilişkileri ele almaktadır. Komşu iki devletin izledikleri dış politika tüm yönleriyle incelenmiştir.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerini etkileyen unsur tarihi sorunlardır. Ermeniler her fırsatta soykırım iddialarını uluslararası platformlara getirmeye çalışmakta ve bu şekilde Türkiye'nin suçlanmasını arzulamaktadırlar. Türkiye'ye göre, Ermenistan'ın sözde soykırımın varlığını kabul ettirmeye dönük politikası bu devletin düşmanca tavrını ortaya koymakta, Türkiye'nin Doğu Anadolu topraklarına yönelik toprak talepleri ise Ermenistan'ın toprak bütünlüğüne saygı duymayan bir devlet olduğunu göstermektedir.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde “sorun” olarak kabul edilen her madde sonuçları itibariyle Ermenistan'ın dış politikasının bir parçasını oluşturmaktadır. Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecini de etkileyen sorunlarda Ermenistan sürekli uzlaşmaz tutum sergilemektedir.

Tez, uluslararası ilişkiler ve dış politikada ulusal çıkar ve güç ilişkilerini temel alan teoriler esasında ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türkiye Ermenistan İlişkileri, Sözde soykırım iddiaları, Uluslar arası platformlar, Toprak talepleri, AB 'ye üyelik süreci, Ulusal çıkar.

ABSTRACT

TURKISH ARMENIAN RELATIONSHIPS BETWEEN YEARS 1995 – 2005

Birnur ERTEKİN

Postgraduate Thesis, Department of History

Student Advisor: Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI

September 2007, 387 Pages

Relations of independent Armenian Republic founded after dispersion of USSR, with Turkish Republic is constructed on a comparatively painful basis due unfortunate events confronted among relations of Armenians with the Ottoman State.

Turkish Republic was one of the first to recognize Armenian Republic when it declared its independence on 1991. However, Armenia occupying Karabagh and 20 % or Azerbaijan territory has resulted with discontinuance of relations and closure of boundary entry gates.

The Thesis deals with relations encountered between years 1995-2005 between Turkey and Armenia. Foreign Policies two neighboring states followed up have been examined under all aspects.

Historical events do affect Turkish-Armenian relationships. Armenians try to carry genocide claims to international platforms on all occasions and consequently wish Turkey be accused. From Turkey's stand point, Armenian policy oriented to the acceptance of so-called genocide claim reflects this state's hostile attitude and Armenia's claims put forward towards Turkish East Anatolian territory points out this state's disrespectful conduct in terms of territorial integrity.

Any article approved as a "problem" in Turkish-Armenian relationships constitutes as a result a part of Armenian foreign policy. Armenia always presents an uncompromising behavior in these problems affecting in fact Turkey's EC relations.

The Thesis has been handled in terms of theories based on national interests and power relations in foreign policies and international relationships.

Key Words: Turkish-Armenian relationships, Historical events, So-called genocide , International platforms, Territorial claim, EC Membership process, National interest.

ÖNSÖZ

Her devletin başta komşuları olmak üzere diğer devletlerle iyi ilişkiler kurması ve bu ilişkileri geliştirmesi önemlidir. Devletlerin önceliği, varlık amaçlarına ve buna göre belirlenmiş uzun vadeli stratejilere uygun davranmaktır. Bu doğrultuda da mümkün olduğunca daha fazla devletle ve komşularıyla iyi ilişkiler içinde olmak devletlerin hedefleri arasındadır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, uluslararası ilişkiler tarihi açısından son derece genç ve yeni bir cumhuriyettir. Bu genç cumhuriyet büyük ve önemli bir tarihin de mirasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası üzerinde kurulan bu devlet, söz konusu mirasın avantajlarını ve dezavantajlarını bir arada yaşamış ve halen de yaşamaktadır.

Bu çalışmada, SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan Bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti'nin Türkiye ile ilişkilerinin son on yılının incelenmesi konu edilmiştir. Türkiye ile 1990'da egemen bir devlet haline gelen Ermenistan arasında sağlıklı bir ilişki kurulamamıştır. Bunun temel nedeni Ermenistan Devleti'nin dış politika anlayışıdır. İki ülke arasında geçmişe dayalı olarak sürdürülen ilişkilerin boyutu tüm yönleriyle ele alınmaya çalışılmıştır.

Ermenistan, Türkiye'nin en az ilişkiye sahip olduğu komşu devletidir. Bunun başlıca nedeni Ermenistan toplumunda uzun zamandan beri yerleşen Türkiye ve Türk düşmanlığı bilincinin yanı sıra; bu süreçte Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik işgal politikası ve bir türlü uzlaşma sağlanamayan tarihi sorunlardır.

Tarihsel gerçeklik çerçevesinde Türk dış politikasının oluştuğu iç ortamın dış ortamla örtüştüğü noktada, genel davranışları belirleyen Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sırasında yeni devlete yön veren "Atatürkçü dış politika anlayışı"dır. Atatürk'ün dış politika ile ilgili konuşmalarına bakıldığında barışa ne kadar önem verdiği anlaşılmaktadır.

Bütün bu anlatılanlar çerçevesinde Atatürkçü dış politika anlayışını yine en iyi Atatürk'ün ağzından vermek yerinde olacaktır.

"Milli siyaset demek, hududu milliyemiz içinde her şeyden önce kendi kuvvetimize dayanarak muhafaza-i mevcudiyet edip millet ve memleketin hakiki saadet ve ümranna

çalışmak, tulû emeller peşinde koşarak milleti işgal ve izrar ettirmemek, medeni cihandan medeni ve insani muameleye ve müteakabil dostluğa intizar etmektir.”*

Mustafa Kemal Atatürk’ün Milli Mücadele’den öldüğü güne kadar ortaya koyduğu ilkeler, günümüze kadar geçerliliğini korumuştur. Oysa ki komşumuz olan Ermenistan Cumhuriyeti Devleti’nin dış politika anlayışı ilişkilerin kesilmesine; “Yurtta Barış, Dünyada Barış” ilkesini içine sindirmiş olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile ilişkilerin bozulmasına sebep olmaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümünde, Emperyalist Devletler’in kendi çıkarları doğrultusunda Ermeni Milletini nasıl kullandıklarını, Sözde* Ermeni meselesinin ortaya çıkışını, Osmanlı Devleti’nin bu sorunu çözmek için uyguladığı Tehcir yasasını, Ermeni çetelerinin hunharca yaptığı katliamları, Milli mücadele döneminde Ermeni sorununun nasıl çözümlendiğini inceledik. Bu konuda yapılan bilimsel çalışmalar, araştırma kitaplarından yararlandık.

İkinci bölümde, Bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti’nin nasıl kurulduğunu, anayasasını, izlediği dış politika prensiplerini, devlet adamlarının Türkiye ile olan ilişkilerinde izledikleri politikaları, kısacası Türkiye Ermenistan ilişkilerinin genel durumunu inceledik. Bu konuda yazılmış makaleler, hakemli dergiler, basın ve yayın organlarında çıkan haberler, internet, web siteleri ve uluslararası ilişkiler bölümünde yazılmış yüksek lisans ve doktora tezlerinden yararlandık. Ayrıca değerli hocam, Prof. Dr. Metin Ayışığı’nın bu konuyla ilgili dosyalayıp arşivlemiş olduğu belgelerden bu bölümde yararlandık.

Üçüncü bölümde Dağlık Karabağ sorununu inceledik. Bu konuda kaynak kitaplar konusunda sıkıntımız olmadı. Dağlık Karabağ sorunundaki son dönem gelişmeleri de ayrıca ele aldık.

Dördüncü bölümde Ermenistan dışında yaşayan Ermeni Diasporası, oluşumu, niteliği, yaptıkları lobi çalışmaları, yaşadıkları ülkelerdeki yaptıkları “sözde soykırım” propagandalarını araştırdık.

Beşinci bölüm Türkiye’nin AB’ye adaylık sürecinde Ermeni Meselesinin bir sorun olarak ortaya çıkmasını; “Sözde Soykırım Yasa Tasarılarını” çeşitli ülkelerde dikilen sözde

---

* Aptülaha Akşin, **Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 42.

* Ermeni Meselesi teriminin başına “Sözde” kelimesini ekledik. Çünkü Türkiye’nin bir Ermeni Meselesi yoktur. Ermeniler ve onların destekçisi ülkeler bu konuyu bir mesele yapıp Türkiye’nin önüne sürmüşlerdir.

“soykırım” anıtlarını, 1970’li ve 1980’li yıllarda, Ermeni terör örgütlerinin yurtdışında görev yapan Türk diplomatlarına karşı silahlı, bombalı, kanlı saldırılarını ve değerli Türk diplomatlarının şehit oldukları yerleri ayrıca ele aldık.

Çalışmamızın sonunda ilişkilerin tüm gelişmelerini kronolojik olarak düzenledik. Çalışmamızın genel amacı, Türkiye’nin dış politikasında ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmesinin haklı gerekçelerini oluşturacak bilgilere ulaşmaktır. Özellikle sınırdaş olduğu komşu ülkelere karşı tavizsiz ve güçlü bir politika sergilemenin önemini kavramaktır.

Bu çalışmanın daha sonra yapılacak çalışmalara ışık tutmasını temenni ederiz. Çalışmamın her adımında yol gösteren, çalışmamı titizlikle inceleyip, kıymetli bilgilerini hiç esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI’na teşekkürü bir borç bilirim.

BALIKESİR 2007

Birnur ERTEKİN

KISALTMALAR

AAA	: Amerika Ermeni Asamblesi
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.g.h.	: Adı Geçen Haber
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
a.g.m	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
AK	: Avrupa Konseyi
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
ANCA	: Armenian National Committee of America
ARF	: Armenian Revolutionary Federation
AP	: Avrupa Parlamentosu
ASALA	: Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Gizli Ermeni Ordusu (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia)
ATAA	: Amerikan-Türk Dernekleri Asamblesi
AT	: Avrupa Topluluğu
ATO	: Ankara Ticaret Odası
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasi Bilgiler Fakültesi
a.y.	: Aynı Yer
BDAGM	: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
BMM	: Büyük Millet Meclisi
BM	: Birleşmiş Milletler
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BU	: Boğaziçi Üniversitesinde
C.	: Cilt
CDCA	: Comité De La Defense De La Cause Armenienne

CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DKÖB	: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSP	: Demokratik Sol Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
ECO	: Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİT olarak da bilinir.)
ELDP	: Ermeni Liberal Demokrat Partisi
EDF	: Ermeni Devrimci Federasyonu
EUH	: Ermeni Ulusal Hareketi
ESAV	: Erzurum İktisadi ve Sosyal Araştırma ve Yardımlaşma Vakfı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasılası
IMF	: International Money Fone (Uluslar arası Para Fonu)
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
KEİÖ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türki Cumhuriyeti
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği'nin
NATO	: North Atlantic Trade Organization
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
s.	: Sayfa
SDHP	: Sosyal Demokrat Hınçak Partisi
SDI	: Stratejik Savunma Girişimi
TADF	: Türk-Amerikan Dernekleri Federasyonu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TEBK	: Türk-Ermeni Barış/Barışma Komisyonu
TESEV	: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TRACECA	: Avrupa-Asya-Kafkasya-Doğu-Batı Ulaşım Koridoru (Transport Corridor Europe Caucasus Asia)
TRT	: Türkiye Radyo Televizyonu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri

TUSAM : Ulusal Güvenik Strajileri Araştırma Merkezi
UNESCO : Birleşmiş Milletler Bilim Kùltür Varlıklarını Koruma Örgütü
VAT : Viyana Türk-Ermeni Platformu
Yay. : Yayınları

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
İÇİNDEKİLER	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE SÖZDE ERMENİ MESELESİNİN ORTAYA ÇIKMASI

1. OSMANLI DEVLETİ'NİN BUHRANLI YILLARI.....	8
1.1. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın, Türkiye'nin İçişlerine Karışmaya Başlamaları	8
1.2. 1877-1878 Türk-Rus Savaşı'ndan Sonra Rus-İngiliz Rekabetinin Ermenilerle İlgili Konuları Milletlerarası Bir Problem Haline Getirmesi.....	11
1.3. Misyoner Okulları Aracılığıyla Amerika ve Fransa'nın Türkiye'de Etkili Olmaları	12
2. ERMENİ TERÖRÜNÜN BAŞLAMASI.....	19
2.1. İstiklal İçin Ermenilerin Terör Hareketlerine Başlamaları Hınçak ve Taşnaksutyun Komitelerinin Terör Faaliyetleri.....	19
2.2. Ermeni Komitelerinin Çıkarttığı İsyanlara Yabancı Devletlerin Desteği.....	22
3. I. DÜNYA SAVAŞI'NDA ERMENİ TERÖRÜNÜN DEVAM ETMESİ.....	25
3.1. I. Dünya Savaşı'nda Ermeni İsyanları.....	25
3.2. Düşmanla İşbirliği Yapan Ermenilerin Tehcire (Başka Bir Yere İskana Yani Yerleşmeye) Tabi Tutulması	30
3.3. Tehciri Hazmedemeyen Militan Ermenilerin Başlattığı Katliamlar	38
3.4. Tehcir Esnasındaki Aksaklıklar	39
4. SAVAŞ SONRASI ERMENİLER'İN YAPTIĞI KATLIAMLAR.....	42
4.1. Bolşevik İhtilalinden Sonra Geri Çekilen Rus Birliklerinin Silahlarını Ermenilere Bırakması ve Ermenilerin Yeniden Katliama Başlaması.....	42
4.2. Gürcü – Ermeni – Azeri Konfederasyonu	44
4.3. Ermenilerin Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da Yaptığı Katliamlar	46

5. TEHCİR SIRASINDA TÜRKİYE'YE GELEN AMERİKAN HEYETLERİ.....	51
5.1. King – Crane Heyeti	55
5.2. King-Crane Heyetinin Raporu	56
5.3. General Harbord Heyeti.....	58
5.4. Harbord Raporu ve Sonuçları	62
6. MİLLİ MÜCADELEYİ YÖNETEN T.B.M.M HÜKÜMETİNİN DOĞU'DA ERMENİ YAYILMASINA SON VERMESİ.....	64
7. TÜRKİYE LOZAN'DA ERMENİ KONUSUNA SON NOKTAYI KOYUYOR.....	68

İKİNCİ BÖLÜM

1. ERMENİSTAN CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU.....	73
2. SSCB'NİN (SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLERİ BİRLİĞİ) DAĞILMASINA GİDEN SÜREÇ	73
2.1. SSCB'de Siyasal Kurumlar	74
2.2. SSCB'nin Dağılmaya Giden Süreç İçindeki Ekonomik Kurumları ve Savunma Yapısının Çöküşü	76
2.3. Perestroyka ve Glasnost Politikaları	78
2.4. SSCB'nin Çöküşü ve Bölünme	80
3. BAĞIMSIZLIK SÜRECİNDEKİ ERMENİSTAN.....	81
3.1. Bağımsızlığa Uzanan Ermenistan Gündemi	82
3.2. 1991 Başkanlık Seçimleri	84
3.3. Ermenistan'ın Dış Politika Perspektifi	84
3.4. 1995 Seçimleri ve Anayasa Referandumu	85
4. ERMENİSTAN CUMHURİYETİ ve GENEL SİYASİ TABLO.....	86
5. TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNİN GENEL DURUMU.....	93
5.1. Ter-Petrosyan'ın Türkiye Politikası	100
5.2. Koçaryan Döneminde Türkiye-Ermenistan İlişkileri.....	102
6. SON DÖNEM GELİŞMELERİ.....	107
7. TÜRKİYE ERMENİ İLİŞKİLERİNDE 2002 YILI GELİŞMELERİ.....	129
7.1. Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi	130
7.2. Talat Paşa'nın Ölümünün 81. Yıldönümünde Uluslararası Teröre Bir Bakış Sempozyumu	130
7.3. Ararat Filmi	131
7.4. Reykjavik Görüşmesi.....	132
7.5. Dışişleri Şehitlerinin Anılması.....	134

7.6. Dışişleri Bakanlarının İstanbul Toplantısı	134
8. TÜRKİYE ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNDE 2003 YILI GELİŞMELERİ	136
8.1. “Önkoşul Olmadan” İlişkilerin Normalleşmesi	137
8.2. İlişkilerde Sürekli Adımlar	139
8.3. Ermenistan’ın Yeni Hükümeti	141
8.4. Ermenistan Dışişleri ile Taşnaklar’ın Çelişkisi.....	142
8.5. İlişkilerin Normalleşme Sürecindeki Gelişmeler.....	143
8.6. Dışişleri Bakanlarının New York Toplantısı, 25 Eylül 2003.....	147
8.7. Dışişleri Bakanlarının Brüksel Toplantısı 5 Aralık 2003	149
9. TÜRKİYE ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNDE 2004 YILI GELİŞMELERİ	150
9.1. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül’ün Azerbaycan Ziyareti, 9-10 Ocak, 2004.....	150
9.2. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın ABD Ziyareti.....	151
9.3. Ermenistan’ın Türkiye Politikası	154
9.4. Ermeni Araştırmaları II. Kongresi	155
9.5. Türk ve Ermeni Tarihçileri Toplantısı	157
9.6. “Sözde Soykırım” Propagandaları	158
9.7. Ermenistan Devlet Başkanı ve Başbakanı’nın Türkiye ile İlişkilere Yönelik Görüşleri	160
9.8. NATO Zirve Toplantısı Sırasında Yapılan Görüşmeler	162
10. TÜRKİYE ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNDE 2005 YILI GELİŞMELERİ	164
10.1. Türkiye’deki Gelişmeler	164
10.1.1. Orhan Pamuk Olayı.....	165
10.1.2. CHP’nin Ermeni Sorununa Çözüm Önerileri	166
10.1.3. Justin McCarthy'nin Konferansı.....	167
10.1.4. Erdoğan-Baykal Mutabakatı.....	169
10.1.5. Türk-Ermeni Platformu Çalışmalarının Durması.....	170
10.1.6. Dışişleri Şehitlerinin Anma Töreni	170
10.1.7. Emekli Büyükelçilerin Bildirisi.....	171
10.1.8. TBMM AB Uyum ve Dışişleri Komisyonları Toplantısı.....	171
10.1.9. TBMM'de Sözde Ermeni Meselesi Hakkında Genel Görüşme	172
10.1.10. Boğaziçi Üniversitesi Konferansının Ertelenmesi.....	175
10.2. Türkiye Ermenistan Arasındaki Gelişmeler	179
10.2.1. Türkiye’nin Ermenistan Politikası “Çözumsuzlük Değil, Çözüm”	179
10.2.2. Kars-Ahalkelek Demiryolu Projesi	186
10.2.3. Turhan Çömez’in Ermenistan’ı Ziyareti.....	187

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. DAĞLIK KARABAĞ SORUNU	190
2. DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNDA SON DÖNEM GELİŞMELER	205

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ERMENİ DİASPORASI ve DIŞ POLİTİKADAKİ ROLÜ

1. DİASPORA ERMENİLİĞİNİN YAPISI, NİTELİĞİ VE KURUMLARI	211
1.1. Ermeni Diasporasının Oluşumu ve Yapısı.....	211
1.2. Diaspora Örgütlenmeleri.....	213
1.2.1. Diaspora Partileri.....	213
1.2.2. Lobi Kuruluşları	214
2. ERMENİSTAN'IN İÇ VE DIŞ POLİTİKALARINDA DİASPORA ETKİLERİ	215
2.1. Diaspora Örgütlerinin Tutumları	215
2.2. Ermeni Patriklerinin Tutumu	216
2.3. Erivan Politikalarına Diaspora Etkileri.....	217
2.4. ABD Ermeni Diasporası	219
3. BÜYÜK ERMENİSTAN MİTİ.....	221
3.1. Geçersiz “Sevr” Ermenistan'ını Yaratma Düşü	222
3.2. 1945 Toprak Talepleri	222
3.3. 1989 ve Sonrasında Toprak Talepleri.....	224
4. ERMENİ SOYKIRIM İDDİALARI ve TÜRK DÜŞMANLIĞI MİTİ	226
4.1. Ermenistan Devlet Politikası Olarak Soykırım.....	227
4.2. Soykırım Yasa Tasarıları	228
4.3. Fransa Ermeni Diasporası.....	228
4.5. Diğer Devletlerin “Sözde Soykırım” ile İlgili Kararları	231

BEŞİNCİ BÖLÜM

1. TÜRKİYE'NİN AB'YE ÜYELİK SÜRECİNDE SÖZDE ERMENİ MESELESİ.....	235
1.1. Sözde Ermeni Meselesi ve Lozan.....	236
1.2. Sözde Ermeni Sorununun Yeniden Diriltilişi	237
1.3. Ermeni Patrikleri'nin AB'ye Üye Olmaya Çalışan Türkiye'ye Karşı Savaşı	240
1.3.1. Sözde Ermeni “Soykırım” Anıtları.....	241

1.4. Türk Diplomatlarına Karşı Silahlı Ermeni Saldırıları.....	243
1.5. Türkiye'nin, AB'ye Tam Üyelik İçin Başvurusu	248
1.6. Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye Zorluk Çıkarması.....	249
1.7. Ermenistan Hükümetinin Tutumu	253
1.8. Türkiye'nin Tutumu.....	255
1.9. Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye Karşı Tutumu	259
1.10. Türkiye Üzerindeki Baskılar.....	261
2. KRONOLOJİK OLAYLARLA “ERMENİ SORUNU”	266
SONUÇ.....	319
KAYNAKÇA	321
EKLER.....	340

GİRİŞ

XVIII. asırda ekonomik ve endüstriyel reformlarını yapan Avrupa devletleri ile Rusya, oluşturdukları endüstriyel hayatın ham maddelerini karşılamak için yeni bir işgal ve sömürge hareketini başlatmışlardı. Asya'da, Afrika'da muhtelif ülkeleri işgal eden bu Avrupalı emperyalist sömürgeci devletler, XIX. asırla birlikte gözlerini Osmanlı ülkesine çevirmişlerdir. Osmanlı Türkiye'sini parçalamak ve kendilerine sömürge bölgesi yaratmak için asırlar boyu Türklerle sulh ve refah içinde yaşayan gayri Müslim unsurlara, özellikle Ermenilere el atmışlardır¹.

Burada, akla şu sorular gelmektedir: Türk halkı ile bu kadar haşır neşir olan, devlete sadık bir şekilde hizmet eden ve mutlu bir hayat süren Ermeniler, bu emperyalist güçlerin tahriklerine kapılarak, nasıl Türkiye aleyhinde hareket etmeye başladılar? Ermenilerin Türkiye aleyhtarı faaliyetleri, diğer gayrimüslim halklara göre niçin bu kadar kanlı bir mücadele şekline dönüştü? Bu ve bunlara benzer soruların cevaplarını şu önemli gelişmelerde aramak daha doğru olur. Türk devletinin ve insanının güvenini ve dostluğunu kazanan Ermeniler, Fransız ihtilalinden sonra başlayan milliyetçilik hareketlerinden az da olsa etkilendiler. Osmanlı Devleti'ni parçalamak isteyen Avrupa devletlerinin kışkırtmaları ile bazı Ermeni aydınları Türkiye aleyhtarı bir tutum içine girdi; Kendileri gibi Osmanlı idaresinde kalıp da, yüzyıllar boyu ticari rekabette buldukları Rumların, Avrupa Devletleri'nin, Osmanlı Devletine yaptığı baskılar ile 1820'lerin sonlarında Yunanistan Devleti'ni kurmaları, bazı Ermenileri kıskançlığa ve arayışa sevk etmiştir; Osmanlı Devleti'nin büyük bir hoşgörü ve insancıl düşüncelerle kurulmasına izin verdiği Ermeni Patrikliğinin, Avrupa Kiliselerinin kışkırtmaları yüzünden Ermeni halkını yanlış yönlendirmesi ile Ermeniler, Osmanlı aleyhtarı faaliyetlere başlamıştır; Avrupa Devletleri ile Amerikan yetkililerinin Osmanlı Türkiye'sinde açtıkları misyoner okullarında Ermeni gençlerini okutmaları ve onlara Türkiye aleyhtarı fikirler aşılama, Ermenileri istiklal için arayışa yöneltmiştir; Bütün yabancı gözlemcilerin hemfikir olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere, özellikle Ermenilere, dini ve milli konularda tanıdığı hürriyetlere bir

---

¹ Mehmet Saray, **Ermenistan ve Türk – Ermeni İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005, s. 22.

sınır ve kontrol getirmemesi yabancılar tarafından rahatlıkla istismar edilmesini sağlamıştır; Başta Ruslar olmak üzere, İngilizler ile Fransızlar emperyalist emelleri için Ermenileri bir maşa gibi kullanmışlar. Amerikan misyonerleri de bunlara destek olmuşlardır. Ayrıca, Balkan halklarından Sırp lar ile Bulgarların komitecilik hareketleri ile istiklal mücadelesi yapmaları Ermenileri de etkilemiştir².

Bu faktörler Ermenilerin, Türkler ve Türkiye aleyhinde harekete geçmelerine sebep olmuştur. Kendisini zamanında yeterince yenileyemeyen Osmanlı Devleti'nin yıkılacağı, bu devletin idaresinde yaşayan her milletin de istiklaline kavuşacağı ve bu konuda Yunanistan, Romanya ve Karadağ gibi emsallerin de görülmeye başlandığı bir devirde, Ermenilerin, daha medeni yolları deneme şansları var iken, gidip gözlerini kan bürümüş bazı çete teşkilatlarına ümit bağlamaları ve Türkiye'yi yıkmak isteyen emperyalist devletlerle fiilen işbirliğine girmeleri son derece üzücü ve düşündürücüdür.

Ermenileri, istiklallerini kazanmak için Türkiye aleyhtarı faaliyetlere sevk eden bu faktörlerin izahını şöyle yapmak mümkündür. Fransız ihtilali, Napolyon'un işgalci hareketleri bir kenara bırakılırsa, bütün milletlerin, özellikle başkaları idaresinde yaşayan halkların akıllarına hürriyet ve eşitlik fikrini sokmuştur. Bu eşitlik ve hürriyet fikirleri çok geçmeden milli duyguların oluşmasına yardımcı olmuş, bu ise, milliyetçi akımları doğurmuştur. Rusya, İngiltere, ihtilalin merkezi Fransa başta olmak üzere, Amerika, Afrika ve Asya kıtalarında sömürgeleri olan Hollanda, Portekiz ve İspanya gibi devletlerin hakimiyetleri altında yaşayan toplumlara ve milletlere değil de, Osmanlı idaresinde yaşayan halklar arasında bu ayrılıkçı milliyetçilik hareketlerinin propagandasını yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin, karşılaştığı problemleri halletmede gösterdiği başarısızlıklar, yaptığı reformların arzu edilen neticeleri vermemesi, bu büyük devleti adım adım yıkılmaya doğru götürmüştür. Osmanlı'nın bu durumunu "hasta adam" olarak niteleyen emperyalist devletler, Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve nüfuz bölgelerine almak için, bu devletin idaresi altında yaşayan gayrimüslim halkları bazen gizlice, bazen de açıkça isyana teşvik etmeye kalkıştılar. Sinesinde pek çok milliyeti barındıran Avrupa'nın emperyalist devletlerinin, kendi idarelerindeki insanların

---

² Mehmet Saray, a.g.e., s. 23.

hak ve hürriyetlerine izin vermezlerken, Osmanlı Devleti içinde yaşayan milliyetleri kışkırtmalarının, onların ne kadar dini husumetle dolu olduğunu göstermiştir³.

Kendileri gibi tüccar bir kavim olan Rumların, Rusya ile Avrupa devletlerinin Türkiye'ye baskıları sonucu istiklallerini alarak Yunan Devleti'ni kurmaları, Ermenileri hem kışkırtmış ve hem de arayışlara sevk ettirmiştir. Nitekim, Rumların daha önce yaptığı gibi Ermeniler de, Avrupa'nın büyük devletlerine, özellikle Rusya, İngiltere ve Fransa'ya istiklallerini elde etmede yardımcı olmaları için müracaat etmeye başladıklarını görüyoruz. Açtığı misyoner okulları kanalıyla Amerika'nın da devreye girmesiyle Ermeniler, kendilerine yeterli sayıda müttefikler ve hamiler buldular.

Osmanlı Devleti'nin, devlet yönetiminde vatandaşları arasında ayırım yapmaması, özellikle gayrimüslim halkların dini, kültürel ve ekonomik konularda istedikleri gibi hareket etmelerine izin vermesi, 1839 Tanzimat, 1856 Islahat Fermanları ile vatandaşları arasında hukuken de tam bir eşitlik sağlaması, dış kuvvetlerin gayrimüslimler lehine müdahale etmesine izin vermemiştir. Bununla yetinmeyen Osmanlı Devleti, 29 Mart 1863'de "Ermeni Milleti Nizamnamesi"ni neşrederek bu halkın eğitim, kültür, din ve cemaat işlerini kendilerinin halletmeleri hususunda haklar tanımıştır⁴. Ne var ki Osmanlı Devleti, belki de dış baskılardan çekindiği için verdiği bu hak ve özgürlüklere bir sınırlama ve kontrol mekanizması getirmemiş, Ermeni faaliyetlerini, özellikle emperyalist devletlerle ilişkilerini kontrol edememiştir. Ermenilere ve diğer gayrimüslimlere yardım etmek isteyen ülkeler ve kuruluşlar rahatça istediklerini yapabilmişlerdir. Bu kontrolsüzlük Osmanlı Devleti'nin başını yeterince ağrıtmıştır.

1830'lardan itibaren Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa devletlerinin açtığı misyoner okulları çığ gibi çoğalmaya başlamıştı. Bu misyoner okullarının, Osmanlı idaresindeki gayrimüslimler arasında en çok talebesini okuttuğu halk Ermeniler idi. 1870-1900 yılları arasında sadece Amerikalıların açtığı misyoner okullarının sayısı 469 idi. 50.000'in üzerinde öğrencisi bulunuyordu ki, bu neredeyse Osmanlı Devleti

---

³ Saray, a.g.e., s. 24.

⁴ Saray, a.g.e., s. 25.

okullarında okuyanlara eşit bir rakamı oluşturuyordu⁵. Bu okullardan yetişen Ermeni gençleri, kendilerine öğretildiği gibi, istiklal mücadelesi yapan Ermenilerin potansiyel destekçileri haline gelmişlerdi. Ayrıca Ermeni zenginleri, hem Türkiye'de hem de Avrupa ülkelerinde, özellikle de Fransa ve İtalya'da özel okullar açarak, Ermeni toplumuna lider yetiştirme yarışına girmişlerdi⁶. Bu okullardan yetişen nesiller içinden gerçekten Ermeni halkının önderliğini yapabilecek şahsiyetler yetişmiştir.

Osmanlı devletinin zayıflamaya başladığı dönemlerde, hemen her konuda Avrupa'nın müdahalesinin baş göstermesiyle, batılıların özellikle misyoner din adamı kisvesinde, Osmanlı devleti içine soktuğu provokatörlerin faaliyetleriyle Ermeniler; dini, kültürel, ticari, sosyal ve siyasi açılardan Türk toplumundan uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Böylece, çoğu defa Türklerin zararlı çıktığı trajik olaylar başlamış, Doğu Anadolu'da başlatılan ve İstanbul'a kadar yayılan isyan hareketlerinde binlerce Türk ve Ermeni hayatlarını kaybetmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında ise; Osmanlı askeri olarak düşmanlara karşı savaşan veya geri hizmetlerde çalışan Ermenilere karşılık, Ermenilerin önemli bir kısmı düşman kuvvetlerinin yanında Türklere karşı savaşmıştır. Cephe gerisinde de komitacı Ermeniler kadın, çocuk, yaşlı ayrımı yapmaksızın katliamlara girişmişler, yüz binlerce Müslüman'ın hayatına kastederek Doğu Anadolu'yu bir harabe haline çevirmişlerdir.

Devletin bunları yatıştırmak ve durdurmak için aldığı tedbirler istismar edilmiş ve dış devletlerin tahrik ve vaatleriyle Ermeniler, bin yıl refah içinde yaşadıkları ülkeyi parçalamaya çalışmışlardır.

Anadolu dışında kurulan Hınçak, Taşnak, Ramgavar, Hınçak İhtilal Komitesi, Silahlılar Cemiyeti, Ermenistan'a Doğru Cemiyeti, Genç Ermenistan Cemiyeti, İttihat ve Halas Cemiyeti ve Karahaç Cemiyeti gibi örgütler, halkı silahlı ayaklanmaya sevk etmişlerdir.

---

⁵ Geniş bilgi için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika: 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları**, İstanbul 1989, s. 152-205.

⁶ Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, 2. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul 1987, s. 151.

Osmanlı devleti, Birinci Dünya Savaşı içinde, Ermeni isyanının yoğun olduğu Doğu Anadolu'da, bir yandan cephede Rus ordularıyla ve Rusların yanında yer almış olan Ermeni kuvvetleriyle, diğer yandan da cephe gerisinde Türkleri katleden, Türk köy ve kasabalarını yakıp yıkan, ordunun ikmal tesislerine ve konvoylarına saldıran Ermeni çeteleri ile mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Ayrıca hem cephede hem de cephe gerisinde savaşmak durumunda bırakılmasına rağmen, 9-10 ay, cephe gerisindeki önemli tehlikeyi “mahalli tedbirlerle” çözüme ulaştırmaya çalışmıştır. Bu arada, 24 Nisan 1915'te, cephe gerisinde faaliyette bulunan Ermeni komitecilerine yönelik bir operasyon yapmış ve vatana ihanet eden 2345 komiteciyi tutuklamıştır⁷.

Komitecilerin dışında özellikle Rus sınırına yakın bölgelerdeki Ermeni halkın da devlete isyan halinde olduğunu görünce, son çareye başvurmuş ve bölgedeki Ermenilerden sadece isyan hareketine karışanları savaş bölgesinden alıp, ülkenin emniyetli bölgelerine “sevk ve iskâna”, o dönemdeki ifadeyle “tehcir”e tabi tutmuştur. Bu uygulama ile aynı zamanda her şeyden önce cephe gerisinde iç savaş ortamında bulunan Ermeni halkın can güvenliği sağlanmıştır. Çünkü Ermenilerin bölgedeki Türklere yaptıkları katliam ve mezalimin karşılığını müslüman halk da vermeye başlamıştı.

Ermenistan ile birtakım siyasi ve ekonomik çıkarlar için Ermenileri kullanan bazı devletler, yer değiştirme uygulamasını ve 24 Nisan'daki tutuklamaları bir “soykırım” gibi göstermek ve dünya kamuoyunu bu konuda ikna etmek için yoğun bir propaganda faaliyetine girişmişlerdir⁸.

Oysa Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Osmanlı devletini işgal eden devletlerden İngilizler, aralarında Osmanlı siyasi ve askeri liderleriyle önde gelen aydınların da bulunduğu 143 kişiyi “Ermeni olaylarında savaş suçu işledikleri” gerekçesiyle tutuklayarak Malta adasına sürmüş ve hapsedmiştir. Suçlamalarla ilgili

---

⁷ Geniş bilgi için bkz., **Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ed: Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000. (Çevrimiçi) <http://www.ermenistansorunu.gen.tr/turkce/ozet/index.html> 01.08.2006.

⁸ <http://www.ermenistansorunu.gen.tr/turkce/ozet/index.html> 01.08.2006.

olarak Osmanlı, ABD ve İngiliz arşivlerinde geniş çaplı araştırmalar yapılmıştır. Buna rağmen, Malta'daki tutuklular hakkında iftiraları kanıtlayacak deliller mahkemeye sunulamamıştır. Sonuç olarak Malta'daki tutuklular, kendilerine hiçbir suçlama dahi yöneltmeden ve duruşma yapılmadan 1922'de serbest bırakılmışlardır.

Ancak Türkleri sözde soykırımla suçlama gayretleri durmamış; Malta'daki yargılama sürecinde İngiliz basınında Osmanlı Hükümeti'ni sözde soykırım ile suçlayan ve bu konuyu ispata yeltenen bazı uydurma belgeler yayınlanmıştır. Söz konusu belgelerin General Allenby komutasındaki İngiliz İşgal Kuvvetleri tarafından Suriye'deki Osmanlı Devlet Dairelerinde ortaya çıkarıldığı iddia edilmiştir. Ancak, İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından sonradan yapılan araştırmalar, İngiliz basınına verilen bu belgelerin İngiliz ordusu tarafından ele geçirilen belgeler olmayıp, Paris'teki Milliyetçi Ermeni Delegasyonu tarafından müttefik delegasyonlara gönderilen yazılar olduğu anlaşılmıştır⁹.

Bütün bu gerçeklere rağmen sözde soykırım iddialarını gündemde tutmak için olağanüstü gayret sarf eden Ermeni komiteleri, terör eylemlerine yönelmişlerdir. 1965'ten sonra, çeşitli ülkelerdeki Ermenilerin, Türkiye aleyhine başlattıkları karalama kampanyasıyla dünya ve Türkiye kamuoyunda varlığını hissettiren sözde Ermeni Sorunu, 1970'li yıllarından itibaren yurtdışındaki Türk temsilciliklerine yönelik terör eylemlerine dönüşmüştür¹⁰.

Ermeni komiteleri, sözde iddialarını Ermenistan devletinin açık desteği ve Ermeni Diasporası aracılığıyla sürdürmeye devam etmektedirler. Çeşitli ülke parlamentolarından “Sözde Ermeni Soykırımını” kabul eden yasaların ve önerilerin çıkmasını sağlamaya çalışarak, asılsız iddialarını dünya kamuoyuna kabul ettirmeye çalışmaktadırlar.

Amaçları sözde iddiaların, tüm dünyaya “tanıtılmak”, Türkiye'yi bu temelsiz iddiaları tanımak zorunda bırakmak, sözde soykırımdan dolayı Türkiye'den “tazminat” ve toprak almak ve “Büyük Ermenistan” rüyasını gerçekleştirmektir.

---

⁹ Hüsamettin Yıldırım, **Ermeni İddiaları ve Gerçekler**, Ankara 2000, s. 38.

¹⁰ Bilal N. Şimşir, **Şehit Diplomatlarımız**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2000, (Çevrimiçi) <http://www.ermenistansorunu.gen.tr/turkce/ozet/index.html> 01.08.2006.

Şurası muhakkak ki Türkler ve Ermeniler arasında yaklaşık bir asırdır gerek sıcak gerekse soğuk olarak cereyan eden bir savaş yaşanmaktadır. Ve öyle görünmektedir ki bu savaş daha uzun süre de devam edecektir. 19. yüzyılın ikinci yarısında, 'Doğu Sorunu' çerçevesinde ortaya çıkmış olan Ermeni sorunu, Türkiye için hâlâ tarihi ve diplomatik olarak önemli bir konu teşkil etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE SÖZDE ERMENİ MESELESİNİN ORTAYA ÇIKMASI

1. OSMANLI DEVLETİ'NİN BUHRANLI YILLARI

1.1. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın, Türkiye'nin İçişlerine Karışmaya Başlamaları

1800-1830 arası Osmanlı Devleti'nin gerçekten büyük problemlerle boğuştuğu ilk buhran devri olmuştur. Islahat yapmak isteyen III. Selim'in öldürülmesini takip eden yıllarda devletin yozlaşan Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak yeni bir ordu kurmak mecburiyetinde kalışı Osmanlı Devleti'nin rakipleri olan Rusya, İngiltere ve Fransa'yı Türkiye'nin iç işlerine karışmaya sevk etmiştir. İngiltere ve Fransa'nın, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'yı İstanbul'un otoritesine karşı isyan ettirdiğini gören Rusya, harekete geçerek Balkan Hıristiyanlarını, Osmanlı Devleti aleyhinde ayaklanmaya teşvik etmiştir. Bu kışkırtmaları fırsat bilen Yunanlılar, kendilerine vaat edilen yardımlara güvenerek istiklal için isyan ettiler. Fakat Tepedelenli Ali Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetlerine yenilince, bu üç devletten yardım istediler. Harekete geçen Rus, Fransız ve İngiliz donanmaları Osmanlı donanmasını bir baskınla 20 Ekim 1827'de Navarin Limanı'nda yaktılar¹¹. Osmanlı Devleti bu korsanlık olayını şiddetle protesto edip İngiltere, Fransa ve Rusya'dan tazminat talep edince, bu devletlerin elçileri İstanbul'u terk etmişlerdir. Bir müddet sonra İngiltere ve Fransa, olaydan duydukları üzüntüyü bildirmek lüzumunu hissetmişlerse de, Rusya tam aksini yaparak Osmanlı Devleti'ne karşı 1828 Nisanı'nda savaş ilan etmiştir. Askeri yönden iyi durumda olmayan Osmanlı Devleti, Rusya'ya yenilerek 14 Eylül 1829'da Edirne Antlaşması'nı imzalamak mecburiyetinde kalmıştır.

---

¹¹ M. Murat Hatipoğlu, *Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Ankara 1988, s. 24.

Ağır şartları ihtiva eden bu antlaşma ile Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde daha çok nüfuz sahibi olacağını gören İngiltere ve Fransa'nın, Osmanlı Devleti'ni ikna ederek Yunanistan'ın istiklalini tanınmasını kabul ettirdiler. Edirne Antlaşması'ndan 5 ay sonra İngiltere, Fransa ve Rusya temsilcileri Londra'da bir araya gelerek imzaladıkları protokolle 3 Şubat 1830'da Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan ettiler¹². Bu üç devletin yardımı ile istiklallerini kazanan Yunanlılar, Ortodoks Yunan Kilisesi'nin kışkırtmaları ile bir müddet sonra Türkiye aleyhinde genişleme emellerini propaganda etmeye başladı.

Bu olaylarda son derece aktif bir rol oynayan I. Nikola önderliğindeki Rusya, Osmanlı idaresinde yaşayan Hıristiyan halkların hamiliğini yaptığıı açıkça ilan etmiş, başta Sırpolar olmak üzere diğer Balkan Hıristiyanlarına yeni haklar verilmesini sağlamıştır. Bununla da yetinmeyen Rusya, işgal ettiği Doğu Anadolu toprakları ile İran'dan aldığı topraklar üzerinde kendine bağlı bir Ermenistan bölgesi oluşturmuştur. Ne var ki, Ermenilere vaat ettiği hiçbir hususu yerine getirmeyince, Ermeniler, Rusya yönetimini protesto etmiş; Doğu Anadolu'dan zorla göç ettirilerek Erivan civarına yerleştirilen Türk Ermenileri yeniden Türkiye'ye göç etmek istemişlerdir. Fakat onların bu isteğini ne Rus, ne de Osmanlı makamları kabul etmiştir¹³. Kısaca, Rusların oluşturduğu bu küçük Ermeni bölgesi, Ermenilerin arzu ettiği bir devlet olmaktan ziyade, Rusya'nın, İran ve Türkiye sınırında bu iki İslam ülkesine karşı yapacağı operasyonlar için bir atlama taşı görevini yapan tampon bölge olmuştur.

Osmanlı Devleti, bir baskın halinde gelişen bu bölücü olaylara, içine düştüğu askeri zaafolar dolayısıyla, karşı koyamamıştır. Bir müddet sonra Osmanlı Devleti, önce Tanzimat ve sonra da Islahat Fermanları ile bir dizi tedbirler alarak, Fransa, İngiltere ve Rusya başta olmak üzere diğer Avrupa Devletleri'nden gelen baskıları ve müdahaleleri hafifletmek için gereken hukuki tedbirleri almıştır¹⁴. Ayrıca, bu fermanlarla Osmanlı

---

¹² Hatipoğlu, a.g.e., s. 25.

¹³ Geniş bilgi için bkz., Kemal Beydilli, **1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler**, s. 370-382. Şükrü Memedov. "Ermenilerin Türkiye ve İran'dan Göç Ettirilmeleri Politikası", Türk-Ermeni ilişkileri Uluslar arası Sempozyumu, ATAM Yay., Ankara 2000.s. 63-68.

¹⁴ Gülnihal Bozkurt, **Azınlık İmtiyazları -Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş**, ATAM, Ankara 1998, s. 35-44.

Devleti, kendi eğitim teşkilatında yaptığı reformlar yanında, Batılı ülkelere de, özel okul açmaları konusunda verilen izni genişletmiştir. Bu izinden istifade eden Fransa, İngiltere, Avusturya, İtalya ve özellikle ABD, Osmanlı Türkiyesi'ndeki gayrimüslimleri eğitmek maksadıyla okullar açmaya başladılar¹⁵. Osmanlı Devleti bu izni tamamen insani düşüncelerle vermişti. Fakat, bu okulları açan Amerikalı, İngiliz ve Fransız yetkililer aynı insani düşüncelerle hareket etmemişlerdir. Eğitim verdikleri okullarda gayrimüslim gençlere Osmanlı idaresinden ayrılma ve isyan etme fikirlerini aşılamışlardır.

Bu gelişmelerden en çok yararlanan devlet, Rusya olmuştur. Rakibine karşı üstünlük sağlamada her türlü hareketi mubah addeden Ruslar, Türklere karşı galip gelebilmek için Ermenilere her türlü yardımı yapma vaadinde bulunmayı ihmal etmemiştir. Türkiye'ye karşı yaptığı savaşlarda Ruslar, Ermenilerden hem asker olarak, hem de sivil teşkilat olarak faydalanmıştır. Kafkas Ermenileri'nden oluşan gönüllü alaylar, Rus ordusunun öncü birliklerini oluştururken, sivil teşkilatlar da Türkiye dahilinde isyan çıkartmak için kullanılmışlardır. Bu savaşın Türklerin yenilgisi ile bitmesi, Ruslarla müttefikleri Ermenilere, işgal edilen Türk bölgelerinde mal ve can kaybına sebep olan büyük tahribat yapma fırsatı vermiştir¹⁶. Bununla da yetinmeyen Ruslar, Osmanlılara dikte ettirdikleri Ayastefanos Antlaşması ile hem Ermeni meselesinde, hem de Balkan Hıristiyanları, özellikle Bulgarlar konusunda Osmanlı Devleti'ne ağır yükümlülükler getirmişlerdir. Bu gelişmeleri dikkatle takip eden İngiltere, Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde büyük nüfuz sahibi olduğunu görür görmez duruma müdahale etmiştir.

---

¹⁵ Geniş bilgi için bkz., U. Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika XIX. yy da Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Misyoner Okulları**, İstanbul 1989; M.H. Vahapoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, Ankara 1990.

¹⁶ **British Documents On Ottoman Armenians**, V.I (1856-1880) Ed. By. Bilal Şimşir, TTK Yay., Ankara 1989, s. 149-153.

1.2. 1877-1878 Türk-Rus Savaşı'ndan Sonra Rus-İngiliz Rekabetinin Ermenilerle İlgili Konuları Milletlerarası Bir Problem Haline Getirmesi

Kendilerini Osmanlı idaresinde yaşayan Hıristiyan halkların hamisi ilan eden Ruslar, 1829-1830'larda kurdukları küçük Ermenistan bölgesini, Osmanlılara karşı kazandıkları son zaferden sonra güneye doğru daha da genişletmişlerdir. Maksatları Hıristiyan Ermenilere yardım etmek değil güneye inme siyasetinde kullanılmak üzere Kafkaslardan Doğu Anadolu'ya ve Basra ile İskenderun'a inecek bir Ermenistan koridoru yaratmaktır. Rusların, Doğu Akdeniz ve Hindistan'daki İngiliz menfaatlerini tehdit edeceğini gören İngiltere, Rusya'nın Balkanlarda yayılmasını istemeyen Avusturya ile Almanya'yı da yanına alarak Berlin'de bir kongre toplamak kararı aldı. İngilizlerin arzusu, Rusların bu bölgelerde nüfuzunu azaltmak idi. Bu arada Ermeni din adamları hemen harekete geçerek, hem Rus makamlarına, hem de İngiliz makamlarına ulaşarak yapılan antlaşmalara Ermenilerin oturduğu bölgelerde, özellikle Orta ve Doğu Anadolu'da “ıslahat yapma” ve “Ermenileri Kürt ve Çerkez hücumlarından koruma” şartını koydurmuşlardır. Berlin Kongresinin 61. maddesine göre, Osmanlı Devleti, “Ermenilerin oturdukları vilayetlerin mahalli şartları dolayısıyla muhtaç oldukları ıslahat ve düzenlemeleri geciktirmeden yapmayı ve Kürtler ile Çerkezlere karşı emniyet ve huzurlarını korumayı taahhüt eder ve bu konuda alacağı tedbirleri sırası geldikçe devletlere tebliğ edeceğinden, adı geçen devletlerde bu tedbirlerin tatbikine nezaret edeceklerdir”¹⁷. Böylece Osmanlı Hükümeti, Ermenilerin yerleşmiş olduğu bölgelerde, özellikle Doğu Anadolu'da, gerekli ıslahatı vakit geçirmeden yapacağını taahhüt ve yabancı devletlerin kontrolünü kabul etmiş oluyordu.

Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarında “Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde ıslahat yapılmalıdır” isteği dile getirilinceye kadar, Ermeni toplumu, Osmanlı Türkiye'sinde rahat bir hayat yaşıyordu. Fakat, Rusya'nın kendi emperyalist emelleri için Ermenileri devamlı olarak kullanması, Erivan merkezli oluşturduğu Ermeni bölgesini genişletmesi, idaresi altındaki bu Ermeniler vasıtasıyla Türk idaresinde yaşayan Ermenilere kolayca ulaşip onları kandırması Türkiye için büyük problemler yaratmaya başlamıştır. Zira bu gelişmeler, Ruslara, Türkiye'nin iç işlerine karışma

---

¹⁷ Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, 2. Baskı, Ankara 1993, s. 112-117.

fırsatı veriyordu. Bu tehlikeyi gören Osmanlı Hükümeti, bir tehlike anında kullanılmak üzere Kıbrıs'ı verdiği İngilizlerden hemen devreye girmelerini ve Ermeniler ile ilgili yapılacak ıslahat hareketlerine gözlemci olarak katılmalarını istemiştir¹⁸.

Esasında İngilizler, Rusların Kars, Ardahan ve Batum'u aldıktan sonra barış antlaşmasına Ermeniler ile ilgili bir madde koydurmalarından son derece rahatsız olmuştu. Doğu Anadolu'daki Ermenilere de nüfuz etmeleri halinde Rusların, İskenderun ve Basra Körfezlerine rahatlıkla inebilecekleri düşüncesi İngilizleri bayağı rahatsız ediyordu. Rusların bu ilerlemesi ise, 1869'da açılan Süveyş Kanalı ve İngiliz idaresindeki Hindistan için büyük bir tehlike olacaktı¹⁹. İngilizler, Osmanlı Devleti'nin kendini toparlayacaklarına dair inançlarını bir nevi yitirmişlerdi. Onun için, bizzat harekete geçerek Ermeni meselesini halletmek için çalışmaya başladılar. Doğu Anadolu'ya gönderdikleri subayları vasıtasıyla durumu yerinde tetkik ettirdiler²⁰. Ermenilerin bölgede azınlıkta olduklarını, azınlıkta olan bir halka devlet kurdurulamayacağını, kurulsada dahi bu devletin kısa zamanda Rus idaresine gireceğini gördüler. Bunun üzerine bölgede reform yaptırarak Ermenileri kendi nüfuzları altına almayı ve onlara bir nevi özerklik verilmeyi fakat, Ermenilerin Rusya yerine Osmanlı Devleti idaresinde kalmalarının kendi menfaatleri için daha doğru olacağını düşünerek hareket etmeye başladı²¹.

1.3. Misyoner Okulları Aracılığıyla Amerika ve Fransa'nın Türkiye'de Etkili Olmaları

Ermeni meselesinin içinde Rusya ve İngiltere'den sonra üçüncü bir yabancı kuvvet vardı ki, bu da 1830'lardan itibaren açtığı okullarla Ermeni gençlerini eğiten Amerikan Misyoner Teşkilatı idi. Sayıları 469'u bulan bu misyoner okullarında on binlerce Ermeni genci eğitim görmüş ve bu gençler arasından pek çok kişi Ermeni

---

¹⁸ Gürün, a.g.e., s. 125, Ramazan Çalık, **Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamit Döneminde Ermeni Olayları**, Kültür Bak. Yay., Ankara 2000, s. 80-81.

¹⁹ **British Document on Ottoman Armenians**, Armenians, Vol.I, s. 135-140.

²⁰ **British Document on Ottoman Armenians**, Vol.I, s. XXIV-XXVII, 384-388,445-447; Cevdet Küçük, **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897**, İstanbul 1984, s. 45-47; Erdal İlter, "Ermeni Meselesinin Doğuşunda ve Gelişmesinde İngiltere'nin Rolü", ATAM, Sayı 6, Ankara 1995, s. 166-170.

²¹ **British Document on Ottoman Armenians**, Vol.II, s. 41-46; Salahi Sonyel, **The Great War and The Tragedy of Anatolia**, TTK. Ankara 2000, s. 17-19.

davasının öncüleri haline gelmiştir²². Amerikan misyoneri, Ruslarla İngilizlerden daha çok Ermeni hareketinin içinde bulunuyorlardı. Amerikan misyonerlerinin bütün arzuları Protestanlığı kabul etmiş müstakil bir Ermenistan'ın ortaya çıkması idi. Laik bir eğitim sistemi ile Ermenilere milli kültürlerini öğreten Amerikan misyoneri, bununla da yetinmemiş Ermeni kilisesinin bağınazlığını kırmış, kilise dili yerine halkın anlayacağı bir Ermenice'ye İncil'i tercüme ettirmişlerdir. Verdikleri eğitimle Ermeni cemaatinin yönetimini demokratik bir havaya sokmuşlardır. Zamansız gelen Rus-İngiliz rekabeti, Ermenileri kanlı bir mücadeleye sürüklemek üzere idi. Bu gelişmeler Amerikan misyonerlerinin düşüncelerini ve planlarını altüst etmişti. Buna rağmen Amerikalı misyonerler, manen ve maddeten Ermenilere yardım etmeye devam ettiler²³. Buna mukabil Ruslar, Erivan merkezli oluşturdukları Ermeni bölgesinde açtıkları okullarda ne milli Ermeni kültürüne ve ne de Ermenilerin mezhebi Gregoryenliğe yer vermişlerdi. Ruslar, Ermenileri Rusça öğrenmeye ve Ortodoksluğu benimsemeye zorlamışlardı. Siyaseten ise, müstakil bir Ermeni Devleti'nin kurulmasından bahsetmişler fakat müstakil bir Ermenistan için hiçbir gayret göstermemişlerdir²⁴. Onların yegane isteği kendi kontrollerinde Kafkaslardan güneye doğru uzanan bir Ermenistan koridoru oluşturmaktı.

Ermeni meselesine karışan ülkelerden biri de Fransa idi. Katolik Ermenilerinin hamisi olduğunu ilan eden Fransa, İstanbul ile Çukurova ve Lübnan'da yaşayan Katolik Ermenilerle diğer milletlere mensup Katoliklerin haklarını korumak için her türlü girişimde bulundu. Osmanlı Devleti'ne baskıda bulunarak 1830'da Katolik Ermeni Kilisesi'nin kurulmasını sağladı²⁵ 1839 Tanzimat, 1856 Islahat Fermanları ile verilen imtiyazlardan memnun kalmayan Katoliklere destek çıkan Fransa, 1860'da Lübnan'a asker göndermeye kalkışmıştır²⁶. Fransa, Rusya ve İngiltere'nin Hıristiyan halkların, özellikle Ermenilerin, hakları konusunda yaptıkları mücadeleleri önlemek için Osmanlı

---

²² Geniş bilgi için bkz., Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika**, İstanbul 1989, s. 152-205.

²³ Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 111 -143.

²⁴ Geniş bilgi için bkz., H. Cengiz, "**Rusya'nın 1896-1905 Arasında Kafkasya Ermenileri Politikası, Ermenileri Ruslaştırma Çabaları**", Kafkas Araştırmaları IV, İstanbul 1998, s. 175-193.

²⁵ Durmuş Yılmaz, **Tarih Boyunca Fransa'nın Türkiye Ermenileri Üzerinde Katolisizm Propagandası**, Konya 2000, s. 116; Kemal Beydilli, **II. Mahmut Devrinde Katolik-Ermeni Cemaati ve Kilisesinin Tanınması (1830)**, Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyeti Bölümü, Ş. Tekin Yayını, 1995, s. 25-29.

²⁶ Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarihi 1789-1994**, IV. Baskı Filiz Kitabevi İstanbul 1995, s. 215-216.

Devleti, 1863'te “Ermeni Milleti Nizamnamesi”ni ilan ederek bu istismarları durdurmaya çalışmıştır. Bilindiği gibi bu nizamname ile Ermeniler neredeyse özerk bir statüye kavuşmuşlar ve eğitim, kültürel konular başta olmak üzere dini ve cemaat işlerini yapma haklarına kavuşmuşlardır²⁷.

Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları çerçevesinde Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde ıslahat yapılması şartını destekleyenlerin başında Fransa geliyordu²⁸. Ayrıca, Fransızlar, XVI. asırdan beri elde ettikleri kapitülasyonlar sayesinde, Osmanlı ticaretinde önemli bir rol oynayan Ermeni tüccarları ile menfaat ilişkileri kurmuşlardı. Bu iyi ilişkiler neticesinde pek çok Ermeni iş adamı Paris'e göç etmiş, orada açtıkları özel okullarda Ermeni toplumuna öncülük yapan gençler yetiştirmeye başlamışlardı²⁹. Bundan başka Ermeni iş adamları Paris'de çıkardıkları gazetelerle Türkiye'deki Ermenilerin giriştikleri isyan faaliyetlerine destek veren yazılar yazdırarak Fransa'da Ermeniler lehine kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır. Bunların haricinde Fransa, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde isyan çıkaran Ermeni militanlarına Marsilya ve Paris'de sığınma hakkı tanıyarak Ermeni meselesinin içine tam olarak girmiştir³⁰.

1890'lı ve 1900'lü yıllarda Rusya ve İngiltere ile aralarında ortaya çıkan problemleri halleden Fransa, bu iki devletin teklifleri ile Osmanlı Türkiye'sini paylaşma planları yapmaya başlamıştır³¹. Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları esnasında uğradığı büyük kayıpları gören Fransa, İngiltere ve Rusya, başlattıkları I. Dünya Savaşı içinde Ermenileri maşa gibi kullanarak Osmanlı Devleti'ni parçalama operasyonunu başlatmışlardır.

Ermeni meselesinin milletlerarası bir problem haline gelmesinde, belki de yukarıda zikredilen emperyalist devletlerden daha fazla Ermeni kilisesinin rolü olmuştur. Tarihlerinin hiçbir devrinde Türklerden gördükleri dini, kültürel ve ekonomik hoşgörüyü başka bir yerde görmemiş olan Ermeni Kilisesi pek çok masum Ermeni ve Türk'ün hayatını kaybetmesine sebep olmuştur, isteklerini, bir dini kuruma yakışır bir

---

²⁷ Uras, **a.g.e.**, s. 156-171.

²⁸ Uras, **a.g.e.**, s. 327-358.

²⁹ Uras, **a.g.e.**, s. 151.

³⁰ Uras, **a.g.e.**, s. 496-502 ve 513-515.

³¹ Saray, **a.g.e.**, s. 37.

şekilde barış yoluyla halletme imkanı var iken düşmanlığı ve kan dökmeyi seçmesi son derece düşündürücüdür.

Fatih Sultan Mehmet'in 1461'de İstanbul'da kurulmasına izin verdiği Ermeni Patrikliği 300 yıla yakın Ermeni halkına barış ve huzur içinde hizmet vermişti. XVII. asrın sonlarında başlayan ve 1683 Viyana bozgunu ile hızlanan Türkiye aleyhtarı Hıristiyan kampanyası XVIII. asrın başında Ermeni din adamlarını da tesiri altına almıştı. Ruslarla sürekli ilişkileri olan Ermeni Papazı İsrail Ori, Papalık, Alman ve Rusya hükümetleri nezdinde girişimlerde bulunarak Ermenilerin istiklali için yardım istemiştir. Bunu, Katogigos Hovsep Argutyanyan ile Katogigos Nerses Aşdaragesi'nin Ruslarla yaptığı temasları takip etmiştir. Bu iki Ermeni din adamı da müstakil Ermeni Krallığı için Ruslardan yardım istemiştir. Fakat, Ruslar, önce müstakil Ermenistan için söz vermelerine rağmen, bilahare bundan vazgeçmişler ve 1828-1829 yıllarında Erivan merkezli bir Ermenistan oluşturarak, bu bölgeye “Armiyanskaya Oblast” (Ermeni Vilayeti) adını vermişler ve kendi idarelerinde tutmuşlardır. Ruslar verdikleri sözleri tutmadığı gibi idaresi altındaki bu Ermenileri ve din adamlarını, Türkiye'deki soydaşlarının ve dindaşlarının işlerine karıştırmış ve onların hem huzurlarını bozmuş ve hem de Türkiye aleyhtarı bir tavır almalarını sağlamıştır.

Rusların, Ermeniler için önemli olan Ecmiyazin'i diriltmeleri ve sonra da Osmanlı idaresindeki Ermeni Kilisesi'ni buraya bağlaması Ermeniler arasında dini tartışmalara sebep olmuştur. Gregoryan Ermeniler arasında çıkan ihtilaf kanlı bir iç harbe dönüşmüş, Osmanlı Devleti'nin nasihatine rağmen bu dini çatışma devam etmiştir. Sonunda, bu iç mücadeleden bıkan Ermeniler Katolik ve Protestan misyonerlerinin ağına düşmüş ve bu iki Hristiyan mezhebine giren pek çok Ermeni olmuştur. Böylece Amerikan, Fransız ve İngiliz misyonerlerinin gayretleri ile Ermeniler üç ayrı Hristiyan mezhebine dağılmışlardır. Katolikler Fransa'nın, Protestanlar İngiltere ve A.B.D.'nin, Gregoryanlar ise Rusya'nın nüfuzuna girmiştir. Adı geçen bu devletler, bu dini bağlılıktan da istifade ederek, Ermenileri Osmanlı Devleti aleyhinde istedikleri gibi kullanmaya başlamışlardır³².

---

³² Saray, a.g.e., s. 38.

Rusya'nın bu faaliyetlerine paralel olarak, 1830'da kurulan Ermeni Katolik Patrikliği Fransızların, bir müddet sonra kurulan Protestan Kilisesi ve Amerikan misyonerleri ile İngilizlerin desteğinde hızla Türkiye aleyhtarı faaliyetlere girmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları'yla verdiği yeni haklar ve nihayet 1863'te hazırlattığı “Ermeni Milleti Nizamnamesi” ile de tatmin olmayan Ermeni Kiliseleri ve din adamları, Papalık başta olmak üzere, Batı ülkelerinin kiliselerinden aldıkları yardımlar ile Türkiye aleyhtarı faaliyetlerini yürütmeye başlamışlardır³³. Patrik Mıgırdıç Hırmıyan ile başlayan bu düşmanca faaliyetler, Ermenilerin Türkiye'de huzur içinde yaşadığını söylemesine rağmen³⁴ Patrik Nerses Varjebatyan ile devam etmiş ve Patrik Mateos İzmirliyan ile doruk noktasına çıkmıştır. 1860-1900 yılları arasında bu Ermeni din adamları, hem dışarıdan aldıkları yardımlarla ve hem de İstanbul'daki yabancı elçiler kanalıyla Osmanlı Devleti'nden ayrılma isteklerini en açık ve cüretkar bir şekilde ortaya koymuşlardır³⁵. 1900-1923 yılları arasında ise Ermeni Kiliseleri ve din adamları birleşerek Türkiye'ye karşı ortak cephe oluşturmuşlar, yetiştirdikleri militanlarla pek çok masum insanın hayatına kastetmişlerdir. Ermeni tarihçileri, eserlerinde Ermeni Kilisesi ile Ermeni milletinin o derece iç içe olduklarını, birisi olmadan diğerini düşünmenin mümkün olmayacağını tasvir etmektedirler³⁶. “Ermeni Kilisesi, Ermeni milletinin kilise tarafından yaratılan ruhunun yeniden dünyaya gelmek için yaşadığı ruhtur”³⁷.

Yukarıdaki övgüyü anlamak oldukça güçtür. Zira, bir dini kuruluşun mensuplarını barışa, huzura ve refaha kavuşturması için söylediklerini ve söyleyeceklerini anlamak mümkündür. Fakat, ırkçı düşüncelerle diğer insanların hayatına kast edecek kadar dini duyguları yanlış yönlendirip masum insanların ölümüne sebep olmayı ve gerçekleri saklayıp yalan söylemeyi anlamak mümkün değildir.

Emperyalizm çağında, emperyalistlerin kışkırtmaları ve baskıları ile yapılanları bir dereceye kadar hoş görmek belki mümkün olabilir, fakat, bugünkü insan hakları ve

---

³³ Ali Arslan, “Ermeni Olaylarını Ermeni Kilisesinin Yönlendirmesi”, Ermeni iddiaları ve Azerbaycan Gerçeği I. Uluslararası Sempozyumu, 4-6 Mayıs 2005, Ankara.

³⁴ Hüsamettin Yıldırım, **Türk-Rus-Ermeni Münasebetleri (1914-1918)**, Ankara 1990, s. 18-19.

³⁵ Uras, **a.g.e.**, s. 119-129 ve 742-758; A. Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara 1990. s. 34-38.

³⁶ Saray, **a.g.e.**, s. 39.

³⁷ Hrand Pasdermadjian, *Historie de l'Armenie*. Paris 1949 s. 290'dan naklen Süslü, **a.g.e.**, s. 34.

demokrasi çağında yalan söylemek, olmamış olayları olmuş gibi savunmak, hangi dine mensup olursa olsun, din adamlarına ve dini kurumlara yakışmamaktadır. Bu yakışıksız tutumu halen devam ettirenler ise, bazı Ermeni Kiliseleri ve Ermeni din adamlarıdır. İnsanlara barışı ve kardeşliği öğütleyen bu kurumlar ve bu kurumları yanlış kullanan sözde din adamları namına üzülmemek elde değildir³⁸.

Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü buhrandan istifade ile emperyalist Rusya ile İngiltere, ayrılıkçı her Ermeni hareketine destek olmaya çalışırken, Ermeni halkının büyük çoğunluğu bu gelişmeleri tasvip etmiyordu. Serbestçe ve dostça birlikte yaşadıkları Türklerden ayrılmak yerine, Türk idaresinde kalıp yaşadıkları bölgelerde özerk bir statüye kavuşmak ve hayatlarını yine refah içinde devam ettirmek istiyorlardı. Ne var ki, olaylar hızla gelişmiş, Ermeniler, bölgede menfaatleri olan emperyalist devletlerin el attıkları, kışkırttıkları, daha doğrusu maşa gibi kullandıkları bir topluluk haline gelmişlerdir. Ermeni halkının önderleri bu gerçeği görememişler ve görenler de bu kışkırtmalara karşı çıkma cesaretini gösterememişlerdir.

Bu arada, emperyalist devletlerin kendi menfaatleri çerçevesinde hareket ettiklerini ve Ermenilerin geleceği ile samimiyetle ilgilenmediklerini gören bir kısım Ermeni ileri geleni, diğer Avrupa devletlerinin dikkatlerini çekmek için olay çıkarma gibi son derece yanlış bir yolu denemek için harekete geçtiler. Bu maksatla komiteler kurup halkı isyana teşvik etmek için çalışmaya başladılar.

1827-28 Osmanlı Rus savaşından sonra Ruslar doğrudan Osmanlı devleti bünyesindeki ve özellikle Doğu Anadolu'daki Ermeni ve Kürtlerle ilgilenmeğe başladığından Ermeniler romantik bir duygu atmosferine girmiş oldular³⁹. Bu romantizm peşinden terörizmi getirdi ve Van merkez olmak üzere doğuda bir çok yerde gizli örgütlenme biçiminde silahlı propagandaya başlandı.

---

³⁸ Bugün, Erivan'daki Ermeni Kilisesi patriğinin hala kin ve nifak kokan konuşmalar yapması bu çirkin davranışların devam ettiğini göstermektedir.

³⁹ Kemal Beydilli, "1828-29 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", Türk Tarihi Belgeleri Dergisi, Ankara 1987, XIII/17, s. 370-382.

1870-80 yıllarında Van'da Araratlı cemiyeti kuruldu. Bu cemiyet faaliyetlerine Van'da bir okul açarak başladı⁴⁰. Okulda Rus konsoloslarının yardım ve destekleriyle Ermeni gençlerine milliyetçilik ve bağımsızlık duyguları aşılanmaya çalışıldı. Portakalcıyan isminde bir Ermeni bu okulda ihtilalci bir gençlik çekirdeğini oluşturmaya muvaffak olmuştu⁴¹. Bu çekirdeğin oluşturduğu ihtilal cemiyetleri Van ve civarında hızla yayılmaya başladı. Van'da yine bir Ermeni ihtilal cemiyeti olan (Miuthiun I Perkuthium) Kurtuluş Birliği adı altında 1872'de bir örgüt daha kuruldu⁴². Bu örgüt Rusya'dan alınan yardımlarla kurulmuş olup, Rus yanlısı bir ortam oluşturabilme gayreti içerisinde faaliyet yapmışlardır⁴³. 1878'de yine Van'da (Sev Khaatch Kazmakerputhiun) KaraHaç cemiyeti kuruldu. Bu cemiyetin amacı Ermenileri Osmanlılara karşı silahlandırarak ayaklandırmaktı⁴⁴. 1878'de (Pashtpan Haireniats) Anavatan Savunucuları cemiyeti kurularak Doğu Anadolu'da hızla örgütlenmeye başladığı anlaşılmaktadır. 1881'de Erzurum'da Yüksek Kurul adında bir cemiyet meydana gelmiştir. Sonra bu cemiyet Koruyucu Vatandaşlar adını aldı. Programına göre merkezi Erzurum olacak, bütün Ermenistan üzerine yapılacak hareketler, bu merkezden yönetilecekti. Teşkilat genişledi çeteler hazırlandı. Çetelerin Bosna-Hersek'te olduğu gibi ufak gruplar halinde hareket etmeleri kararlaştırıldı. İlk olarak 400 kadar çete hazırlandı. Bunlara onbaşı, yüzbaşı, binbaşı adlarıyla reisler tayin olundu. Türlü silah depoları kuruldu. Çete mensuplarına askeri eğitim yaptırıldı. 1882 sonlarında üyelerinin bir kısmının yakalandığı Fedakarlar Cemiyetinin 1882'de faaliyete geçtiğini yakalanan üyeleri belirtmiştir⁴⁵.

1887'de Cenevre'de kurulan Marksist Ermeniler Partisi (İhtilalci Hınçak Partisi)'nin 1890'da Tiflis'te kurulan Ermeni İhtilal Federasyonu (Taşnaksutyun)'nun

---

⁴⁰ Ermeniler Van'da 21 okul açmışlardır. Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara 1990, s. 48. Bu okullarda 1323 erkek, 554 kız öğrenci 59 öğretmen tarafından okutulmaktaydı.

⁴¹ Cevdet Küçük, **Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı**, İstanbul 1984, s. 100.

⁴² M. Kalman, **Batı-Ermenistan (Kürt İlişkileri) ve Jenosid**, İstanbul 1994, s. 40-41.

⁴³ Osman Karabıyık, **Türk-Ermeni Münasebetleri**, İstanbul 1984, s. 58; Türkkaya Ataöv, **"Ermeni Terörizminde Silah Sağlanması: Osmanlı Belgelerine Dayalı Gerçekler"**, Uluslararası Terörizm ve Uyuşturucu Madde Kaçakçılığı, Ankara 1984, s. 163-171.

⁴⁴ Cevdet Küçük, **a.g.e.**, s. 101. KaraHaç cemiyeti tam bir gizli tedhiş örgütü olarak çalışmış, gerçekleştirdiği eylemler oldukça kanlı ve gizli olmuş, düşmanlarını ismi üzerine önce bir kara haç işareti basıp sonra da öldürdükleri için bu ismi aldıkları ileri sürülmektedir.

⁴⁵ M. Kalman, **a.g.e.**, s. 41.

ortak amaçları ve hedefleri; propaganda yapma, Ermenileri kışkırtma ve isyan çıkarma, ihtilalci çeteler kurma, halkı silahlandırma ve ihtilal çıkararak bağımsızlığa kavuşma gibi belli başlı maddelerle ifade edilebilir.

Yurt dışındaki kuruluşlar Rusya, İran, Avrupa ve Amerika şehirlerinde şubeler açtıkları gibi Osmanlı topraklarında da gizlice teşkilatlandılar. Amerikan Partisi, İstanbul, Trabzon, Muş ve Bitlis'te, Hınçak Partisi de İstanbul, Bafra, Merzifon, Amasya, Tokat, Yozgat, Arapkir ve Trabzon'da şubeler açtı. Taşnaksutyun ise İstanbul ile Doğu Anadolu şehirlerinde teşkilatlandı. Bu derneklerin Türkiye'de teşkilatlanmaları ile birlikte ard arda tedhiş hareketleri meydana gelmeye başladı.

Osmanlı topraklarında sosyal, ekonomik, dinî, siyasî, idari ve kültürel hürriyetlere sahip olan ve memleketin hiçbir vilayetinde nüfus çoğunluğuna sahip bulunmayan Ermenileri ayaklanmaya sevkedecek yönetimden kaynaklanan herhangi bir baskı mevcut değildi. Bu gerçeklere rağmen Ermenilerin, İngiltere ve Rusya'nın kışkırtmalarına aldanarak çete ve dernekler aracılığıyla şiddet hareketleri yapması sonucu Ermeni ve Türk toplumunun arası açıldı⁴⁶.

2. ERMENİ TERÖRÜNÜN BAŞLAMASI

2.1. İstiklal İçin Ermenilerin Terör Hareketlerine Başlamaları Hınçak ve Taşnaksutyun Komitelerinin Terör Faaliyetleri

1880'lerin başında Asya, Avrupa ve Afrika'da meydana gelen olaylar, Ermeni meselesinin gündemden düşmesine sebep olmuştu. 1881 'de Fransa'nın Tunus'u, 1882'de İngiltere'nin Süveyş Kanalı'nın emniyeti için Mısır'ı, Berlin Konferansı ile menfaatlerinin zedelenmesine kızan Rusya'nın, İngiltere'den intikam almak için Türkmenistan'ı 1881-1884 arasında işgal ederek Hindistan'ı tehdit eder hale gelmesi dikkatleri bu olaylara çekmişti. Çoğu Türkiye dışında yaşayan ve Türk düşmanı kuruluşlar ve devletlerle ilişkide olan bir grup Ermeni ilerigeleni, Ermeni konusunu tekrar gündeme getirmek için kanlı terör faaliyetlerine başlama kararı aldılar. Ermenilerin böyle bir karar almalarına ise, Balkanlardaki Sırp'ların ve Bulgarların terör

---

⁴⁶ Türkân Erbenği, Emin Kutluğ, **Ermenilerin Türklere Yaptıkları Katliamlar ve Tehcir Uygulamaları Belgeseli**, Kastaş Yayınları, İstanbul 2006, s. 16-17.

saçan komitecilik hareketleri ile istiklal istemeleri tesir etmiştir. Bazı din adamlarının desteğini de alan Avedis Nazarbey adlı Kafkasyalı bir Ermeni'nin başkanlığında 1887'de İsviçre'de “Hınçak Komitesi”ni kuran Ermeniler, bir müddet sonra İngilizlerin yardım vaadi üzerine komitenin merkezini Londra'ya taşıdılar. Bu komite üyelerinin amacı, “Türkiye Ermenistanı'nı kurtarmak” burayı Rus ve İran Ermenistan'ı ile birleştirmek ve bağımsız bir Ermenistan Devleti kurmaktı⁴⁷.

Hınçak Komitesi çok geçmeden İstanbul, İzmir ve Halep'te şubelerini açtı. Başlarına da Tiflis'ten, Batum'dan ve İran'dan gelmiş olan Şivavon, Hegavoryan ve Danielyan adlarındaki Ermeniler geçirildi. Daha önce bu bölgelerde kurulan cemiyetler ve teşkilatlar da bu Hınçak Komitesine katıldılar.

Bu üç şehirdeki Hınçak komiteleri derhal faaliyete geçerek, önce kendilerine muhalif olanları sindirdi, sonrada zengin Ermenilerden zorla para toplamaya, vermeyenleri ise öldürmeye başladılar. Gerekli güce kavuştuklarını düşünerek, ilk ciddi isyan teşebbüsünü de İstanbul'da yaptılar. 30 Eylül 1895'te Kumkapı Ermeni Kilisesi'nde toplanan Hınçak Komitesi üyeleri Türkiye aleyhtarı konuşmalardan sonra Bab-ı Ali'ye yürümek istemişler ise de, bu hareketleri polisler tarafından önlenmiştir. Hınçak Komitesi'nin Türkiye Ermenilerini ayaklandırma girişimlerini istenen hızda ve başarıyla devam ettiremediğini gören bazı militan Ermeni grupları yeni arayışlara girdiler. Buna rağmen Hınçak Komitesi, Ermenilerin bulunduğu diğer şehirlerde de teşkilatlanmaya da devam etti.

Hınçak Komitesini yeterince aktif görmeyen ve bu komitenin öncüleri arasında sıkça ortaya çıkan anlaşmazlıklardan şikayet eden Ermeniler, Rus idaresindeki ihtilalci Ermeniler ile birleşerek, 1890 yılında Tiflis'de “Taşnaksutyun Komitesi”ni kurdular⁴⁸. Taşnaksutyun Komitesi'ni kuranların gayesi Rusya'ya dayanarak Türkiye Ermenilerinin istiklalini elde etmek idi. Bunu temin için önce Hınçak Komitesi'ni daha verimli bir çalışmaya sokmak, önderleri arasındaki ihtilafları gidermek, Rusya'da eğitilmiş çeteleri

---

⁴⁷ Saray, a.g.e., s. 41.

⁴⁸ **Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekat-ı İhtilaliyesi**, s. 23-24; Uras. a.g.e., s. 442. Her iki komitenin programları hakkında geniş bilgi için bkz; Uras. a.g.e., s. 432-445 ve Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekat-ı İhtilaliyesi, s. 52-91 ve 177.

Türkiye'ye sokarak Hınçak Komitesi'nin emrinde çalıştırmak ve faaliyetlerini Ermeniler arasında yaymak için Troşak adlı bir gazete çıkarma kararı aldılar.

Hınçaklar ve Taşnaklar olarak ün salacak olan bu iki Ermeni teşkilatının kurucuları ve yöneticileri çoğunlukla Rusya Ermenileri'nden oluşuyordu. Bu iki ihtilalci Ermeni teşkilatının faaliyetleri hızla Türkiye Ermenileri arasında yayılmaya başladı. Bastırdıkları bildiriler, gazeteler ve kitaplarla gerçekleri tersyüz ederek, gerektiğinde baskı da kullanarak Ermeni halkını muhtelif yerlerde isyan ettirmeye muvaffak olmuşlardır. Ermeni İhtilal Komiteleri'nin, halkın yanı sıra, kiliseyi ve din adamlarını da ikna ederek bu ayaklanmalarda kullandıklarını görüyoruz. Kilisenin ve din adamlarının bir müddet sonra bu ihtilal komitelerinin merkezi haline gelmesi ise son derece düşündürücüdür⁴⁹. Halbuki Ermeni Kilisesi, Müslüman bir devletin idarecileri tarafından 1460'larda tam bir serbestiye kavuşturulmuş ve Hıristiyan ahaliye hizmet vermesi sağlanmıştı. Müslüman Türk halkının gösterdiği bu hoşgörü ve dostluk bizzat kilise tarafından bozuluyor, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasına nifak sokuluyordu. Bu ahde vefasızlıklarla yetinmeyen Ermeni Kilisesi, Amerikan ve Avrupa ülkelerinin kiliseleri ile ilişkiye girerek oralardan temin ettiği yardımları Ermeni komitelerine aktarmaya başlamışlardır. Ayrıca, Ermeni Kilisesi, zengin Ermenilerden de para toplayarak bu komitelere vermiştir. Ermeni komitecilerinin bir başka para kaynağı da Amerikan misyonerleri olmuştur. Amerikan kiliselerinden eğitim ve yoksul insanlar için misyonerlerin topladıkları paralar yine bu Ermeni teşkilatlarına verilmiştir. Van ve Bitlis konsolosu olarak vazife gören Rus Generali Mayewski, 1895'de hükümetine gönderdiği raporu bu hususta şöyle diyordu: “Van'daki Amerikan misyoner faaliyetleri de genişlemeye başladı. Zira, gizlice toplanan ve İngiliz konsolosluğu vasıtasıyla Londra'dan alınan paralar Van'a getirilmekte, oradan da, sözde fakirlerin korunması için kurulmuş derneklerle kamufle edilerek ilgililere (komitelere) dağıtılmaktadır”⁵⁰. Ermeni Komiteleri aldıkları bu paralarla, başta Rusya olmak üzere yabancı ülkelere silah

---

⁴⁹ Ermeni Kilisesi'nin teröre nasıl katkı verdiğini daha yakından incelemek için bkz.: Ali Arslan, “**Rusların Güney Kafkasya'da Yayılmalarında Ermeni Ecmiyazın Katogigosuğu'nun Rolü**”, Kafkas Araştırmaları 2, İstanbul 1996; s. 19-37; Erdal İter, **Ermeni Kilisesi ve Terör**, Kök Yay., Ankara 1999; Davut Kılıç, “**Rusya'nın Doğu Anadolu Siyasetinde Ecmiyazın Kilisesi'nin Rolü**”, Ermeni Araştırmaları, Sayı: 2 (2001).

⁵⁰ General Mayewski, **Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar**, Türkçeye Çev.: A. Süslü, Ankara 1986, s. 38.

almışlar, büyük devletlerin yardımı ile Trabzon limanından ülkeye sokarak militan olarak eğittikleri Ermenilere vermişlerdir⁵¹.

2.2. Ermeni Komitelerinin Çıkarttığı İsyanlara Yabancı Devletlerin Desteği

Başlangıçta bu Ermeni Komitelerinin iki hedefi olmuştur. Birincisi, daha önceden işaret edildiği gibi, büyük çoğunluğu hayatlarından memnun olan Türk Ermenileri'ni korkutmak ve sindirmek suretiyle kendi saflarına çekmek ve onların maddi desteğini sağlamak idi. Kendilerine itiraz edenleri ise, sivil olsun din adamı olsun, acımasızca öldürmüşlerdir⁵². Hatta bu maksatla infaz mangaları oluşturmuşlardır⁵³. Komitecilerin ikinci hedefi ise, Osmanlı Devleti'ne gözdağı vermektir. Bu maksatla da devletin başkenti İstanbul'un Kumkapı semtindeki Ermeni Kilisesi'nde 15 Temmuz 1890'da bir isyan teşebbüsünde bulundular. Bir ay önce de Erzurum'da olay çıkarmışlardı. Her iki olayı çıkaranları polis tutuklamış ise de, yabancı konsolosların devreye girmeleri ile suçlular serbest bırakılmıştır. Bu da Ermeni komitecilerin yabancı ülkelerden ne kadar destek gördüklerinin delili idi⁵⁴. Diğer bir ifade ile Ermeniler, büyük devletlerin dikkat ve alakalarını çekmeyi başarmışlardı.

Bu isyan denemelerinden yabancı konsolosların ve elçilerin yardımlarıyla başarıyla çıkan Ermeni komitecileri, Avrupa'da kendilerine destek ve sempati sağlayacak sansasyonel hareketler için planlar yapmaya başladılar. Hınçak ve Taşnaksutyun Komitelerinin yayın organları Hınçak ve Troşak Gazeteleri 1894 sonbaharından itibaren kışkırtıcı yazılar yazarak “Sasun ve Zeytun”daki Ermeni halkını isyana teşvik ettiler⁵⁵. Yapılan planlardan ilkinin 1894'te Sasun'da gerçekleştirildi.

Ermeni nüfusunun en çok olduğu yerleşim birimlerinden Sasun'da, Hınçak Komitecilerinden Hamparsun Boyacıyan ve Mihran Damatcan önderliğinde isyan eden

---

⁵¹ Trabzon'da Ermenilerin 1896 çıkardığı olaylar için bkz., Rahmi Çiçek, “**Trabzon'da Ermeni Nüfusu ve 1896 Ermeni Olayları**”, Türk Kültürü Dergisi, Sayı: 451, (Kasım 2000), s. 656-662.

⁵² Gürün, **a.g.e.**, s. 161.

⁵³ Bu olayların önemli bir kısmına tanıklık etmiş olan İngiliz yüzbaşı C. B. Norman şu bilgiyi vermektedir; “ istenen paralar verilmediği takdirde cezanın ölüm olacağını belirten mektuplar İngiliz elçiliğinin yanındaki Ermeni Kilisesi'nden gönderilmektedir. Davaya ihanet eden ve para vermeyenleri cezalandırmak için Hınçak Komitesi bir baş cellat atayarak yanıma da yardımcıları verdi”. C. B. Norman, **Ermenilerin Maskesi Düşüyor**, Türkçe Çev.: Y. Ercan, Ankara 1993, s. 55.

⁵⁴ Uras, **a.g.e.** s. 458-467; Gürün, **a.g.e.** s. 140-144.

⁵⁵ Norman, **a.g.e.**, s. 11-12.

3000 kadar Ermeni, Müslüman köylerine ve emniyet kuvvetlerine saldırarak yüzlerce kişinin ölümüne sebep oldular. Kadınları ve çocukları işkence ile öldürmeleri, yöre halkında büyük infiale sebep oldu. Hükümet kuvvetlerinin bölgeye gelmesi ve sıkı bir takip yapmasından sonra isyan bastırıldı⁵⁶. Yakalanan Ermeni elebaşlarının cezalandırılması yönüne gidileceği sırada, İngilizlerin, Van Konsolos yardımcısı olaya müdahale etti. Hükümetinin olaylar hakkında tahkikat açılmasını istediğini dile getiren İngiliz Konsolos, isyanı tertip edenlerin serbest bırakılarak Avrupa'ya, özellikle İngiltere'ye gitmelerini sağladı. Bir müddet sonra diğer büyük devletleri temsilcilerini de ikna eden İngilizler, Doğu vilayetlerinde ıslahat yapılmasını istemeye başladılar⁵⁷.

Ermeni komitecileri, arzu ettikleri şekilde büyük devletlerin Ermeni meselesine karışmalarını sağlamışlardır. Bununla da yetinmeyen Ermeni komitecileri, İstanbul'da bir gösteri düzenleyerek Osmanlı başkentinde de dikkatleri üzerlerine çekmişlerdir. Ermeniler, Ermenistan konusunun gündemde kalması için ne mümkünse onu yapmaya başlamışlardır.

Sasun'dan bir yıl sonra, yani 1895'de, Ermenilerin yoğun olduğu Zeytun ve Van bölgelerinde binlerce Ermeni'yi ayaklandıran komiteciler, büyük ölçüde can ve mal kaybına sebep olmuşlardır. Askeri birliklerin müdahale etmesi üzerine, büyük devletlerin elçileri yeniden araya girerek isyancıların cezalandırılmasına mani oldular⁵⁸. Elçilerin baskıları ile isyancılarla hükümet arasında barış yapıldı. Bu barışa göre Zeytun halkı beş yıl süreyle vergiden muaf tutulurken, isyanı çıkaran ve 700 Türk'ün ölümüne sebep olan Hınçak komitecileri Avrupa'ya gönderildi⁵⁹. Bu olaydan sonra Hınçaklar, Türkiye'deki faaliyetlerine ara vererek Avrupa ülkelerinde Ermeni propagandasına ağırlık vermeye başladılar. Hınçakların yerini Taşnak komitecileri alarak, isyanları ve düşmanca faaliyetleri onlar yönlendirmeyi başlamıştır.

Taşnakların ilk gösterisi 1896 Haziranı başlarında Van'da oldu. Önemli bir Ermeni nüfusunun yaşadığı Van'da, Taşnak militanlarının bütün tahriklerine rağmen,

---

⁵⁶ Saray, **a.g.e.**, s. 45.

⁵⁷ Avrupa devletlerinin bu baskısına karşı Osmanlı Devleti'nin gösterdiği reaksiyon hakkında Geniş bilgi için bkz., C. Eraslan, "**I. Sasun İsyanı Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Karşılaştığı Siyasi ve Sosyal Problemler**" Kafkas Araştırmaları, II. (1996), s. 65-92.

⁵⁸ Saray, **a.g.e.**, s. 46.

⁵⁹ Uras,**a.g.e.**, s.491-493.

Ermeni halkı gayet refah içinde yaşıyordu. Fakat, komitecilerin arkası kesilmeyen baskı ve tehditlerine dayanamayan Ermeni halkı Türklere karşı düşmanca tavırlar içine girmeye başladı. İngiliz, Fransız ve Rus konsoloslarının da yardımıyla düşmanca tavırlarını daha da arttırdılar. 3 Haziran sabahı başlayan isyanda pek çok Müslüman hayatını kaybetmiştir. Askeri birlikler müdahale edince, yabancı konsoloslar yine araya girerek, isyancıların cezalandırılmasına mani olmuşlardır. İsyancıların elebaşları firar etmişlerdir⁶⁰.

Taşnak Komitesi'nin en cüretkar girişimi ise, 26 Ağustos 1896'da gerçekleştirdiği Osmanlı Bankası baskını olmuştur. Büyük devletlerin müdahalesini daha da etkili hale getirmek için yapılan bu baskına kalabalık bir Ermeni grubu katılmıştır. Teröristler bankayı bekleyen askerleri öldürerek içeri girmişlerdir. Olmayacak bazı istekler ileri süren teröristleri yakalamak için hükümet kuvvetlerinin bankayı kuşattığını gören elçileri yine araya girerek müdahale etmişler ve 17 kişilik terörist elebaşlarını alarak yurt dışına çıkmalarını sağlamışlardır⁶¹. Olay İstanbul halkını büyük infiale sevk etmiş halk zorlukla sakinleştirilmiştir.

Görüldüğü gibi Ermeni Komiteciler hem masum Ermenileri ve hem de Müslümanları kaba kuvvete başvurarak son derece rahatsız etmiş, hükümetin isyancılara müdahale etmeye hazırlandığı anlarda ise, yabancı devletlerin konsolosları ve elçileri araya girerek bu suçlular çetesini korumuşlardır. Yabancı temsilciler teröristleri korumakla kalmamış, onlara yardım dahi yapmışlardır. Böylece, Ermeni komitecilerinin dış ülkelerin desteğini kazanma düşünceleri gerçekleşmiş oluyordu. Fakat, bu arada Müslümanlar büyük can ve mal kaybına uğramış, Doğu Anadolu'da istenen ıslahat yapılamamıştır.

Ünlü Macar Türkoloğu ve Doğu Bilimcisi A. Vambery ise Ermenilerin çıkardıkları olayları Amerikan misyonerlerinin abartarak nasıl yaydığını şöyle anlatıyor: “Amerikan misyonerleri Protestan Ermeni Devleti kurmayı tasarlıyorlardı. Bunun için büyük paralar topluyorlar ve Ruslardan aldıkları silahlarla Ermenileri silahlandırıyorlardı... Yaptırdıkları ayaklanmalarla pek çok Müslümanın ölümüne sebep

⁶⁰ Gürün, **a.g.e.**, s. 161-163; Ergünöz Akçora, **Van ve Çevresinde Ermeni isyanları (1896-1916)**, İstanbul 1994, s. 99-118; Uras, **a.g.e.**, s. 499-506.

⁶¹ Uras, **a.g.e.**, s.507-514.

olmuşlardı. Bu arada üç-dört Ermeni öldü ise, Ermeni çevreler bunu İstanbul'da 3-4 bin Ermeni öldürüldü diye yayıyor; Amerikalı misyonerler ise, Protestan gazetelerine “İşte Sultan Abdülhamid yine 40.000 suçsuz Ermeni'yi katlettirdi” şeklinde haberler yayıyorlardı⁶².

Kamuran Gürün, “Ermeni Dosyası” adlı eserinde Fransız kaynaklarına dayanarak şu bilgiyi veriyor: “6 Şubat 1920 günü, İstanbul Ermeni Patriği Zaven, Maraş'ta 2.000 Ermeninin katledildiğini telgrafla Nubar Paşa'ya bildiriyordu. Bu rakam, 25 Şubat'ta da Reuter Ajansı tarafından 70.000 olarak ilan edildi... Maraş'a hücum eden Fransız ve Ermeni birlikleri komutanı General Gourraud'un hükümetine çektiği telgrafta ise “Ermeni Lejyonu halen 1496 kişidir” diyordu⁶³.

3. I. DÜNYA SAVAŞI'NDA ERMENİ TERÖRÜNÜN DEVAM ETMESİ

3.1. I. Dünya Savaşı'nda Ermeni İsyamları

Avrupa'nın büyük devletleri, ekonomilerini beslemede ihtiyaç duydukları yeni sömürge alanlarını paylaşmak konusunda birbirleriyle anlaşamayınca, menfaatlerine göre gruplaşmalara gitmişlerdi. Rusya, İngiltere ve Fransa “İtilaf Devletleri” olarak bir safha; Almanya, Avusturya – Macaristan ve İtalya ise “İttifak Devleti” grubunu oluşturmuştu. Osmanlı Devleti bu iki gruptan ilkinde, yani İngiltere, Rusya ve Fransa grubuna dostça yaklaşarak onlarla iyi ilişki kurmak istemiş ise de bu devletler, Osmanlı Devleti'ni aralarında paylaşmaya karar verdikleri için, bu isteği reddetmişlerdir. Sonunda Türkiye, Almanya'nın içinde bulunduğu ikinci grubun içinde savaşa girmek mecburiyetinde kalmıştır⁶⁴.

İtilaf Devletleri ile ittifak Devletleri arasındaki menfaat çatışması ümit edilmedik bir zamanda harbe dönüştü. 28 Haziran 1914'de Bosna'da Avusturya Veliht'i'nin öldürülmesi taraflar arasında savaşın başlamasına neden oldu. Harbin başlamasından 4

---

⁶² Erich Feigle, “Friedrich Parrot, Arminius Vambery, Mark Sykes”, **Türk-Ermeni İlişkileri**, ATAM, Ankara 2000, s. 16.

⁶³ Gürün, **a.g.e.**, s. 287-288.

⁶⁴ Mehmet Saray, **Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005, s. 54.

ay sonra, yani 28 Ekim 1914'de Osmanlı Devleti İttifak Devletleri safında savaşa girmek mecburiyetinde kalınca, Ermeniler ile ilgili ıslahat anlaşmasını fesih etti. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı başlar başlamaz, bu savaşın kendisine de bulaştırılacağını bildiği için derhal seferberlik ilan etmiş, Müslüman-Hıristiyan, savaşılabilecek bütün vatandaşlarını silah altına davet etmişti. Bu vesileyle, Ermeniler de askere alınmaya başladılar.

Daha öncede işaret edildiği gibi, Ermeniler, Ruslara müracaat ederek, onların himayesinde müstakil Ermenistan'a kavuşmak arzularını bildirmişlerdi. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmeden önce, Ermeni ileri gelenleri (Patrikhane, Taşnak ve Hınçak ileri gelenleri) İstanbul'da toplanarak savaş esnasında alacakları tavır son bir defa daha gözden geçirdiler. Toplantıda iki karar alındı: Birinci karar, Osmanlı Devleti'ni şüphelendirmemek için savaşa girmesi halinde Ermeni halkının Osmanlı Devleti'ne sadık kalarak hükümetin alacağı kararlara yardımcı olmalarını içeriyordu⁶⁵. Bu karar, bir bildiri ile ilan edildi, ikinci karar ise gizli idi. Bu karar Osmanlı yetkililerine duyurulmadan birer talimat olarak gizlice Ermeni komitelerine dağıtıldı. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi halinde Ermenilerin bir taraftan isyanlar çıkarması, bir yandan da Ruslara yardım etmeleri isteniyordu. Ermenilerin bu hususta nasıl davranacağını bildiren talimat şöyle idi: “Rus ordusu huduttan ilerler ve Osmanlı askeri geri çekilir ise, her tarafta birden eldeki bütün vasıtalarla ayaklanılacak, Osmanlı ordusu iki ateş arasında bırakılacak, devlet kurumları ve binaları bombalarla havaya uçurulacak, yakılacak, hükümet kuvveti içeride meşgul edilecek, levazım kolları vurulacak; şayet Osmanlı ordusu ilerler ise Ermeni askerleri Osmanlı birliklerinden ayrılıp silahlarıyla Ruslara katılacak ve kıtalarından firar ederek çeteler oluşturacaklardır”⁶⁶.

Bu arada Rusya, kendi idaresindeki Ermeniler ile Türkiye'den getirdiği militanlar askeri eğitime tabi tutmuş ve bunlardan dört gönüllüler birliği oluşturmuştu.

---

⁶⁵ Bu arada, Erzurum'da toplanan Ermeni kurultayında İttihad ve Terakki temsilcisi de katılmış, Ermenilere Türkiye 'ye yardımcı olmaları ve Rus Ermenilerini işyana teşvik etmeleri karşılığında kendilerine Osmanlı idaresinde “otonom” bir statü verileceği teklifini Ermeniler reddetmiştir. Bkz., Gürün, a.g.e., s. 195.

⁶⁶ **Belgelerle Ermeni Sorunu**, ATASE Yay., Ankara 1983, s. 192; Dikran Kevorkyan, “**Ermeni Meselesinde Tehcire Amil Olan Sebepler**”, Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İle İlişkileri Sempozyumu, Ankara 1985, s. 300; Uras. a.g.e., s. 603.

Bununla da yetinmeyen Rusya, Kafkas Genel Valiliği kanalıyla Türkiye'deki Ermenilere de silah ve para göndermiş, onların Osmanlı ordusunu arkadan vurmaları hususunda talimat vermişti.

Ermenilerin Ruslardan aldıkları silah ve para yardımı ile isyan hazırlıkları içinde olduklarını Osmanlı istihbaratı haber almıştı. Kafkas cephesindeki 3. Orduya mensup muhtelif birlik komutanları, ordu komutanlığına acil raporlar göndererek ne gibi tedbir alınması gerektiği hususunda emir beklemişlerdir⁶⁷. Verilen bu raporlara göre Sivas'ta 30.000, Erzurum'da 10.000, Van'da 15.000, Muş'ta 7.000, Diyarbakır'da 5.000, Elazığ'da 4.000 ve Bitlis'te 5.000, toplam 76.000 civarında Ermeni'nin isyan hazırlığı içinde olduğu belirtiliyordu⁶⁸.

Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Hükümeti, hem İstanbul'daki, hem de Ermenilerin bulunduğu bölgelerin valilerine talimat vererek Ermeni ileri gelenlerinin ikaz edilmesini istemiştir. Bu arada şu hususu da belirtmek gerekir ki, hızla gelişen Sarıkamış Harekatı dolayısıyla 3. Ordu birlikleri, Ermenilerin isyan hareketlerini daha sıkı bir şekilde kontrol altında tutamamıştır. Buna mukabil Ermeniler, Ruslardan aldıkları talimat üzerine hazırlıklarını tamamlayarak, Kayseri'de 1914 Ocağında, Zeytin'da 1914 Ağustosunda, Erzurum'da 1914 Ekiminde, sabotaj ve tedhiş hareketlerine başlamışlardı. Bunları Muş, Bitlis, Diyarbakır, Urfa, Elazığ, Sivas, Trabzon, Ankara, Bursa, Adana, Antakya, Antep, Maraş, Halep, İzmir ve İstanbul'daki yıkıcı Ermeni faaliyetleri takip etti. Fakat Türk ordusunun Sarıkamış'ta yaşadığı faciayı duyan Ermeniler, Ocak 1915'te Bitlis ve Kayseri'de, Nisan 1915'te Zeytin, Muş, Sivas, Diyarbakır ve Van'da büyük kitleler halinde isyan ederek her tarafı talan etmişler, yolları kesip köprüleri tahrip etmişlerdir⁶⁹. Erkekleri silah altına alınmış ve savunmasız

---

⁶⁷ Bu yazışmalar hakkında Geniş bilgi için bkz., **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, ATASE Neşri, Sayı: 83, Ankara 1983; **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918**, C. I, s. 97-108,

⁶⁸ Süslü, **a.g.e.**, s. 69-88; Yıldırım, **a.g.e.**, s. 55-68.

⁶⁹ Sivas Valisi 22 Nisan 1915 günü Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta Ermeni isyanı hakkında şu bilgiyi veriyordu: "Vilayet içinde Ermenilerin toplu olarak buldukları yerler Şebinkarahisar, Suşehri, Hafik, Divriği, Gürün, Gemerek, Amasya, Tokat ve Merzifon'dur. Şimdiye kadar Suşehri'nin Türk köyleri ve civarında ve Hafik'in Tuzhisar ve Horasan köylerinde ve merkezi bağlı Olarış nahiyesinde yapılan aramalarda pek çok yasak silah ve dinamit bulundu. Ermenilerin bu vilayetten 30 bin kişiyi silahlandırdıkları, bunlardan 15 bin kişinin Rus ordusuna katıldığı ve diğer 15 bin kişinin de, Türk ordusunun başarısızlığı halinde, ordumuzu gerisinden tehdit edeceği yakalanan sanıkların ifadeleriyle kesinleşmiştir. Ermeni Taşnak komitesinden Murat'ın sığındığı Tuzhisar Köyüne gönderilen güvenlik

kalmış olan bölge Müslümanları acımasızca katledilmiştir. Bununla da yetinmeyen isyancılar, ülke savunmasını yapan askeri birliklerin ikmal yollarını kesmeye kalkışmışlardır. Ermeni katliamından canını kurtaran binlerce Müslüman ahali yollara düşüp kaçmaya başlamışlardır. 15.000 silahlı Ermeni, Van şehrinde katliamı o kadar ileri götürmüştür ki, burada sağ kalan Osmanlı idarecileri ile bir kısım vatandaş şehri terk ederek kenti Ermenilere bırakmak mecburiyetinde kalmıştır⁷⁰.

Ermenilerin bu kanlı eylemlere girişmelerinde Sarıkamış faciasının sebep olduğunu unutmamak gerekir. Bilindiği gibi, Enver Paşa, Kafkas bölgesini iyi bilen komutanların itirazına rağmen, Rus ordusuna baskın yapacağım diye, kış aylarında ileri hareketini devam ettirmiş, 90.000 askerin soğuktan donarak şehit olmasına sebep olmuştur⁷¹. Tarihimizde böyle bir askeri facia yaşanmamıştı. Bu facia hem askerin, hem de halkın moralini bozmuştu. İşte bundan istifade eden Ermeniler, kanlı isyanlarını her tarafa yaymaya başladılar.

Türk Genelkurmayı, büyük kısmı Sarıkamış'ta yok olan 3. Orduyu takviye için diğer bölgelerden birlik kaydırmaya ve eli silah tutan herkesi askere almaya başladı. Türk ordusunun bu zaafından istifade eden Kafkaslardaki Rus birlikleri Doğu Anadolu istikametinde ileri harekate geçti. Rus ilerleyişini gören Ermeni militanları daha cüretkar bir şekilde Türk köylerine, ordunun ikmal yollarına saldırmaya başladılar.

Milli Mücadelenin baş kumandanı Mustafa Kemal Paşa, bilahare bu gelişmeleri yabancı basın mensuplarına şöyle değerlendirmiştir: “Rus Ordusu 1915'de bize karşı büyük taarruzunu başlattığı bir sırada o zaman Çarlığın hizmetinde bulunan Taşnak Komitesi, askeri birliklerimizin gerisinde bulunan Ermeni ahalisini isyan ettirmişti. Düşmanın sayı ve malzeme üstünlüğü karşısında çekilmeye mecbur kaldığımız için kendimizi daima iki ateş arasında kalmış gibi görüyorduk. İkmal ve yaralı konvoylarımız acımasız bir şekilde katlediliyor, gerimizdeki köprüler ve yollar tahrip ediliyor ve Türk köylerinde terör hüküm sürdürülüyordu. Bu cinayetleri işleten saflarına

---

birlikleri ile Ermeniler arasında çarpışmalar olmuştur. Kaçanlar takip edilmektedir”. Saray, **a.g.e.**, s. 57; **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918**, C.1, s. 127-129.

⁷⁰ Bu hususta geniş bilgi için bkz., Ergünöz Akçora, “**Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları (1896-1916)**”. İstanbul 1994, s. 123-178.

⁷¹ Geniş bilgi için bkz., Genelkurmay Başkanlığı, **I. Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi, III. Ordu Harekatı**, C. I-II, Ankara 1993.

eli silah tutabilen bütün Ermenileri katan çeteler, silah, cephane ve iaşe ikmallerini, bazı büyük devletlerin sulh zamanından itibaren kendilerine kapitülasyonların bahşettiği dokunulmazlıklardan istifade ve bu maksada matuf olarak büyük stoklar husule getirmeye muvaffak oldukları Ermeni köylerinden yapıyorlardı.”⁷²

Ermenileri isyandan vazgeçirmek ve Ruslara yardım etmelerini önlemek için Osmanlı Hükümeti, önce dahiliye vekili Talat Bey'i sonra da Baş kumandan Vekili Enver Paşa'yı vazifelendirerek Ermeni Patriği ve diğer Ermeni ileri gelenleri ile görüştürmüştür. Fakat bu görüşmelerden bir netice çıkmamış ve Ermeniler hem isyanlarına, hem de Ruslarla birlikte hareket etmeye devam etmişlerdir. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti, Ermeni komitelerini dağıtmak için 24 Nisan 1915'te vilayetlere ve mutasarrıflıklara gizli bir tamim göndermiştir. Bu tamimde, Ermeni komite merkezlerinin kapatılması, evrakına el konulması ve komite ele başlarının tutuklanması isteniyordu⁷³. Başkumandanlığın bütün birliklere gönderdiği bir başka gizli tamim ile 345 kişi tutuklandı. Bir kanun çıkarılarak gayrimüslimlerin bilhassa Ermenilerin ellerindeki silahların toplanması istendi⁷⁴. Fakat mesele bu tedbirlerle bitmiyordu, isyan ederek pek çok tahribata sebep olan Ermeniler hala Ruslarla işbirliğini sürdürüyordu. Kısaca Osmanlı Devleti'nin Kafkas Cephesindeki Ordusunun geri cephesinin emniyeti sağlanamıyordu. Bu duruma bir çare bulmak amacıyla Enver Paşa, 2 Mayıs 1915'te Dahiliye Vekili Talat Bey'e bir mektup yazarak şu öneride bulundu. “Van Gölü çevresinde ve Van İline özellikle bilinen belli yerlerdeki Ermeniler, ayaklanma ve ihtilal için sürekli bir ocak durumundadırlar. Bu halkın oradan kaldırılarak isyan yuvasının dağıtılması düşüncesindeyim. III. Ordu'nun verdiği bilgiye göre Ruslar, 7 Nisanda sınırları içindeki Müslüman ahaliyi çıplak bir durumda sınırlarımız içerisine sürdüler. Hem buna bir karşılık olmak ve hem de yukarıda söylediğim amacı elde etmek üzere ya adı geçen Ermenileri ve ailelerini Rusya sınırı içerisine sürmek veya bu Ermenileri ve ailelerini Anadolu içerisine çeşitli yerlere dağıtmak gereklidir. Bu iki yoldan uygun olanın seçilerek uygulanmasını rica ederim. Bir sakınca yoksa asilerin ailelerini ve isyan

---

⁷² Atatürk'ün bu konuşmasının tam metni için bkz., **Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, C. I, (1919-1923), Kültür Bak. Yay., Ankara 1981, s. 259-276.

⁷³ Saray, **a.g.e.**, s. 59.

⁷⁴ **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)**, BDAGM Yay., Ankara 1995, s.7.

merkezlerini sınırdışına sürmeyi ve onların yerine sınırdışından gelen Müslüman halkı yerleştirmeyi yeğlerim.”⁷⁵

Sarıkamış felaketinin ortaya çıkardığı sıkıntılar henüz giderilememişken başlayan Çanakkale Muharebeleri Türk Genelkurmayını zecri tedbirler almaya sevk etti. Rusların Kafkas Cephesinde üstün durumda olması, Enver Paşa'nın, Kafkaslardan sürülen Müslümanlara karşı Hıristiyan Ermenileri o bölgeye gönderme fikrini uygulamak mümkün olmamıştır. Zira, Ordu Kumandanlarının isteği ve müttefik Alman Generallerinin telkini ile Osmanlı Hükümeti, Orta Anadolu'dan Doğu Anadolu'ya kadar uzanan bölgede isyan halinde olan Ermenilerle birlikte Rumları ve ailelerini ülkenin Güney bölgelerine gönderme planları yapmaya başladı⁷⁶.

3.2. Düşmanla İşbirliği Yapan Ermenilerin Tehcire (Başka Bir Yere İskana Yani Yerleşmeye) Tabi Tutulması

Osmanlı Hükümetinin “Tehcir” kararını ele almadan önce, savaş halinde iken, diğer devletlerin bu konuda aldığı kararları hatırlamakta yarar vardır. Ermenilere destek çıkan Rusya, Fransa, İngiltere, İtalya ve ABD tarihinde bu tehcir olaylarının en canlı örnekleri yaşanmıştır. Şöyle ki:

a- İngiltere, yine emniyet gerekçesiyle on binlerce İrlandalıyı, Sudanlıyı ve Güney Afrikalıyı yaşadıkları topraklardan zorla çıkararak başka bölgelere iskan etmiştir.

b- İtalyanlar, 1929-1931 yılları arasında Libya'da kasıtlı katliamlar yapmış, toplama kamplarında on binlerce Libyalı Müslüman'ın ölümüne sebep olmuştur.

c- Rusya, II. Dünya Harbi esnasında emniyetini düşünerek Kırım, Ahıska ve Kazak Türkleri başta olmak üzere pek çok etnik grubu yaşadıkları bölgelerden alarak başka yerlere iskan etmiştir.

---

⁷⁵ Saray, a.g.e., s. 59.

⁷⁶ **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)**, Ankara 1995, s. 179-180; **Talat Paşa'nın Anıları**, Yay., Haz.: Alpay Kabacalı, İletişim Yay., İstanbul 1990, s. 82-83; Tehcir kararının alınmasında Alman Generallerinin Rolü için bkz, Selami Kılıç, **Ermeni Sorunu ve Almanya**, İstanbul 2003.

d- Fransa, emniyet mülâhazası gerekçesi ile Tunus ve Cezayir'de on binlerce insanı bir yerden alıp başka bir yere iskana tabi tutmuş, 1 milyondan fazla Müslüman'ın ölümüne sebep olmuştur. Bununla da yetinmeyen Fransa, kendi vatandaşlarından binlerce insanı II. Dünya Harbi'nde Almanlarla işbirliği yaptı diye sürgüne göndermiştir⁷⁷.

e- Amerika Birleşik Devletleri. II. Dünya Savaşı'na girince, emniyet gerekçesiyle Pasifik kıyılarında oturan 250.000 Japon kökenli vatandaşını iç kısımlara iskân etmiştir.

f- Nazi Almanya'sının, yine emniyet gerekçesiyle Yahudi halkını sürmesi. bu yetmiyormuş gibi onları kitleler halinde öldürmesi, bütün dünyanın bildiği gerçeklerdir⁷⁸.

Tehcir olayının gerçekleşmesine gelince: Ermeni komitecilerinin Ruslarla ilişkilerini ve isyan hazırlıklarını haber alan İçişleri Bakanı Talat Paşa, Ermeni ileri gelenlerini; Milli Savunma Bakanı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa da Ermeni Patriğini uyarılmışlar ve düşmanla işbirliğini devam ettirir ve ordunun güvenliğini tehdit edecek hareketlerden vazgeçmezlerse, herkesin güvenliği açısından sert tedbirler almak mecburiyetinde kalacaklarını söylemişlerdir. Gerçekten, herkesin emniyeti, yani hem Müslüman halkın ve hem de isyanlara karışmak istemeyen Ermenilerin emniyeti için, ayrıca ordunun geri cephesinin güvenliği için bazı zecri tedbirlerin alınması zarureti doğmuş idi. Osmanlı yetkililerinin bu ikaz ve ihtarları maalesef Ermeni din adamları ve komitecileri tarafından dinlenmedi. Türkler, tarihlerinde ilk defa başkalarının tahriki ile isyan eden vatandaşlarının bir kısmını, yaşadıkları bölgelerden alarak başka bölgelere göç ettirmek mecburiyetinde kalıyordu.

İşte, I. Dünya Savaşı'nın bütün şiddetiyle devam ettiği o günlerde, yurt içinde asayiş ve can güvenliğini, ordunun cephe gerisi emniyetini sağlamak maksadıyla Genelkurmay Başkanlığı, İçişleri Bakanlığı'na bir yazı yazarak Türkiye'deki ihtilalci Ermeni komitelerinin faaliyetlerinin yasaklanmasını ve merkezlerinin kapatılmasını

---

⁷⁷ Saray, **a.g.e.**, s. 60.

⁷⁸ Saray, **a.g.e.**, s. 61.

istedi⁷⁹. 24 Nisan 1915'te İçişleri Bakanlığı bu talimatın gereğini yerine getirmiş, İstanbul'da yaşayan 77.735 Ermeni'yi isyana teşvik eden 345 militan Ermeni komiteciyi tutuklatmıştır⁸⁰. Bundan iki gün sonra, yani 26 Nisan 1915'de Başkomutanlık aynı mealde bir talimatı askeri birliklere göndermiştir. Bu arada Başkomutanlık, Rusların Müslüman ahaliyi Türkiye'ye kovaladıkları gibi, Türkiye'nin de Ermenileri Rusya'ya gönderme fikrine kapılmış ise de, bu düşüncenin gerçekleşmesinin zorluğunu görerek Ermenileri ülkenin güney bölgelerine göç ettirme kararı almıştır. Başkomutanlık 26 Mayıs 1915'te İçişleri Bakanlığı'na şu talimatı göndermiştir: “Ermenilerin Doğu Anadolu Vilayetleri ile Zeytun ve buna benzer yoğun buldukları yerlerden Diyarbakır Vilayeti güneyine, Fırat Nehri Vadisine, Urfa, Süleymaniye ve yakınlarına gönderilmeleri şifahen kararlaştırılmıştı. Yeni fesat yuvaları meydana getirmemeleri için Ermenilerin göç ettirilmesinde şu düşünceler esas alınmalıdır:

1 - Ermeni nüfusu, gönderildiği yerlerdeki aşiret ve Müslüman sayısının %10'u nispetini geçmemelidir.

2- Göç ettirilecek Ermenilerin kuracakları köylerin her biri 50 evden çok olmamalıdır.

3- Ermeni göçmen aileleri seyahat ve nakil suretiyle de olsa, yakın yerlere ev değiştirmemeli, gereğinin yapılması ve sonucunun bildirilmesi”⁸¹.

Bu emirler çerçevesinde bir yasa hazırlanarak 27 Mayıs 1915'te “Sefer esnasında Hükümet icraatına karşı gelenler için askeri makamlarca alınan kararları uygulayacak geçici yasa” adı altında yayınlandı. Bu yasa şu dört maddeden oluşuyordu:

“1. Sefer vakti ordu, kolordu, fırka, kumandan veya vekilleri, mevki kumandanları, hükümetin emirlerine, asayiş ve memleket müdafaasına müteallik icraata muhalefet ve mukavemet görürlerse, hemen en şiddetli bir şekilde tedibat yapmaya, tecavüz ve mukavemeti esasından imhaya mezun ve mecburdurlar.

---

⁷⁹ Belgelerle Ermeni Sorunu, s. 223.

⁸⁰ Süslü, a.g.e., s. 134: **Belgelerle Ermeni Sorunu**, s. 223; Uras. a.g.e., s. 612.

⁸¹ İhsan Sakarya, **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Ankara 1984, s. 224; Süslü, a.g.e., s. 110.

2. Aynı makamlar askerlik gereği veya casusluk veya ihanetini hissettikleri kasaba ahalisini tek tek veya toplu olarak diğer mahalleye sevk ve iskan ettirebilirler.

3. Bu kanun yayınlandığında yürürlüğe girer.

4. Bu kanunun uygulanmasından Başkumandanlık Vekili ile Harbiye Nazırı sorumludur”⁸².

Ayrıca, Başkomutanlık, İçişleri Bakanlığı'ndan, masum halka tecavüz ve orduyu meşgul ettikleri için Van, Bitlis, Erzurum illeri ile Adana, Mersin ve Sis'in il merkezleri dışında bu illerin kırsal kesimi ile Ceyhan, Osmaniye, Dört Yol bölgeleri, Maraş'ın kırsal kesimi, İskenderun, Antakya, Belan kazalarının köyleri ve kasabalarında bulunan Ermenilerin başka bir yere iskan edilmesini istemiştir. Bu isyankar Ermenilerin büyük çoğunluğu Halep'in Doğu ve Güneydoğu bölgeleri ile Suriye'de Hükümetin belirleyeceği yerlere iskan edilecekti. Bu yer .değiştirme olayının düzgün ve emniyetli bir şekilde yapılabilmesi için de gerekli tedbirlerin alınması istenmiş ve bu konuda 15 maddelik bir yönetmelik hazırlanmıştır. Göçe tabi tutulacak Ermenilerin taşınamayan ev ve arazi gibi malları günün rayicine göre satılıp parası kendilerine verilecek, taşınabilir eşya ve malları da yanlarında götürebilecek, ayrıca göçe tabi tutulan halkın emniyet ve huzurunun sağlanması için gerekli tedbirler alınacaktı. Bu yönetmeliğin maddeleri şöyle idi:

Madde 1: Nakli gerekli olanların sevklerinin sağlanması, yerel görevlilerin yönetimine aittir.

Madde 2: Nakledilen Ermeniler, taşınabilir bütün mallarını ve hayvanlarını beraberinde götürebilirler.

Madde 3: İskan yerlerine sevk edilen Ermenilerin yol boyunca can ve mallarının korunmasıyla, iaşe ve dinlenmelerinin sağlanmasından, gidiş yolları üzerinde bulunan yerel görevliler sorumludur. Bu konuda meydana gelecek gevşeklik ve ilgisizlikten sırasıyla bütün görevliler sorumludur.

---

⁸² Süslü, **a.g.e.**, s. 111; Çaycı, **a.g.e.**, s. 65.

Madde 4: Oluşturulan iskan yerlerine ulaşan Ermeniler duruma ve yere göre; ya mevcut köy ve kasabalarda ayrı ayrı inşa edilecek evlere ya da yerel idareciler tarafından belirlenecek yerlere kurulacak köylere yerleştirileceklerdir. Köylerin, sağlık Şartlarına uygun, tarıma ve gelişmeye uygun yerlerde kurulmasına özellikle dikkat edilecektir.

Madde 5: İşkan bölgelerinde köy kurulmasına elverişli, boş, sahipsiz ve devlete ait arazi bulunmaması durumunda, devlet malı olan çiftlik ve köylerin iskan için tahsis edilmeleri uygundur.

Madde 6: Ermenilerin yerleştirilecekleri köy ve kasabalarla, yeniden kurulacak Ermeni köyleri sınırlarının, Bağdat demiryoluyla birleşme hatlarından ve diğer demir yolu hatlarından en az 25 kilometre uzaklıkta bulunması Şarttır.

Madde 7: Köy ve kasabalarda yeni yapılacak evlere yerleştirilen Ermeniler ile yeni kurulan köylere yerleştirilen Ermenilerin, nüfus kütüklerine esas olabilecek bir Şekilde düzenli olarak kaydedileceği ve her ailenin ismi, lakabı, yaşı, sanatı, geldiği ve yerleştirildiği yer ile her aileyi oluşturan aile fertlerinin isim ve yaşlarını aılayan bir defter düzenlenecektir.

Madde 8: Belirlene yere yerleştirilen bir kimsenin, bağlı bulunduğu komisyonun izni olmadan ve yerel güvenlik makamlarından özel belge alınmadan başka yerlere gitmesi yasaktır.

Madde 9: İşkan edilecekleri yerlere varan Ermenilerin, kesin yerleşimlerine kadar gelecek olan sürede iaşeleri, ayrıca ihtiyaı olanlara evlerinin inşası için gerekli harcamaları yerel makamlar, göçmen ödeneğinden karşılayacaklardır.

Madde 10: İaşe ve iskan işlerinin hızlı yürütülmesi, g edenlerin sağlıklarının korunması ve rahatlarının sağlanmasına ilişkin hususların yerine getirilmesi, o bölgenin en üst mülki idarecileri, sorumlu yönetici olmak üzere, göçmen komisyonlarına aittir. Göçmen komisyonu bulunmayan yerlerde Göçmenler Tüzüğü'ne uygun olarak yeniden kurulması gereklidir.

Madde 11: İaşe ve iskan işlerinin sağlanması ve hızlı yürütülmesi ve göçmenlerin yeterince şevki; iaşe ve iskan memurlarının tayini, Bakanlıktan izin alınmak şartıyla, mutasarrıf ve valilere aittir.

Madde 12: İskan edilen her aileye, daha önceki iktisadi durumları ve şimdiki ihtiyaçları göz önüne alınarak yeterli miktarda arazi verilecektir.

Madde 13: Arazinin seçimi ve dağıtılması göçmen göçmen komisyonlarınca gerçekleştirilecektir.

Madde 14: Belirlenen arazinin sınırı ve dönümü tesbit edildikten sonra, geçici belge karşılığında sahiplerine verildikten sonra tapu ve emlak işlemlerine esas oluşturacak düzenli bir şekilde, özel defterlere kaydedilir.

Madde 15: İhtiyaç sahibi olan çiftçi ve meslek sahiplerine, uygun miktarda sermaye ya da alet ve edavat verilecektir⁸³.

Görüldüğü gibi, göçe tabi tutulan Ermeni halkının hem emniyeti ve huzuru, hem de iş ve geçim konuları, günün şartlarına göre, en iyi şekilde halledilmesi için, Osmanlı Hükümeti elinden geleni yapmaya çalışmıştır.

Osmanlı Hükümeti, genel güvenliğin temini hususunda devletin açık haklarından olmak üzere aldığı tedbirler sayesinde Ermenilerin ihtilalci hareketleri hiçbir zaman katliam yapılmaksızın bastırılabilmiştir.

Bununla beraber İstanbul'da oturan 77.735 Ermeni'den söz konusu olan ihtilallere katılmaktan sanık olarak yalnız 345 kişi tutuklanıp, diğerlerinin huzur ve rahatla iş ve güçleriyle meşgul oldukları ve büyük bir güvenlik içinde yaşadıkları göz önüne alınırsa, bu tedbirlerin her halde gerekli olduğu ve Ermenilere karşı hiçbir hareket anlamını taşımadığı meydana çıkar.

İngiltere, Fransa ve Rusya'yı sevk ve idare edenler, yalnız Ermenilerin ayaklanmasını hazırlamakla yetinmeyerek, İslam unsurunu da devlete karşı isyan ettirmeye teşebbüs etmişlerdir. Bunlar maksatlarına varmak için şahsen cinayetler

---

⁸³ Saray, **a.g.e.**, s. 63-65.

işlemiş ve yolsuz harekette bulunmuşlardır. Bu tertibat ve teşebbüslere ait belgeler Bab-ı Ali'nin eline geçmiştir. Anlatılması mümkün olmayan olaylar, pek eski zamanlarda, zalimce hareketlerle lekelenen yüz yıllarda bile görülmemiştir.

Kafkasya'da, Fas'ta, Mısır'da ve Hindistan'da ve başka yerlerde çıkan isyanlar sırasında, bunları bastırmak için son derece şiddet göstermiş ve tamamen insanlığa aykırı hareketlerden geri durmamış olan İngiltere, Fransa ve Rusya Hükümetlerinin alınması gerekli ve son derece adaletle uygulamış olduğu tedbirlerden dolayı Osmanlı Hükümetini suçlamaları doğru olmaz.

Osmanlı Hükümeti, bu olaylarda en basit devlet haklarını kullanmaktan başka bir şey yapmamışken, Osmanlı Hükümeti ileri gelenleri ile isyanları bastırma tedbirleri ile ilgili bulunan memurların, sorumlu tutulacaklarına dair yayınlar hiçbir şekilde karşılık verilecek iddialar değildir. Şikayet etmeye mecbur olduklarını sandıkları olayların bütün sorumluluğu, söz konusu olan ihtilal hareketlerini kendileri tertip ve idare ettikleri için, daha çok üçlü İtilaf hükümetlerine aittir⁸⁴.

Osmanlı Hükümeti, bu açıklamadan sonra, İtilaf Devletleri'nin ileride itiraz edemeyeceği bir şekilde tehcir olayı ile ilgili yeni düzenlemeler getirmiştir. 30 Mayıs 1915'de neşrettiği tehcir yönetmeliğini genişleten daha kapsamlı bir yönetmeliği 10 Haziran 1915'de yürürlüğe koymuştur. Bu yönetmeliğe göre, daha önce başka bölgelere nakledilmeye başlanan Ermenilere ait mal, mülk, arazi ve kültürel varlıkların, sahiplerinin satma fırsatı olmadı ise, korunmasını öngören bu yönetmelik 34 maddeden oluşuyordu⁸⁵. Bu yönetmeliğe göre, Ermenilere ait binalar mühürlenip muhafaza edilecek, satılması istenen eşyalar ve hayvanlar günün rayicine göre satılarak sahibine verilecekti. Göç eden kişilerin bütün malları ayrı ayrı tespit edilip kayıtlara geçirilecekti. Bütün bu işler için Osmanlı Hükümeti, yetkililerin kullanması amacıyla 115 milyon kuruş tahsis etmiş, ayrıca, göçmenlerin iâşe bedeli için de 50 milyon kuruş ayırmıştır⁸⁶.

Ne var ki, Osmanlı Hükümeti'nin aldığı bütün bu yasal tedbirlere rağmen, tehcir olayıyla ilgili problemleri halletmek mümkün olmuyordu. Göçe tabi tutulan Ermenilerin

---

⁸⁴ Uras, a.g.e., s. 606-609.

⁸⁵ Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, C. I, s. 139-142, Süslü, a.g.e., s. 117-121.

⁸⁶ Süslü, a.g.e., s. 125.

ve diğ er insanların yalnız emniyetlerini de ğ il, mal ve mülklerini korumak ve de ğ erinde satmak zor oluyor, bu ise iş leri aksatıyordu. Bunun üzerine İ çiş leri Bakanlığı 28 Temmuz 1915'de, tehcir olayında vazifeli yetkililere ř u talimatı göndermiş tir:

“Tehcir edilen Ermenilerin mallarının çok ucuza tekelcilere satıldı ğ ı ve böylece mal sahiplerine büyük haksızlık yapıldı ğ ı öğrenilmiş bulunuyor. Bu yüzden ř u önlemlere başvurulmalıdır:

1- Tüm yabancıların ve ř üpheli kiş ilerin, boş altılacak olan bölgelere girmelerini veya o bölgelerde serbestçe dolaş malarını yasaklayınız;

2- Bölgede bu biçim kiş iler varsa, onları ivedilikle ayrılmaya zorlayınız;

3- Gü lünç denecek fiyatlar üzerinden mal satın almış kiş iler varsa, satış ları iptal etmek, fiyatları normal seviyeye yükseltmek ve kanun dış ı kar sa ğ lanmasını önlemek için gerekli önlemleri alınız;

4- Ermenilere, diledikleri her ř eyi birlikte götürme hakkını veriniz;

5- Geride bırakılan eş yalar arasında ç ürüyebilen maddeler varsa, önemli olanları açık arttırmayla satınız.

6- Geride bırakılan eş yalar arasında ç ürümeyecek nitelikte olanları mal sahipleri hesabına koruyunuz;

7- Bir mal sahibini mal üzerindeki bütün haklarından yoksun bırakacak ve onun ülkeyle olan iliş kilerini kesecek kiralama, rehine koyma, satma veya ipotekle ilgili tüm anlaş maları önleyiniz. Tehcirlerin baş ladı ğ ı tarihten bugüne dek yapılan bu denli anlaş maları geç ersiz sayınız.

8- Bu tip anlaş maların yapılmasına bundan sonra engel olunuz; Kesin satış la ilgili iş lemler için yetki veriniz ama yabancıların arazi ve ev eş yaları satın almalarına engel olunuz”⁸⁷.

---

⁸⁷ Salahi R. Sonyel, “Tehcir ve 'Kırımlar' Konusunda, Ermeni Propagandası, Hıristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı”, Belleten, C. XLI, Sayı 161, (Ocak 1977), s. 139-140.

Osmanlı Devleti'nin, İngiltere ile müttefikleri olan Fransa ve Rusya'ya verdiği cevaba, Ermeni tehciriyle ilgili aldığı emniyet ve hukuki kararlara rağmen, İngiliz makamlarının, Türkiye ve Türkler aleyhinde yürüttüğü propagandadan vaz geçmediğini görüyoruz.

Bundan başka Devlet, Müttefikler basınının Ermenilerin sürülmesini, Türklerin Hıristiyanlara düşmanlığı şeklinde propaganda edeceklerini önceden tahmin ettiği için, her türlü sertlikten kaçındı ve bunda haklıydı. Propaganda başladı. Gerçekten yabancı ülkelerin her tarafında bu budalalığa inanıldı⁸⁸.

3.3. Tehciri Hazmedemeyen Militan Ermenilerin Başlattığı Katliamlar

Osmanlı Hükümeti'nin bölgede asayiş ve Kafkas cephesindeki kuvvetlerinin cephe gerisi emniyetini sağlamak için almak mecburiyetinde kaldığı tehcir kararını öğrenen Ermeni militanları, kontrollerini iyice kaybederek, etrafa saldırmaya başlamışlardır. Ülke içinde, 23 Temmuz 1915'te Boğazlıyan'da, 1 Ağustos 1915'te Fındıkçık (Maraş)'ta, 9 Ağustos 1915'te Urfa'nın Germüş Köyünde, 14 Eylül 1915'te Antakya'da (Musa Dağı), 29 Eylül 1915'te Urfa'nın içinde, 7 Şubat 1916'da İslahiye'de, 4 Nisan 1916'da Akdağmadeni'nde, 9 Nisan 1916'da Tosya'da isyanlar çıkaran Ermeniler, halka ve devlet binalarına büyük zarar vermiş, pek çok kişinin ölümüne sebep olmuşlardır⁸⁹. Ermenilerin bu hareketi emniyet kuvvetlerince şiddet kullanılmak suretiyle ancak bastırılabilmiştir. Dolayısıyla hem Müslümanlardan ve hem de Ermenilerden pek çok kişi hayatını kaybetmiştir.

Fakat esas katliamı Rus Ordusu'nda oluşturulan gönüllü Ermeni taburları ile Rus işgal kuvvetlerine yardım eden Ermeni çeteleri yapmıştır. Türk Ordusu'nun Sarıkamış faciasından sonra 1915 baharında ileri harekate geçen Rus birlikleri, Ermenilerin bulunduğu yerler başta olmak üzere, 1915-1916 yıllarında Trabzon-Erzincan-Bitlis-Van hattının doğusundaki yerleri işgal etmiştir⁹⁰. Rusların işgal ettiği bölgelerde kalan Türk

---

⁸⁸ Uras, **a.g.e.**, s. 616-618; Süslü, **a.g.e.**, s. 137.

⁸⁹ Gürün, **a.g.e.**, s. 211; Recep Karacakaya, **Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi**, BDAGM Yay., İstanbul 2001, s. 128-134.

⁹⁰ Geniş bilgi için bkz., Genelkurmay Başkanlığı, **I. Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi, 3. Ordu Harekatı**, Cilt: I-II, Ankara 1993.

köyleri, kasabaları ve şehirleri, Ermeni birlikleri ve çetelerinin katliam alanı olmuştur. On binlerce Türk acımasızca öldürülmüştür⁹¹.

Türk ordusunun yeniden toparlanıp 1916 Temmuzunda başlattığı karşı taarruz neticesinde, Muş ve Van geri alınmış ise de, diğer bölgelerde Ermenilerin Müslüman ahaliye yaptığı zulüm ve katliamlar devam etmiştir. Rus ilerleyişinin Ekim 1916'dan sonra durması ve kışın bastırması üzerine Ermeni saldırıları da yavaşlamıştır.

Bu arada, Kafkaslardaki şu gelişmeyi hatırlamakta zaruret vardır: Birinci Dünya Harbi'nin başlaması ile birlikte Kafkas cephesinden Doğu Anadolu'ya doğru ilerlemeyi planlamış olan Ruslar, bölgedeki Müslüman ahalinin Rus Ordusu'na zarar vermemesi için halkın bir kısmını Türkiye'ye göçe zorlarken, bir kısmının da Ermeni çetelerince imhasına göz yummuştur. Çoğu Azeri Türkleri'nden olmak üzere binlerce Müslüman, Ermenilerce katledilmiştir⁹².

3.4. Tehcir Esnasındaki Aksaklıklar

Bu kararlar ile Osmanlı Hükümeti, Ermenileri yok etmeyi değil, bilakis hem onların, hem de bölge Müslümanlarının emniyetlerini sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca, bölgede kışkırtmalarla ortaya çıkan ayaklanmaları önleyerek, asayişini temin etmiştir. Göçe tabi tuttuğu Ermenilere de savaş şartları içinde adil ve insanca davranmıştır. Buna rağmen, göç esnasında bazı aksaklıkların olmasına da mani olunamamıştır.

Burada akla şöyle bir soru gelebilir: Bu aksaklıklar nelerdir, niçin önlenememiştir? Tehcir olayında en büyük aksaklık emniyet alanında olmuştur. Ermeni göçmenlerin jandarma kordonunda gitmesine rağmen, sık sık Kürt aşiretlerinin saldırısına uğramaları ve bu yüzden kayıp vermeleri, hükümet yetkililerini büyük üzüntüye ve telaşa sevk etmiştir⁹³. Daha önce Ermeni çetelerinin baskınları sonucu Türklerle birlikte büyük telefata veren Kürtlerin, bu göç kabilelerine hücum etmelerine jandarma kuvvetlerinin mani olamayışı, Osmanlı Hükümeti'ni zecri tedbirler almaya sevk etmiştir.

---

⁹¹ Bu katliamlarda yakınlarını kaybeden şahitlerin ifadeleri için bkz., Erdal İlter, **Armanian and Russian Oppression 1914-1916**, Testimonies of Witnesses, Ankara 1999.

⁹² Uras, **a.g.e.**, s. 532-536.

⁹³ Saray, **a.g.e.**, s. 75; **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)**, Ankara 1995, s. 52, 68-69.

1878 Harbi'nden sonra II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu'da asayişini sağlamak için Kürt aşiretlerinden oluşturduğu Hamidiye Alayları, Ermeni hamiliği yapan Rusya, İngiltere ve Fransa'nın hoşuna gitmiyordu. Bunun en büyük sebebi, Hamidiye Alayları'nın, bilhassa 1890'larda Ermeni çeteleri ile dış dış mücadele etmesiydi. Bu üç emperyalist devletin baskıları ile II. Abdülhamid, Hamidiye Alaylarını feshettiğini bildirmiş ise de, onların elinden silahlarını almamıştır. Kürt aşiretlerine daha önce Ermenilerin yaptıkları saldırıların intikamını almak isteyen bu silahlı gruplar, devletin ikazlarına ve aldığı tedbirlere rağmen, tehciye gönderilen Ermeni göçmenlerine hücum ederek pekçok kişinin ölümüne sebep olmuşlardır⁹⁴.

Osmanlı Hükümeti, Kürt çetelerin Ermeni göçmenlerine büyük telefata vermesi üzerine, zecri tedbirler almak mecburiyetinde kalmıştır. Bu alınan tedbirlerin, emniyetle ilgili en önemli iki maddesi şunlar idi: “Madde 21-Göç edenlerin gerek kamplarda, gerek yolculuk esnasında bir saldırıya uğramaları halinde saldırganlar derhal tutuklanarak Divan-ı Harbe (Askeri Mahkemeye) sevk edileceklerdir.

Madde 22- Göç edenlerden rüşvet veya hediye alanlar veya vaad yahut tehdit ile kadınları iffal edenler, yahut onlarla meşru olmayan ilişki kuranlar derhal görevden alınıp, Divan-ı Harbe sevk edilerek ağır şekilde cezalandırılacaklardır.”⁹⁵

Hükümet, yukarıdaki kararları alarak bunları derhal uygulamaya koymuştur. Nitekim neşredilen arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre, verilen talimatlara aykırı hareket edenler ile Ermeni kabilelerine saldırıda bulunanları tespit etmek için soruşturma heyetlerinin oluşturulduğunu görüyoruz⁹⁶. Bu soruşturma heyetlerinin mahallinde yaptığı tespitler sonunda suçlu görülenler Divan-ı Harbe sevk edilmişlerdir. Yargılama sonunda, Ermenilerin zarar görmesine ve ölümüne sebep olan kişilerin bir kısmı ağır hapis cezasına çarptırılmıştır⁹⁷.

---

⁹⁴ **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)**, B.D.A.G.M. Yay., Ankara 1995, s. 52-53.

⁹⁵ Sonyel, **a.g.m.**, s.142.

⁹⁶ Süleyman Beyoğlu, “**1915 Tehciri ve Soykırım İddiaları**”, Uluslar Arası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu (24-25 Mayıs 2001, İstanbul), İstanbul Üniversitesi Yayınları. İstanbul 2001, s. 171-189; Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)**, TTK Yay., Ankara 2001, s. 60-62.

⁹⁷ **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)**, Ankara 1995, s. 115-116, 121-122; A.F. Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, T.T.K. Yay., Ankara 1984, s. 202; Ayrıca bkz. Necdet Bilgi, **Ermeni Tehciri ve Boğazlayan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey'in Yargılanması**, Ankara 1999.

Ermenilerin göçü esnasında aksayan ikinci husus ise, sağlık ve gıda alanlarında olmuştur. Bu konularda alınan tedbirler yetersiz kalmış, göçmenlerden hastalık ve açlık yüzünden pek çok kişi hayatını kaybetmiştir⁹⁸. Tehcir esnasında aksayan son husus ise, hükûmetin, göçmenlerin yerleştirileceği arazilerin parasını ödeyerek Arap ahaliden satın almasına rağmen, oraya yerleşen Ermenilere bazı Arap çetelerinin baskın yapmaları sonucunda da pek çok Ermeni hayatını kaybetmiştir.

Görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti, savaş halinde düşmanla işbirliği ve isyan halleri tespit edilen unsurlar için her devletin alabileceği, bir karar almış ve bunu hukuki kurallar çerçevesinde gerçekleştirmiştir. Bu kararından dolayı Osmanlı Hükümeti'ni, bilhassa o zamanın şartları göz önüne alındığında, itham etmek ne akıl ve mantığa, ne de hukuka sığar.

Bugün bazı çevrelerin iddia ettiği gibi, eğer Osmanlı Devleti, Ermenileri katletmek isteseydi kendi görevlilerini işten el çektirerek cezalandırma yönüne gider miydi? Şayet Osmanlı Hükümeti Ermenileri katletme düşüncesinde olsaydı, Ermenilerin ulaşım, iskan, beslenme ve barınmaları için bu kadar masraf eder miydi? Ayrıca öldürmek istediğiniz bir topluluğu binlerce kilometre güneye götürmenin mantığı nedir? Devlet bu insanları öldürmek isteseydi buldukları bölgelerde pekala bu işi yapabilirdi. Türklerin Ermenileri katlettiği iddiasında olanların bu soruları objektif bir şekilde cevaplaması gerekir.

Bu tehcir olayında göçmenlerin uğradığı kayıplar, Osmanlı Hükümeti'ni müşkül durumda bırakmış ve bazı vilayetlerde tehcirin durdurulmasını emretmiştir. Kışın da yaklaşması üzerine 25 Kasım 1915 tarihinden itibaren bazı Anadolu vilayetlerine (Hüdavendigar, Ankara, Halep, Adana vilayetleri ile Maraş, Karahisansahib, Eskişehir, Kütahya, İzmit ve Niğde mutasarrıflıkları) talimat verilerek sevkiyatın geçici olarak durdurulması bildirilmiş; bundan böyle sevkiyatın yapılmaması ve isteyenlerin yerlerine dönebilecekleri tebliğ edilmiştir⁹⁹.

I. Dünya Harbi'nin sona ermesi üzerine, sevk edilen Ermenilerle ilgili Osmanlı Hükümeti yeni kararlar almış ve isteyenlerin devletin yardımı ile eski yerlerine geri

⁹⁸ Hikmet Özdemir, **Salgın Hastalıklardan Ölümler, 1914-1918**, T.T.K. Ankara 2005, s.331-356.

⁹⁹ **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler**, s. 117.

dönebilecekleri bildirilmiştir. Muhafaza edilen malları ve emlakları ile satılan gayri menkullerin geri alınabilmesi için kendilerine her türlü kolaylık ve imkanın sağlanacağı tebliğ edilmiştir¹⁰⁰.

4. SAVAŞ SONRASI ERMENİLER'İN YAPTIĞI KATLIAMLAR

4.1. Bolşevik İhtilalinden Sonra Geri Çekilen Rus Birliklerinin Silahlarını Ermenilere Bırakması ve Ermenilerin Yeniden Katliama Başlaması

1789 Fransız ihtilali başka ülkelerin yanı sıra Rusya'da çeşitli fikir akımlarının yayılmasına neden olmuştur. 19. yüzyılda ortaya çıkan ve aslında sanayileşmiş Avrupa ülkelerinin geleceğine ilişkin bir öngörü olan Marksizm öğretisi de Rusya topraklarında taraftar bulmuştur. Çünkü kendilerine ait olmayan toprakların serfi köylüler ile benzer kötü koşulları paylaşan işçilerin huzursuzlukları bu yeni fikirlerin yayılmasına ortam hazırlamıştır. Böylece Rus Marksistler 1898 yılında, daha sonra Sovyetler Birliği'ndeki Komünist Partisi olacak olan Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisini kurmuşlardır¹⁰¹. Partinin 1903 yılındaki kongresinde parti içi görüş ayrılıkları olmuş, çoğunluk grup olan Bolşevikler Lenin'in etrafında toplanmışlar, Menşevikler ise azınlıkta kalmışlardır. Çarlık, Menşeviklerin 1905 yılındaki ayaklanmasını bastırmış fakat, I. Dünya Savaşı'nın iyice karıştırdığı ortamı fırsat bilen Rus Marksistlerin 10 Mart 1917'deki ihtilaline engel olamamıştır¹⁰². 16 Marttan sonra kurulan Geçici Hükümet savaşa devam kararı almıştır.

Rus Geçici Hükümeti 9 Mayıs 1917'de aldığı bir kararla Rusya Ermenilerini sevindirmiştir. Karar Rus işgalinde bulunan Doğu Anadolu'nun sivil yönetimine Ermenilerin atanmasını öngörmektedir¹⁰³. Ancak savaş başarısızlıkları devam edince, Bolşevikler 7 Kasım 1917'de bir darbe yapıp iktidarı ele geçirmişler, böylece Rusya'da Bolşevik rejim dönemi başlamıştır. Yeni iktidar savaşı bırakma kararı almış, Çarlığın

¹⁰⁰ **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler**, s. 175-181.

¹⁰¹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, (Cilt: I:1914-1980), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994, s. 130.

¹⁰² Armaoğlu, **a.g.e.**, 122.

¹⁰³ Mim Kemal Öke, **Ermeni Sorunu (1914-1923)**, TTK Yay., Ankara 1991, s. 122.

gizli antlaşmalarını açıklamış ve Almanlarla barış görüşmelerine başlamıştır¹⁰⁴. Osmanlı Devleti'ni parçalamaya dönük gizli antlaşmaların açıklanmasıyla Müttefiklerin Ermeni isteklerini tatmin etmeye niyetli olmadıkları ortaya çıkmıştır. Çünkü gizli antlaşmalarda Doğu Anadolu ile Kafkasya'nın Rusya'ya ve Kilikya bölgesinin Fransa'ya verildiği görülmektedir¹⁰⁵.

Rusya'da ihtilali gerçekleştiren Bolşevikler, savaştığı ülkelerle müzakerelere girişerek savaştan önceki sınırlar esas olmak üzere, 15 Aralık 1917'de Brest-Litovsk Mütarekesi'ni imzaladılar. Üç aylık bir müzakereden sonra Bolşevik Rusyası ile Türkiye arasında 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Ruslar, işgal ettikleri Türk topraklarından geri çekilecek ve Kars, Ardahan ve Batum ahalisinin Türkiye ile birleşmelerine mani olmayacak; Rusya'da ve işgali altındaki Türk topraklarında Türk ve Rus uyruğundaki Ermeni çetelerinin ellerinden silahlarını alacak, bunları dağıtacak ve bu çeteleri bütünüyle terhis edecekti¹⁰⁶. Ne var ki, Bolşevik Rusyası'nın Türkiye ile yaptığı bu dostane antlaşma Kafkaslar'daki Rus komutanlarının yanlış hareketleri ile gölgelendi. Türkiye ile savaşlarında, Ermenileri bir maşa gibi kullanan Rus subayları, hem Ermenilerden ve hem de Türklerden on binlerce kişinin ölümüne sebep oldukları yetmiyormuş gibi, Brest-Litovsk Antlaşması'nın açık hükümlerine rağmen Ermenileri silahlandırmakla kalmayarak, geri çekilirken silah ve mühimmatlarının da önemli bir kısmını Ermenilere bırakmışlardır¹⁰⁷.

Ermeni Kuvvetleri, Rusların da yardımıyla, petrol zengini Bakü'yü ele geçirmek için Azerbaycan üzerine yürüdüler. 30 Mart 1918'den 1 Nisan 1918'e kadar 3 gün gece gündüz Bakü'de 30.000 müdafaasız sivil halkı katleden Ermeniler, şehrin sanat ve kültür değeri yüksek ne kadar tarihi binası varsa onları da yıkmışlardır. Bununla da yetinmeyen Ermeniler, Şamahı, Guba, Lenkaron, Zengezur, Gence ve Karabağ gibi Azeri Türklerinin önemli yerleşim merkezlerinde ve köylerde binlerce evi yakıp yıkmışlar ve 20.000'e yakın insanı da acımasızca öldürmüşlerdir. Bu vahşeti yapmaktan

---

¹⁰⁴ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 132.

¹⁰⁵ M. Kemal Öke, **a.g.e.**, s. 86.

¹⁰⁶ Uçarol, **a.g.e.**, s. 476-478; M. Saray, **Atatürk'ün Sovyet Politikası**, İstanbul 1990, s. 12-17.

¹⁰⁷ Saray, **a.g.e.**, s. 80.

maksat, Azerbaycan Türklerini yok ederek veya kaçırarak bu bölgeleri Ermenistan'a bağlamak idi¹⁰⁸.

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi üzerine Ermeniler iki cephede birden harekete geçmişlerdir. Birinci cephe Kafkasları, ikinci cephe ise Kilikya'yı içine alıyordu.

Bunun üzerine Ermeniler, Ermenistan'ın sınırlarını genişletmek için Türkiye ve Azerbaycan aleyhinde ilerlemeye başladılar. Kars ve Ardahan bölgelerinde yaşayan Müslüman Türk nüfusu önce göç etmeye zorlamışlar, halkın evlerini terk etmemesi üzerine katliam hareketine başlamışlardır. Ermeniler, aynı hareketi Azerbaycan topraklarında yapmaya başlamıştır. Ermenilerin bu operasyonları başlattığı bir sırada başlayan siyasi gelişmeler, geçici de olsa, Ermenileri durdurmuştur¹⁰⁹.

4.2. Gürcü – Ermeni – Azeri Konfederasyonu (Maverayı Kafkasya Konfederasyonu, 1918)

Bolşevik İhtilalini yapanların, Rus olmayan milletlere kendi kaderini tayin (self determination) hakkını tanıması, her toplumda olduğu gibi, Azeri, Ermeni ve Gürcü halkları arasında da büyük yankı yapmıştı. Tam istiklal için bu halkların ileri gelenleri, biraz da İngilizlerin telkiniyle, kendi kaderini tayin hakkını kullanıp 26 Nisan 1918'de Müstakil Kafkasya Federal Cumhuriyeti'ni kurdular¹¹⁰. 28 Nisan 1918'de Türkiye bu müstakil devleti tanıdı.

Fakat bu üçlü konfederasyonu oluşturan taraflardan biri olan Ermeniler, emperyalist emellerini gerçekleştirmek için Rusya'daki Sovyet hükümeti'nden yardım almayı ümit ettiğinden hükümet içinde zorluklar çıkarıyordu. Gürcüler ise hem Sovyet Hükümeti ile hem Alman Hükümeti ile ve hem de İngilizler ile temas halindeydi. Azerbaycan Türkleri'ne gelince: onların yegane ümidi Türkiye idi. Ermeniler, Kars ve çevresini, Gürcüler ise Batum'u mutlaka almak istiyordu. Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat'ın dediği gibi, “Her üç millet de kendisini destekleyecek bir kuvvet, bir büyük

---

¹⁰⁸ Cemil Hasanlı, *Azerbaycan Tarihi, 1918-1920*, Azer. Kül. Der. Yay., Ankara 1998, s. 40-55.

¹⁰⁹ Saray, *a.g.e.*, s. 82.

¹¹⁰ Saray, *a.g.e.*, s. 82.

devlet aramaktaydı. Ermeniler ne olursa olsun, Rusyaya veya Antant devletlerine dayanmak arzusundaydılar. Gürcüler ise, icablara göre ya Rusya veya Almanya veya İngiltere'nin desteğini almak istiyorlardı. Azerbaycanlılar tabiatıyla Türkiye'den başka destek bulamayacaklarına inanmışlardı. Bu şartla ve zihniyet içinde ilk büyük sarsıntı da bu konfederasyonun dağılacağı muhakkaktı.”¹¹¹

Ne var ki, 3 Mart 1918'de Osmanlı Devleti ile Bolşevik Rusya'sı arasında imzalanan Brest-Litowks Muahedesi'ne göre Rus birlikleri Kars, Ardahan ve Batum'u boşaltacak ve halkın isteği doğrultusunda bu üç şehrin kaderi tesbit edilecekti. Fakat Rus birlikleri geri çekilirken silahlarını Gürcülere ve Ermenilere bıraktığı için, bilhassa Ermeniler bölgede terör estirmeye başlamışlardı. Türk Ordusu'nun güney cephesine ağırlığını koymaması için bölgede bulunan İngiliz ve Fransız konsoloslukları, Rusların Ermeniler ile Gürcüleri silahlandırmalarına ve Türk kuvvetlerinin dikkatlerini bu yöne çekmesini istedikleri için ses çıkarmamışlardı¹¹².

Bu gelişmeler dolayısıyla Gürcüler ve Ermeniler, Brest-Litowks Antlaşması'nı tanımadıklarını ilan ederek kurulan “Gürcü - Ermeni - Azeri konfederasyonu”nu birinci ayı sonunda lağvetmişlerdir. Her biri kendi devletini kuran bu üç halktan Ermeniler Milli Konseyi de 28 Mayıs 1918'de Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan etti¹¹³. Zira Azerbaycan ve Gürcistan Cumhuriyetleri'ne kıyasla, Ermenistan Cumhuriyeti'nin askeri gücü daha iyi idi. Daha önce bahsettiğimiz gibi, Rusların da yardımı ile oluşturulan Ermeni birlikleri, çete harbi yapan silahlı sivil grupların da katılımı ile küçük bir ordu haline getirilmişti. Geri çekilen Rus birliklerinin kendilerine verdiği silahlar ve mühimmatla, Ermeniler, Ermenistan'ın sınırlarını genişletme hareketini fiilen başlatmışlardır.

---

¹¹¹ A. N. Kurat, **Türkiye ve Rusya**, AÜDTCF Yay., Ankara 1970, s. 463.

¹¹² Cemil Hasanlı, **a.g.e.**, s. 40.

¹¹³ Manuel Sarkisyanz, **A Modern History of Transcaucasion Armenia (Social, Cultural and Political)**, Privately Printed for the Author by Udyama, Commercial Pres, (Nagpur, India, 1975), 218.

4.3. Ermenilerin Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da Yaptığı Katliamlar

Ermeniler, müstakil Maverayı Kafkas Konfederasyonu'ndan ayrılır ayrılmaz, tıpkı Gürcüler ve Azeriler gibi, ülkelerinin istiklalini ilan etmişlerdi. Taşnak Partisi'nin kontrolündeki Ermenistan, Rusların yardımıyla oluşturdukları ve yine Rusların verdiği silahlarla donattıkları ordularına güvenerek, Türkiye ve Azerbaycan aleyhinde genişlemeye başladı¹¹⁴. Ermenilerin kendi topraklarına katmak istediği Türk bölgesi, stratejik önemi olan Kars vilayeti ile bu şehrin kazaları ve köyleriydi. Batum, Kars ve Ardahan (Elviye-i Selase) henüz Türkiye'ye ilhak edilmemişti. Bundan istifade eden Ermeniler, önce sistemli bir şekilde köylere baskın yapıp, köylülerin ellerinde ne varsa hepsini almış ve sonra da onları öldürmeye başlamıştır. Kaçanları takip ederek onları Kars istikametine gitmeye zorlamıştır. Ermenilerin gayesi “Türk'süz Ermenistan” yaratmaktı¹¹⁵. Erzurum'da bulunan İngiliz subayı Yarbay A. Rawlinson, Türk yetkililerine haber vererek “Her türlü kötülüğü yapmaktan çekinmeyen Ermenilerin Kars civarında 40.000 kadar Müslüman göçmen topladığını”, bu çaresiz insanları kurtarmak için bir Türk birliğinin gönderilmesini istemiştir¹¹⁶. Ne var ki, mütareke gereği İngiliz yetkilileri bir Türk birliğinin bölgeye gitmesine izin vermediği için, 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, olaya müdahale edememiştir. Fakat İngiliz makamlarına bir adamını göndererek Ermeni katliamına mani olmalarını istemiştir¹¹⁷. Ermenilerin 1919 Nisanında başlattıkları bu kıyım hareketi aynı yılın Eylül sonlarına kadar devam etmiştir. Ermenilerin Kars şehrinde ve çevresinde öldürdüğü insan sayısı 30.000'i bulmuştur¹¹⁸. Kendi vatanından yardım almasına izin verilmeyen Kars halkı, çaresizlik içinde yabancı devletlerden yardım istemiştir. Kars milletvekili Bekir Sıtkı, Amerikan yetkililerine bir mektup yazarak Ermeni zulmünü ve katliamını anlatmış ve bu vahşetin bir an evvel durdurulması için müdahale edilmesini istemiştir¹¹⁹. Ne

¹¹⁴ Cemil Hasanlı, **a.g.e.**, s. 30 - 39.

¹¹⁵ İsrail Memmedov, **Tarihimiz, Toprağımız, Taleylimiz**, Adiloğlu Neşr, Bakü 2003, s. 14-27.

¹¹⁶ Kafkas sığınmacıları hakkında Geniş bilgi için bkz., Justin Mc Carthy, **Ölüm ve Sürgün (Death and Exile)**, Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi, 1921-1922, çev: B. Umar, İnkılap Kitapevi. İstanbul 1995, s. 258-265; M. Erat, “**Kars ve Çevresinde Ermeni Mezalimi (1919)**”, Kafkas Araştırmaları III, İstanbul 1997, s. 149.

¹¹⁷ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul 1988, s. 68.

¹¹⁸ Geniş bilgi için bkz. M. F. Kırzioğlu, **Kars İli ve Çevresinde Ermeni Mezalimi**, Ankara 1970; G. Solmaz, **Yaşayanların Dilinden Erzurum- Sarıkamış- Kars'ta Ermeni Zulmü (1919-1920)**, Van 1995; M. Erat, “**Kars ve Çevresinde Ermeni Mezalimi (1919)**”, Kafkas Araştırmaları III, s. 143-163.

¹¹⁹ Karabekir. **a.g.e.**, s. 295-296.

hazindir ki, Kars halkının bu yardım feryadına cevap veren olmamıştır. Ermeni zulmü ve katliamı 1920 yılında da devam etmiş ve binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Nihayet, 1920 sonbaharında Karabekir kumandasındaki Türk birlikleri ileri harekate başlayarak Kars, Ardahan ve Batum'u kurtarmış ve bu acılara da son vermiştir¹²⁰. Kars, Ardahan ve Sarıkamış'ın merkezlerinde ve çevresinde yaşayan insanlardan 45.000'den fazlası bu Ermeni katliamlarında hayatlarını kaybetmişlerdir.

Ermenilerin, Azerbaycan istikametinde sınırlarını genişletmek için başlattıkları kıyım hareketi, Anadolu cephesinde yaptıklarından farklı gelişmedi. Ermeniler, katliam hareketına, Ermenistan'da yaşayan Azeri Türklerini öldürmekle başladı. Ermenilerin, Azerbaycan halkına yaptığı kıyımın, belki de en büyüğü, Nahcivan'da olmuştur. Müdafaasız Azeri halkı, 1919 yazında (Haziran-Temmuz ve Ağustos) kitleler halinde öldürülmüştür. Bu katliamlarda 70.000'e yakın Azeri Türkü hayatını kaybetmiştir¹²¹.

Bu arada, Fransızlarla Ermenilerin, Mersin, Tarsus ve Adana merkezleri dahil olmak üzere bütün kazalarda hücumla geçtiklerini görüyoruz. Bu hücumdan maksat, bölge ahalisini kaçırarak Ermenilerin duruma hakim olmalarını sağlamaktı. Nisan-Ağustos 1920 arasında Başnalar, İçme. Su-bendi, Hacitalip Çiftliği, Tarsus Bağları, Gudubes, Küçük Ziyarettepe, Kadirli, Emirler mevkilerinde vuku bulan savaşlarda her iki tarafın da ağır zayıat verdiğini görüyoruz. Fransızlarla Ermenilerin üstün silah gücüne rağmen, Türk halkının kendilerini iyi müdafaa etmeleri mütecavizleri oldukça şaşırtmıştır. Sonunda, taraflar arasında 20 günlük bir ateşkes anlaşması sağlanmış ise de, ateşkesin bitmesiyle birlikte, Misis, Yüreğir Ovası, Oba ve Kurttepe'de başlayan savaşlar 1920 sonlarına kadar devam etmiş ve her iki taraf da pek çok zayıat vermiştir¹²².

---

¹²⁰ Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Türk ordusunun 1920 sonlarında gerçekleştirdiği Ermeni hareketi hakkında geniş bilgi için bkz; M. Erat, “**Milli Mücadele Döneminde Kazım Karabekir Paşa'nın Faaliyetleri (1919-1922)**”, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 515-561; M. Erat, “**Kazım Karabekir Paşa'nın Ermeniler Üzerine Harekatı (1920)**”, Kafkas Araştırmaları II, İstanbul 1996, s. 95-104.

¹²¹ Ermeniler, daha 1918 yılı sonlarında Türk ordusunun Nahçıvan'dan çekilmesinin hemen akabinde Türklere karşı katliama girişmişlerdir, geniş bilgi için bkz. M. Erat, “**Kazım Karabekir'in Nahçıvan ve Çevresindeki Faaliyetleri (1918)**”, Kafkas Araştırmaları IV, İstanbul 1998, s. 55-57.

¹²² Geniş bilgi için bkz. Kemal Çelik, **Milli Mücadelede Adana ve Havalisi 1918-1922**, TTK Yay., Ankara 1999, ss. 340-370,409-418,433-438.

Zaman ilerledikçe Ermeniler, Fransızların kendilerine Kilikya'da bir devlet kurduymayacaklarını düşünmeye başladılar. Bu düşünce çerçevesinde harekete geçen Ermeniler, yanlarına aldıkları Rum toplumu ile birlikte, 5 Ağustos 1920 günü öğle vakti, Adana vilayet binasını basarak “Kilikya Hıristiyan Cumhuriyeti”ni kurduklarını ilan etmişlerdir. Ermeniler, bu hareketi gerçekleştirirken Fransız memurlar ve subaylar yemekte bulunuyorlardı. Dönüşlerinde Fransızlar, Ermenileri bu oldu-bittiden vazgeçirmeye çalışmış ise de, çabaları bir netice vermemiştir. Bunun üzerine bir Fransız birliği vilayet binasına baskın düzenleyerek Ermenileri dışarı atmıştır. Bu olay, Ermenilerle Fransızlar arasında, ittifakları devam etmekle birlikte, dostluk ve itimadı ortadan kaldırmıştır¹²³.

Bu arada Anadolu'da Milli Mücadele'yi başlatmış olan Mustafa Kemal Paşa, Güney cephesindeki olayları adım adım takibe başlamıştı. Heyet-i Temsiliye adına ilk müdahaleyi yapan Mustafa Kemal Paşa, Fransız-Ermeni işbirliği ile Çukurova'da gerçekleştirilen işgalleri protesto etmiş ve Fransızlara “Haksız yere Adana'da oturan Ermenileri başımıza musallat eden, şimdi de Urfa, Antep ve Maraş'ı işgal eden bir devlet hiçbir zaman dostumuz değildir” dedikten sonra Maraş ve Urfa'da Müslüman ahaliye yapılan katliamı şiddetle kınadığını belirtmiştir¹²⁴.

Fransızlarla Ermenilerin güney illerinde başlattıkları saldırılara halkın karşı koyması bu iki müstevliyi hem şaşırtmış ve hem de kızdırmıştı. Direnen güney illeri halkına, az sayıda da olsa bazı askeri birliklerin yardımcı olması ve düşmana zayıf verdirmesi Ermenilerle Fransızları çileden çıkarmıştı. Bu olayları çarpıtarak binlerce Ermeni'nin Türkler tarafından katledildiği şeklinde Batı kamuoyuna yansıtılması Mustafa Kemal Paşa'yı, özetini verdiğimiz şu açıklamayı yapmaya sevk etmiştir: “Güney mıntikasını işgal eden Fransız kuvvetleri tarafından silahlandırılan Ermeniler, Fransa himayesinde götürüldükleri yerlerde Müslüman ahaliyi intikam fikriyle amansızca katletmektedirler. Maraş hadiselerinde General Keret'in Fransız kuvvetleriyle birleşen Ermeniler, top ve mitralyözlerle Maraş gibi eski bir İslam diyarını yerle bir etmişler ve halkını acımasızca katletmişlerdir. Tarihte emsaline zor rastlanan bu hareketin mesulleri Ermeniler olup, Müslümanlar ancak nefislerini müdafaa ile

¹²³ Çelik, a.g.e., s. 425-426.

¹²⁴ **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV**, Ankara 1991 baskısı, s. 200, 209,219-222.

yetinmişlerdir. 20 gün devam eden Maraş katliamı esnasında Müslümanlarla birlikte şehirde kalan Amerikalıların bu olay hakkında Amiral Bristol'a çektikleri telgraf bu feci katliamı bütün çıplaklığı ile ortaya koymaktadır. General Keret'i geri çekilmesinden sonra Kuvay-ı Milliye'ye teslim olan Ermenilere hiçbir ceza verilmediği gibi, kendilerine şefkat gösterilmiş ve milletimiz onları himayesine almıştır. Bunu, Maraş'ta yaşayan Ermeniler şükranla yad etmektedir. Şu halde, bazı Ermenilerin intikam hissiyle yaptığı tecavüzler neticesi ortaya çıkan üzücü olayların mesulü milletimiz değil, bunu yapan Ermeniler ile onların hamileri olan devletlerdir”¹²⁵.

Türklerin haklı olduğunu ve sonunda başaracaklarını gören Fransızlar, Milli Mücadele'yi yapan Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile uzlaşma zamanının geldiğini düşünmeye başladılar. Eski müttefiki İngiltere ile arası gitgide bozulan Fransa, Suriye'de kendi aleyhinde gelişen olaylardan da İngiltere'yi sorumlu tutuyordu. Bazı Fransız yetkililere göre İngilizler, Kilikya'nın kontrolünü kasıtlı olarak Fransa'ya bırakmışlar, Fransızların Türkler karşısında yıpranmasını istemişlerdi. Türklerle Fransızlar Güney Anadolu'da birbiriyle uğraşırken, İngilizler kendi desteğindeki Yunanlıların Batı Anadolu'da daha rahat ilerleyeceğini hesap etmişti. Bu, Fransızları Türklerle yaklaştıran birinci sebepti. İkinci önemli sebep ise, Ermenilere olan güvenlerinin sarsılması idi. Fransız subaylar, Ermeni askerlerini ve milislerini kontrol edemez hale gelmişti. Zira, Ermeniler girdikleri her Türk bölgesinde insanları acımasızca katletmiş ve bu katliamlar, Ermenilerin yalan haberlerine rağmen, Avrupa kamuoyunca duyulmuştu. Üçüncü ve son sebep ise, Fransız kamuoyu savaştan bıkmış, daha fazla masraf ve insan kaybı istemiyordu¹²⁶.

Yukarıda zikredilen sebepler çerçevesinde, Fransızlar, bazı ekonomik menfaatler karşılığında Kilikya'dan çekilebileceklerini Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmişler ise de, bu istekleri reddedilmiştir. 21 Şubat-12 Mart 1921'de iki taraf arasında Londra'da başlayan görüşmeler, 9 Haziran 1921'de Fransız Senatosu Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı M. Henri Franklin - Bouiilon'un Ankara'ya gelmesi ile devam etmiş ve 20 Ekim 1921'de de Ankara İtilafnamesi ile savaşa son verilmiştir. Bu antlaşmaya göre Türkiye

---

¹²⁵ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 219-220.

¹²⁶ Yahya Akyüz, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922, TTK Yay., Ankara 1975, s. 120-141.

ile Suriye arasındaki hudut tespit ediliyor, Kilikya bölgesi ile Bağdat demiryolunun büyük kısmı Türkiye'ye bırakılıyor ve bir de genel af çıkarılıyordu¹²⁷. Böylece Fransa, Suriye ve Lübnan'a sahip oluyordu.

Türk-Fransız antlaşmasını duyan Ermeniler kitleler halinde Adana'dan ayrılmaya başlamışlardır. Türk ve Fransız yetkililer Ermeni ileri gelenlerini ve din adamlarını davet ederek Adana'da bir toplantı yapmış, Türk ve Fransız hükümetleri namına Ermenilere hiçbir zarar gelmeyeceğini garanti ederek göçün durmasını istemişlerdir. Bu toplantı esnasında Fransız temsilcisi Franklin-Bolpilon ile Ermeniler arasında çok enteresan tartışmaların olduğunu görüyoruz. F. Bouillon Ermenilere gitmemelerini, kendilerinin yaptıkları fenalıkları Türklerin affettiğini, bu konuda kendisine güvence verdiklerini, Türklerin sözüne güvenilir insanlar olduğunu söylemesi üzerine bir Ermeni söz alarak kendisine şu ibret verici konuşmayı yapmıştır:

“Teşekkür ederiz, bizim için iyilik yapmak istiyorsanız artık bizi himaye etmeyiniz. Eğer siz ve sizin Adana'ya gönderdiğiniz generalleriniz, Hükümet memurlarınız bize bu şekilde anlatmış olsalar ve bu ümidi vermeselerdi, bizi birtakım tatlı emeller arkasında koşturacak teşvik edici sözler söylemeselerdi, biz de Türkler karşısında alnı açık gezecek ve hakiki vatanımıza geldiğimiz zaman, ta asırlardan beri olduğu gibi, yine yan yana ve kardeş gibi yaşayacaktık ve geçinmeye çalışacaktık. Fakat heyhat geçti. Biz Türk vatandaşlarımızın mukaddesatına tecavüz ettik ve evlerini yaktık ve insani olmayan birçok fenalıklar yapıldı. Maalesef bu bir hakikattir. Biz de insanız. Onların yüzüne ne suretle bakacağız? Bakacak yüzümüz kalmamıştır. Bize iyilik yapmak istiyor musunuz, bizi serbest bırakınız. Biz mazinin acılarını, cezasını affettirmek için ağlayalım”¹²⁸. Bu konuşmadan cesaret alan bir başka Ermeni ise şu sözleri söylemiştir: “Avrupa diplomatları, siz artık bizim üzerimizden elinizi çekiniz. Sizler himaye tarzında bizlerin işlerine müdahale ettiğiniz müddetten beri ve emellerinize sadık kaldığınızdan beri bütün mevcudiyetimiz tehlike ve ateşe girmiştir. Asırlardan beri yan yana yaşadığımız, nan (ekmek) ve nimetleriyle büyüdüğümüz ve bu suretle müşfikane muamelelerinden daima kuvvet ve feyiz aldığımız Türkleri bizimle

¹²⁷ İ. Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları 1920-1945*, C. 1, TTK yay., Ankara, 1983, s. 48-60.

¹²⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt XXVI, Ankara 1960, s. 177'den naklen A. İ. Gencer - S. Özel, **Türk İnkılap Tarihi**, 7. Basım, Der Yayınları, İstanbul 2000, s. 167.

baş başa bırakınız ve artık onların karşısından çekiliniz. Sizin müdahale ettiğiniz zamandan beri büyük felaketler gördük ve Türklere karşı sizin tahrikinizle, sizin teşvikinizle fena hareket ettik ve onların nazarında bihakkın, zalim ve onlara karşı müteceviz vaziyette kaldık”¹²⁹.

Fakat bütün bu tartışmalara rağmen, Ermenilerin göç etmesine mani olunamadı. Zira Ermeniler, yukarıda da ifade ettikleri gibi, emperyalist devletlerin kışkırtması neticesinde, Türk ve Müslüman halka karşı işledikleri sayısız cinayetler, baskı ve zulümlerden sonra, şimdi kendilerinden intikam alınacağı korkusunu taşıyorlardı¹³⁰. Bu nedenle, verilen bütün teminatlara rağmen, Adana ve havalisinde yaşayan Ermenilerin büyük çoğunluğu göç etmiş ve geriye ancak Ermeni nüfusunun % 10'u kalmıştır ki, bunların da bir kısmı bilahare göç edeceklerdir.

5. TEHCİR SIRASINDA TÜRKİYE’YE GELEN AMERİKAN HEYETLERİ

Osmanlı Türkiye'sinin bölünmesinde ve parçalanmasında hiçbir ekonomik ve siyasî çıkarı olmamasına rağmen Amerika, kilisenin, misyonerlerin ve Ermeni göçmenlerin telkinleri ile Ermeni problemine karışmak durumunda kalmıştır. Amerikan misyoner okullarında okuyan ve İngilizce öğrenen Ermeni gençlerinin önemli bir kısmı, yeni imkanlar dünyası olarak bilinen Amerika’ya göç etmiş ve iş hayatına girmişlerdir. İngilizce bildikleri ve Amerikan toplumuna kolayca entegre oldukları için Ermeniler kısa zamanda iş ve ticaret hayatında başarılı olmuşlardır. Amerikan misyonerleri ile dolayısıyla kilise teşkilâtları ile iyi bir diyalog içinde bulunan bu Ermeni göçmenleri, Türkiye'deki ayrılıkçı Ermeni hareketlerini manen ve maddeten bütün güçleri ile desteklemişlerdir¹³¹. Bununla da yetinmeyen Ermenilerle kilise çevreleri, çıkardıkları gazetelerle Türkiye aleyhtarı büyük bir propagandaya girişmişlerdir. Bu propagandalarında Ermeniler o kadar tesirli olmuşlardır ki pek çok Amerikalının yanı sıra başkan Wilson'u dahi yalanlarına inandırmışlardı.

¹²⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, aynı sayfa, Türk-Fransız dostluğunu Franklin Bouillon kadar ve belki daha çok isteyen kişilerden biri de Pierre Loti idi. Fransız gazetelerine yaptığı açıklamalarla Türklere yapılan haksızlığı cesurca dile getirmişti. Geniş bilgi için bkz. Pierre Loti, **Türkler Üzerine Makaleler**, çev: Betül Önuçak, Der yay., İstanbul 1995.

¹³⁰ Çelik, a.g.e., s. 486.

¹³¹ **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918**, Cilt II, s. 5-7.

Amerika, 20 Nisan 1917'de I. Dünya Harbi'ne katılınca Türkiye ile ilişkileri kesildi. Fakat iki ülke birbirine savaş ilân etmediği için, bir harp durumu da olmadı. Dolayısıyla, Paris Barış Konferansı'nda Türkiye için hazırlanan anlaşmayı Amerika imzalamadı.

Bu arada Amerikan başkanı Wilson, barış için tespit ettiği meşhur on dört prensibini 8 Ocak 1918'de açıklamıştı. Türkiye'yi ilgilendiren on ikinci madde şu şekilde tespit edilmişti:

“Halihazır Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk kısmına emin bir hükümlerlik hakkı sağlanmalıdır. Ancak halen Türk hâkimiyetinde bulunan diğer milletlere, rahatsız edilmeden otonom bir gelişme fırsatı ve tereddüde yer bırakmayacak bir can emniyeti temin edilmelidir. Boğazlar milletlerarası garanti altında bütün devletlerin ticaretine ve gemilerine serbest geçit olarak devamlı açık bulunmalıdır”¹³².

Bu arada İngiltere ile Fransa, tıpkı Rusya'nın yaptığı gibi, Ermenilere istiklâl verilmesini samimî olarak istemedikleri için, müstakil bir Ermenistan'ın koruyuculuğunu da üzerlerine almak istemiyorlardı. Ayrıca, hem Ruslar ve hem de İngilizlerle Fransızlar, Kilikya'dan Erivan'a kadar uzanan bölgede Ermenilerin, Müslüman ve Türk nüfusa göre üçte bir - dördte bir oranında azınlıkta olduklarını bildikleri için, müstakil bir Ermenistan'ın kurulamayacağını, kurulsada dahi yaşayamayacağını kabul ediyorlardı. Bu gerçekleri bile bile, İngiltere ile Fransa Osmanlı Hükümetine zorla imzalatırdıkları Sevres Antlaşması'nın 88. ve 89. maddelerine **“Osmanlı Devleti öteki müttefik devletlerin yapmış oldukları gibi, Ermenistan'ı özgür ve bağımsız bir devlet olarak tanıdığını bildirir” ve “Osmanlı Devleti ile Ermenistan arasında sınırın saptanması işini ABD Başkanı'nın hakemliğine sunmayı... ve ileri sürülebilecek bütün hükümleri kabul ettiğini”** bildirir ifadelerini koydurmuşlardır¹³³.

Ermenilerle ilgili hiçbir mesuliyeti üzerlerine almak istemeyen İngiliz ve Fransız yetkilileri, Ermenistan'ın hamiliğini (mandasını) Amerika Birleşik Devletleri'ne yıkmak

¹³² Gürün, a.g.e., s. 248-249; Uras, a.g.e., s. 651.

¹³³ Seha Meray – Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri**, Ankara, 1977, s. 74 vd.

için bütün maharetleriyle çalışmışlardır. Amerikan Başkanı Wilson'un hevesli hali İngilizlerle Fransızları oldukça ümitlendirmiştir. Fakat, daha önce göçmen Ermenilerle Kilisenin Türkiye aleyhtarı bütün kampanyalarına ve Türkleri sevmeyen ABD elçisi Henry Morgenthau'nun Ermeni militanlarına dayanarak verdiği raporlara rağmen, Amerikan Hükümeti Ermeni olayları konusunda hâlâ tereddütler içinde idi. Paris Konferansı'nın talimatıyla 40 kişilik bir heyetin başında bölgede tetkikler yapan General James G. Harbord'un ve başka bir heyetle yine bölgede tetkikler yapan Amiral Bristol'un verdiği raporlar, daha önceki bilgilerin ne kadar gerçekdışı olduğunu ortaya koymuştu¹³⁴.

Bristol'un 25 Nisan 1919 tarihinde bir gazeteye verdiği beyanata göre, Türkiye hakkındaki görüşleri şu merkezde idi: “Ermeni tehciri nedeniyle, Türkiye Dünya kamuoyu önünde kötü bir ün kazanmıştır. Konu yüzeysel bir incelemeden, belgelere dayalı bir araştırma sahasına intikal ettirilecektir. Türk-Ermeni ilişkileri iyice temellendirilecek olursa, Türkiye hakkındaki suçlamalar büyük ölçüde hafifleyecektir”. Anlaşılan Amiral Bristol, belki de kendi hükümetini yalnız Ermenistan üzerinde çok pahalıya mal olacak bir manda kuracak yerde, Türkiye'nin tümü üzerinde barışçı yollarla uygulanabilecek ve ucuza mal olacak bir mandayı kabul ettirmeye çalışıyordu¹³⁵.

Amerikan Hükümeti, Yüzbaşı Emory Niles ile Arthur Sutherland'ı, hiç kimse ile temas etmeden, gidip Ermeni meselesini yerinde incelemek üzere Türkiye'ye gönderdi.

Amerikan Hükümeti'nin müteraddit tavrını gören Ermeniler ile Ermeni sempatzanı Amerikalılar, Başkan Wilson'a tesir etmek için, “Ermenistan'ın Bağımsızlığı İçin Amerikan Komitesi, (American Committee For The Independence of Armenia)” adlı bir teşkilat kurdular. Bu komiteye bazı senatörler, milletvekilleri, diplomatlar ve misyonerler de üye oldu. Bu komitenin başlattığı Türkiye aleyhtarı yeni kampanya kamuoyunda yankılar yapmaya başladı. Bunun üzerine, Amerika'nın Türkiye'deki Yüksek Komiseri olarak vazife yapan Amiral Bristol, bu komitenin Ermeni davası lehinde kullanılabilecek her türlü katliam iddialarını araştırıp sormadan

---

¹³⁴ Geniş bilgi için bkz., S. Akgün, **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu (Ermeni Meselesine Dair) Raporu**, İstanbul 1981, s. 43.

¹³⁵ Geniş bilgi için bkz., Metin Ayıışı, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri**, TTK Yay. Ankara – 2004, s. 62.

kamuoyuna yaydığını, bu tip yalan beyanların Amerikan yetkililerini yanıltmaması gerektiğini ikaz eden bir raporu hükümetine göndermiştir¹³⁶.

Amiral Bristol'un bu ikazına rağmen Komitenin faaliyetlerini sürdürmesi ve Başkan Wilson'a tesir etmeye çalışması üzerine, General Harbord'un yeniden devreye girdiğini görüyoruz. Harbord, **“Ermenistan'a mandater olacak gücün yalnız Ermenistan'a değil, İran, Türkiye ve Rusya sınırlarını da tutması gerekeceğini, mandanın Doğu Anadolu ile sınırlandırılmayıp, Türkiye'nin tümünü içermesi gerektiğini”** hatırlatarak, bunları sağlamak için Amerika'nın büyük askerî ve maddî imkânlarla ihtiyaç duyacağını, bunun ise ülkeye büyük külfet getireceğini söylemiştir¹³⁷.

Bu arada Amiral Bristol'un devamlı olarak Amerikan Dışişleri Bakanlığını konu üzerinde uyarmayı sürdürdüğünü görüyoruz. Bristol, yazdığı raporlarda müttefikleri olan İngilizlerle Fransızların aç gözlü ve sömürgeci tutumlarını şiddetle tenkit etmiş, Ermenileri esas kışkırtanların bu müttefiklerle Rusların olduğunu, şimdi bu konuyu Amerika'nın üstüne yıkmak istediklerini dile getirmiş ve sonra da, Amerika için en faydalı yolun Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türkiye'yi desteklemek olduğunu belirtmiştir¹³⁸.

Bu sırada, Türkiye'ye gizlice gelen ve Türk-Ermeni çatışmalarının cereyan ettiği bölgeleri gezen Niles ile Sutherland, olayların Amerikan kamuoyuna yansıdığı gibi olmadığını, Türkiye'yi parçalamak isteyen güçlerin Ermenileri destekleyerek onların isyan etmelerini ve pek çok Müslüman halkın ölümüne sebep olduklarını, Müslümanların da kendilerini savunmak için mukabele ettiklerini raporlarında tafsilâtlı bir şekilde anlatmışlardır. Bu iki Amerikalı görevli raporlarının sonunda şu kanaati belirtmişlerdir: **“Kanımızca, Türklerin Ermenilere karşı işlenmiş hangi suçlardan dolayı sorumluluğu varsa, Ermenilerin de Türklere karşı işlenmiş tıpkı aynı türde suçlardan dolayı sorumlu buldukları tartışma götürmez”**¹³⁹.

---

¹³⁶ Saray, a.g.e., s. 103.

¹³⁷ S. Akgün, **General Harbord'un Anadolu Gezisi...**, s. 43 vd.

¹³⁸ Saray, a.g.e., s. 104.

¹³⁹ Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, İnkılab Yay., Çev. Bilge Umar, İstanbul 1995, s. 268.

Niles ile Sutherland'ın raporunu gören Amerikan Dışişleri yetkilileri durumu hem Başkan Wilson'a ve hem de senato üyelerine anlatarak manda hikayesinden vazgeçilmesini istemişlerdir¹⁴⁰.

5.1. King – Crane Heyeti

Milletler Cemiyetinin manda ile ilgili maddesine dayanarak Paris Konferansı'nda bir komisyon görevlendirilmesi kararlaştırılmıştı. Fransa ve İngiltere'nin bu komisyona katılmayı reddetmesi üzerine ABD Dr. Henry Churchill King ve Charles R. Crane başkanlığında bir komisyon oluşturdu. Başkan Wilson, yine de tek başına karar vermenin zorluğu içinde Yakın Doğu'daki mandalar konusunu incelemek üzere “King-Crane Heyeti” adı verilen heyeti bu bölgeye gönderdi¹⁴¹.

3 Haziran 1919'da İstanbul'a gelen Türkiye'deki mandalar konusunda oluşturulan uluslararası komisyonunun Amerika bölümü (The American Section of the International Commission on Mandates in Turkey) olarak tanımlanan “King Crane Heyeti” bazı Türk yetkilileri ile görüşerek Amerika'nın Yakın Doğu'da hiçbir siyasal emeli olmadığını, ancak Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan'ın Türkiye açısından yararlı olacağını vurgulamıştır. Heyet, inceleme bölgelerine hareket etmeden önce, bir açıklama yaparak, “vekâleten idare” veya “manda” sorunun önemine ve zorluğuna değindi ve Amerikan halkının görüşünün de nihai kararda etkili olacağını bildirdi¹⁴².

Suriye'de manda idaresi kurmanın getireceği yükler ve sağlayacağı çıkarlar konusunda incelemelerde bulunmak üzere Wilson tarafından görevlendirilen komisyon, aynı zamanda Ermeni meselesinde büyük bir sorumluluk üstlenmişti. Bu heyetin hedefi, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki “misyoner teşkilatı” ile “American Board of Commissioners for Foreign Missions” ve onun hayırsever üvey evladı konumunda olan “Near East Relief tarafından desteklenmekteydi. Önceki, Ermenilerin ve Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde bulunan diğer Hıristiyan unsurların eğitimi ile meşgul olmuştu. İkincisi ise Ermeniler için yardım sağlıyordu. Son zamanlarda finansal destek vererek, Ermenileri tahrik eden Near East Relief, büyük bir anti Türk propaganda kampanyası sahneye koymuştu.

---

¹⁴⁰ Saray, **a.g.e.**, s. 105.

¹⁴¹ Ayıışığı, **a.g.e.**, s. 75.

¹⁴² Ayıışığı, **a.g.e.**, s. 76.

Her ikisi de Amerikan Protestan misyoner kuruluşları olan Robert College ve Board of the Constantinople Women's College'in mütevelliisi olan Crane, geleceğini armatür imali ile uğraşan bir sanayici olarak düzenlemişti. Aynı zamanda, Near East Relief in yönetim kurulu üyesi olarak hizmet ediyordu¹⁴³.

Heyetin ilk önce İstanbul'a gelmesinden, tahkikatın yalnız Toroslar'ın güneyinde, Arapça konuşan bölgelere inhisar etmeyip, merkezi İstanbul olmak üzere diğer bölgeleri de içine alacağı ve “Şark Meselesi” nin tümüyle inceleneceği anlaşılıyordu. “Le Journal” gazetesine bakılırsa, Amerika'nın İstanbul'a bir heyet göndermesindeki amacı açıktı. Başkan Wilson, eski büyük elçi Morgenthau'nun raporuna dayanarak hareket ediyordu. Fakat Amerika'nın, doğusunda bir hareket ve faaliyette bulunması konusunda kamuoyu hazırlanarak vakit kazanılacaktı¹⁴⁴.

Daha sonra manda konusunda bir beyanat veren King-Crane heyeti, Amerika'nın gerek Avrupa ve gerekse Ortadoğu'da hiçbir siyasal amacı olmadığını belirterek, Doğuda bağımsız bir Ermenistan'ın Türkiye açısından yararlı olacağını iddia etti. Bu heyetle birlikte İtilaf Devletleri delegelerinin de hareket etmeleri konusunda, İngiltere ve Fransa Hükümetleri herhangi bir karara varamamışlardı. Amerika'nın İstanbul'a bir heyet göndermesindeki amacı açıktı. Dayanak noktaları Wilson prensipleri idi. Çünkü Amerika, doğuda meydana gelen gelişmelere kayıtsız kalamazdı. Olası bir karşı koyma durumunda, kamuoylarını bir şekilde hazırlamak için vakit kazanmak istiyorlardı. Böylece çeşitli komisyonlar kurarak, gelişmeleri yakından izlemeyi tercih ettiler¹⁴⁵.

5.2. King-Crane Heyetinin Raporu

ABD'ye yapılan ve Wilson'un Senato'ya danışmak üzere kabul etmiş olduğu manda önerisi, yalnız Ermenistan ve İstanbul devleti içindi; ABD idari mekanizması, hele Müslümanlık söz konusu olduğunda “dinsiz ve milliyetsiz” sayılamazdı; ve “resmî” ABD, Türk toprakları üzerinde Ermenistan yapmaya yalnız mütemayil değil, hem de pek istekliydi.

---

¹⁴³ Ayışığ, a.g.e., s. 76.

¹⁴⁴ Ayışığ, a.g.e., s. 77.

¹⁴⁵ Ayışığ, a.g.e., s. 85.

King-Crane Heyetinin İstanbul'da bulunması, buradaki birçok Türk aydınını Amerika mandasını destekleyici görüşler öne sürmeye, yada bu konuda Erzurum'a telgraflar göndermeye sevk etmiştir¹⁴⁶.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Barış Konferansına katılan delegeleri Charles R. Crane ve Henry Churchill King, konferansa bir rapor sunarak Türkiye'de yapmış oldukları araştırmalardan sonra edindikleri kanaate göre Amerika Birleşik Devletleri'nin yalnızca İstanbul ve Ermenistan'ı değil, Suriye ve Filistin de dahil olmak üzere bütün imparatorluk topraklarını kapsayacak bir manda yönetimi kurmasının uygun olacağını belirtmişlerdir. Raporda, Mondros Türkiyesi'nin İstanbul, Ermenistan ve kalan Anadolu olmak üzere üç devlete ayrılmasını, fakat her üçünün de ABD mandası altına sokulmasını tavsiye etmiştir. İstanbul'da çeşitli kuruluşların King-Crane Heyetine bildirdikleri ortak görüşte, bazı şartlarla Doğu Anadolu sınırı üzerinde Ermenistan'a toprak terk etmeyi kabullendiklerine göre, Doğu Anadolu'da ABD mandası altında bir Ermenistan kurulmasına azçok hazır oldukları düşünülebilir¹⁴⁷.

Suriye ve Filistin başta, özellikle Arab ülkeleriyle ilgili Manda konusunu incelemek amacıyla gelen King - Crane Heyeti, incelemelerini bitirdikten sonra Başkan Wilson'a verdiği Yakın Doğu Raporu'nda Türkiye ile ilgili olarak şu hususları da ileri sürmüştür¹⁴⁸:

1. Kilikya hâriç, bir Ermeni Mandası kurulması.
2. Bir mandacı altında ve Türkiye'den ayrı milletlerarası bir İstanbul Devleti kurulması.
3. Ayrı bir Türk Devleti için bir Mandacı bulunması.
4. Türkiye'ye uygulanacak manda rejimi altında İzmir'e özerklik verilmesi.
5. Bütün Anadolu'yu, Ermenistan, İstanbul Devleti ve Türk Devleti'ni kapsayacak tek bir genel Manda kurularak bunun Amerika Birleşik Devletleri'ne verilmesi.

Gerek Ermenistan, gerek manda konusundaki incelemelerini bitiren Amerikan heyeti, elde ettiği verileri Paris Barış Konferansına sunmak üzere 21 Ağustos 1919'da

---

¹⁴⁶ Ayışığı, **a.g.e.**, s. 86.

¹⁴⁷ Ayışığı, **a.g.e.**, s. 87.

¹⁴⁸ Ayışığı, **a.g.e.**, s. 88.

Paris'e hareket etti. Heyetin raporu, 28 Ağustosta Amerikan delegasyonu başkanı Frank-Polk'a verildi. Rapor, Türkiye anlaşması tartışılincaya kadar elde tutulacak ve sonra konferansa sunulacaktı. ABD, Türkiye anlaşmasının incelenmesi ve görüşülmesinden önce Konferanstan çekildiğinden bu yapılamadı. King-Crane Heyeti, kendi yönetimine sunduğu raporda, Ermeni mandası kurulması fikrini desteklemekteydi. Türkiye hakkındaki rapor ise, üç ayrı hükümetin kurulmasını öngörmekteydi.

Buna göre, “İstanbul, Ermenistan ve Türkiye'nin geriye kalan diğer yerlerinin tümü manda altına konulacaktır. Bütün bu hükümetler için tek bir mandaterlik düşünülecek olursa, bu mandaterlik Amerika Birleşik Devletlerine verilebilir. Yunanlılar Anadolu'dan çıkarılmalıdır ve Yunanca konuşulan alanlarda ayrı hükümet kurulmalıdır. Buralarda ancak bazı bölgesel özerkliğe izin verilebilir. Kilikya, Ermenistan'a bağlanmalıdır.”

Heyet, Türk toprakları üzerinde görüş bildirdiği halde, fikirlerini ve gözlemlerini esasen Türkiye'de değil, Suriye ve Mezopotamya'da yoğunlaştırıyordu. ABD, Osmanlı topraklarını Türklerin ve Türk olmayan unsurların oturdukları topraklar olmak üzere iki bölüme ayırıyordu. Bu nedenle bir bölümü üzerinde karar almak üzere gönderilen “King-Crane” heyetine ek olarak, Türklerin çoğunlukla yaşamakta olduğu Anadolu topraklarında, bu konuda kesin karar verebilmek için de General Harbord görevlendirilmiştir¹⁴⁹.

5.3. General Harbord Heyeti

Paris Konferansı 'nda manda sisteminin kuruluşundan bir süre sonra ABD'ye İngiltere tarafından önce Türkiye'nin tümü üzerinde, bir hafta sonra da (21 Mayıs 1919) İstanbul ve Boğazlar ile Ermenistan üzerinde bir manda önerilmişti. Diğer devletler de öneriyi desteklemişti. Wilson için karar vermek zor olmakla birlikte Lloyd George, Clemenceau ve Orlando'nun bu önerisini benimsemiş bir düşünceyle 27 Haziran'da ülkesine dönmüştü. Manda sorunuyla ilgilenmek üzere yerine Yakın Doğu Yardım İşlerinin yöneticisi olan Herbert Hoover'ı görevlendirmişti. Fakat Hoover bölgeyi iyi tanıdığından Wilson'un fikrini desteklemiyordu. Kabul edilecek Ermenistan mandası Hoover'a göre ABD'nin çıkarlarına uymuyordu. Bu şartlar altında mandayı kabul

---

¹⁴⁹ Ayışığı, a.g.e., s. 89.

etmezden önce sorunu yerinde incelemek üzere Ermenistan'a bir heyet göndermesini ilkin Albay House'a sonra da Başkan Wilson'a önerdi. Heyetin başkanlığı için Genelkurmay Başkanı General Harbord'un uygun olacağını bildirdi. Bu gelişme üzerine Amerikan Senatosu, alınan kararı yerinde “tedkik-tahkik-tatbik” için önce Rus Ermenistanı'na, daha sonra Anadolu topraklarına gidecek heyetin başına Avrupa'daki Amerikan kuvvetlerinin kurmay başkanı Tümgeneral Harbord'u tayin etti¹⁵⁰. O sıralarda “Türkiye'deki Ermenilerin tehlikede olduğu, Türklerin İzmir'in acısını onlardan çıkarmak üzere hazırlıklar yaptıkları söylentileri dolaşiyor, doğu sınırında da tehcirler dolayısıyla durum endişe verici” görünüyordu. İşte General Harbord'un görevi, bu ve benzeri haberlerin doğruluğunu saptamaktı.

Harbord'dan Batum, Kars, Ardahan ve Oltu'yu içeren “Transkafkasya” olarak adlandırılan bölge ile İstanbul, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da, Batum ve Ermenistan'ın çeşitli bölgelerinde, Amerika'nın manda konusunda sağlıklı karar verebilmesi için karşılaşılabileceği askeri, siyasi, coğrafi, idari ve ekonomik durum konusunda yüklenmesi gereken sorumlulukları saptayıp bir rapor oluşturması, bekleniyordu.

Generalin başkanlık ettiği misyonun görevi, Ermenistan'ın durumu hakkında tahkikat yaparak, bu memleketin mandaterliğini kabul etmek için gerekli olan şartları incelemektir. Bu komisyonun sorumlu olduğu görevlerden başlıcaları askerî durum ile ülkenin asayışı ile ilgili meselelerdir. Bundan başka trenler, yollar, ziraat ve diğer ticari ve mâli konularla da ilgileniyordu¹⁵¹.

General Harbord İstanbul'daki temasları sırasında Türkler ve Türkiye hakkında incelemelerde bulunmuş, Amerika'nın İstanbul Yüksek Komiseri Amiral Bristol ile de özel olarak görüşmüştü. Amerikan heyeti, birçok şahsiyet ile görüşerek her tür belge, sayım cetveli ve basılmış eser toplamıştı. 14 Eylül 1919 sabahı bir torpido ile Batum'a hareket eden heyet, dönüşünde İstanbul'a uğrayarak incelemelerini tamamlayacaktı.

Seyahat programı, yapılan incelemelerin ne kadar ciddî ve geniş kapsamlı olduğunu anlatması bakımından önem arz etmektedir, böyle bir gezi sonunda hazırlanacak rapor elbette güvenilir olacaktır. General Harbord heyetinin gezisiyle

---

¹⁵⁰ Ayışığı, a.g.e., s. 89.

¹⁵¹ Ayışığı, a.g.e., s. 90.

Osmanlı idarecileri, başta Harbiye Nezareti olmak üzere ve Anadolu'da Millî Mücadeleyi yürüten Türk aydın ve idarecileri yakından ilgilenmişlerdi. Türk aydın ve idarecilerinin asıl amacı Harbord heyetinin tarafsız biçimde incelemelerini yapmalarına yardımcı olmakla birlikte, Türk yurdunun bir kısmının Ermenistan toprakları olarak gösterilmesine engel olmaktı¹⁵².

Amerika'nın Ermenistan üzerinde güdüm kurması imkânlarını araştırmak üzere, Başkan Wilson'un emriyle Anadolu'da bir inceleme gezisine çıkmış olan Harbord başkanlığındaki bir Amerikan askerî kurulu, Kuvâ-yı Millîye hareketinin ileri gelenleriyle görüşmek üzere 20 Eylülde Sivas'a vardığında, “self-determinasyon” ilkesini yücelten yaftalarla karşılandı²⁴⁴. Harbord kurulunun ulusal hareketin önderleri üstündeki etkisi büyük olmuştu; çünkü başka bir şey için değilse bile, kendilerine sağladığı propaganda olanağı bakımından bu askerî kurula büyük önem vermişlerdi. Gerçekten General Harbord, Anadolu'daki milliyetçi akımın önemini Amerikan halkına anlatmaktan geri kalmamış; Doğu sorununun kesin bir çözüme bağlanmasına yönelik davranışlarda, bu akımın da hesaba katılması gereken önemli bir güç olduğu görüşünü öncelikle ortaya koymuştur¹⁵³.

Amerikan Heyeti başkanına, Türklerin, Ermenileri yok etme zulümlerinin mihraklaştığı beldelerin başında Erzurum gösterilmiş, burada Ermeni mahallelerinin yakılıp-yıkıldığı, kilise ve mekteplerin yerle bir edildiği anlatılmıştı. Fakat General Harbord, Erzurum'da Rus kuvvetlerinin önünde şehre giren Taşnak komite başkanı Antranik'in çetelerinin vahşetlerini gözleriyle gördü: Yanmış camiler, mescitler, mektepler, mezarlıkların bile tahripten kurtulamadığı kin .. İçlerine insanların doldurularak yakılan Türk evleri... Ve, daha sonra Arman Garo (Ermeni Kahramanı) takma adıyla şehrin kurtarılışından kısa zaman önce topladığı haydutlarla baskın yapan eski Erzurum mebusu Karakin Pastırmacıyan'ın zulüm-vahşet izleri...Aradan geçen zaman içinde bütün gayretlere rağmen kanlı izleri silinemeyen vahşeti Amerikan generali gözleriyle gördü. Dehşetin, terörün sahnelerini dinledi. Buna karşı Ermeni mahallesi, mektepleri kiliseler yerinde duruyordu. Harbord, gördüklerini raporuna aldı¹⁵⁴.

---

¹⁵² Ayıışığı, a.g.e., s. 93.

¹⁵³ Ayıışığı, a.g.e., s. 95.

¹⁵⁴ Ayıışığı, a.g.e., s. 97.

Pek çok asker ve sivil kimselerle görüştüğü bu gezisinde Güney ve Doğu Anadolu'yu dolaşıp Kurtuluş Savaşı'nın odak noktası olduğunu anladığı Sivas'a da uğrayarak gezisi sırasında sürekli adını duymakta olduğu Mustafa Kemal ile de görüşmeyi ihmal etmedi⁵. Önemli gördüğü bu görüşmeye de değinerek hazırladığı raporda her iki öneri için de tüm olasılıkları belirten Harbord henüz başlamış olan Türk Kurtuluş Savaşının ciddiyetine ve başarı olasılığına da ayrıca dikkat çekmişti. Raporundaki yargılara varmasında Sivas Kongresi bitiminde Sivas'ta Mustafa Kemal ile görüşmesinin de kuşkusuz büyük katkısı olmuştu. Hatta Harbord, bu görüşme üzerine raporunda ondan “basit bir maceraperest değil, başarısını kanıtlamış iyi bir askerî lider” diye söz ederek Atatürk'te liderlik niteliklerini gören ilk batılı devlet adamı da oluyordu. Bunun yanısıra, Amerika'ya dönmek üzere İstanbul'dan hareket ederken Mustafa Kemal'e gönderdiği mesajda, O'na “Sayın Generalim” diye hitap ederek, İstanbul Hükümetinin Atatürk'ü görevden azlettiği, asi tanımladığı bir dönemde, gerek O'nun Anadolu'daki işlevi, gerekse Türk davasının haklılığını da kavramış olduğunu ortaya koyuyordu¹⁵⁵.

Bu görüşmenin ardından general Harbord Amerikan Kongresine sunmak üzere hazırladığı raporda Türkiye üzerinde bir Amerikan mandasının yapılmasının Amerika'nın çıkarlarına uygun olmayacağını belirtmiş ve ayrı bir Ermenistan kurulmasına kesinlikle karşı çıkmıştır. Harbord heyetinin, genellikle Ermenistan mandaterliğini olumlu bulmadığı gazetelere yansımıştır.

Harbord, Senatoya sunduğu raporun sonunda manda kabul etmek ve etmemek için gerekçeleri 14'er madde halinde toplamış ve bir öneri paketi haline getirmiştir, özellikle Harbord'un raporundan da anlaşılacağı gibi, Heyet, Türkiye'ye katliamlara uğramış, Türkler elinde uzun yıllar eza cefa çekmiş, üstelik Türk topraklarında bölgesel de olsa çoğunluk oluşturan bir Ermeni milleti bulmayı bekleyerek gelmiştir, önyargılıdır. Ancak, Heyet, gözlemleri sırasında bunları bulamadıkları gibi, türlü çatışmalarda, Harbord'un kendi ifadesine göre “Türklerin de Ermeniler kadar, hatta onlardan daha çok acılar çektiğini” öğrenmişlerdir. Türklerin, yurtlarının haksız işgali

---

¹⁵⁵ Ayışığı, a.g.e., s. 100-101.

karşısında kesin tavır takınarak bağımsızlık ve egemenlikleri için örgütlü bir mücadeleye girişmiş olduklarını görmüşlerdir¹⁵⁶.

5.4. Harbord Raporu ve Sonuçları

General Harbord, Amerika'ya dönüşünde ayrıntılı raporunu Wilson'a sundu. Wilson ise, büyük bir olasılıkla, Harbord'un geniş biçimde yer verdiği Türk Kurtuluş Savaşı'nın gidişini izlemek üzere bir süre bekledikten sonra Raporu, 24 Nisan 1920'de, yani Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışını izleyen gün Amerika Birleşik Devletleri Senatosuna götürdü. Senato, bu raporun ışığında, Wilson'un isteğine karşın da olsa, 1 Haziranda aldığı bir kararla tüm Türk olan Doğu Anadolu topraklarını içerecek bir Ermenistan olasılığını ve mandaterliği 23'e karşı 52 oyla reddetti.”

General Harbord, “Conditions in the Near East, Report of the American Military Mission to Armenia, Washington 18 April 1920, Government Printing Office, Senate Document No.266” tarih ve numaralarıyla Senato arşivinde yer almış olan raporu dışında; özel görüşmelerini, bu arada doğrudan halkla yaptığı temaslarını, köy-kent evlerine girerek gördüklerini, Türk insanı hakkındaki gözlemlerini birçok gazete-dergilerde ayrı konular halinde anlattı¹⁵⁷.

Ermenistan üzerinde de bir Amerikan mandasının uygun olup olmadığını incelemek için bölgeye gönderilen General Harbord'un rapor ve gözlemleri sonucunda, Amerika'nın Ermenistan üzerinde bir mandaterliğe iyimser bakmadığı ortaya çıkmaktadır. Heyet Ermenistan üzerinde bir mandayı tek başına kabul etmeye karşı idi. Zirai idari, askeri, demiryolu, yardım ve sağlık harcamaları dahil böyle bir teşebbüsün beş yıl için toplam maliyeti 756.014.000 dolardı. Wilson'un daha sonra 59 bin askere ve 756 milyon dolara lüzum gösteren Harbord raporunu aldıktan sonra Ermeniler lehine bir mandanın kabulünü nasıl olup da, Senatoya tavsiye ettiği, bu şartlar altında pek anlaşılır bir şey değildir.

Amerikan halkının, Yakındoğu'da ABD nin bir sorumluluk almasından yana olmadığı, özellikle basında çıkan haber ve makalelerle okuyucu mektuplarından anlaşılıyordu. “Morning Post” gazetesinin Washington'dan aldığı habere göre, “İki Amerikalı senatörün Anadolu'da Amerikan mandası kurulması yolunda teklif verdiğini,

¹⁵⁶ Ayışığı, a.g.e., s. 101-102.

¹⁵⁷ Ayışığı, a.g.e., s. 103.

fakat Cumhuriyetçi senatörlerin teklife şiddetle karşı geldiği” belirtilmekteydi. Nitekim Başkan Wilson'un 1 Haziran 1920'de senatoya getirdiği “Ermenistan Mandası” teklifinin 23 oya karşı 52 oyla reddedilmesinde Amerikan Yardım Heyeti başkanı ile General Harbord'un raporları önemli rol oynamıştır¹⁵⁸.

Harbord raporunda Ermeni iddialarının asılsız olduğunu Türklerin bu bölgelerde daima çoğunlukta olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Türk mandası için milliyetçilerin bağımsızlık konusunda kararlı olduğu ve milliyetçilerle savaşmak için dört-yüz-beşyüzbin kişilik bir ordunun gerekliliği ve bu ordunun ABD'ye büyük yük getireceğini Türkiye'nin fakir bir ülke olduğunu ve petrolün İngiliz bölgesinde kaldığını belirtiyordu. General Harbord Türkiye'de uygulanacak mandanın ABD'ye getireceği mali külfetin ağır olacağından manda aleyhinde rapor vermiştir.

General Harbord'un raporunda özetle; “Ermeni tarihi, bugünkü durumu, politik faktörler ve problemler, Türkiye ve Transkafkaslar da hükümet ve özel maliye, ticaret ve endüstri, halk sağlığı ve bakımı; ahali sınaî ve diğer yetenekler; iklim ve doğal kaynaklar; coğrafi durum madencilik ve hudutları; basın, manda idaresinin askeri yönden güçlükleri; ulaşım haberleşme, bibliyografya” başlıklarını kapsayan incelemeler yer almaktaydı¹⁵⁹.

Amerikan Hükümeti, Ortadoğu sorununda özellikle Harbord'un raporu üzerinde önemli kararlar alacaktı. Bu raporların Türkiye barışı konusunda yapılacak görüşmelerde Amerikan delegelerini aydınlatmada büyük yararının olduğu bir gerçektir.

General Harbord'un raporuna gerek Kurtuluş Savaşını, gerekse o dönemdeki Türk Amerikan ilişkilerini ve Türkiye'de Amerikan mandası sorununu içeren hemen hemen tüm bilimsel yapıtlar yer vermektedir. Ancak, ekonomik, askeri, siyasi ve sosyal içerikli bu raporun askeri kısmına temel oluşturan ve pek üzerinde durulmamış bir başka rapor daha vardır. General Harbord Heyetinin asker üyelerinden Tuğgeneral George van Horn Moseley'in hazırlamış olduğu bu ayrıntılı rapor da Harbord raporu kadar ilginç ve dikkat çekicidir.

“Ermenistan Mandaterliği” başlığını taşıyan Moseley Raporu, Amerikan Senatosunda 24 Mayıs 1920'de Senatör Lodge tarafından okunmuştur. Doğu Anadolu

---

¹⁵⁸ Ayışığı, a.g.e., s. 102-103.

¹⁵⁹ Ayışığı, a.g.e., s. 104.

ve Kafkaslarda kurulması düşünölen Ermeni Devletinin mandaterliği ile bu yörede Amerika'nın karşılaşacağı tabloyu, askeri sorunlara ağırlık verilerek üstesinden gelinmesi gerekecek hususları içermekte olan rapor, 19 Ekim 1919 tarihlidir. Heyeti Amerika'ya geri götüren Martha Washington gemisinde, Harbord'a verilmek üzere yazılmıştır. Giriş, Türkiye, Rusya, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbeycan'ın askeri durumlarını pekçok istatistiksel veri ile anlatan 11 bölüm, ve tablolardan oluşmakta olup 43 sayfadır.

Raporun girişı ve ilk 10 sayfası mandaya gereksinme nedenleri üzerinedir. Moseley, bu kısımda Osmanlı yönetiminde Anadolu'daki Hıristiyanların, en çok da Ermenilerin türlü sıkıntılar çekmiş olduklarını öne sürmektedir. Avrupa devletlerinin Bâb-ı Ali'ye birçok kez azınlıklar, özellikle Ermenilere reformlar yapılması için uyarılarına Amerika'nın da katılmış olduğunu, ayrıca bölgeye misyonerler göndererek Hıristiyanlara nesnel ve tinsel destek sağlamaya çalıştığına işaret etmektedir. Anadolu'daki bu girişimlerin veyahut dinsel örgütlenmelerinse soruna köklü çözüm getirmediğini, hatta daha çok kan dökülmesine bile yol açabileceğine dikkati çekmektedir.

Moseley, raporunda büyük uluslararası saygınlığı olan ülkesinin bu konuda en ufak bir başarısızlığının bağışlanmayacağını, dolayısıyla bu büyük özveriyi üstlendiği an, kendi doğru bildiğini başarabilmesi için bağımsız hareket etme olanağının kendisine verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bir başka deyimle, söz konusu yerlerdeki işgal güçlerinin varlıklarının, türlü karışıklıklara yol açabileceğini, dolayısıyla Amerika'nın prestijini zedeleyebileceğini, bu nedenle mandaterliği Amerika üstlendiği takdirde, tüm yabancı güçlerin manda topraklarından çekilmeleri gereğini vurgulamaktadır¹⁶⁰.

6. MİLLİ MÜCADELEYİ YÖNETEN T.B.M.M HÜKÜMETİNİN DOĞU'DA ERMENİ YAYILMASINA SON VERMESİ

Bilindiği gibi, Bolşevik ihtilalinin olması ve Rusya'nın savaştan çekilmesi ve Ermenileri tek başlarına bırakması, Ermeni davası için bir dönüm noktası olmuştur. Zira, Rus desteğinden mahrum kalan Ermeniler ile savaştan ayrılan Rusların bütün hayalleri ve planları altüst olmuştur.

---

¹⁶⁰ Ayışığı, a.g.e., s. 106-107.

Müstakil Ermenistan'ın başına geçen Taşnak komitecileri, Türkiye ile Bolşevik Rusya'sı arasındaki kopukluktan da istifade ederek, ülke sınırlarını genişletmek için Türkiye ve Azerbaycan aleyhinde faaliyetlerini aralıksız sürdürmekteydiler. Türk ve Azeri halkının yaşadığı toprakları terk etmeleri için onları ya öldürüyor, ya da kaçmaya mecbur edecek şekilde baskı uyguluyordu. Ermeni katliamından kaçan kişilerin feryadı ve yardım istekleri, bölgede mevcudiyetini koruyan yegane Türk birliği 15. Kolorduyu ve kumandanı Kazım Karabekir Paşa'yı son derece müşkül durumda bırakıyordu. Brest-Litovsk Antlaşması'nın hükümlerini çiğnememek ve başlayan Türk-Sovyet ilişkilerindeki tikanıklığın giderilemeyişi Kazım Karabekir Paşa'yı mecburi bir bekleyişe sevk etmişti. Bir taraftan savaştan çekilen Kafkaslardaki Rus ordusu kumandanına, diğer taraftan da saldırgan Ermeni yönetimine, katliamların durdurulması için müracaat ediyordu¹⁶¹.

Müslümanlara karşı Taşnak önderliğindeki Ermeni saldırılarının devam etmesi ve pek çok insanın öldürüldüğü haberinin ulaşması Kazım Karabekir Paşa'yı sabırsızlığa sevk etmiş, hem Kars, Ardahan ve Batum'un Türkiye ile birleşmesini sağlamak ve Hem de Ermeni katliamını durdurmak için, Ankara'da TBMM Hükümeti'nden askeri operasyon izni istemiştir. Fakat Sovyetlerle bir antlaşmaya varmadan böyle bir harekâtın yeni problemler yaratmasından endişe duyan Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa'ya beklemeyi tavsiye etmiştir¹⁶².

İtilaf Devletleri, Bolşevikler ile Türkler arasındaki ilişkileri kesmek amacıyla Kafkas milletleri aracılığıyla bir plan uygulamaya başladı. Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve belki Kuzey Kafkasya hükümetlerinin bağımsızlıklarını ve bu hükümetlerin Bolşeviklere karşı mücadelelerini desteklemeye başladı¹⁶³. Bunun üzerine harekete geçen Mustafa Kemal Paşa, Bolşevik Hükümeti'ne. “Şayet siz Gürcistan'ı bir askeri hareketle veya siyaseten nüfuzunuza alırsanız, ve bu ülkedeki İngiliz kuvvetlerinin çıkmasını sağlarsanız, Türkiye Hükümeti de emperyalist Ermeni hükümeti üzerine askeri harekate başlamayı taahhüt ediyor” teklifinde bulundu¹⁶⁴. Sonunda iki

---

¹⁶¹ Saray, **a.g.e.**, s. 105.

¹⁶² Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Merk. Yay., genişletilmiş yeni baskısı, İstanbul 1988, s. 676-677 ve 684-700.

¹⁶³ Hüseyin Baykara, **Azerbaycan İstiklâl Mücadeleleri Tarihi**, İstanbul 1975, s. 298-307.

¹⁶⁴ Karabekir, **a.g.e.**, s. 667.

taraf bu planı uygulamaya koydu. Ankara Hükümeti, önce “Elviye-i Selase”nin ilhakına, sonra da silah deposu haline gelen ve devamlı insan katleden Ermenistan'ı silahsız hale getirmek için “Ermenistan Harekatı”nı başlatmaya karar vermiş ve bu kararını 20 Eylül 1920'de Kazım Karabekir Paşa'ya bildirmiştir¹⁶⁵.

Bu arada 15. Kolordu Kumandanlığından Şark Cephesi Kumandanlığına tayin edilen Kazım Karabekir Paşa, istim üzerinde tuttuğu emrindeki birlikleri, harekate hazır bir şekilde mevzilerine yerleştirdi. 28 Eylül 1920 sabahı başlattığı taarruz harekatıyla Ermeni kuvvetlerini geri püskürtmüş. 28 ve 29 Ekim 1920 tarihlerinde üst üste mağlup ederek, 30 Ekim 1920'de, Ermenilerin büyük tahkimat yaptığı Kars kalesi ve şehrini zapt etmiştir¹⁶⁶. Kazım Paşa'nın verdiği emirle hiçbir sivil Ermeni'ye dokunulmadığı gibi, Ermeni ordusundan esir alınan askerlere de son derece iyi davranılmıştır. Kars'ı yeniden anavatana kavuşturan Kazım Karabekir Paşa'nın Kars'a girişinde, şehirde yaşayan Ermenilere ve esir alınan askerlere gösterdiği şefkat, Türk operasyonunu izleyen yabancı gözlemcilerce takdirle karşılanmış ve bu olay olduğu gibi ülkelerine rapor edilmiştir¹⁶⁷. Yabancı gözlemciler, daha önce pek çok Müslümanı katleden Ermenilerden Türklerin intikam alacağını zannetmişlerdi.

Neye uğradıklarını şaşırان Ermeniler, daha fazla mukavemet etmenin beyhude olduğunu görerek, 6 Kasım 1920'de bir heyet göndererek Kazım Karabekir Paşa'dan mütareke talebinde bulunmuşlardır. Aynı gün Ermeni heyetine verilen cevapta, mütareke şartları şöyle bildirilmiştir: “Ermeni birlikleri Gümrü kasabasını boşaltarak Arpaçay'ın 15 kilometre doğusuna çekilecek; Erivan ve Tiflis yollarının birleştiği yer olması dolayısıyla Gümrü'ye 10 kilometre mesafeye kadar olan bölgeyi Türk kontrolüne terk edecek, 7 Kasım akşamına kadar bu şartlar yerine getirilmezse, Türk askeri harekatı devam edecek, bundan doğan mesuliyet manen ve maddeten Ermenilere ait olacaktır”¹⁶⁸.

---

¹⁶⁵ Karabekir, **a.g.e.**, s. 744-745, 847-849; Muhammet Erat, “**Milli Mücadele Döneminde Kazım Karabekir Paşa'nın Faaliyetleri (1919-1922)**”, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 529-532.

¹⁶⁶ Erat, **a.g.t.**, s. 529-532.

¹⁶⁷ Karabekir, **a.g.e.**, s. 858.

¹⁶⁸ A.F. Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, İstanbul 1955, s. 94.

Ermeniler, teklif edilen mütareke şartlarını, bilhassa stratejik önemi olan Gümrü'yü boşaltmayı kabul etmeyince, savaş yeniden başladı ve Gümrü ele geçirildi. Karargahını 11 Kasım 1920'de Gümrü'ye nakleden Kazım Karabekir Paşa, 14-17 Kasım 1920 tarihleri arasında Ermeni birlikleriyle yaptığı muharebeleri kazanarak, hem rakibine büyük telefata verdirdi, hem de bolca silah ganimeti aldı. Alınan bu silahları da zafer hediyesi olarak Ankara'ya gönderdi¹⁶⁹.

Mağlup olan Ermeniler, yeniden barış istedi 25 Kasım 1920'de başlayan görüşmelerde Ermenilere önce, Sevr Konferansı'nda Türkiye'den istedikleri yedi Türk vilayetinden (Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Trabzon, Elazığ ve Sivas) vazgeçtikleri resmen kabul ettirildi. Sonra da taraflar, 3 Aralık 1920'de Gümrü Muahedesini imzaladılar¹⁷⁰. Bu antlaşmaya göre; Türkiye, Gümrü'yü Ermenilere geri verecekti. Ayrıca taraflar özetle şu hususları kabul edeceklerdi: Osmanlı, Rus ve Avrupa istatistiklerinin ve sosyal-tarihi gerçeklerin gösterdiği gibi, Türkiye hudutları içinde Ermeni çoğunluğunu içeren hiçbir yerleşim birimi mevcut değildir; emperyalist devletlerin tahrik ve teşvikiyle yaratılabilecek hareketleri önlemek için Ermeni devleti ancak iç asayişini sağlayacak kadar asker ve jandarma bulunduracak, bu husus Türk siyasi temsilcisi veya elçisi tarafından tahkik edilecektir; Ermenistan hükümetince istenildiğinde, iç ve dış tehlikelere karşı Ankara Hükümeti silahlı yardımda bulunacaktır; Ankara insani ilkelere bağlılığı yüzünden savaş tazminatından vazgeçecektir¹⁷¹.

Bir müddet sonra imzalanan Türk-Sovyet Antlaşması'nın şartları gereği ve ayrıca Ermenistan'da komünistlerin idareyi ele geçirmeleri sonucu, Türkiye, Sovyet Rusya, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan arasında imzalanan Kars Antlaşması ile taraflar arasında hudut düzenlemeleri yapılmış ve bölgeye sulh ve sükunet hakim olmuştur.

Mart 1922 günü TBMM üçüncü toplanma yılı açış konuşmasında Atatürk, Kars Antlaşması'nın imzalanması ile ilgili şu sözleri söylemiştir:

---

¹⁶⁹ Karabekir, **a.g.e.**, s. 861.

¹⁷⁰ Erat, **a.g.e.**, s. 861.

¹⁷¹ Gümrü Antlaşmasının tam metni için bkz., Karabekir, **a.g.e.**, s. 1135-1136; Ayrıca bkz. Erat, **a.g.t.**, s. 438-561.

“Ermeni meselesi denilen ve Ermeni milletinin gerçek çıkarlarından ziyade dünya kapitalistlerinin ekonomik çıkarlarına göre halledilmek istenen mesele, Kars Antlaşması ile en doğru çözüm şeklini buldu. Asırlardan beri dostane yaşayan iki çalışkan halkın dostluk bağları memnuniyetle kuruldu”¹⁷².

7. TÜRKİYE LOZAN'DA ERMENİ KONUSUNA SON NOKTAYI KOYUYOR

Gümrü ve Kars Antlaşmaları'nda Ermeniler, daha önce Sevres Anlaşması'yla Doğu Anadolu'dan toprak taleplerinden vazgeçtiklerini kabul etmelerine rağmen, Erivan Hükümetini temsilen Aharonyan ve Hadisyan, yanlarına dışarıdaki Ermenileri temsil ettiklerini söyleyen Osmanlı Devleti eski Dışişleri Bakanı Gabriel Naradukyan ve Leon Paşalyan'ı alarak Lozan görüşmeleri esnasında eski hamileri İngiltere, Fransa, Amerika ve Rusya temsilcilerinin destekleri ile genel kurula katılmak istemişlerdir. Fakat, Türk temsilcilerinin itirazı ile genel kurul görüşmelerine girememişlerdir. Ancak, Ermeni temsilcileri, eski müttefiklerinin desteği ile azınlıkları ile ilgili alt komisyonda dinlenme sözü almışlardır. Bu fırsattan istifade eden Ermeniler, Lozan Konferansı toplanınca, konferansa katılanlara hitaben bir muhtıra vererek, eski iddialarını abartılı bir şekilde dile getirdiler¹⁷³. Şu veya bu şekilde Ermeni yurdunun genişletilmesini isteyen İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika, Ermeni isteklerinin kabulü için tavır koyarlarken, Sovyet Rusya, değişik bir yaklaşım bir tarzı sergileyerek, Türkiye'den ayrılmış olan Ermenileri Sovyet Rusya'da yerleşmeye davet etmiştir¹⁷⁴.

İsmet Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Baş Delegatesi (Murahhası) olarak Kasım 1922'de Lozan Barış Konferansı'na giderken, kendisine 14 maddelik bir Hükümet talimatı verildi. Üç sayfalık olan ve her sayfasında bütün Hükümet üyelerinin imzasını taşıyan bit genel talimatın birinci maddesi Ermenilerle ilgiliydi ve aynen şöyle kaleme alınmıştı:

---

¹⁷² M. Saray, **a.g.e.**, s. 110.

¹⁷³ Uras, **a.g.e.**, s. 712-713.

¹⁷⁴ Uras, **a.g.e.**, s. 733-734.

“1- Şark hududu: 'Ermeni Yurdu mevzu-u bahs olamaz. Olursa inkıta-ı müzakereyi mucib olur.”

Yani, Lozan Konferansı'nda “Ermeni yurdu” söz konusu olamaz. Olursa müzakereler kesilir.

Talimat, gayet açık ve kesindir. Lozan Barış Konferansı'nda Anadolu'da bir “Ermeni yurdu” kurulmaya kalkılırsa, Ermeniler için Türkiye'den toprak istenirse, müzakereler kesilecektir. İsmet Paşa'nın Ankara'dan yeni bir talimat istemesine bile gerek yoktur. Paşa, Ankara'ya sormaya gerek duymadan müzakereleri kesebilecektir.

Barış konferansında müzakerelerin kesilmesi demek, tekrar savaşın göze alınması demektir. Üç buçuk yıl süren İstiklal Savaşı sonunda imzalanmış olan Mudanya Mütarekesi'ni bir yana bırakıp savaşa devam edebilmek demektir. Daha önce kanla çizilmiş olan Türkiye-Ermenistan sınırı Lozan'da asla tartışmaya açtırılmayacaktır. Böyle bir tartışma açmaya kalkışan olursa, Ermeniler için Türkiye'den toprak isteyen olursa, Türkiye barış masasından kalkacak, yine silaha sarılacaktır. Türkiye bu kadar kararlıdır, böyle bir kararlılıkla Lozan'a gitti ve konferansta da bu kararlılığı sergiledi.

Lozan Barış Konferansı'nda Ermeni meselesinin nasıl gündeme getirildiğini İsmet Paşa'nın Ankara'ya çektiği telgraflardan görelim. İsmet Paşa, özetle şunları telliyor:

“6 Aralık 1922: Papa, Ermenilere değinen bir bildiri yayımladı. Biz de karşı bildiri yayımladık.

13 Aralık: 12 Aralık raporu: Azınlıklar Komisyonu toplandı. Curzon görüşlerini açıkladı. 'Ermeni yurdu'ndan söz etti. Sonra Amerikalı uzun bir konuşma yaptı. Bunun üzerine ben (İsmet Paşa) de uzun bir konuşma yaptım...

14 Aralık: 13 Aralık raporu: Azınlıklar Komisyonu toplandı. Cevap verdik. Curzon saldırgan (mütecavizane) konuştu, şiddetli bir propaganda ve tehdit yaptı. Ermeni yurdunu müdafaa etti. Dış basında da Ermeni propagandası yapılıyor. Yarın yine cevap vereceğiz. Vaziyet mücadeleli ve gergindir.

15 Aralık: 14 Aralık raporu: Azınlıklar propagandasının nazik bir gününü geçirdik. Curzon'a cevap verdik... Cidden küstah bir tutumları var.

16 Aralık: 16 Aralık raporu: Azınlıklar için aşırı isteklerde bulundular. Konferansı kapatabileceğimi duyurdum. Ruslar bana geldiler. Ermeniler konusunda kendilerine tatminkar açıklama yaptım... Curzon, önümüzdeki haftanın en kritik hafta olacağını söylüyor. Ben azınlıklarla ilgili maddelerden şiddetle şikayet ettim... Ermeniler faal. Aleyhimize şiddetli propaganda var.

17 Aralık: 15 Aralık raporu: Azınlıklar alt-komisyonunda İngiliz Ryan, Ermenileri savunmak için pek saldırgan bir dil kullandı. Ermeni yurdu istedi. Kesinlikle reddediyoruz... İngiliz Müsteşarına uğradım ve Ryan'dan şikayet ettim.

24 Aralık: 23 Aralık raporu: Azınlıklar alt-komisyonunda biraz ilerleme oldu. Ermeni heyetini alt-komisyonunda dinlemek istiyorlar. Reddediyoruz.

26 Aralık: 26 Aralık raporu: Azınlıklar alt-komisyonunda Ermenilerin de dinlenmek istenmesini protesto ettik ve delegelerimiz oturuma katılmadılar. Curzon, olayın kapanmış sayılacağını bildirdi.

7 Ocak 1923:6 Ocak raporu: Azınlıklar alt-komisyonunda Müttefikler Ermeni yurdu, Asuri yurdu, Geldani yurdundan söz ettiler. Rıza Nur toplantıyı terk etti. Ermeni işini açtıkları zaman sert davranmamız gerekiyor.

10 Ocak 1923: Azınlıklar Komisyonu Curzon'un başkanlığında toplandı. Ermeni yurduna kısaca değinildi. Reddettim. Curzon yumuşak bir konuşma yaptı. Yalnız Hristiyan azınlıkların varlığı kabul ediliyor. Azınlıklar işi elverişli biçimde sona eriyor. Ermeni yurdu da son günlerindedir. Amerikalı hiç karışmadı...¹⁷⁵

Lozan müzakerelerinde Ermeni konusu bir daha gündeme gelmedi. 24 Temmuz 1923 günü imzalanan Lozan Antlaşmasını 31. maddesiyle Türkiye'den ayrılan ülkelerde yaşayıp da 30. madde gereği o ülkenin tabiiyetini otomatik şekilde kazanmış olanların 2 yıl içinde Türk tabiiyetini tercih hakları olduğu hükme bağlanmıştır. Bu hükümler

---

¹⁷⁵ Ayrıntılar için bkz. Bilâl N. Şimşir, **Lozan Telgrafları, I-II**, TTK, Ankara 1990-1994.

çerçevesinde, o tarihte Türkiye dışında olan ve Türk tabiiyetini muhafaza eden Ermenilerin tamamı ile Türkiye'den ayrılan ülkelerdeki Ermenilerden arzu edenler Türkiye'ye dönme hakkına malik olmuşlardır¹⁷⁶.

Böylece, Ermeni sorunu Lozan'da kapandı. Ermenilerin Türkiye'den toprak istekleri Lozan Konferansı'nda tarihe gömüldü. Lozan Barış Antlaşması sadece Türkiye'de yaşayan ve Müslüman olmayanlara (gayri Müslimlere), yani Rumlara, Musevilere ve Ermenilere normal azınlık hakları tanıdı.

Atatürk, İkinci Meclisi açarken, 13 Ağustos 1923 günü yaptığı konuşmada şunları söyledi:

“Efendiler, şarkta Trabzon'u, cenupta Adana'yı ihtiva edecek büyük Ermenistan'dan eser kalmamıştır. Ermeniler tabii olan hudutları dahilinde bırakılmıştır. 93 seferinde Türk vatanından cebren ayrılan Elviye-i selâse tekrar sancağımız altına alınmıştır”

Atatürk, Ermeni sorununun Sevr'den Lozan'a nasıl geliştiğini ve nasıl sonuçlandığını NUTUK'ta şöyle özetliyor (sadeleştirilmiştir):

“Kafkas sınırı:

Sevr'de: Türk-Ermeni sınırının saptanması Amerika Başkanı Wilson'a bırakılmıştır. O da, sınır olarak, Karadeniz kıyısında Giresun'un doğusundan başlayıp Erzincan'ın batı ve güneyinden, Elmalı, Bitlis ve Van gölü güneyinden geçen ve birçok yerlerde Birinci Dünya Savaşı'ndaki Türk-Rus cephesini izleyen bir hattı göstermiştir.

Mart 1921 önerisinde: Milletler Cemiyeti, bir Ermeni yurdu kurulması için doğu illerinden Ermenistan'a bırakılacak toprakları saptamak üzere bir komisyon görevlendirecek ve Türkiye bu komisyonun kararını kabul edecek.

Mart 1922 önerisinde: Bir Ermeni yurdu kurulması için Milletler Cemiyeti'nin yardımı isteneceğinden söz edilmektedir.

---

¹⁷⁶ Saray, a.g.e., s. 116.

Lozan'da: Bu sorun ortadan kaldırılmıştır. (Bu mesele bertaraf edilmiştir)”

Ermeni sorunu, Atatürk'ün ifadesiyle, Lozan'da “bertaraf edilmiştir.” Devletler hukuku bakımından durum budur. Hukuk açısından sorun yoktur, 80 yıl önce tarihe gömülmüştür, denilebilir.

Ancak hukuk dışında, fiiliyatta, Ermeni sorunu o günden beri Ermenilerin kendileri tarafından hep canlı tutulmuş, yaşatılmıştır¹⁷⁷.

---

¹⁷⁷ Bilâl N. Şimşir, **Ermeni Meselesi 1774-2005**, 3. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006, s. 188-189.

İKİNCİ BÖLÜM

1. ERMENİSTAN CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU

Birinci bölümde ele alındığı üzere Sevr Antlaşması'nın öngördüğü ve günümüz Ermenistan'ından başka Doğu Anadolu topraklarının büyük bir kısmını da içermesi planlanan büyük Ermenistan kurulamamıştır. Bunun başlıca nedeni Türk Milli Mücadelesi'nin Sevr'i uygulanamaz hale getirmesidir.

Ermenistan'ın 28 Mayıs 1918'de ilan ettiği bağımsızlığı uzun sürmemiş, kısa süre sonra Sovyetler Birliği tarafından ilhak edilmiş ve bağımsız bir devlet olarak ortadan kalkmıştır.

1917 Ekim Devrimi, başka bir deyişle Bolşevik İhtilali ile kurulan SSCB içinde yaşayan Ermenistan'ın tam bağımsız bir devlet olarak 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla kurulduğunu görüyoruz.

2. SSCB'NİN (SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLERİ BİRLİĞİ) DAĞILMASINA GİDEN SÜREÇ

Tarih boyunca neden bazı ülkeler güç kazanırken bazıları güç kaybetmektedir? Bu soru, tarihi anlamak açısından olduğu kadar, yeni bir yüzyıla girmiş olan günümüz dünyasını anlamak açısından da ilgi çekicidir.

Dünya meselelerinde başı çeken ulusların nisbi güçleri hiçbir zaman değişmeden kalmaz. Bunun başlıca sebebi de, farklı toplumlar arasındaki eşitsiz büyüme hızları ve bir topluma bir diğerinden daha büyük yarar sağlayan teknolojik ve yapısal atılımlardır.

SSCB'de de heybetli görünen iktidar yapısının dış çehresi, korku salan bir asker ve polis aygıtıyla korunmaktaydı. Ancak bu yapı, ekonomik sistem hem teknik

ilerlemeye hem de daha gelişkin bir nüfusun gereksinimlerine çabuk adapte olamadığı için, son yıllarında çatırdamaya başlamıştır¹⁷⁸.

Bu noktada, önce çatırdayan ve sonra da tarihi misyonunu tamamlayan SSCB'nin siyasal kurumlarına, dağılmaya giden süreç içindeki ekonomik kurumları ve savunma yapısına, reform gayretlerine kısaca göz atmakta yarar olduğunu düşünüyoruz.

2.1. SSCB’de Siyasal Kurumlar

SSCB’nin 1989’da çökmesi ile birlikte dünyadaki güçler dengesi bozulmuş, yeni bağımsız ülkeler ve istikrarsızlıklar ortaya çıkmıştır. SSCB’nin; yaklaşık 45 yıl süren soğuk savaş döneminde, ABD ve NATO’ya hasım olan devlet teşkilatını, dağılmaya giden süreç içindeki ekonomik ve savunma yapısının bozulmasını, nihayetinde de çöküş ve bölünmesini incelenmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

SSCB'nin devlet örgütlenmesi ve siyasal üst yapısı: çoğu zaman bir kişinin diktası üzerine oturtulmuş inisiyatifin merkezde tutulduğu ve üst eller tarafından dağıtılan girift bir kurumlar mozağıdır.

SSCB; üç büyük örgüt ile yürütülen bir federal devletli. Bunlar, öncelik ve etkinlik sırasına göre; parti, devlet ve hükümet'tir. Bu üçlü ve üç atla çekilen Rus Kızağından esinlenerek “Troyka” adı da verilmiştir. Bunlara, dördüncü büyük bir örgütü, resmi adı “Devlet Güvenlik Komitesi” olan SSCB Gizli Siyasi Polis Örgütü KGB'yi ekleyebiliriz. Parti Örgütleri; Parti Genel Kongresi, Parti Merkez komitesi, Politbüro, Sekreteryadır. Parti Genel Kongresi; 4-5 yılda bir toplanan, Komünist Parti liderinin politikasını onaylayan büyük ve genel bir forumdur. Parti Merkez komitesi; yılda 2 kez toplanan ve Politbüro'nun kararını uygulayan bir topluluktur. Polit büro; 15 asıl ve 10 yedek üyesi olan partinin en güçlü karar organıdır. En büyük siyasal makamdır. Bütün büyük kararları alır ve hükümet faaliyetini düzenler. Sekreteryaya; Politbüro üyelerinde yer aldığı, Komünist Parti'nin genel karargahıdır¹⁷⁹.

¹⁷⁸ Cem Akaş, S. Akyay, **Gorbaçov’un Rusyası**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, s. 118.

¹⁷⁹ Nurettin Türsan, **Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği**, Hrp. Ak., Basımevi, İstanbul 1991, s. 55.

Teorik olarak, parti piramidi politikayı hazırlamakta, devlet piramidi ise bu politikayı yürütmektedir. Parti politikayı saptamakta, alınan kararlar ise devlet organlarınca resmileştirilmektedir. Fakat uygulamada bu ilişki hiçbir zaman katı ve kesin bir ayrılık biçimini almamıştır. Aksine, parti ve devlet hiyerarşisinin üst kademelerini çoğu zaman aynı kişiler ellerinde tuttuklarından, bu ikilik tamamen, ortadan kalkmış, mekanizma kişiler düzeyinde birleştirilmiştir. O kadar ki, 1977 yılında kabul edilen yeni Sovyet Anayasasında Parti Genel Sekreterliği ile Devlet Başkanlığı bile aynı kişide Brejnev’de resmen birleştirilmiştir. Sovyetler Birliğinde başta gelen karar organı, parti işlerini fiilen yöneten Parti Merkez Komitesi Presidiyumu’dur. “Demokratik merkezîyetçilik” ilkesine göre, parti içinde son karar verme yetkisi bu organa tanınmıştır. Parti Presidiyumunun iç yapısı, üyelerinin seçilme biçimi ve bu organda oy verme gibi hususlar esas itibariyle bir sır olarak saklanmaktadır. Stalin döneminde Politbüro'da kararların alınma biçimini Kruşçev şöyle anlatmıştır:

“Savaştan sonra Stalin daha da kaprisli, sinirli ve gaddar olmuş, özellikle kuşkuculuğu artmıştı. İşkence etme deliliği inanılması güç boyutlara ulaşmıştı. Her şey, başka hiçbir kişiyi ve şeyi düşünmeden tek başına kendisi tarafından kararlaştırılıyordu... Kararların çoğu, kollektif tartışma olmadan sadece bir kişi tarafından veya dolambaçlı yollardan alınıyordu... Politbüro'nun önemi azaltılmış, bu büro içinde birçok komisyonlar kurularak çalışmalarını karmakarışık duruma getirilmişti... Bunun sonucu şuydu ki; en önemli kararların alınmasında Politbüro'nun kimi üyeleri katılma dışında bırakılmışlardı¹⁸⁰.

Devlet Örgütleri; Yüksek Sovyet, Prezidyum ve Cumhuriyetlerin, Özerk Cumhuriyetleri'nin, Özerk Bölgelerin, Eyaletlerin parti örgütleri ve hükümetleridir. Yüksek Sovyet; 5 yılda bir toplanan bir cins parlamentodur. İki meclisli olan Yüksek Sovyet'in birinci meclisi Birlik Sovyet, ikinci meclisi ise Uluslar Sovyeti'dir. Prezidyum Başkanı Devlet Başkanı olan Yüksek Sovyet üyeleri arasından 5 yıl için seçilen 36 üyeli bir organdır. Hükümet Örgütleri; Yüksek Sovyet, Prezidyum, Bakanlar Kurulu, Bakanlar Kurulu Prezidyumu ve Bakanlıklardır¹⁸¹.

¹⁸⁰ Mehmet Gönlübol, **Uluslararası Politika**, A.Ü.SBF. Yayınları, No:420, Ankara 1986, s. 287.

¹⁸¹ Türsan, **a.g.e.**, s. 55.

Sovyet dış politikasını asıl yürüten organ, Hükümetin en yüksek yürütme ve yönetim organı olan Bakanlar Kuruludur. Hükümet işleri, Yüksek Sovyet ve onun Prezidyumu tarafından seçilen bu kurulca görülmektedir. Bakanlar Kurulunun en yetkili üyesi Bakanlar Kurulu Başkanındır. Batıda genellikle Başbakanlık görevine karşılık olan bu makama, her zaman parti aşama sırasında da en yüksek görevlerden birini elinde bulunduran kişiler atanmaktadır¹⁸².

2.2. SSCB'nin Dağılmaya Giden Süreç İçindeki Ekonomik Kurumları ve Savunma Yapısının Çöküşü

SSCB, Avrasya ekseninde uzanan, 22.400.000 Km² lik bir kara kitlesini içine alan ve dağılıncaya kadar yeryüzünün toprakça en geniş ülkesiydi.

Doğu ile batı sınırı arasında 10.000 km. uzunluk; Kuzey Güney sınırları arasında 5.000 km. genişliğe sahip olan devasa bir kitleydi. Bu sınırlar dahilinde 100 kadar millet ve 170'den çok etnik grup yaşamaktaydı. Bu coğrafyada, Rus, Beyaz Rus ve Ukraynalılardan oluşan Slavlar en çok nüfusa sahipti. Slavlardan sonra en büyük halk kitleleri; Türkler, Fin-Ugrikler, Slav-Baltık'lar, İranlı'lar, Kafkasyalı'lar, Tunguz'lar, Moğollardı¹⁸³.

SSCB'nin, kuzeyde Beyaz Deniz'den Uzakdoğu'da Sahalin adasının kıyısına kadar uzanan sahil şeridi, Sovyet Deniz Gücü için doğal bir engel teşkil eden buzlarla kuşatılmıştı. Doğu kıyısında Vladivostok limanı da doğrudan Pasifik Okyanusuna değil, Japonya ve Güney Kore ile kuşatılmış olan Japon Denizi'ne açılmaktaydı. Güney kesiminde ise Amerikan 6. Filosu, Fransız, İtalyan, Yunan ve Türk Orduları Sovyet Kuvvetleri'nin karşındaydı. Batı bölgesi NATO üyesi Norveç, Danimarka ve Batı Almanya tarafından tutulmaktaydı. Ayrıca, ikinci bir güvenlik zinciri, İngiliz Deniz Kuvvetleri tarafından kurulmuştu. Özetle, süper askeri güç olan SSCB kısıkaç içindeydi. Bu kısıkaç askeri kuvvet kullanarak kurması ise mümkün gözükmemekteydi¹⁸⁴.

---

¹⁸² Gönlübol, **a.g.e.**, s. 290.

¹⁸³ Türsan, **a.g.e.**, s. 43.

¹⁸⁴ Ümit Özdağ, “SSCB’den Rusya Federasyonu’na”, Avrasya Dosyası, Cilt 3, Sayı: 4, Ankara 1996, s. 162.

SSCB'nin silahlanmaya Batı ülkelerinden çok daha büyük bir bölümünü ayırmasına rağmen, gerek Batı ekonomisinin genel üstünlüğü gerek teknolojik ileriliği, bir Batı-SSCB yarışında SSCB'nin kaybetmesinin kaçınılmaz olduğunu belirgin bir şekilde ortaya koymuştur. Bu konuda SSCB liderliğinin paniğe kapılmasına neden olan girişim, ABD Başkanı Reagan'ın “Yıldız Savaşları” diye bilinen ve amacı Sovyet balistik füzelerini havada imha etmeyi amaçlayan “Stratejik Savunma Girişimi”ni (SDI) başlatması olmuştur. ABD ile tank sayısı, savaş gemisi ve uçak sayısında rekabet edebilen SSCB'nin böyle yüksek teknolojiye ve büyük bir finansman gücüne dayanan girişimi kaldıramayacağı meydana çıkmıştı¹⁸⁵.

Reagan yönetiminin Stratejik Savunma Girişimi (SDI) Sovyet savunma bütçesine, SDI sistemini salt sayı fazlalığıyla boğmak üzere daha pek çok roket ve savaş başlığının üretimi için ek bir yük bindirmesi, Kremlin açısından hoş karşılanacak sonuçlar doğurmamış ve sistem iflas etmiştir.

Sovyetler Birliği'nin tüm tarihi boyunca ekonomide en kritik zayıflık alanı tarım olmuştur; Rusya'nın yüzyıl önce dünyanın en büyük iki tahıl ihracatçısından biri olduğu düşünülürse, bu daha da şaşırtıcıdır. Ancak 1980'lerden sonra Sovyet sanayi de durgunlaşmaya girmiştir. Bu kısmen, büyümekte olan emek ve enerji darlığından dolayıdır; Ancak aynı ölçüde önemli olan nokta, aşırı bürokratik planlama, ağır sanayi üzerinde fazlaca yoğunlaşılması ve yeni talepler ya da pazarların gereklerini yerine getirmek üzere, tüketici seçimlerine de, ürünleri değiştirme ihtiyacına da karşılık verecek durumda olmaması yüzünden, imalatın zarar gördüğüne ilişkin işaretlerin tekrar tekrar ortaya çıkmasıdır.

Diğer bir sarsıcı eğilim, 1970'li yıllardan, belki de daha önceden başlayarak, hem ortalama ömür, hem de bebek ölüm oranlarında görülen sürekli kötüleşmedir. Hastahane ve genel sağlık hizmetlerinde yavaş yavaş meydana gelen aşınma, genel temizlik ve sağlık standartlarının düşük olması ve inanılması güç olan düzeylere çıkan alkolizm yüzünden, Sovyetler Birliğindeki ölüm oranları, özellikle çalışan erkek nüfus arasında artmıştır. Sovyetlerde çok sayıda doktor olmasına rağmen, bebek ölüm oranı ABD'dekinin üç katı durumundadır. Öte yandan, Rus nüfusu eskisinden daha çabuk

---

¹⁸⁵ Özdağ, a.g.m., s. 162.

ölürken, doğum oranları da hızla yavaşlamıştır. Kentleşme, kadınların işgücüne daha çok katılımı, konut durumundaki yetersizlikler ve isteksizliğe yol açan başka etkenler doğum sayısının sürekli olarak düşmesine sebep olmuş ve bu düşüş, ülkenin özellikle Rus nüfusu arasında görülmüştür. Bütün bu eğilimlerin sonucunda ortaya çıkan şudur ki, ülkenin erkek Rus nüfusu hemen hiç artış göstermemektedir. Eski Sovyet Parti liderleri sık sık SSCB'nin bir daha hiçbir zaman askeri yönden geri kalmış bir durumu kabullenmeyeceklerini ısrarla söylemişler ve bundan daha da çok, ulusu üretimi arttırmaya zorlamışlardır. Özellikle, Rusların Silahlı Kuvvetlere ulusal kaynaklardan fazlasıyla büyük bir pay ayırma geleneğine engel olmanın güçlüğü öbür toplumlarla ticari rekabet yeteneği açısından sağlıksız sonuçlar doğurmuştur¹⁸⁶.

2.3. Perestroyka ve Glasnost Politikaları

Gorbaçov'un iktidara geldiği 1985 yılında, SSCB ekonomik ve sosyal bakımdan zayıflamaya yüz tutmuş, ancak, nükleer bir süper gücün lideriydi. Gorbaçov, Sovyet hayat tarzının her bir anını gözetleyen Komünist Partisi'ni yıkmış ve bir imparatorluktan arta kalan kalıntıları temizlemişti. SSCB'nin içinde olduğu tüm açmazlar ile karşı karşıya, yüz yüze gelebilme cesaretini göstermiştir. Marksist-Leninist ideoloji ve kollektivist düşünceden hem kendisini hem de ülkesini uzaklaştırma gayretine girmiştir 1989'da Brejnev Doktrinini (SSCB'nin komünist ideolojiden uzaklaşan ve kendi çekim alanı içinde bulunan ülkelere askeri müdahale hakkı olduğu görüşü) terketmiştir.

Perestroyka uygulaması reform programının bir bacağıdır. Diğeri ise Glasnosttur. Perestroyka teknokratların, Glasnost ise aydınların desteğini sağlamaya yöneliktir. SSCB'de bu dönem içinde yaşam standartlarında olumlu yönde bir gelişme olmayınca, Gorbaçov kendisine bir halk desteği sağlayamadan kurumsal desteğini kaybetmiştir. Bu ise yaklaşan nihai sonun bir başlangıcı olarak mütalaa edilebilir. Perestroyka terimi, bazen yalnızca ekonomide aşırı merkezi planlamanın katılıklarını çeşitli derecelerde ademi merkezileşme ve piyasanın kapsamını genişletme yoluyla açma denemeleri için kullanılmıştır. Perestroyka, Rusça kelime anlamı olarak tekrar yapılandırmak anlamına gelir.

---

¹⁸⁶ Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmaları)**, çev: Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1996, s. 580.

Terim olarak ise, SSCB'de Gorbaçov döneminde ekonominin tekrar yapılandırılması çalışmalarına verilen addır. SSCB'de sosyalizmin artık işlemez hale gelmesi üzerine ekonomiyi biraz serbestleştirerek devletin bütünlüğünü korumaya çalışan Gorbaçov, tam aksine devletin parçalanmasına sebep olmuştur.

Gorbaçov ekonomi ve devlet yönetimine daha liberal bir bakışla yaklaşmıştır. Genel olarak yaptığı reformlar devlet mekanizmasını hantallığından kurtarmak üzeredir. Verimsiz işleyen devlet kurumları ve işletmelerine özerklik, tek bir merkezden planlama yerine kendi üretim planlarını yapabilme, bütçe açıklarını merkezden kapatma yerine kapitalist sistemdeki gibi kar amaçlı üretime odaklanma, kaynakların silahlanma yarışı yerine ekonomik refahı artırma üzerine kullanılması ve bu nedenle ABD ile silahsızlanma anlaşmaları yapılması perestroyka ilkesinin getirdiği başlıca gelişmelerdendir¹⁸⁷.

Siyasal alandaki demokratikleşme süreci ise daha çok Glasnost (Açıklık) terimiyle adlandırılmıştır.

Glasnost, bir anlamda fikir ve ifade özgürlüklerinin bir bileşkesi olarak görülebilir. Bu politikadaki amaç, özellikle Çernobil faciası sonrası yaşanan infialin ardından Sovyet toplumunda devlete ve yöneticilere karşı güven duyulmasına aracı olmaktı. Gorbaçov'un sosyalizm anlayışına göre, artık sosyalizmi kangren eden bir takım uygulamaların sona erdirilmesi şarttı ve bu ancak toplumun her düzeyinin katılabileceği, herkese söz hakkı tanınacak olan bir tartışma ortamıyla mümkün olabilirdi.

Gorbaçov, bu hamle ile hem toplumu kendi arkasına alarak Yuri Andropov'dan sonra başa geçmesini engelleyen ve Konstantin Çernenko'yu genel sekreterliğe getiren Ortodoks komünist partisi üyelerinden kurtulabilmek, hem de gerçekten tıkanmış ve üçüncü endüstri devrimini nasıl karşılayacağını bilemeyen sosyalist bloğa bir çıkış yolu bulabilmekti.

---

¹⁸⁷ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Perestroyka>. 06.07.2006.

Glasnost'tan sonra başlatılan ve koşt olarak yürütülmesi gereken Perestroika politikası başarısız olup da siyasi ve sosyal özgürlükler ekonomide üretim ile karşılık bulamayınca, Glasnost bu kez tersine dönen ve Gorbaçov'u Ağustos darbesi'nden medet ummaya iten ve SSCB'nin sonunu hazırlayan bir etken olmuştur¹⁸⁸.

Gorbaçov'un iktidarı kendisinden önceki yaşlı kuşaktan devralmasıyla birlikte, Glasnost çerçevesinde, SSCB siyaset alanında büyük değişiklikler görülmüştür. Ancak, ekonomik alanda, perestroyka gerçekte de çok daha zor ve yavaş gelişmiştir. Olgun bir piyasa sosyalizmi ya da sosyalist ekonomi teorisinin yokluğunda adeta göz kararı ile yürütülen girişimler, sınırı belirsiz ve pragmatik bir niteliğe bürünmüştür. Bu karışıklık SSCB bürokrasisinin direnci ile birleşince alışagelmış mantıktan yoksun kalan Sovyet ekonomisinde sıkıntılar artmış ve SSCB'nin dağılmasına giden süreç ivme kazanmıştır.

Kissinger, Diplomasi adlı eserinde, Gorbaçov'un reformları kesik kesik yaptığını bunların yarım bir önlem olduğunu ve Sovyetlerin çöküşünü hızlandırdığını belirtmektedir¹⁸⁹.

2.4. SSCB'nin Çöküşü ve Bölünme

Sovyetler Birliği'ndeki bu durum ve derinleşen kriz, çöküşü ve bölünmeyi hızlandırmıştır. Önce ülkenin politik varlığı, yani hukukiliği, sonra da “ekonomik üretimi ve sosyal yapısı, bu etkenlerin etnik ve kültürel ilişkilerin şiddeti ile yerinden oynatılmış ve altından kalkılamayacak sorunlar doğurmuştur. SSCB'nin ekonomik ve savunma yapısının temelinden sallanması ve batı teknolojisiyle baş edemez hale gelmesi, Japon Denizi'nden Orta Avrupa'ya kadar sahaya yayılmış olan bu dev yapıyı yavaş yavaş kemirmeye başlamış ve kaçınılmaz sonun başlangıcına gelmiştir. Gorbaçov'un Perestroyka ve Glasnost politikalarına sarılarak çoğulcu demokratik tarzda büyük bir değişimi gerçekleştirme yolundaki çabaları kendisini ve SSCB'nin varlığını bitirmiştir. Çünkü, fikir arzulan şeyin ifadesi, politika ise mümkün olanın yapılmasıdır.

---

¹⁸⁸ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Glasnost>. 06.07.2006

¹⁸⁹ Henry Kissinger, **Diplomasi**, çev: İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Genel Yayın No:380, Tarih Dizisi: 29, İstanbul 1998, s. 760.

Sovyet imparatorluğu'nun başarısızlığının nedeni, kısmen tarihinin onu, karşı konulmaz bir şekilde genişlemeye zorlamasıydı. Bu şişirilmiş bir emperyalizm içindeki ölümcül çatlak, Sovyet liderlerinin orantı duygusunu tamamen kaybetmeleri, Sovyet sisteminin askeri ve ekonomik bakımdan kazanışlarını özümseme yeteneğini olduğundan çok tahmin etmeleri ve bütün diğer büyük devletlere karşı çok zayıf bir tabana dayanarak meydan okuduklarını unutmalarıdır.¹⁹⁰

Gorbaçov'un, Perestroyka ve Glasnost politikalarının istenilen sonucu vermemesi, zincirleme olarak birtakım olayların doğuşunu hızlandırmıştır. İktidarının son yıllarında Estonya, Litvanya ve Letonya'nın bağımsızlıklarını ilan edip SSCB'den ayrılmaları siyasetin çöküşü ve dağılmanın ilk hareketleridir. O dönem de Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı olan ve bu sıfatla siyasi sahnede yer alan Boris Yeltsin, Rusya'nın bağımsızlığını açıklayınca, dolaylı olarak SSCB'yi meydana getiren diğer Cumhuriyetlere de açıkça yeşil ışık yakılıyordu. Bu ise, resmen SSCB'nin dağılması, soğuk savaşın bitişi ve dünya tarihinin bir sayfasının kapanmasıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'de işte böyle bir devletle Karadeniz ve Transkafkasya Coğrafyası üzerinden komşuluk yapmış ülkelerden birisidir. Kuşkusuz ki, bu imparatorluğun sona ermesi ve bünyesinden doğan yeni bağımsız devletler ile olan komşuluğunun devam etmesi, Türkiye'yi, gözünü bu coğrafyadan ayırmamaya adeta mahkum kılmaktadır.

3. BAĞIMSIZLIK SÜRECİNDEKİ ERMENİSTAN

Gorbaçov, Glasnost (açıklık) ve Perestroika (yeniden yapılanma) politikalarını ekonomik ve sosyal çöküntü içindeki SSCB'yi olası çöküşten kurtarmak için gündeme getirmişti. Ancak umulanın tersine, bu süreçler ayrışmayı hızlandırmıştır. Glasnost süreci Güney Kafkasya ülkeleri içinde ilk olarak Ermenistan'da milliyetçilik duygularını uyandırmıştır.

---

¹⁹⁰ H. Kissinger, **a.g.e.**, s. 726.

Ermenistan'ın SSCB'den ayrılarak bağımsızlığını ilan etmesinde etkili olan en önemli faktör, sonradan bir savaşa dönüşecek olan Karabağ hareketidir, 1987 yılında başlayan Karabağ hareketi yanında yine, 1987 yılındaki çevreci gösteriler ile 1988 yılında yaşanan deprem felaketi de bağımsızlık sürecinin dinamiklerinden olmuştur. Bu bakımdan Karabağ meselesini ayrı bir bölüm olarak ele alacağız.

3.1. Bağımsızlığa Uzanan Ermenistan Gündemi

Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, 1989 yılındaki Halk Temsilcileri Kongresi seçimlerine Karabağ Komitesinin organize ettiği yoğun muhalefet ortamında girmiştir. Gün geçtikçe halk desteğini kaybeden Komünist Parti ve Ermeni Yüksek Sovyeti, seçim sonrasında milliyetçilere bazı sembolik tavizler vermek zorunda kalmıştır. 1918'deki bağımsızlığın ilan edildiği gün olan 28 Mayıs'ın milli bayram ilan edilmesi, 31 Mayıs günü tutuklu Karabağ Komitesi liderlerinin serbest bırakılması, 24 Haziranda Ermeni Ulusal Hareketi'nin (EUH), resmen tescil edilmesi bu tavizlerden bazılarıdır¹⁹¹ Resmi makamların EUH'ni tescili, bu oluşumun 1990 Ermeni Yüksek Sovyet seçimlerine girmesini sağlamıştır.

Seçimlerde, bağımsızlık konusunda Ermenistan Komünist Partisi'nden daha sert, ama SSCB bünyesinde bir otonomiyi savunarak radikallerden daha ılımlı bir tavır içinde olan EUH; sandalyelerin %35'ini kazanarak parlamentoya girmiştir¹⁹². Seçim sonuçları ile siyasal gücün EUH'ne kaymaya başladığı tescil olmuştur. 20 Temmuzda toplanan parlamentonun 4 Ağustosta Ter-Petrosyan'ı parlamento başkanı seçmesiyle Ermenistan yeni bir döneme girmiş bulunmaktadır¹⁹³.

Parlamento 23 Ağustos 1990'da 12 maddeden oluşan bir Deklarasyon yayınlamıştır¹⁹⁴. Deklarasyon'da maddelere geçmeden önce, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Konseyi'nin altı adet ilkeyi vurguladığı ifade edilmiştir. Bu ilkelere göre Yüksek Konsey; Ermeni halkının birliğini, Ermeni halkının kaderi

---

¹⁹¹ Peter Rutland, “Ermenistan’da Demokrasi ve Milliyetçilik”, çev: Cahide Ekiz Avrasya Dosyası, (Ermenistan Özel Sayısı), Cilt: 2, Sayı: 4 (Sonbahar 1995-96), s. 21.

¹⁹² Peter Rutland, **a.g.m.**, s. 27.

¹⁹³ Peter Rutland, **a.g.m.**, s. 27.

¹⁹⁴ Deklarasyon'un metni Ermenistan Dışişleri Bakanlığı'nın, <http://www.armeniaforeignministry.com/htms/doi.html> adresli internet sitesinden edinilmiştir. 06.07.2006.

konusunda tarihsel sorumluluğunun farkında olduğunu, evrensel insan hakları prensipleri ile uluslararası hukuk normlarının geçerliliğini, ulusların self-determinasyon hakkını, Dağlık Karabağ Bölgesinin Ermenistan ile birleştirildiğini ifade eden 1 Aralık 1989 tarihli kararı ve 28 Mayıs 1918'de kurulan bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti'nin demokratik geleneklerinin geliştirilmesini kabul etmektedir.

Deklarasyon'un maddeler bölümünde, ilk olarak Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı, Ermeni Cumhuriyeti olarak değiştirilmiş, Cumhuriyet'in kendi bayrağı, arması ve milli marşı olduğu ifade edilmiştir. Diğer maddelerde, Ermenistan Cumhuriyeti'nde sadece Ermenistan Cumhuriyeti'nin yasalarının geçerli oluşu; ülkede yaşayanlara Ermenistan vatandaşlığı verildiği; devletin kendi güvenlik güçlerini yaratacağı; devletin bağımsız dış politika yürüteceği; ekonomik sisteme ilişkin düzenlemeler yapılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca ifade, yayın ve vicdan özgürlüğü, yasama, yürütme ve yargı ayrılığı ile çok partili siyasi sistem vaat edilmiş ve devlet dili olarak Ermenice benimsenmiştir.

Bağımsızlık bildirgesi'nin 11. maddesinde, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi için "Batı Ermenistan" ifadesine yer verilmiş, aynı zamanda sözde "Ermeni Soykırımı"nın uluslararası alanda tanınması çabaları vurgulanmıştır¹⁹⁵.

Son maddeye göre bu deklarasyon, Ermenistan Cumhuriyeti'nin yeni anayasasına temel teşkil edecektir.

21 Eylül 1991'de yapılan referandumda halkın bağımsızlık lehine oy vermesiyle Ermenistan bağımsız bir devlet olmuştur. Böylece SSCB'den ayrılmayı Sovyet kanunlarına göre gerçekleştiren tek ülke Ermenistan olmuştur¹⁹⁶.

---

¹⁹⁵ Türkiye – Ermenistan İlişkileri Raporu (2004), <http://www.turkhaber.org/174.html>. 08.07.2006.

¹⁹⁶ Ömer E. Lüttem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 3 (Eylül Ekim Kasım 2001), s. 8.

3.2. 1991 Başkanlık Seçimleri

21 Eylül 1991'de halkın bağımsızlığa onay vermesi ile devletin yapılanması çalışmaları başlamıştır. Bu çerçevede 16 Ekim 1991'de Devlet Başkanlığı seçimleri yapılmış, Ter-Petrosyan oyların %83'ünü alarak Devlet Başkanı seçilmiştir¹⁹⁷.

Ter-Petrosyan'ı tabuları yıkan ve Türkiye ile ilişki kurulması tezini ortaya atan insan olarak tanımlayan Birand, Ter-Petrosyan'ın Taşnak adaylarına karşı seçimleri kazanmasını Ermeni halkının duygusal değil mantıksal davranmayı seçmesi olarak yorumlamış ve aynı bakış açısına diaspora Ermenilerinin de sahip olduğunu ifade etmiştir¹⁹⁸.

3.3. Ermenistan'ın Dış Politika Perspektifi

Ermenistan Cumhuriyeti, dış politikasının prensiplerini, Ermenistan'a yaşamsal değerdeki kapıyı sağlayacak olan İran'la, Batıya açılma yolu olan ve enerji ihtiyacının karşılanabileceği Gürcistan'la ve sermayesine ve Karabağ'da desteğine ihtiyaç duyduğu Batı ile iyi ilişkilerin kurulması olarak belirlemiştir.

Yine bir dış politika prensibi olarak belirlenen Ermenistan'ın Ortadoğu bölgesinin bir parçası olduğu anlayışı başından beri korunmuştur. Bu çerçevede Ermenistan'ın Lübnan ve Suriye ile olan ilişkileri önemlidir. Lübnan ve Suriye'de önemli miktarda Ermeni nüfusunun bulunmasının yanı sıra, özellikle Suriye ve Ermenistan'ın Türkiye'yi tehdit olarak algılamaları ilişkileri kolaylaştırmıştır. Ermenistan ile Suriye arasında askeri işbirliği antlaşması bulunmaktadır¹⁹⁹.

Diğer yandan, Ermenistan ile İsrail'in güvenlik kaygılarının farklı olması bu iki ülkenin farklı oluşumlarda bulunmasına neden olmuştur. Ermenistan için tehdit Türkiye ve Azerbaycan'dır, ayrıca İran ve Suriye ile yakın ilişkiler kurmuştur. İsrail'in İran'dan tehdit algılaması, Suriye'ye karşı geliştirilen Türkiye-İsrail sandviç politikası ve Azerbaycan'da etkili bir Yahudi cemaatinin bulunması ise İsrail'in kampını

---

¹⁹⁷ Peter Rutland, **a.g.m.**, s. 31.

¹⁹⁸ Mehmet Ali BİRAND: “**Ermenistan: Tarihi Fırsatı Kaçırmayalım**”, Milliyet (4 Ekim 1991).

¹⁹⁹ “**Kafkasya**”, Haz:Gökçen Ekici, Stratejik Analiz , Cilt:2, Sayı:18 (Ekim 2001), s. 148.

farklılaştırmaktadır. Ermenistan, Türkiye ile İsrail arasında süren yakın savunma ve askeri işbirliğinden rahatsız olmaktadır²⁰⁰.

Levon Ter-Petrosyan'ın danışmanlığını yapan, Gerard J. Libaridyan'a göre Ermenistan bağımsız bir devlet olarak iki temel seçenikle karşı karşıyadır.

“Birinci seçenek Ermenistan'ın uluslararası topluma entegre olmuş, bölgesel gelişmede aktif rol oynayan bir devlet haline gelmesi; ikinci seçenek Ermenistan'ın güvenlik ve devamını sağlayabilme kaygısıyla Rusya'nın güdümünde kalmaya devam etmesi. Ermenistan'ın ilk seçeneği gerçekleştirebilmesinin ön şartı Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmesidir. Bu şart yerine gelmediği takdirde Ermenistan için ikinci seçenek kaçınılmaz görünmektedir.”²⁰¹

Ermenistan, Koçaryan'ın Türkiye konusundaki yaklaşımı nedeniyle halen ikinci seçeneği tercih etmiş görünmektedir. Ermenistan'da dış politika kararlarının orta ve uzun vadeli olarak düşünülmeden kısa vadedeki amaçlara hizmet eden taktik yöntemlerle alınması Libaridyan'ın eleştirdiği bir diğer konudur²⁰².

3.4. 1995 Seçimleri ve Anayasa Referandumu

1995 yılı Temmuz ayında Ermenistan'da Sovyet döneminin sona ermesinin ardından ilk parlamento seçimleri ve anayasa referandumu birlikte yapılmıştır²⁰³. Ter-Petrosyan önderliğindeki EUH seçimlere, 5 siyasal partinin oluşturduğu bir ittifak olan Cumhuriyetçi Blok (Hanrapedyun) ile girmiştir²⁰⁴. Blok'un seçim programı, devletin küçülmesi, özelleştirmenin tamamlanması, enflasyonun düşürülmesi, yeni istihdam yaratılması, Rusya ile özel ilişkileri koruyan ama dengeli dış politikanın geliştirilmesi, Dağlık Karabağ'a yapılan maddi yardımın devam ettirilmesi ve Karabağ'ın self-determinasyon hakkının elde edilmesi konularına ağırlık vermiştir²⁰⁵. Program bu

---

²⁰⁰ “Kafkasya”, Haz: Toğrul Veli Kamiloğlu, **Stratejik Analiz**, Cilt:1, Sayı:6 (Ekim 2000), s. 102.

²⁰¹ <http://www.tesev.org.tr/temmuz/tem3.html>. 06.07.2006.

²⁰² <http://www.tesev.org.tr/temmuz/tem3.html>. 06.07.2006.

²⁰³ <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi/1995/temmuz1995.htm>. 07.08.2006.

²⁰⁴ EUH ile Cumhuriyetçi Blok'u oluşturan partiler: Cumhuriyetçi Parti, Hıristiyan Demokratik Birlik, Sosyal Demokrat Hınçak Partisi, Liberal Demokrat Parti ve Entelektüeller Birliğidir.

²⁰⁵ Liz Fuller, “İktidar Partisi Gücüne Güç Katıyor”, çev: Cahide EKİZ, **Avrasya Dosyası**, (Ermenistan Özel Sayısı), Cilt:2, Sayı:4 (Sonbahar 1995/1996), s. 42.

haliyle ülkenin içinde bulunduğu yapılanma ve dış politika sorunlarının bir özetini vermektedir.

Cumhuriyetçi Blok, parlamentodaki 150 sandalyenin 114'ünü kazanarak parlamentoda çoğunluğu elde etmiştir²⁰⁶.

Ermenistan halkı referandumla oyuna sunulan anayasayı kabul etmiştir. Anayasanın kabul edildiği 5 Temmuz 1995 tarihi, Anayasa Günü olarak tanımlanmıştır. Ermenistan anayasası 9 bölüm ve 117 maddeden oluşmaktadır²⁰⁷. 1. bölümde anayasal sistemin kurumları, 2. bölümde temel hak ve özgürlükler, 3. bölümde devlet başkanlığı, 4. bölümde yasama, 5. bölümde yürütme, 6. bölümde yargı, 7. bölümde idare, 8. bölümde anayasanın kabulü ve değiştirilmesi ile referandum ve 9. bölümde değişim sürecine ilişkin çalışmalar tanımlanmıştır.

Ermenistan Anayasası'nın 13. maddesinin 2. paragrafında, Devlet Arması'nda Ağrı Dağı'nın da bulunduğu da kayıtlıdır²⁰⁸.

Ermenistan anayasasına göre devlet, başkanlık sistemi ile yönetilmektedir²⁰⁹. Devlet başkanı beş yıllık bir süre için doğrudan halk tarafından seçilir. Aynı kişi ardarda iki dönemden daha fazla başkanlık yapamaz. Başkan öncelikle, dış politika ile savunma politikasını idare etmekle ve devlet kurumlarının normal işleyişini sağlamakla yükümlüdür.

4. ERMENİSTAN CUMHURİYETİ ve GENEL SİYASİ TABLO

Bölgenin en küçük ülkesi olan Ermenistan, yüzölçümü bakımından Kafkasya'nın 1/6'ını oluşturur, 29,800 km'lik bir yüzölçümüne sahiptir. Nüfusu 3.293.000 'dir.

---

²⁰⁶ Yasin Aslan, “Ermenistan Darboğazı”, *Avrasya Dosyası*, (Ermenistan Özel Sayısı), Cilt:2, Sayı:4 (Sonbahar 1995/1996), s. 80.

²⁰⁷ Ermenistan Cumhuriyeti Anayasası'nın metni, Ermenistan Dışişleri Bakanlığı'nın, [http:// www.armeniaforeignministry.com/htms/constitution.html](http://www.armeniaforeignministry.com/htms/constitution.html) adresli internet sitesinden edinilmiştir. 06.07.2006.

²⁰⁸ Türkiye – Ermenistan İlişkileri Raporu (2004), <http://www.turkhaber.org/174.html>. 08.07.2006.

²⁰⁹ Ermenistan'ın siyasi yapılarıyla ilgili bilgiler, Ermenistan Dışişleri Bakanlığı'nın, http://www.armeniaforeignministry.com/htms/political_structure.html adresli internet sitesinden edinilmiştir. 06.07.2006.

Ermenistan da, bölgedeki diğer devletler gibi farklı azınlıkları içinde barındırmakta, sınırları içinde değişik din ve etnik kökenden halklar yaşamaktadır. Bu nüfusun % 89.7'si Ermeni, %5.3'ü Azeri, %2.3'ü Rus ve %1.7'si Kürttür. Başkent Erivan'dır²¹⁰. Coğrafi açıdan tam anlamı ile çevrelenmiş durumdadır ve denize çıkışı yoktur. Kuzeyinde Gürcistan, doğusunda Azerbaycan, güneyinde Türkiye ve İran yer alır. Ülkenin başta tarım üretimi ve hammadde bakımından zengin olmaması ve bunun sonucunda ortaya çıkan ekonomik durumu iç ve dış politikasının belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır.

İran, Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye gibi bölge ülkelerine komşu olması, genel anlamda dış politikası bakımından çok da uygun bir ortam yaratmamaktadır. Sınır komşusu olduğu dört devletten üçü Müslümandır ve tarih boyunca bu ülkelerle mücadeleleri olmuştur. Türkiye ve Azerbaycan gibi aynı kökenli ve birbirlerine çok yakın iki ülkeye komşu olması, özellikle son dönemde Ermenistan'ı dikkatli bir dış politika yürütmeye yöneltmiştir.

Transkafkasya'da, Batı ülkeleri ile en iyi ilişkiye sahip ülke Ermenistan'dır ve tarihsel ilişkileri sayesinde bugün hala bu ilgi sürmektedir. Ayrıca dünyanın farklı ülkelerinde Ermeni cemaatlerinin bulunması, Batı kamuoyunun etkilenmesi açısından önemli bir rol oynamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden itibaren Batı ile yakın ilişkiler kurarak değişik beklentilerini ortaya koyan Ermeniler I.Dünya Savaşı ve ardından Türk Kurtuluş Savaşı sırasında da bu yakınlıklarını göstermişler ve her zaman Batı kampında yer almışlar, doğal olarak bu yakınlık da karşılıksız kalmamıştır. Tarihi bakımdan incelendiğinde, Osmanlı İmparatorluğu döneminde uzun süre son derece dostça ve barışçı olan Türk-Ermeni ilişkileri, XIX. yüzyılın sonlarında ve I.Dünya Savaşı sırasında yaşanan ve iki taraf arasında büyük sorunlar çıkaran olayların meydana gelmesi yüzünden, günümüzde bu olumsuzlukların etkisi altında sürmektedir.

Türkiye-Ermenistan arasındaki tarihe dayalı sorunlar, Sovyet döneminde de özellikle Ermenistan'da sürdürülmüştür. 1967'de Ermeni politikacılar 1915 olaylarının anısına bir anıt dikmişler, daha sonra kasım 1988'de Ermeni Yüksek Sovyeti, 24 Nisanı

---

²¹⁰ Demir Ali Faik, “**Türk Dış Politikası Açısından Transkafkasya'nın Yeri ve Önemi**”, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 90-91.

anma günü olarak ilan etmiştir. 22 Ağustos 1990'daki bağımsızlık deklarasyonunda Ermeni Parlamentosu programına soykırımın tanınması gerekliliğini koymuştur. SSCB'nin dağılmasından önceki bu dönemde Ermeni basını, Türkiye ve dış politikası ile çok yakından ilgilenmiştir. Soykırım düşüncelerinin yanı sıra SSCB içinde Türkiye'ye karşı uygulanan antiemperyalist politikalar da etkili olmuştur. Azerbaycan-Ermeni çatışmasından sonra yaşananlar, Türk Devletleri'nin birbirlerine yaklaşmaları ve ortak politika uygulamaları, Ermeniler'de gittikçe büyüyen Türkler tarafından sarılma korkusu yaratmıştır²¹¹.

Ermeni Parlamentosu, ilk kurulan Ermeni Cumhuriyeti'nin (1918-1920) sembollerini kabul etmiş ve demokratik bir sisteme geçme kararını alarak, Ağustos 1990'da çok partili sisteme geçmiştir. Bu aşamada üç önemli ve tarihe dayanan parti ön plana çıkmıştır: İlki 1890'da kurulan sosyalist ve bağımsızlık yanlısı “Ermeni Devrimci Federasyonu” veya “Daşnak Partisi”dir. Daşnak, 1918-1920 arasında diasporadaki en etkili parti olmuştur. İkincisi, 1887'de kurulan “Marksist ve Nasyonalist Sosyal Demokrat “Hınçakyan Partisi”dir. Üçüncü önemli parti, “Ramgavar Partisi”dir. 1920'de yeniden organize edilen parti, diasporadaki liberal burjuvazinin temsilcisidir. Bu parti taraftarları da, Sovyetleşmeyi, pantürkizm karşısında tek garanti olarak görmüşlerdir²¹².

Ermeni Parlamentosu, 21 Eylüldeki referandumun ardından 23 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. 16 Ekimde yapılan başkanlık seçiminden, “Ermeni Ulusal Hareketi”nin adayı Levon Ter Petrosyan beş rakibinin arasından %80'lik bir oy oranıyla galip çıkmıştır²¹³.

Hemen ardından Slav Devletleri Topluluğu ve BDT'ye katılmış, BM, AGİT, IMF ve Dünya Bankası'na üye olmuştur²¹⁴.

---

²¹¹ Demir, **a.g.t.**, s. 92.

²¹² Demir, **a.g.t.**, s. 92.

²¹³ Ter Petrosyan, 1945'de Halep'te doğmuştur. Gorbaçov iktidara geldiğinde sadece bir oryantalistti. Ancak çok kısa bir sürede Karabağ Komitesi'nin başkanı seçilmiştir. Sovyetler, bu komiteyi dağıtmış, fakat 1989'da legal bir hale gelerek Ermeni Ulusal Hareketi adını almıştır. 1990'daki seçimlerde Ermeni Parlamentosu Başkanlığı'na seçilmiştir. Sophie Shibab, “Ter Petrossian elu president avec plus de %80 des suffrages”, Le Monde, 19 octobre 1991, Demir, **a.g.t.**, s. 92.

²¹⁴ Demir, **a.g.t.**, s. 93.

Ermenistan, bağımsızlığını ilan etmesinin ve yeni yönetimini belirlemesinin ardından diğer konularda olduğu gibi dış politikada da zor bir sürece girmiştir. Tecrübesizlik, uzman bulunamaması, diplomat ve diplomatik binaların eksikliği gibi nedenlerden bir süre sorunlar yaşanmıştır. Örneğin Türkiye ile ilişkileri değerlendirecek politik uzmanların olmaması nedeniyle, Osmanlı konusunda, soykırım üzerinde çalışan tarihçiler ve dil bilimciler bu konuda yardımcı olmuşlar, Türk basını takip edilmiş, yine Batı ülkelerinden Ermeni kökenli uzmanlar danışmanlık yapmaları için davet edilmiştir²¹⁵.

1991 yazı ve sonbaharı sırasında Ermeniler'in Türkiye'yi algılamalarında olumlu bir hava görülmeye başlanmıştır. Birçok politikacı ve gazeteci bu ülkeyi ziyaret etmiş ve söz konusu durum, iki taraf için de memnuniyet verici bir gelişme olarak kabul edilmiştir. Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Türkiye ile ilişkilerin kurulmasında MHP Genel Başkanı Alpaslan Türkeş önemli rol oynamıştır. Daha sonra oğlu Tuğrul Türkeş ve Cefi Kamhi bu çabaları sürdürmüşlerdir. Politik ilişkilerin yanında ekonomi de önemli bir unsur teşkil etmiştir. Ermeni şirketlerinin yöneticileri İzmir Fuarı'na katılmışlar, başta İstanbul ve Ankara'dakiler olmak üzere Türkiye'deki şirketlerle ilişkiye girmek istemişlerdir. Türk tarafı, birçok alanda işbirliği yapma önerisi sunmuş, çok büyük ve kârlı olabilecek Türk pazarı, Ermeni şirketler için gerçekten son derece çıkarlarına olacak bir alan şeklinde değerlendirilmiştir. Turizm, iki ülke arasında yine yakınlaştırıcı bir yer tutmuştur. Sivas, Erzurum, Van ve Ağrı Ermeniler tarafından ziyaret edilmiştir. Doğal olarak turizm, iki halkı birbirine yakınlaştıran, birbirlerini tanımalarına olanak veren bir unsur teşkil etmiştir²¹⁶.

5 Temmuz 1995'de Ermenistan'da ilk Sovyet sonrası seçimler yapılmıştır. Gergin bir ortamda geçen seçimlerin sonucunda Ermeni Ulusal Hareketi'nin liderliğini yaptığı ve 5 başka partinin de yer aldığı “Cumhuriyetçi Blok” 190 üyeli parlamentoda 119 üyeye sahip olmuş ve başbakanlığa Bagratyan gelmiştir. Aynı zamanda yapılan referandum sonucunda yeni Ermeni Anayasası %56 katılım ve %68'lik olumlu oyla kabul edilmiştir²¹⁷. Bu gelişmenin hemen ardından da, 22 Eylül 1996'da Ermenistan'da

---

²¹⁵ Demir, a.g.t, s. 93.

²¹⁶ Sibel Yeşilmen, “Gizli Flörtte Yeni Başlangıç”, Diplomasi Yazıları, No:1, Haziran 1998, s. 28.

²¹⁷ Demir,a.g.t, s. 94.

başkanlık seçimleri yapılmıştır. Petrosyan, Cumhuriyetçi Blok'un adayı olmuş, öte yandan 5 muhalefet partisi, Ulusal Demokratik Birlik'in lideri Vazgen Manukyan'ı desteklemişlerdir. Ermeni Komünist Partisi lideri Sergey Badalyan ve Ashat Manuşaryan da seçimlere katılmıştır. Sonuçta yine Petrosyan zaferi elde eden taraf olmuştur. Seçimlerin ardından başbakanlıkta bulunan Bagratyan istifa etmiş ve yerine Annen Sarkisyan geçmiştir. O'nun da istifa etmesinin ardından, 20 Mart 1997'de Robert Koçaryan bu görevi devralmıştır²¹⁸.

Ermenistan'da iç sorunlar ve özellikle Dağlık Karabağ çatışması, ülke yönetiminde değişimlere neden olmuştur. Başkan Petrosyan'ın Karabağ ile ilgili bir uzlaşma istemesi, ülke içindeki muhaliflerin seslerini yükseltmeleri sonucunu doğurmuştur. Dışişleri Bakanı istifa etmiş ve Başbakan Koçaryan, Petrosyan'a karşı açıkça muhalefet eder hale gelmiştir. Petrosyan'ın Karabağ politikası, çeşitli entellektüel ve parti temsilcilerinin yer aldığı “Ulusal Konsey” toplantılarında eleştirilmiş ve istifası istenmiştir. Bunun üzerine Petrosyan, muhalefetin baskılarına daha fazla dayanamamış ve Şubat 1998'de görevinden istifa etmiştir²¹⁹.

Ülke birden çok ateşli bir seçim atmosferine girmiştir. Seçimde iki önemli aday Başbakan Koçaryan ve Komünistler'in adayı Demirciyan mücadele etmişlerdir. Koçaryan ve Demirciyan, seçim öncesinde sert bir politika söylemi izlemişler ve Petrosyan'ın politikalarının karşısında daha farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir, iki aday uzun süre birbirlerine çok yakın kamuoyu desteğine sahip olmuşlar ve kimin kazanacağı son ana kadar kesinlik kazanmamıştır. Koçaryan, iki tur arasında Ermenistan ile Karabağ'ın birliğinin tanınması gerektiğini söylemiştir. Eski dava arkadaşı ve selefi Petrosyan'ı Dağlık Karabağ ile ilgili AGİT planını kabul etmesinden dolayı sert bir şekilde eleştirmiştir. 30 Mart 1998'de yapılan başkanlık seçimlerinin ikinci turunda Koçaryan oyların %60'ını almış ve Komünistlerin adayı Karen Demirciyan'ı açık farkla geçerek galip çıkmıştır²²⁰.

---

²¹⁸ Demir,**a.g.t.**, s. 94.

²¹⁹ Demir,**a.g.t.**, s. 95.

²²⁰ Milliyet, 31 Mart 1998, Sophie Shibab, “**M. Kotcharian est en tete de la presidentielle en Armenie**”, Le Monde, 1 Avril 1998, Milliyet, 1 Nisan 1998.

Başkanlık seçiminden 1 yıl sonra, 30 Mayıs 1999'da Parlamento seçimleri yapılmış ve sonucunda Birlik Bloku²²¹ % 41.2'lik oyu ile 55 sandalye elde etmiştir. Muhalefetteki Komünist Parti, ancak % 12.1 oy almış ve 11 sandalye kazanmıştır. Bu gelişmelerin sonunda 11 Haziran 1999'da başbakanlığa Vazgen Sarkisyan getirilmiştir²²². 1999 senesi Ermenistan için son derece farklı olayların yaşandığı bir sene olmuştur. 27 Ekim 1999'da Ermenistan Parlamentosu'na yapılan bir baskın sonucunda Başbakan Sarkisyan, Meclis Başkanı Karen Demirciyan ve 6 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu gelişme, ülke içinde büyük huzursuzluklar yaratmıştır. Başkan Koçaryan, bu olayın ardından başbakanlığa, öldürülen başbakanın kardeşi Aram Sarkisyan'ı getirmiştir²²³.

Ermenistan Parlamentosu'nun saldırıya uğramasının ardından Türkiye, söz konusu terör eylemini şiddetle kınadığını beyan etmiş, maksadı ne olursa olsun terör eylemlerinin hiçbir davaya yardımcı olmayacağı inancını açıklamış ve terör eylemi sonrası ülkedeki iç huzur ve asayişin bir an önce tesisini dilediğini bildirmiştir²²⁴.

Ermenistan, böylesi karışık ve mücadele içindeki bir siyasi ortamda bulunurken dış ilişkilerine de bir o kadar önem vermek zorunda kalmıştır. Azerbaycan ile savaş halindedir. Gürcistan bölge açısından önemli bir konumdadır ve bunu gözönüne alarak iyi ilişkiler geliştirilmesine çalışılmaktadır. Ancak Gürcistan, ekonomik ve politik açıdan Ermenistan'a destek verebilecek ve gücünü arttıracak bir devlet değildir, İran, bölgenin önemli devletlerindedir ve özellikle Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan'a karşı Azerilerle olan yakınlığına rağmen son derece olumlu ve barışçı bir yaklaşım sergilemiştir, iki ülke birçok konuda işbirliği yolları aramışlardır.

Rusya, bölgede Ermenistan'ın önem verdiği ve en yakın müttefiki olup, gerek ülke içindeki gerek bölgedeki sorunlarda desteği hayati önem taşımaktadır. Türkiye, Ermenistan'ın Batı'ya açılan kapısıdır; ancak bu kapı tarihi sorunlar ve Karabağ yüzünden istenen şekilde kullanılamamaktadır. Ermenistan, birçok politik ve ekonomik

---

²²¹ Miasnutiun diye bilinen blok, Ermenistan Cumhuriyetçi Partisi(NHK) ve Ermenistan Halk Partisi'nden(HZHK) oluşmaktadır.

²²² Demir, **a.g.t.**, s. 95.

²²³ Demir, **a.g.t.**, s. 96.

²²⁴ “Ermenistan Parlamentosu'na Yapılan Saldırıyla İlgili Açıklama”, **Dışişleri Güncesi**, Ekim 1999, s. 198.

fırsatı bu ilişkilerin kötülüğü yüzünden kaybetmektedir. Avrupa ve ABD ile ilişkilerine gelince, diasporadaki Ermeniler sayesinde önemli bir kamuoyu oluşturarak, bu ülkelerden önemli oranda politik destek sağlamaktadırlar. Ancak bölgedeki petrolün varlığı ve Azerbaycan'ın bu konuda söz sahibi olması, Ermenistan'ın bu kozunun da etkisini azaltmıştır. Daha açık bir dille ifade etmek gerekirse, ekonomik beklentiler belirleyici hale gelmiş ve politik destekler buna endeksli olmaya başlamıştır²²⁵.

İşte bu nedenle Ermenistan, güvenlik ve savunma politikaları açısından Rusya'nın dışında alternatifler aramaya çalışmış ve hatta bu doğrultuda Yunanistan ile işbirliğine girmiştir. 1992'den bu yana Yunanistan, Ermeni askerlerinin yetiştirilmesine destek vermektedir. Haziran 1996'da iki ülke savunma işbirliği anlaşması imzalamışlardır. Bu gelişme, Türkiye tarafından anti-Türk bir cephe oluşturuluyor şeklinde kabul edilmiş ve tepki görmüştür.

Ermenistan, Yunanistan ile işbirliği projelerine İran'ı da katmak istemiştir. Üç ülkenin işbirliğine yönelik toplantıları Ağustos 1995'de başlamıştır. Uzmanlar düzeyindeki bu görüşmeler 1996-1997-1998'de de devam etmiştir. Gürcistan'ın da bu ittifaka girmesi istenmiş fakat istenen sonuç alınamamıştır. Söz konusu üç devlet, ekonomik olarak başlayan işbirliği konusunu, ortak güvenlik ve savunmayı da kapsayacak şekilde genişletmişlerdir. Sonunda üç devlet 12 Haziran 1999'da bir askeri işbirliği antlaşması imzaladıklarını açıklamışlardır. Türkiye'ye göre, Rusya da bu ittifakın gizli ortağıdır²²⁶.

Türkiye'nin komşusu olan bu üç devletin oluşturdukları ittifakın kime ve hangi tehdide karşı olduğunu anlamak için uzun ve derin etütler yapmak gerekmemektedir. Söz konusu devletlerin mücadele halinde oldukları tek devlet vardır, o da Türkiye'dir. Türkiye'nin bölgede etkisinin ve gücünün artması farklı nedenlerden dolayı bu ülkeleri çok rahatsız etmektedir, ittifaka üye olmayan Rusya'nın da bunu desteklemesi, uyguladığı dış politikaları açısından son derece doğru ve yerinde bir yaklaşım teşkil etmektedir.

---

²²⁵ Demir, **a.g.t.**, s. 95.

²²⁶ Demir, **a.g.t.**, s. 97.

5. TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNİN GENEL DURUMU

Türkiye-Ermenistan ilişkileri, Birinci bölümde tartışılan Osmanlı Devleti-Ermeni ilişkilerinin tehcir mirasıyla oldukça sancılı bir zemin üzerine inşa edilmeye çalışılmıştır.

Ermenistan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan ettiğinde bu devleti ilk tanıyanlardan biri de Türkiye olmuştur, Türkiye, bağımsızlığını ilan ettiği günlerde çok zor ekonomik koşullar içerisinde olduğundan, Ermenistan'a insani yardımlarda bulunmuştur. Diğer yandan Ermenistan'ı, 25 Haziran 1992'de imzalanan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Antlaşmasına kurucu üye olarak davet etmiştir. Ermenistan'a Türkiye'den enerji nakli konusu bile gündeme gelmiştir²²⁷.

Ancak aynı dönemde Karabağ olaylarının sebep olduğu kaotik ortamda diplomatik ilişkileri kurmak ve geliştirmek mümkün olmamıştır. Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan'a göre, Türkiye ile ilişkilerinin kesilmesinin nedeni, Türkiye'nin 1991-1992 yıllarında izlediği yanlış politikalarıdır²²⁸. Gerçekte Türkiye - Ermenistan ilişkilerinin kurulabilmesinin önündeki en temel engel, Ermeni milliyetçiliğinin Türk düşmanlığı ile eşanlı görülmesinden kaynaklanan kategorik reddiyedir.

Türkiye açısından diplomatik ilişkilerin kurulamamasının nedeni üç noktada var olan sorunlardır. Bunlar Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Karabağ sorunu, Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik toprak talepleri ve Ermenilerin Türkler tarafından Soykırıma uğratıldıkları inancına sahip olmalarıdır. Türkiye Karabağ'ın bir Azeri toprağı olduğu söyleyerek, Karabağ ile Azerbaycan topraklarının %20'sini elinde tutan Ermenistan'ı işgalci olarak değerlendirmekte ve bu durumu Ermenistan'ın irredantist politikasının kanıtı olarak görmektedir. Türkiye'ye göre, Ermenistan'ın soykırımın varlığını kabul ettirmeye dönük politikası bu devletin düşmanca tavrını ortaya koymakta, Doğu Anadolu'ya yönelik toprak talepleri ise Ermenistan'ın toprak bütünlüğüne saygı duymayan bir devlet olduğunu göstermektedir. Hunter'a göre, Ermenistan AGİT'e üye olmakla Türkiye'nin sınırlarını tanımış olmakta, ancak bu

²²⁷ Kamuran Gürün, "Türkiye-Ermenistan İlişkileri", Avrasya Etüdüleri, Cilt 3, Sayı: 1, (İlkbahar 1996), s. 62.

²²⁸ "Kafkasya", Haz: Gökçen Ekici, **Stratejik Analiz**, Cilt: 2, Sayı:14 (Haziran 2001), s. 130.

Türkiye'yi tatmin etmemektedir²²⁹. Türkiye Ermenistan'ı koşulsuz olarak tanımıştır ancak diplomatik ilişki koşula bağlıdır. Dolayısıyla, Ermenistan bu üç konuyla ilgili tavrını değiştirmeli ve böylece diplomatik ilişki kurulmasının koşullarını yerine getirmelidir.

Ermenistan ise, Karabağ'ın kesinlikle bir Ermeni toprağı olduğunu ve Soykırımı uğramış bir halk olduklarını iddia etmekte, ancak diplomatik ilişki kurulmasının koşula bağlı olmaması gerektiğini ifade etmektedir.

Siyasi ilişkiler açısından Ermenistan'ın bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından 2005 yılı da dahil olmak üzere geçen süreçte, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin genel karakteristiğı üç madde ile de özetlenebilir:

- a) Ankara'nın Erivan'a yönelik sürekli devam eden iyi niyet adımları;
- b) Erivan'ın Ankara'ya yönelik olumsuz ve sürekli devam eden saldırgan politikaları;
- c) Erivan'ın uluslararası hukuk kurallarını çiğneyerek Azerbaycan topraklarını işgal etmesi ve Azerbaycan dışında Türkiye ve Gürcistan gibi ülkelerden de toprak talep ederek yayılmacı bir politika takip etmesidir.

Türkiye, Ermenistan'ın yıllardan beri dünya kamuoyunda Türkiye aleyhine yürüttüğü karalama kampanyalarına ve bu karalama kampanyalarına karşı Türk kamuoyunun duyduğu rahatsızlığa rağmen, 1991 yılında Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden birisi olmuş, Ermenistan ile ekonomik ve siyasî ilişkilerin geliştirilmesi düşüncesiyle hareket etmiştir.

Ermenistan'ın, Azerbaycan'a yönelik işgalci politikasının yanı sıra, henüz bağımsızlık mücadelesi sırasında Türkiye'ye karşı açıkça saldırgan bir tavır içerisine girmesine rağmen, Türkiye, Eylül 1991 'de incelemelerde bulunmak üzere Kafkasya ve

---

²²⁹ Çıttır, Süveyda, “Ermenistan Dış Politikası'nın Temelleri ve Hedefleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara 2003, s. 153-154.

Türkistan (Orta Asya) ülkelerine heyetler yollarken, Ermenistan'ı ihmal etmemiştir²³⁰. Hatta Karadeniz'e kıyısı olmamasına rağmen Ermenistan, Türkiye tarafından Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne kurucu üye olarak davet edilmiştir²³¹. Bu dönemde enerji sıkıntısı çeken Ermenistan'ın ihtiyacını kendi elektrik ağından gideren Türkiye, Ermenistan Cumhuriyeti'nin sergilediği olumsuz tavırlara rağmen sınır ticaretine izin vermiştir²³². Öyle ki, Ermenistan'ın Karabağ'a yönelik işgal süreci içerisinde Türkiye, kendi iç kamuoyundaki yoğun olumsuz tepkilere karşı, Ermenistan'a 100 bin ton buğday yardımında bulunmuştur. Gösterilen iyi niyetli yaklaşıma rağmen, Türkiye'nin gündeme getirdiği, Azerbaycan topraklarından çıkılması, (sözde) soykırım iddialarından vazgeçilmesi, Gürcistan Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti'yle olduğu gibi sınır anlaşmasının yenilenmesi taleplerine Ermenistan olumsuz tavır sergilemiştir. Ermenistan Parlamentosu'nun 23 Ağustos 1990'da kabul ettiği Bağımsızlık Bildirgesi'nin 11. maddesinde, Türkiye'nin “Doğu Anadolu Bölgesi” için “Batı Ermenistan” ifadesine yer verilirken, sözde “Ermeni Soykırımı”nın uluslararası alanda tanınması çabaları vurgulanmıştır²³³. Ermenistan Anayasası'nın 13. maddesinin 2. paragrafında, Devlet Arması'nda Ağrı Dağı'nın da bulunduğu kayıtlıdır²³⁴.

Ermenistan, çeşitli dönemlerde ortaya attığı, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırı belirleyen 1920 tarihli Gümrü ve 1921 tarihli Kars Antlaşmaları'nın yürürlükte olmadığı iddiasını hala savunmaktadır. Öyle ki, Nisan 1993'te Ermenistan Savunma Bakan Vekili Vazgen Manukyan, TASS ajansına yaptığı açıklamada: Erivan Yönetiminin, sınırların değişmezliği ilkesini kabul etmediğini, bu ilkenin iki dünya savaşı sonucunda oluşmuş olan Batı ve özellikle Avrupa sınırları için geçerli olduğunu, eski Sovyet Cumhuriyetlerinin rast gele kalem darbeleriyle çizilmiş olan sınırlarının aynı ilkeler çerçevesinde tanınmayacağını iddia ederek²³⁵, Erivan'ın Türkiye topraklarındaki yayılcı politikasını resmi söylemle de pekiştirmiştir. Böylece,

²³⁰ TUSAM Türkiye-Ermenistan ilişkileri Raporu, Ankara, 2004, s. 2.

²³¹ Ünal Çeviköz, “Uluslararası İlişkilerde Yeni Dengeler” Görüş, (Ağustos - Eylül 2001), S. 48, s. 11.

²³² Hatem Cabbarlı, “Bağımsızlık Sonrası Ermenistan Ekonomisinin Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Araştırmaları”, Stratejik Analiz, (Eylül 2003), C. 4., S. 41, s. 88.

²³³ Bağımsızlık Bildirgesi'nin tam metni ve ilgili maddeler için bkz: Ermenistan Dışişleri Bakanlığı resmî sayfası, www.armeniaforeignministry.com/htms/doi.html. 10.12.2005.

²³⁴ Ermenistan Anayasası'nın ilgili maddeleri için bkz: Ermenistan Devlet Başkanlığı resmî sayfası, <http://www.president.am/eng/?folder=lib&sub=constitution&chapter=1>.

²³⁵ TUSAM Türkiye-Ermenistan ilişkileri Raporu, Ankara, 2004, s. 3.

Ermenistan, sınır komşusunun taleplerini görüşme konusu yapmak yerine Türkiye'ye karşı olumsuz tavrını iyice yoğunlaştırmış ve Ankara- Erivan ilişkilerini gerginleştiren taraf olmuştur²³⁶.

1995 yılında ilişkileri yumuşatmak için adım yine Türkiye tarafından atılmış, bu amaçla Ankara yönetimi İstanbul-Erivan arasındaki uçak seferlerine imkan veren ve H-50 olarak isimlendirilen hava koridorunun açılmasına izin vermiş, ancak Erivan yönetimi, Türkiye'nin bu iyi niyet adımına karşı oldukça yanlış bir politika takip etmiştir. Paralel dönemde Erivan yönetimi, bir taraftan uluslararası kuruluşlar ve yabancı devletler nezdinde Türkiye'yi karalamaya devam ederken diğer taraftan PKK terör örgütüne destek vermiştir. Türkiye'nin terörle mücadele ile uğraştığı söz konusu süreç, Ermenistan'ın PKK'ya yoğun şekilde askerî destek verdiği dönem olmuştur. Nitekim, Mayıs 1997'de Irak'ın kuzeyinde PKK'nın füzeyle bir Türk helikopterini düşürmesinin ardından, 6 Haziran 1997'de Türkiye'de Genelkurmay Başkanlığı'nda yapılan basın toplantısında Genelkurmay Başkanlığı Genel Sekreteri Erol Özkasnak tarafından yapılan açıklamada, Ermenistan'ın PKK'ya füze temin eden ve gerekli eğitimi veren devletlerden birisi olduğu kesin istihbarat kaynaklarına dayanılarak ifade edilmiştir²³⁷.

1998 yılında Taşnak Partisinin radikal isimlerinden Robert Koçaryan'ın Ermenistan devlet başkanlığını üstlenmesi ile Türkiye'ye yönelik olumsuz hatta saldırgan olarak nitelendirilebilecek olan Erivan politikaları, kendisini iyice hissettirmeye başlamıştır. 28 Haziran 2000'de Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan, ABD Kongresi'nde etkin olarak Ermeni lobi faaliyetleri yürüten Demokrat ve Cumhuriyetçilerden oluşan Amerikalı parlamenterlerle yaptığı toplantıda, Türkiye'nin sözde soykırımı tanımamasının önemi üzerinde durmuş, ayrıca Azerbaycan'ın Ermenistan'a yönelik ambargosu devam ettiği müddetçe bu ülkeye ABD yardımlarının kısıtlanmasını

---

²³⁶ Ermenistan, dünyanın çeşitli ülkelerinin parlamentolarına taşıdıkları (sözde) soykırım iddialarını içeren Ermeni tasarıları ve Türkiye aleyhine yürüttüğü propaganda faaliyetleri ile ikili ilişkileri gerginleştiren taraf olmuştur.

²³⁷ **TUSAM Türkiye-Ermenistan ilişkileri Raporu**, Ankara, 2004, s. 3.

gerektiren yasa maddesi Section 907'nin önemini Amerikalı parlamenterlere anlatmıştır²³⁸.

Koçaryan, ABD Kongresi'ndeki toplantısından yaklaşık üç ay sonra, 6-8 Eylül 2000 tarihleri arasında New York'ta gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler (BM) Binyıl (Milenyum) Zirvesi'nde yaptığı konuşmasını, Türkiye'yi sözde “soykırım” yapmakla ve bunu kabul etmemekle suçlamak üzerine kurmuştur. Yine, Eylül 2000'de gerçekleşen 55. dönem BM Genel Kurulu'nun genel görüşmelere ayrılan son oturumda ilk sözü alan Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan, Türkiye'yi sözde “soykırımı” inkar etmekle suçlamıştır. Söz konusu devlet politikasını Dışişleri Bakanı Oskanyan hemen her fırsatta dile getirmekte ve (sözde) soykırımın tanınması konusunun Ermenistan dış politikasının en önemli parçalarından birisi olduğunu hala savunmaktadır. Oskanyan, Ermenistan'ın bu politikasını, 4 Haziran 2003'te NATO Dışişleri Bakanları ilkbahar Toplantısı'ndan sonra Ermenistan'da kendisiyle yapılan mülakatta açıkça deklare etmiştir²³⁹.

2004 yılı Haziran ayında İstanbul'da gerçekleştirilen NATO zirvesine Türkiye'nin sözde soykırımı tanımamasını gerekçe göstererek katılmayan Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan, iki ülke ilişkilerinde gerginliği tırmandıran anlayışını devam ettirmiştir.

2005 yılı 1915 olaylarının doksanıncı yılı olması dolayısıyla, ABD ve Avrupa'da yaşayan bazı Ermeni grupları, Osmanlı döneminde Türkler'in Ermeniler'i soykırımı uğrattığını Türkiye'nin bunu kabul etmesi yönündeki kampanyalarını hızlandırdıkları bir yıl olmuştur²⁴⁰.

Sözde Ermeni soykırımının 90. yılı münasebetiyle Erivan'da 20-22 Nisan'da “En Büyük Suç, En Büyük Meydan Okuma; Soykırım ve İnsan Hakları” başlığını taşıyan bir konferans yapılmıştır. Ermenistan'da ileri gelen kişilerle soykırım iddiasını

---

²³⁸ Şenol Kantarcı, “Türkiye Ermenistan'a Sınır Kapılarını Açmalı mı?” Çevrimiçi, <http://www.2023.gen.tr/aralik04/9.htm>. 01.04.2005.

²³⁹ <http://www.armeniaforeignministry.com/htms/PR/PR238.html>. 20.05.2005.

²⁴⁰ Murat Yetkin; “Soykırım İçin Atak”, Radikal, 01.03.2005.

kabul eden bazı yabancı ve Türkler'in²⁴¹ katıldığı bu konferans, tahmin edileceği üzere, Ermeni görüşlerinin desteklendiği ve bu arada Türkiye'nin şiddetle yerildiği bir propaganda forumuna dönüşmüştür. 2005 yılı Türkiye Ermenistan ilişkilerinde en yoğun olayların yaşandığı yıl olmuştur.

Ankara-Erivan arasında gerginliği tırmandıran diğer bir olay ise, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali ve yurtlarından sürgün edilen (deportation) bir milyon Azerbaycan Türkünün mağduriyeti meselesidir.

Sovyetler Birliği'nin parçalanması ile Batı'dan ve Rusya'dan yardım gören Ermeniler, mevcut ortamı, bekledikleri fırsat olarak değerlendirerek, Türk yurdu olan eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB)'nin kontrolünü sağlamak üzere saldırılara başlamış, büyük katliamlar gerçekleştirmek suretiyle eski DKÖB'nin tamamını işgal etmiş, bununla da yetinmeyerek eski DKÖB'nin Ermenistan'la karayolu irtibatını sağlayacak bölgelere saldırarak eski DKÖB'nin dışında kalan Azerbaycan topraklarının da önemli bölümünü işgal etmiştir.

Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının işgali, Güney Kafkasya'da siyasî istikrarın, ekonomik gelişmenin ve bölgesel işbirliğinin önündeki en önemli engel olmuştur. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının işgali neticesinde bir milyondan fazla Azerbaycan Türk'ü evlerinden sürgün edilmiş (deportation) ve göçmen statüsü ile çok zor şartlar altında yaşam mücadelesi vermeye zorlanmıştır.

Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali meselesi, BM'nin birbiri ardına almış olduğu kararlarla uluslararası düzeyde kınanmıştır. 1992 - 1994 yılları arasında devam eden Ermeni işgalleri sırasında BM Güvenlik Konseyi 822, 853, 874, 884 sayılı kararları almıştır²⁴².

BM Güvenlik Konseyi'nin Ermeni işgalleri nedeniyle almış olduğu 822, 853, 874, 884 sayılı kararlarla, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün dokunulmazlığı, Ermenistan'ın sorunda taraf olduğu ve işgal edilen toprakların hemen ve şartsız olarak

---

²⁴¹ Bu Konferansa, Taner Akçam, Murat Belge, Baskın Oran ve Ermeni asıllı vatandaşlarımızdan Hrant Dink ve Etyen Mahçupyan katılmışlardır.

²⁴² Araz Aslanlı, "**Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu**", **Avrasya Dosyası**, (Azerbaycan Özel Sayısı), (ilkbahar 2001), C.7., Sa: 1, s. 405 - 413.

terk edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Söz konusu kararlarda, Ermeni işgallerinden duyulan rahatsızlık dile getirilmiş, uluslararası alanda kabul görmüş sınırların ihlal edilmezliği, toprakların silah zoruyla ele geçirilmesinin kabul edilmezliği, bütün devletlerin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi ilkeleri belirtilmiştir²⁴³.

İşgaller sırasında Ermeniler tarafından sürgün edilen (deportation) Azerbaycan Türkleri'ne yönelik etnik temizlik (genocide) stratejisi planlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Öyle ki, söz konusu işgaller sırasında Ermeniler, canlı olarak yakaladıkları bütün Türkleri'ni ya katletmiş ya da esir almışlardır. Ölü olarak ele geçirdikleri Türkleri'ni ise, parçalayarak bedensel bütünlüklerine zarar vermiş, insanlık dışı uygulamalarda bulunmuşlardır. Ankara-Erivan arasında 1991-2005 süreci içerisinde yukarıda kronolojik olarak sıralanan olaylar yaşanırken Ankara, Türkiye-Ermenistan ilişkileri açısından oldukça önemli sayılabilecek iki süreci de tecrübe etmiştir. Bunlardan birincisi 1973-1985 ikincisi ise, 1985-2005 sürecidir.

1973 yılında Santa Barbara cinayetiyle başlayan ve yaklaşık 12 yıl boyunca devam eden birinci süreçte Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Ermeni terör örgütü ASALA'nın Türk diplomatlarına yönelik terör eylemlerine hedef olurken, 1985 sonrasında bu defa dünya genelinde gerek Avrupa'da gerekse Amerika Birleşik Devletleri'nde faaliyet gösteren Ermeni lobisinin yoğun karalama kampanyalarına maruz kalmıştır. Ermeniler tarafından Türkiye'ye karşı yürütülen söz konusu kampanya, uluslararası düzeyde çeşitli ülkelerin parlamentolarına getirdikleri Ermeni tasarıları, propaganda amaçlı kitap, broşür, kongre, panel, sinema ve son yıllarda oldukça etkin bir araç olan internet gibi araç ve yöntemlerle yürütülmüştür. Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik yürüttüğü gerginlik yaratan sertlik yanlısı politikasına rağmen sürekli olarak Ermeni yönetimine “biz sizin ilişkilerinizi geliştireceğiz” şeklinde vaatlerde bulunarak Ermenistan'ı suskun, ekonomik bakımdan abluka altına aldıkları Türkiye'yi her dediğimizi yaptırırız düşüncesiyle mağdur bırakan Washington yönetimi ve AB Türkiye'nin AB ile entegrasyon isteği zaafını çok iyi okuyup değerlendirerek Türkiye'ye yönelik baskı aracı olarak kullanmışlardır. 2004 yılında, Kıbrıs konusunda, Ankara'nın

---

²⁴³ Aslanlı, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, s. 413.

AB zaafını iyi değerlendiren Batı yönetimleri bu defa Erivan'la ilişkiler konusunda Ankara'ya baskı yaparken aynı Batı yönetimleri Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi sürecinde Erivan'a uzlaşmacı tavır takınması yönünde herhangi bir istekte veya yaptırımında bulunmamışlardır²⁴⁴.

5.1. Ter-Petrosyan'ın Türkiye Politikası

Ermenistan'daki iç politik gelişmelerin Türkiye yansımaları ve iki ülke arasındaki ilişkilere bakılacak olursa, Başkan Petrosyan'ın dönemi Türkiye ile ilişkiler açısından genel anlamı ile olumlu geçmiştir.

Ter-Petrosyan, iktidarı döneminde Türkiye ile ilişkilerini normalleştirme yönünde mesajlar vermiştir. 1991 Mayıs ayındaki Fransa ziyareti sırasında, Ermenistan'ın Türkiye başta olmak üzere, komşuları ile iyi ilişkiler kurmadan tam bağımsızlığına kavuşmasının mümkün olmadığını söyleyen Ter-Petrosyan, “ABD ve Fransa gibi ülkelerde yaşayan Ermeniler de Türkiye ile dostluk ilişkilerinin kurulmasına yardımcı olmalıydılar.” demiştir²⁴⁵. Bu ifade, Ter-Petrosyan'ın, dünyadaki Ermeni diasporasına Türkiye'ye karşı son yıllarda yürütülen düşmanca kampanyaya son verilmesi için verdiği bir işaret olarak yorumlanmıştır.

Ter-Petrosyan'ın danışmanlığını yapmış olan Libaridiyan;

“Türkiye tepki ve etnik temelli politikaların üstesinden gelip Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirseydi ya da Ter-Petrosyan Karabağ sorununu çözmeyi başararak Türkiye ile ilişkileri normalleştirerek sürdürebilseydi, soykırım kararı kaldırılabilir ve Ermenistan'ın güvenlik stratejisi daha çok seçeneğe sahip olabilirdi”²⁴⁶ diyerek, Ermenistan'ın Türkiye ile ilişki kurmak istemesinin her şeyden çok bir güvenlik meselesi olduğunu ifade etmektedir.

Ermenistan'ın bağımsızlığını ilanından sonra gündeme gelen ve güvenlik meselesi kadar önem verilen bir başka konu, Ermenistan'ın dış dünyaya açılması

---

²⁴⁴ Şenol Kantarcı, “Türkiye Ermenistan’a Sınır Kapılarını Açmalı mı?” Çevimiçi, http://www.orkun.com.tr/asp/orkun.asp?makale_nu=%21P*R%2. 20.07.2005.

²⁴⁵ Sami Kohen, “Kuzeydeki Yeni Komşular”, Milliyet, 29 Mayıs 1991.

²⁴⁶ <http://www.tesev.org.tr/temmuz/tem3.html>, 20.07.2005.

olmuştur. Bu çerçevede Ermenistan'ın Batıya açılan kapısının Türkiye ve Türkiye'nin de Orta Asya'daki beş Türk Cumhuriyeti'ne açılan kapısının Ermenistan olması gerektiği yönünde söylemler olmuştur²⁴⁷. Talepkar taraf daha çok Ermenistan'dır. Talep edilenler, Türkiye ile bir sınır kapısı açmak, Trabzon - Erivan demiryolunu yeniden diriltmek ve havayolu trafiği kurmaktır²⁴⁸.

Ermenistan'ın bağımsız olduğu ilk yıllarda, Türkiye ile Ermenistan'ın ticari ilişki içerisine girmesi yönünde de çalışmalar olmuştur. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Volkan Vural'ın 12 Nisan 1991 tarihindeki Erivan ziyaretinde, esas itibariyle, iki ülke arasında sınır ticareti yapılmasına ilişkin konular görüşülmüştür. Görüşmelerde, sınır kapılarının bu amaçla açılmasını isteyen Ermenistan Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı Yesai Stepanyan, Türk tarafına ithalat ve ihracata konu olabilecek malların bir listesini de vermiştir²⁴⁹.

1997 Mayısında kurulan “Türk-Ermeni İş Geliştirme Komitesi” çalışmalarına devam etmektedir, İstanbul-Erivan uçak seferleri sürmektedir. Ancak Türkiye-Azerbaycan yakınlaşmasının arttığı, Dağlık Karabağ'a karşı tepkilerin gündeme geldiği veya Ermenistan'ın içinde Türkiye karşıtı akımların etkili olduğu dönemlerde dış politikada Türkiye'ye karşı yaklaşımlar da sergilenmiştir. Örneğin bu çerçevede 1995'de Erivan'da Soykırım Müzesi açılmıştır. Bu sembolik nitelikteki açılış, Türkiye'ye bu konunun her zaman ortaya çıkarılabileceği ve kullanılabileceğini göstermektedir. Kaldı ki bu durum daha sonra iki ülke ilişkilerinde sürekli gündeme taşınan bir konu halini de almıştır. İlişkilerde bazı iniş çıkışlar olmakla beraber genelde iki taraf da ihtiyatlı bir politika takip etmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi ekonomik ilişkiler, ambargo ve Dağlık Karabağ ipoteğinde bulunmakla birlikte sürmektedir²⁵⁰.

Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik ticaret talebi, o tarihlerden günümüze kadar devam edecek, ancak bu talep Türkiye'den olumlu bir yanıt bulamayacaktır. Türk kamuoyunun çoğunluğu Ermenistan'la ticaret fikrine sıcak bakmasa da, bu konuda tek renkli bir söyleme sahip olunduğu anlamına gelmemektedir. Örneğin zamanın

²⁴⁷ Milliyet, “Ermenistan'dan Türkiye'ye Çağrı”, Milliyet, 9 Ekim 1991.

²⁴⁸ Necati Doğru: “Öldürülen On Bir Er... Ermenistan'dan Uzanan El...”. Milliyet, 10 Ekim 1991.

²⁴⁹ “Ermenilerden Sıcak Yaklaşım”, Milliyet, 12 Nisan 1991,

²⁵⁰ Demir, a.g.t., s. 98.

Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın da içinde bulunduğu bir grup insan, ilişkilerde bir koz olabileceği gerekçesiyle ticaret yapılmasına sıcak yaklaşmışlardır. “Koz”dan kastedilen, ticaretin kurulmasıyla göbek bağı²⁵¹ oluşturmak ve gerektiğinde sürgiden ticaretin kesilmesi tehdidini²⁵² politik bir manevra olarak kullanmaktır. Ticari kazanç temel amaç olmamaktadır. Muhalif bir yazarın ifade ettiği gibi, “Türkiye'nin küçücük Ermenistan'la ticari ilişki geliştirmekten elde edebileceği büyük bir kazanç olamaz”²⁵³.

Diğer yandan Türkiye'deki bazı çevrelerin Ermenistan'la ekonomik ilişkiye sıcak bakması, Azerbaycan'daki resmi çevreler ile halk kesiminin şikayetlerine konu olmuştur. Azeriler, kendilerini öldüren Ermenilere Türkiye'nin yardım etmeyi düşünebiliyor olmasını anlamamaktadırlar²⁵⁴. Ayrıca Azerbaycan, Ermenistan'a uyguladığı ambargoyu Türkiye'nin zayıflattığı şikayetinde bulunmuştur. Sonunda Türkiye Azerbaycan'dan ve kendi içinden yükselen bu seslere fazla kayıtsız kalamamış ve ilişkileri dondurmuştur. Herzig'e göre ilişkiyi durdurma isteği karşılıklı gelişmiş, böylece “Karabağ Ermenilerini desteklemek ile Türkiye ile ilişkileri geliştirmek arasında bir seçim yapmak durumuyla karşılaşan Erivan, etnik dayanışmaya öncelik” vermiştir²⁵⁵.

Libaridyan, Ter-Petrosyan'ın Türkiye ile ilişkiler konusunda getirdiği açılımın, Ermenistan'da ve diasporada yaşayan çoğu Ermeni tarafından kabul görmesi mümkün iken, bazı siyasal partilerin, siyasal elitlerin ve çıkar gruplarının güçlü muhalefeti ile engellendiğini ifade etmektedir²⁵⁶.

5.2. Koçaryan Döneminde Türkiye-Ermenistan İlişkileri

Karabağ hareketinin önemli isimlerinden biri olan Robert Koçaryan, 1996 yılında Dağlık Karabağ Cumhurbaşkanı, 20 Mart 1997'de Ermenistan Başbakanı ve Nisan 1998'de, 2003 yılındaki seçimlere kadar Ermenistan Devlet Başkanı olmuştur²⁵⁷.

²⁵¹ Hasımla Hıssım Olma Politikası; Çıttır, a.g.t, s. 156.

²⁵² Vana Politikası; Çıttır, a.g.t, s. 156.

²⁵³ Coşkun Kırca, “Dış Politikamız Üzerindeki Asıl İpotek”, Milliyet, 28 Nisan 1991.

²⁵⁴ Mehmet Ali Birand, “Azerbaycan Ankara'dan şikayet Ediyor”, Milliyet, 5 Ekim 1991.

²⁵⁵ Çıttır, a.g.t, s. 156.

²⁵⁶ <http://www.tesev.org.tr/temmuz/tem3.html>, 20.07.2005.

²⁵⁷ Nazmi Gül, “21. Yüzyıl Başlangıcında Haydat”, Stratejik Analiz, Cilt: 1, Sayı: 2, Haziran 2000, s. 27.

Koçaryan'ın başkanlığı ile birlikte Ermenistan Türkiye politikasının temeline tamamen soykırımı oturtmuştur.

Koçaryan'ın başkanlığa gelmesi ilişkilerde bir durgunluğu ve güvensizliği getirmiştir. Bunda kuşkusuz Koçaryan'ın yaklaşımları büyük rol oynamıştır. “Seçimi kazanırsam Türkiye ile ilişkilerde bazı yeni şeyler, yeni vurgulamalarımız olacak, ilişkilerin yeni biçimi ile ilgili çizgimizi yakında açık biçimde ortaya koyacağız.” diyen Koçaryan, iktidara gelmesinin ardından ilk olarak, Petrosyan'ın teröre karıştığı gerekçesi ile 1994'de kapattığı Türk düşmanı olarak bilinen Daşnak Partisi'nin faaliyete geçmesine izin vermiştir. Koçaryan, “...barışalım ama geçmişi de unutmayalım” diyerek belki de politik yaklaşımı hakkında sinyaller vermiştir. Türkiye'nin iki ülke arasındaki ilişkileri Dağlık Karabağ'a bağlanmasından rahatsız olduğunu belirtmiş ve o zaman Ermenistan'ın da soykırım ve başka konuları ilişkilerde ön koşul yapabileceğini ifade etmiştir. Türkiye ile ilişkilerde sert bir tutum gösteren, eski düşmanlıklara ve olaylara sürekli atıf yapan Koçaryan, Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili olarak da uzlaşmaktan uzak bir görüntü sergilemiştir. Koçaryan, Karabağ'daki askeri başarıda pay sahibidir ve Karabağ konusunda bağımsızlıktan başka bir statünün kabul edilmeyeceği görüşündedir²⁵⁸. Bu tavizsiz tavrı nedeniyle Ermeni aşırıları ile lobilerinin desteğine sahiptir. Koçaryan, Ermenistan, Karabağ ve diaspora arasındaki etkin konumunu Taşnaklara verdiği destekle pekiştirme yoluna gitmiş ve bunun için öncelikle Taşnaklara konan tüm yasakları kaldırmıştır²⁵⁹.

Koçaryan, daha sonra Türkiye'nin ilişkilerde Dağlık Karabağ konusuna öncelik vermesi üzerine soykırımın Türkiye tarafından kabulü için diasporadaki Ermeniler'i harekete geçirmiş ve İsveç'ten Hollanda'ya, ABD'den Avusturalya'ya kadar çeşitli devletlerde girişimlerde bulunmuştur²⁶⁰.

Koçaryan'ın başkan seçilmesinin ardından Ermenistan'ın Türkiye ile ilk üst düzeyli teması 5 Haziran 1998'de Yalta'da yapılan Karadeniz Ekonomik İşbirliği

---

²⁵⁸ Araz Aslanlı, “Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Son Girişimleri Işığında Karabağ Sorunu: Çözümüne Doğru mu?”, Stratejik Analiz, Cilt: 1, Sayı: 12, Nisan 2001, s. 55.

²⁵⁹ Nazmi Gül, “21. Yüzyıl...” a.g.m., s. 27.

²⁶⁰ Şirin Payzın, “Koçaryan: Barışalım ama geçmişi de unutmayalım”, Diplomasi Yazıları, No: 1. Haziran 1998, s.30; Milliyet, 25 Nisan 2000.

Zirvesi'nde gerçekleşmiştir. Görüşme Ermenistan tarafının talebi ve Ukrayna Devlet Başkanı Leonid Kuçma'nın arabuluculuğu ile yapılmıştır. Görüşmede Ermenistan, Alican sınır kapısının açılmasını ve ilişkilerin normale döndürülmesini talep ederken, Türkiye, Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan çıkmadan bir sonuca ulaşamayacağını söylemiştir. Görüşmede Süleyman Demirel, soykırım iddialarını da gündeme getirerek bu konu ile uğraşmanın iki ülkeye de fayda getirmeyeceğini belirtmiştir. Koçaryan cevap olarak bilinen tezlerini kullanmakla beraber “Türkiye 'nin Kafkaslar'daki ağırlığının farkındayız ve bunu kabul ediyoruz...” diyerek eski tutumundan yumuşak bir yaklaşım sergilemiştir. Bu görüşmenin ardından dünya basınında Ermenistan, Türkiye ile ilişkilerini düzeltmek istiyor yorumları yer almıştır²⁶¹.

Ermenistan, Türkiye'nin bir an önce Dağlık Karabağ yüzünden uyguladığı ambargoyu kaldırmasını ve yine iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin kurulmasını istemektedir. Bu doğrultuda her türlü yolu zorlamaktadır. Son dönemde Dışişleri Bakanı Vardan Oskanyan, Avrupa Parlamentosu Temsilcisi ile yaptığı görüşmede AB'nin Türkiye'ye, Ermenistan'a uyguladığı ambargonun kaldırılması için baskı yapmasını önermiştir²⁶².

Koçaryan'ın Devlet Başkanlığı ile birlikte Türk-Ermeni ilişkileri Ter-Petrosyan dönemine göre çok gerilemiştir. Çünkü Edmund Herzig'in:

“1998 yılında Robert Koçaryan ve diaspora doğumlu dışişleri bakanı Vartan Oskanyan, Ter-Petrosyan'ın Türkiye ile normal ilişkiler arama politikasının bir seçenek olduğunu teyit etti, ama bu Karabağ Ermenileri pahasına olmayacaktı. Dahası etnik ve milliyetçi önceliklere dönük bir değişiklik oldu, şimdi Erivan, soykırımın gelecekte Türkiye ile diyalogda bir müzakere konusu olması gerektiğinde ısrar ediyordu.”²⁶³

Herzig'in ifade ettiği gibi, Koçaryan Türkiye politikasını soykırım eksenine oturtmuştur. Koçaryan'ın gazeteci Mehmet Ali Birand'a verdiği mülakat, bu çerçevede

---

²⁶¹ “Erivan, Ankara ile diyalog istiyor”, Yeniüzyıl, 6 Haziran 1998; **Dış Basında Türkiye Bülteni**, 12 Haziran 1998, “Ermenistan ile Türkiye iyi komşuluk ilişkileri geliştirmeye çalışıyorlar”; **Dış Basında Türkiye Bülteni**, 16 Haziran 1998.

²⁶² **Milliyet**, 12 Mayıs 2000.

²⁶³ Edmund Herzig, a.g.e., s. 96.

önemlidir²⁶⁴. Söz konusu mülakatta Koçaryan Türkiye'nin soykırım yaptığını kabul etmesini ve özür dilemesini istemektedir. Mülakat bu yönüyle, soykırımın tanınmasının ilişkiler için ön koşul olduğunu teyit etmektedir. Ancak mülakatın yankısı, Koçaryan'ın, tanıma ve özürün tazminat ve toprak talebini doğurmayacağına ilişkin ifadeleri²⁶⁵ noktasında olmuştur. Türkiye tarafı için tanıma ve özür gündem dışı olduğundan, tazminat ve toprak talebi olmayacağına ilişkin ifadelerin bir önemi yoktur. Bununla birlikte Koçaryan'ın yaklaşımı, diasporada eleştirilmiş, Taşnak ve Hınçakların itirazlarına yol açmıştır. Bu gruplara göre, soykırımın tanınması ilk adımdır, peşinden diğer talepler gelecektir ve eğer Koçaryan Ermeni çıkarlarını savunamayacaksa istifa etmelidir²⁶⁶.

Aynı mülakatın haberine göre Koçaryan kendi medyası önünde farklı konuşmakta, tazminat ve toprak taleplerinin olduğunu beyan etmektedir. İki tavır arasındaki farkın ele alındığı yorumlarda, Koçaryan'ın Türk medyasına verdiği mülakatın taktiksel bir retorikten ibaret olduğu sonucuna varılmıştır. Koçaryan bunları Paris'te Le Figaro gazetesine verdiği bir mülakatta da tekrarladı ve Türkiye tarafından "Ermeni soykırımının tanınmasının Ermenistan'ın toprak talebi için hukuki bir temel oluşturmayacağını düşünüyorum" dedi²⁶⁷. Böylelikle Koçaryan, uluslararası kamuoyuna, Ermenistan'ın toprak bütünlüğüne saygılı bir devlet olduğu mesajı vererek Türkiye ile ilişkiler ve Karabağ sorununda diğer devletlerin yardımını almayı ummaktadır²⁶⁸.

Ermenistan İnsan Hakları Komisyon Başkanı Paruyir Hayrikyan 9 Mart 2001 tarihinde yaptığı bir basın konferansında 16 Mart 1921 tarihli Kars Analaşmasının iptal edilerek Kars, Ardahan ve Nahcivan'ın Ermenistan'a bağlanmasını istedi ve ayrıca Ermenistan Hükümetini "bu yitirilmiş topraklar" sorununu ihmal etmekle eleştirdi²⁶⁹.

---

²⁶⁴ Mehmet Ali Birand, "Fransa'yı Kutluyor", Hürriyet, 1 Şubat 2001.

²⁶⁵ Koçaryan bu konuyu şu cümlelerle ifade etmiştir: "Türkiye'den toprak ve tazminat talebimiz olamaz. Çünkü hukuki temeli yok. Bizim sorunumuz manevidir, tek hedefimiz Türkiye'nin özür dilemesidir. Bu bir onur meselesidir." M. Ali Birand, **a.g.h.**

²⁶⁶ Ömer E. Lütem: "Olaylar ve Yorumlar", Ermeni Araştırmaları, Sayı:1, s. 23-26.

²⁶⁷ Lütem, **a.g.m.**, 24; Le Figaro, 19.02.2001.

²⁶⁸ Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", Ermeni Araştırmaları. Sayı:1, s. 25-26.

²⁶⁹ RFL / RL Newsline, 12.03.2001; Lütem, **a.g.m.**, s. 26.

Bu garip girişime Türkiye'den cevap gelmekte gecikmedi. Dışişleri Bakanlığı Sözcü yardımcısı Hüseyin Diriöz 14 Mart 2001 tarihli basın toplantısında “ bu tür istekler olduğu sürece Türkiye Ermenistan arasındaki ilişkilerin düzelmesinin mümkün olmadığını” belirtti²⁷⁰.

Bir gün sonra Ermeni Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Cunik Agacanyan, Hayrikyan'ın sözlerinin hiçbir şekilde Ermenistan dış politikasına uygun olmadığını ifade etti²⁷¹. Ayrıca, Hükümet yanlısı bazı partiler de, Hayrikyan'ın bu konuda büyük bir miting düzenlemesi teklifine, bu safhada uygun olmadığını belirterek, karşı çıktılar²⁷².

Bilindiği üzere Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişki kurması iki koşula bağlanmıştır. Bunlardan birincisi Türkiye'ye karşı soykırım iddiaları ileri sürülmesinden vazgeçilmesidir. İkincisi ise Karabağ sorununun çözümüdür. Bu hususlar kamuoyuna, Dışişleri Bakanlığının WEB Sitesinin Dış Politika Bölümünde “Türkiye'nin Kafkas Cumhuriyetleriyle İlişkileri “kısmında şu şekilde açıklanmış bulunmaktadır: “ Ermenistan geçmişiyle barışma yönünde nihai seçimini yaparak tarihin yargılanmasını tarihe bıraktığında ve Azerbaycan ile sorunlarının çözümü yönünde somut adımlar attığında, bu ülke ile olan ilişkilerimizin normale döndürülmesi amacımızdır”²⁷³

Dönemin Başbakanı Ecevit'in 5 Haziran 2001 tarihinde verdiği bir beyanatta yukarıda değinilen iki koşula bir üçüncüsünü ekledi: Nahçıvan ile Azerbaycan arasında bir koridor açılması. Basın haberlerine göre Ecevit bu beyanını Ankara'yı ziyaret eden Amerikan Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'e yaptı ve Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmanın koşulları olarak Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı tamamen boşaltması ve Nahçıvan ile Azerbaycan arasında güvenli bir koridor açılması gerektiğini söyledi. Ecevit bu vesileyle “aslında bu söylediklerimiz Ermenistan'ın yararına, Ermenistan bugünkü koşullarda kapalı kutu gibi. Ekonomisi tükenmiş, halkı açlık sınırında. Erivan yönetimi bu dediklerimizi yerine getirdiği zaman ülke Türkiye üzerinden Karadeniz'e

²⁷⁰ **Zaman**, 15.03.2001; Lütem, **a.g.m.**, s. 26.

²⁷¹ RFL / RL Armenia Report, 15.03.2001; Lütem, **a.g.m.**, s. 26.

²⁷² RFL / RL, 12.03.2001; Lütem, **a.g.m.**, s. 26.

²⁷³ <http://www.mfa.gov.tr> 15.08.2005.

açılabilir, ekonomisini canlandırıp, halkını refaha kavuşturabilecek. Bölgeye istikrar gelecek. Bu dediklerimin Ermeni halkına ne zararı olabilir ki?”²⁷⁴

Başbakan'ın bu sözleri Ermenistan Dışişleri Bakanı Vardan Oskanyan'ın tepkisini çekti. Adı geçen 13 Haziran 2001 tarihindeki basın toplantısında bu hususta” Türk tarafının Ermenistan'ın üçüncü ülkelerle ilişkileri hakkında bazı ön şartlar ileri sürmesi kesin olarak kabul edilemez” dedikten sonra “Eğer Ecevit'in beyanları basın tarafından yanlış yorumlanmamış ise bunlar anlamsızdır ve uluslararası ilişkilerin etik kurallarına aykırıdır” ifadelerinde bulundu. Ermenistan Türkiye ile bir an evvel diplomatik ilişki kurmak istediğinden Ermenistan Dışişleri Bakanının Ecevit'in bu sözlerine tepki göstermesi normal ise de bu sözlerin uluslararası ilişkilerin etik kurallarına neden aykırı olduğunu anlamak mümkün olamadı²⁷⁵.

Başbakan Ecevit yukarıda değindiğimiz beyanında soykırımı iddialarına temas etmemişti. Bir kaç gün sonra, 11 Haziran 2001 tarihinde, Türk-Amerikan Dernekleri Asamblesi Heyetini kabulü sırasında, yaptığı konuşmada bu hususa da kısaca değinerek “Kafkasya'da işbirliği sürecini başlatmakta çok büyük yarar var. Bunun için Ermenistan'ın yalnız geçmişi karıştırmakla kalmayıp, aynı zamanda işgal ettiği toprakları da bırakması gerekir, işgal ettiği topraklar sadece Karabağ'dan ibaret değil, bunun dışında Azerbaycan'ın geniş toprakları da fiilen Ermenistan'ın işgali altında ifadelerinde bulundu²⁷⁶.

6. SON DÖNEM GELİŞMELERİ

Daha önce de ifade edildiği gibi Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınır kapıları kapalıdır ve iki ülke arasında resmi altyapısı kurulmuş bir ticari ilişki mevcut değildir. Bununla birlikte iki ülkenin halkları arasında, İran üzerinden gayri resmi düzlemde bir ticaret yapıldığına ilişkin söylemler bulunmaktadır. Diğer yandan Türkiye sınırları

---

²⁷⁴ **Hürriyet**, 06.06.2001.

²⁷⁵ Lüttem, **a.g.m.**, s. 26; **Prime-News**, 13.06.2001.

²⁷⁶ **Akşam**, 12.06.2001.

içerisinde 30 bin civarında Ermenistan vatandaşının kaçak işçi olarak çalıştığı²⁷⁷ ve Ermenistan'ı terk eden Ermeni vatandaşlarının yaşamlarını sürdürmek için ABD'den sonra ikinci sırada Türkiye'yi tercih ettikleri²⁷⁸ ifade edilmektedir.

Gayrı resmi ticaret ve kaçak işçi olguları dışında son dönemlerde, biri Türkiye'nin Ermenistan vatandaşlarının Türkiye'ye giriş vizelerine ilişkin düzenlemeleri ve diğeri Türk-Ermeni Barış Komisyonu'nun kurulması olmuştur.

a) Vize Koşullarına Getirilen Değişiklik

Türkiye ye gelmek isteyen Ermenistan vatandaşları 15 Ağustos 1995 ile 15 Ekim 2000 tarihleri arasında, turistik amaçlı bir aylık giriş vizesini Türkiye'nin dış temsilciliklerinin yanı sıra sınır kapılarından da alabilmekteydiler. Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından 4 Ekim 2000 tarihinde yapılan bir açıklama ile 15 Ekim 2000 tarihinden itibaren sınır kapılarında bandrolle vize verilmesi uygulamasına son verileceği ve Ermenistan vatandaşlarının Türkiye'ye giriş ve transit vizelerini sadece Türkiye'nin yurtdışı temsilciliklerinden alabilecekleri duyuruldu²⁷⁹.

Türkiye, 2002 yılı Ocak ayında yaptığı bir düzenleme ile Türkiye'yi ziyaret edecek Ermenistan vatandaşları için uygulanan vize koşullarını değiştirip eski vize rejimine geri dönmüştür²⁸⁰. Böylece, Ermenistan vatandaşları Türkiye'ye giriş vizesini Gürcistan-Türkiye sınırında ya da havaalanında alabileceklerdir. Bu değişiklik vize alımının 1.5 yıllık bir aradan sonra tekrar kolaylaştırıldığı anlamına gelmektedir.

b)Türk-Ermeni Barış Komisyonu

9 Temmuz 2001 tarihinde Cenevre'de toplanan bir grup Türk²⁸¹ ve Ermeni²⁸² sivil toplum üyesi, “Türk-Ermeni Barış Komisyonu”²⁸³ adı verilen bir oluşum kurdular.

---

²⁷⁷ <http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hurAurk/00/10/09/turkiye/16tur.htm> 12.08.2005.

²⁷⁸ <http://aksam.com.tr/aksam/2000/10/15/yazarlar/yazarlar16.html> 12.08.2005.

²⁷⁹ [www: mfa.gov.tr](http://www.mfa.gov.tr). Umuma Mahsus Pasaport Hamili Ermenistan Vatandaşlarına Bandrolle Vize Uygulamasına Son Verilmesine İlişkin Açıklama-No: 177-04 Ekim 2000. 15.08.2005.

²⁸⁰ [www:mfa.gov.tr](http://www.mfa.gov.tr). Umuma Mahsus Pasaport Hamili Ermenistan Vatandaşlarına Bandrolle Vize Uygulamasına Son Verilmesine İlişkin Açıklama-No:177-04 Ekim 2000. 15.08.2005.

²⁸¹ Komisyon'un 6 Türk üyesi, emekli büyükelçiler Özdem Sanberk, İlder Türkmen, Gündüz Aktan, emekli korgeneral Şadı Ergüvenç, Prof. Dr. Üstün Ergüder ve psikiyat Dr. Vamık Volkan'dı.

²⁸² Komisyon'un 4 Ermeni üyesi, Amerika Ermeni Asamblesi Başkanı Van Z. Krikoryan, Ermeni Ulusal Hareketi'nden Aleksander Arzumanyan, Prof. David Hovhanisyan ve Andranik Migranyan'dır.

Resmi bir niteliği olmayan Komisyonun kuruluşundaki temel amaç, iki ülke arasındaki sorunlara çözüm bulunması için neler yapılabileceğinin tartışılacağı bir platform oluşturmaktır. Platform yöntem olarak gayri resmi diplomasiyi benimsedi. Faaliyet listesini de belirleyen Komisyon'un: "... kültür alışverişini destekleyeceği, iş dünyası, turizm, eğitim ve araştırma alanlarındaki çalışmaların geliştirilmesi için çalışacağı, planlar arasında, işbirliğiyle yapılacak milliyetçilikle ilgili bir belgesel olduğu ve tarihçi, hukukçu ve psikologlarla tartışmalar düzenleneceği" ifade edilmişti²⁸⁴. Olası uzlaşmaları engelleme potansiyeli taşıyan Ermeni soykırım iddiaları ile Dağlık Karabağ sorununun Komisyon gündeminin dışında tutulmasına karar verilmişti²⁸⁵. Komisyon ikinci toplantısını 23-25 Eylül 2001 tarihinde İstanbul'da yaptı²⁸⁶. Üçüncü toplantı 18-21 Kasım 2001'de New York'ta yapıldı. 11 Aralık 2001'de Ermeni üyelerin ayrıldıklarını beyan eden bir bildiri yayınlamalarıyla Komisyon dağıldı²⁸⁷.

Bu diyalog girişimi genel olarak Türkiye'de iyi karşılanmış, Türkiye ve Ermenistan hükümetlerinin üstü kapalı onayını almış ve ABD yönetiminden de destek bulmuştur²⁸⁸. Koçaryan da "Türkiye ile iyi komşuluk ilişkileri kurma yönündeki tüm çabaları desteklediklerini" ifade etmiştir²⁸⁹. Bununla birlikte Amerika Ermeni Asamblesi²⁹⁰ dışındaki diaspora örgütlerinin, özellikle Amerika Ermeni Ulusal Komitesi'nin²⁹¹ yoğun eleştirisine uğramıştır. Eleştiriler, Komisyon'da 4 Ermeni'ye karşılık 6 "sertlik yanlısı" Türk'ün bulunduğu, Komisyon faaliyetlerinin Ermenileri böleceği, lobi faaliyetlerine zarar vereceği gibi konularda yoğunlaşmaktaydı²⁹². Diğer yandan Komisyonun ele alacağı konular arasında Dağlık Karabağ sorununun olmaması nedeniyle Azerbaycan'dan da olumlu tepkiler alınmadı²⁹³.

---

²⁸³ Komisyon'un adındaki "Barış" kelimesi yerine kaynaklarda genellikle "Barışma" kelimesinin kullanıldığı gözlenmiştir. Bu çalışmada "Barış" kelimesinin tercih edilmesini, söz konusu Komisyon'un oluşumuna Türkiye cephesinden öncülük etmiş olan TESEV'in kullanımı belirlemiştir.

²⁸⁴ www.tesev.org.tr 10.08.2005.

²⁸⁵ Kamer Kasım, "Türk-Ermeni Barışma Komisyonu: Kısa Süren Bir Diyalog Girişimi", Stratejik Analiz, Cilt:2, Sayı:22, Şubat 2002, s. 31.

²⁸⁶ "Kafkasya", Haz: Kamil Ağacan, Stratejik Analiz, Cilt:2, Sayı: 19, Kasım 2001, s. 151.

²⁸⁷ "Kafkasya", Haz: Nazmı Gül, Stratejik Analiz, Cilt: 2, Sayı: 21, Ocak 2002, s. 145.

²⁸⁸ www.tesev.org.tr 18.08.2005.

²⁸⁹ "Kafkasya", Haz: Gökçen Ekici, Stratejik Analiz, Cilt:2, Sayı:18, Ekim 2001, s. 149.

²⁹⁰ Ermeni Ulusal Hareketi'ne yakın olmuş bir örgüttür.

²⁹¹ Ermeni Devrimci Federasyonu'na yakın olan bir örgüttür.

²⁹² Kamer Kasım, "Türk-Ermeni Barışma ...", a.g.m., s. 32-33.

²⁹³ Kasım, "Türk-Ermeni Barışma ...", a.g.m., s. 33.

Komisyounun dağılışında iki etken rol oynamıştır. İlk etken, uzlaşmaya hazır veya niyetli olmayan diaspora örgütlerinin Komisyounun Ermeni üyelerine baskı yapmalarıdır. İhanet etmekle suçlanan bu üyeler, hain olmadıklarını ispat etme çabasına girmişler ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi gibi Komisyounun konseptini aşan bazı talepleri dile getirmişlerdir²⁹⁴.

İkinci etken, daha başlangıçta gündem dışı tutulan Ermeni soykırım iddialarının Komisyoun gündemine taşınmasıdır. Bu durum Türk ve Ermeni üyeler arasında gerginlikler yaratmıştır²⁹⁵.

Komisyounun varlığı, dağılmaya kadar geçen zaman diliminde, Ermeniler arasında ikilik yaratarak ve bazı lobi faaliyetlerini sekteye uğratarak muhaliflerinin işaret ettiği “sakıncaları” doğurmuştur. Dolayısıyla Komisyounun dağılışı muhaliflerinin başarısıdır. Bununla beraber, Komisyoun, uluslararası ilişkilerde ve diplomaside sivil toplum kuruluşlarının giderek önem kazandığı günümüzde, bir diyalogun “kurulabilirliğini” göstermiş olması bakımından önemlidir. Türk-Ermeni Barış Komisyounu deneyimi, uzun vadede, bu tür faaliyetlerin tekrarlanmasını sağlayacak bir zemini oluşturabilir.

Sonuç olarak sözkonusu Komisyoun gerek Ermenistan gerekse Diaspora Ermenileri üzerinde genelde olumsuz bir etki yapmıştır. Bunda Komisyounun kurulması ile ilgili haberlerin en büyük Türk gazetesinde²⁹⁶ olduğu kadar bazı büyük Amerikan gazetelerinde de gösterişli bir tarzda kamuoyuna duyurulmasının rolü de büyüktür. Beklenmeyen bu haber, özellikle Diaspora ve Ermenistan’da şok etkisi yaratmış bu da abartılı olumsuz tepkilere yol açmıştır. Oysa bu gibi girişimlerin, gizli olmasa bile sessiz bir şekilde yürütüldükleri takdirde başarılı olma şansları daha fazladır.

c) Ermenistan'ın Türkiye ile Ekonomik İlişkileri

Tarihe dayalı karşılıklı sorunları bulunan Türkiye ile Ermenistan ilişkileri, SSCB'nin dağılmasının ardından ilk başta belirsiz bir dönem geçirmiştir. Tarihi

²⁹⁴ Kasım, “Türk-Ermeni Barışma ...”, a.g.m., s. 34.

²⁹⁵ Kasım, “Türk-Ermeni Barışma ...”, a.g.m., s. 35.

²⁹⁶ Hürriyet, 11 Temmuz 2001, Sürmanşet: “Tarihi Adım”.

önyargılar iki tarafın birbirlerine yaklaşmalarını engellemiş, ancak buna rağmen iki tarafın girişimleri ile bağımsızlığın hemen ardından olumlu bir hava yaratılmaya çalışılmış ve iki ülke arası ticaret başlatılmıştır. Ermenistan açısından Türkiye ile olumlu ilişkilerin kurulması, dışa açılım bakımından son derece stratejik bir konumda bulunmaktadır. Ermenistan'ın SSCB'den ayrılması ve daha sonra bağımsızlık döneminin başlarında ikili ilişkiler gelişme sinyalleri vermiştir. Ermeni işadamları Türkiye'ye gelmişler, İzmir Fuarı'na katılmışlar, ortak girişim çalışmalarında bulunmuşlardır. Turizm, yine iki ülke arasında bağları geliştirmesi beklenen bir unsur olmuştur. Doğu Anadolu'daki Ermeniler için önemli olan yerler ilk sıralarda yer almıştır.

1991 ve 1992 yılları ekonomik ilişkilerin gerçekleştirilebildiği bir dönem olmuştur. Türkiye'nin ihracatı içinde Ermenistan'ın payı son derece düşük düzeyde kalmıştır. Ermenistan'a 1991'de 3.43 milyon dolar ve 1992'de 4.15 milyon dolarlık ihracat yapılmıştır. Toplam ihracat içindeki oranı % 0.02 gibi bir miktar olmuştur. Türkiye'nin ithalatı ise daha da düşük bir düzeyde gerçekleşmiştir. 1991'de 120.000 dolar ve 1992'de 320.000 dolarlık bir ithalat yapılmıştır²⁹⁷.

Türkiye-Ermenistan arasındaki ticari ilişkiler, Azeri-Ermeni savaşı ile son bulmuştur. Dağlık Karabağ sorunu Türkiye-Ermeni ilişkilerinde belirleyici bir parametre teşkil etmiştir. Türkiye, Azerbaycan'ın yanında olduğunu açıkça ortaya koymuş ve Ermenistan'ı yanlış politikalarından dolayı uyarmıştır. Politik gelişmelerdeki olumsuzluklar doğal olarak ekonomik ilişkilere de yansımıştır. Ermenistan'a uygulanan ekonomik ambargo ile resmi anlamda ekonomik ilişkiler durmuştur. Coğrafi anlamda Türkiye ve Azerbaycan arasında sıkışan Ermenistan'ın İran ve Gürcistan, hayat damarları haline gelmiştir.

Ermenistan'ı çok zor duruma sokan Türkiye'nin politikaları, aslında Türkiye'de de kimi zaman tepki yaratmıştır. 1995'de Kars'ın MHP'li Belediye Başkanı, ekonomik açıdan zor durumda olduklarını, “Doğukapı” ve “Alican” sınır kapılarının açılarak Ermenistan ile ticaretin başlatılmasının Doğu İlleri için büyük bir kurtuluş olacağını açıklamıştır²⁹⁸. Azerbaycan ise, Türkiye'nin Ermenistan'a ambargosunu kaldırması ile

²⁹⁷ DPT İstatistikleri, www..dpt.gov.tr 20.08.2005.

²⁹⁸ Milliyet, 2 Ocak 1995.

ABD'nin kendilerine olan ambargosunu kaldırmasını koşul olarak görmüştür. Bu doğrultuda Azerbaycan'ın Washington'daki büyükelçisi, 1995'de Türkiye ile Ermenistan'ın ilişkilerinin gelişmesinin gayet doğal olacağını, ancak buna paralel olarak ABD'nin de Azerbaycan'a karşı politikasını değiştirmesi gerekeceğini vurgulamıştır²⁹⁹. Türkiye'nin Ermenistan'a uyguladığı ekonomik ambargoya rağmen, tahminlere göre iki ülke arasında 150 milyon dolara yaklaşan bir ticaret yapılmaktadır. Ayrıca ileriye yönelik girişimler başlatılmış, bu doğrultuda İstanbul-Erivan arasında haftada 2 gün uçak seferi yapılmaya başlamış ve Kars demiryolu bakıma alınmıştır. 1997'de kurulan Türk-Ermeni İş Geliştirme Komitesi çalışmalarına devam etmektedir. Ermeni işadamları Türkiye'deki ürünleri ve pazarları sürekli takip etmekte ve Ermenistan'daki fuarlara Türk işadamlarını çağırırmaktadırlar³⁰⁰.

KEİÖ, Türkiye ile Ermenistan arasında ilişkilerin sürekliliği açısından önemli bir köprü vazifesi görmektedir. Karadeniz ve Avrupa ile bağlantılar açısından stratejik öneme sahip olan ve fikir babası Türkiye olan bu örgüt içinde ilişkiler genel bir çerçevede sürdürülmektedir. Politik bir ortam görevi de gören örgüt ekonomik açıdan bekleneni verememekle birlikte hala gelecek için umut vaad etmektedir. Kafkasya'da barışın sağlanması halinde, örgüt içinde başka devletler arasında da sorunlar olmakla birlikte, bu yapı son derece etkin bir hale gelebilir.

Türkiye ile Ermenistan'ın bölgesel ve ekonomik olarak birarada olduktan başka bir platform da TRACECA'dır³⁰¹. Avrupa-Kafkasya-Asya Taşımacılığını öngören projenin temelleri, 1993'de, Brüksel'de, 3 Kafkasya ve 5 Orta Asya Cumhuriyeti'nin AB ile yaptığı anlaşmayla atılmıştır. 1995'de Viyana'da yapılan ikinci toplantıda güzergah belirlenmiştir. Daha sonraki yıllarda projeye yeni ülkeler de eklenmiş ve Türkiye de buraya katılmıştır. AB'nin ve Avrupa ülkelerinin çeşitli düzeylerde ekonomik yardımları olmuştur.

Son olarak 8 Eylül 1998'de Bakü'de TRACECA ile ilgili bir toplantı yapılmış ve sonucunda Bakü Deklarasyonu yayınlanmıştır. Bu toplantıya TRACECA içindeki 14 devlet, 33 gözlemci devlet ve 12 uluslararası örgüt iştirak etmiştir. Bölgesel işbirliğini,

²⁹⁹ Milliyet, 4 Ocak 1995.

³⁰⁰ Yeşilmen, a.g.m., s. 28.

³⁰¹ Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia.

ekonomik gelişmeyi, Avrupa ile Asya'nın bağlarını sıkılaştırmaya veya kısaca 21.yüzyılın ipek yolunu canlandırmaya çalışan bu gelişme tüm taraflar için kayda değer bir konumdadır. Ermenistan, bu projede de dışarıda bırakıldığını düşünmekte ve yeni alternatifler üretmekte ve özellikle İran'ı da buraya dahil etmeye çalışmaktadır. Azerbaycan'ın bu projede gittikçe öne çıkması veya Gürcistan'ın fazla ekonomik yardım alması Ermenistan'ı tedirgin etmektedir. 21.Yüzyılın İpekyolu projesi aslında KEİÖ gibi tüm tarafları toplayabilecek ve çıkarları açısından herkesin lehine olabilecek bir gelişmedir.

Coğrafi olarak denizlere açılımı olmayan; batısında Türkiye, doğusunda Azerbaycan, güneyinde İran ve kuzeyinde ise Gürcistan'la komşu olan Ermenistan, tam bir kara ülkesidir. Dolayısıyla dış dünyayla bağlantı kurabilmesi için komşularıyla iyi geçinme zorunluluğu olan bir Ermenistan bulunmaktadır.

Coğrafi konumu Ermenistan'ı Avrupa, Amerika ve Doğu Asya pazarlarından mahrum bırakmaktadır. Ülke, doğal kaynakları açısından kendi kendine yetebilir bir konumda olmadığından bu konuda da komşusu olan devletlerin doğal kaynaklarına ve ulaşım ağlarına muhtaç kalmaktadır. Ekonomik açıdan Sovyet güdümlü devletçi merkezî planlama temellerinde bir altyapıda olması, Ermenistan'ı serbest piyasa ekonomisine geçiş aşamasında güç durumda bırakmıştır.

Bağımsızlığını ilan ettiği 1991 yılından sonra Ermenistan ekonomisi, kısmen liberalleşmenin sonucu³⁰² kısmen de bölgede politika üretmeye çalışan önemli güçlerin desteği ile Karabağ'da takındığı işgal politikası ve 1988 yılı depreminin önemli etkileri yüzünden ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır³⁰³. 1991-1993 arasında GSYİH'deki % 60'lık düşüş, Ermenistan sanayiini henüz 1990'ların başında çökme noktasına getirmiştir. 1994 yılında enflasyonun spiral şekilde yükselerek hiperenflasyonu ortaya çıkarması Ermenistan genelinde işsizlik ve fakirliği yaygınlaştırmıştır. 1994'te hiperenflasyon % 5273 gibi bir rakamla rekor seviyeye ulaşmıştır³⁰⁴.

---

³⁰² http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/country/000714oview_am2.htm 25.08.2005.

³⁰³ http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/country/000714oview_am2.htm 25.08.2005.

³⁰⁴ http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/country/000714oview_am2.htm 25.08.2005.

1994 sonrası özellikle Batı destekli istikrar ve bir takım yapısal reform çalışmaları yürüten Ermenistan Hükümeti, 1994-1995'te orta ve büyük ölçekli sanayi kuruluşlarında yapmaya çalıştığı özelleştirme çalışmalarındaki ihalelerde yapılan yolsuzluklar ve usulsüzlükler yüzünden önemli bir mesafe kaydedememiştir. En önemli zaaflarından birisini dış ticaret açığındaki performansının zayıflığında yaşamıştır.

1988 depreminin Ermenistan ekonomisine vurduğu darbe, henüz bağımsızlık sürecinde başlayan işçi grevleri, Azerbaycan topraklarını işgalle birlikte başlayan Ermenistan-Azerbaycan savaşı,³⁰⁵ bu konuya Türkiye'nin gösterdiği hassasiyetin yanı sıra Ermeniler tarafından Türkiye'ye yönelik düşmanca karalama kampanyaları, Gürcistan'la yaşadığı sorunlar, İran dışında çevresinde dost bulamayan bir Ermenistan yaratmış ve bunun en büyük yansımaları da ekonomisinde göstermiştir. Ayrıca, bölgede Abhazya, Osetya ve Çeçenistan'daki çatışmalar veya çatışma olasılıkları, Karabağ ve Cavehetya'daki gelişmeler yabancı yatırımcının Ermenistan'a olan güvenini sarsmış ve dış yatırımların Ermenistan'a girmesini engellemiştir³⁰⁶.

Şubat 1992'de Ermenistan'da ilk yabancı büyükelçiliği açan Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi Harry Gilmore, bağımsızlık sonrası Ermenistan'ını şöyle anlatmıştır: “Erivan'da diplomatlarımızı da Erivan yerlileri gibi sıkça elektriksiz, ısınmasız ve susuz yaşar buldum. Günde bir ya da iki saat civarında elektrik vardı, hala da öyledir. (Büyükelçi Gilmore bu konuşmayı 1995'te yapmıştır) ilk kış boyunca diplomatlarımız sıklıkla telgraflarını gaz lambası ışığında yazdılar. Bir diplomatımız diz üstü bilgisayarını odun sobası üzerinde ısıtmadan çalışmadığını fark etti.” Şimdi evlerimizde ve elçilikte jeneratörler ve gazlı ısıtıcılar olduğu için şanslıyız. Birçok Ermeni bu kadar şanslı değil. Nükleer fizikçiler mum ışığıyla çalışıyorlar. Bir zamanlar mikro işlemci üreten bir fabrika şimdi gaz sobası yapıyor. Günlük gazetelerden birisi olan 'Ermenistan'ın Sesi' dondurma ambalajının üzerine basılıyor. Ben gitmeden önceki kış, okullardaki dersliklerde sıcaklık sıkça donma düzeyinin altındaydı. Bazı derslikler zıplayarak sıcak kalma seviyesinden biraz daha iyi durumdaydılar.”³⁰⁷

³⁰⁵ Hatem Cabbarlı, “Bağımsızlık Sonrası Ermenistan...” s. 88.

³⁰⁶ Sedat Laçiner, “Ermenistan Dış Politikası ve Belirleyici Temel Faktörler 1991 - 2002”, Ermeni Araştırmaları, C. 1., (Bahar 2002), Sa: 5, s. 173.

³⁰⁷ [http://www.orkun.com.tr/asp/yazi.asp?makalenu=!p. 28.08.2005.](http://www.orkun.com.tr/asp/yazi.asp?makalenu=!p. 28.08.2005)

2000'li yılların Ermenistan'ı, Amerikan Büyükelçisi Harry Gilmore'ın anlattığından farklı değildir. 2000'lerin Ermenistan'ında % 50'si açlık sınırında ciddi sıkıntılar çeken halk, geçimini, diğer ülkelerde yaşayan akrabaları ile çeşitli diaspora ve uluslararası hükümet dışı örgütlerin (NGO) gönderdiği yardımlarla sürdürmektedir.

Göç nedeniyle kalifiye işgücünü sürekli kaybedişi, Ermenistan ekonomisini etkileyen bir diğer önemli faktördür. Ermenistan resmi rakamlarına göre, 1990-2001 yılları arasında 900 bin Ermeni, ekonomik nedenlerden dolayı Ermenistan'ı terk etmiştir.

2001 yılı Ekim ayında yapılan nüfus sayımında ülke nüfusunu 3 milyon gösteren³⁰⁸ Ermenistan'da bu rakamın oldukça abartılı olduğu, bugün için Ermenistan'da ancak 1-1,5 milyon kadar Ermeni vatandaşının yaşadığı bilinmektedir.

Ekonomideki kötü tablonun nedenlerinden birisini de rüşvetin neredeyse resmîyet kazanması³⁰⁹ hususu ile açıklamak mümkündür. Özelleştirme ihalelerinde yapılan yolsuzluklar ve usulsüzlükler³¹⁰ serbest ekonomik ilişkilerin gelişmesine ciddi şekilde engel olan bir diğer faktördür.

Ermenistan'ın 1997 yılında dış ticaret hacmi 1,126 milyon Dolardır. Bu rakamın 233 milyon Doları ihracat, 893 milyon doları ithalattır. 1996 verileriyle karşılaştırıldığında ihracatın % 80,1 oranında küçülmüş olduğu gözlemlenmektedir³¹¹.

2002 yılına gelindiğinde, Ermenistan Hükümeti, ihracat ile ithalat arasındaki açığı kapatamamıştır. 2002 yılının ilk yarısında Ermenistan dış ticaret hacmi, ihracat 225,3, ithalat 407 toplam 623,3 milyon dolar olmuştur³¹².

Ermenistan ekonomi tablosunda bir de detay renkleri söz konusudur. Bir süre önce 101 milyon dolar borcuna karşılık Kazdan Termik Santrali ve üç bilimsel araştırma enstitüsünü Rusya'ya devretmesi, ülkenin tek uluslararası havaalanı olan 'Zvartnots Havaalanı'nı Arjantin'e, Erivan Konyak Fabrikası'nı Fransa'ya, 'Armentel'

³⁰⁸ [http://www.dangerdav.narod.ru/htm files/armenianinformation.htm](http://www.dangerdav.narod.ru/htm_files/armenianinformation.htm) 28.08.2005.

³⁰⁹ Laçiner, "Ermenistan Dış Politikası...", s. 172.

³¹⁰ Cabbarlı, "Bağımsızlık Sonrası Ermenistan...", s. 86.

³¹¹ Cabbarlı, "Bağımsızlık Sonrası Ermenistan...", s. 87.

³¹² Cabbarlı, "Bağımsızlık Sonrası Ermenistan...", s. 87.

telekomünikasyon tesislerini Yunanistan'a, Erivan'daki en önemli otelleri ABD'ye, altın üretim tesislerini Romanya'ya satması, umumî ekonomik durumu hakkında ciddi ipuçları vermektedir.

Türkiye'nin yıllardır doğrudan olmasa bile dolaylı olarak Gürcistan ve İran üzerinden Ermenistan'la ticarî faaliyetleri devam etmektedir, iki ülke arasında 40 ila 45 milyon dolarlık bir ticaret hacminin olduğu³¹³ söylentiler arasındadır. Ermenistan'ın her yıl Türkiye'den dolaylı olarak 40 milyon dolarlık ithalat, 1-1,5 milyon Dolarlık ihracat yaptığı belirtilmektedir. Bazılarına göre ise söz konusu rakam 100-150 milyon dolar civarındadır. Türk - Ermeni İş Geliştirme Konseyi ve bazı çıkar gruplarınca Ermenistan ile iyi ilişkiler kurulması halinde iki ülke arasındaki ticaret hacminin 350 - 400 milyon doları bulacağı ifade edilmektedir. Mevcut rakamlar ve Ermenistan ekonomik potansiyeli göz önüne alınınca, ifade edilen rakamların inandırıcı olmadığı anlaşılmaktadır³¹⁴. Nüfusu Ermenistan nüfusunun neredeyse iki katı, kişi başına düşen millî geliri Ermenistan'la hemen hemen eşit düzeyde ve tüketim alışkanlıkları benzer olan Gürcistan'la Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu ticarî ilişkilerde ticaret hacmi 2000 yılında en yüksek seviyeye, 286 milyon dolara ulaşmıştır. Söz konusu rakam Azerbaycan ile olan ticaretin bir kısmını oluştururken Ermenistan'la da dolaylı ticareti içermektedir. Ayrıca, bu rakamın yaklaşık yarısını ihracat, yarısını ise ithalat oluşturmaktadır³¹⁵. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda en iyi ihtimalle olası bir Ermenistan - Türkiye ticaretinde rakamın 100-150 milyon dolar civarında olacağı tahmin edilmektedir. 2001 yılında İran-Ermenistan arasında gerçekleşen ticarete ulaşılan 120 milyon dolarlık hacim,³¹⁶ yukarıda Türkiye-Ermenistan için verilmiş olan yaklaşık rakamı doğrular niteliktedir.

d) Sınır Kapısı Meselesi

Sınır Kapılarının Açılması Kars, Ardahan, Iğdır, Ağrı ve Erzurum'u Nasıl Etkiler? Türkiye'nin Ermenistan'a sınır kapılarını açması ile Türkiye'nin kazançlı çıkacağı, dolayısıyla Ermenistan ile gerçekleştirilecek ticaret sayesinde Doğu Anadolu

³¹³ <http://www.milliyet.com.tr/2002/03/14/yazar/yilmaz.html> 30.08.2005.

³¹⁴ Cabbarlı, “Bağımsızlık Sonrası Ermenistan...”, s. 88.

³¹⁵ www.igeme.org.tr. 01.09.2005.

³¹⁶ <http://www.armeniaglobe.com/p/14/f05a0c4085c6.html?id=e85dc3>. 01.09.2005.

Bölgesi'nin kalkınacağı iddiaları ileri sürülmektedir. İddiaları ileri süren Türkiye'deki Ermeni lobi mensupları Türkiye ile Ermenistan arasında yaşanan olumsuz ilişkinin faturasının Doğu Anadolu vilayetlerine yansıdığını ileri sürmektedirler³¹⁷.

Sınır kapılarının açılması durumunda iki ülke arasındaki ticaret hacminin 500 milyon dolar olacağını,³¹⁸ Türkiye'nin Ermenistan'a sadece ihracatının 600 milyon doları bulacağını da iddia edenler³¹⁹ vardır. Oysa yukarıda da belirtildiği üzere, bölgede oldukça iyi ekonomik potansiyele sahip olan İran'ın Ermenistan ticaretinden fazla bir kazanç elde etmediği verilen rakamlarla ortadadır. Yıllardır sınır kapıları açık olmasına rağmen İran-Ermenistan arasındaki ticarete 2001 yılında ulaşılan rakam, 120 milyon dolardır³²⁰. Ayrıca, nasıl ki, İran ve Gürcistan sınır kapıları Doğu Anadolu Bölgesi'nin kalkınmasına katkı sağlamadıysa, Ermeni sınır kapıları da sağlamayacaktır. Söz konusu durumda en önemli etken, Ermenistan ekonomisinin zayıf potansiyelidir. Dolayısıyla, Ermenistan sınır kapılarının açılmasının Kars, Ardahan, Iğdır, Ağrı ve Erzurum gibi şehirleri kalkındıracağı söylentilerinin abartı olduğu ve bu konuda ciddi bir manipülasyon yapıldığı anlaşılmaktadır³²¹.

Türkiye'de sınır kapılarının açılışı için lobi yapanların iddia ettikleri bir diğer konu ise turizmdir. Özellikle Türk Ermeni İş Konseyi Başkanı Noyan Soyak'a göre Ermenistan'a sınır kapılarının açılışından sonra Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğusu Ermeni turist akımına uğrayacaktır. Soyak, bu iddiasını şu sözleriyle ifade etmektedir³²²: “Eğer sıcak bir hava oluşursa, bu Türkiye'ye her yıl en az 30-40 bin Ermeni gelmesi demektir. Bu da Doğu ve Güneydoğu'ya sırf Ermeni turistlerden 180 milyon dolar kazandırır... Ermeniler, Kayseri, Adana, İskenderun, Mersin, Diyarbakır, Malatya, Elazığ, Antep, Maraş, Van gibi geçmişte atalarının yaşadığı, anayurt olarak gördükleri yerleri gelip görmek istiyorlar. Biri köyde ayran içmek istiyor, diğeri hiç

---

³¹⁷ Sedat Laçiner, “**Ermenistan-Türkiye İlişkilerinde Sınır Kapısı Sorunu ve ilişkilerde Ekonomik Boyut**”, Ermeni Araştırmaları, C: 2., Sayı: 6, Yaz 2002, s. 43.

³¹⁸ Türk-Ermeni İş Konseyi Başkanı Noyan Soyak iki ülke arasındaki ticaret hacminin 500 milyon dolar olacağını iddia etmektedir.

³¹⁹ Orhan Yıldırım, “**ihracatçılar Ermenistan Kapısının Açılmasını istiyor**”, Zaman Gazetesi, 12 Ocak 2002.

³²⁰ <http://www.armeniaglobe.com/p/14/f05a0c4085c6.html?id=e85dc3> 01.09.2005.

³²¹ Laçiner, “**Ermenistan-Türkiye ilişkileri...**”, s. 44.

³²² Neşe Düzel, “**Ermenilerin Toprak Talebi Yok**”, Radikal Gazetesi, 26 Şubat 2001, Naklen, Laçiner, “**Ermenistan-Türkiye ilişkileri...**”, s. 45.

Muş'u görmemiş, doğma büyüme Amerikalı ama Muş elması yemek istiyor, bir başkasının dedesi Urfalı, Urfa kebabı yemek istiyor, bir diğeri Ermeni kilisesini gezmek istiyor. Böyle bir turizm gerçekleşirse, Elazığ'da bir Hilton, Diyarbakır'da bir Hyatt Regency'nin açılması hayal değildir". Noyan Soyak'ın iddiası eğer doğru ise, yani 35 bin Ermeni turist Türkiye'ye 180 milyon dolar bırakacaksa, 2004 yılında Türkiye'ye tatile gelen yaklaşık 15 milyon turist Türkiye'ye 75-80 milyar dolar döviz bırakması gerekirdi. Noyan Soyak'ın 180 milyon dolarlık hayali olan Ermeni turist iddiasına oldukça tutarlı bir yaklaşımla Ermeni Araştırmaları üzerine çalışmalar yapan Sedat Laçiner şöyle cevap vermiştir³²³: “Kendisi iş adamı olmasına karşın Soyak'ın aritmetiğinin ve ticaret yaklaşımının bu kadar zayıf olması şaşırtıcıdır. Her şeyden önce Kebab ve Muş elması bu kadar pahalı mıdır ki 30-40 bin turist 180 (milyon) bin dolar gelir getirsin? 30-40 bin Ermeni'nin her yıl sadece Muş elması yemek, dedelerini yad etmek için Muş'un dağlarına gelmesi olası gerektir. Böylesine büyük bir geliri Ermenistan'ın bu kadar az bir Ermeni turistle sağlayamadığı hatırlanacak olursa bu kişilerin Türkiye'ye 200 milyon dolara yakın bir miktarı bırakamayacakları açıktır. Ayrıca Türkiye'nin sınırları dünyanın her tarafındaki tüm Ermenilere her zaman açık olmuştur ve halen de açıktır ve isteyen her Ermeni yılın her mevsiminde Şanlıurfa'ya gelip kebab yiyebilmektedir. Fakat Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da henüz 180 milyon doları gören olmamıştır. Bu noktada akla gelen soru “Acaba Ermeniler elma ve kebabın yanında bir de soykırım iddialarının Türk halkınca tanınmasını mı istiyorlar, soykırımsız Muş elması yiyemiyorlar mı?” oluyor. Sınır kapılarının açılması durumunda Türkiye'nin Ermenistan'dan hayvan ve hayvancılık ürünlerinin yanı sıra alüminyum ve hurda alabileceğini kaydeden uzmanlar, Ermenistan'ın ise Türkiye'den sanayi ürünleri alabileceğini belirtmektedirler. Ermenistan'dan alınan ürünlerin sınır bölgesinde değerlendirilmesi mümkün olmadığı gibi, bu ülkeye satılan malzemeler de sanayinin yoğun olduğu bölgelerden temin edileceğinden Ermenistan'la sınırın açılması bölge halkına (Kars, Ardahan, Iğdır, Ağrı ve Erzurum) düşük hacimli bir sınır ticareti ve yine düşük düzeyde konaklama harcamaları dışında bir getiri sağlamayacaktır³²⁴.

³²³ Laçiner, “Ermenistan-Türkiye ilişkileri...”, s. 45-46.

³²⁴ **Millet Dergisi**, 7 Temmuz 2003, Sayı: 38, s. 10.

Aylık asgarî ücretin 9 dolar, emeklilik maaşının 7,5 dolar, orta düzeyde bir Ermeni'nin aldığı maaşın yaklaşık 40 dolar civarında³²⁵ seyrediyor olması, Ermenistan ekonomisinin sadece Kars, Iğdır hatta Erzurum ekonomileri ile dahi boy ölçüşemeyecek bir düzeyde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Olası sınır ticaretinde Kars, Ardahan, Iğdır, Ağrı ve Erzurum ekonomileri olumlu yönde etkilenmeyecektir. Özellikle Kars şehrinin sınırı paylaştığı Gümrü ve Tanin bölgelerinin de, Kars'ta olduğu gibi tarım ve hayvancılıkla uğraştığı göz önüne alındığında, sınır kapısının açılması sadece Kars'ta değil Iğdır, Ağrı, Erzurum gibi şehirlerde tarım ve hayvancılıkla uğraşan kesim için büyük zararlara yol açacaktır.

Sınır kapılarının açılması tartışmalarında göz ardı edilen bir diğer önemli konu ise, 'sınır ticareti' ile 'sınır kapısı' kavram ve konularının karıştırılıyor olmasıdır. 'Sınır ticareti' özel bir dış ticaret şeklidir ve her sınır bölgesinde yapılmaz³²⁶. Zaten yapılmış olsa bile söz konusu ticaretin bölge şehirleri üzerinde olumlu, hissedilir bir etkisi olamaz. Bölge şehirlerine önemli bir katkı sağlamış olsaydı, İran ve Gürcistan'la gerçekleştirilen ticaret yüzünden bölge şehirleri bugün olduklarından çok farklı konumda olurlardı. Transit taşımacılık sektörü için de Gürcistan ve İran örnekleri tekrarlanabilir. Ermenistan ekonomisini rahatlatacak güç Türkiye'dir.

Erivan yönetimi, Ankara'ya karşı açıkça saldırgan bir tavır içerisine girmesine rağmen, Ankara, Eylül 1991 'de incelemelerde bulunmak üzere Kafkasya ve Türkistan (Orta Asya) ülkelerine heyetler yollarken, Ermenistan'ı ihmal etmemiştir³²⁷. Hatta Karadeniz'e kıyısı olmamasına rağmen 1993 yılında Erivan, Türkiye tarafından Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne kurucu üye olarak davet edilmiştir³²⁸. Bu dönemde enerji sıkıntısı çeken Ermenistan'ın ihtiyacını kendi elektrik ağından gideren Türkiye, Ermenistan Cumhuriyeti'nin sergilediği olumsuz tavırlara rağmen sınır ticaretine izin vermiştir³²⁹. Öyle ki, Erivan'ın Karabağ'a yönelik işgal süreci içerisinde Türkiye, kendi iç kamuoyundaki yoğun olumsuz tepkilere karşı, Ermenistan'a 100 bin

³²⁵ <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale62.html> 02.09.2005.

³²⁶ Laçiner, "Ermenistan-Türkiye İlişkileri...", s. 46.

³²⁷ TUSAM Türkiye-Ermenistan İlişkileri Raporu, Ankara, 2004, s. 2.

³²⁸ Ünal Çeviköz, "Uluslararası İlişkilerde Yeni Dengeler" Görüş, Ağustos - Eylül 2001, sa: 48, s. 11.

³²⁹ Cabbarlı, "Bağımsızlık Sonrası Ermenistan...", s. 88.

ton buğday yardımında bulunmuştur. Ankara yönetiminin Erivan'a sınır kapılarını açması, Ankara'dan daha çok Erivan'a yarayacaktır. Şöyle ki:

- Sınır kapılarının açılmasıyla Doğu Anadolu'nun kalkınacağı yönünde Türkiye'de azınlık sayılabilecek bazı çıkar grupları tarafından ciddi bir lobi faaliyeti ve manipülasyon yapılmaktadır. Oysa, Türkiye-Ermenistan arasındaki iyi ekonomik ve siyasal ilişkilerden en fazla çıkarı olacak olan taraf Ermenistan'dır.

- Ticarî anlamda Türkiye'nin Ermenistan'a sınır kapılarını açması Türkiye'nin Orta Asya'ya transit geçişinde Türkiye'ye olağanüstü bir katkı sağlamayacağı gibi bu geçişten asıl faydalanacak olan Ermenistan ekonomisidir.

- Ermenistan'ı Batı'ya entegre edecek en kısa yol Türkiye'dir. Ermenistan için ihracat-ulaştırma ve Türkiye'deki limanları ve karayollarının kullanımı açısından en büyük avantajı Erivan yönetimi sağlayacaktır. Türkiye'nin Orta Asya'ya transit geçişinde Gürcistan ve İran gibi alternatifleri bulunmaktadır. Dolayısıyla ikili ilişkilerde Türkiye'ye karşı Ermenistan tarafından olumlu dış politik sinyaller gelmelidir.

- Ermenistan'ın tarım ve hayvancılığa dayalı ekonomik potansiyeli özellikle Türkiye sınırına yakın bölgelerdeki şehirler olan Kars, Iğdır, Ardahan, Erzurum ve Ağrı'da geçimini tarım ve hayvancılıktan sağlayan üretici kesim için ağır ekonomik zarar getirecektir. Ermenistan'dan girecek olan ucuz tarım ve hayvan ürünleri Doğu Anadolu üreticisini Türkiye şartlarında zor durumda bırakacaktır.

- Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik düşmanca tavırlarını terk etmesi Ermenistan halkı için gerek ekonomik, gerekse siyasal anlamda rahatlık sağlayacaktır. Erivan yönetiminin Ankara'ya yakınlaşması, özellikle Türk yatırımcıların Ermenistan'da yatırıma yönelik güvenini artıracak ve bu güven Ermenistan'ın kapalı olan fabrikalarının Türk yatırımcılar tarafından açılmasını ve yeni yatırımların teşvik edecektir. Mevcut gelişme Ermenistan'ın en önemli sorunlarından olan işsizliği ve en büyük kan kaybı olan “göç”ü durduracaktır.

- Ermenistan ile Türkiye arasında eğer ilk adımlar Ermenistan yönetiminden gelirse temel politik oluşumunu Taşnak Partisi programıyla Türk düşmanlığı üzerine

yapılandırmış olan Koçaryan yönetimi için de önemli bir reform atağı olacaktır, ikili ilişkiler sonrası Ermenistan'ın yakalayacağı refah düzeyi ve ekonomik gelişmenin rantını Koçaryan yönetimi sahiplenmiş olacaktır³³⁰.

- Koçaryan yönetiminin Türkiye ile ilişkilerini yeniden ele almasında büyük fayda vardır. SSCB'yi parçalamayı başaran bir Batı için Koçaryan'ı yönetimden uzaklaştırmak zaman alsa da zor olmayacaktır. Öyle ki, halihazırda zaten muhalefet hareketini başlatmış olmaları bunun en önemli delillerindendir. Koçaryan'ın son iki yılda değişime uğrayan Azerbaycan ve Gürcistan yönetim değişikliklerini iyi değerlendirmelidir. Ermenistan artık, SSCB ile değil. Batı ile birlikte hareket eden ülkelerle kuşatılmıştır.

Yukarıda ifade edilen bütün bu olumlu gelişmeleri ülke ekonomisinde yakalayabilmesi için Ermenistan'ın yerine getirmesi gereken şartlar vardır. Oysa, Ankara, Erivan ile ilişkilerin geliştirilmesinde Erivan yönetiminden normalde yapmasını istediği şartlar ileri sürmemekte, aksine Erivan yönetiminin yapmaması gereken konuları kendisine sıralamaktadır. Ankara'nın Erivan yönetiminden yapmamasını veya vazgeçmesini istediği konular şunlardır:

1. Devlet olarak Ermenistan ve dünya genelinde diğer Ermeniler tarafından, Türkiye'ye yönelik olarak dillendirilen sözde “soykırım” iddialarından, tazminat ve toprak taleplerinden vazgeçilsin.

2. Ermenistan Parlamentosu'nun 23 Ağustos 1990'da kabul ettiği Bağımsızlık Bildirgesi'nin 11. maddesinde, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi için “Batı Ermenistan” ifadesine yer verilmiş, aynı zamanda sözde “Ermeni Soykırımı”nın uluslararası alanda tanınması çabaları vurgulanmıştır. Söz konusu ifadeler Bağımsızlık Bildirgesi'nden çıkartılsın. Bu yöndeki çalışmalardan vazgeçilsin.

3. Ermenistan Anayasası'nın 13. maddesinin 2. paragrafında, Devlet Arması'nda Ağrı Dağı'nın da bulunduğu kayıt altına alınmıştır. Söz konusu hükmün Anayasa metninden çıkartılması zorunludur. Bu hayalden vazgeçilsin.

---

³³⁰ http://www.orkun.com.tr/asp/yazi.asp?makale_Nu=!P*R.02.09.2005.

4. Ermenistan yönetimi, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırı belirleyen 1920 tarihli Gümrü ve 1921 tarihli Kars Antlaşmaları'nın yürürlükte olmadığı iddiasını hala savunmaktadır. Bu iddialardan vazgeçilsin.

5. Ermenistan yönetimi, yaklaşık yüzde 20'sini işgal etmiş olduğu Azerbaycan topraklarından çekilsin ve Azerbaycan-Nahçıvan koridorunu açsın, sayı olarak 1 milyonun üzerinde olan Kaçgin'in (Azerbaycanlı Türk göçmenlerin) yurtlarına dönmesi sağlansın, dolayısıyla Azerbaycan'a yönelik işgalci politikadan vazgeçilsin. Yukarıda sıralananlara Ermenistan “bunlar benim vazgeçilmezlerim” olarak bakarsa ve Ermenistan'ın söz konusu bakışına rağmen Ankara, sırf Batı böyle istiyor diye sınır kapılarını Ermenistan'a açarsa, Kıbrıs yarısından sonra dış politikasında gelecekte tarih sayfalarında yerini alacak olan ikinci büyük yarayı da açmış olacaktır³³¹.

Türkiye-Ermenistan ekonomik ilişkilerinin gerçekleşmemesi, iki ülke için de son derece zor bir durum teşkil etmektedir. Gürcistan ve İran aracılığıyla dışa açılabilen Ermenistan için Türkiye, özellikle Batı ile ilişkilerinde büyük bir açılım yaratabilecektir. Türkiye için de Ermenistan'a komşu iller bakımından ilişkiler bir an önce normal bir hale gelmelidir, iki tarafın da bu konuda aynı istekleri olmasına rağmen politik sorunlar ya da daha açık bir ifade ile Dağlık Karabağ sorunu, iki ülkeyi hatta bir açıdan tüm Kafkasya'yı kilitlemektedir. Ermenistan ile tarihi sorunlar iki ülke arasındaki ilişkilerde bir engel gibi görünmekle birlikte, Koçaryan gibi Türkiye'nin karşısında görünen bir lider bile, radikal politikalarına rağmen yeni yaklaşımlara, dostane ve barışçı politikalara ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır.

e) Türkiye'deki Hükümetler ve Siyasal Partilerin Ermeni İlişkilerine Bakışı

Transkafkasya, Türkiye açısından son derece stratejik bir konumda olup, Türkiye'nin yeniden oluşan Türk dünyası ile coğrafi bağlantısı bu bölgesel kanal ile gerçekleşmektedir. Azerbaycan, en yakın olunan, Gürcistan, bölgedeki dengelerde Türkiye için en stratejik konumda bulunan ve nihayet Ermenistan ise, tarihe dayanan sorunların bulunduğu ve bölgede aramızda tek gerginlik ve soğukluk bulunan ülkedir. Bölge ile ilgili bu görüş hala değerini korumaktadır.

---

³³¹ http://www.orkun.com.tr/asp/yazi?makale_Nu=!P*R. 02.09.2005.

Türkiye'nin dış politikasında, bağımsızlıklarını yeni kazanan Türk cumhuriyetleri ve kuzeyinde meydana çıkan üç yeni cumhuriyet, değişiklik gereğini de doğal olarak zorunlu kılmaktadır. Kuşkusuz dış politikanın oluşturulması ve yürütülmesi açısından dikkate alınması gerekenler, cumhurbaşkanı, meclis, hükümet ki burada da özellikle başbakan ve dış politikayı hazırlayan dışişleri bakanlığı ve bu kurumun başı dışişleri bakanıdır. Söz konusu organların ya da kişilerin konuşmaları, beyanları, açıklamaları, hem ülke içinde hem de dışında Türkiye'nin dış politikası açısından bir gösterge teşkil etmekte ve bağlayıcı olmaktadır. Türkiye'nin bu resmi söylemini oluşturan mekanizmalarda yer alan kişilerin mensup oldukları siyasal partiler ve bunların programları ve açıklamaları da birçok konuda olduğu gibi, dış politikada da dikkate alınması gereken belgelerdir. Siyasal partilerin programları ve seçim beyannameleri halkın beğenisini ve güvenini kazanmaları açısından önemli bir araç olup, söz konusu belgeler, seçimler yoluyla bir nevi halk oylamasına sunulmuş olmaktadır. Türkiye'nin Transkafkasya ile ilgili olarak gerçekleştirdiği dış politika açısından bu boyutların ele alınmasında fayda vardır.

Türkiye'deki siyasal parti programlarına bakıldığı zaman, 1990 sonrası dönemde yine öncesinde olduğu gibi barışçı, ama eskisinden farklı olarak daha aktif bir dış politika hedeflendiği görülmektedir. Örneğin Atatürk'ün kurduğu ve dış politika açısından her zaman bu çizgiyi izleyen CHP, ulusal güvenlik ve dış politikayı değerlendirirken “kişilikli dış politika” şeklinde bir altbaşlık kullanmaktadır. Artık köklü bir değişiklik gereğini vurgulayan parti bu bölümde, “...Türkiye artık dış politika kalıplarını değiştirmek zorundadır. Edilgin ve arka planda kalan bir dış politika yerine, Türkiye'nin uluslararası ilişkiler sistemini ve çevresini etkilemeye yönelik yapıcı, olumlu bir dış politika yürütmeye gereksinimi vardır.”demektedir³³². Bu söyleme bakıldığı zaman CHP'nin eski dış politika anlayışında önemli bir değişme istediği görülmektedir. Türkiye, eskiden olduğu gibi bölgede sadece iyi komşuluk ilişkileri isteyen bir devlet olmanın dışında, bölge dinamiklerinde belirleyici olan ve bulunduğu coğrafyada dünyanın daha fazla dikkate aldığı bir devlet olmanın planlarını yapmaktadır.

---

³³² CHP'nin parti programı ve yaklaşımları ile ilgili detaylı bilgi için bkz:<http://www.chp.org.tr>. 03.09.2005.

12 Eylül 1980 İhtilali'nin ardından iktidara gelen ve birçok anlayışı biraraya getiren yeni bir parti olan Anavatan Partisi, sözü edilen “aktif dış politika” anlayışını ilk ortaya atan ve bunu iktidarları döneminde uygulayan parti olmuştur. Parti Programı'nda bu konu, şu şekilde ortaya konulmuştur: “...Türkiye siyasi, askeri ve iktisadi işbirliği yönünde mensubu bulunduğu Batı dünyası ile ilişkilerinde, savunma ihtiyaçları yanında iktisadi gelişme ve kalkınmasını hızlandıracak ve menfaatleri dengeleyecek daha aktif bir rol oynamalıdır.”³³³ Anavatan Partisi'nin programında öncelikle Türkiye'nin Batı dünyasının ayrılmaz bir parçası olduğu ve en önemli müttefikin Batılı devletler olduğu belirtilmiştir. Bu düşüncenin ardından özellikle ekonomik çıkarlar doğrultusunda ve yine ülkenin önemini arttıracak şekilde aktif bir dış politika hedeflenmiştir. Kurucusu Turgut Özal, iç politik ve ekonomik yaklaşımlarında olduğu gibi dış politikada da hızlı ve etkili uygulamalara yönelmiştir. Anavatan Partisi, iktidara geldiğinde Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı görevinde bulunan ve bir süre Özal ile çalışan büyükelçi Ercüment Yavuzalp, Özal'ın dış politikayı basit bir konu olarak gördüğünü ve aktif olmak uğruna risk almaktan çekinmediğini belirtmiştir³³⁴.

Parti programlarının dış politika konusundaki bölümleri genellikle dış politika açısından genel bir yaklaşımı ortaya koymakta ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana izlenen dış politika anlayışının günümüze uyarlanması gereği üzerinde durmaktadır. Tüm programlar bu açıdan büyük bir benzerlik göstermektedir. Transkafkasya ile ilişkilerimiz konusunda parti programlarında birkaç cümle ile yetinilmekte ve ilişkilerimizin geliştirilmesi şeklindeki açıklamaların dışında çok somut ve kapsamlı ifadeler görmek mümkün olmamaktadır.

Hükümet Programları'na gelince, buradaki ifadeler de birbirine benzemekte ve birbirini tamamlamaktadır. Bu gelişme de, Türkiye'nin dış politikası bakımından partiler arasında köklü farklılıklar olmadığını göstermektedir. Transkafkasya, Hükümet Programlarında da tek başına bir bölge olarak genelde ele alınmamakta, daha çok Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkiler bağlamında değerlendirilmektedir. Kasım 1991'de iktidara gelen ve Haziran 1993'e kadar görevini

³³³ <http://www.anap.org.tr> 03.09.2005.

³³⁴ Ercüment Yavuzalp, **Liderlerimiz ve Dış Politika Bir Diplomat Gözüyle**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996, s. 324 - 325.

sürdüren VII. Demirel Hükümeti'nin programı, bu konudaki ilk anlayış ve yaklaşımları ortaya koymuştur. Yeni uluslararası konjonktürde Türkiye'nin dış politikası hakkında genel ilkelerin konduğu programda, SSCB ile olan dostluk ilişkileri ve işbirliğine vurgu yaptıktan sonra, dil ve kültür yakınlığı bulunan Kafkas ülkeleri ile ilişkilere önem verileceği ilk kez burada ifade edilmiştir³³⁵.

Demirel'in Cumhurbaşkanı olmasından sonra göreve gelen I. Çiller Hükümeti'nin programında, bölgeye yönelik olarak çok kapsamlı fikirler ortaya konmuştur. Programda, bölge ile ilgili olarak “Hükümetimiz, Kafkasya 'da bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkelerle eşitlik ve iyi komşuluk ilkelerine saygı temelinde ilişki geliştirmeye özen gösterecektir.”³³⁶ denmekte, ayrıca Azerbaycan-Ermenistan çatışması ile ilgili olarak, “Dost ve kardeş Azerbaycan'a yönelik saldırıların durdurulması, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki anlaşmazlığa Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunması ve insan haklarına saygı temelinde barışçı bir çözüm bulunması yolundaki girişimlerimizi kararlılıkla sürdüreceğiz.”³³⁷ şeklinde bir yaklaşım sergilenmektedir. Program içinde Gürcistan ve Azerbaycan ile ilişkilere dikkat çekilmekte ve KEİÖ'ye değinilmektedir. Çiller'in 6 Mart 1996'ya kadar süren görevi boyunca hazırlanan hükümet programlarında iç ve dış konjonktüre uygun olarak bölge ile ilgili görüşler sunulmuştur. Çiller'in 2.hükümetinin programında, ilk defa Hazar Denizi petrolünün taşınması, erken petrol konusu, Bakü-Ceyhan ana boru hattı projesindeki gelişmeler ve Türkiye'nin bu konulara yönelik bölgesel dengeleri kullanması hakkındaki politikaları açıklanmıştır³³⁸.

Daha sonra Mesut Yılmaz'ın 6 Mart 1996-28 Haziran 1996 tarihleri arasındaki hükümetinin programında, Türkiye'nin Orta Asya ve Azerbaycan ile ilişkilerinin derinleştirilmesine vurgu yapılmış, Azerbaycan-Ermenistan arasındaki sorunların ve Çeçenistan ihtilafının sona erdirilmesi için yapıcı gayretlerin süreceği açıklanmıştır³³⁹. Bu hükümetin ardından kurulan ve Türkiye'de Necmettin Erbakan'ın ilk defa başbakanlığa geldiği koalisyon hükümetinde de farklı bir yaklaşım sergilenmemiştir. Bu

³³⁵ “VII.Demirel Hükümeti Programı (21.11.1991-25.06.1993)”, <http://www.tbmm.gov.tr> 03.09.2005.

³³⁶ “I.Çiller Hükümeti Programı (25.06.1993-05.10.1995)” <http://www.tbmm.gov.tr> 04.09.2005.

³³⁷ A.y

³³⁸ “II.Çiller Hükümeti Programı (05.10.1995-30.10.1995)” <http://www.tbmm.gov.tr> 04.09.2005.

³³⁹ “Yılmaz Hükümeti Programı (6-3.1996-28.6.1996)”, <http://www.tbmm.gov.tr> 05.09.2005.

hükümetin programında bölge ile ilgili şu ifadeler kullanılmıştır: “...güçlü ilişkiler içinde bulunduğumuz Kafkas ve Orta Asya Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerimize yeni bir boyut gelecektir. Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ile Avrupa arasındaki ilişkilerin güçlenmesinde önemli bir rol oynama imkanı bulacaktır.” Ayrıca bu programda, ECO ve KEİÖ gibi bölgesel açıdan önemli yapılarla ilişkilerin geliştirilmesi hususuna da dikkat çekilmiştir³⁴⁰.

11 Ocak 1999'da göreve gelen Ecevit'in başbakanlığındaki DSP-ANAP-DYP koalisyon hükümetinin programına bakıldığında, dış politika konusunda diğer programları izleyen bir yaklaşım sergilenmiş ve bölge ile ilgili olarak 2 konuya, Azerbaycan-Ermenistan çatışması ve petrole vurgu yapılmıştır. Programda, “... Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından koşulsuz çekilmesi ve Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki sorunların barışçı yoldan çözülmesi için gerekli girişimler Hükümetimiz döneminde de sürdürülecektir, “denerek bölgedeki Azeri yakınlığımız vurgulanmıştır. Diğer yandan, Hükümetimiz, Avrasya enerji koridorunun gerçekleştirilmesi ve Bakü-Ceyhan boru hattı projesinin kesinleşmesi için sürdürülen çabaların takipçisi olacaktır.” şeklinde programa konan bir ifade, Türkiye için petrol boru hatları konuşmanın önemini ortaya koymuştur³⁴¹.

DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümetine gelince, bu 3 parti arasındaki koalisyon protokolü de, bölge açısından dikkate alınması gereken bir belgedir. Bunun en önemli nedeni milliyetçilik açısından Türkiye'nin en önemli partisinin üstelik tarihindeki en fazla oy alarak meclise girmiş olması ve böylesi güçlü bir konumda hükümet ortağı görevini üstlenmesidir. Bu protokolde, Hükümetimiz, “Türk Cumhuriyetleri ile ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal alanlarda işbirliğini geliştirmeye yönelik aktif ve istikrarlı bir politika izleyecektir.” şeklinde iddialı olmayan bir ifade kullanılmıştır. Bu protokolda, KEİÖ'ye üye ülkelerle ve özellikle Rusya ile olan ilişkilerin çok yönlü şekilde geliştirilmesine vurgu yapılmıştır. Bu protokolda, bölge ile ilgili son olarak Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan'a yönelik politikalarına değinilmiştir. Bu doğrultuda, Ermenistan ile ilişkilerin düzelmesinin koşulunun, Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesi ve

³⁴⁰ “Erbakan Hükümeti Programı 28.6.1996-30.6.1997”, <http://www.tbmm.gov.tr> 06.09.2005.

³⁴¹ “IV.Ecevit Hükümeti Programı(11 Ocak 1999), <http://www.tbmm.gov.tr> 06.09.2005.

Türkiye'ye karşı uluslararası alanda yürüttüğü düşmanca kampanyalardan vazgeçmesi şeklinde olduğu açıklanmıştır³⁴². Hükümet Programı da bu doğrultuda hazırlanmış ve aynı konulara vurgu yapılmıştır.

14 Mart 2003'te göreve gelen Recep Tayyip Erdoğan Başkanlığındaki AKP Hükümeti, Ermenistan ile siyasi ilişki kurabileceğinin sinyallerini vermiştir.

Türkiye'nin diplomatik ilişki kurmadığı Ermenistan'ın Devlet Başkanı Robert Koçaryan'a “ortak bir komisyon kurarak soykırım iddialarını inceleme” önerisini içeren bir mektup³⁴³ gönderen Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, “Önce ikili ilişki kuralım, sonra komite kurulabilir” yanıtını almasının ardından köklü bir politika değişikliğinin işaretini verdi. Erdoğan, Milliyet yazarlarının sorularını yanıtlarken, iki ülke ilişkilerinde yeni bir dönem başlatabilecek ara formülü de içeren şu görüşleri dile getirmiştir:

“Ermeni meselesinde 'Sadece tarihçiler çalışsın' demiyorum. Siyaset bilimcileri de bunun içine katalım. Siyasetçiler bunun nihai kararını versin. Ama onlar işi belli bir noktaya getirsinler bizim burada. Bir defa burada Ermenistan ne kadar samimi? Varsa arşivlerini açsın. Bizim arşivcilerimiz, gerek Türk Tarih Kurumu, gerek Devlet Arşivleri, hepsiyle yaptığım görüşmede verdikleri bilgi şudur: 'Bizde korkunç belge var. Bunlar bizim sadece tasnifi yapılmış olanlar. Yani basılı olarak belli bir miktarda ulaştıklarımız, bir de ulaşamadıklarımız var. Aynı şekilde TSK da arşivlerini açma noktasında, onlarda da şu anda ciddi bir tasnif çalışması var. Eğer Ermenistan da samimiyse, o da açsın. Üçüncü ülkeler de açsın. Bunun üzerinde tarihçiler, siyaset bilimciler, uzmanlar çalışmalarını yapsın. Ondan sonra da siyasetçiler bu işin nihai kararını versin.

Nedir bu nihai karar? Biz tarihimize hesaplaşırız. Onlar tarihleriyle hesaplaşmaya hazır mı? Olay bu. Biz burada bir dönemi bir kenara itip bir başka dönemi sahiplenmek gibi bir derdin içinde değiliz. Biz ecdadını inkar eden değil, ecdadıyla övünen bir milletiz. Bu noktada bizim bir sıkıntımız yok. Biz burada rahatız. Kalkıp da tehciri bir 'soykırım' olarak ifade etme yanlısına düşenlerle bir arada

³⁴² “V.Ecevit Hükümeti Koalisyon Protokolü(DSP-MHP-ANAP)”,<http://www.tbmm.gov.tr> 06.09.2005.

³⁴³ Recep Tayyip Erdoğan'ın Koçaryan'a yolladığı mektup ve yanıtının tam metin için bkz Ekler.

olmamız mümkün değil. Her ülkede gerçekleşmiş olan, dünyadaki tarih boyunca olan olaylardır. Tehcirin olmadığı dünyada ülke şu anda... En gelişmiş ülkelere bakın, tarihini incelediğiniz zaman orada da tehcirleri göreceksiniz. Her yerde oldu.

Yalnız Koçaryan'ın yazısında bir şey var. Koçaryan orada, artık bize kendine göre bir şey hatırlatmak istiyor. Yani işi 'Bu siyasetçilerin işidir' gibi bir noktaya götürüyor. Biz siyasetçinin işinin ne olduğunu çok iyi biliyoruz. Halbuki siyasetçiye altyapı oluşturan birtakım vardır. Bu takım nedir? Tarihçidir, siyaset bilimcidir, arşiv işleriyle uğraşan uzmanlardır. Bunlar çalışmayı yapar. Getirir önümüze, biz kararımızı veririz. Ama kalkıp da bu işlere girişmeden, 'pat' diye sıradan bir olay gibi geliyor karşımıza. Nedir, 'Hemen kapılar açılmalı.' Şu an dünyada birbiriyle çok farklı olan, hatta düşman olan ülkeler bile birbirine (sınır kapılarını) açıyor. Tamam da, sen bu konuda daha benden kapı açma talebinde bulunurken, dünyada soykırım mücadelesini, bu lobileri oluşturma şeyini niye sürdürüyorsun? Ben senden iyi bir niyet göreyim. Erivan-İstanbul hava hattını açtık. Bizim gelir gelmez attığımız adımlardan biri bu.

Mesela şu anda Ermeni vatandaşlarımla benim aramda bir sıkıntı yok. Açılışlarına davet ediyorlar, katılıyorum. Görüşme talepleri oluyor, görüşüyorum. Onlardan da benim partimin yönetimlerinde olan vatandaşlarım var. Mesela Kültür ve Turizm Bakanı'mız Atilla Bey'e talimat verdik, Akdamar Adası'ndaki kilisenin restorasyonu. Bütün tahsisler yapıldı, herhalde ilgili çalışma başladı. Ben kendisine (Atilla Koç) Ermeni Patriği ile de temas kurmasını söyledim. Onlar orada bu yapılacak olan restorasyon çalışmalarında size ilgili bir mimarı versinler. Çünkü orada bazı dedikodulara, 'Eserimizi şöyle bozdular, şöyle yaptılar' gibi bir şeye fırsat vermeyelim. Bunlar bizim olumlu yaklaşımlarımız, mesajlarımız. Tabii karşı taraftan da bu tür bazı mesajları almamız lazım. Ermeni soykırımı ile ilgili bu konuyu bir defa dünyada, meclislerde bunu yapmak suretiyle dünyayı bu konu etrafında toparlaması, bunu çirkin buluyoruz.

Bunlar birinci derecede BM'nin sorunu. BM Güvenlik Konseyi bu konuda kararını vermiş zaten. Bu kararı verdiği halde bunlar bu karara hala uymuyor. Aynı şekilde geçenlerde yine Avrupa Konseyi'nde alınan son karar biliyorsunuz, yine Ermenileri (Karabağ'da) işgalci olarak kabul etmiştir. Burada da 'Bakın bu tür işgalleri

de kaldırmıyorsunuz” diye kendilerine söylüyoruz. Son zamanda, mesela artık Kars Anlaşması'yla ilgili konularda pek bir direnemiyorlar. Daha olumlu bir noktaya gelmeye başladılar. Ben mektubu bunun için yazdım. Bir yandan siyasi ilişki kurulabilir. Bir yandan da çalışmalar devam edebilir³⁴⁴.”

Başbakan Erdoğan, “tarihi tarihçilere bırakalım” derken, bu süreçle Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi arasında “ille de bir Çin Seddi olmadığını” belirtmiştir. Bu ikinci sürecin başlayabilmesi için Ermenistan'ın bazı iyi niyet adımları atması gerektiğini vurgulamaktadır.

7. TÜRKİYE ERMENİ İLİŞKİLERİNDE 2002 YILI GELİŞMELERİ

2002 yılı Türk ve Ermeni Dışişleri Bakanlarının en fazla bir araya geldikleri yıl olmuştur. Bakanlar bazı uluslararası toplantılardan yararlanarak, Mayıs'ta Reykjavik'te,³⁴⁵ Haziran'da İstanbul'da³⁴⁶ ve Eylülde NewYork'ta görüşmüşlerdir. Bu toplantılarda, Türkiye Karabağ sorununun çözümüne öncelik verirken, Ermenistan Türkiye ile diplomatik ilişkilerin kurulması ve kara sınırının açılmasına önem vermiştir. Bu toplantılarda bir ilerleme sağlanmamış olmakla beraber, özellikle Ermeni tarafı, bu görüşmelerin devamından yana olduklarını çeşitli kez dile getirmiştir. Ancak, Türkiye'deki genel seçimler ve Ermenistan'daki devlet başkanlığı seçimleri dışişleri bakanları toplantılarının kesilmesine neden olmuştur.

Ermenistan Dışişleri Bakanı 2002 yılı içinde her vesileyle Türkiye ile önkoşulsuz diplomatik ilişki kurulmasını ve iki ülke arasındaki kara sınırının açılmasını istediklerini dile getirmiştir. Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmaması ve sınırın kapalı olması; Ermenistan'ın Karabağ'ı ve diğer Azerbaycan topraklarını işgal etmiş bulunmasının, Türkiye'ye karşı soykırım iddiaları ileri sürmesinin ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve sınırlarının dokunulmazlığını resmen tanımak istemesinin bir sonucudur. Ermenistan ile önkoşulsuz diplomatik ilişki kurulduğu ve sınırlar açıldığı takdirde Ermenistan'ın yukarıda saydığımız sorunların çözümü için gayret göstermesine

³⁴⁴ <http://www.milliyet.com/2005/04/29/siyaset/axsiy01.html> 10.09.2005.

³⁴⁵ Ömer E. Lütem, “**Olaylar ve Yorumlar**”, Ermeni Araştırmaları, Sayı: 5, s. 25-27.

³⁴⁶ Lütem, “**Olaylar ve Yorumlar**”, Ermeni Araştırmaları, Sayı: 6, s. 7-9

gerek kalmayacaktır. O nedenle önkoşulsuz diplomatik ilişki kurulması Türkiye'nin çıkarlarına aykırıdır.

7.1. Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ermeni sorunu, Ermeniler ve Ermenistan konularında Türkiye'de araştırma yapan bilim adamları ve yazarları bir araya getirmek, bu konuları çeşitli yönleriyle tartışmak ve üzerinde görüş birliği olan hususları içeren bir bildirge yayınlanmasını sağlamak üzere 20-21 Nisan 2002 tarihlerinde Ankara'da, Cumhurbaşkanı Sayın Ahmet Necdet Sezer'in yüksek himayelerinde, konu ile ilgili Türk bilim adamları ve yazarların davet edildiği bir "Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi" düzenledi. Kongreye tebliğ sunuldu. Kongre, katılanların ve tebliğlerin sayısı itibarıyla, bu konuda Türkiye'de yapılan en büyük toplantı oldu. Tebliğ sayısı dikkate alındığında ise, muhtemelen dünyada bir rekor oluşturdu³⁴⁷. Kongreye gösterilen bu rağbet Ermeni araştırmaları alanında Türkiye'de büyük bir ilginin mevcut olduğunu ortaya koydu³⁴⁸.

7.2. Talat Paşa'nın Ölümünün 81. Yıldönümünde Uluslararası Teröre Bir Bakış Sempozyumu

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'nün, İstanbul Üniversitesi ile birlikte 15 Mart 2002 tarihinde İstanbul'da Para Palas Otelinde, Kültür Bakanı Sayın İstemihan Talay'ın himayesinde düzenlediği bu sempozyuma beş Türk ve altı yabancı bilim adamı katılarak tebliğler sundular.

Sunulan tebliğlerin özgünlüğü yanında bu sempozyumun dikkati çeken diğer bir yönü yabancı katılımcıların sayısının fazla olması ve yabancı katılımcılardan bazılarının ilk kez bu konuda söz almalarıdır. Son yıllarda Ermeni sorunundaki gelişmeler sadece

---

³⁴⁷ Kongreye 130'un üzerinde bilim adamı ve yazar katılmış ve çeşitli konuları kapsayan 115 adet tebliğ sunulmuştur. Tebliğ verenlerin büyük çoğunluğu (17 profesör, 23 doçent, 37 yardımcı doçent ve 11 diğer öğretim görevlisi) üniversitelerimiz mensubudur. Ayrıca 21 yazar ve 6 emekli büyükelçi tebliğ sunmuşlardır. Kongre, bu konuda şimdiye kadar ülkemizde yapılan en büyük toplantıdır.

³⁴⁸ Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", Ermeni Araştırmaları, Sayı: 5, Bahar 2002, s. 25.

Türk bilim adamlarının değil, yabancıların da bu konuya eğilmelerini özendirdiği görülmektedir³⁴⁹.

7.3. Ararat Filmi

Ermeni asıllı Kanada vatandaşı ve sanat filmleri çevirmekle ün yapmış yönetmen Atom Egoyan'ın “Ararat” (Ağrı Dağı) adını taşıyan bir film çekmesi ve bu filmin sözde Ermeni soykırımını konu alması Türk basınında filmin niteliği hakkında tartışma yaratmıştır³⁵⁰. Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'nün iki mensubu, Dr. Sedat Laçiner ve Dr. Şenol Kantarcı, filmin senaryosunu esas alarak bu konuda derinliğine bir inceleme yaptılar ve “Ararat: Sanatsal Ermeni Propagandası” başlığını taşıyan bir kitap yayınladılar. Kitapta film, konusu, amacı, verilmek istenilen mesajlar, kullandığı simgeler, finansman, Ermenistan'dan aldığı destek, yönetmen ve oyuncular gibi açılardan incelenmekte ve ayrıca Ermenilerin propaganda amacıyla sinemadan nasıl yararlandıkları, Türkiye karşıtı filmlerden örnek verilerek açıklanmaktadır. Diğer yandan, filmdeki olayların gerçek olaylarla karşılaştırması yapılmakta ve bunların tarihe uygun olmadığı saptanmaktadır. Gerçekten de Egoyan, tarihi olaylar için Amerikan misyoneri Clarence Ussher'in 1917 yılında yayınladığı “An American Physician in Turkey” başlıklı kitabından yararlandığını söylemekte ise de filmdeki başlıca vahşet sahnelerinin Ussher'in kitabında yer almaması Egoyan'ın bunları kendisinin uydurduğunu göstermektedir. Kısaca bu kitap Ararat filminin propaganda için yapıldığını açık bir şekilde ortaya koymuş bulunmaktadır.

Egoyan Ararat filmini, ödül kazanabileceği ümidiyle Cannes Film Festivaline götürmüş, böyle bir olasılık bulunmadığını görünce filmi yarışmadan çekmiş ve yarışma dışı gösterime sokmuştur. Film, iyi eleştiriler almamıştır. Bunun nedeni, yönetmenin kullandığı karışık ve yorucu anlatım tarzı ve filmin gerçeklere uygun inandırıcılığının bulunmamasıdır³⁵¹.

³⁴⁹ Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, Ermeni Araştırmaları, Sayı: 5, Bahar 2002, s. 25.

³⁵⁰ Lütem, **a.g.m.**, Ermeni Araştırmaları, Sayı: 5, s. 26.

³⁵¹ <http://www.eraren.org/index.php?Page=dergiicerikno=285>. 15.09.2006.

7.4. Reykjavik Görüşmesi

Türkiye'nin girişimi üzerine Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan Dışişleri Bakanları, NATO Dışişleri Bakanları toplantısının yapıldığı Reykjavik şehrinde, 15 Mayıs 2002 tarihinde, bir araya geldiler.

Dışişleri Bakanı İsmail Cem, 17 şubat 2001 tarihinde yaptığı bir konuşmada, Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan'ın üçlü bir toplantıda buluşmalarının iki ülke (Azerbaycan ve Ermenistan) arasındaki sorunların çözümüne ivme kazandıracığını ifadeyle üçlü bir toplantı önerisi yapmıştı³⁵². Ancak Ermenistan yetkilileri, Türkiye'nin açıkça Azerbaycan'ın yanında yer almasını, Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmamış olmasını ve üçlü bir toplantının Minsk Grubu'nu fiilen devre dışı bırakması gibi gerekçelerle bu öneriyi kabul etmemişlerdi³⁵³. Bir yıl sonra, aynı hususlar yine ileri sürülebilecek iken Ermenistan'ın üçlü toplantıyı kabul etmesi koşullarda değişiklik olduğunu göstermektedir. Gerçekten de bu öneriyi destekleyen ABD'nin son zamanlarda Kafkaslardaki fiili varlığını arttırmış olması ve bölgenin güvenliği ile yakından ilgilenen Türkiye'nin de daha etkin bir konum kazanması, ayrıca Rusya'nın da bu girişime cephe almaması Ermenistan'ın masaya oturmasının başlıca nedenlerini oluşturmuştur.

Toplantıdan sonra yapılan açıklamada, bakanların güvenlik ve bölgesel işbirliği alanında mevcut sorunların çözüm yollarını tartıştıkları” belirtilmiştir³⁵⁴. Dışişleri Bakanı İsmail Cem ise bu konuda, toplantının Türkiye'nin girişimi ve Azerbaycan ve Ermenistan'ın desteği ile yapıldığını, bunun üç ülkenin dışişleri bakanları arasındaki ilk toplantı olduğunu, Bakanların mevcut güvenlik ve mahalli sorunlar ve işbirliği konularını görüştüğünü, toplantının gelecek için olumlu bir adım teşkil ettiğini, Bakanların, üyesi oldukları Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı çerçevesinde tekrar bir araya gelebileceklerini söylemiştir³⁵⁵.

³⁵² **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 1, s. 34.

³⁵³ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 1, s. 34-35.

³⁵⁴ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=285>, 15.09.2006.

³⁵⁵ **Anadolu Ajansı**, 15 Mayıs 2002.

Toplantıdan sonra Türkiye ve Ermenistan dışişleri bakanları ikili bir görüşme yapmışlardır. Bir gazetenin haberine göre³⁵⁶ İsmail Cem Ermenistan ile diplomatik ilişkiler kurulabilmesi için dört şart öne sürmüştür:

1. Tarihten husumet çıkarılmamalı, Erivan soykırım iddialarını sürdürmeyi bırakmalı, bu konunun tarihçilere bırakılması gerektiğine onay vermeli,
2. Ermenistan Anayasası'nda yer alan Türkiye'den toprak talep edilmesine yönelik madde çıkartılmalı,
3. Yukarı Karabağ sorunu çözümlenmeli,
4. Azerbaycan ile Nahçıvan arasında bir güvenlik koridoru oluşturmalı

Bu haberin, çeşitli Ajans ve gazeteler tarafından tekrarlanması üzerine Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan bir açıklama gereğini duyarak üçlü toplantıda İsmail Cem'in diplomatik ilişkiler kurması için dört şart ileri sürdüğünü yalanlamıştır³⁵⁷. Ermeni Bakan ayrıca, ikili toplantıda Türk-Ermeni ilişkilerini, bunları geliştirme olanaklarını, mevcut engelleri ve bunları aşabilme yollarını görüştiklerini söylemiştir.

Yukarıda belirtilen dört nokta, esas itibariyle, Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişkiler kurabilmesi için bu ülkenin yerine getirmesini beklediği hususlardır. Bunlara Türkiye'nin ön şartları da denebilir³⁵⁸. Bu gibi konuların, bölgesel sorunların görüşüldüğü üçlü toplantıda ortaya atılmasının bir anlamı yoktur. Buna karşın, ikili sorunların ele alındığı Cem-Oskanyan toplantısında, bir “şart” olarak nitelendirilmemiş bile olsalar, gündeme gelmiş oldukları kuşkusuzdur, zira bunlar Ermenistan ile Türkiye arasındaki başlıca sorunlardır.

---

³⁵⁶ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=285>, 15.09.2006.

³⁵⁷ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=285>, 15.09.2006.

³⁵⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 4, s.14-15 ve 24.

Basın haberlerine göre üç ülke dışışleri bakanları, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın kuruluşunun onuncu yıldönümü vesilesiyle İstanbul'da, 25 Haziran 2002 tarihinde, tekrar bir araya geleceklerdir³⁵⁹.

7.5. Dışışleri Şehitlerinin Anılması

Yurtdışında görevli iken Ermeni teröristler tarafından şehit edilen Türk memurları 30 Mayıs 2002 tarihinde Cebeci Asri Mezarlığındaki Dışışleri Şehitliğinde yapılan törenle anılmıştır.

Şehit aileleriyle, içlerinde Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'nün tüm mensuplarının da bulunduğu kalabalık bir izleyici grubunun katıldığı bu törende sırasıyla genç bir dışışleri memuru, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı E. Büyükelçi Ömer E. Lütem, Milli Savunma Bakanı Sabahattin Çakmakoğlu ve Dışışleri Bakanı İsmail Cem günün anlamını belirten birer konuşma yaptılar. Ayrıca Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in bu münasebetle gönderdiği mesajlar okunmuştur³⁶⁰.

7.6. Dışışleri Bakanlarının İstanbul Toplantısı

Türkiye ve Ermenistan Dışışleri Bakanları, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatının kuruluşunun onuncu yıldönümü vesilesiyle İstanbul'da yapılan kutlama toplantısından yararlanarak 25 Haziran 2002 tarihinde bir görüşme yaptılar.

Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan Dışışleri Bakanlarının Reykjavik'te yaptıkları görüşmeden sonra Dışışleri Bakanı İsmail Cem'in aynı bakanların Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı çerçevesinde tekrar bir araya gelebileceklerini söylemesi,³⁶¹ İstanbul toplantısının da üçlü yapılacağı kanısı vermişti. Ancak, Azerbaycan, bir gerekçe göstermeden, İstanbul toplantısına katılmadı. Bir kaynak³⁶² Azerbaycan Dışışleri Bakanı Vilayet Guliev'in başka bir toplantıya gittiği için İstanbul'a gelemediğini yazdıysa da bu, Aliev Başkanlığında büyük bir Azeri heyetinin,

---

³⁵⁹ **Zaman**, 22 Mayıs 2002.

³⁶⁰ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=285>, 15.09.2006.

³⁶¹ Lütem, “**Olaylar ve Yorumlar**”, Ermeni Araştırmaları, Cilt: 2, Sayı:5, Bahar 2002, s. 26.

³⁶² **Turkish Daily News**, 25 Haziran 2002.

İstanbul'da bulunduğu bir sırada, esas itibariyle Karabağ sorununun ele alındığı bir toplantıda, bir Azeri yetkilinin bulunmamasının nedenini açıklamaya yetmemiştir.

İstanbul toplantısında hangi konulara öncelik verileceği hususunda da bir anlaşmazlık bulunduğu görülmüştür. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Cunik Agacanyan bu toplantıda ana konunun Karabağ sorunu değil Türkiye-Ermenistan ilişkileri olacağını söylerken³⁶³ bir haber ajansı³⁶⁴ Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in toplantıda iki ülke arasında diplomatik ilişki kurulması veya ekonomi gibi ikili konuların görüşülmeyeceğini söylediğini yazıyor ve Ankara'nın, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki sorunların aşılmasında Türkiye'nin nasıl bir rol oynayabileceğinin ele alınmasını beklediğini belirtiyordu. Sonuç olarak toplantıda, esas itibariyle, Karabağ sorununun ele alındığı, Dışişleri Bakanı Oskanyan'ın ülkesinin Türkiye ile önkoşul ileri sürmeden diplomatik ilişki kurma arzusunu tekrar ettiği, Türk tarafının ise bu ifadeleri dinlemekle yetindiği anlaşılmaktadır³⁶⁵.

İstanbul toplantısı Türk ve Ermeni Dışişleri Bakanları arasında bir süreden beri yapılan görüşmelerden tarafların neler beklediğine ışık tutmuştur.

Ermeniler için esas amaç, hiçbir taviz vermeden, Türkiye ile diplomatik ilişkilerin kurulması ve sınırların açılmasıdır. Ermeniler, Azerbaycan'ın görüşlerini benimsemediği için Türkiye'nin Karabağ sorununun çözümü çalışmalarında yer almasını istememektedir. Ancak bu hususta ısrar etmenin Türkiye ile aynı masaya oturmalarını engelleyeceğinin bilinci içinde, ikili ilişkiler konusuna öncelik vermeye çalışarak Karabağ sorununun görüşülmesini kabul etmektedirler. Ayrıca Türkiye Karabağ sorunun çözümünde rol oynamaya başlayınca, Azerbaycan görüşlerini çekincesiz desteklemeden vazgeçeceğini ve daha “dengeli” bir tutum alacağını ümit etmektedirler³⁶⁶.

Türkiye ise Karabağ sorunu çözümlenmeden ikili ilişkilerde bir iyileşme sağlanamayacağı noktasından hareketle bu çözüme aktif olarak katılmayı arzulamakta

---

³⁶³ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=82>. 20.09.2006.

³⁶⁴ Ntvmsnbc, 21 Haziran 2002.

³⁶⁵ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=82>. 20.09.2006.

³⁶⁶ Lütem, “**Olaylar ve Yorumlar**”, Ermeni Araştırmaları, Sayı:6, Yaz 2002, s. 7.

ve bu nedenle de Ermenilerin diplomatik ilişki kurma taleplerine değil Karabağ sorununun görüşülmesine öncelik vermektedir. Gerçekten de Karabağ sorununun çözümlenmesi Türk-Ermeni ilişkilerinin gelişmesinin önündeki engellerden birini ortadan kaldıracaktır. Bundan sonra Türkiye ile Ermenistan arasındaki diğer meselelerin, diğer bir deyimle soykırım iddiaları, Türkiye-Ermenistan sınırının değişmezliği ve Türkiye'nin doğu bölgelerinin Ermenistan olarak adlandırılması gibi sorunların bir çözüme bağlanması gerekecek ve diplomatik ilişki kurulması ve sınırların açılması ancak bundan sonra mümkün olabilecektir³⁶⁷.

8. TÜRKİYE ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNDE 2003 YILI GELİŞMELERİ

2003 yılının Ermenistan açısından en önemli gelişmesi, “Başkanlık Seçimleri”dir. Ermenistan Başkanlık Seçimleri 19 Şubat 2003 tarihinde yapılmıştır. Adayların hiçbiri ilk turda seçilmek için gerekli oyu alamadığından 5 Mart 2003 tarihinde ikinci tur yapılması gerekmiş ve beş yıl için Ermenistan’ın Devlet Başkanı olarak Robert Koçaryan oyların % 67,5’ini alarak yeniden Devlet Başkanı olmuştur³⁶⁸.

Koçaryan Taşnakların talebine ve ülkedeki genel yaklaşıma uygun olarak seçim programında Ermeni “Soykırımı”nın uluslararası alanda tanınması için çalışacağını tekrarlamıştı³⁶⁹. Böylelikle Koçaryan’ın seçilmesi önümüzdeki beş yıl içinde Türkiye – Ermenistan ilişkilerinde olumlu adımların atılmasının gecikeceği öngörülmektedir.

Bu arada Türkiye ile ilişkiler konusunda Taşnaklar ile Koçaryan’ın tam bir anlaşma içinde olmadıkları görülmektedir. Taşnak Partisi Büro üyesi Viken A. Hovsepyan bir demecinde, Koçaryan’ın iki yıl kadar önce bir Türk televizyon muhabirine verdiği mülakatta Ermeni toprakları hakkında ciddi yanılgıya düştüğünü³⁷⁰

³⁶⁷ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=82>. 20.09.2006.

³⁶⁸ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=80>. 21.09.2006.

³⁶⁹ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=80>. 21.09.2006.

³⁷⁰ Koçaryan’ın 31 Ocak 2001 tarihinde Mehmet Ali Birand’a verdiği ve 1 Şubat 2001’de Türkçesi Posta, İngilizcesi de Turkish Daily News gazetelerinde yayınlanan mülakata atıf yapılmaktadır. Bu mülakatta Koçaryan Ermenistan’ın Türkiye’den toprak veya tazminat istemek için hukuki dayanağı olmadığını söylemişti.

söylemiş, o zamanlar bu konuyu kamuoyu önünde tartışmaktan kaçındıklarını ancak Koçaryan'la görüşmelerinde memnuniyetsizliklerini dile getirdiklerini, halen bu konudaki duydukları rahatsızlık ve endişelerin büyük ölçüde giderildiğini belirtmiştir.

8.1. “Önkoşul Olmadan” İlişkilerin Normalleşmesi

Daha önce de değindiğimiz gibi, Türkiye ile Ermenistan arasında başlıca üç sorun vardır. Bunlar Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve sınırlarının dokunulmazlığını şimdiye kadar tanımamış olması, Türkiye'ye karşı soykırım suçlamaları ileri sürmesi ve Ermenistan'ın Karabağ'ı ve Azerbaycan'a ait diğer toprakları işgal etmiş olmasıdır. Türkiye Ermenistan'la diplomatik ilişki kurulmasını ve kara sınırının açılmasını bu üç sorunun çözümüne veya çözüm yoluna girmesine bağlamıştır.

Ermenistan ise Türkiye ile diplomatik ilişki kurulmasını ve kara sınırının açılmasını ve böylece ilişkilerinin normalleştirilmesini çok istemekle beraber bu konunun “önkoşul olmadan” gerçekleştirilmesinde ısrar etmektedir. Diğer bir deyimle Ermenistan yukarıda saydığımız üç sorun hakkında kendi tutumunu değiştirmeden Türkiye'nin tutumunu değiştirmesini beklemektedir.

Zaman zaman gündeme gelen “önkoşul olmadan” ilişkilerin normalleştirilmesi konusu Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün Türkiye-Ermenistan ilişkileri hakkında basında çıkan bazı sözleriyle yeniden güncellik kazanmıştır. Sayın Gül Antalya'da “Ermenistan Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımaya hazırsa ve Türkiye'den toprak talep etmekten vazgeçiyorsa Türkiye'de Erivan ile dost olmaya hazırdır”³⁷¹ demiştir. Gül, Türkiye'nin tüm komşularıyla iyi ilişkiler içinde olmayı arzu ettiğini, Ermenistan hariç diğer komşularıyla da normal ilişkileri olduğunu belirtmiştir.

Bu konuda bir soruyu cevaplandıran Ermenistan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Bayan Cunik Ağacanyan, Ermenistan'ın öteden beri, “önkoşul olmadan” Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmekten yana olduğunu söylemiştir³⁷². Ermenistan Dışişleri Bakanı Vardan Oskanyan ise 25 Mayıs günü parlamento seçimleri için oy kullanırken gazetecilerin bu konudaki sorularına cevaben ülkesinin Türkiye ile ilişkilerini

³⁷¹ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=64>. 24.10.2006.

³⁷² <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=64>. 24.10.2006.

normalleştirmek için “önkoşul olmadan” görüşmelere başlamak arzusunu tekrarlamış, Abdullah Gül'ün bu konuyu Karabağ sorununa bağlamamasının olumlu bir işaret olduğunu belirtmiş ve sonra “Eğer Türkiye'nin resmi politikası bu ise, memnunlukla karşılanmalıdır. Böylelikle ilişkilerimizin normalleştirilmesi yolunun açılmış olacağına inanıyorum” demiştir. Oskanyan ayrıca dış politikada önemli değişiklikler yaptıkları için Türk makamlarını övmüş, bu değişikliklerin tüm bölgede durumu değiştireceğini söylemiş ve iki ülke dışişleri bakanlarının bu konuda daha ayrıntılı görüşmeler yapmaları için bir araya geleceklerini ümit ettiğini ifade etmiştir³⁷³.

Ermenistan Dışişleri Bakanının bu belirgin memnunluğu, herhalde, Gül'ün sözlerini Türkiye'nin Ermenistan ile olan ve yukarıda değindiğimiz üç sorundan ikisinden, (Karabağ sorunu ve soykırım iddiaları) vazgeçtiği şeklinde yorumlamasından ileri gelmektedir. Türkiye'nin Karabağ sorununda başından beri Azerbaycan'ı çekincesiz desteklemesi, Ermenilerin, işgal etmiş olmalarına rağmen, bu topraklar üzerindeki haklarını tanıtamamalarının başlıca nedenlerinden biridir. Türkiye'nin Karabağ'ı Ermenistan ile arasında bir sorun olarak görmemesi, bu toprakların Ermenistan tarafından ilhak edilmesi gibi Ermenilerin çok istediği ve fakat Azerbaycanlıların kesinlikte reddettiği bir çözümü çok kolaylaştıracaktır.

Soykırım iddialarına gelince Türkiye'nin bunları Ermenistan ile arasında bir sorun olarak görmemesi veya önemsememesi Ermenilerde Türkiye'nin ileride bu iddiaları kabul edilebileceği şeklinde algılanmakta ve bu da Türkiye'den tazminat ve hatta toprak alınabileceği ümitlerini doğurmaktadır.

Görüldüğü üzere Türkiye ile Ermenistan arasındaki sorunların sadece toprak bütünlüğünün tanınması ve toprak taleplerinden vazgeçilmesine indirilmesi Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın aleyhine ve Ermenistan'ın lehine bir durum yaratmaktadır.

Bu hususta Ermenistan kamu oyunun yanında tazminat ve toprak talebinde özellikle ısrar eden Diaspora Ermenilerin düşünce ve tepkileri de önemlidir. Ramgavar Partisi Merkez Kurulu Başkan Yardımcısı Yervand Azatian verdiği bir mülakatta³⁷⁴ Türkiye'ye “ Ani ve Ararat (Ağrı) Dağını terk ederek sembolik bir taviz verin, biz de

³⁷³ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=64>, 24.10.2006.

³⁷⁴ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=64>, 25.10.2006.

toprak talebinden vazgeçelim desek ne olur? Ben şahsen taleplerimizden bir karış (inch) vazgeçmek istemem fakat bu, Ermeniler için, “realpolitik” olarak bir sonuç verecekse, bırakalım Türkler bu sembolik tavizde bulunsunlar ve biz de gündemimizden toprak taleplerini çıkaralım” demiştir³⁷⁵.

Yukarıda değindiğimiz üzere Ramgavarlar tarihi ve fakat günümüzde fazla gücü olmayan bir partidir. Türkiye-Ermenistan ilişkileri konusunda, diasporaya büyük ölçüde hakim olan Taşnakların, son gelişmeler hakkında henüz ifade etmedikleri görüşleri çok daha önemli olacaktır. Ancak Azatian'ın sözleri toprak talebinin ne derecede gerçek dışı olduğunun bazı Ermeni çevrelerinde anlaşılmaya başlanmış olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Toprak taleplerindeki bu gerileme işaretlerine karşı tazminat talebinde bir değişiklik görülmediğini bu vesileyle belirtmekte yarar vardır.

8.2. İlişkilerde Sürekli Adımlar

Diaspora Ermenilerinin bu katı tutumuna karşı Türkiye gibi Ermenistan da ilişkilerini normalleştirme arzusu içindedir ve bu amaçla iki ülke dışişleri yetkilileri öteden beri temas halinde olmuşlardır. Ayrıca son yıllarda dışişlerini bakanları da sıkça görüşmüşlerdir. 2002 yılının iki ülke dışişleri bakanlarının en fazla bir araya geldikleri yıl olmasına karşın, gerek Türkiye'de gerek Ermenistan'daki seçimlerin yapılması 2002 Eylül ayından beri bu temasları durdurmuştur.

Haziran 2003 başlarında NATO Bakanlar toplantısı ve Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi münasebetiyle Madrid'de bulunan iki ülke dışişleri bakanları bu fırsattan yararlanarak bir görüşme yapmışlardır. Ermenistan Dışişleri Bakanlığının bu konudaki basın bildirisine göre: bakanlar “bölgesel sorunları, Karabağ sorunun çözüm sürecini ve ikili konuları ele almışlardır. Bakanlar iki ülke ilişkilerinin iyileşmesinin bölge istikrar ve güvenliğini olumlu etkileyeceği hususunda mutabık kalmışlardır. İki Bakan bu görüşmelerinin diyalogun geliştirilmesi bakımından yararlı bulmuşlar ve tekrar toplanmaya karar vermişlerdir.”³⁷⁶

³⁷⁵ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=64>. 24.10.2006.

³⁷⁶ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=64>. 24.10.2006.

Türk basınında ise bu toplantı hakkında muğlak haberler yayınlanmıştır³⁷⁷. Bunlara göre halen iki ülke arasında mevcut “rutin anlayış” “hızlandırılmış bir hareket” haline getirilecek ve bu harekete Azerbaycan da dahil edilecektir. Bu ifadelerle taraflar arasındaki temasların yoğunlaştırılacağı ve bunlara Azerbaycan'ın da dahil edileceği kastedilmiştir. Diğer yandan üç ülkenin “sınır bölgelerinde yaşayanlarda mevcut olan enerjinin dışa yansımaları için uğraş” verileceği belirtilmiştir ki bu da esas itibarıyla sınır ticaretine izin verilebileceği anlamına gelmektedir. Bir başka Türk kaynağı ise Kars'tan Ermenistan'a giden demiryolunun kullanıma açılmasının öngörüldüğünü yazmıştır³⁷⁸.

Buna karşılık Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve sınırların tamamen açılması için Ankara'nın öteden beri ileri, sürdürdüğü dört koşulun halen de geçerli olduğu basın haberlerinde bildirilmekte ve bunlar şu şekilde ifade edilmektedir³⁷⁹.

- Tarihten husumet çıkarılmamalı. Ermenistan soykırım iddialarını ileri sürmemeli, bu konunun tarihçilere bırakılmasına onay vermeli.
- Ermenistan Anayasasında yer alan Türkiye'den toprak talep edilmesine yönelik madde çıkarılmalı.
- Ermeni güçleri işgal altında bulunan Karabağ'dan çekilmeli Azerbaycan ile Nahçıvan arasında güvenlik koridoru oluşturulmalı. (Nahçıvan karayoluyla Azerbaycan'a bağlanması kastedilmektedir.)

Buna göre Ankara'nın Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmak ve sınırları açmak için ileri sürdürdüğü koşullarda bir değişiklik olmadığı anlaşılmaktadır. Buna karşın, taraflar arasında bir yaklaşma sağlayabilmek için, küçük fakat sürekli adımlar atılmasına karar verilmiş olduğu görülmektedir. Türkiye – Ermenistan ilişkileri yıllardan beri bir çıkmazda bulunduğundan bu durumu değiştirecek her girişim, ilke olarak yararlıdır. Ancak bu yeni girişimin başarılı olabilmesi büyük ölçüde Azerbaycan'ın katkısına bağlı olacaktır.

---

³⁷⁷ **Hürriyet**, 6 Haziran 2003.

³⁷⁸ **Tercüman**, 6 Haziran 2003.

³⁷⁹ **Hürriyet**, 6 Haziran 2003.

8.3. Ermenistan'ın Yeni Hükümeti

25 Mayıs 2003 tarihinde yapılan genel seçimlerden sonra Başbakan Markaryan'ın Ermenistan Cumhuriyetçi Partisi ile Hukuk Devleti Partisi (Orinats Yerkir) ve Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaklar) bir koalisyon hükümeti kurmak için 11 Haziran 2003 tarihinde bir memorandum imzaladılar³⁸⁰.

Buna göre kurulacak yeni hükümette Ermenistan Cumhuriyetçi Partisi'nin başbakanlıktan başka 7 bakanlık daha alması, Hukuk Devleti Partisi ve Taşnaklar'ın üçer bakanlığa sahip olmaları ve üç bakanın da Başkan Koçaryan tarafından atanması, ayrıca Millet Meclisi'ndeki başlıca makamların bu üç parti arasında paylaşılması kararlaştırıldı.

19 Haziran 2003 tarihinde Başbakan Markaryan Meclis'te hükümet programını okudu. Ermenistan'da geçerli olan usule göre güvenoyu istenmemekte, güvensizlik oyu verilmediği takdirde hükümet meclis tarafından kabul edilmiş sayılmaktadır. Muhalefeti oluşturan Adalet Bloğu partileri meclise gelmediklerinden güvensizlik önergesi verilemedi. 131 sandalyelik Millet Meclisi'nde muhalefetin, bazı bağımsızların katılımıyla, en fazla 25 oyu bulunduğundan esasen güvensizlik önergesini kabul ettirecek bir gücü de bulunmuyordu.

Millet Meclis Başkanlığı'na Hukuk Devleti Partisi Başkanı olan ve 34 yaşında bulunan Artur Bagdasariyan seçildi. Yardımcılıklarına ise Cumhuriyetçi Parti'den Tigran Torosyan ile Taşnaklar'dan Vahan Hovannisyan getirildiler.

Başkan Markaryan'ın 19 Haziran'da Meclis'te okuduğu program, esas itibariyle, eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlerin önümüzdeki dört yıl içinde arttırılmasını ve yoksullukla mücadele edilmesini öngörmektedir. Bunun için Ermenistan'da yıllık milli gelir artışının asgari % 6 olması gerektiği ifade olunmaktadır. Ermenistan'ın milli geliri son yıllarda büyük artış göstererek 2002'de % 12,9 oranına ulaştığından, hükümetin programına koyduğu hedef gerçekleşebilir. Programa, Taşnaklar'ın ısrarı üzerine,

---

³⁸⁰ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=56> 26.10.2006.

ülkenin gelişmesine mani olacak derecede yaygın olduğu ileri sürülen yolsuzluklarla mücadele edileceğine dair olan bölüm konmuştur³⁸¹.

Programda dış siyaset, Karabağ Sorunu ve insan hakları konularında hükümetin politikasının ne olacağı belirtilmemiştir. Başbakan Markaryan programı takdim eden konuşmasında Karabağ'ın Azerbaycan'ın bir parçası olamayacağını, Ermenistan ile Karabağ arasında müşterek bir sınır bulunması ve Karabağ'ın kendi kaderini kendisi tayin etme hakkına sahip olması gerektiğini söylemekle yetinmiştir³⁸².

Dışişleri, savunma ve adalet bakanlarını atama hakkının Başkan Koçaryan'a verilmiş olmasının da gösterdiği gibi hükümetin bu konuların yürütülmesini Başkana bıraktığı ve bu nedenle de hükümet programında bu konuların yer almadığı anlaşılmaktadır. Ancak buna göre Ermenistan'da biri dış siyaset ve güvenlik konuları, diğeri de geri kalan tüm konulara bakmak üzere iki hükümet bulunduğu gibi bir sonuca varılmaktadır ki hukuken bu mümkün değildir. Hükümetin, fiilen Devlet Başkanı tarafından yürütülen dış siyasetle güvenlik konularında sorumlu olmadığını vurgulamak için bu hususları programa almamış olması mümkündür.

8.4. Ermenistan Dışişleri ile Taşnaklar'ın Çelişkisi

Türkiye ve Ermenistan Dışişleri Bakanlarının Haziran ayı başında Madrid'de bir araya gelmelerinin iki ülke ilişkilerinin geleceği için yarattığı olumlu hava Taşnaklar'ı bu konuda kendi tutumlarını açıklamaya yöneltmiştir. Parti ileri gelenlerinden Armen Rustamyan bir gazetecinin sorusuna cevaben “Türkiye önce Karabağ sorununda tarafsız davranmalı, ikinci olarak da Ermeni 'soykırımı' tanınmalıdır. Eğer bu iki koşul yerine getirilirse o zaman Türkiye ile gerçekten normal ilişkiler geliştirilmesini düşünmek mümkün olur” demiştir³⁸³.

Ermenistan Dışişleri yıllardan beri Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi, hatta diplomatik ilişki kurulması için hiçbir ön şart bulunmadığını ısrarla belirtmektedir. Taşnaklar ise aynı konuda biri Türkiye'nin Karabağ sorununda Azerbaycan'ı

³⁸¹ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=56> 26.10.2006.

³⁸² <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=56> 26.10.2006.

³⁸³ **Asbarez**, 12 Haziran 2003, <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=56> 26.10.2006.

desteklememesi diğeri ise sözde soykırımını tanınması olmak üzere iki şart ileri sürmektedir. Taşnaklar hükümet ortağı olduğuna göre Türkiye ile ilişkiler konusunda hükümet içinde, henüz su yüzüne çıkmayan bir anlaşmazlığın bulunduğu görülmektedir. Rustamyan bu anlaşmazlığa değinmemiş buna karşın Türkiye'den toprak talebi konusunda Ermenistan'ın resmi tutumunu açıklamadığını, buna karşın Taşnaklar'ın tutumunun hem toprak hem de tazminat taleplerini kapsadığını belirtmiştir.

8.5. İlişkilerin Normalleşme Sürecindeki Gelişmeler

Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi sürecinin başlaması olasılığı Azerbaycan'ın tepkisini çekmiştir. Ankara'daki Azerbaycan Büyükelçiliği yayınladığı bir basın bildirisinde Türkiye-Ermenistan sınırının açılmayacağını ümit edildiği ve Ermenistan'ın barış ve istikrar yönünde adımlar atması gerektiği belirtilmiştir³⁸⁴. Ankara'daki Azerbaycan Büyükelçisi, bu konudaki tepkisini “Yanlış adımlar atılırsa Azerbaycan halkının Türkiye'ye sevgisi azalır” sözleriyle dile getirmiştir³⁸⁵. Azerbaycan Dışişleri Bakanı Vilayet Guliev ise bu konuda ölçülü davranmak gerektiğini duyurarak Türk-Ermeni diyalogunun yeni sayılamayacağını, Türk tarafının gerçekte Ermenilere yön veren diaspora ile temas kurmasının normal olduğunu, bunun Ermenilerin niyetlerinin anlaşılması amacıyla yapıldığını ifade etmiştir³⁸⁶.

Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan da ülkesinin Türkiye ile olan ilişkilerine temasla Türk Hükümeti'nin Ermenistan'a karşı tutumunun önemli değişiklik geçirdiğini, Türk Hükümetinin Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirme eğiliminde olduğunu, iki devlet arasındaki diyalogun devam edeceğini, küçük adımlarla dahi ikili ilişkilerde olumlu bir değişim sağlanacağını söylemiştir. Oskanyan ayrıca, bu konunun (iki ülke ilişkilerinin normalleştirilmesinin) çözümünün Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olmasının koşullarından biri olduğunu da sözlerine eklemiştir³⁸⁷. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olmasının koşullarını saptayan Kopenhag kriterleri arasında Ermenistan'dan bahis yoktur. Ancak Avrupa Parlamentosu, Türkiye'nin katılımı

³⁸⁴ **Turkish Daily News**, 14 Haziran 2003.

³⁸⁵ **Hürriyet**, 13 Haziran 2003.

³⁸⁶ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=56>. 26.06.2006.

³⁸⁷ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=56>. 26.06.2006.

hakkındaki son kararında³⁸⁸ 'Kıbrıs sorununun çözümü ve Ermenistan ile ilişkilerin normalleştirilmesi de elbette Kopenhag kriterlerinin yerine getirilmesi arasındadır' ibaresini koymak suretiyle bu konuyu Kopenhag kriterleriyle irtibatlandırmaya çalışmıştır. Ancak bu hususta esas olan katılım görüşmelerini yürüten Avrupa Komisyonunun tutumudur. Komisyonun Ermenistan'la ilişkilerin normalleştirilmesini istediğine dair bir bilgi yoktur.

Diğer yandan bu kararda, ayrıca, Türkiye'den Ermenistan ile iyi komşuluk ilişkileri geliştirmesini istenmekte ve bunun ilk adımı olarak da sınırların açılmasını ve diplomatik ilişkilerin kurulması gösterilmektedir. Buna karşın Türkiye'nin sözde soykırımı tanınması için karara bir madde eklenmesi önerisi reddedilmiş ancak, bu konudaki eski kararlara atıf yapılmakla yetinilmiştir.

Görüldüğü üzere Avrupa Birliğinin son kararı Ermeni görüşlerini destekler niteliktedir. Bu da Ermeni Dışişleri Bakanı Oskanyan'ı iki ülke ilişkilerinin normal hale getirilmesinin Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olmasının koşullarından biri olduğunu ifade etmeye yöneltmiştir.

Oskanyan aynı konuşmasında ABD'nin de bu sorunun çözümü için ısrarlı olduğunu söylemiştir. ABD'nin, Kafkasya'nın barış ve istikrar koşullarına kavuşması için, diğer bazı sorunlar yanında, Türkiye -Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini de istediği ve bu nedenle iki tarafa telkin ve tavsiyelerde bulunduğu öteden beri bilinmektedir. Bunun yanında ABD'nin Türk-Ermeni Barış Komisyonu, gazeteciler toplantısı, kadınlar toplantısı gibi bazı toplantıları teşvik ederek sivil toplum temsilcileri arasında bir yakınlaşma olmasını sağlamaya çalıştığı da malumdur.

Amerika'nın bu sorunun çözümüne gösterdiği ilgi Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün 24 Temmuz'da Washington'da yaptığı son ziyareti sırasında da kendisini göstermiştir. Amerikan Kongresi'nde Ermeni çıkarlarını gözetken sekiz üyenin

---

³⁸⁸ Raportörüne izafeten 'Oostlander Raporu' denen bu rapor ve ekindeki karar 5 Haziran 2003 tarihinde 216'ya karşı 75 olumsuz ve 38 çekimser oyla kabul edilmiştir. Türkiye hakkında pek çok hususa değinen bu raporda, Ermeni konusunda, yukarıda belirtilenler dışında, Ermeni dilinin kullanımı, Ermeni ve Süryani kültürel eserlerine saygı gösterilmesi ve bunların değerlendirilmesi, Türk okullarında sözde Ermeni 'soykırımı' hakkındaki eğitiminin kaldırılması gibi hususlar vardır. Ayrıca iki ülke bilim adamlarından ve sivil toplum temsilcilerinden geçmişin trajik deneyimlerinin üstesinden gelmesi için diyaloga devam etmeleri istenmektedir.

Ermenistan'a uyguladığı ambargonun kaldırılması için Türkiye'ye baskı yapılması amacıyla ABD Dışişleri Bakanı Powell'e gönderdikleri bir mektuba³⁸⁹, Gül'ün ziyaretinden sonra verilen cevapta³⁹⁰, Powell'in Türk Dışişleri Bakanı ile görüşmesi sırasında Türkiye ile Ermenistan'ın barışması gereği konusuna da temas ettiği, bu bağlamda özellikle kara sınırının açılması üzerinde durulduğu bildirilmiştir. Aynı cevapta, Dışeri Bakanı Gül'ün sınır resmen açık olmamakla beraber burada artan bir trafik olduğunu, Türkiye'nin Ermenistan'ın ekonomik kalkınmasına yardım etmek istediğini, Ermeni Dışişleri Bakanı Oskanyan'ın son Madrid toplantısından memnun olduğunu ve kendisiyle Eylül ayında BM Genel Kurulu sırasında tekrar görüşeceğini söylediği belirtilmektedir. Söz konusu mektup bu konudaki Amerikan politikasını özetleyen şu sözlerle son bulmaktadır: “Türk-Ermeni barışmasında ilerleme sağlanması bizim için en üst önceliğe sahiptir. Biz bu sorunu her fırsatta Türk ve Ermeni Hükümetleri nezdinde en yüksek düzeyde ısrarla takip etmeye devam edeceğiz.”

Diğer yandan, ayrı bir bahiste incelediğimiz gibi, ABD Senatosundaki sözde Ermeni 'soykırımına' da değinen bir karar tasarının kabul edilme olasılığının yüksek olması da Türkiye üzerinde, Ermenistan ile ilişkilerin düzeltilmesi için, bir baskı oluşturmaktadır.

Avrupa Parlamentosu'nun Ermeni yanlısı tutumu, ABD'nin iki ülke arasında barışma olması hususundaki ısrarı, ABD Senatosundaki karar tasarısı ve ayrıca Madrid toplantısındaki olumlu hava, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde, Türkiye'nin bazı tavizler vermesiyle, kısa zamanda olumlu gelişmeler olacağı kanısını uyandırmış ve Türkiye'nin Ermenistan ile sınır kapısını açacağı ve bunun Başbakan Erdoğan tarafından Haziran ayı sonunda Kars'ta açıklanacağı hususunda iki ülke basınında spekülasyonlar yapılmasına yol açmıştır³⁹¹. Ancak Başbakan Erdoğan 27 Haziran'da Kars'ta yaptığı konuşmada sınırların açılmasına değinmemiştir. Başbakan TRT'ye yaptığı bir açıklamada Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik adım atmaya taraftar olduğunu söyledikten sonra, “Fakat bizim karşımızdakiler de bu aşamada anlayış göstermeliler. Ancak onlar, Avrupa'da, Amerika'da ayağa kalkarak, orada burada, tarihi olayları farklı şekilde

³⁸⁹ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=56> 26.09.2006.

³⁹⁰ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=56> 26.09.2006.

³⁹¹ **Radikal**, 25 Haziran 2003; **Azg**, 27 Haziran 2003.

harmanlama aracılığıyla puan toplama deneyimleri yapıyorlar. Böylesine yaklaşıma sahip olanlarla nasıl anlaşmaya varacağız. Bırakın bu meseleyi tarihçiler çözsün. Biz ise siyaset ile varolan yüzyılı barış ve dostluk yüzyılına çevirelim. Biz bu doğrultuda çalışmalıyız.” demiştir³⁹². Dışişleri Bakanı Gül de ATV Televizyonuna verdiği bir demeçte “halen sınırdaki kapı yok, ancak neden gelecekte olmasın” dedikten sonra Ermenistan ile iyi ilişkiler istediklerini belirtmiş ve “Tarihimizde utanılacak bir şey yok” ifadesini kullanmıştır³⁹³.

Böylece Türkiye'nin, Avrupa Parlamentosundan ve ABD'den gelen bazı baskılara rağmen, Ermenistan Türkiye'ye karşı tutumunu değiştirmedeği sürece ve mesela soykırım iddialarında bir değişiklik yapmadığı takdirde bu ülke ile ilişkilerini tamamen normalleştirmek niyetinde olmadığı anlaşılmıştır.

Başbakan Erdoğan'ın Ermenilerin beklentilerine cevap vermeyen bu tutumuna karşın Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi için Karabağ sorunun çözümlenmesini bir koşul olarak ileriye sürmemesi bazı Ermeni basınında³⁹⁴ olumlu bir işaret olarak görülmüştür.

Türkiye ile ilişkiler konusunun Ermenistan'da tartışılmaya başlaması üzerine, Dışişleri Bakanı Oskanyan Ermenistan Devlet televizyonuna 2 Temmuz 2003 tarihinde bir mülakat vererek ayrıntılı açıklamalarda bulunmuştur.

Oskanyan, özetle, Türk tarafının daha önce Yukarı Karabağ konusuna öncelik verirken Madrid toplantısında ikili ilişkilere daha fazla önem verdiğini ve bunların geliştirilmesi üzerinde durduğunu söylemiştir. Oskanyan, Abdullah Gül ile Madrid'de yapmış olduğu görüşme sonrasında iki tarafının ilişkileri, adım adım normalleştirmeyi kabul ettiğini belirtmiş, ayrıca diplomatik ilişki kurmadan da sınır ticareti yapılabileceğini ve demiryolu bağlantısı kurulabileceğini ifade etmiştir.

Oskanyan 'soykırım' konusunda, özetle, “Ermenistan, Ermeni-Türk ilişkilerin normalleştirilmesi için 'soykırımının' tanınmasını hiçbir zaman bir şart olarak ileri

---

³⁹² TRT 1'e atfen Azg, 29 Haziran 2003.

³⁹³ **Anadolu Ajansı**, 29 Haziran 2003.

³⁹⁴ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=56.26.09.2006>.

sürmemiştir” demiş³⁹⁵ ancak bu konunun Ermenistan'ın gündeminde bulunduğunu Türk tarafına söylediklerini ifade etmiş ve Türkiye ile diplomatik ilişkiler kurduktan sonra 'soykırım' konusunun çözümünü ele alacaklarını belirtmiştir. Oskanyan, Türkiye tarafından önerilen üçlü toplantı (Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan) hakkında, böyle bir toplantının amacının Karabağ sorununun çözümü olmayacağını, Türkiye'nin bu sorunun çözümü için aracı rolü oynayamayacağını, böyle bir toplantının bölgesel işbirliğini, ikili ilişkileri ve bu çerçevede Karabağ sorunu ele alabileceğini söylemiştir. Ermeni Dışişleri Bakanının bu sözlerinin en önemli yanı Türkiye'nin artık Karabağ sorununu Ermenistan ile olan ilişkilerinde bir unsur olarak görmediğidir.

Ancak Oskanyan, açıkça söylememiş olsa da, Türkiye'nin, yukarıda değinilen üçlü toplantı aracılığıyla Karabağ sorunu ile ilgisini devam ettirmek niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan tarafların ilişkilerini adım adım geliştirecekleri (mesela sınır ticaretine izin vermek, demiryolu bağlantısı yapmak gibi) ve bu süreç sonunda da diplomatik ilişki kuracakları sonucuna varılmaktadır. Nihayet Ermenistan'ın Türkiye ile normal ilişkiler kuruncaya kadar 'soykırım' konusunu ortaya atmayacağı görülmektedir.

8.6. Dışişleri Bakanlarının New York Toplantısı, 25 Eylül 2003

İki ülkenin Dışişleri Bakanları Eylül ayı sonuna doğru Birleşmiş Milletler Genel Kurul toplantılarına katılarak burada geleneksel konuşmalarını yaptılar. Ayrıca bu fırsattan yararlanarak ikili görüşmelerde bulundular.

Vardan Oskanyan, 25 Eylül günü yaptığı Genel Kurul konuşmasının büyük bir bölümünü, Azerbaycan Başbakanı İlham Aliiev'in aynı forumda birkaç gün önce yaptığı ve Ermenistan'ı eleştiren konuşmasına cevap vermeye ayırmış ve ülkesinin Türkiye ile ilişkilerine değinmemiştir. Ancak, konuşmasının sonuna doğru, sözde Ermeni soykırımından şu şekilde bahsetmiştir: “Bizim için, tüm insanlık için, önemli olan bir diğer konu da Ermenistan'ın dünyadaki ülkeleri ve hükümetleri 20. Yüzyılın ilk soykırımını tanımaya ve kınamaya çağırmasıdır. Soykırımından kurtulanlar ile onların çocukları, geleceğe dönük olarak, ancak geçmişi de unutmadan, demokratik

---

³⁹⁵ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=56> 26.09.2006.

Ermenistan'ın kurulmasına yardım etmektedirler³⁹⁶.” Oskanyan'ın konuşmasının tamamı dikkate alındığında bu cümlenin konu dışı kaldığı görülmektedir. Bu da, her yıl bu sözde soykırımı BM Genel Kurul konuşmasında dile getirmiş olan Ermeni Bakanın, bu yıl bahsetmediği takdirde kendisine özellikle Taşnaklar tarafından yöneltilecek eleştirilerden çekinerek hareket ettiğini düşündürmektedir.

Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ise konuşmasında Ermenistan hakkında sadece Karabağ sorununa değinerek şunları söylemiştir: “Türkiye, Karabağ sorununa acil ve adil bir çözüm bulunabilmesi için, Ermenistan'ın bu konudaki Birleşmiş Milletler kararlarına tam olarak uymasını beklemektedir. Bu anlaşmazlığın barışçı yollarla çözümü Türk-Ermeni ilişkilerinin ve aynı zamanda bölgesel işbirliğinin normal hale gelmesine olumlu katkıda bulunacaktır³⁹⁷.”

İki bakanın 25 Eylül'de yaptıkları görüşme hakkında Türk tarafından bir açıklama yapılmaz iken Vardan Oskanyan, bu toplantı hakkında birçok beyanda bulunmuş ve özetle, Ermenistan ve Türkiye'nin gergin ilişkilerini normalleştirme yolunda bir adım daha attıklarını, şu safhada pratik sonuçlardan bahsedilemeyeceğini ancak ikili ilişkilerin geliştirilmesi için doğru yolda bulunduğunu söylemiştir³⁹⁸. Ermeni Bakan ülkesine döndükten sonra da bu konuda konuşmayı sürdürerek, Türkiye'den Ermenistan ile ilişkilerinde olumlu bir değişiklik istediğine dair işaretler gelmekte bulunduğunu, Karabağ sorununun Türk-Ermenistan ilişkileri gündeminden çıkarıldığını söylemek için erken olmakla beraber bu konunun artık Türkler'in zihninde fazla yer işgal etmediği ve geçmişte olduğunun aksine, Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleştirilmesi konusuna sıkıca bağlanmadığı kanısında olduğunu belirtmiştir³⁹⁹. Oskanyan sınırların açılması konusunda ise ülkesinin ekonomik programlarının bu soruna bağlı olmadığını, Ermenistan ekonomisinin abluka koşullarına kendisini adapte ettiğini ifade etmiştir⁴⁰⁰. Taşnakların yayın organına göre de Oskanyan, Türkiye'nin artık toprak bütünlüğünün tanınmasını istemediğini de söylemiştir⁴⁰¹.

³⁹⁶ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=46>. 01.10.2006.

³⁹⁷ **Anadolu Ajansı**, 26 Eylül 2003.

³⁹⁸ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=46>. 01.10.2006.

³⁹⁹ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=46>. 01.10.2006.

⁴⁰⁰ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=46>. 01.10.2006.

⁴⁰¹ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=46>. 01.10.2006.

Türkiye ile olan sınırların açılması için Ermenistan'ın sarf ettiği çabalar ortada iken sınırların açılmasının ekonomiyi fazla etkilemeyeceği belirtilerek bu konunun küçümsenmeye çalışılması, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerindeki yakınlığı görmezden gelip Karabağ sorunun Türkiye'yi çok ilgilendirmediğinin söylenmesi ve Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımasını Türkiye'nin istemediği gibi ortaya mantık dışı bir iddia atılmasının Oskanyan'ın daha ziyade Ermenistan'ın kamu oyunu tatmin etmek için konuşmuş olduğu kanısını uyandırmaktadır.

8.7. Dışişleri Bakanlarının Brüksel Toplantısı 5 Aralık 2003

İki Ülkenin Dışişleri Bakanları, Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi Bakanlar toplantısı münasebetiyle gittikleri Brüksel'de, 5 Aralık 2003 tarihinde üçüncü kez buluşmuşlardır.

Anadolu Ajansı'nın bu konudaki haberine göre⁴⁰² iki bakan, Gürcistan'daki durum, Kafkasya ülkelerinin istikrarı, bu ülkelerin Avrupa ve NATO ile ilişkilerinin geliştirilmesi ve Barış için Ortaklık faaliyetlerine daha fazla içerik kazandırılması konularını görüşmüşlerdir.

Dışişleri Bakanı Abdullah Gül Ankara'nın Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki sorunların çözümü çabalarını desteklediğini, güven artırıcı önlemler alınması zamanının geldiğini, Türkiye'nin bu alanda katkıda bulunmaya ve katalizör rolü oynamaya hazır olduğunu söylemiştir. Gül, aynı hususları ayrıca görüştüğü Azerbaycan Dışişleri Bakanı Guliev'e de tekrarlamıştır.

Bu haberde, herkesin merak ettiği konu olan, bakanların Türkiye-Ermenistan ilişkileri konusunda neleri görüştükları hakkında bir bilgi yoktur. Türk tarafı da, muhtemelen ortada bir sonuç değil bir müzakere süreci olduğu için, bir açıklama yapmamıştır. Buna karşın Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan ülkesi basınına yaptığı açıklamalarda özellikle ikili ilişkiler üzerinde durarak, Brüksel toplantısının, geçen iki toplantıya göre, nitelik bakımından farklı olduğunu, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde ilk adımın atılmasının yakın bulunduğunu, açıklıkla konuşmak için erken olmakla beraber,

---

⁴⁰² Anadolu Ajansı, 5 Aralık 2003.

birkaç ay içinde, Türkiye-Ermenistan sınırı sorununda, küçük de olsa, ilk olumlu sonuca varılacağını söylemiştir⁴⁰³.

Ermeni Bakanın sözlerine göre, Türkiye-Ermenistan sınırının önümüzdeki aylarda açılması olasılığı vardır. Sınırın neden hemen açılmadığı açıklanmamış ise de bunun, önümüzdeki aylarda bazı gelişmeler olmasının beklenmesinden ileri geldiği anlaşılmaktadır. Bu gelişmeler, Ermenistan ve Azerbaycan Devlet Başkanlarının, bir buçuk yıl kadar bir aradan sonra, tekrar görüşmeyi kabul ettikleri dikkate alındığında, Karabağ sorunu ile ilgili olduğu açıktır. Buna göre Karabağ sorununun çözümü alanında taraflar bir ilerleme sağladıkları taktirde Türkiye'nin de, Ermenistan'ı teşvik etmek amacıyla, sınırını açması olasıdır. Böyle bir gelişme, ileride iki ülke arasındaki diğer sorunların da olumlu hava içinde ele alınmasına olanak sağlayacaktır.

9. TÜRKİYE ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNDE 2004 YILI GELİŞMELERİ

9.1. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün Azerbaycan Ziyareti, 9-10 Ocak, 2004

Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, 9-10 Ocak 2004 tarihlerinde Azerbaycan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Gül, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Milli Meclis Başkanı Murtuz Aleskerov, Başbakan Artur Rasizade, Başbakan Yardımcısı Abid Şerifov ve Dışişleri Bakanı Vilayet Guliyev ile görüşmeler yapmıştır.

Gül'ün bu ziyaretinde, ikili işbirliği konuları yanında, Karabağ sorunu başta olmak üzere Ermenistan ile olan ilişkileri öncelikli olarak ele alındığı gözlemlenmiştir. Abdullah Gül'ün, selefi İsmail Cem gibi, Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan ile ikili görüşmeleri sürdürmesi ve Oskanyan'ın bu görüşmeler hakkında iyimser beyanlarda bulunması Azerilerde, ister istemez, bazı endişeler yaratmıştır.

---

⁴⁰³<http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=46>. 01.10.2006.

Azerbaycan Dışişleri Bakanı Vilayat Guliev bir televizyon söyleşisinde, Türkiye Azerbaycan'a büyük destek veren bir ülke olduğu için, Türk-Ermeni ilişkilerini özel bir duyarlılıkla izlediklerini, diğer yandan Ermenistan'ın Türkiye'den de toprak talebi bulunduğunu, ayrıca sözde Ermeni soykırımını gündemde tutmaya çalıştığını, bu nedenle Türkiye Ermenistan'a doğru küçük bir açılım yaparsa bunun hem Azerbaycan'a hem de kendi milli çıkarlarına zarar verebileceğini, o nedenle Karabağ sorunu çözümlenmeden Ermenistan'a bir açılım yapılmamasını ümit ettiklerini söylemiştir⁴⁰⁴.

Gül ise ziyareti sırasında Azerilerin endişelerini gidermeye çalışmıştır. Gül, Azerbaycan toprakları işgal altında olduğu sürece Karabağ sorununun çözülmesinin zor olduğunu, Türkiye'nin Ermenistan'a karşı tutumunda bir değişiklik bulunmadığını,⁴⁰⁵ şimdilik Türkiye – Ermenistan sınırlarının açılmasının sözkonusu olmadığını, Türkiye'nin barışçı bir çözüm istediğini ve bu amaçla gelecekte üçlü bir toplantı düzenleneceğini⁴⁰⁶ söylemiştir. Diğer yandan Gül, Başkan İlham Aliev'i ziyareti sırasında yaptığı konuşmada Türkiye'nin tutumunu açıklıkla ortaya koyarak “Bildığınız gibi Karabağ sorunu yalnız sizin değil bizim de sorunumuzdur. Bu sorunun, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde barışçı yollarla çözümlenmesi için, çaba harcanmaktadır. Diğer tarafın da iyi niyet göstereceğini ve yapıcı bir tutum alacağını ve dünyanın bu anlaşmazlığın barışçı bir şekilde ve adil olarak çözümlenmesine yardım edeceğini ve Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarının kurtarılacağını ümit ediyoruz. Türkiye bu yönde elinden gelenin azamisini yapacaktır. Bundan şüphe duyulmamalıdır”⁴⁰⁷ demiştir.

9.2. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın ABD Ziyareti

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 2004 Ocak ayında ABD'ye yapacağı resmi ziyaret öncesinde bu ülkedeki Ermeni örgütleri ve taraftarları bazı girişimlerde bulundular.

---

⁴⁰⁴ ANS TV, Bakü, 10 Ocak 2004; <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=46>. 01.10.2006.

⁴⁰⁵ ANS TV, Bakü, 10 Ocak 2004; <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=46>. 01.10.2006.

⁴⁰⁶ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=46>. 01.10.2006.

⁴⁰⁷ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=46>. 01.10.2006.

Amerikan Kongresinde Ermeni Çıkarları Grubu (Armenian Caucus) Eş Başkanları olan Temsilciler Meclisi üyeleri Frank Pallone ve Joe Knollenberg, Başkan Bush'a gönderilmek üzere kaleme aldıkları ve Kongrenin diğer üyelerinin imzasına sundukları bir mektupta, özetle, Türkiye-Ermenistan arasında ekonomik, siyasi ve kültürel bağların tekrar kurulabilmesi için Türkiye'nin Ermenistan'a uyguladığı ambargoyu derhal kaldırmasını Başbakan Erdoğan'dan ısrarla istemesini talep ettiler⁴⁰⁸. Bu mektubun elli kadar imza toplayabilmesi⁴⁰⁹ Ermeni Çıkarları Grubunun yarısından fazlasının imzalamadığını göstermektedir. Diğer yandan bu mektubun, sadece sınırların açılması konusu ele alması ve alışılmışın aksine, soykırım iddialarına değinmemesi Ermenistan Hükümetinin şu sırada sınırların açılmasına birinci derecede önem verdiğinin kanıtını oluşturmaktadır.

Başbakan Erdoğan'a Amerikan Musevi Kongresi tarafından Kahramanlık ödülü verilecek olması ABD'de en büyük Ermeni örgütü olan, Taşnak eğilimli, Armenian National Committee of America (ANCA) tarafından itirazla karşılandı. Bu örgütün Başkanı Kenneth V. Hachikian Amerika Yunan Enstitüsü Kurucusu Gene Rossides ile birlikte Amerikan Musevi Kongresi Başkanı Rosen'e bir mektup göndererek. Recep Tayyip Erdoğan'ın Dünyanın en fazla işkence yapan, insan haklarını ihlal eden ve gazetecileri hapseden bir milletin başbakanı olduğu, Türk Hükümetinin bağımsız Kıbrıs devletinin üçte birinden fazlasını işgal ettiği, Ermeni soykırımını inkar etmeleri için ABD, İsrail ve diğer ülkelere baskı yaptığı gibi ve diğer bazı iddialarda bulunarak Başbakan Erdoğan'a ödül verilecek olmasının kendilerinde yarattığı hayal kırıklığını dile getirdiler.⁴¹⁰

Diğer yandan ANCA Başkan Bush'a faks mesajları gönderilmesi için bir kampanya başlattı. Bu mesajlarda Başkan Bush'tan, Türk Hükümetinin Ermeni soykırımının inkarına yönelik 'utanç verici ve ahlak dışı' kampanyasına son vermesini, Ermenistan'a uyguladığı ambargoyu kaldırmasını, Yukarı Karabağ barış sürecine müdahale etmekten vazgeçmesini sağlamak üzere Başbakan Erdoğan'a baskı yapması isteniyordu.

---

⁴⁰⁸ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=46>. 01.10.2006.

⁴⁰⁹ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=46>. 01.10.2006.

⁴¹⁰ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=46>. 01.10.2006.

Başbakan Erdoğan ABD ziyareti sırasında Ermeni sorununa 27 Ocak 2004 tarihinde New York'ta Türk Evi'nde ABD'deki Türklere yaptığı konuşmada değindi. Bu konuda müdafaada değil taarruzda bir siyaset düşündüklerini ifade etmek suretiyle Türkiye'nin daha aktif bir politika izlemek istediğinin işaretini veren Başbakan “Tarihte Ermenilerin de bizim de yaptıklarımız var. Biz kendimizi anlatalım. Önemli olan güçlü olmaktır. Eğer güçlü olmazsanız size çok elbise dikerler. Güçlü olursanız bunların hepsi ortadan kalkar” dedi. Ayrıca bu konunun tarihçilerin işi olduğunu ifadeyle “Biz bugüne, geleceğe bakalım” şeklinde konuştu. Başbakan ayrıca sınır kapılarının açılması için bölge kentlerinde yaşayanlardan yoğun talepler geldiğine de değinerek, Türkiye'nin dostluk elinin karşılıksız kalmaması halinde bunun gerçekleşebileceği imasında bulundu⁴¹¹.

Başbakan Harvard Üniversitesinde 31 Ocak'ta verdiği ve konferansta kendisine Türkiye'nin Avrupa Birliğine üye olması için Ermeni soykırımını tanıması koşulu getirilirse yaklaşımın ne olacağı hakkındaki bir soruya “Olmamış bir şeyi (soykırımı iddialarını kastediyor) varmış gibi ortaya koymak, bunu geleceğe taşımak yanlıştır” şeklinde cevaplandırdıktan sonra Türkiye ile Ermenistan arasında dışişleri bakanlarının görüşmesi ve uçak seferleri gibi olumlu gelişmelerden bahsetti ve “Bütün bu gelişmelerden sonra soykırımından bahsetmek yanlıştır. Bunları konuşmakla insanlığa hizmet edemezsiniz. Barışın küreselleşmesini beklediğimiz bir dünyada bunlar adeta barışı tahrip eden bombalardır. Barışa hizmet ediniz” demiştir⁴¹².

Başbakanın yukarıda değindiğimiz konuşmaları Ermenistan'dan bir hareket veya jest geldiği takdirde Türkiye'nin sınır kapılarını açabileceği şeklinde yorumlanabilir. Bu hareket veya jestin ne olabileceği hakkında açıklık olmamasına karşın bu günkü konjonktürde Karabağ sorunu ön planda olduğundan bu sorunla ilgili olumlu bir Ermeni adımının beklenmekte olduğu sonucuna varılabilir. Diğer yandan Başbakanın Harvard'daki sözleri soykırımı iddialarına karşı olduğunu hatta bunları barışı tehdit eden bir nitelik taşıdığını düşündüğünü göstermektedir.

---

⁴¹¹ **Hürriyet**, 28 Ocak 2004.

⁴¹² **Hürriyet**, 1 Şubat 2004.

Resmi temaslara gelince Başbakan Erdoğan ile Başkan Bush 28 Ocak 2004 tarihinde görüştiler. Başkan Bush bu görüşmeler hakkında basın mensuplarına bilgi verirken, görüşülen konular arasında sınırların açılmasını saymadı. Kıbrıs ve Irak gibi konuların görüşüldüğü bir ortamda sınırların açılması konusunun bir önceliği olmadığı görülüyordu.

Buna karşın Dışişleri Bakanı Colin Powell'in Abdullah Gül ile konuşması sırasında diğer konular arasında sınırların açılmasına da temas ettiği Gül'ün ise sınırların açılmasını Karabağ sorununda gelişme olmasına bağladığı basın haberlerinden anlaşılmaktadır⁴¹³. Hatta bir kaynağa⁴¹⁴ göre bu gelişme, Ermenistan'ın Azerbaycan'daki işgalini sona erdirmeye yolunda adımlar atması olabilecektir.

9.3. Ermenistan'ın Türkiye Politikası

Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan TRT muhabiri Olcay Kıracı'ya Erivan'da verdiği bir mülakatta Ermenistan'ın Türkiye politikasını bir kez daha açıklamıştır. Ermeni Bakana göre halen iki ülke arasında önemli sorunlar olmadığı bir dönemde bulunmaktadır. Bazı tarihi sorunlar mevcut olduğu görmezden gelinemez ise de bunlar bir yana bırakılarak iki ülke arasında normal bir diyaloga girilebilir. Ermenistan iki ülke ilişkilerinin normalleştirilmesi için Türkiye'nin koyduğu koşulları kaldırmasını beklemektedir⁴¹⁵. Bu ifadeler Ermeni Bakanın bir yandan Karabağ ve diğer yandan Azerbaycan topraklarının işgaline, Türkiye'ye karşı soykırım suçlamalarına ve Türkiye'nin toprak üstünlüğünü tanımamaya devam ederken diğer yandan Türkiye'nin sınırı açmasını ve Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmasını istediğini göstermektedir. Bu gerçek dışı politika Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde neden ilerleme olmadığını yeterince açıklamaktadır.

Bunun yanında Ermenistan Dışişleri Bakanı yeni Türk Hükümetinden memnun olmadıklarını da dile getirmeye başlamıştır. Oskanyan'a⁴¹⁶ göre Türk Hükümeti ilk başlarda her istediğini yapacağını düşünmüş ancak sonraları Azerbaycan faktörünü

⁴¹³ Anadolu Ajansı, 30 Ocak 2004.

⁴¹⁴ Sedat Ergin, "Kerkük Özel Vaka", Hürriyet 31 Ocak 2004.

⁴¹⁵ TRT 2, 24 Nisan 2004; <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=35 02.10.2006>.

⁴¹⁶ Azg, 27 Nisan 2004; <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=35 02.10.2006>.

ihmal edemeyeceğini görmüştür. Bu durum iki ülke dışişleri bakanlarının şimdiye kadar yaptıkları üç toplantıya da yansımıştır. İkili ilişkilerin ele alındığı birinci toplantı⁴¹⁷ iyi geçmiştir. Karabağ sorunun ortaya atıldığı ikinci toplantı⁴¹⁸ pek iyi geçmemiştir. Üçüncü toplantı⁴¹⁹ ise Karabağ Sorunu ilişkilerin normalleştirilmesi için bir önkoşul haline getirildiğinden, kötü geçmiştir. Böylelikle, Oskanyan'a göre, Türkiye bir önceki hükümetin (Ecevit Hükümeti) tutumuna geri dönmüştür.

Ermenistan Hükümetinin Türkiye'ye karşı duyduğu hoşnutsuzluk Devlet Başkanı Robert Koçaryan'ın 29 Haziran 2004 tarihinde İstanbul'da yapılacak NATO Zirve Toplantısı'na katılmamasına neden olmuştur. Bu konuda yapılan açıklamada Koçaryan'ın bu kararı “Türk-Ermeni İlişkilerinin bugünkü durumu” nedeniyle alındığı belirtilmiştir⁴²⁰. Ancak, NATO Zirve toplantısının Türkiye-Ermenistan ilişkileriyle ilgisi olmadığından ve Ermenistan Devlet Başkanı, Türkiye ile ilişkilerin bu günden farklı olmadığı 1999 yılında, İstanbul'da AGİT Zirve toplantısına katıldığından Koçaryan'ın bu jestinin başka nedenleri olabileceği akla gelmiştir.

Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'e göre bu karar iç politika mülahazalarıyla alınmıştır⁴²¹. Koçaryan'ın istifasını sağlamak amacıyla Ermenistan'da yaklaşık iki aydan beri devam eden ve bazı tutuklamalara rağmen önü alınamayan gösterilerin Ermenistan Devlet Başkanının durumunu sarstığı malumdur. Koçaryan Türkiye'ye karşı sert bir jest yapmak suretiyle ülkesindeki aşırı unsurların sempatisini kazanmak istemiş olabilir. Bunun yanında, Başkan Putin'in de NATO zirvesine katılmayacağı hatırlandığında, halen Ermenistan'da, başta ekonomi olmak üzere, hemen her alanda nüfuzu çok artmış olan Rusya Federasyonu'ndan gelen bir talebi Koçaryan'ın yerine getirmekte olduğu da düşünülebilir.

9.4. Ermeni Araştırmaları II. Kongresi

Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi Ermeni Araştırmaları Enstitüsü ile Ankara Ticaret Odası tarafından ortaklaşa düzenlenen ve çok sayıda Türk ve bazı

⁴¹⁷ **Ermeni Araştırmaları**, No:9, s. 21-22.

⁴¹⁸ **Ermeni Araştırmaları**, No:9, s. 12-14.

⁴¹⁹ **Ermeni Araştırmaları**, No:9, s. 14-15.

⁴²⁰ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=35> 02.10.2006.

⁴²¹ **Anadolu Ajansı**, 20 Mayıs 2004.

yabancı bilim adamının katıldığı Ermeni Araştırmaları II. Kongresi⁴²² 29-30 Mayıs 2004 tarihinde Ankara'da toplanmıştır.

Kongreye iki gün boyunca, 36 oturumda, Ermeni Sorunu, Ermeniler ve Ermenistan konularının her yönünü ele alan 130 kadar tebliğ sunulmuştur. Tebliğ sayısının fazlalığı ve konuların çeşitliliği Türkiye'de Ermeni sorununa karşı duyulan ilginin kanıtını oluşturmuştur. Türk Ermenileri Patriği: Mesrop'un Kongreye bir mesaj göndermesi ve tanınmış yazar Levon Panos Dabağyan'ın Türkiye Ermenileri konusunda bir tebliğ sunması memnuniyet yaratmıştır.

Konferansa katılan İstanbul milletvekili Şükrü Elekdağ'ın Amerika'da Bir Anadolu Medeniyetleri Müzesi kurulması önerisi ile Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu ve diğer bilim adamlarının, aşağıda ayrıca bahsedeceğimiz “Ermeniler: Sürgün ve Göç” başlığıyla hazırladıkları kitap hakkındaki açıklamaları büyük ilgi ile karşılanmıştır.

“Ermeniler: Sürgün ve Göç” Başlıklı Kitap

Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Prof. Dr. Hikmet Özdemir, Prof. Dr. Kemal Çiçek, Doç. Dr. Ömer Turan ve Dr. Ramazan Çalık tarafından hazırlanmış olan “Ermeniler: Sürgün ve Göç” başlıklı kitap Nisan ayında yayınlanmıştır. Osmanlı Devletinde Ermeni Nüfusu, Tehcir ve Ermenilerin Suriye'ye Nakli ve Tehcir sonrasında Ermeniler olmak üzere üç bölümden oluşan kitapta verilen yeni bilgiler arasında Osmanlı İmparatorluğunda 1.5 ila 1,7 milyon Ermeni bulunduğu, göç ettirilen kişilerin ise 500.000 kadar olduğunu, bunlardan büyük bir kısmının I. Dünya Savaşından sonra döndüğünü ancak Kurtuluş savaşı içinde tekrar göç ettikleri hususu bulunmaktadır. Bu bilgiler, günümüzde yabancı ülkelerde genelde kabul gören tehcir sırasında 1,5 milyon Ermenin öldüğü veya öldürüldüğü savını matematik olarak çürütmektedir.

Kanımızca bu kitabın önemi şimdiye kadar genelde hiç el atılmamış kaynaklara dayanmasıdır. Diğer yandan bu kaynakların büyük çoğunluğu yabancıdır. Ermenilerin arşivlerin temizlendiği gibi bazı kanıtlanmamış iddialarla Osmanlı kaynaklarına

---

⁴²² I. Kongre 20-21 Nisan 2002 tarihlerinde Ankara'da yapılmıştı. Bkz. Ermeni Araştırmaları, No:5, s. 7.

güvenilemeyeceğini ileri sürerken şimdi yabancı kaynakların Ermeni iddialarını asılsızlığını ortaya koyması, Ermeni sorununun bilimsel incelenmesinde de önemli bir aşama teşkil etmektedir⁴²³.

9.5. Türk ve Ermeni Tarihçileri Toplantısı

Avusturya Türk Bilim Ofisinden Dr. İnanç Atılğan 9 Mart 2004 tarihinde yaptığı bir açıklamada⁴²⁴ Viyana'da özel bir bilimsel girişim olarak, Viyana Türk-Ermeni Platformu (VAT) kurulduğunu bildirmiştir. Açıklamaya göre bu girişimin amacı Ermeni-Türk sorunu için sadece tarih bilimi malzemesi ve yöntemlerinin kullanılacağı bir diyalog ortamı hazırlamaktır. Platformun kurucuları iki Avusturyalı (Prof. Dr. W. Bihl ve K. Tomenendal) bir Ermeni (Dr. A. Ohancanyan) ve bir Türk'tür. (Dr. İnanç Atılğan). Bu konu Türk Tarih Kurumu ve Ermenistan Bilimler Akademisinden ikişer bilim adamı tarafından tartışılacak ve moderatörlüğü Avusturyalı Prof. Wolfdieter Bihl üstlenecektir. Toplantılara Türkiye'de Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu ile Kurumun Ermeni Masası Başkanı Prof. Dr. Hikmet Özdemir, Ermenistan'dan ise Erivan Soykırım Müzesi Müdürü Prof. Dr. Lavrenti Barseghian ve Ermeni Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsünden Prof. Dr. Ashot Melkonian katılmışlardır.

Taraflar 2004 yılı içinde, VAT aracılığıyla yüz belge teati edecekler sonra, ek olarak, ayrıca belirlenecek bir sayıda belge vereceklerdir. Tartışmaya malzeme teşkil edecek başka belge sunulamayacaktır. 2005 yılı baharında verilen belgelere ilişkin bir toplantı düzenlenecektir. Toplantıda söylenenler kaydedilecek ve sonuçlar bir kitap halinde yayınlanacaktır.

Bu toplantıların önemi Türk ve Ermeni tarihçilerini ilk kez, bilimsel bir ortamda ve eşit haklara sahip durumda bir araya getirecek olmasıdır. Tarafların arasında büyük görüş ayrılıkları bulunduğundan bu toplantıların sonucunda soykırım iddiaları konusunda mutabakata varmaları beklenemez. Ancak yayınlanması planlanan kitap her

---

⁴²³ Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı: 12-13, Kış 2003 – İlkbahar 2004, s. 26-27.

⁴²⁴ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=35> 02.10.2006.

iki tarafın tezlerini ayrıntılarıyla ortaya koyacağından bu konuyu bilimsel açıdan inceleyecekler için bir referans teşkil edecektir⁴²⁵.

9.6. “Sözde Soykırım” Propagandaları

Sözde Ermeni soykırımı meselesini Ermeni halkının milli birlik ve beraberliğinin, dayanışma, işbirliği ve Ermenistan dış politikasının köşe taşı olarak gören hükümet, iddialarının uluslararası kamu oyu tarafından kabul edilmesi için verdiği destekle Ermenistan Milli Bilimler Akademisi ve Dünya Ermenileri Organizasyonu 'Kanıtlar Paketi' hazırlama çalışmalarına başlamıştır.

Bu amaçla Dünya Ermenileri Organizasyonu, Ermenistan Milli Bilimler Akademisi salonunda 6-7 Mayıs 2004 tarihinde 'Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin Normalleşmesinde Soykırım Faktörü' adlı konferans düzenlemiştir. Dünya Ermenileri Organizasyonu Başkanı Ara Abramyan düzenlediği basın toplantısında konferansa Ermenistan, Almanya, Yunanistan, Fransa, İtalya, ABD, Rusya, Avusturya, Kanada ve İsviçre'den “soykırım” konusunda uzman olan kişilerin katılacağını açıklamıştır.

Konferansın başlıca amacı Ermenilerin iddiasını uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde tanımlamak ve dünya kamuoyuna duyurmaktır. Bu amaçla, konferans sonucunda konunun daha geniş bir şekilde öğrenilmesi için çeşitli ülkelerde bu konuda uzman olan kişilerden oluşan özel bir komisyonun kurulmasına karar verilmiştir. Bu komisyon çalışmaları sonucunda elde edilen belgeler ve hukuki değerlendirmeler Ermenistan'ın sözde soykırımın uluslararası alanda tanıtılması için resmi belge ve kaynak teşkil edecektir. Bu kaynaklara dayanarak yapılan çalışmalar sonucunda uluslararası alanda ciddi baskılarla karşılaşan Türkiye'ye sözde soykırımın kabul ettirilmesi amaçlanmıştır.

Konu ile ilgili görüşlerini açıklayan tarih Profesörü Andranik Migranyan, bu konferansın düzenlenmesinin Ermenistan'a uluslararası alanda destek sağlayacağına inandığını bildirmiştir⁴²⁶.

⁴²⁵ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=35>. 02.10.2006.

⁴²⁶ Hatem Cabbarlı, “Ermenistan Sözde Soykırım Konusunda ‘Kanıtlar Paketi’ Hazırlamak Çabasındadır” (çevimriçi) www.haberanaliz.com; <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale61.html> 06.10.2006.

Diğer yandan bu konuyla ilgili olarak Dünyada milyonlarca okuyucusu bulunan bazı dergi ve gazetelerde de ermeni propagandaları yapılmıştır.

National Geographic Dergisi Mart 2004 sayısında The Rebirth of Armenia (Ermenistan'ın yeniden doğuşu) başlığını taşıyan bir makale yayınlamıştır. Makalede Ermenistan hakkında bazı bilgilerin yanında 1915 olayları sırasında Osmanlı İmparatorluğundaki 2 milyon Ermeni'den 600 bin ila 1,5 milyonun öldürüldüğü, bunun 20. asrın ilk soykırım olduğu, yetmişli yıllarda düzinelerle Türk diplomatının Ermeni teröristlerce öldürüldüğünün ileri sürüldüğü gibi bilinen Ermeni propagandası yer almıştır.

Yazıda Ağrı Dağı'na özellikle yer verilmiş ve medeniyetin başından beri Ermenilerin bu dağı seyrettikleri, Ağrı dağının artık düşman Türkiye'ye ait olduğu gibi ifadelerden sonra Dışişleri Bakanı Oskanyan'ın bu konuda “Her sabah Ararat'a bakıyoruz. Sadece 25 mil uzakta ve ona adeta dokunabileceğimizi hissediyoruz. Fakat oraya gidemiyoruz. Ararat bizim gururumuz ve hüsranimız. Bizim tarihimiz. Bize yön veren gerçekleşmemiş rüyamız” dediği bildirilmiştir. Böylelikle Ağrı Dağı ile Ermenistan özleştirildiğine ve “bu dağın esasında Ermenistan'a ait olduğu gibi bir kanı” yaratılmaya çalışıldığı görülmüştür.

Yukarıda kısaca ana hatlarına değindiğimiz bu makale sanki Ermenistan tarafından National Geographic'e verilmiş bir reklamı anımsatmıştır. Makalede o derecede Ermeni yanlısı görüşlerine yer vermiştir ki Ermenistan'ın Washington'daki Büyükelçisi Kirakosyan Dergiye teşekkürlerini bildirmiştir⁴²⁷.

Bu derginin idaresi söz konusu makalenin içerdiği yanlışlar hakkında Washington'daki Türkiye Büyükelçiliği ve National Geographic'in Türkiye'deki yayıncısı tarafından uyarılmıştı. Gerekli değişiklikler yapılmayınca makale Derginin Türkçe sayısında yayınlanmamıştır⁴²⁸. Ancak Derginin İngilizce nüshası aracılığıyla bu makale milyonlarca okuyucuya ulaşmıştır.

---

⁴²⁷<http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=35>. 06.10.2006.

⁴²⁸ **Milliyet**, 4 Mart 2004.

6 Mart 2004 tarihinde New York Times gazetesinde Belinda Cooper imzasıyla yayınlanan “Turks Breach Wail of Silence on Armenians.” (Türkler Ermeniler Konusundaki Sessizlik Duvarını Yıkıyor) başlıklı bir yazıda, Taner Akçam ve Halil Berktaş'ın Ermeni görüşlerini benimseyen çalışmalarından övgü ile bahsedilmesi, genelde Ermeni iddiaları karşısında tarafsız kalan bu tanınmış ve saygın gazetede bir tutum değişikliğine gidilmekte olduğunun işaretini vermişti⁴²⁹.

9.7. Ermenistan Devlet Başkanı ve Başbakanı'nın Türkiye ile İlişkilere Yönelik Görüşleri

Başkan Koçaryan 24 Haziran 2004 tarihinde Avrupa Konseyi Assemblesi önünde Rusça uzun bir konuşma yaparak ülkesinin iç ve dış sorunları hakkındaki görüşlerini anlatmıştır⁴³⁰.

Başkan Koçaryan söz konusu konuşmasının son bölümünde ülkesinin Türkiye ile olan ilişkilerine de temas ederek şunları söylemiştir:

“Bu çerçevede Türkiye-Ermenistan ilişkileri üzerinde, daha ziyade ilişki olmaması üzerinde, durmak istiyorum. Bu ilişkiler geçmişin anıları tarafından gölgelenmiştir. Bunlar soykırım, sonuçları ve pişmanlık duyulmamasıdır. Günümüzde durum Türkiye'nin Ermenistan'a abluka uygulamasıyla daha da kötüleşmiştir. Bana göre, bu çıkmazdan kurtulmak için, çok önemli olan iki esası belirtmek istiyorum; Her şeyden önce geçmişten miras kalan sorunlar hakkında pratik temas ve görüşmelerin gelişmesi çeşitli düzeylerde olmalı ve birbirini etkilememelidir. İkinci olarak Ermenistan-Türkiye ilişkileri üçüncü bir ülke (Azerbaycan) ile olan ilişkilerimizle koşullandırılmamalıdır. Herhangi bir önkoşul olumlu beklentilere son verir.”

Bu kısa metinde, muğlak ve müphem ifadelerle de olsa Ermenistan'ın Türkiye'den olan talep ve şikayetlerin tamamı dile getirilmiştir. Bunlar şu şekilde özetlenebilir:

⁴²⁹ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=35>. 06.10.2006.

⁴³⁰ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=22> 12.10.2006.

Türkiye'nin soykırım ile suçlanması, soykırımın sonuçlarını (maddi tazminat, toprak verilmesi) kabul etmemesi, soykırım için Ermeniler'den af dilememesi, Türkiye'nin Ermenistan'a ekonomik ambargo uygulaması, Diaspora'nın ve resmi olmayan kuruluşların da Türkiye'den talepleri olabileceği ve görüşmeler yapabilecekleri ancak bunların resmi temas ve görüşmeleri etkilememesi gerektiği, Türkiye'nin Azerbaycan'ı desteklememesi ve iki ülke ilişkilerinin normal hale getirilmesi için Türkiye'nin ileri sürdüğü önkoşulların (Karabağ ve diğer Azerbaycan topraklarının işgaline son verilmesi, soykırım iddialarından vazgeçilmesi, Türkiye'nin toprak bütünlüğünün ve sınırlarının dokunulmazlığının tanınması gibi) olumlu beklentilere son vereceği. Görüldüğü üzere Koçaryan'ın bu sözleri Ermenistan ile bir süreden beri yapılmakta olan görüşmelerin geleceği için ümit vermemektedir.

Diğer yandan Koçaryan Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi önünde yaptığı bu konuşmada ele aldığı diğer konularda da sert ve uzlaşmaz bir tutum sergilemiştir. Bir Ermeni yazar bu konuda “Koçaryan'ın alışılmışın dışında sert üslubunun bir devlet başkanından ziyade bir tank taburu kumandanına yaraştığı yorumunda bulunmuştur⁴³¹.

Ermenistan Başbakanı Andranik Markaryan Mayıs ayı sonlarına doğru ülkesinin Türkiye olan ilişkileri hakkında gazetecilere bazı bilgiler verdi. Önemini dikkate alarak bu konudaki haberin⁴³² çevirisini veriyoruz:

“Türkiye'den toprak talebi sorunu Ermenistan Hükümetinin dış politikası gündeminde değildir. Ermenistan'ın çabası, önkoşul olmaksızın, Ankara ile diplomatik ilişki kurmaktır; sorunlu konular daha sonra ele alınabilir. Ermenistan halkının milli çıkarları çerçevesinde, her şeyden önce, Ermenistan devletinin güçlendirilmesi, ekonomik refaha ulaşılması ve sorunlara çözüm bulabilmek için uluslararası alanda otoritesinin artması gereklidir. Karabağ sorununun barışçı bir çözümü, Osmanlı Türkiyesi'nde vuku bulan Ermeni soykırımının uluslararası tanınması ve Ankara'dan tazminat olarak toprak alınması ancak Ermenistan'da güçlü bir devlet kurulmasından sonra mümkündür... Ankara'dan tazminat olarak toprak almak istiyorsak bunu her yerde yüksek sesle dile getirmeye lüzum yoktur.”

⁴³¹ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=22>. 12.10.2006.

⁴³² <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=22>. 12.10.2006.

Markaryan'ın bu sözleri Ermenistan Türkiye'den toprak talebi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ancak Ermenistan başbakanı bu talebin gerçekleşmesini ülkesinin güçlenmesine bırakmaktadır. Markaryan'a göre şu anda üzerinde durulması gereken Türkiye ile önkoşulsuz diplomatik ilişki kurmaktır.

Diğer bir deyimle Ermenistan Başbakanı soykırım iddialarından ve toprak talebinden vazgeçmeden, Karabağ ve diğer Azerbaycan topraklarından çekilmeden Türkiye ile diplomatik ilişki kurulmasını istemektedir. Diplomatik ilişki kurulduktan sonra tabii sınır kapıları açılacak, Ermenistan Türkiye üzerinden ticaret yapacak, Türkiye ile sorunlarını çözümlenmiş olmasının getirdiği güven ortamının etkisiyle, yabancı sermaye akımı artacak ve Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa Birliği'nden daha fazla yardım alacaktır. Bu şekilde güçlendikten sonra Türkiye'den tazminat olarak toprak istenmesi ve sözde Ermeni soykırımının tanınması gündeme gelecektir.

Uzun vadede Ermenistan'ın Türkiye politikası bu olduğu anlaşılmaktadır. Dışişleri Bakanı Oskanyan bu politikanın birinci adımını oluşturan, Türkiye ile ön koşulsuz diplomatik ilişki kurulması talebini yıllardan beri her fırsatta dile getirmiştir. Başbakan Markaryan da bu kez politikanın tamamını açıklamıştır.

Bu konuda belirtilmesi gereken başka bir husus, Türkiye'nin toprak bütünlüğü söz konusu olmasına rağmen Markaryan'ın sözlerine karşı Ankara'dan resmi bir tepki gelmemiş olmasıdır.

9.8. NATO Zirve Toplantısı Sırasında Yapılan Görüşmeler

Yukarıda belirttiğimiz gibi Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan, Rusya Federasyonu Başkanı Putin gibi, İstanbul'da yapılan NATO Zirve Toplantısı'na katılmamıştır. Bu konuda bir soruyu cevaplayan Başbakan Erdoğan, Türkiye'nin komşularıyla olan sorunların çözümlenmek gayreti içinde olduklarını, her zaman 'kazan kazan' zihniyetiyle hareket ettiklerini, Ermenistan ile bağları korumak istediklerini, ancak Ermenistan kaçyorsa bir yere kadar peşinden koşacaklarını ifadeden sonra, soykırımla uğraşmanın bir sonuç vermeyeceğini, bu konu ile tarihçilerin uğraşması

gerektiğini ve geleceğin dünyasını inşa etmekte yarar olduğunu ifade etmiştir⁴³³. Üçlü toplantıdan sonra ise bir Ermeni gazetesinin sorusuna cevaben üçlü toplantılara devamda fayda olduğunu, bu toplantıların kazanan ve kaybeden olmayacak şekilde sorunların çözümüne yardımcı olacağını söylemiştir⁴³⁴.

Ermenistan Dışişleri Bakanı Vardan Oskanyan, 29 Haziran 2004 tarihinde İstanbul'da yapılan NATO Zirve Toplantısı'nda ülkesini temsil etmiş ayrıca Dışişleri Bakanı Gül ile ikili ve Azerbaycan Dışişleri Bakanı Mehmetyarov ve Abdullah Gül ile üçlü görüşmelerde bulunmuştur. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ı da ziyaret etmiştir.

Oskanyan NATO Zirve Toplantısı'nda yaptığı konuşmada Türkiye'nin coğrafya bakımından Kafkasya ile Avrupa arasında bir köprü oluşturduğunu, Türkiye'nin Kafkasya ülkeleri ile aynı sınırları paylaşan tek NATO ülkesi olduğunu, ayrıca artık Kafkaslar'ın Avrupa Birliği'nin 'Yeni Komşuluk Girişimi'ne dahil bulunduğunu, Ermenistan'ın Avrupa ile bağlantısının Türkiye'den geçtiğini söylemiş ve bu bölgenin gerçek komşuluk ilişkileri içine girmesi için Türkiye'nin, Azerbaycan ve Gürcistan ile olduğu gibi, Ermenistan ile de normal ilişkilere sahip olması gerektiğini, bunun Karabağ sorunu üzerinde ölçülemeyecek kadar olumlu etkileri olacağını ifade etmiştir⁴³⁵.

Görüldüğü üzere Ermenistan Dışişleri Bakanının başlıca kaygısı Türkiye ile diplomatik ilişkiler kurulmasını sağlamaktır. Ayrıca bunun Karabağ sorununun çözümüne katkıda bulunacağını iddia etmektedir. Oysa Ermenistan'ın, Türkiye ile ilişkileri normal duruma geldikten sonra, Karabağ sorununun çözümü için gayret göstermesi beklenmemelidir.

Oskanyan Abdullah Gül ile yaptığı ikili görüşme hakkında gazetecilere ülkesinin Türkiye ile ilişkileri geliştirmeyi arzu ettiğini, Ermenistan'ın bu konuda gerekli iradeye sahip olduğunu söylemiştir. Abdullah Gül ise Türkiye'nin de aynı iradeye sahip olduğunu, buna karşın iki ülkenin hassas olduğu konular bulunduğunu, sorunların çözümünün zaman alacağını ifade etmiştir⁴³⁶.

---

⁴³³ **Milliyet** 26 Haziran 2004.

⁴³⁴ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=22> 12.10.2006.

⁴³⁵ **Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Basın Bildirisi**, 29 Haziran 2004.

⁴³⁶ **Anadolu Ajansı**, 28 Haziran 2004.

Bir gazete⁴³⁷ görüşmede Oskanyan'ın, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın açılmasını gündeme getirdiği Gül'ün ise, Ermenistan'ın, Türk kamuoyunu da rahatsız eden 'sözde soykırım' iddialarından ve anayasasında da yer alan Türkiye'den toprak talebinden vazgeçmesi gerektiğini ifade ettiği, ayrıca atılacak küçük adımlarla belirli bir sürecin başlayabileceğini belirttiğini yazmıştır. Üçlü toplantıdan sonra dışişleri bakanları basına açıklama yapmışlardır⁴³⁸.

Abdullah Gül, toplantının gayet yararlı geçtiğini, amacın AGİT Minsk Grubu çerçevesinde yürütülen görüşmelere yardım etmek olduğunu, Güney Kafkasya'nın kısa süre önce AB'nin 'Genişletilmiş Avrupa' programına alındığını ve buna uygun politikalar geliştirmesi gerektiğini, tarafların ayrıca ekonomik, siyasi ve diğer konuları görüştikleri ve bu görüşmelerine devam edeceklerini söylemiştir.

Vardan Oskanyan da toplantıyı yararlı ve yapıcı bulmuş, daha önce bir gündem hazırlanmamış olduğunu, uluslararası ve bölgesel gelişmelerin konuşulduğunu, NATO'nun genişlemesi ve AB'nin Genişletilmiş Avrupa Programı nedeniyle yeni parametreler belirlenmesinin çok önemli olduğunu belirtmiştir.

10. TÜRKİYE ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNDE 2005 YILI GELİŞMELERİ

10.1. Türkiye'deki Gelişmeler

Türkiye'nin AB üyeliği ile ilgili tartışmalar, AB ülkelerinin 16-17 Aralık 2004 tarihinde yaptıkları doruk toplantısında Türkiye ile müzakerelerin 3 Ekim 2005 tarihinde başlamasına karar verilmesiyle Türk kamuoyunu ilgilendiren başlıca mesele haline dönüşmüştür. Bu arada Ermeni soykırım iddiaları ve bu iddiaların Türkiye'nin AB üyeliği sürecine olası etkileri de çok tartışılmıştır. Tanınmış yazar Orhan Pamuk'un Ermeni-görüşlerini benimsemesi büyük tepkilere neden olurken CHP'nin Ermeni sorununun çözümüne ilişkin önerilerinin Başbakan tarafından da kabul edilmesi

⁴³⁷ **Hürriyet**, 29 Haziran 2004.

⁴³⁸ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=22.12.10.2006>.

Türkiye'de Ermeni sorunu için izlenecek politikaya ışık tutmuştur. Amerikalı tanınmış tarihçi Justin McCarthy'nin verdiği konferans çok ilgi çekmiş ve kamuoyunun bu konuya ilgisinin artmasının sonucu olarak TBMM AB Uyum ve Dışişleri Komisyonları bir toplantı düzenleyerek Ermeni sorunu konusunda uzmanlığı bulunan üç emekli büyükelçi ile üç Türkiye Ermenisi yazarı dinlemiştir. Kısa süre sonra TBMM Ermeni sorunu hakkında genel görüşme yapmış ve milletvekillerinin Mavi Kitap hakkında İngiltere Parlamentosu üyelerine bir mektup göndermesine karar verilmiş, ayrıca bu konuda bir bildiri kabul edilmiştir. Başbakan Erdoğan'ın Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan'a iki ülkenin bir tarihçiler komisyonu kurmasını önermesi, Türkiye'nin bu konuda aktif bir politika izlemeye başladığının işaretini oluşturmuştur. Mayıs ayı sonunda Boğaziçi Üniversitesi'nde düzenlenmesi planlanan ve Ermeni görüşlerini destekleyen Türk bilim adamlarının katılacağı bir konferansın gördüğü tepkiler üzerine ertelenmesi de kamuoyunu uzunca bir süre meşgul etmiştir⁴³⁹.

10.1.1. Orhan Pamuk Olayı

Tanınmış Yazar Orhan Pamuk'un İsviçre'de yayınlanan Tages Anzeiger gazetesinin "Das Magazin" isimli kültür ekine verdiği bir mülakatta "30 bin Kürt'ü ve bir milyon Ermeni'yi öldürdük, Türkiye'de hiç kimse bunu dile getirmeye cesaret edemiyor. Ben ediyorum" şeklindeki açıklaması Türkiye'de çok yankı bulmuştur. Çoğunluk Orhan Pamuk'u bu hiçbir bilimsel temele dayanmayan sözleri için şiddetle eleştirmiş, bazı kişiler Orhan Pamuk için suç duyurusunda bulunmuşlar, bazıları da tazminat davası açacaklarını söylemişlerdir. Yazarın bu sözleri yeni kitabının Avrupa'da satışını arttırmak için sarf ettiği iddia edilmiştir⁴⁴⁰. Bazı yazarlar Orhan Pamuk'un Nobel Ödülü almak için böyle davrandığını ileri sürmüştür⁴⁴¹. Buna karşın, bazıları da, ifade özgürlüğünü esas alarak, Pamuk'u savunmuşlardır. Orhan Pamuk'un kitaplarını yayınlayan iletişim Yayınevi "Pamuk'un sözlerinin, bu topraklarda yaşanmış ve pek çok insanın canına mal olmuş olayların hala yeterince konuşulmamasına, sorgulanmamasına yönelik olduğunu bildirmiştir⁴⁴². İnsan Hakları Derneği İstanbul Şubesi ise Orhan Pamuk'un ırkçı ve şoven saldırılara hedef olduğunu, yazarı eleştirenlerin

⁴³⁹ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=11>. 01.11.2006.

⁴⁴⁰ **Tercüman**, 18 Şubat 2005.

⁴⁴¹ Fatih Altaylı, "**Kara Yazar**", Hürriyet, 21 Şubat 2005.

⁴⁴² **Zaman**, 19 Şubat 2005.

antidemokratik, militarist ve yasadışı yönetim geleneğinden geldiğini iddia etmiştir. Tabii Ermeniler Orhan Pamuk'u kahraman gibi görmüşlerdir⁴⁴³. Orhan Pamuk ise bu konuda, tahammülsüzlüğün geçmişte ne büyük acılara yol açtığını ifade etmeye çalıştığını söylemiş ancak pek etkili olamamış, ve Türk kamuoyunda büyük bir itibar kaybına uğramıştır.

10.1.2. CHP'nin Ermeni Sorununa Çözüm Önerileri

CHP Başkanı Deniz Baykal, 1 Mart 2005 tarihinde Meclis Grubunda yaptığı bir konuşmada sorunun çözümü için üç aşamalı yeni bir politika izlenmesini öne sürmüştür⁴⁴⁴. Buna göre birinci aşamada tehcir konusunu incelemek üzere, eşit sayıda Türk ve Ermeni tarihçilerinden oluşacak bir komisyon kurulacak, ikinci aşamada yalnız Türkiye ve Ermenistan'ın değil, soruna taraftar olan diğer ülkelerin (ABD, İngiltere, Rusya, Almanya, Fransa ve diğer) arşivleri de incelemeye açılacak, üçüncü aşamada ise komisyonun yapacağı inceleme ve tartışmaların zabıtları uluslararası bir kuruluş (mesela UNESCO) tarafından tutulup kamuoyuna açıklanacaktır.

CHP lideri bu girişimin amacını şu şekilde izah etmiştir:⁴⁴⁵ “1915 olaylarının doksancı yılı olması dolayısıyla, ABD ve Avrupa'da yaşayan bazı Ermeni grupları, Osmanlı döneminde Türkler'in Ermenileri soykırıma uğrattığını Türkiye'nin kabul etmesi yönünde kampanyayı hızlandırdılar. Türkiye artık bu sorunla meşgul olmaktan yoruldu ve sıkıldı. Oysa biz, Türkiye'nin sürekli savunmada kalmasını gerektirecek hiçbir şeyin olmadığını düşünüyoruz. Bu eğilimi tersine çevirmenin, sorunu bütün boyutlarıyla kamuoyu önünde tartışmanın gereğine inanıyoruz. Herkes ne biliyorsa söylesin, eteğindeki taşı döksün. Gerçek ortaya çıksın.”

CHP'nin bir diğer önerisi de “Mavi Kitap” ile ilgili olmuştur. Ermenilerin soykırıma tabi tutuldukları iddiası I. Dünya Savaşı içinde ve hemen sonrasında üç kitap tarafından ortaya atılmıştır. Bunlardan Birincisi 1916 yılında Viscount Bryce tarafından yayımlanan, (gerçekte o zaman genç yaşlarda olan İngiliz tarihçi Arnold Toynbee tarafından derlenen) asıl adı “Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilere Yapılan Muamele”

⁴⁴³ “Ermeniler Kahraman İlan Etti”, Hürriyet, 27 Şubat 2005.

⁴⁴⁴ Murat Yetkin “Soykırım İçin Atak”, Radikal, 1 Mart 2005.

⁴⁴⁵ Aynı Kaynak.

olan ve kısaca “Mavi Kitap” olarak anılan kitaptır. Diğer iki kitap ise, 1913-1916 yıllarında İstanbul'da ABD Büyükelçisi olarak bulunan Henry Morgenthau'un 1918 yılında yayımlanan “Büyükelçi Morgenthau'un Hikayesi” ve 1920'de yayımlanan Aram Andonian'ın “Naim Bey'in anıları, Ermenilerin Tehcir ve Katliamına İlişkin Resmi Türk Belgeleri”dir. Bu son kitabın geçersizliği kanıtlanmıştır⁴⁴⁶.

“Mavi Kitap” ise I. Dünya Savaşı içinde İngiliz resmi makamları tarafından yayımlanmış bir propaganda kitabıdır. Bu savaş sırasında Belçika'yı işgal eden Alman birliklerinin yaptığı iddia edilen mezalime dair İngilizler tarafından yayınlanan bir başka kitap, savaş sonrasında, 1925 yılında, Alman hükümetinin talebi üzerine, o zamanın İngiliz Dışişleri Bakanı Austin Chamberlain tarafından Lordlar Kamarasında savaş propagandası olarak nitelendirilmişti. Mavi Kitap için ise böyle yapılmamış ve bu kitap Ermeni propagandasınca, yıllar boyunca soykırımın kanıtı olarak gösterilmiştir. CHP'nin, İstanbul Milletvekili E. Büyükelçi Şükrü Elekdağ tarafından yürütülen bir diğer girişimi de İngiliz Parlamentosu'nun, Almanları hedef alan kitap için yapılmış olduğu gibi, “Mavi Kitap”ın da savaş propagandası amacıyla yazıldığını kabul etmesi için çalışmak olmuştur.

CHP, üçüncü girişim olarak tanınmış Amerikalı tarihçi Justin McCarthy'i Ankara'ya çağırıp Ermeni sorunu konusunda bir konferans verdirmiştir.

10.1.3. Justin McCarthy'nin Konferansı

Prof. Dr. Justin McCarthy, CHP daveti üzerine Türkiye'ye gelmiş ve 24 Mart 2005 tarihinde, TBMM eski Senato salonunda, Meclis Başkanı Bülent Arınç, CHP Başkanı Deniz Baykal, Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ve diğer bazı bakanlar ile çok sayıda milletvekili ve dinleyicinin katıldığı bir konferans vermiş ve soruları cevaplamıştır.

---

⁴⁴⁶ Amerikalı Profesör Heat Lowry Henry, 1990 yılında yayımladığı (ISIS Pres, İstanbul), “**Büyükelçi Morgenthau'un Öyküsünün Perde Arkası**” başlıklı kitabıyla Morgenthau kitabındaki uydurmaları, yanlışları ve abartmaları ortaya koymuştur. Şinasi Orel ve Süreyya Yuca “**Ermenilerce Talat Paşa'ya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü**” (TTK, 1983) başlıklı kitapla, Talat Paşa'ya atfedilen telgrafların sahte olduğunu kanıtlamışlardır.

McCarthy konferansında geçmişte Ermeni sorununun hangi koşullar altında ortaya çıktığı ve geliştiğini açıklamakta ve bu çerçevede büyük devletlerin oynadığı role değinmektedir. Diğer yandan Ermeni sorununa ilişkin araştırmalarda propaganda yaklaşımlarına da işaret eden ve bu konuda bazı örnekler veren McCarthy tarih yazımında arşivlerin birinci derecedeki önemini belirtmektedir. McCarthy Türkler'in yalan bir tarihi kabul etmeyeceklerini, gerçek tarihi kanıtlarıyla dünyaya duyuracaklarını ve Türkler'in suçlu olduğu yolunda halen Avrupa ve Amerika kamuoyunda hakim olan ön yargıyı yıkabileceklerini vurgulamaktadır. McCarthy ayrıca, Ermeni milliyetçilerinin soykırım iddialarından sonra tazminat ve toprak isteyeceklerini de ifade etmekte ve Türkler'in işlemedikleri bir suç üstlenmeyeceklerine olan inancını dile getirmektedir.

Türk basını McCarthy'ye çok değer vermiştir. Kendisinden “Tek Kişilik Ordu” diye bahsedilmiştir⁴⁴⁷. Gerçekten de McCarthy halen ABD'de Ermeni iddialarına karşı koyan tek tanınmış bilim adamıdır. Bilimsel dürüstlüğü ve cesareti her bakımdan taktire değerdir.

McCarthy'nin konferansı, Türkiye'de esasen başlamış olan Ermeni sorunu hakkındaki tartışmaları daha da arttırmıştır. Bu tartışmalar, sözde Ermeni soykırımının 90. yıldönümü için Ermenistan'da ve diğer ülkelerde yapılan anma törenleri ve konferansların etkisiyle daha da büyümüş ve Boğaziçi Üniversitesi'nde yapılması öngörülen bir konferansın ertelenmesinden sonra doruk noktasına ulaşmıştır. Bu dönemde Ermeni sorunu hakkında pek çok konferans ve panel düzenlenmiş, televizyon ve radyolar, bu konuda genellikle ayrı düşüncelere sahip kişileri bir araya getiren, karşılaştıran programlar yapmışlardır. Sonuç olarak Ermeni sorunu, Türkiye'de hiçbir zaman bu kadar uzun süre ve bu kadar yoğun biçimde tartışılmamıştır. Tartışmalara katılanların iki cepheye bölündüğü gözlenmiştir. Türk basınının çok büyük bir bölümünde yer alan yazılarda, 1915 tehcirinin soykırım olmadığı belirtilmiş, buna karşın Radikal, Birgün ve Agos gibi gazetelerde ve Birikim, Toplum ve Bilim ve Toplumsal Tarih gibi dergilerde bazı yazarlar aksi fikri savunmuşlardır. Ancak bu kişilerin “soykırım olmamıştır” görüşüne, bunu bir tür milliyetçilik tezahürü saydıkları

---

⁴⁴⁷ Tufan Türeç, “**Tek Kişilik Ordu: Justin McCarthy.**”, Hürriyet, 28 Mart 2005.

için karşı çıktıkları, diğer bir deyimle “soykırım” konusunun, ulus-devleti eleştirmek için bir bahane olduğu ve Ermeni sorununun irdelenmesinin ikinci planda kaldığı görülmüştür⁴⁴⁸.

10.1.4. Erdoğan-Baykal Mutabakatı

CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, beraberinde İstanbul milletvekilleri Şükrü Elekdağ ve Onur Öymen olduğu halde, 8 Mart 2005 tarihinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ı ziyaret etmiş ve bu görüşmede Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ile Adalet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü Cemil Çiçek de hazır bulunmuştur⁴⁴⁹. Görüşme sonunda taraflar Ermeni soykırım iddialarına karşı izlenecek yol üzerinde mutabık kaldıklarını açıklamışlardır⁴⁵⁰. Buna göre Türk ve Ermeni tarihçileri ve diğer uzmanlardan bir komisyon kurulacak, tüm arşivler kısıtlama olmadan açılacak, ayrıca “Mavi Kitap” ile ilgili olarak hazırlanacak bir mektup, tüm milletvekillerinin imzasından sonra, İngiltere Parlamentosuna gönderilecektir.

Baykal ve Erdoğan'ın Ermeni sorunu konusunda izlenecek yol üzerinde bir anlaşmaya varmaları, CHP ve AKP milletvekilleri TBMM'nin çok büyük bir çoğunluğunu oluşturduğundan, bir milli mutabakat niteliği taşımaktadır.

Ermenistan'ın bu olaya tepkisi gecikmemiştir. Dışişleri Bakanı Vardan Oskanyan ertesi gün yaptığı bir açıklamada, tarihçilerin tehcir konusunu incelemesi önerisine değinerek tarihçilerin yapacağı bir şey kalmadığını, Türkiye'nin artık bu hususta tutumunu tayin etmesi gerektiğini söylemiştir⁴⁵¹. Ermeni Bakan Türkiye'nin sözde Ermeni soykırımının 90. yılı münasebetiyle yapılacak etkinliklere karşı önlem almak amacıyla hareket ettiğini, Türkiye'nin Ermeni iddialarına karşı geniş bir cephe açmaya çalıştığını, ancak bu cephenin sadece Ermenistan'a karşı değil, uluslararası topluma ve insanlığa karşı da olduğunu, ancak bu politikanın değeri bulunmadığını, tek bir gerçek olduğunu (yani soykırım olduğunu) ve Türkiye'nin de bununla yaşaması gerektiğini söylemiştir. Oskanyan ayrıca, Ermeni soykırımının uluslararası tanınması ile

⁴⁴⁸ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=11.01.11.2006>.

⁴⁴⁹ CNNTürk, 8 Mart 2005.

⁴⁵⁰ CNNTürk, 8 Mart 2005.

⁴⁵¹ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=11.01.11.2006>.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin birbiriyle ilgisi olmayan konular olduğunu, soykırım konusunun Türkiye ile ilişkilerin normal hale getirilmesinin ön koşulu olmadığını, Türkiye ile her zaman diyaloga hazır bulduklarını, ancak soykırım hususunda ısrarlı olacaklarını ifade etmiştir⁴⁵².

10.1.5. Türk-Ermeni Platformu Çalışmalarının Durması

Ermenilerin soykırım iddiaları hakkında tarih araştırmaları yapılmasını istemediklerini gösteren ikinci bir olay da Ermenilerin Viyana Platformu girişimine son vermiş olmasıdır. Daha önce değindiğimiz gibi⁴⁵³ 2004 yılı Mart ayında özel bir girişim olarak kurulan Viyana Türk-Ermeni Platformu (VAT) aracılığıyla Ermenistan ve Türkiye tarihçileri 2004 Temmuz ayında 100'er belge teati etmişlerdi. İkinci bir aşamada belge teatisine devam edilecek, daha sonra bir toplantı düzenlenerek taraflar görüşlerini bildirecekler ve sonra gerek belgeler gerek ifade edilen görüşler bir kitap halinde yayınlanacaktı. Ancak Ermenilerin girişimin ikinci aşamasına katılmayı reddetmeleri bu süreci durdurmuştur. Erivan'daki Soykırım Müzesi Müdürü Lavrenti Barseghian'ın başkanlığını yaptığı Ermeni tarihçilerinin neden bu şekilde hareket ettikleri açık değildir. Akla gelen olasılık Ermeni tarihçilerin Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Halaçoğlu tarafından kendilerine ulaştırılan 100 belgeyi inceledikten sonra, bunları çürütecek bilgi ve belgelere sahip olmadıklarını görünce, bu sürece son vermiş oldukları, diğer bir deyimle masadan kaçtıklarıdır⁴⁵⁴.

10.1.6. Dışişleri Şehitlerinin Anma Töreni

Bilindiği gibi, Ermeni Diasporası, soykırım iddialarını çarpıcı bir şekilde dünya kamuoyuna duyurabilmek için teröre başvurmuş ve 1973-1985 yılları arasında yurt dışında görevli Dışişleri Bakanlığı mensubu veya diğer kamu görevlilerinden 34 kişi Ermeni teröristlerce şehit edilmiştir.

Aradan yirmi yıl kadar bir zaman geçtiği için Türk kamuoyunda bu cinayetlerin izleri silinmeye başlamış, oysa günümüzde Ermeni sorunu doruk noktasına ulaşmıştır.

---

⁴⁵²<http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=11.01.11.2006>.

⁴⁵³ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 12-13, s. 31-32.

⁴⁵⁴ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=11.01.11.2006>.

Bu ortamda, 18 Mart 2005 tarihinde Cebeci Mezarlığında Dışışleri Şehitliğinde yapılan şehitleri anma töreni yeni bir anlam kazanmıştır.

Dışışleri Bakanı konuşmasında, şehitler hakkında anma ve yas ile ilgili ifadeler dışında, Ermenistan'a önerilmiş bulunan tarihçiler komisyonuna da kısaca temas etmiştir. Bakan bunun dışında Dışışleri Bakanlığı'nın bahçesine şehitlerle ilgili bir anıtın inşa edileceğini bildirmiştir. Dışışleri Bakanlığı için yeni inşa edilen ek binanın salonlarına da şehitlerin adı verilmiştir.

Ermeni terörüne kurban olan şehitlerimizi anmak sadece manevi bir görev değildir. Ermenilerin soykırım iddialarını bazı siyasi çıkarlar için kullanmaya çalıştıkları bir ortamda Türkiye'nin de Ermeni mezaliminin ve terörünü hatırlaması ve hatırlatması siyasi bakımdan da gereklidir.

10.1.7. Emekli Büyükelçilerin Bildirisi

2001 yılından beri Ankara'da faaliyet gösteren Emekli Büyükelçiler Grubu bir bildiri yayınlamak tartışmalara katılmıştır. 25 Mart 2005 tarihinde bir basın toplantısı yapılarak bildiri sunmuşlardır⁴⁵⁵. Kanımızca emekli büyükelçiler bildirisinin en önemli yönü soykırım suçunun işlendiğine kimin karar vereceğini açıklıkla ortaya koymasındır. Bildiri bu bağlamda soykırımın uluslararası bir suç olduğunu, bu suçun sadece gerçek kişiler (devletler değil) tarafından işlenebileceğini, soykırım suçunun işlendiğini sadece yetkili mahkemelerin tayin edeceğini, bir parlamento, bir senato, bir belediye meclisi, bir dernek ve diğer kuruluşların soykırım suçu işlendiğine karar veremeyeceklerini belirtmektedir. Böylelikle bazı ülke parlamentolarınca alınmış olan ve Ermeni soykırım iddialarını kabul eden kararların hukuki bir temeli olmadığı ortaya çıkmaktadır.

10.1.8. TBMM AB Uyum ve Dışışleri Komisyonları Toplantısı

TBMM Avrupa Birliği Uyum Komisyonu, Dışışleri Komisyonu üyelerinin katılımıyla, 4 Nisan 2005 tarihinde, tertipledeği bir toplantıya emekli büyükelçiler Gündüz Aktan, Ömer Lütem ve Pulat Tacar ile Ermeni kökenli Türk vatandaşlarından

---

⁴⁵⁵ Milliyet, 26 Mart 2005.

yazar Levon Dabağyan, gazeteci Hrant Dink ve yazar Etyen Mahcupyan'ı davet ederek görüşlerini almıştır. Bunlar gerek TBMM gerek AGOS gazetesi tarafından yayınlanmıştır⁴⁵⁶.

Toplantıda Etyen Mahcupyan'ın Justin McCarthy'nin bilim adamlığını değil kişiliğini kötölemeye çalışan sözleri tepkilere neden olmuştur. Aynı şekilde Hrant Dink'in "Siz anıtlar dikiyorsunuz, törenler yapıyorsunuz. Ben atalarımı kaybettim ama 24 Nisan'ı anamıyorum" sözleri de gerginlik yaratmıştır. Buna karşın Dabağyan'ın olayların soykırım değil tehcir olduğunu vurgulayan sözleri Hrant Dink tarafından beğenilmemiştir⁴⁵⁷. Ancak toplantıdan sonra gerek Dink gerek Mahcupyan memnuniyet duyduklarını belirtmişlerdir. Dink "çok özgür bir ortamda bugüne dek yazdığımız ve dile getirdiğimiz görüşlerimizi sunduk. Bize de bilinenler tekrar edildi" derken Mahcupyan "Böyle bir toplantının yapılmasını son derece olumlu olarak karşılıyorum. Toplantıya katıldıktan sonra bunun bir jest ya da şov toplantısı olmadığını gördüm. Son derece katılımcı, heyecanlı bir tartışma ortamı vardı ve insanlar Türkiye, ileriye dönük ne yapmalı' sorusuyla masanın etrafında buluşmuşlardı." demiştir⁴⁵⁸.

10.1.9. TBMM'de Sözde Ermeni Meselesi Hakkında Genel Görüşme

Dışişleri Bakanı Abdullah Gül 9 Nisan'da yaptığı bir açıklamada TBMM'nin Ermeni sorunu konusunda 13 Nisan 2005 tarihinde bir genel görüşme yapacağını bildirmiştir. Gül, Türkiye'nin uzun zamandan beri Ermeni iddialarıyla gerektiği gibi uğraşmadığını, bu konunun cesaretle izlenmesi ve dünya kamuoyunun bilgilendirilmesi gerektiğini, hiçbir zaman olmamış ve hukuki yönü de bulunmayan bir iddianın, propaganda sonucunda, batı ülkeleri kamuoyunda yer ettiğini söylemiştir⁴⁵⁹.

Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan, TBMM'in toplanacağı gün olan 13 Nisan'da bir basın toplantısı düzenleyerek görüşlerini dile getirmiş ve böylelikle, toplantı yapılmadan önce, TBMM toplantısına bir cevap vermeye çalışmıştır. Ermeni Bakan, trajedinin (tehciri kastediyor) 90. yıldönümünün arifesinde Türkiye'nin, daha

⁴⁵⁶ AGOS Gazetesi, 471-478 Numaralı Sayılar.

⁴⁵⁷ Hürriyet, 5 Nisan, 2005.

⁴⁵⁸ Agos, 9 Nisan 2005.

⁴⁵⁹ NTV, 10 Nisan 2005 ve Zaman, 11 Nisan 2005.

pasif bir tutum takınacağı yerde, hücumla geçtiğini, yalnız kendi tarihini utanmadan yeniden yazmaya çalışarak kalmayıp diğer ülkelere (İngiltere'yi kastediyor) tarihlerini gözden geçirmek çağrısında bulunduğunu, ancak bu gibi hareketlerin ters teptiğini ve Türkiye'nin itibarını sarstığını söylemiştir. Oskanyan Türk aydınlarının (Ermeni görüşlerini destekleyen kişilerden bahsediyor) soykırım konusunda görüşlerini açıkça dile getirdiklerini ancak Türk Hükümetinin onları dinlemediğini ifade etmiştir. Ermeni Bakan ayrıca Türkiye "soykırımı" tanımadıkça Ermenistan'ın güvenlik içinde olmayacağını zira Türkiye'nin güçlü bir devlet olduğunu ve Azerbaycan'ı çekincesiz bir şekilde desteklediğini de belirtmiştir⁴⁶⁰.

13 Nisan 2005 tarihindeki genel görüşmede ilk olarak söz alan Dışişleri Bakanı Abdullah Gül Ermeni sorununun geçmişini kısaca anlattıktan ve Ermeni terörüne, BM'in 1948 tarihli soykırım sözleşmesi hükümlerine, Diasporanın faaliyetlerine ve mali imkanlarına değindikten sonra, Türkiye'nin Ermeni iddiaları konusunda uzun yıllar savunmada kalan bir politika izlediğini, gerçeklerin dünya kamuoyuna anlatılması için gerekli arşiv çalışmalarının zamanında yapılmadığını, bu durumun Türkiye'nin bir şeyleri gizliyor imajını oluşturduğunu, ihtiyaç duyulan mali kaynakların sağlanmadığını, sonuç olarak da Türkiye'deki çalışmaların yetersiz kaldığını söylemiştir.

Ermeni iddialarının sadece hükümet tarafından yürütülecek bir mücadeleyle başarılı olacak bir konu olmadığını ve ancak toplumun bütün kesimlerinin ve bireylerinin ortak çabalarıyla başarıya ulaşılabileceğini belirten Dışişleri Bakanı, Başbakan Erdoğan ile CHP Başkanı Baykal arasında 8 Martta yapılan açıklamaların Ermeni iddiaları ile mücadelede önemli bir dönüm noktası oluşturduğunu belirtmiştir.

Baykal ve Erdoğan'ın Türk ve Ermeni tarihçilerinin, arşivlerde araştırma yaparak, 1915 dönemi ile ilgili gerçekleri aydınlığa kavuşturmaları yolunda çağrıda bulduklarını hatırlatan Gül, Başbakanın bu teklifi resmen bir mektup aracılığıyla Başkan Koçaryan'a göndermekte olduğunu, özellikle sözde soykırımı tanıdığına dair kararlar alan ülkelerin bu teklife olumlu cevap vermesi için Ermenistan'ı teşvik etmelerinin beklendiğini de söylemiştir.

---

⁴⁶⁰ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=11.01.11.2006>.

Dışışleri Bakanı sonra Türkiye-Ermenistan ilişkileri hakkında bilgi vermiş, Ermenistan ile normal ilişki kurulmamış olmasını açıklamak için de “Hangi devletten sınırlarını resmen tanıdığını ortaya koymayan bir devletle ilişkilerini normalleştirmesini bekleyebilirsiniz demiş, Ermenistan'ın Karabağ hakkındaki Güvenlik Konseyi kararlarına uymadığını vurgulamış ve Ermenistan'ın uluslararası hukukun temel ilkelerine, Güvenlik Konseyi kararlarına aykırı tutumu ile iyi komşuluk ilişkilerine uygun davranmamasının Türkiye'nin bu ülkeyle diplomatik ilişki kurmasına imkan vermediğini belirtmiştir.

Dışışleri Bakanı son olarak Türkiye'nin Ermeni iddiaları konusunda inisiyatif alan, tarihi gerçeklerin ortaya çıkartılması için her türlü gayreti gösteren bir politika izleyeceğini, Türkiye'nin tarihi ile yüzleşmeye hazır olduğunu ve tarihimizde utanılacak hiçbir dönem olmadığını, bu mücadelede sonuna kadar gidileceğini, çalışmaların kurumlar arasında en geniş ve etkin bir işbirliği ve eş güdüm içinde yürütüleceğini, bu süreç içinde belki Türkiye'den çok daha fazla bazı ülkelerin tarihleriyle yüzleşmek zorunda kalacağını, bu sürecin topyekün bir mücadeleyi gerektireceğini söylemiştir⁴⁶¹.

CHP'nin görüşlerini belirtmek üzere söz alan İstanbul Milletvekili, Emekli Büyükelçi Şükrü Elekdağ konuşmasında Ermeni sorununun çeşitli yönlerine değinmiştir. Bu arada Ermenilerin, tüm çabalarına rağmen, doksan yıldır dünya kamuoyuna iddialarını kanıtlayabilecek geçerli bir belge sunamadıklarını, bu nedenle doğruluğu kanıtlanamamış, hatırat türü sübjektif yayınlara ve savaş sırasında yayımlanmış propaganda amaçlı üç kaynağa başvurduklarını ifadeyle, bunlardan ikisinin (Aram Andonyan'ın ve Henry Morgenthau'un kitapları) geçersizliğinin kanıtlanmasına karşın “Mavi Kitap”ın hala güvenilir bir tarihi eser olarak değerlendirdiğini ve akademik çalışmalarda kullanıldığını belirtmiştir. Bu kitabın, İngiliz Parlamentosu'nun alacağı bir kararla propaganda malzemesi olduğunun ve güvenilir bir kaynak olmadığını belirtilmesinin yararlı olacağını ifade eden Elekdağ bu amaçla TBMM üyeleri tarafından topluca imzalanarak İngiltere Avam Kamarası ve Lordlar Kamarasına bir mektup gönderilmesinin önemine değinmiştir.

---

⁴⁶¹ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=11.01.11.2006>.

Genel Görüşmenin bitiminde TBMM oy birliğiyle bu bildiriye kabul etmiştir. Ayrıca İngiltere Avam Kamarası ve Lordlar Kamarasına “Mavi Kitap” hakkında gönderilecek mektup, Başbakan Erdoğan ve CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ın imzalanmasından sonra milletvekillerinin imzasına açılmıştır.

TBMM tarafından kabul edilen bildiride Türkiye ile Ermenistan'ın kendi tarihçilerinden oluşacak ortak bir komisyon kurmaları, ulusal arşivlerin kısıtlamaya tabi tutmadan araştırmaya açmaları ve ilgili diğer ülkeler arşivlerinde de sürdürülecek araştırma sonuçlarının dünya kamuoyuna açıklanması hususundaki İktidar ve Ana Muhalefet Partileri önerisinin TBMM tarafından tümüyle benimsendiği ve desteklendiği bildirilmektedir. Bildiride ayrıca bu girişimin uygulanabilmesi için Ermenistan Hükümeti'nin desteğinin şart olduğu, Türkiye ve Ermenistan'ın tarihleriyle hesaplaşmaya hazır olmaları ve Ermenistan'ın, Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak ve işbirliğini geliştirmek istiyorsa, Türkiye'nin ortak tarih değerlendirilmesi önerisini kabul etmesi gerektiği, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin düzelmesini içtenlikle isteyen ve bu arada özellikle Parlamentolarında Ermeni iddialarına ilişkin karar alan devletlerin bu girişimi desteklemelerinin beklendiği, TBMM'nin bu tür kararları yakışsız, anlamsız, keyfi ve adaletsiz uygulamalar olarak gördüğü ve kınadığı, Türkiye'nin tarihinin tek yanlı ve yanıltıcı değerlendirmelere bina edilmesini kabul etmeyeceği gibi hususlar yer almaktadır⁴⁶².

TBMM'nin 13 Nisan tarihli toplantısının en önemli yönü, Mecliste temsil edilen tüm partilerin Ermeni sorunu ve Ermenistan için belirlenen yeni politikayı benimsemiş olmalarıdır.

10.1.10. Boğaziçi Üniversitesi Konferansının Ertelenmesi

25-27 Mayıs 2005 tarihlerinde Boğaziçi Üniversitesi'nde üç gün sürecek olan ve elliden fazla kişinin katılacağı “İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları” başlıklı büyük bir konferans düzenleneceği, konferansın yapılmasından bir hafta önce basında yer almıştır⁴⁶³.

⁴⁶² <http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanakbsd.birlisimbaslangic?P4=14205&P5>. 02.11.2006.

⁴⁶³ <http://www.milliyet.com/2005/05/20/siyaset/siy02.html>. 05.06.2006.

Konferansa katılanların büyük çoğunluğunun Ermeni tezlerini benimseyen ve onları savunan bazı Türk bilim adamları olduğu ve aralarında Halil Berktaş, Taner Akçam, Murat Belge, Selim Deringil, Fikret Adanır, İlhan Tekeli, Fatma Müge Göçek, Cemil Koçak, Mete Tuncay, Baskın Oran ve Stefan Yerasimos gibi isimlerin bulunduğu görülmüştür. Diğer yandan konferansın programı incelendiğinde, 1915 tehcirinin soykırım olmadığını savunan yüzlerce Türk bilim adamından hiçbirinin çağrılmamış olduğu ve böylelikle konferansın tek sesli olmasına diğer bir deyimle Ermeni tezlerinden başka fikirlerin söylenmemesine çalışıldığı anlaşılmıştır. Ayrıca, soykırım bir uluslararası hukuk kavramı olmasına rağmen, bu konferansta 1915 tehcirinin uluslararası hukuka göre soykırım olup olmadığını tartışılmayacağı da görülmüştür. Son olarak konferansın ancak önceden seçilmiş davetliler tarafından izlenebileceğini yani davetli olmayanların konferansa girmelerinin mümkün olmayacağı da anlaşılmıştır. Oysa, âdet bu gibi toplantıların halka açık yapılmasıdır.

Konferans hakkında merak uyandıran bir diğer konu da neden Mayıs ayı sonunda düzenlendiğidir. Üniversitelerin sınav dönemine girdikleri bu günlerde akademik faaliyetlerde bir yavaşlama görüldüğünden bu büyük konferansın da ya daha önce veya daha sonraki bir tarihte yapılması normal olurdu. Ancak konferansı düzenleyenler başka mülhazaları dikkate almışlardır. Sözde Ermeni soykırımının 90. yıldönümü, Ermenilerce özellikle Nisan ve Mayıs aylarında, birçok ülkede düzenlenen toplantılarda anılmıştır. Bunların sonuncusu da 22 Nisan 2005 tarihinde Erivan'da yapılmıştı. Boğaziçi Konferansını düzenleyenlerden bazıları bu toplantılara katılarak ve 1915 tehcirinin soykırım olduğunu anlamını taşıyan konuşmalar yapmışlardır. Boğaziçi Konferansının zamanlaması ve konferansı düzenleyen kişilerin Ermeni görüşlerini savunması, Boğaziçi Konferansının da sözünü ettiğimiz 90. yıldönümünün Ermeni konferansları dizisinin bir parçası olduğunu düşündürmüştür. Boğaziçi Konferansı yapılabilseydi Diaspora Ermenileri ve Ermenistan yetkilileri, çok sayıda “bağımsız” Türk bilim adamının soykırım “gerçeğini” kabul ettiğini ileri sürecekler, ayrıca, başta AB üyeleri olmak üzere, bazı ülkelerin Ermeni sorunu konusunda Türkiye'ye yaptıkları baskıyı daha da arttırmalarını isteyebileceklerdi. Bu açıdan bakıldığında Boğaziçi

Konferansının bilimsel değil siyasi amaçlara düzenlenmek istendiği sonucuna varılabilir⁴⁶⁴.

Sözkonusu konferans TBMM'de büyük tepkilere neden olmuştur. 24 Mayıs 2005 tarihinde gündem dışı söz alan İstanbul Milletvekili Şükrü Elekdağ konferanstaki konuşmacıların hemen tümünün Ermeni soykırımı varlığını iddia eden ya da bu konudaki resmi görüşleri sorgulayan kişiler olduğunu, konferansa Türkiye'nin görüşlerini savunacak ve açıklayacak hiçbir tarihçi ve uzman çağrılmadığını, bu durumda Boğaziçi Üniversitesi'nde düzenlenen bu konferansın tamamen Ermeni iddialarının propagandasına hizmet etmek amacı güttüğünü söylemiştir⁴⁶⁵.

Cemil Çiçek, TBMM'nin yukarıda değindiğimiz 13 Nisan tarihli toplantısına atıfla, iktidar ve muhalefetin Türk milletine karşı yapılan soykırım iftirasını bertaraf etmek için işbirliği yaparak bir karar aldıklarını, bu kararın gereğini yerine getirmek üzere çaba gösterildiği bir sırada bu konferansın düzenlemek istenmesinin bu çabaları arkadan hançerlemek olduğunu, üniversitelerin özerk olduğunu ancak özerkliğin sorumsuzluk anlamı taşımadığını söylemiş ve Hükümetin yetkisi olsaydı gereğini yapacağını ifade etmiştir.

Konferansın düzenleyicileri ve katılımcıları 27 Mayıs'ta bir açıklama yaparak⁴⁶⁶ konferansı, baskı, tehdit ve karalamalar sonucu ertelemek zorunda kaldıklarını ancak bu konferansın yakın bir gelecekte toplanacağını vurgulamışlardır. Konferans Bilgi ve Sabancı Üniversiteleriyle beraber düzenlemekte olduğundan, kısa zamanda toplanması mümkündü. Ancak bu olmamış ve bu gecikmenin nedeni de açıklanmamıştır. Konferans hemen yapıldığı takdirde Türkiye'ye karşı özellikle yabancı ülkelerde sürdürülmekte olan eleştirilerin duracak olmasının konferansın tekrar düzenlenmemesinin esas nedeni olması mümkündür.

Boğaziçi Üniversitesi'nin ertelediği konferans ancak 24 Eylül 2005'te Bilgi Üniversitesi'nde aynı katılımcılarla yapılmıştır. Bilgi Üniversitesi toplantısında sözde soykırımın 90. yılı münasebetiyle Ermeni diasporası ve Ermenistan tarafından

⁴⁶⁴ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=11>. 01.11.2006.

⁴⁶⁵ <http://www.milliyet.com/2005/05/20/siyaset/siy02.html>. 05.06.2006.

⁴⁶⁶ **Hürriyet**, 27 Mayıs 2005.

düzenlenen bir seri toplantı arasında mütalaa etmek doğru olacaktır. Amacın mümkün olduğu kadar çok sayıda Türk bilim adamına Türkler'in Ermenileri soykırımı uğrattığını söyletmek yoluyla Türkiye'de "soykırımın" kabulü lehinde bir akım başlatmak olduğu, AB ile müzakerelerin başlamasına az bir zaman kala bu konferansı düzenlemekle AB ülkelerinde bazı çevrelerin de desteğinin sağlanacağı düşünülüyor anlaşılmaktadır.

Ancak bu konferans Türkiye'de değil "soykırım" lehinde bir akım başlatmak, 1915 olaylarının soykırım olmadığını düşünenlere saygının artmasına ve bunların ilk kez eylem yapmalarına neden olmuştur. Diğer bir deyimle "soykırımcılara" karşı muhalefet sadece gazete ve dergi sayfalarında kalmamış bu kez sokağa da inmek suretiyle ciddi bir radikalleşme içine girmiştir. Kısaca konferansı düzenleyenlerin beklentilerinin tam tersi bir sonuç ortaya çıkmıştır.

Bu arada söz konusu konferanslar Türkiye'de bir tabunun daha yıkıldığı, bir çığır daha açıldığı, Türkiye'nin büyük bir adım attığı, bir travmayı aştığı gibi gerek yabancı⁴⁶⁷ gerek Türk basınında bazı yorumlar görülmüştür. Bunlar arasında Fransa'nın en fazla okunan dergisi olan "L'Express'in" 29 Eylül 2005 tarihli sayısında "Turquie: La memoire Retrouvee" (Türkiye: Yeniden Bulunan Bellek) başlığı altında altı sayfalık yazısı özellikle dikkatleri çekmiştir. Bu yazıda Ermenilere ait olduğu iddia edilen bazı ceset fotoğraflarının yanında Halil Berktaş, Murat Belge, Hrant Dink gibi "soykırımcı" kişilerin fotoğrafları da yer almakta ve yazı tamamen Ermeni görüşlerini yansıtmaktadır. Buna şaşmamak gerekir zira "L'Express Dergisi"nin Yazı İşleri Müdür Yardımcısı Christian Markarian, isminden de anlaşılacağı üzere, Ermenidir⁴⁶⁸.

Bahsettiğimiz yazıların bir özelliği de Boğaziçi/Bilgi Üniversitesi Konferansının Türkiye'nin Ermeni "soykırımını" tartışmaya başlamasının bir tür miladı olarak takdim etmeleridir. Hemen belirtelim ki bu düşünce doğru değildir. 1915 tehcirinin soykırım olduğu iddiasının bazı Türk yazarlarla benimsenmesi ve savunulması on yıldan daha eskidir. Bu konuda ilk kitap Taner Akçam'ın "Türk Ulusal

⁴⁶⁷ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=2> 07.06.2006

⁴⁶⁸ Derya Sazak, "Bir Tabu Daha Yıkıldı", Milliyet, 27 Eylül 2005; Ferhat Kentel, "Bir Konferans ve Travmalarımızı Aşmak...", gazetemnet, 1 Ekim 2005.

Kimliği ve Ermeni Sorunu” olup, 1992’de yayınlanmıştır. Ayrıca “tabu”nun yıkılmakta olduğu Taner Akçam’ın bir kitabıyla daha 2000 yılında ileri sürülmüştür⁴⁶⁹.

2000 yılından itibaren de, başta Halil Berktaş olmak üzere, bazı Türk bilim adamları, giderek daha fazla sahneye çıkmaya başlamıştır. Bu durumun meydana gelmesinde başlıca etkenin Türkiye’nin 1999’da AB’ye tam üye olmak için başvurması olduğu düşünülebilir. Avrupa Parlamentosu içinde çoğunluğa sahip bir grup Türkiye’nin Sözde Ermeni “soykırımını” tanımmasını tam üyeliğinin ön şartı olarak görmekte, bunun gerçekleşmesi için gayret sarf etmekte ve bu tanımayı kolaylaştıracak eylemleri teşvik etmektedir. Aynı tutum Avrupa’da bazı eğitim, bilim ve hatta siyasi çevrelerinde de vardır. Bunların etki ve teşviki sonucunda Türkiye’de Ermeni tezlerini benimseyenlerin sayısı artmıştır.

Boğaziçi/Bilgi Üniversitesi konferansının getirdiği yenilik, kırktan fazla Türk bilim adamının bir araya gelerek Ermenilerin soykırım iddiaları doğrultusunda görüş bildirmeleri ve böylece Türkiye’de büyük çoğunluğun savunduğu 1915 tehcirinin soykırım olmadığı savına adeta meydan okumalarıdır. Ancak, konferansın yapılmasında karşılaşılan güçlükler ve konferansa karşı olan hareketlerin yarattığı karmaşa ön plana çıkmıştır, konferansta konuşulanların kamuoyuna intikal ettirilmemesinin de etkisiyle bu meydan okumadan bir sonuç alınmamıştır. Bu arada konferansı düzenleyenlerin çok eleştirdikleri resmi görüşün sahibi olan hükümetin yardımıyla konferansı gerçekleştirebilmeleri de ironik bir durum oluşturmuştur.

10.2. Türkiye Ermenistan Arasındaki Gelişmeler

10.2.1. Türkiye’nin Ermenistan Politikası “Çözumsuzlük Değil, Çözüm”

Başbakan Erdoğan’ın 2005 Ocak ayında Rusya Federasyonu’nu ziyareti sırasında Başkan Putin ile yaptığı görüşmelerde Ermenistan ile olan sorunlar da gündeme gelmiştir.

---

⁴⁶⁹ Taner Akçam, **Ermeni Tabusu Aralanırken; Diyalogdan Başka Bir Çözüm Var mı?**, İstanbul 2000.

Putin bu ziyarette yaptığı konuşmada Türkiye ile Ermenistan arasındaki sorunu bildiklerini, Rusya olarak eski Sovyetler Birliği'nden kalan sorunları çözme konusunda ellerinden gelen gayreti göstereceklerini, sorunun çözülmesi için aracı ve garantör olmaya hazır olduklarını ifade ederek “Türkiye ile Ermenistan arasında ağır tarihi sorunlar olduğunu biliyoruz. Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik tutumunu biliyoruz. Ancak Ermenistan çözüm yolları arıyor. Biz de bu süreçte elimizden gelen desteği vereceğiz” şeklinde konuşmuştur⁴⁷⁰.

Başbakan Erdoğan da Ermenistan sorununa çözüm bulma konusunda Rusya ile dayanışma içinde olacaklarını belirterek, Türkiye'nin Ermenistan politikasının çözümsüzlük değil, çözüm üzerine kurulduğunu ifade etmiştir. Ermenistan'ın Kars Antlaşması'nı tanımama konusundaki yaklaşımını eleştiren Erdoğan, Türkiye'nin Ermenistan'a havayolunu açtığını ancak Ermenistan'dan gördüğü olumsuz tavır nedeniyle karadan ulaşımı henüz açmadığını söylemiştir. Ermenistan'ın Türkiye aleyhine tutumunun devam etmesinden yakınan Erdoğan, “Biz Ermenistan ile sorunların aşılmasını istiyoruz, ilişkilerimizin her alanda gelişmesini istiyoruz. Özellikle ticari konularda olumlu noktalar var. Komşularımız arasında tek dargın Ermenistan. Biz dargın komşu istemiyoruz” demiştir⁴⁷¹.

Ermenistan'ın Kars Antlaşması'nı tanınması, Türkiye'nin mevcut sınırlarını ve toprak bütünlüğünü tanınması anlamına geldiğinden bu konu iki ülke arasında en önemli sorunlardan biridir. Ermenistan Dışişleri Bakanı Vardan Oskanyan Zaman gazetesine verdiği bir mülakatta, Başbakan'ın Kars Antlaşması hakkındaki sözlerine cevap vererek, şu ana kadar hiçbir Ermeni liderin Kars Antlaşması'nı tanımadığı şeklinde bir açıklama yapmadığını, vaktiyle Sovyetler Birliği'ne bağlı olan ülkeler için Sovyetler Birliği'nin imzaladığı anlaşmaların, bunları ortadan kaldırıp yeni anlaşmalar imzalanmadıkça veya bu anlaşmaların tanınmadığı yönünde bir açıklama yapılmadıkça yürürlükte olduğunu söylemiştir⁴⁷².

Hukuki durum Oskanyan'ın ifade ettiği gibi olmakla beraber Ermeni Bakanın sözlerinde samimi olmadığı görülmektedir. Mülakatı yapan Zaman gazetesinin

⁴⁷⁰ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=11> 01.11.2006

⁴⁷¹ **Vatan**, 12 Ocak 2005.

⁴⁷² **Zaman**, 25 Ocak 2005.

görüşüne başvurduğu bir üst düzey Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Ermenistan'ın Bağımsızlık Bildirgesinde Türkiye'nin doğusu için “Batı Ermenistan” deyiminin kullanıldığını, ayrıca Ermenistan'ın armasında Ağrı Dağı'nın resminin bulunduğunu hatırlatmıştır. Buna göre Ermenistan'ın bir yandan Türkiye'nin sınırlarını tanıırken diğer yandan da Doğu Anadolu'yu Ermenistan toprağı olarak kabul etmesi gibi anlamsız bir durum ortaya çıkmaktadır. Ermenistan'ın Türkiye'nin sınırlarını resmen tanıması için bunu yazılı bir şekilde yapması ve sonra da Bağımsızlık Bildirgesini ve armasını değiştirmesi gerekmektedir⁴⁷³.

Oskanyan tarihçilerin “soykırım” sorununu tartışmaları konusunda çok sayıda çalışma yaptığını ve 1915 yılında olanların çok açık bir şekilde ortaya konmuş olduğunu, tarihçilerin masaya oturmasının bir şey değiştirmeyeceğini, tarihçilerin işlerini bitirdiğini artık Türk Hükümetinin devreye girmesi gerektiğini söylemiştir⁴⁷⁴.

Nisan ayında Devlet Başkanı Başkan Koçaryan da Türkiye'nin toprak bütünlüğü konusuna değinerek hiçbir Ermenistan devlet kuruluşunun Türkiye'den toprak talebinde bulunmadığını söylemiş, dış politikalarının sadece Ermeni “soykırımının” tanınmasını içerdiğini ve gelecekteki başkan ve politikacıların bu tanımanın yasal sonuçlarıyla ilgileneceklerini eklemiştir. Türkiye'de bu sözler Ermenistan'ın şimdi değil gelecekte Türkiye'den toprak talebinde bulunmayı öngördüğü şeklinde yorumlanmıştır⁴⁷⁵.

Daha önce değindiğimiz, 13 Nisan 2005 tarihli TBMM genel görüşmesinden sonra Başbakan Erdoğan Ermenistan Başkanı Robert Koçaryan'a bir mektup göndererek iki ülke tarihçi ve diğer uzmanlarından oluşacak bir grubun, ilgili tüm arşivleri araştırarak bulgularını kamuoyuna açıklamalarını önermiştir. Mektubun basında yayınlanan metni şudur⁴⁷⁶:

---

⁴⁷³ <http://eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=11>. 01.11.2006.

⁴⁷⁴ <http://eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=11>. 01.11.2006.

⁴⁷⁵ **Journal of the Turkish Weekly**, 14 Nisan 2005.

⁴⁷⁶ **Milliyet**, 15 Nisan 2005.

“Sayın Cumhurbaşkanı”

“Türk ve Ermeni halkları, dünyanın hassas bir bölgesinde ortak bir tarih ve komşu coğrafyayı paylaşmakla kalmamış, uzun yıllar bir arada yaşamışlardır. Ancak, ortak tarihimizin bir dönemine ilişkin yorum ve değerlendirme farklılıklarımızın mevcudiyeti bir sır değildir.

Geçmiş yıllarda halklarımıza acı veren hatıralar bırakan bu farklılıklar bugün de ülkelerimiz arasında dostane ilişkiler geliştirilmesini kolaylaştırmayan bir rol oynamaktadır.

Ülkelerimizin yöneticileri olarak başta gelen görevimizin, gelecek nesillerimize hoşgörünün ve karşılıklı saygının egemen olduğu barış ve huzur dolu bir dostluk ortamı bırakmak olduğunu düşünüyorum.

Bu görüşleri, ülkemizin ana muhalefet partisi lideri Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Sayın Deniz Baykal da paylaşmaktadır. Bu çerçevede, Ülkelerimizin tarihçi ve diğer uzmanlarından oluşan bir grubun 1915 dönemine ait gelişme ve olayları sadece Türk ve Ermeni değil, ilgili üçüncü ülkelerde yer alan tüm arşivlerde araştırarak, bulgularını uluslararası kamuoyuna açıklamaları yolunda ülkenize bir davet yapıyoruz.

Bu yönde bir girişimin hem tarihin tartışmalı bir bölümüne ışık tutacağını, hem de ülkelerimiz arasındaki ilişkilerin normalleşmesine hizmet edecek bir adım oluşturacağını düşünüyorum.

Gelecek nesillere dostça ve daha barışçı bir ortam devretmeyi amaçlayan bu önerimizin kabul göreceğini umuyorum. Tarihçi ve diğer uzmanlarınızdan bir grup oluşturarak arşivlerde ortak çalışma yapmaları yolundaki önerimize olumlu yaklaştığınız takdirde, bu önerimizin ayrıntılarını ülkenizle görüşmeye hazırız.

Saygılarımla.”

Mektup daha Koçaryan'a ulaşmadan gerek Ermenistan'dan gerek Disaporadan olumsuz tepkiler gelmeye başlamıştır.

Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hamlet Gasparyan, bir soru üzerine, daha önce de benzer girişimler olduğunu ve Ermenistan'ın “soykırımının” tartışılmayacağı cevabını verdiğini, Ermenistan'ın sadece “soykırım” sonuçlarının ortadan kaldırılması konusunu tartışabileceğini söylemiştir⁴⁷⁷.

Dışişleri Bakanı Vardan Oskanyan, Türkiye NTV Televizyonuna verdiği bir mülakatta, Başbakanın mektubunda yer alan önerinin aslında yıllardan beri mevcut bulunduğunu, kendi yanıtlarının hep aynı olduğunu, en azından hükümet düzeyinde soykırım gerçeğini kimse ile tartışmayacaklarını söylemiş, ancak diyaloga açık olduklarını da belirtmiştir. Buna karşın soykırım iddiaları tartışılmayacaksa ne konuda diyalog yapılacağını açıklamamıştır. Oskanyan ayrıca, sınırları açmanın iki ülke için en uygun gelişme olacağını da söylemiştir. Ermeni Bakan diğer yandan, Kars Antlaşması'nı tanımadıkları yönündeki beyanların gerçeği yansıtmadığını da sözlerine eklemiştir⁴⁷⁸.

Sözde Ermeni soykırımının 90. yılı münasebetiyle Erivan'da 20-22 Nisan'da “En Büyük Suç, En Büyük Meydan Okuma: Soykırım ve İnsan Hakları” başlığını taşıyan bir konferans yapılmıştır. Bu konferans, tahmin edileceği üzere, Ermeni görüşlerinin desteklendiği ve bu arada Türkiye'nin şiddetle yerildiği bir propaganda forumuna dönüşmüştür. Bu arada Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan, Başbakan Margaryan'ın özellikle Türkiye hakkındaki sözlerine değinmekte yarar görmekteyiz.

Koçaryan konferansın açılış konuşmasında özellikle soykırım suçunun önlenmesi üzerinde durmuş ve bunun için, Ermenilerinki dahil, geçmiş soykırımların tanınması gerektiği görüşünü savunmuştur. Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı'nın kurbanı olduklarını, olayları hatırlamak haklarının da Soğuk Savaşa kurban edildiğini, bugün ise Ermeni sorununun bazı jeopolitik çıkarların esiri olduğunu söylemiş, Ermeni soykırımını tanıyan ülkelere ve bu tanımaya katkıda bulunmuş olan kişi ve kuruluşlara teşekkür etmiştir. Geçmiş acıyla ancak kin duymadan hatırladıklarını belirten

⁴⁷⁷ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=11.01.11.2006>.

⁴⁷⁸ NTV, 21 Nisan 2005.

Koçaryan, Türkiye'nin sadece geçmişi reddetmekle kalmayıp Ermenistan'a abluka uygulamasını anlamadıklarını, soykırımının uluslararası tanınmasının Türkiye'nin geçmişiyle yüzleşmesini ve nesilden nesile geçen ve Ermenistan ile de sorunlar yaratan bazı komplekslerden kurtulmasını sağlayacağını ifade etmiştir⁴⁷⁹.

Başbakan Margaryan ise Ermeni “soykırımının Ermeni kimliğine dehşetli zarar verdiğini, Ermeni milletinin büyük bir kısmının tarihi vatanında (Doğu Anadolu kastedilmektedir) yaşama hakkının reddedildiğini, ancak Ermeni milletinin bu felaketi yaşadktan sonra da yeniden ayağa kalkmak ve tarihi vatanın bir köşesinde (tarihi Ermenistan'ın daha büyük olduğu iddiasına gönderme yapılmaktadır) tekrar bir devlet kurmak gücünü kendisinde bulduğunu söylemiş, Türkiye ile ön koşul olmadan normal ilişkiler tesis etmeye hazır olduklarını tekrarlamış ve Türkiye ile Ermenistan arasında güvenin tedricen yeniden kurulmasının bölgesel güvenlik ve işbirliğini, Güney Kafkasya'da sorunların çözümünü ve barış içinde bir arada yaşama olanaklarını arttıracığını ifade etmiştir⁴⁸⁰.

Robert Koçaryan, 90. yıl anma tören ve faaliyetlerinden hemen sonra, 25 Nisan'da Başbakan Erdoğan'a cevap mektubunu göndermiştir. Ermeni basınında yayınlandığı şekliyle mektubun metni aşağıdadır⁴⁸¹.

Sayın Başbakan

Mektubunuzu almış bulunuyorum. Gerçekten de, iki komşu olarak, birlikte uyum içinde yaşamının yollarını bulmak amacıyla çalışmak zorundayız. Bu nedenle, aramızda ilişkilerin kurulması, sınırın açılması ve böylece iki ülke ve iki halk arasında bir diyalog başlatılmasını teminen ilk günden itibaren size elimizi uzattık.

Özellikle Avrupa kıtasında, güçlüklerle dolu geçmişleri hakkında farklı görüşleri bulunan komşu ülkeler bulunmaktadır. Ancak, bu ülkeler, aralarındaki anlaşmazlıkları tartışmaya devam ederlerken bile bu durum onların açık sınırlara, normal ilişkilere,

⁴⁷⁹ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=11.01.11.2006>.

⁴⁸⁰ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=11.01.11.2006>.

⁴⁸¹ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=11.01.11.2006>.

diplomatik bağlara sahip olmalarını ve birbirlerinin başkentlerinde temsilciler bulundurmalarını engellememiştir.

Geçmiş ele almaya yönelik öneriniz bugüne ve geleceğe hitap etmeyi de kapsamıyorsa etkili olamaz. Yararlı bir diyaloga girebilmek için uygun ve elverişli bir siyasi ortamın yaratılmasına ihtiyacımız vardır. İkili ilişkilerin geliştirilmesi sorumluluğu hükümetlere aittir, bu sorumluluğu tarihçilere bırakma hakkımız yoktur. Bu nedendir ki ülkelerimiz arasında önkoşulsuz diplomatik ilişkilerin tesisini evvelden de önerdik ve yeniden öneriyoruz..

Bu bağlamda, milletlerimiz arasında askıda kalan tüm sorunları çözmek ve bir anlayış birliğine ulaşmak amacıyla bu sorunları görüşecek hükümetler arası bir komisyon toplanabilir,

Saygılarımla...

Başbakan Erdoğan mektubunda, özetle, tarihin tartışmalı bir bölümüne ışık tutmak ve iki ülke ilişkilerinin normalleşmesine hizmet etmek üzere iki ülke tarihçi ve uzmanlarından oluşan bir grubun, 1915 olaylarını ilgili tüm arşivlerde araştırarak bulgularını uluslararası kamuoyuna açıklamasını öneriyordu. Koçaryan mektubunda bu öneriye doğrudan cevap vermemektedir. Ancak mektupta buna taraftar olmadığını belirten, ikili ilişkilerin geliştirilmesi sorumluluğunun tarihçilere bırakılmayacağı, önerinin bugüne ve geleceğe hitap etmesi gibi bazı ifadeler bulunmaktadır. Ayrıca iki ülke arasında ön koşul olmadan diplomatik ilişki kurulmasını istemektedir. Bu şekliyle iki tarafının görüşleri arasında uyumsuzluk vardır. Buna karşılık Koçaryan, askıda kalan tüm sorunları çözmek amacıyla bu sorunları görüşecek hükümetlerarası bir komisyon toplanabileceğini belirtmek suretiyle kapıyı tamamen kapatmamayı tercih etmiştir⁴⁸².

Başbakan Erdoğan, Koçaryan'ın mektubu konusunda yaptığı bir açıklamada, kendisinin nasıl siyaset yapılacağını tarihçilere bırakılmasını söylemediğini, siyasi karar

---

⁴⁸² Lütem, “**Olaylar ve Yorumlar**” Ermeni Araştırmaları, Sayı: 16-17, Kış 2004 – İlkbahar 2005; <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=11.01.11.2006>.

vermeden önce halledilmesi gereken çok önemli bir sorun olduğunu, bunun tarihten geldiğini, bunun incelenmesi gerektiğini, Türkiye'nin tüm arşivlerini açtığını, incelemenin sonunda tarihin sorgulanması gerekiyorsa Türkiye'nin bunu da yapacağını söylemiş ve sonra bazı ülke parlamentolarında alınan kararlarla bir yere gidilemeyeceğini ifade etmiştir⁴⁸³.

Başbakan Erdoğan düzenlediği bir basın toplantısında Erivan'a destek veren ülkeleri uyarmış ve TBMM'nin de bazı ülkelere karşı soykırım kararları alabileceğini ifade etmiştir. Diğer yandan Erdoğan zirve toplantısında bir konuşma yaparak, Türkiye'nin arşivlerini açtığını, Ermenistan'dan ve diğer ülkelere de aynı yapımlarını beklediğini tarihçilerin, hukukçuların, siyaset bilimcilerin arşivlerde çalışması gerektiğini ve bu çalışma üzerine bir karar alınabileceğini söylemiştir⁴⁸⁴. Erdoğan ayrıca insan hakları ve hukukun üstünlüğü ilkesi gereğince, ilgili veya ilgisiz parlamentoların, belgelere dayanmadan bazı basit lobi faaliyetleri sonucunda (soykırım iddiaları hakkında) karar almalarını doğru bulmadığını da ifade etmiştir⁴⁸⁵.

Sonuç olarak Başbakanın Koçaryan'a bir mektup yazmak suretiyle soykırım iddiaları konusunda başlatmak istediği bilimsel çalışma, Ermenilerin soykırım iddialarında açıkça ısrar etmeleri nedeniyle bu safhada gerçekleşmemiştir.

10.2.2. Kars-Ahalkalek Demiryolu Projesi

Türkiye ile Gürcistan arasında demiryolu bağlantısı kurulması konusu Türkiye'nin Ermenistan ile olan sınırların açması konusuyula yakından ilgilidir.

Türkiye 1993 yılında Ermenistan ile olan sınırlarının kapamasının doğal bir sonucu olarak Kars'tan Gümrü'ye giden demiryolunu da kapatmıştı. Zamanla Gürcistan ve bu ülke üzerinden Azerbaycan'a demiryolu ile bağlanmak fikri doğdu. Zamanın Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel 1997 yılı Temmuz'unda Gürcistan'a yaptığı bir ziyaret sırasında bu fikri Edvard Şavardnaze'ye açtı⁴⁸⁶ ve bir ilke mutabakatına varıldı. Bu iş için Kars'a kadar gelen hattı Gürcistan'ın Ahalkalek şehrine bağlamak

⁴⁸³ **Milliyet**, 27 Nisan 2005.

⁴⁸⁴ **Zaman** 18 Nisan 2005.

⁴⁸⁵ **NTV Televizyonu**, 18 Mayıs 2005.

⁴⁸⁶ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=11.01.11.2006>.

yeterliydi.68 kilometresi Türkiye'de 30 kilometresi de Gürcistan'da olmak üzere 86 kilometre uzunluğunda olacak yeni hattın yaklaşık 400 ila 500 milyon dolara mal olacağı söyleniyordu⁴⁸⁷. Sonraları bu hattın yaklaşık 250 milyon dolara çıkarılabileceği bildirildi⁴⁸⁸.

Dış finansman da gerektiren bu proje bir süre uygulamaya konamadı ise de 2005 yılında yeniden ele alındı ve Bakü-Ceyhan petrol boru hattının açılışı münasebetiyle Bakü'de bulunan Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye devlet başkanları 25 Mayıs 2005 tarihinde “Uluslararası Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu Koridorunun Oluşturulması Deklarasyonunu” imzaladılar.

Projenin uygulanmaya başlaması Ermenistan'ı telaşlandırdı; zira proje bitirildiği zaman Kars-Gümrü demiryolunun nakliye alanında pek işlevi kalmayacaktı. Diğer yandan Ermenistan bu yeni hattı kendisini izole etmeye yönelik bir hareket olarak gördü. Ermenistan bu hattın inşaatını önlemek için bir yandan AB'ye başvururken, diğer yandan Amerikan Kongresindeki Ermeni taraftarlarını harekete geçirdi⁴⁸⁹.

10.2.3. Turhan Çömez'in Ermenistan'ı Ziyareti

AKP Balıkesir Milletvekili Turhan Çömez Haziran ayı içinde Ermenistan'a resmi olmayan bir ziyaret yaptı. Erivan Üniversitesinde bir konferans verdi. Ayrıca, aralarında Ermenistan Meclis Başkanı Artur Bağdarasyan, Taşnak Partisi Direktörü Giro Manoyan, Erivan Belediye Başkanı Yervant Zakaryan'ın da bulunduğu bir çok kişiyle görüştü. Halkın arasına girdi. Çocukları omzuna aldı. Doktor olduğu için bir hastanede yaşlı bir kadının böbrek ameliyatına katıldı⁴⁹⁰. Turhan Çömez, “soykırım” konusu dahil, Türk görüşlerini savunmasına rağmen açık ve samimi davranışları sayesinde her yerde ilgi ve sempatiyle karşılandı. Ermeni basını da ziyaretine önemli yer verdi.

⁴⁸⁷ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=11>. 07.06.2006.

⁴⁸⁸ Hasan Kambolat, **Türkiye Kafkasya'ya Demir Ağlarla Bağlanacak mı? Stratejik Analiz**, Sayı: 56, Eylül 2005, s. 57.

⁴⁸⁹ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=2>. 07.06.2006.

⁴⁹⁰ CNN Türk, 10 Haziran 2005; Zaman, 12 Haziran 2005.

Turan Çömez'in yaptığı temaslar arasında zengin iş adamı ve milletvekili Hacatur Suklasyan ile yaptığı görüşme basında çok yer aldı. Suklasyan'ın sadece sınırların açılması konusunda ilgilenip, soykırım iddialarında bir değişiklik yapmak istemez tutumuna karşın Turhan Çömez, “Gelin ikimiz ortak bir çalışma yapalım. Ben TBMM'de Ermenistan sınır kapısının açılmasıyla ilgili konuşma yaptığım saatlerde, siz de kendi parlamentonuzda bir konuşma yapın ve 1915'te yaşanan olayların soykırım olmadığını, bu konuların tarihçiler tarafından araştırılması gerektiğini, Türkiye'nin birliği ve toprak bütünlüğüne duyduğunuz saygıyı açıklayın. Bu küçük bir adım olur. Ama önemli bir başlangıç olacaktır.” teklifinde bulundu ise de Suklasyan ilişkilerin önkoşulsuz başlaması gerektiği hakkındaki klasik Ermeni tutumunu tekrarladı. Adı geçen milletvekilinin “soykırım” konusunda Türkiye'nin özür dilemesi gerektiğini belirtmesi üzerine Çömez kendisine Ermeni çetelerinin 1915 yılında yaptıklarını ve ASALA'nın Türk diplomatlarına yaptığı suikastları hatırlattı.

Turan Çömez Türkiye'ye döndükten sonra bu ziyaretten edindiği izlenimleri Akşam gazetesine yazdığı yazılarda anlattı. Ermenistan'da Türkiye'ye karşı var olan önyargıyı kırmak, tabuları yıkmak, soykırım inadından vazgeçirmek için etkin ve rasyonel politikalar üretilmesi gerektiğini belirterek bunun için atılması gereken adımları şu şekilde dile getirdi:

- Türk ve Ermeni milletvekillerinden oluşan ortak bir çalışma grubu kurulmalı.
- Her iki ülke gazetecilerinin ziyaretleri artırılmalı ve iki tarafın devlet adamlarıyla mülakatlar yapıp düşünceleri aktarılmalı.
- Her iki tarafın öğrencileri için gençlik programları hazırlanmalı. Karşılıklı öğrenci transferleri yapılmalı ve her iki tarafın öğrencileri aile yanlarında konuk edilmeli.
- Tarihten günümüze ulaşmış Ermeni Kültür Mirası onarılıp, dünya turizmine kazandırılmalı. (Bu bağlamda, Ani Harabeleri gününbirlik turlara açılabilir)
- Karşılıklı kültürel alışverişler yapılmalı, ortak sanat etkinlikleri planlanmalı.
- Karşılıklı spor müsabakaları yapılmalı.

- Ermenistan'a yapılan bavul ticaretine destek verilmeli.

- Her iki tarafın talepleri doğrultusunda karşılıklı olarak bazı sektörel ve bilimsel TRT tarafından Ermenistan'a Ermenice radyo-TV yayınları yapılmalı. (TRT 25 dilde yayın yapıyor ancak Ermenice yayını yok. Ermenistan halkı, Türkiye'ye dair haberleri Fransa'dan almak yerine Türkiye'den alabilmeli⁴⁹¹).

Turhan Çömez'in bu önerileri Ermenilerde görülen bazı önyargıların ortadan kalkmasına ve böylelikle Ermenistan ile normal ilişkiler kurulabilmesine yardım edecek niteliktedir. Bu önerilerin yaşama geçirilmesi ise Ermenistan'ın ne derecede Türkiye ile işbirliğine girmeye hazır olduğuna bağlıdır.

---

⁴⁹¹ **Akşam**, 29 Haziran 2005.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. DAĞLIK KARABAĞ SORUNU

Dağlık Karabağ sorunu çatışan taraflar açısından sadece bir dış politika konusu değil, güvenlik, iç politika ve ekonomiyi bünyesinde toplayan bir sorundur. Gerard J. Libaridian Ermenistan açısından Karabağ'ın konumunu şu cümlelerle dile getirmektedir:

“Karabağ gündemlerin ve programların, partilerin ve şahsiyetlerin sınıdığı meseledir. Hem bir ilham, hem de bir kaygı kaynağıdır. Ermenileri hem güçlendirmekte, hem de onları gerek içeriden gerekse dışarıdan manipülasyonlara açık hale getirmektedir. Karabağ çatışmalarda açıkça dile getirilen bir konu olsun veya olmasın, hem Ermenistan'da hem de diasporada siyasete hakimdir.”⁴⁹² SSCB'nin dağılma sürecinde ortaya çıkan ve bölge açısından önemli sonuçlar doğuran bir gelişmedir. Azerbaycan ve Ermenistan arasında tarihe dayanan ve Sovyetler döneminde zorunlu olarak askıya alınan sorun, büyük bir patlama yaratarak savaşa dönüşmüştür. Eski Sovyet sınırları içinde bulunmakla birlikte konu, çok farklı nedenlerle dünya kamuoyunda büyük yer almıştır. Bunların belli başlılarını sıralamak gerekirse: Bölgenin büyük petrol kaynaklarına sahip olması, başta petrol olmak üzere birçok doğal kaynağın geçişine olanak tanınması, yeni bağımsızlığını kazanan cumhuriyetlerle iletişimde köprü olması, diasporadaki Ermenilerin yoğun lobi faaliyetleri, Türkiye, İran ve Rusya gibi bölge devletlerinin yoğun rekabetleri, ABD, Avrupa ülkeleri ve Japonya gibi büyük güçlerin ekonomik beklentileri ilk akla gelen unsurlardır.

Yeni uluslararası sistemde kendine bölge temelli etkin bir yer arayan Türkiye de bölge ile yakından ilgilenmektedir. Bölgedeki birçok sorunda olduğu gibi, Dağlık Karabağ'da da aktif bir dış politika izlemeye çalışmıştır. Türkiye, Azerbaycan ile olan çok yönlü yakınlığına rağmen tarafsız ve iki taraf arasında uzlaşmacı bir yaklaşım

---

⁴⁹² Gerard J. Libaridian, **Ermenilerin Devletleşme Sınavı, Bağımsızlıktan Bugüne Ermeni Siyasi Düşünüşü**, Çev: Alma Taşlıca, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 34.

sergilemeye çalışmıştır. Kuşkusuz Ermenistan'ın tüm dünyaca kınanan davranışlarına, Türkiye, sert tutum takınmakla birlikte; genel olarak iki tarafın birlikte karar alması, uluslararası arabulucuların ve platformların sık olarak kullanılması, sorunun çözümüne yönelik barışçı gelişmeler sağlanması, geleceğe yönelik düşmanlık ve gerginliklerin ortadan kaldırılması için çaba harcamıştır.

Türkiye, BM ve AGİT gibi uluslararası kuruluşlar aracılığı ile çözüm için çaba harcadığı gibi her düzeyde bireysel kanalları da kullanmaktadır. Dolayısı ile Türkiye, bu sorun karşısında taraflı bir tutum sergileyerek, kendisine yeni çatışma ihtimalleri yaratmamak, bölgede tüm ülkelere kendini kabul ettirmek ve barışçı politikalarını dünyaya göstermek için kendisinin etkin olabileceği barış platformlarını zorlamıştır. Türkiye'nin sorun karşısındaki dış politikasını ve uygulamalarını, kısa bir tarihi sergilemeden sonra olayın gelişimi paralelinde görmek daha anlamlı olacaktır.

1991'de SSCB'nin dağılmasının ardından, Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını kazanmışlar ve Dağlık Karabağ sorunu bu tarihten itibaren hız kazanmıştır. Büyük çoğunluğu Azerilerden oluşan özerk bölge, büyük oranda Ermenilerin eline geçmiştir. Tarihi Karabağ'ın dörtte birini oluşturan bölge, Azerbaycan'ın güneybatısında Mardakent, Hankendi, Hardrut ve diğer küçük yerleşim alanlarını kapsamaktadır. 4.388 km'lik yüzölçümüyle Azerbaycan'ın % 5'ini teşkil etmektedir. Başkenti Hankendi olan bölgenin nüfusunun büyük çoğunluğu Ermeniler'den oluşur. 4 idari bölgeye ayrılmıştır. Bunlar: Kuzeyde Mardakent, merkezde Hankendi, güneyde ise Martuni ve Hardrut'tur.

Dağlık Karabağ, gerek Azeriler gerek Ermeniler için kökenlerinin bulunduğu ileri sürdükleri “gizemli topraklar”dır. Ermenice'de “hagh” Azerice'de “toprak” diye adlandırılan kutsal toprakların iki dilde de iyelik ile yazılması ilginçtir⁴⁹³. Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki gerginlik 1905'deki ilk Rus Devrimi'ne kadar uzanmaktadır. Şuşa'nın Batı Karabağ'dan ayrılması ilk etnik çalkantıyı yaratmıştır. 1917'deki Bolşevik Devrimi ile kısa bir dönem için yaşayacak Transkafkasya Federasyonu oluşturulmuştur. 22 Nisan 1918'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Nisan 1920'de Kızıl Ordu, Bakü'de Azeri ordusunu yenilgiye uğratmış, ardından Karabağ'daki Ermeni isyanını bastırmıştır.

---

⁴⁹³ Demir, **a.g.t.**, s. 141.

Türkiye, özellikle 1920'den itibaren bölgede etkili olmaya başlamıştır. 2 Aralık 1920'de Ermenistan ile imzalanan Gümrü Antlaşması'nın 2'nci maddesi ve 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın 3'ncü maddesine göre Türkiye, Nahçıvan'ın garantörlüğünü üstlenmiştir. Bu çerçevede burada çıkacak bir çatışmaya Türkiye'nin kayıtsız kalamayacağı açıktır⁴⁹⁴.

Dağlık Karabağ, 1923'de Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölge haline getirilince Ermeniler, bu duruma tepki göstermişlerdir. Daha sonra 1924'de Nahçıvan yine Azerbaycan'a bağlı özerk bir cumhuriyet olmuştur. Ancak sorunlar tüm SSCB döneminde sürmüştür. Bu toprakların tekrar Ermeniler'e verilmesi için çeşitli müracaatlarda bulunulmuştur⁴⁹⁵.

Ekim 1987'de çıkan bir idari kriz birden yayılmış ve gelecekte savaş halini alacak bu krizin ateşini yakmıştır. Ermenistan'da Dağlık Karabağ ve Nahçıvan'ın kendilerine verilmesi için protestolar başlamıştır. Moskova, başta bu konuda sessiz kalmayı tercih etmiştir. Ocak 1988'de birçok Azeri yapılan tacizler sonunda evlerini terk etmek zorunda kalmışlar, 20 Şubat 1988'de Dağlık Karabağ Sovyet'i bir karar alarak(17'ye karşı 110 oy) Ermenistan'a bağlanmak istediklerini Ermenistan, Azerbaycan ve SSCB Yüksek Sovyetlerine bildirmiştir. Karabağ'da çıkan olaylarda iki Azeri'nin öldürüldüğünün Azerbaycan'da duyulması üzerine olaylar alevlenmiştir. Bunu Azerilerin Bakü'ye 35 km yakınlıktaki Sumgait'te Ermeniler'i öldürmeleri izlemiştir⁴⁹⁶.

23 Mart 1988'de SSCB Yüksek Sovyet'i Dağlık Karabağ'ın isteğini reddetmiştir. Bunun üzerine 15 Haziran 1988'de Ermeni Yüksek Sovyeti, Karabağ ile birleşme kararı almıştır, iki gün sonra Azerbaycan Yüksek Sovyeti, bu kararı reddetmiş ve böyle bir kararın Sovyet anayasasının ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün ihlali olacağını belirtmiştir. Bu arada Sovyetler Birliği, Karabağ ile ilgili bir özel görevli atamış ve Moskova'nın bu doğrudan kontrolü sayesinde 1989'un ilk altı ayında sorun çıkmamıştır. Bu sürede Ermeni Ulusal Hareketi ve Azerbaycan Halk Cephesi oluşturulmuştur.

---

⁴⁹⁴ Demir, **a.g.t.**, s. 141.

⁴⁹⁵ Ermeniler, 1960-1970'li yıllardan başlayarak Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesini talep etmişlerdir. 1986'da SSCB Genel Sekreteri Gorbaçev'e de pek çok mektup gönderilmiştir.

⁴⁹⁶ Bu dönemdeki olaylar için daha ayrıntılı bilgi için bkz: Nadir Devlet, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi Türk Dünyası**, İstanbul, Çağ Yayınları, 1993, s.275-280; Demir, **a.g.t.**, s. 142.

1989'un ikinci yarısında bölgede gerginlik sürmüştür, 1 Aralık 1989'da Ermenistan tarihi bir karar alarak Dağlık Karabağ'ı kendisine bağlayan kararı dünyaya ilan etmiştir. Bunun ardından Ermeni militanlar, Dağlık Karabağ'ın kontrolünü ele almaya başlamışlardır. 2 Eylül 1991'de Dağlık Karabağ bağımsızlığını ilan etmiştir. Karabağ'ın adı Artsakh Ermenistan Halk Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir. Bunun üzerine Azeri kuvvetleri Karabağ'a karşı harekete geçmiş ve Ermeniler de buna mukabil cevap vermişlerdir⁴⁹⁷.

Ermenistan'ın 21 Eylül 1991'de ve Azerbaycan'ın 18 Ekim 1991'de egemen ve bağımsız devletler olmalarından sonra Karabağ sorunu iki yeni devlet arasındaki bir sorun / savaş haline gelmiştir. Ermenistan, bir yandan çatışmaları Dağlık Karabağ'daki Ermeniler'in yürüttüğünü, kendisinin bir dahil olmadığını iddia etmekte⁴⁹⁸ ama silah yardımı yapmakta sakınca görmemekte, diğer yandan ateşkes girişimlerinin muhatabı olmakla ikircikli bir tutum içinde bulunmuştur.

Bu süreç içerisinde Ermenistan Türkiye'ye karşı olumlu sinyaller vermiş, Türkiye ile ilişkilerini gerginleştirmeyecek politikalar uygulamıştır. Levon Ter Petrosyan, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra tarihe dayanan düşmanlık duygularını bir tarafa bırakarak Türkiye ile ilişkilerde artık somut adımlar atılması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre, "...Türkiye, Ermenistan'ı Avrupa'ya açan en yakın yoldur..." Türkiye'yi böylesi önemli bir konuma koyan Petrosyan, Karabağ konusunda da Türkiye'nin çözüm sürecinin içinde yer almasını istemiş ve başka devletler gibi arabuluculuk yapabileceğini söylemiştir. Ermenistan'ın bu önerisi, Türkiye'deki karar alıcıların iki farklı eğilime bölünmelerine yol açmış ve bir yandan Azerbaycan'a her türlü desteğin verilmesini isteyenler, diğer yandan Türkiye'nin bölgesel bir güç olma fırsatını yakaladığını ve tarafsız bir şekilde arabuluculuk yapmasını önerenler, dış politikada kararsızlık yaşanmasına yol açmıştır⁴⁹⁹.

---

⁴⁹⁷ Cenk Başlamış, "Kafkasya Patlamaya Hazır Bomba", Milliyet, 4 Eylül 1991., Le Monde, 4 Septembre 1991; Demir, a.g.t., s. 143.

⁴⁹⁸ Ter-Petrosyan, Fransız gazetelerine verdiği demeçte, Karabağ'daki çatışmalara o bölgede yaşayan Ermeni ve Azeri militanların sebep olduğunu ve bu kıskırtmalara kapılmamak gerektiğini söylemiştir. Sami Kohen: "Bu Kez Kim Sorumlu?" Milliyet, 03 Mart 1992.

⁴⁹⁹ Graham E.Fuller and Ian O. Lesser, Turkey 's New Geopolitics, Westview Press, 1993, s. 77-78; Mehmet Ali Birand, "Türkiye Arabulucu Olsun", Milliyet, 4 Kasım 1991.

Azerbaycan Hükümeti Dağlık Karabağ'a karşı bir askeri güç oluşturduktan sonra konuyu barışçı bir şekilde çözmek isteyen Devlet Başkanı Ayaz Muttalibov'un muhalefetine rağmen, Azerbaycan Parlamentosu, 27 Kasım 1991'de Dağlık Karabağ'ın özerklik statüsünü iptal etmiş ve başkent Stepanakert'in adını "Hankenti" olarak değiştirmiştir. Ermenistan, bu kararı bir savaş ilanı olarak değerlendirmiştir⁵⁰⁰.

Türkiye, Azerbaycan-Ermenistan anlaşmazlığında, tüm kamuoyunun Azerbaycan'ı desteklemesine, yurt içinde Azerbaycan yanlısı bir söylem kullanılmasına rağmen, politik açıdan devlet düzeyinde tarafsız kalmaya çalışmış ve arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur, ilk olarak 1991 sonlarında Azerbaycan'dan Karabağ'ın özerk statüsünü kaldırma kararını bir kez daha düşünmesini istemiş, ancak bu girişiminden sonuç alamamıştır. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, bölgede ve Avrupa başkentlerinde temaslar yapmış, ancak tam barış görüşmelerinde arabuluculuk rolüne hazırlanırken, Şubat 1992'de Hocalı'da Azeriler'in katledilmesinin ardından Türkiye'de büyük bir infial yaşanmış ve Ermenistan aleyhine büyük gösteriler yapılarak kamuoyu tepkisi yaratılmıştır. Muhalefet partileri, hükümeti, bölgeye yönelik olarak gereken duyarlılığı göstermemek ve etkin bir politika izlememekle suçlamıştır. MHP Lideri Alpaslan Türkeş, Türkiye'nin böyle bir durumda sessiz kalamayacağını ve müdahalenin zorunlu olduğunu ileri sürmüştü, DSP Lideri Bülent Ecevit de, Türkiye'nin etkinliğini göstermesini talep etmiştir. Anamuhalefet partisi başkanı Mesut Yılmaz, Ermenistan sınırına asker yerleştirilmesini ve Karabağ için Türkiye'nin garantör olduğunun hatırlatılmasını istemiştir. Tüm bu gelişmelerin ardından dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, açık bir şekilde Ermenistan'ı kınamıştır⁵⁰¹.

Türkiye, barışı bir an önce sağlamak için aktif dış politikasını sürdürmüş ve bireysel çabalarının dışında ABD ve Rusya ile de ortak yaklaşımlar sergilemiştir. Söz konusu üç ülke 1992 yılı içinde AGİT'i devreye sokmuşlar ve hazırlanan plan çerçevesinde tırmanma bir süre dondurulmuştur. BM'nin ve AGİT'in çabaları sonunda Mart 1992'de Minsk Konferansı oluşturulmuştur. Konferansın 11 üyesi⁵⁰² Karabağ'da

---

⁵⁰⁰ **Hürriyet**, 28 Kasım 1991.

⁵⁰¹ Türkiye'nin Yeni Jeopolitiği Balkanlardan Batı Çin'e, Savaş Akademileri Basımevi, İstanbul, 1995, s. 64-65., Demir, **a.g.t.**, s. 144.

⁵⁰² Azerbaycan, Ermenistan, Beyaz Rusya, Rusya, Çekoslovakya, Fransa, Almanya, İtalya, İsveç, Türkiye ve ABD.

bir ateşkes sağlamak, savaşı kuvvetlerin çekilmesini gerçekleştirmek ve Minsk'de yapılacak bir barış konferansını hazırlamayı hedeflemişlerdir⁵⁰³. Türkiye'nin çabaları ile AGİT, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi gerektiğini kabul ederken, BM'de çatışmaların derhal durdurulmasını ve askeri kuvvetlerin bölgeden çekilmesini emreden 822 (1993), 853 (1993) ve 874(1993) sayılı kararların uygulanmaya geçirilmesi için ikaz edilmiştir⁵⁰⁴.

9 Mayıs 1992'de Tahran'da Ermenistan ile Azerbaycan bir ateşkes imzalarken, Susa işgal edilmiştir. Bir yandan İran'ın sorunun çözümünde öne çıkması, diğer yandan Ermeniler'in ateşkes yaparken saldırmaları Türkiye'nin tepkisine neden olmuştur. Bu olay Türkiye'de geniş yankı bulmuş ve müdahale konuşulmaya başlanmıştır. Ermeniler'in Laçin'i ele geçirmeleri ile Ermenistan ile bir köprü kurulmuştur⁵⁰⁵. Bu aşamada Türkiye, Güvenlik Konseyi'ne gideceğini açıklamış ve Nahçıvan'a bir Ermeni saldırısı halinde sessiz kalmayacağını belirtmiştir. Elçibey'in Azerbaycan'ın başına geçmesinden sonra Azerbaycan askeri başarılar kazanmaya başlamıştır. Dünya kamuoyunda, bu başarıda Türkiye'nin desteğinin ve Azeri askerlerini yetiştirmesinin önemli bir faktör olduğu ifade edilmiştir⁵⁰⁶.

Bu gelişmeler kuşkusuz Ermenistan'da geniş yankılar bulmuş ve Başkan Ter Petrosyan, iktidarını korumak için çeşitli tavizler vermek zorunda kalmıştır. 7 Temmuz 1992'de Erivan'da büyük bir protesto yürüyüşü düzenlenmiş ve muhalefetteki 7 parti bir cephe oluşturarak Karabağ'daki Ermeni halkının haklarına destek verileceğine dair bir kararın parlamentoda alınması için baskı yapmışlardır. Eylül 1992'de, Taşnak ve Ramgavar partileri, Ter Petrosyan'ın yetkilerinin sınırlanması yönünde bir anayasa değişikliği önermişlerdir. Ancak böylesi bir muhalefet hareketinin dışında, Kasım

---

⁵⁰³ 24 Mart 1992'de Helsinki'de toplanan 51 ülkenin dışişleri bakanları, Dağlık Karabağ sorununa politik bir çözüm bulmak için Minsk'de uluslararası bir konferans düzenlenmesine karar vermişlerdir. Türkiye ve Azerbaycan, Dağlık Karabağ'ın katılmasını reddetmişlerdir. İran da tüm arabuluculuk çabalarına rağmen AGİT içinde olmadığından bu çalışmada yer alamamıştır, daire Trean, "Karabakh: la CSCE convoaue une conference", Le Monde, 26 Mai 1992., Azerbaijan, Seven Years of Conflict in Nagorno Karabakh, Human Rights Watch/Helsinki, New York, 1994, s. 16-18., Demir, **a.g.t.**, s. 144.

⁵⁰⁴ Türkiye, Ermenistan'ı Nahçıvan'a yapmayı düşündüğü bir müdahale konusunda açık ve sert bir dille uyarmıştır. Türkiye'nin böyle bir durum karşısında sorumluluğunu yerine getireceğini açıklamıştır. Demirel, böyle bir gelişmenin tam anlamı ile bir Müslüman-Hristiyan savaşına neden olabileceğini söylemiştir. Demir, **a.g.t.**, s. 144.

⁵⁰⁵ Demir, **a.g.t.**, s. 145.

⁵⁰⁶ Aynı kaynak.

1992'de tarihçi Kdriç Sardaryan ve milletvekili Aşot Bleyan çevresinde “Yeni yol”(Nor Oughi) adı altında oluşturulan entelektüeller grubu, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tartışmış, Bakü ve Ankara ile diplomatik ilişkilerin bir an önce tesisi gerektiğini dile getirmişlerdir⁵⁰⁷. Elçibey'in Türkiye'den gelen desteği alarak, Dağlık Karabağ'da gösterdiği askeri başarıların ardından Dağlık Karabağ Parlamentosu, başında Erivan'a yakınlığı ile bilinen Robert Koçaryan'ın bulunduğu “Devlet Savunma Komitesi”ne önemli yetkiler vermiştir. Komite bunun üzerine bir dizi karar almıştır. Bunlardan en önemlisi de 25.000 kişilik bir ordunun kurulması olmuştur⁵⁰⁸.

Azerbaycan, içerideki karışıklıklar başta olmak üzere, çeşitli nedenlerden dolayı Ermeniler'e karşı istikrarlı bir askeri başarı gösterememiştir. Özellikle Kelbecer'in elden çıkışı⁵⁰⁹ büyük bir sorun yaratmıştır. Turgut Özal, bu gelişmeden Rusya'yı sorumlu tutmuş ve Ermeniler'e destek vermekle suçlamıştır. Aynı şekilde Rusya da, Türkiye'yi Azeriler'e yardım yapmakla suçlamıştır⁵¹⁰. Bu olayın ardından Türkiye, Ermenistan'a hava ve kara ambargosu kararı almış, başka müdahalelerin de yapılabileceğini ima etmiştir⁵¹¹. Bunun yanında Türkiye, Azerbaycan'ın yaşadıkları konusunda duyarlılığını göstermekle birlikte, bu konunun sadece Azerbaycan'ın çabaları ile çözülebileceğini de en yetkili ağızlardan ifade etmiştir⁵¹².

1993 başında Boris Yeltsin, Rusya'nın eski SSCB topraklarında barışın ve istikrarın bekçisi olduğunu belirterek, Karabağ konusunda, AGİT'i dışlayarak ağırlığını hissettirmek istemiştir. Yeltsin'in bu girişimi Aliyev ve Çiller'in Eylül ayındaki Moskova ziyaretleri sırasında tartışılmıştır. Türkiye, Rusya'nın barış çabalarını yakından takip etmiş ve tek yanlı girişimlerden rahatsızlık duyduğunu da çeşitli platformlarda dile getirmiştir. Elçibey, bu tutuma karşı çıkmış ancak daha sonra yerine geçen Aliyev farklı bir politika izlemiştir. Dağlık Karabağ ile ilgili olarak Aliyev iki önemli değişiklik

---

⁵⁰⁷ Aynı kaynak.

⁵⁰⁸ Demir, **a.g.t.**, s. 146.

⁵⁰⁹ **Milliyet**, 4 Nisan 1993.

⁵¹⁰ Demir, **a.g.t.**, s. 146.

⁵¹¹ Nur Batur, “**Türkiye Zorlamıyor**”, **Milliyet**, 4 Nisan 1993., **Hürriyet**, 4 Nisan 1993.

⁵¹² Nisan 1993'de Azerbaycan'ı ziyaret eden Cumhurbaşkanı T. Özal:”Biz Azerbaycan namına savaşamayız.”diyerek durumu açıkça ortaya koymuştur. Yine Süleyman Demirel:”Azerbaycan ayağı kalkıp Ermenistan'ın karşısına dikilmedikçe bu iş çözülmez” diyerek çözüm için gereken yolu göstermiştir. Sami Kohen, “**Özal'ın gezisi amacına ulaştı**”, **Milliyet**, 17 Nisan 1993., **Milliyet**, 31 Ağustos 1993.

yapmıştır, ilk olarak Rusya'nın arabuluculuk çabalarını desteklemiştir. İkinci olarak Karabağ Ermenileri ile doğrudan teması başlatmıştır. Bunun üzerine Rus ve Türk temsilciler, Cenevre'de biraraya gelerek barış planı oluşturmaya çalışmışlar, fakat ne yazık ki bir sonuca ulaşamamıştır⁵¹³.

8 Nisan 1993'de Ruslar'ın arabuluculuğu ile Soçi'de bir ateşkes imzalanmıştır⁵¹⁴. 26 Mayıs 1993'de ortaya konan yeni öneriler⁵¹⁵ Baku ve Erivan tarafından kabul edilmiş, fakat Dağlık Karabağ Türkiye'nin arabuluculuğunu reddetmiştir. Temmuz 1993'de Ermeniler, Fizuli, Cebrail ve Agdam'ı ele geçirmişlerdir. Stepanakert, arabulucular tarafından önerilen tüm fikirleri reddederek Baku ile doğrudan görüşmek istemiştir. Bu arada bir yönetim değişikliği yaşayan Azerbaycan'da başa geçen Aliyev, Parlamentosundan Dağlık Karabağ ile doğrudan müzakere yapmak için izin almıştır. Aliyev'in bu yaklaşımından sonra Azeri ve Dağlık Karabağ temsilcileri Rusya'da bir araya gelerek ateşkes imzalamışlardır.

Türkiye, bu aşamada da etkin bir dış politika izleyerek çatışmaların önlenmesi ve Ermenistan'ın durdurulması için girişimlerde bulunmuştur. Başbakan Tansu Çiller Eylül 1993 içinde Moskova'ya bir ziyarette bulunmuş ve bu ziyarette özellikle Dağlık Karabağ konusunu ele almıştır. Ankara ve Moskova, bu görüşmenin ardından Ermenistan'dan işgal ettikleri topraklardan çekilmesini ve barış için çaba harcamasını istemişlerdir⁵¹⁶.

Ne yazık ki, yapılan ateşkesin ardından nihai barışa ulaşamamıştır. Arabulucuların da kendi aralarında rekabet içinde bulunmaları bunda önemli bir rol oynamıştır. Aralık 1994'de Budapeşte'de toplanan AGİT Zirvesinde, iki önemli arabulucunun yani Rusya ve AGİT'in birlikte çalışması kararlaştırılmıştır. Ancak bu birleşmeden sonra da Azerbaycan ve Ermenistan'ı tatmin edecek bir yol bulunamamıştır. Vurgulanması gereken bir başka nokta, Minsk Grubu'nun, Bakü'nün

---

⁵¹³ Demir, **a.g.t.**, s. 147.

⁵¹⁴ Aynı Kaynak.

⁵¹⁵ Türk-Rus arabuluculuğu ile Kelbecer'den Ermeniler'in çekilmesi karşılığında Dağlık Karabağ'ın özerkliğinin tanınması öngörülmüştür.

⁵¹⁶ Demir, **a.g.t.**, s. 147.

muhalefetine rağmen, Stepanakert'te ilan edilen Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'ni çatışmanın üç tarafından biri olarak kabul etmesidir⁵¹⁷.

12 Nisan 1995'de Başbakan Tansu Çiller, Azerbaycan'a bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret birçok açıdan önem taşımıştır. Türkiye'nin petrol hissesinin %6.75'e çıkarıldığı antlaşmanın imzalanması en önemli gelişmedir. Bu ziyaret sırasında Dağlık Karabağ'da gündeme getirilmiş, hatta Ermeniler'in bazı dolaylı mesajları da Türkiye tarafından Aliyev'e iletilmiş, bu konuda çözüme yönelik alternatifler aranmıştır⁵¹⁸. Dağlık Karabağ konusunda Çiller: “Ermeniler, şu veya bu şekilde Azerbaycan'ın sınırlarını değiştirebileceklerini sanıyorlarsa; aldanyorlar. Biz buna asla izin vermeyiz.” diyerek Türkiye'nin Azeriler'in yanında olduğunu göstermiştir⁵¹⁹.

1995 yılında Türkiye'den Azerbaycan'a bir üst düzey ziyaret daha olmuş ve Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Bakü'ye gitmiştir. Bu ziyaret sırasında özellikle Dağlık Karabağ sorunu veya daha genel bir ifade ile Azeri-Ermeni ilişkileri üzerinde durulmuştur. Demirel, Azerbaycan Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada sorunla ilgili üç öneride bulunmuştur. “1-Karabağ'ın statüsünü net bir biçimde belirleyin, 2-Levon Ter Petrosyan ile daha sıkı görüşün, 3-İşgal ettikleri Azerbaycan topraklarından çekilmelerini kolaylaştırmak için Ermeniler'e güvence verin.”⁵²⁰ Demirel, muhalefet liderleriyle de görüşerek Azerbaycan'ın en dikenli konusu Karabağ ile ilgili olarak Aliyev'i desteklemelerini istemiştir.

Dağlık Karabağ sorununa yeni bir dinamizm getirmesi beklenen Minsk Grubu eşbaşkanları bekleneni yapamamışlardır, 1 Nisan 1996'da yeniden başlayan görüşmelerde Şuşi ve Laçın konusu görüşmeleri kitlemiştir⁵²¹. Süleyman Demirel, bu aşamada Azerbaycan ve Ermenistan'a Minsk Grubundaki temsilci Büyükelçi Ayhan Kamel'i göndermiş ve “ilkeler deklarasyonu”nu imzalamaları yolunda telkinde bulunmuştur. Deklarasyonun temelini, Ermenistan'ın Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü

---

⁵¹⁷ Aynı Kaynak.

⁵¹⁸ Ermeniler'in dolaylı mesajına göre petrol boru hattının Ermenistan üzerinden geçirilmesi ilişkilerin düzelmesi açısından önemli bir rol oynayabilir. Yine Azeriler'in taviz vermek istemedikleri Laçın koridorunu, çokuluslu bu- gücün güvenliği sağlaması koşulu ile Azeriler'e verebileceklerini bildirmişlerdir. Ertuğrul Özkök, “Bakü'de Aliyev'e verilen istihbarat”, Hürriyet, 13 Nisan 1995.

⁵¹⁹ Milliyet, 13 Nisan 1995, Turkish Daily News, 12 Nisan 1995.

⁵²⁰ Hürriyet, 9 Aralık 1995.

⁵²¹ Demir, a.g.t., s. 148.

tanınması karşılığında, Azerbaycan'ın da Dağlık Karabağ'a öz yönetim hakkı tanınması oluşturmuştur. Aslında bu ilkeler, iki tarafa da çok ters gelmemiş; prensipte Ermeniler çekilmeyi, Azeriler de Karabağ'a özerklik vermeyi kabul etmişler; bununla birlikte, uygulamada sorunlar çıkmıştır. Türkiye, bu aşamada kendini afişe etmeden “sessiz diplomasi” yolu ile çözüm arayışlarını sürdürmüştür⁵²².

Türkiye'nin bu olumlu yaklaşımları üzerine Başbakan Yılmaz'ın Azerbaycan ziyareti öncesinde Petrosyan, 12 Nisan 1996'da danışmanı Jirard Libaridyan ile bir mesaj göndererek “ilişkilerimizde zaman geçirmeden yumuşamaya gidelim..” demiştir. Bu mesaj bir açıdan Demirel'in Azerbaycan-Ermenistan arasında Karabağ ile ilgili mutabakat belgesi imzalanması çabalarına bir cevap niteliği taşımış, ancak bu sefer de Türkiye'nin Ermenistan ile yumuşama politikaları Azerbaycan'da rahatsızlık yaratmıştır⁵²³.

Başbakan Mesut Yılmaz ilk yurt dışı gezisini Azerbaycan'a yapmış ve bu gezisi sırasında, en önemli konuyu, yine Karabağ sorunu oluşturmuştur. Azeriler, Karabağ'ın statüsü garanti altına alınmadan hiçbir antlaşma yapılamayacağını bildirmişlerdir. Ekonomik nedenlerden ötürü, Türkiye-Ermeni ilişkilerinde bir yakınlaşmadan tedirgin olan Azerbaycan'a Yılmaz, “sizin davamız, bizim davamız” diyerek güvence vermiş; ayrıca sözkonusu şartlarda Ermenistan ile Alican sınır kapısını açmayacaklarını söylemiştir⁵²⁴.

25 Ekim 1996'da Moskova'da gerçekleşen KEİB Zirvesi'nde Demirel, Azerbaycan ve Ermenistan arasında aktif politikasını sürdürmüş ve iki liderle de görüşmüştür. Demirel, bu görüşmelerde “ilkeler deklarasyonu”nu imzalamalarını önermiştir⁵²⁵. İki lider, bu öneriye karşı çıkmamışlar, Ermenistan Cumhurbaşkanı

---

⁵²² Sami Kohen, “Azeri-Ermeni diyalogu tıkanırdı”. Milliyet, 5 Nisan 1996.

⁵²³ **Hürriyet**, 13 Nisan 1996.

⁵²⁴ Ferai Tınç, “Yılmaz'dan Aliyev'e Karabağ Güvencesi”, **Hürriyet**, 15 Nisan 1996., **Cumhuriyet**, 16 Nisan 1996.

⁵²⁵ Buna göre: 1-Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü korunacak, 2-Yukarı Karabağ bölgesine kapsamlı özerklik tanınacak, 3-Bu özerklik, güvenlik güvencelerine kavuşturulacak, 4-Ermenistan Başkanlık Danışmanı Jirair Libaridyan ile Azerbaycan Başkanlık Danışmanı Vefa Gulizade arasındaki barış görüşmelerine yeniden başlanacak, 5-Minsk Barış Süreci'ne zarar verilmeyecek, 6-Aralık 1996'daki AGİT Zirvesi'ne olumlu bir mesaj ile gidilecek. **Milliyet**, 25 Ekim 1996, **Milliyet**, 26 Ekim 1996.

Petrosyan, birçok deklarasyon önerisi yapıldığını, ancak sonuç alınmadığını hatırlatarak temkinli olmak gerektiğini vurgulamıştır.

1996 AGİT Lizbon Zirvesi, gerek Dağlık Karabağ sorununa getirilen yaklaşımlar, gerek Türkiye'nin aktif tutumu ve arabuluculuğu açısından önemli bir aşama olmuştur. Dağlık Karabağ sorununun çözümünün dayanacağı üç ilkeyi içeren 20. paragraf, Lizbon Bildirgesi'nden çıkarılmıştır⁵²⁶. Ermenistan'ın, "Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ilkesinin" yer aldığı için itiraz ettiği paragraf, AGİT Dönem Başkanlığı'nın açıklaması olarak kayda geçirilmiştir. AB ve Minsk Grubu ülkeleri bu açıklamayı desteklediklerini bildirerek, Ermenistan'ı yalnız bırakmışlardır, ilgili tarafların çabalarının sonuç vermesiyle Azerbaycan vetosu da kalkmış ve kriz atlatılmıştır⁵²⁷.

Ermenistan-Azerbaycan sınırında gerginliklerin ve ateşkes ihlallerinin olduğu bir dönemde Türkiye araya girmiştir, İstanbul'da yapılan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü İş Konseyi Toplantısı sırasında, Süleyman Demirel, iki devlet başkanını bir araya getirmiş ve sorunun büyümesini engellemiştir. Demirel, Kafkaslar'da barışın bölge ülkeleri arasında işbirliğini geliştireceğini belirterek, "barışı bozmanın kolay, ancak yeniden sağlanmasının zor olduğunu" söylemiştir⁵²⁸.

18-19 Nisan 1997'de Azerbaycan-Ermenistan arasındaki ateşkesin ihlal edilmesi önemli bir tehdit olarak ortaya çıkmıştır. 7-12 Mayıs arasında Kazakhskiy ve Taz yakınlarında Azeri ve Ermeni kuvvetler arasında çatışmalar meydana gelmiştir⁵²⁹. Bu olaydan birkaç gün sonra Haydar Aliyev, Ankara'ya bir ziyarette bulunmuştur. Demirel, Aliyev'in bu ziyareti sırasında Karabağ ile ilgili "yeni fikirler" üzerinde durmuştur. Bu fikirler, barışı sağlamak için bölgesel işbirliğini güçlendirmeye dayanmaktadır. KEİB Zirvesinde ortaya atılan bu yaklaşma göre, işgal edilen toprakların geri verilmesi karşılığında Azeri petrolünün Ermenistan'dan geçirilmesi önerilmiştir. Ancak, bunu

---

⁵²⁶ Bu paragrafta sorunun çözümünün içermesi gereken ilkeler de şöyle sıralanmıştır: 1-Ermenistan ile Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü, 2-Dağlık Karabağ için Azerbaycan içinde en yüksek düzeyde özerklik içerecek self-determinasyona dayalı bir antlaşmayla tanımlanan yasal statü ve 3-Dağlık Karabağ ve tüm halkının güvenlik garantisi.

⁵²⁷ **Milliyet**, 4 Aralık 1996.

⁵²⁸ **Sabah**, 29 Nisan 1997.

⁵²⁹ Demir, **a.g.t.**, s. 150.

olumlu karşılamakla birlikte Ermenistan, sorunun Dağlık Karabağ Cumhuriyeti ile ilgili olduğunu açıklamıştır⁵³⁰.

Ziyaret sırasında Demirel, Türkiye'nin her zaman Azerbaycan'ın yanında olacağını teyyid ederek, Azerbaycan'ın topraklarının beşte birinin işgal altında olduğunu ve 1.5 milyona yakın Azerinin “kaçkın” konumda olduğunu vurgulayarak Ermeniler'i kınamıştır. Demirel, bu konuşmaları ile Azerbaycan'ın yanında olduğunu gösterirken, Kafkaslar'da herkesin haklarının korunduğu bir barışın sağlanmasını dile getirerek Ermenistan ile de ilişkilerine dikkat etmiştir⁵³¹.

7-8 Eylül 1997 tarihleri arasında Dışişleri Bakanı İsmail Cem ile Devlet Bakanı Ahad Andican'ın yaptıkları Azerbaycan ziyareti sırasında, bir millet iki devlet anlayışı üzerinde gelişen ilişkilerin geliştirilmesi ele alınmıştır. Türkiye, Kafkasya'da barış ve istikrarın güçlenmesine büyük önem atfetmiş, bölgedeki sorunların barışçı yollarla çözümlenmesini ve bağımsızlığa, egemenliğe, toprak bütünlüğüne, sınırların değişmezliğine ve kuvvete başvurmama ilkelerine saygı gösterilmesini istemiştir. Görüşmelerde, BM Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararları ve AGİT Lizbon Zirvesi'nde belirlenen parametreler ışığında, Azerbaycan-Ermenistan uyuşmazlığı etrafı bir şekilde ele alınmıştır. Taraflar, Ermenistan ile ilişkilerin AGİT Minsk süreci çerçevesinde normalleştirilmesinde görüş birliği içinde olduklarını belirtmişlerdir⁵³².

AGİT Minsk Grubu, Mayıs 1997'de Dağlık Karabağ'da barış sağlamak için Azerbaycan, Ermenistan ve Karabağ liderlerini, bir plan yapmak için masaya oturtmuştur. Bu plana göre: Dağlık Karabağ'a özerklik tanınacak, Karabağ Ermenileri Susa ve Laçın koridoru başta olmak üzere işgal ettikleri Azeri topraklarından çekilecekler, çekilecekleri yerler AGİT'in denetiminde olacaktır⁵³³.

---

⁵³⁰ Bu ziyaret sırasında 2 ülke 7 hükümetlerarası belgeyi imzalamıştır. Bunlar çok farklı konuları kapsamaktadır. Kuşkusuz en önemlisi 5 Mayıs'ta imzalanan Stratejik Ortaklık Bildirisidir. Demir, **a.g.t.**, s. 150.

⁵³¹ “**Cumhurbaşkanı Demirel: Türkiye Azerbaycan'ın her zaman yanındadır**”, T.C Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/TURKHABER/88/T2.htm>. 10.11.2006.

⁵³² “**Türkiye-Azerbaycan ilişkileri**”, <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/TURKHABER/92/T2.htm> 10.11.2006.

⁵³³ Demir, **a.g.t.**, s. 151.

Dağlık Karabağ Cumhurbaşkanı Arkadiy Gukasyan, 10 Eylül 1997'de Karabağ'ın statüsüyle ilgili yeni bir alternatif sunmuştur. Bu alternatifinde, Azerbaycan ve Karabağ'ın eşit statüye sahip olacağı bir yan federal devlet fikrini ortaya atmıştır. Haydar Aliyev, bu fikre hemen ve kesin olarak karşı çıkmıştır⁵³⁴.

Haydar Aliyev ve Ter Petrosyan, 10 Ekim 1997'de Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili barışı sağlama kararlılıklarını yeniden bildirmişlerdir. 16 Ekim 1997'de Aliyev, AGİT'in Minsk Grubu'nun Haziran ayında ortaya koyduğu çözüm önerisi üzerinde bir anlaşmaya hazır olduğunu açıklamıştır. Dağlık Karabağlılar ise, ancak eşit statüde bir çözüme evet diyebileceklerini belirtmişlerdir. Ayrıca çözümün Azerbaycan ve Dağlık Karabağ'ın doğrudan temas etmesi ile sağlanabileceğini dile getirerek, kuvvetlerinin işgal edilen topraklardan çekilmesinin, bölgede güvenliğin uluslararası bir gücün garantisi altına alındıktan sonra gerçekleşebileceğini açıklamışlardır⁵³⁵.

Aralık 1997'de bu konu ile ilgili Kopenhag'da bir zirve daha toplanmıştır. Azerbaycan, sorunun iki taraflı olduğunu ve görüşmelerin Bakü-Erivan arasında olabileceğini söylemiştir. Azerbaycan'ın bu görüşünü dayandırdığı argümanlar: 1- Karabağ Ermenileri ile yapılacak müzakere bir iç iştir ve uluslararası platformlara taşınmaz. Aksi halde Dağlık Karabağ'ın selfdeterminasyon hakkı tanınmış olur. 2- Bakü, toprak bütünlüğü konusunda çok çaba harcamış ve Lizbon'da bunu kabul ettirmiştir. Artık geri dönmesi mümkün değildir. 3-Dağlık Karabağ ile yapılacak görüşmeler, ülke içindeki diğer etnik gruplara emsal teşkil edebilir⁵³⁶.

Ermenistan'da Robert Koçaryan'ın iktidara gelmesi, Dağlık Karabağ politikasını ve gelişmeleri de etkilemiştir. Yeni yönetim, açıkça Dağlık Karabağ için bağımsızlıktan başka statünün kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Dışişleri Bakanı Vardan Oskanyan, bu düşüncelerini Azerbaycan'a ilettiklerini ve özerklik statüsü ile yetinme hayallerinin bitirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Oskanyan, çözümün uzaması halinde savaşın tekrar

---

⁵³⁴ Arkadiy Gukasyan, 1 Eylül 1997'de oyların %90'ını alarak Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Bu seçim, Azerbaycan Hükümeti tarafından tanınmamıştır. Bazı AGİT üyesi devletler de, böylesi bir davranışın AGİT'in çabalarıyla oluşan barış sürecini etkileyeceğini belirterek Dağlık Karabağ'ı eleştirmişlerdir. Demir, **a.g.t.**, s. 152.

⁵³⁵ Demir, **a.g.t.**, s. 152.

⁵³⁶ Demir, **a.g.t.**, s. 152.

çıkabileceğini söylemiştir. Bu durum, bir açıdan yeni yönetimin Azerbaycan'ı tehdit etmesidir⁵³⁷.

Türkiye, Ermenistan'daki yeni yönetim ile Cumhurbaşkanları düzeyinde Haziran 1998'de Ukrayna'da yapılan KEİ Zirvesi sırasında bir görüşme gerçekleştirmiştir. Birçok konunun gündeme getirildiği Demirel-Koçaryan görüşmesinde, Azerbaycan-Ermenistan çatışması da ele alınmış ve Demirel, ilişkilerin normalleşmesinin Azerbaycan ile ilişkilere bağlı olduğunu ve işgalin sürmesi halinde bir gelişmenin olamayacağını açıklamıştır. Bu yolla Türkiye, Ermenistan'daki yeni yönetime, konu ile ilgili yaklaşımının değişmediğini, Dağlık Karabağ'ın işgalinin ilişkilerde belirleyici olduğunu bildirmiştir⁵³⁸.

1999'da Dağlık Karabağ ile ilgili görüşmeler bütün hızıyla devam etmiştir, ilk olarak 26 Nisan 1999'da ABD'nin girişimiyle Aliyev ve Koçaryan bu sorunu konuşmak üzere ABD'de biraraya gelmişlerdir. Olumlu geçtiği iki tarafça da kabul edilen bu görüşmeden sonra, 16 Temmuz 1999'da, bu sefer Cenevre'de bir görüşme gerçekleşmiştir. Ancak bu görüşmeler sırasında, 14 Haziran 1999'da, bir tabur Ermeni askerinin Azerbaycan tarafına saldırması ve 2 askerın şehit olması iki taraf arasında bir gerginlik yaratmıştır. Türkiye, bu olay üzerine, barış ve güvenliğin bir an önce tesisi ve tarafların gerginliği engelleyici tedbirleri ivedilikle alması gerekliliğini dile getirmiştir⁵³⁹.

Yaşanan bu tatsız gelişmeden sonra, Aliyev ile Koçaryan 10 Eylül 1999'da Baltık'dan Karadeniz'e Konferansı vesilesiyle Yalta'da biraraya gelmişlerdir. Aynı ay içinde AGİT Dönem Başkanı ve Norveç Dışişleri Bakanı Knut Vollebaek, Dağlık Karabağ ile ilgili olarak 18 Eylül 1999'da Aliyev ile bir görüşmede bulunmuştur. Aliyev, bu görüşme sırasında, Dağlık Karabağ ile ilgili olarak yeni bir barış planı hazırlanması gerektiğini belirtmiştir. Aliyev ile Koçaryan 1999 yılı içinde dördüncü kez 11 Ekimde biraraya gelmişler ve müzakere süreci devam ettirilmiştir⁵⁴⁰.

---

⁵³⁷ **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1998.

⁵³⁸ **Yeniüzyıl**, 6 Haziran 1998.

⁵³⁹ T.C Dışişleri Bakanlığı Azerbaycan ve Ermenistan Arasındaki Gerginliğe İlişkin Açıklama, No: 115, 16 Haziran 1999; Demir, **a.g.t.**, s. 153.

⁵⁴⁰ **Dışişleri Güncesi**, Eylül 1999, s.138; Demir, **a.g.t.**, s. 154.

Minsk Grubu da çalışmalarını sürdürmüş ve Eşbaşkanlar 10-15 Aralık 1999 tarihleri arasında bölgeyi ziyaret etmişlerdir, ilk olarak Ermenistan ziyaret edilmiş, burada görüşmeler yapıldıktan sonra Dağlık Karabağ'a geçilmiştir. Burada yapılan görüşmelerin ardından, Dağlık Karabağ Dışişleri Bakanı Naira Melkumyan, eşbaşkanların yeni öneri getirmediklerini belirtmiş ve sorunun çözülmesi için önerdikleri “ortak devlet” ifadesini kaldırayabileceklerini ancak bununla birlikte çözüm formüllerinin değişmeyeceğini açıklamıştır. Eşbaşkanlar son olarak Azerbaycan'a gelmişler ve burada temaslarda bulunmuşlardır. Heyet, Azeri yetkililer dışında Dağlık Karabağ Azerileri'nin Lideri Nizami Bahmanov ile de görüşmüştür. Azerbaycan Dışişleri Bakanı Vilayet Guliyev, görüşmeleri değerlendirirken, sorunun BM Güvenlik Konseyi kararları ve 1996 Lizbon Zirvesi ilkeleri esasında çözümlenmesinden yana olduklarını açıklamış ve AGİT'in bu konuda çok önemli bir işlevi olduğunu vurgulamıştır. Görüldüğü gibi, bu görüşmelerde de herhangi somut bir ilerleme kaydedilememiş, taraflar savundukları tezlerinde herhangi bir değişikliğe gitmemişlerdir⁵⁴¹.

Sorunun çözülememesi, kuşkusuz ilgili taraflara zarar vermekte, iktidarda bulunanlar bu durum karşısında yetersiz izlenimi yaratmaktadır. Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan açık olarak görev süresinin biteceği 2003 yılına kadar bir çözüme ulaşmak istediğini açıklamıştır. Ancak tüm tarafları memnun edecek bir yol bulmak hiç de kolay olmamaktadır. Son olarak Baku ve Washington'da, Ermenistan ile Dağlık Karabağ'ı bağlayan Laçın'ın Ermeniler'e bırakılması karşılığında, Azerbaycan ile Nahçıvan'ı bağlayacak şekilde, Ermeniler'e ait olan Meghri'nin Azeriler'e verilmesi tartışılmaya başlamıştır. Bu öneri, İran ile bağını koparacak olmasından dolayı, Ermeniler tarafından kesinlikle reddedilmiştir. Böylesi bir yaklaşım Ermenistan'ın kuzeyde Gürcistan ve diğer tüm yönlerin de Türkiye ve Azerbaycan ile kapatılmasına neden olacaktır⁵⁴².

---

⁵⁴¹ Dışişleri Güncesi, Aralık 1999, s. 268-269.

⁵⁴² Demir, a.g.t., s. 154.

2. DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNDA SON DÖNEM GELİŞMELER

Haydar Aliev ve Robert Koçaryan'ın Minsk Grubu eş başkanlarıyla 2001 yılında önce Paris'te sonra ABD'de Key West'te yaptıkları ve basın tarafından nihai çözüme çok yaklaşıldığı bildirilen konferanslar olmuştur. Bu konferanslardan sonuç alınmamasından sonra Karabağ sorunu bir durgunluk dönemine girmiş ancak taraflar arasında devlet başkanları ve dışişleri bakanları düzeyinde görüşmeler devam etmiştir. Mesela, İlham Aliev ile Koçaryan 2003 yılı Aralık ayından bu yana altı kez buluşmuşlardır. Son olarak İlham Aliev ve Robert Koçaryan Karabağ sorununun hangi ilkeler esas alınarak çözümlenebileceğini saptayan bir belgeyi tartışmak üzere 10 ve 11 Şubat 2005 tarihinde Paris yakınlarındaki Rambouillet şatosunda bir araya gelmişler, Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın da gayretlerine rağmen bir anlaşmaya varamamışlardır.

Görüşmelerin bir sonuç vermemesi tarafların tutumları çok farklı olmasından ileri gelmektedir.

Azerbaycan için, geniş özerklik haklarına sahip olarak da olsa, Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı kalması ve Karabağ'ı çevreleyen Azerbaycan "rayonlarının"⁵⁴³ kendisine geri verilmesi esastır.

Ermenistan ise, ileride ilhak etmek üzere, Karabağ'ın bağımsız olmasını istemekte ve bu sağlandığı takdirde, Karabağ'ın güvenliğini sağlayacak şekilde Azeri rayonlarından çekilebileceğini ifade etmektedir.

2005 yılı ortalarına doğru basında Karabağ sorununun çözüm sürecine girdiğine dair bazı haberler yayımlanmaya başlamıştır. Bunlara göre öngörülen çözüm Ermenilerin işgal ettikleri yedi Azeri rayonundan beşini Azerbaycan'a iade etmesi, Nahcivan bölgesinin Ermenistan'dan ve Karabağ'dan geçecek bir yolla Azerbaycan'a bağlanması, bu yolun ve Ermenistan ile Azerbaycan'ın sınır bölgelerinin uluslararası bir barış gücü tarafından kontrol edilmesini içermektedir. Karabağ'a gelince bu bölgenin statüsü 10 ila 15 yıl sonra yapılacak bir referandumla saptanacaktır⁵⁴⁴.

⁵⁴³ Sovyetlerinden kalma bir deyim olan "rayon", Türkiye'deki illerden küçük, ilçelerden büyük bir idari birimdir.

⁵⁴⁴ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=361>. 01.12.2006.

Görüldüğü üzere bu çözüm formülü Azeri “rayonlarının”, kısmen de olsa, Azerbaycan'a verilmesi Karabağ sorununun çözümü ise 10, 15 yıl gibi uzun bir süre ertelenmesi esasına dayanmaktadır. Ancak Karabağ'ın statüsünün referandumla belirlenmesi öngörüldüğünden, Karabağ halkının da referandumda Ermenistan'a katılmak için oy kullanacağında şüphe bulunmadığından, Ermenistan'ın halen fiilen hakim olduğu Karabağ'ı en geç 15 yıl sonra hukuken de topraklarına katacağı anlaşılmaktadır. Özetlemek gerekirse bu çözüm, Azerbaycan'ın kendisine ait rayonları geri almasına karşın, 10 ila 15 yıl sonra da olsa Karabağ'ı Ermenistan'a bırakmaktadır.

Tarafların dışişleri bakanları düzeyinde görüşmelerinin sürdüğü bir sırada bir Azerbaycan gazetesi Karabağ Sorununun çözüm esasları hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir⁵⁴⁵.

Buna göre:

Birinci adım olarak Ermenistan, halen işgal etmekte olduğu yedi Azeri rayonundan üçünü boşaltacaktır. Bu rayonlar Fuzuli, Akdam ve Cebrail'dir. Azerbaycan ise, kapatmış olduğu Ermenistan'a ulaşım yollarını (Kara ve demir yollarını) açacaktır.

Daha sonra Ermenistan Kubatlı ve Zengilan bölgelerini boşaltacaktır. Karabağ ve Ermenistan topraklarından geçecek bir yol ile Azerbaycan'ın Nahcivan'a bağlanması sağlanacaktır. Ermenilerin çekileceği bu beş rayonun Azeri ahalisi yerlerine dönecektir.

Ermenilerin boşaltacağı bölgelere ve Ermenistan ve Azerbaycan sınırına uluslararası barış gücü yerleştirilecektir⁵⁴⁶.

Ermeniler, Karabağ'ın statüsü hakkında bir anlaşmaya varılmasından sonra Kelbecer rayonunu boşaltacaklardır.

Son rayon olan Laçın ise bir süre Ermenistan'ın elinde kalacaktır. (Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan başlıca yol bu bölgeden geçtiğinden Ermenistan'ın burayı mümkün olduğu kadar fazla süre elde tutmak istediği anlaşılmaktadır)

---

⁵⁴⁵ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=361>. 01.12.2006.

⁵⁴⁶ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=361>. 01.12.2006.

Karabağ'ın statüsü referandumla saptanacaktır. Diğer bir deyimle Karabağ halkı bağımsız mı olacağına, Ermenistan veya Azerbaycan'a mı bağlanacağına bir referandum ile karar verecektir.

Ana hatları bu olan çözüm planında henüz belirlenemeyen hususlar vardır.

Bunların başında referandumun ne zaman yapılacağı gelmektedir. Ermeniler referandumun beş yıl içinde yapılmasını isterken Azeriler bu süre için 15-20 yıl öngörmektedirler. Ermenilerin bu aceleliği Karabağ'ı bir an önce kendi topraklarına katmak arzusundan ileri gelmektedir. Azerilerin referandumu uzun süre sonraya erteletmek isteklerinin temelinde ise bu uzun süre içinde koşulların değişebileceğini ümit etmeleri bulunmaktadır. Karabağlı Azeriler yerlerine dönse dahi azınlıkta kalacaklarından yapılacak bir referandumdan Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması sonucunu çıkacağından kimsenin şüphesi yoktur. Bazı Azeri çevrelerinin petrol ve doğal gaz gelirleri sayesinde ülkelerinin 15-20 yıl sonra ekonomik bakımdan çok güçlü hale geleceğini ve o zaman yapılacak bir referandumda Karabağlı Ermenilerin Azerbaycan'a katılmak için oy verebileceklerini düşündükleri anlaşılmaktadır. Ermenilerde milliyetçilik duyguları şovenizm derecesine varacak kadar güçlü olduğundan 20 yıl sonra yapılacak bir referandumda fikir değiştireceklerini beklemek pek gerçekçi değildir. Diğer yandan halen, Türkiye ve Azerbaycan sınırları kapalı olmasına rağmen, Ermenistan'ın son yıllarda GSMH'sı yılda %10'un üzerindeki oranlarda arttırmaktadır. Sınırların açıldığı ve barış koşullarının hakim olduğu bir ortamda Ermenistan'ın gerek diasporadan gerek ABD ve AB'den gelecek cömert yardım ve yatırımlar sayesinde yüksek düzeyde bir kalkınmayı sürdüreceğini ve bunun Karabağ'ın ekonomik durumunu da etkileyeceğini düşünmek daha normaldir⁵⁴⁷.

İkinci bir sorun sınırlara ve boşaltılacak bölgelere yerleştirilecek barış gücüne hangi ülkelerin asker vereceğidir. Türkiye, Azerbaycan'daki Büyükelçisi Turan Morali'nin ağzından, istendiği takdirde barış gücüne asker verebileceğini belirtmiştir⁵⁴⁸. Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan ise Türkiye'nin barış gücüne katılmasını kabul

⁵⁴⁷ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=361>. 01.12.2006.

⁵⁴⁸ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=361>. 01.12.2006.

etmeyeceklerini açıkça söylemiştir⁵⁴⁹. Azerbaycan bu safhada barış gücünün kompozisyonu hakkında fikir beyan etmezken basında Rusya'nın da barış gücüne katılmaması hakkında yazılar çıkmıştır⁵⁵⁰. Buna karşılık Rusya Federasyonu Savunma Bakanı Sergey İvanov, Azerbaycan'ı ziyareti sırasında, bir Rus barış gücünün Karabağ sorunun çözümünde yer alabileceğini belirtmiştir⁵⁵¹. ABD de bu tartışmaya katılmış bu ülkenin Azerbaycan'daki büyükelçisi John Evans komşu ülkelerin (Türkiye, İran, Gürcistan ve Hazar Denizi sınır olarak kabul edilirse Kazakistan ve Türkmenistan) ve AGİT Minsk Grubu eş başkanı olan ülkelerin (ABD, Rusya ve Fransa) barış gücüne dahil olmaması gerektiğini söylemiştir⁵⁵². Ermenistan Türk, Azerbaycan da Rus barış gücü istememekte direnirlerse Amerikan formülünün kabulü olasıdır.

Son olarak 10 ve 11 Şubat 2006 tarihinde Fransa'da, Rambouillet Şatosu'nda iki ülke devlet başkanlarının yaptığı toplantıda yukarıdaki hususların ele alındığı anlaşılmaktadır. Basın haberlerine göre bu toplantıda Azerbaycan'ın Karabağ'ın Azerbaycan'ın bir parçası olduğunda ve tüm mültecilerin (yaklaşık bir milyon kişidir) evlerine dönmesi gerektiğinde ısrar etmesi ve Ermeni tarafının referandum sonuçlanıncaya kadar Kelbecer'i işgal etmeye devam etmek istemesi⁵⁵³ sonucunda bir anlaşmaya varmak mümkün olamamıştır. Ancak tarafların, iki ülkenin dışişleri bakanlarının Minsk Grubu eş başkanlarıyla birlikte konuyu görüşmeye devam etmesini kararlaştırmaları⁵⁵⁴ gelecek için ümit vermiştir. Bu arada 2006'nın Karabağ sorunun çözümü için en uygun yıl olduğunu, 2007'de Ermenistan'da ve 2008'de de Azerbaycan'da seçim yapılacağından 2006'da bir anlaşma sağlanamadığı takdirde çözümün 2009 yılına erteleneceği de hatırdta tutulmalıdır.

Karabağ sorunun çözümü için Türkiye'den ne gibi bir katkı istendiğine gelince bu hususta ne Azerbaycan ne Ermenistan ne de Minsk Grubu eş başkanlarının bir beyanı olmamıştır. Oysa Türkiye Ermenistan ile olan kara sınırını 1993 yılında Ermeni güçlerinin Kelbecer'i işgali sonrasında kapattığından Karabağ sorununa çözüm öngören

---

⁵⁴⁹ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=361>. 01.12.2006.

⁵⁵⁰ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=361>. 01.12.2006.

⁵⁵¹ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=361>. 01.12.2006.

⁵⁵² <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=361>. 01.12.2006.

⁵⁵³ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=361>. 01.12.2006.

⁵⁵⁴ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=361>. 01.12.2006.

planlarda Türkiye'ye de bir rol düşse gerekir. Esasen Ermenistan Azerbaycan ile olan sınırının kapalı olmasından ziyade kendisini en kısa yoldan Avrupa'da bağlayan Türk sınırının açılmasıyla ilgilidir ve planın ilk kısmı için öngörülen Azerbaycan sınır kapılarının açılmasıyla yetinmesi pek olası değildir. O itibarla Ermenistan'ın Türk sınır kapısının açılması için ısrar etmesi ve bu konuda Minsk Grubu eş başkanlarından ve Avrupa Birliğinden destek alması beklenmelidir. Halen AGİT'in dönem başkanlığını yapan Belçika'nın Dışişleri Bakanı Karel de Gucht son olarak Erivan'da verdiği bir mülakatta Türkiye Ermenistan sınırının yeniden açılması sorunun çözülmesinin Karabağ'da barış için yaşamsal derecede önemli olduğunu söylemiştir⁵⁵⁵. Diğer bir deyimle Türkiye sınırı açmaması Karabağ'da barışı engelleyebilecek bir etki yapacaktır.

Türkiye'nin sınırlarını açması Karabağ sorunun çözülmesinin ön koşulu durumundadır. Ne var ki Türkiye ile Ermenistan arasındaki başlıca sorun Karabağ değil Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımayı reddetmesi ve Türkiye'ye karşı soykırım suçlamalarında bulunmasıdır. Bu nedenle Türkiye sınırlarının açılmasından Ermenistan ile kendi sorunlarının çözümü için de yararlanmak durumundadır. Sadece Karabağ sorunu için Türk sınırları açılırsa Ermenistan bir yandan Türk kara yollarını kullanırken diğer yandan soykırım ithamlarını sürdürmesi ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımamaya devam etmesi kaçınılmaz bir olasılıktır.

---

⁵⁵⁵ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=361>. 01.12.2006.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ERMENİ DİASPORASI ve DIŞ POLİTİKADAKİ ROLÜ

Ermenistan dışında dünyanın çeşitli ülkelerine dağılmış şekilde yaşayan ve sayıları tahminen 3.5 ila 4 milyon⁵⁵⁶ arasında olan Ermeni, Ermeni diasporasını oluşturmaktadırlar. Dolayısıyla Ermenistan'ın sorunu ülkesi içinde etkili azınlıkların yaşaması değildir; Ermenistan'ın sorunu Ermenilerin dünya devletlerinde azınlık olmasıdır.

Ermeniler geleneksel Ermeni propagandasının bir tezi olarak, 1915 Tehcirinden sonra dünyaya yayıldıkları iddiasını işlemektedirler. Ancak tarihi gerçekler bu iddiayı doğrulamamaktadır. Ermeniler 310 yılından itibaren çeşitli nedenlerle göçmüş veya göçürülmüşlerdir⁵⁵⁷. Erdal İter bu göçlerin nedenlerini, Ermenilerin ticarete ve servete olan düşkünlükleri; maceraperest ruha sahip olmaları; Hıristiyanlıktaki mezhep kavgaları ve özellikle Ortodokslardan gördükleri dini baskılar ve tebası oldukları devletlere ihanet etmeleri olmak üzere dört grupta toplamaktadır⁵⁵⁸.

Ermeni diasporaları, buldukları ülkelerin önemli topluluklarını oluşturmaktadırlar. Bu durum onların sayısal çokluğuyla değil, iyi örgütlenmiş ve birbirlerine kenetlenmiş olmalarıyla ilgilidir. Diğer yandan Ermenistan üzerinde tartışmasız etkileri bulunmaktadır. Aşağıda belli başlı Ermeni diasporalarının oluşum süreci, nitelikleri ve etkileri ile Erivan politikalarına etkileri ele alınacaktır.

---

⁵⁵⁶ Gerard J. Libaridian, **a.g.e.**, s. 167.

⁵⁵⁷ Erdal İter, “**Ermeniliğin Siyasi Mesele Haline Dönüştürülmesinde Kilisenin Rolü**”, Avrasya Dosyası, (Ermenistan Özel Sayısı), Cilt:2, Sayı: 4, Sonbahar 1995-96, s. 149-151.

⁵⁵⁸ Erdal İter, **Ermeni Kilisesi ve Terör**, Kök Yay., Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi: 11, Ankara 1999, s. 72.

1. DİASPORA ERMENİLİĞİNİN YAPISI, NİTELİĞİ VE KURUMLARI

1.1. Ermeni Diasporasının Oluşumu ve Yapısı

Günümüzde en gelişmiş Ermeni topluluğu ABD ve Kanada'da bulunmaktadır. Bunları 350.000 rakamıyla Fransa diasporası takip etmektedir. ABD diasporası, etkinliğinin yanı sıra, diaspora hayatının merkezi olması bakımından önemlidir. Libaridiyan'a göre, önceleri diaspora hayatının merkezi İstanbul ve Tiflis iken, 1915'ten sonra bu şehirlerin yerini Paris ve Boston almış, 1950'lerde Kahire, Halep ve Beyrut öne çıkmış ve 1990'larda nüfus ve faaliyet yoğunluğu sebebiyle Los Angeles Ermeni diasporasının merkezi olmuştur⁵⁵⁹.

Osmanlı Devletinde faaliyette bulunan ABD'li misyonerlerin, 1800'lerin ortalarında eğitim amacıyla Ermeni gençlerini ABD'ye göndermeleriyle, ABD diasporasının çekirdeği oluşmuştur. Amerika'ya yerleşen ikinci grup Ermeniler, yine Amerikan misyoner ve tüccarlarının vasıtasıyla gitmiş olanlardır. 1890'lara doğru ise esnaf, zanaatkar ve köylü göçleri başlamıştır⁵⁶⁰. Günümüz itibariyle Kanada'da 60.000 civarında, ABD'de 800.000 ila 1.000.000 arasında Ermeni olduğu tahmin edilmektedir⁵⁶¹.

Ermeni cemaatleri arasındaki hiyerarşide, Türkiyeli ve Ermenistanlı Ermenilerin en alt seviyede yer aldığını ifade eden Libaridiyan'a göre Suriye-Lübnan cemaatleri zirvede yer almaktadır⁵⁶². Hiyerarşinin tepesindeki Lübnan Ermeni cemaatinin doğuşu 1920'li yıllarda olmuştur. Türk Milli Mücadelesi sırasında, Maraş, Urfa ve Antep'te Fransızlarla birlikte hareket eden 120.000 kadar Ermeni, 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması'ndan sonra Fransızlar tarafından Suriye ve Lübnan'a götürülmüşlerdir⁵⁶³. İkinci göç dalgası, Hatay'ın 1939'da Türkiye'ye katılmasından sonra buralarda bulunan

---

⁵⁵⁹ Gerard J Libaridian, **a.g.e.**, s. 169.

⁵⁶⁰ Şenol Kantarcı, “**ABD ve Kanada'da Ermeni Diasporası: Kuruluşlar ve Faaliyetleri**”, Ermeni Araştırmaları, Sayı:3, Eylül Ekim Kasım 2001, s. 73.

⁵⁶¹ Kantarcı, **a.g.m.**, s. 75.

⁵⁶² Libaridian, **a.g.e.**, s. 170.

⁵⁶³ Erdal İltter, “**Lübnan'da Ermeni Diasporası**”, Ermeni Araştırmaları, Sayı:3, Eylül Ekim Kasım 2001, s. 121.

Ermenilerin Suriye ve Lübnan'a gitmeleridir⁵⁶⁴ Lübnan'da günümüzde 125.000 civarında Ermeni yaşamaktadır⁵⁶⁵.

Lübnan ve genel olarak Ortadoğu Ermenileri, günümüzde sayıları 30.000 civarında olan Avustralya Ermeniliğinin de kaynağı olmuştur. Avustralya Ermenileri, 1960'lı ve 1970'li yıllarda Mısır ve Suriye'deki istikrarsızlık ve 1975 Lübnan iç savaşı nedeniyle göçmüş olan Ermenilerdir⁵⁶⁶.

Sayılarının 10.000-20.000 arası olduğu tahmin edilen İngiltere Ermenileri, Londra ve Manchester çevresinde yoğunlaşmışlardır. İngiltere Ermenileri değişik ülkelerden geldikleri için aralarındaki farklılıklar da fazladır. Kimlik krizini aşmak ve ortak bir kimlik oluşturmak için dini inançlarına tarihi olaylara sarılmaktadırlar⁵⁶⁷.

Rusya'daki Ermeni diasporasının temeli daha önce bu ülkede yaşayan ve 1950'li yıllarda göç eden Ermenilerdir. Rusya Ermenilerinin sayısının yaklaşık bir milyon ile iki milyon arasında olduğu ifade edilmektedir. Her durumda Rusya'daki Ermenilerin önemli kısmını 1988 depreminden sonra ve ekonomik nedenlerle Ermenistan'ı terk edenler oluşturmaktadır⁵⁶⁸. Resmi faaliyete 1990'larda başlamaları, varlıklı olmamaları ve aralarında ihtilaf bulunması dolayısıyla Rus Ermenileri ABD ve Avrupa'dakiler kadar etkin değildir. Rusya Ermeni diasporası özellikle, Karabağ sorununda kamuoyunun ve siyasetinin desteğini almaya ve Rus sermayesinin Ermenistan'a yatırım yapmasını sağlamaya çalışmaktadır⁵⁶⁹.

---

⁵⁶⁴ İlter, “Lübnan'da Ermeni...”, a.g.m., s. 123.

⁵⁶⁵ İlter, “Lübnan'da Ermeni...”, a.g.m., s. 126.

⁵⁶⁶ Kamer Kasım, “Armenian Community in Australia”, Ermeni Araştırmaları, Sayı:3, Eylül Ekim Kasım 2001, s. 305-319.

⁵⁶⁷ Sedat Laçiner, “Armenian Diaspora in Britain and the Armenian Question”, Ermeni Araştırmaları, Sayı:3, Eylül Ekim Kasım 2001, s. 233-257.

⁵⁶⁸ Hatem Cabbarlı, “Rusya'da Ermeni Diasporası: Oluşumu ve Faaliyetleri”, Ermeni Araştırmaları, Sayı:3, Eylül Ekim Kasım 2001, s. 133.

⁵⁶⁹ Cabbarlı, a.g.m., s. 152.

1.2. Diaspora Örgütlenmeleri

Diaspora Ermenileri geniş bir yelpazede örgütlenmişlerdir. Partiler, lobi kuruluşları, kiliseler, kültür dernekleri, Ermeni Kızılhaçı gibi yardım kurumları, Ermeni kimliğini korumayı ve Türk düşmanlığı propagandası yapmayı ortak amaç edinmiş Ermeni araştırma ve çalışma merkezleri bu örgütlerin bazılarıdır. Diğer yandan, Educational Association of Malatia (New Jersey) ve Union of Marash Armenians (California) gibi hemşehri kuruluşları da bulunmaktadır.

Hemşehri kuruluşlarının ortak amacı, ABD'deki yeni nesil Ermeni çocuklarına, Ermeni toprakları olarak nitelendirdikleri Türkiye topraklarının kendilerine ait olduğu fikrini aşılmasıdır⁵⁷⁰.

1.2.1. Diaspora Partileri

Ermeni diasporasının başka diasporalardan farklı bir faaliyet biçimi, siyasi parti örgütlenmeleridir. Bu çerçevede üç önemli diaspora partisi vardır: Ermeni Devrimci Federasyonu (EDF), Ermeni Liberal Demokrat Partisi (ELDP) ve Sosyal Demokrat Hınçak Partisi (SDHP).

Osmanlı Devleti zamanında kurulan bu üç parti, 1918-1920 Ermenistan Cumhuriyeti'nin Sovyetlere bağlanmasıyla Ermenistan'dan ayrılmak zorunda kalmışlar ve 1921'den sonra diaspora partisi haline gelmişlerdir⁵⁷¹.

Ermeni Devrimci Federasyonu yani Taşnak Partisi Antilyas Kilisesi'ne bağlıdır. İki önemli amacı Sevr'i diriltmek ve soykırımı kabul ettirmektir.⁵⁷² Kuruluşu 1887'ye rastlayan Sosyal Demokrat Hınçak Partisi'nin amacı, Türkiye'nin Doğu illerini Ermenistan'a katmak, birleşik ve bağımsız Ermenistan'ı yaratmaktır⁵⁷³. Eçmiyadzın Kilisesi'ne bağlı olan Ermeni Liberal Demokrat Partisi (Ramgavar Azatakan) ise 1921 yılında kurulmuştur ve 1885'te kurulan Armenekan'ın devamıdır. Sosyal ve kültürel meselelere eğilerek Ermeniliğin bekasını sağlama amacındaki Ramgavar “nötr” olarak

---

⁵⁷⁰ Kantarcı, **a.g.m.**, s. 84.

⁵⁷¹ Libarıdian, **a.g.e.**, s. 175.

⁵⁷² Kantarcı, **a.g.m.**, s. 103.

⁵⁷³ Kantarcı, **a.g.m.**, s. 105.

değerlendirilen bir partidir⁵⁷⁴. Türkiye'den toprak almanın imkansızlığını kabul etmekte, Ermeni yurdu olarak önceleri Sovyet Ermenistan'ını⁵⁷⁵, şimdi günümüz Ermenistan'ını görmektedirler⁵⁷⁶.

1.2.2. Lobi Kuruluşları

Ermeni diasporasının iki önemli lobi kuruluşu, Ermeni Ulusal Komitesi (Armenia National Committee of America) ve Amerika Ermeni Asemblisi (Armenian Assembly of America) dir.

Ermeni Ulusal Komitesi'nin faaliyetleri üç amaca hizmet etmektedir. Bunlar: özgür, birleşik, bağımsız Ermenistan'ı desteklemek, devlet politikası ile ilgili konularda Amerikalı Ermenilerin ortak görüşünü temsil etmek ve Ermeni lobi faaliyetlerini yürütmek üzere seçilen görevlileri Amerikalı Ermeniler konularında eğitmektir⁵⁷⁷.

Ermeni lobilerinin ortak amaçları “4-T/4-R Stratejisi” olarak kodlanmaktadır. Buna göre; Ermeni milliyetçiliğini **tekrar canlandırma** (resurrection), Ermeni soykırımının **tanınmasını** (recognition) sağlama, Türkiye'den **tazminat** (resitution) alma ve Doğu Anadolu'dan **toprak alma** (repatriation) bu stratejinin sıralı dört aşaması olmaktadır⁵⁷⁸. Ermeniler terör faaliyetlerinin yardımıyla ilk aşamayı geçmişlerdir. İçinde bulunduğumuz dönemde ikinci aşamayı gerçekleştirme çalışmaları yapmaktadırlar. Sonra diğer aşamaların gündeme gelmesi beklenmektedir.

ABD'de faaliyet gösteren lobiler, ABD yönetiminin Ermeni çıkarlarının hilafına aldığı her karara karşı derhal ve organize tepki göstermekte, ayrıca oy potansiyelleri nedeniyle ABD'deki seçim süreçlerinde etkin olmaktadır. Adayların Ermeni isteklerine verdikleri cevaplar, sorunlarına getirdikleri çözümler lobilerin lehte veya aleyhte propaganda yapmaları sonucunu doğurmaktadır. Örneğin son Başkanlık seçim

⁵⁷⁴ İltar, “Lübnan'da Ermeni..”, a.g.m., s. 124.

⁵⁷⁵ Libaridyan'a göre, önceleri Doğu Anadolu ve Çukurova'yı anavatan olarak gören diaspora Ermenilerinin Sovyet Ermenistan'ın anavatan olarak kabul etmeleri iki ana nosyonun yardımıyla gerçekleşmiştir: “İlk olarak Ermenistan soyutlaştırılmış ve idealize edilmişti; bir fikir ve müze haline gelmişti. ikinci olarak 30000 kilometrekarelik toprak parçası, yalnızca geçici bir devlettir: Bir gün, bir şekilde, öteki Ermenistan ortaya çıkacaktı.” Gerard J. Libaridyan, a.g.e., s. 172.

⁵⁷⁶ Kantarcı, a.g.m., s. 106.

⁵⁷⁷ Kantarcı, a.g.m., s. 101.

⁵⁷⁸ Kantarcı, a.g.m., s. 108.

sürecinde aday Bush'un yardımcılığına “Türk Dostu” Dick Cheney'i getirmesi üzerine, Ermeni lobileri karşı propagandaya başlamışlardır⁵⁷⁹.

11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de gerçekleşen terörist saldırı sonrasında yeniden tanımlanan güvenlik konsepti ve global terörizm tehlikesi Türkiye'nin önemini arttırmıştır. ABD'nin Türkiye'ye ihtiyacı arttıkça Türkiye karşıtı etnik lobilerin gücü de azalmaktadır⁵⁸⁰.

2. ERMENİSTAN'IN İÇ VE DIŞ POLİTİKALARINDA DİASPORA ETKİLERİ

Ermeni diasporası Ermenistan'ın iç politikasını etkilemekte, dış politikasını desteklemekte ve her iki politikayı da yönlendirmektedir.

2.1. Diaspora Örgütlerinin Tutumları

Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine adaylığı kabul edildikten az sonra, 2000 yılında, Diaspora Ermenileri Brüksel'de devamlı bir örgüt kurarak katılma süreci içinde Türkiye'nin sözde Ermeni “soykırımını” tanınması ve Ermenistan ile sınırlarını açması için, Avrupa Parlamentosu'nda ve Avrupa Birliği'nin diğer organlarında yoğun bir propaganda faaliyetine girişmişlerdir. Halen bu faaliyet Taşnakların idaresindeki “Fédération euro- armenienne pour la justice et la démocratie” (Adalet ve Demokrasi İçin Avrupa-Ermeni Federasyonu) tarafından yürütülmektedir. Adı geçen kuruluş, Avrupa Komisyonu'nun Türkiye hakkındaki 7 Ekim 2004 tarihli raporlarında, Avrupa Parlamentosu'nun 15 Aralık 2004 tarihli kararında ve 17 Aralık 2004'te yapılan AB zirve toplantısında Ermeni görüşlerinin yer alması için büyük gayret göstermiştir. Bu arada 17 Aralık doruk toplantısını etkilemek amacıyla, Ermeni kaynaklarına göre 10.000⁵⁸¹, Belçika polisine göre ise 2.300 kişi Brüksel'de gösteri yapmıştır⁵⁸².

⁵⁷⁹ “Kafkasya”, Haz:Araz Aslanlı, Stratejik Analiz, Cilt:1, Sayı:5, Eylül 2000, 91.

⁵⁸⁰ Sedat Laçiner, “11 Eylül Olayları (Yeni Terörizm) ve Ermeni Sorunu”, Stratejik Analiz, Cilt:2, Sayı:19, Kasım 2001, s. 42.

⁵⁸¹ <http://www.eraren.org/index.php?Page=Dergilcerik&lcerikNo=11 01.11.2006>.

⁵⁸² Milliyet, 17 Aralık 2004.

Bu çabalara rağmen Avrupa Birliği organlarının hiç birinden Türkiye'nin müzakerelere başlamadan önce sözde Ermeni “soykırımını” tanınması gerektiğine dair bir karar çıkmaması Diasporanın tepkilerine neden olmuştur. Fransa'daki en büyük Ermeni kuruluşu olan, Taşnak eğilimli “Comité de la defense de la cause armenienne” (CDCA) (Ermeni Davasını Savunma Komitesi) yayınladığı bir bildiriye Avrupa Komisyonu'nun Türkiye ile müzakerelere başlanmasını öngören raporunun kendilerinde büyük düş kırıklığı yarattığını bildirmiş ve Komisyon'un Türkiye'ye gösterdiği “hoşgörüyü” kınamıştır. Diğer yandan Başkan Chirac'tan Türkiye ile müzakerelere başlamasını engellemesi istenmiş ve bu konuda Fransız Danıştayına başvurulacağı açıklanmıştır. Ayrıca Marsilya'da Başkan Chirac aleyhinde gösteriler yapılmıştır. 17 Aralık 2004'te yapılan AB zirve toplantısında Ermenileri ilgilendiren konularda bir karar alınmamış olması da Diasporanın şiddetli tepkilerine neden olmuştur. Doruk Toplantısını, İngiltere ve Fransa'nın Çekoslovakya'yı Nazi Almanyasına bıraktığı 1939 Münih Antlaşması'na benzeten makaleler yazılmıştır. Yukarıda değindiğimiz Avrupa Ermeni Federasyonu ise Avrupa'nın Türkiye'ye karşısında kayıtsız şartsız teslim olduğu, zirve toplantısında Türkiye'deki işkence, kadın hakları, Kürt sorunu ve sözde Ermeni “soykırımının” tanınmaması gibi insan haklarıyla ilgili sorunlar üzerinde durulmadığı Avrupa Birliği'nin Kıbrıs konusunda Türkiye'den kesin taahhüt bile alamadığı şeklinde eleştirilerde bulunmuştur⁵⁸³.

2.2. Ermeni Patriklerinin Tutumu

Ermeni Patriklikleri de bu süreç içinde propaganda faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Beyrut'taki Kilikya Patriği Aram I, Başbakan Erdoğan'ın İstanbul'daki Surp Pırgiç Ermeni Hastanesinde 5 Aralık 2004 tarihinde açılışını yaptığı Ermeni müzesindeki konuşmasını şiddetle eleştirmiştir. Aram I, Başbakan Erdoğan'ın Patrikliğe ait Kilikya Müzesi'ni de ziyaret etmesi gerektiğini, orada Türkler tarafından işlenen “soykırımın” inkar edilemez kanıtlarını görebileceğini, bunların Türk barbarlığının eseri olduğunu söylemiş ve Başbakan Erdoğan'ın atalarının işlediği suçu (?) kabul etmesini istemiştir. Aram I eleştirilerini sürdürerek Türkiye'nin yakın tarihi bilmezden geldiğini, Osmanlı Türkiye'si tarafından planlanmış ve gerçekleştirilmiş “soykırımını” tanımayı

⁵⁸³ <http://www.eraren.org/index.php?Page=Dergilcerik&lcerikNo=11.01.11.2006>.

reddettiğini, Ermeni “soykırımının” Türkiye tarafından tanınmasının sadece bir Ermeni sorunu değil, tüm uluslararası toplumu ilgilendiren bir sorun olduğunu ve Avrupa tarafından gayet ciddi bir şekilde ele alınması gerektiğini ifade etmiştir. Görüldüğü gibi Aram I, bir din adamı gibi konuşmamaktadır. Bu vesileyle Kilikya Patrikliği'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, diaspora Ermenilerini Sovyetlerin kontrolündeki Eçmiyazin Patrikliği'nin etkisinden kurtarmak amacıyla kurulduğunu ve Taşnaklar tarafından kontrol edildiğini belirtmekte yarar vardır.

Ecmiadzin Patriği Karekin II ise daha ılımlı bir dil kullanarak, iki ülke arasında diplomatik ilişki olmamasından Türkiye'nin sorumlu olduğunu, zira Türkiye'nin ön koşullar ileri sürdüğünü, bu sorunu ayrıca Karabağ ve Ermeni “soykırımının” tanınması sorunlarını çözmeye gerektiğini ancak Ermeni “soykırımının” tartışılacak bir konu olmadığını ifade etmiştir.

İstanbul'daki Ermeni Patriği Mesrop II ise daima Türkiye'nin AB üyesi olmasından yana olduğunu belirtmiştir⁵⁸⁴.

2.3. Erivan Politikalarına Diaspora Etkileri

Dış politikanın desteklenmesi konusunda ilk gösterge, Ermenistan Parlamentosunun 23 Ağustos 1990'daki Bağımsızlık Bildirisinin 11. maddesinde yer alan:

“Ermenistan Cumhuriyeti, Osmanlı Türkiye'si ve Batı Ermenistan'da 1915'te işlenen soykırım suçunun uluslararası alanda kabul edilmesi için sürdürülecek çabaları destekleyecektir.”⁵⁸⁵ ifadesidir. Bu çabaları sürdürecektir olan, Ermenistan Cumhuriyeti'nden ziyade diaspora Ermenileridir. Göndermenin yerindeliği, diasporanın bu konuda Ermenistan'ın dış politikasında tamamlayıcı, aktif unsur olarak hareket etmesiyle ortaya çıkmaktadır. Ermeniler, vatandaşı oldukları devletlerde oluşturdukları lobiler vasıtasıyla, o devletlerin parlamentolarında soykırımı kabul ettirme faaliyetlerine hız vermişlerdir.

⁵⁸⁴ <http://www.eraren.org/index.php?Page=Dergilerik&lcerikNo=11.01.11.2006>.

⁵⁸⁵ <http://www.armeniaforeignministry.com/htms/doi.html> 06.07.2006.

Diaspora Ermenileri Ermenistan iç politikasını da etkilemektedirler. Bu bağlamda Libaridiyan, diaspora partilerinin Ermenistan'da örgütlenmesini ve diasporanın gündemini Ermenistan'a taşımalarını eleştirmektedir⁵⁸⁶. Belediyen, ise bu konuda farklı düşünmekte, Ermenistan'ın diasporayı kendi çıkarları için kullanmaya çalıştığını ileri sürmektedir⁵⁸⁷.

Etnik akrabalık bağlarına rağmen Ter-Petrosyan'ın başkanlığı sırasında Ermenistan hükümeti ile diasporanın ilişkileri kötü olmuştur. Ermenistan ve diaspora Ermenilerinin farklı önceliklerinden başka, diaspora partisi Ermeni Devrimci Federasyonu'na (Taşnak) 1994-1998 yılları arasında konan yasaklar, ve Ermeni Ulusal Hareketi hükümetinin diaspora Ermenilerinin Ermenistan vatandaşlığını kolaylaştırmaya direnç göstermesiyle ilişkiler zora girmiştir⁵⁸⁸. Ter-Petrosyan, “Ermenistan'ın politikası burada, Erivan'da saptanır”⁵⁸⁹ cümlesiyle diasporanın etkisini engellemeye/kırmaya niyetli olduğunu ifade etmiştir. Ancak diasporanın isteklerine muhalefet eden bir Ermenistan hükümetinin yönetiminin, iktidarda kalabilmesinin nedeni zor bir mücadeleyi gerektireceği, Ter-Petrosyan'ın siyasi yaşamının geldiği noktaya bakıldığında anlaşılabilir.

Ermenistan, Karabağ ve diasporada etkin konumu olan Koçaryan'ın iktidara gelmesi bir bakıma diasporanın zaferi olmuştur. Koçaryan kendisini yalnızca Ermenistan Devlet Başkanı değil, aynı zamanda yurtdışında çok iyi organize olmuş, etkili bir diasporaya sahip bir halkın lideri olarak ifade etmektedir⁵⁹⁰. Bu anlayışın sonucu olarak Koçaryan hükümeti diasporaya ve onun ilgilerine öncelik vermiştir⁵⁹¹.

Koçaryan'ın Devlet Başkanlığı, Ermenistan, Diaspora ve Karabağ Ermenileri arasındaki işbirliğini yoğunlaştırmıştır. Bu çerçevede, 1999 yılı Eylül ayında yapılan Ermenistan-Diaspora Konferansı'nda, Ermenistan-Diaspora ilişkilerini koordine etmek için çeşitli konularda ortak çalışma grupları oluşturma kararı alınmıştır. Konferansın deklarasyonunda özellikle üç konunun altı çizilmiştir. Üzerinde durulan ilk konu,

---

⁵⁸⁶ Kasım, “Armenian Community ...”, a.g.m., s. 317.

⁵⁸⁷ Kasım, “Armenian Community ...”, a.g.m., s. 317.

⁵⁸⁸ Herzig, a.g.e., s. 98.

⁵⁸⁹ “Türkiye Arabulucu Olsun”, Milliyet, 4 Kasım 1991,

⁵⁹⁰ “Kafkasya”, Haz: Nazmi Gül, **Stratejik Analiz**, Cilt:1, Sayı:7, Kasım 2000, s. 83.

⁵⁹¹ Herzig, a.g.e., s. 98.

diasporanın, “dünyanın neresinde olursa olsun Ermeni Ermenidir ve aralarında bir fark yoktur” gerekçesiyle Ermenistan yönetiminden çifte vatandaşlık hakkı istemesidir. İkincisi, “Ermenilere yapılan 1915 soykırımı”nın uluslararası toplum tarafından tanınmasını sağlamak için tüm çabaların birleştirileceğidir. Üzerinde önemle durulan diğer konu ise Dağlık Karabağ meselesidir. Deklarasyona göre, “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin kurulması ve Artsakh⁵⁹² Ermenilerinin askeri başarısı, tüm Ermeni halkının gayretiyle mümkün olacaktır”⁵⁹³.

27-28 Mayıs 2002 tarihinde Erivan'da toplanan İkinci Ermenistan -Diaspora Konferansı'nda, ilk konferansta alınan kararlar ekseninde yapılan uygulamalar değerlendirilmiştir⁵⁹⁴. Varılan sonuç, ilk konferansın ilkeleri ve ruhu doğrultusunda, ilişkilerde ilerleme ve gelişme kaydedildiğidir. Konferans Deklarasyonu'nda, Ermeni halkının modern tarihindeki en büyük başarısının, Karabağ'ın özgürlüğü olduğu kaydedilmekte ve bütün Ermeni halkının Karabağ'ın problemlerinin çözümüne hazır olduğu ifade edilmektedir. İlkine benzer şekilde, dünyadaki her devletin soykırımı tanınması için çalışılacağı ısrarla vurgulanmıştır. Sıkça “Birlik” çağrısı yapılan Deklarasyon metninde, “Ermenistan bütün Ermenilerin evidir” teması işlenmiş ve yönetimden, çifte vatandaşlığın önündeki engellerin kaldırılması bir kez daha istenmiştir. Çünkü Koçaryan'ın Kasım 2000'deki anayasa değişikliği teklifinde “çifte vatandaşlık” konusu gündeme geldiği halde olumlu bir gelişme sağlanamamıştır.

2.4. ABD Ermeni Diasporası

ABD'deki Ermeni lobisi, soykırımın tanınması yönündeki çalışmalarını 1995 yılından sonra iki yeni yöntemle kuvvetlendirmiştir. Öncelikle lobi, bu propagandayı ulusal bazdan yerele kaydırmıştır. Tümevarımsal bu yöntemle, soykırım eyaletlerde tanınacak, soykırımı tanıyan eyalet sayısının çoğalması, Federal bazda soykırımın tanınmasını kolaylaştıracaktır⁵⁹⁵. İkinci olarak, İsrail Milli Eğitim Bakanı Yosi Sarid'den

---

⁵⁹² Ermeniler Karabağ'a Artsakh demektirler.

⁵⁹³ <http://www.armeniaforeignministry.com/htms/doi.html> 06.07.2006.

⁵⁹⁴ http://www.armeniadiaspora.com/conference2002/htms/declar_eng.htm. 07.07.2006.

⁵⁹⁵ Nazmi Gül, “21.Yüzyıl Başlangıcında Haydat”, Stratejik Analiz, Cilt:1, Sayı:2, Haziran 2000, s. 28.

yükselen naif ses⁵⁹⁶ dışında Yahudilerden destek alamayan⁵⁹⁷ Ermeni lobisi, Kürtler ile Asuri-Süryanileri de kampanyalarına dahil etmeye başlamışlardır⁵⁹⁸.

ABD'deki Ermeni diasporası'nın neredeyse "Soykırım" yasa tasarıları kadar ilgili olduğu bir diğer konu Bakü-Ceyhan boru hattıdır. Amerikan Ermenileri, esas olarak bu hattın Ermenistan'dan geçmesini istemekte ve karşı çıkışlarını, söz konusu hattın maliyetli olduğu gerekçesine dayandırmaktadırlar. Hattı engelleme çalışmaları ABD Temsilciler Meclisi ve Kongre düzeyinde olmaktadır. Sadece 2001 yılı içinde bu konuyla ilgili bir çok önemli girişimde bulunmuşlardır.

Bu girişimlerden biri, Temsilciler Meclisi'nin Ermeni lobisine mensup dört milletvekili tarafından hazırlanan bir tasarıdır. 2001 yılı Haziran ayında hazırlanan tasarıda, ABD'nin Bakü-Ceyhan Doğalgaz Boru Hattı projesine destek vermemesi gerektiği, çünkü projenin yüksek maliyetli olduğu fikri işlenmiştir⁵⁹⁹. Ancak, Ermenistan'ı dışlayacak bu Hattı ABD Eximbank kredilerinin aktarılmasını engelleme girişimi aynı yılın Kasım ayında ABD Temsilciler Meclisi'nin Finansal Hizmetler Komitesi'ndeki oylamayla durdurulmuştur⁶⁰⁰.

ABD'deki Ermeni lobisini destekleyen bazı Kongre üyeleri de 2001 yılının Temmuz ayında Başkan George Bush'a bir mektup göndererek, Bakü-Ceyhan Doğalgaz Boru Hattının Ermenistan'dan geçmesini istediklerini, bu istek gerçekleştiği takdirde Hattın maliyetinin 600 milyon dolar azalacağını belirtmişlerdir⁶⁰¹.

Diğer yandan ABD'deki Ermeni lobisinin örgütü olan Amerikan Ermeni Ulusal Komitesi'nin (ANCA), Azerbaycan'a yönelik ABD ambargosu uygulatmaya muktedir olmasını, bazı devletler özellikle dikkate almışlardır. İran, Çin ve Rusya gibi bu ülkeler, Ermenistan'la stratejik işbirliği geliştirerek, ABD ve Avrupa'daki Ermeni lobisinin

---

⁵⁹⁶ 24 Nisan 2000 günü Ermenilerin Kudüs'te düzenledikleri Soykırım törenine katılan bu bakanın Ermenilere "Artık daha az yalnızsınız" dediği bildirilmiştir.

⁵⁹⁷ 16.4.2001 tarihinde İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Perez, ABD'deki Ermeni lobisinin, Ermenilerin Yahudiler gibi soykırıma maruz kaldıkları iddialarını "anlamsız" olarak nitelerken, ABD'deki İsrail Los Angeles Başkonsolosluğu da "Biz Ermeni trajedisi ile Musevi soykırımının karıştırılmasını desteklemiyoruz" demiştir. "Kafkasya", Haz: Gül, **Stratejik Analiz**, Cilt:2, Sayı:13, Mayıs2001, s. 96.

⁵⁹⁸ Gül, "21.Yüzyılın...", a.g.m, s. 28.

⁵⁹⁹ "Kafkasya", Haz: Gül, **Stratejik Analiz**, Cilt:2, Sayı:15, Temmuz 2001, s. 143.

⁶⁰⁰ "Kafkasya", Haz: Gül, **Stratejik Analiz**, Cilt:2, Sayı:20, Aralık 2001, s. 130.

⁶⁰¹ "Kafkasya", Haz: Gül, **Stratejik Analiz**, Cilt:2, Sayı:17, Eylül 2001, s. 117.

etkinliğinden faydalanma imkanı elde etmeyi ummaktadırlar. Çünkü Ermenistan ile iyi ilişkiler kurmak, Ermeni lobisi olan ülkelerde çıkarlarını gözeten aktörler kazanmanın anahtarı olmaktadır⁶⁰².

3. BÜYÜK ERMENİSTAN MİTİ

Büyük Ermenistan Miti, kaynağını başka bir mitten; tarihsel, kadim bir Ermenistan'ın var olduğu mitinden almaktadır.

Tarihte Ermenistan adıyla anılan coğrafi bir bölge mevcut olmuştur. Ancak bu bölgenin sınırları ve çizilebilecek herhangi bir tarihsel Ermenistan bölgesinde Ermenilerin veraset hakkı olduğu fikri oldukça tartışmalıdır. Bu konuyla ilgili olarak Ermeni sempatzanı olarak tanınan tarihçi Jean Laurent bile;

“...Gerçekten, yazılı tarihin başlangıcından beri Armenia adı verilen bir bölge vardır... Fakat, asırlardan beri bu şekilde sınırlanan ülke bir devlet değil, bir coğrafya terimidir. Şüphesiz Ermenilerin, bu bölgede yaşadıkları olmuştur... Fakat bu bölgeye, sırf Armenia adını taşıdığı için, ne Ermenilerin kaderi, ne de Ermenistan Devleti adını taşıyan bir devletin varlığı kesinlikle bağlanamaz.”⁶⁰³ yorumunu yapmaktadır.

Temeline tarihsel, kadim Ermenistan oturtulan Büyük Ermenistan Miti'nin politik adı “Haydat”tır⁶⁰⁴. Haydatın iki önemli amacı vardır: İlk amaç, tarihi Ermeni topraklarının geri alınarak Büyük (Birleşik)⁶⁰⁵ Ermenistan ulusal devletinin kurulması;

⁶⁰² Gül, “21.Yüzyılın...”, a.g.m., s. 27.

⁶⁰³ Jean Laurent, *Revue des Etudes Armeniennes (Paris,1920)*, tome 1., fascicule 1.,2'den zikreden Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, Ankara 1975, 87'den Halil Kemal Türközü, *Osmanlı ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezalimi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1982, s. 2.

⁶⁰⁴ Hay Ermeni, Dat dava demektir. Böylece “Haydat “Ermeni Davası” anlamına gelmektedir. Libaridyan, diaspora Ermenilerinin Haydat'a geniş ve dar iki anlam yüklediklerini ifade etmektedir. Dar anlamıyla, ideal vatani yaratmak olan Haydat, geniş anlamda “kimlik krizlerinden cemaat içi birliğe, farklı cemaatlerden kimselerle evlilikleri engelleyecek mekanizmalar bulunmasından üniversitelerde Ermeni tarihinin meşrulaştırılmasına, kuşak çatışmalarından Türklerin soykırım yapıldığını inkar etmesine ve soykırımın uluslararası düzeyde tanınmasına dek Ermenilerle ilgili her şeyi içeriyordu.” Libaridian, a.g.e., s. 176.

⁶⁰⁵ Ermeniler günümüz Ermenistan Cumhuriyeti'nin bulunduğu toprakları Doğu Ermenistan ve Türkiye'nin Doğu Bölgesini de içeren toprakları Batı Ermenistan olarak isimlendirmektedirler. Büyük Ermenistan ise Doğu ve Batının birleştirilmesiyle oluşturulacaktır.

ikinci amaç kurulacak bu devlete, dünyanın çeşitli devletlerine dağılmış Ermenilerin getirilmesidir⁶⁰⁶.

Adı ve amacı böylece belirlenen Büyük Ermenistan mitinden kaynaklanan politikalar, günümüzde üç yönden sürdürülen faaliyetler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede Ermenistan, üç komşusunda, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan'da topraklarının olduğunu iddia etmektedir. Ermenistan'ın arazi talebinde bulunmadığı tek sınırdaş ülke İran'dır⁶⁰⁷. Ermenistan Karabağ'ın Ermeni işgali altında bulunması bu politikanın bir ayağıdır. Sonuçları itibariyle en yıkıcı olan Karabağ konusu önceki bölümde incelendiğinden, burada diğer ikisi, Türkiye ve Gürcistan'a yönelik toprak iddiaları ele alınacaktır.

3.1. Geçersiz “Sevr” Ermenistan'ını Yaratma Düşü

Tarihsel süreç içinde Ermeniler, kadim Ermenistan sanısından hareketle çeşitli kereler Türkiye'nin Doğu Anadolu topraklarından hak iddia etmişlerdir. Bu iddiaların itici gücünü, “Sevr Barış Antlaşması” oluşturmaktadır. Türkiye'nin bilinen mücadelesi sonucu başarıya kavuşamayan Sevr Ermenistan'ı, nostaljik bir emel olarak kalmamakta, günümüzde de gündeme getirilmektedir⁶⁰⁸.

3.2. 1945 Toprak Talepleri

Ermenilerin Doğu Anadolu'daki toprak iddiaları dolaylı olarak SSCB'den de destek bulmuştur⁶⁰⁹. Bunun ilk göstergesi, Ermenistan'ın bir Sovyet Cumhuriyeti olarak kurulduğu zaman, bu bölgenin “Doğu Ermenistan” olarak tanımlanmasıdır⁶¹⁰.

⁶⁰⁶ Gül, “21.Yüzyıl...”, a.g.m., s. 25.

⁶⁰⁷ Kocaoğlu, **Millet-i Sadıka'dan Ermeni Mezalimine Niçin Gelindi?**, Avrasya Dosyası, (Ermenistan Özel Sayısı), Cilt:2, Sayı:4, Sonbahar 1995/1996, s. 119.

⁶⁰⁸ Antlaşmanın imzalanmasının yıldönümlerinde resmi törenler düzenlenmesi için yönetime yapılan başvurular Sevr'i gündeme getirmelerinin başka bir yolu olmaktadır. “**Kafkasya**”, Haz: Gül, **Stratejik Analiz**, Cilt:1, Sayı:4, Ağustos 2000, s. 93.

⁶⁰⁹ 1921 yılında İsmet İnönü ile Çiçerin arasında geçtiği ifade edilen ve gerçekte Ermeni kaynaklarının ironik buldukları için naklettikleri bir diyaloga göre, İsmet İnönü, Ermenistan ambleminde Ağrı Dağı'nın bulunmasını protesto etmiştir. Çiçerin ise, “ay ve yıldız da Türkiye'nin mülkiyetinde değil ama sizin bayrağınızda bunlar var “ demiştir. Bu diyalogu nakleden Sarkisyanz'a göre Sovyet Ermenistan'ının başından beri, tarihsel Ermenistan fikrinin canlı kaldığını ifade eden. Ağrı Dağı amblemi sembolize etmiştir. Manuel Sarkisyanz, **A Modern History of Transcaucasion Armenia (Social.Cultural and Political)**, Privately printed for the authorby udyama.Commercial Press, Nagpur,India1975, s. 249-250.

⁶¹⁰ İhsan Gürkan, “**Ermeni Saldırıları**”, Milliyet, 14 Nisan 1993.

Tanımlama, bir Batı Ermenistan'ın da var olduğuna işaret etmektedir. Diğer yandan, ikinci Dünya Savaşı sonunda Türkiye-SSCB ilişkilerini gerilime sokan ve Türkiye'nin Batı Bloku'na katılma sürecine ivme kazandıran toprak iddiaları bir gelişim çizgisi takip etmiştir:

Dünya dengelerini değiştiren İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda devletler kendilerine en yakın saflarda yer alma hesapları yaparlarken, Türkiye komşusu SSCB'den tehdit olarak algıladığı mesajlar almış, böylece zaten meyletmiş olduğu Batı Bloku'na bir kez daha yakınlaşmıştır.

Bahsedilen tehdit algılaması, 19 Mart 1945 tarihinde SSCB'nin, Türkiye ile 1925 yılında imzaladığı Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı feshetmek istediğini bir nota ile Türkiye'ye bildirmesidir⁶¹¹. SSCB bu notada, İkinci Dünya Savaşı'nda meydana gelen “derin değişiklikler” sebebiyle antlaşmanın yeni şartlara uymadığını ve bir iyileştirmeye ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir⁶¹². Türkiye “derin değişiklikler” ibaresinin ima ettiği olgunun, SSCB'nin Boğazlara ilişkin yeni bir düzenleme isteği olduğunu biliyordu⁶¹³. Türkiye'nin bilmediği ve ancak 7 Haziran 1945 tarihinde Moskova'da gerçekleşen Sarper-Molotov görüşmesi ile öğrendiği ikinci talep ise, SSCB'nin bir sınır değişikliği istiyor olduğudur. Molotov, Türkiye ile SSCB arasında 16 Mart 1921 tarihinde imzalanmış olan Moskova Antlaşması'nı gündeme getirerek, sınır değişikliği yaratan bu antlaşmanın SSCB'nin zayıf olduğu bir dönemde imzalandığı için değiştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir⁶¹⁴. 1921 Antlaşması Kafkasya sınırınının 93 Harbi öncesindeki sınır olduğunu teyit etmektedir⁶¹⁵. 93 Harbi öncesinde Kars ve Ardahan'ın Türk sınırları içinde olduğu ve bu savaş sonrasında yapılan 1878 Ayastefanos Antlaşması ile bu toprakların Rusya'ya bırakıldığı bilindiğine göre⁶¹⁶ Molotov'un sınır değişikliğinden kastının Kars ve Ardahan'ın SSCB'ye verilmesi olduğu ortaya çıkar.

---

⁶¹¹ Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara 1968, s. 247.

⁶¹² İsmail Soysal, **Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye**, Olaylar Kronolojisi (1945-1975), İstanbul 1997, s. 3.

⁶¹³ R. Melih Aktaş, **“1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri'nde Amerikan Faktörü”**. Ankara 1998, Gazi Üniversitesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 9.

⁶¹⁴ **“Türkiye Dış Politikası'nda 50. Yıl. İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)”** T.C. Dışişleri Bakanlığı, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, s. 265.

⁶¹⁵ Reşat Ekrem, **Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar**, İstanbul 1934, s. 290.

⁶¹⁶ Ekrem, **a.g.e.**, s. 222.

Sınır değişikliğine ilişkin bu konunun tekrar gündeme gelmesi 1953 yılında olmuştur. Üstelik daha önce şifaen talep edilen topraklardan bir beyanat aracılığıyla bahsedilmektedir. Ancak bu sefer bir vazgeçiş söz konusudur. Türk Diploması Tarihi'ne 1953 Beyanatı⁶¹⁷ olarak geçen bu metinde SSCB, sınır değişikliği talebindeki kendi sorumluluğunu üstlenmemekte, vaki talebin Gürcistan ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'nin iddiası olduğunu ifade etmektedir ki, bu nokta konumuz açısından önemlidir. Çünkü o tarihlerde üzerinde hak iddia edilmiş olan Türkiye'nin Doğu Anadolu toprakları, bu günkü Ermenistan Cumhuriyeti'nin “Batı Ermenistan” olarak algıladığı arazi içerisinde yer almaktadır. Diğer yandan,

“...1940'lı yıllarda SSCB'nin iç yapısı ve Cumhuriyetler arası ilişkilerde Moskova'nın etkinliği göz önüne alındığında, Erivan ve Tiflis'in Moskova'nın haberi daha doğrusu onayı olmaksızın, komşu Türkiye'den toprak talebinde bulunmaları neredeyse imkansızdır.”

Bu sebeple SSCB'nin, en hafif ifade ile böyle bir talebe göz yumduğu ortadadır.

3.3. 1989 ve Sonrasında Toprak Talepleri

Günümüz Ermenistan Cumhuriyeti'nin henüz bağımsızlığı ilan edilmemişken, 1989 yılında Petrosyan başkanlığındaki Ermenistan Meclisi'nin, Türkiye'nin kuzeydoğusu ile Azerbaycan'ın kuzeyinden toprak talebinde bulunan bir karar aldığı bilinmektedir⁶¹⁸ Taleplere, Ermenistan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan ettikten sonra da devam edilmiştir. Türkiye-Ermenistan sınırının geçersizliğini savunan Parlamento Araştırma Grubu'nun başkanı Gerard Libaridyan 30 Ekim 1991 tarihinde şöyle bir açıklamada bulunabilmiştir:

“Ermenistan hükümeti, toprak talebinden vazgeçilmesi yolunda Türkiye'nin belirttiği talebi reddetmiştir.”⁶¹⁹

---

⁶¹⁷ Aktaş, **a.g.t.**, s. 70.

⁶¹⁸ Aktaş, **a.g.t.**, s. 72.

⁶¹⁹ Yalçın Doğan, “**Elçibey'in Feryatları**”, Milliyet (6 Nisan 1993).

Bilinen diğerk bir olgu ise Ermenistan'ın sadece Türkiye'den toprak talep etmediğı, Azerbaycan ve Gürcistan'dan da benzer taleplerde bulunduğudur⁶²⁰. Ermeniler Karabağ ve Nahcivan üzerinde hak iddia etmektedirler. Karabağ Bölgesi'nin yanı sıra Azerbaycan topraklarının %20'sini işgali altında tutan Ermenistan, bir yandan da Gürcistan'ın Ahıska (Cevahetya) Bölgesi'ndeki Ermenilerin ayrılıkçı taleplerini teşvik etmekte, Gürcistan'da ikinci bir Karabağ yaratmak istemektedir⁶²¹. Bu olgu, Dağlık Karabağ sorununda gelinen “Ermenistan lehine çözümsüzlük” noktası ile beraber değerlendirildiğinde, 1992 yılındaki bir konuşmasında;

“Bugün Ermeni'nin Karabağı almasıyla iş bitecek mi? Hayır... Karabağ'dan sonra Nahcivan gelecek. Büyük Ermenistan haritasını görmediniz. Bu haritada Karabağ, Nahcivan, arkasından Kars, Ardahan, Van gelir...”⁶²² diyen, Azerbaycan Halk Cephesi Milletvekili Seriyem Gemceliovo'nun sözlerini manidar kılmaktadır.

Günümüzde Türkiye'den toprak talebi konusunda iki tutum değişikliğı olmuştur. Bir tavır, bu konuda gittikçe sertleşmektedir ve genel olarak muhalefet diye tanımlanabilecek kesimden gelmektedir. Örneğın, Rus Nezavisimaya gazetesine ilan veren bazı Ermeniler, sürgünde parlamento ve hükümet kurduklarını ve Doğu Anadolu topraklarını istediklerini ifade etmişlerdir⁶²³. Benzer şekilde Ermenistan İnsan Hakları Komisyonu Başkanı Paruir Hayrikyan, 1921 Kars Antlaşması'nın iptalini isteyerek, Türkiye ve Azerbaycan'dan toprak talebi kampanyası başlatmıştı⁶²⁴.

Diğerk tavır ise sürekli yalanlama yapmaktadır ve devlet yönetme sorumluluğında olan kesimlerden gelmektedir. Örneğın, Ermenistan Dışişleri Bakanlığı, İnsan Hakları Komisyonu Başkanı Hayrikyan'ın yukarıda sözü edilen girişimin resmi dış politikayla ilgisi bulunmadığını açıklamıştır.

Bununla birlikte, ister Ermenistan'da ister diasporada yaşasın, ister siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel etkinliğı bulunsun isterse sıradan vatandaş olsun, bütün

⁶²⁰ Taha Akyol, “Ermeni ve Elektrik”, Milliyet 30 Ocak 1993.

⁶²¹ Coşkun Kırca, “Kafkasya Siyasetimizde Tutarlılık İhtiyacı”, Milliyet, 8 Şubat 1993.

⁶²² Enver Börüsoy, “Ermenistan ve Gürcistan Arasındaki Sorunlar”, Stratejik Analiz, Cilt:2, Sayı:22, Şubat 2002, s. 97.

⁶²³ “Çetin'i İstifaya Çağurdılar”, Milliyet, 6 Mart 1992.

⁶²⁴ “Kafkasya”, Haz: Gül, Stratejik Analiz, Sayı:9, Ocak 2001, s. 80.

Ermenilerin gönlünde “kaybedilmiş? toprakları yeniden elde etme” ütopyası yer etmiş bulunmaktadır.

4. ERMENİ SOYKIRIM İDDİALARI ve TÜRK DÜŞMANLIĞI MİTİ

Ermeni ulusunun, Türkler tarafından bir soykırıma uğratıldığı iddialarına uluslararası toplumun ikna edilmesi, iki yönlü bir süreç izlemektedir. Bir yandan propaganda araçları kullanılarak dünya kamuoyunun bu olguya inandırılması süreci işletilmekte, diğer yandan söz konusu iddiaların, çeşitli devletlerin parlamentolarında, yasa şeklinde kabul edilmesine çalışılmaktadır. Umulan nihai sonuç, uluslararası baskı araçları vasıtasıyla Türkiye'nin soykırımı kabul etmesi ve peşinden soykırım olgusunun hukuki sonuçlarının işlerlik kazanmasıdır.

Günümüzde, Türkiye'ye yarattığı bazı günübürlük sıkıntılara ve son yıllarda kazandığı ivmeye rağmen, bu çabalar sonuç verecek gibi görünmemektedir. Nihai hedefe kısa vadede ulaşılabacağından kuşkulu olan Ermeni yönetimi de, bir takım ara hedeflerle yetinmek durumunda kalmaktadır. Örneğin, konu sıkça kullanılan bir iç politika malzemesidir. Dış politik ilişkilerde ise, “mağdur edilmiş bir ulus” olma argümanının kazandırdığı “sempati” kullanılmaktadır. Soykırım iddiası, Karabağ gibi irredantist politika alanlarındaki kısımların görmezden gelindiği psikolojik zemini oluşturmakta, Türkiye'den geldiği öne sürülen tehdide karşı girişilen güvenlik/savunma konseptinin gerekçesi olmakta ve hatta Türkiye'ye yönelik toprak taleplerinin hak edilmişliğini ima etmektedir⁶²⁵.

Soykırım inancının ve genel olarak Ermeni iddialarının Ermenistan'ın bağımsızlığından önceki politik tezahüründe ASALA terörü önemli bir yer tutmaktadır. ASALA, terörün bir dış politika aracı olarak kullanılmasının örneklerinden biridir. Taşnak partisi ile Antilyas Kilisesi'nin işbirliği sonunda Lübnan, Türkiye'ye yönelik yıkıcı faaliyetlerin ve ASALA'nın merkez üssü durumuna gelmiştir⁶²⁶. Türkiye'nin Los

⁶²⁵ Çıttır, a.g.t., s. 149.

⁶²⁶ İlter, “Lübnan'da Ermeni...”, a.g.m., s. 128.

Angeles Başkonsolosuna 27 Ocak 1973'te düzenlenen saldırı ile başlayan bu terör 1985 yılına kadar sürmüştür⁶²⁷. Bu konu diğer bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Ermenistan - Suriye - Yunanistan işbirliği örneğinde olduğu gibi, bazı devletler Türkiye üzerinde terörü bir dış politika aracı olarak kullanmaktadırlar⁶²⁸. Türkiye ile sorunlarını yasal zeminde çözmek yerine, terörü tercih etmelerinin nedeni güç esasında mevcut olan orantısızlık ile taleplerinin meşru olmamasıdır. 11 Eylül saldırısı sonrasında dünya kamuoyunun terör konusunu yeniden düşünerek bir bilinç düzeyine ulaşması, terörle uzun yıllar mücadele eden Türkiye için bir fırsat yaratmaktadır. Böylece başta Ermeni terörü olmak üzere maruz kalınan diğer terörist faaliyetlerin yarattığı mağduriyet daha rahat anlatılabilecektir. Diğer yandan terörizmin ulaştığı teknik düzey Türkiye için de tehdit oluşturmaktadır. ASALA, PKK, DHKP-C gibi Türkiye'ye yönelik terör gruplarının 11 Eylül örneğinden hareketle güç ve işbirliğine girme ihtimalleri söz konusu olabilir⁶²⁹.

4.1. Ermenistan Devlet Politikası Olarak Soykırım

İktidarı döneminde Ter-Petrosyan soykırımı diplomatik bir konu yapmayı reddetmiştir. Bu politika, milliyetçi muhaliflerin eleştirilerini almış ve diaspora doğumlu Dışişleri Bakanı Raffi Hovannisyan'ın 1992 yılında istifa ettirilmesine neden olmuştur⁶³⁰. Bir demecinde, “Ermeniler 1915 soykırımını hiçbir zaman unutmayacaklar, özellikle de onu yapan ülke bunu kabul etmediği sürece. Türkiye, Ermeni ulusundan soykırım dolayısıyla özür dilemeli”⁶³¹ ifadesini kullanmış olan Koçaryan ise Ter-Petrosyan'ın aksine, soykırımın tanınmasını politikasının merkezine oturtmuştur.

Ermeni iddialarına uluslararası toplumda sempati ile yaklaşılmaktadır. Az sayıda olmakla birlikte bu konuda Türkiye ile aynı doğrultuda düşünen devletler de bulunmaktadır. Gürcistan, tarih ile siyasetin birbirine karıştırılmaması gerektiği

⁶²⁷ Bilal Şimşir, “**Ermeni Terörü Kurbanları şehit Diplomatlarımız Anıldı**”, Ermeni Araştırmaları, Sayı:1, Mart Nisan Mayıs 2001, s. 175.

⁶²⁸ ABD'nin Arkansas eski yargıcı Samuel A. Weems, Ermenistan'ın terörü dış politika aracı olarak kullanmasından daha ileri bir şey söylemekte, “Ermenistan: Bir Hıristiyan Terörist Devletin Sırları” adını verdiği kitabında Ermenistan'ın bizzat terörist bir devlet olduğunu iddia etmektedir. **Hürriyet**, 6 Ağustos 2002, “**ABD'li Yargıç, Diaspora Ermenilerini Kızdırdı**”, s. 8.

⁶²⁹ Laçiner, “**11 Eylül...**” a.g.m., s. 45.

⁶³⁰ Herzog, a.g.e., s. 95.

⁶³¹ “**Kafkasya**”, Haz: Gül, **Stratejik Analiz**, Cilt: 2, Sayı:15, Temmuz 2001, s. 142.

görüşündedir⁶³². Alman Hükümeti, 1915 olaylarına ilişkin olarak soykırım kelimesini kullanmadan, bu konu tarihçilerle Türkiye ve Ermenistan'ı ilgilendirir demektir⁶³³. İngiltere ise 1915 olaylarının BM Soykırım Sözleşmesine uymadığını ifade etmektedir⁶³⁴.

4.2. Soykırım Yasa Tasarıları

Dünyanın değişik ülkelerinde yaşayan Ermeniler, sahip oldukları kurumsal yapıları harekete geçirerek 1965 yılında, 24 Nisan 1915'i "Ermeni Soykırım Günü" olarak ilan etmişlerdir⁶³⁵. Bu ilanın akabinde, bir yandan uluslararası platformlarda soykırımın kabul edilmesine çalışmışlar, diğer yandan ASALA terörünü şiddetlendirmişlerdir. 1984 yılından sonra ise diğer ülke parlamentolarına soykırım yasa tasarıları sunmuşlardır⁶³⁶. Bu çalışmalar bekledikleri ölçüde sonuç doğurmamıştır. Ancak faaliyetlerin sonuçsuz kalması, ne onların yetersizliğiyle, ne de Türkiye'nin tepkilerinin yeterliliğiyle açıklanabilir. Bu sonuç büyük ölçüde Türkiye'nin konjonktürel olarak Batı için hala önemini koruyor olmasıyla ilgilidir.

Koçaryan'ın Devlet Başkanı olmasından sonra çeşitli devletlerin parlamentolarına soykırım tasarısı sunma faaliyetleri görünür bir hız ve sistematik kazanmıştır.

4.3. Fransa Ermeni Diasporası

Koçaryan'ın soykırımın tanınmasını dış politika öncelikleri arasına almasıyla sonuca ulaşılan ilk ülke Fransa olmuştur⁶³⁷. Fransız Senatosunun 8 Kasım 2000'de, Meclisinin 18 Ocak 2001'de kabul ettiği tasarımı Fransa Cumhurbaşkanı Chirac 30 Ocak 2001'de onaylamış⁶³⁸ ve böylece "Soykırım" bir yasa mahiyeti kazanmıştır. Bunun sonucu olarak ise bu devletlerde Ermeni soykırımının olmadığını iddia etmek artık suç

⁶³² "Kafkasya", Haz: Gül, *Stratejik Analiz*, Cilt: 1, Sayı:7, Kasım 2000, s. 85.

⁶³³ "Kafkasya", Haz: Gül, *Stratejik Analiz*, Cilt: 2, Sayı:13, Mayıs 2001, s. 95.

⁶³⁴ Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", Ermeni Araştırmaları, Sayı:2, s. 26.

⁶³⁵ Refet Yinanç, "1965'ten Günümüze Ermeni Sorunu", Yeni Türkiye, Ermeni Sorunu Özel Sayısı 1, Yıl:7, Sayı:37, Ocak-Şubat 2001, s. 267.

⁶³⁶ Yinanç, *a.g.m.*, s. 268.

⁶³⁷ Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", Ermeni Araştırmaları, Sayı:1, s. 10.

⁶³⁸ "Kafkasya", Haz: Gül, *Stratejik Analiz*, Cilt: 2, Sayı:11, Mart 2001, s. 104.

sayılacaktır. Koçaryan bu gelişme üzerine Fransa'yı kutlamıştır⁶³⁹. Gelişmeye tepkisini gösteren Türkiye; "...Fransa'nın uluslararası alanda yüklendiği görevleri yerine getirmekte tarafsızlık ilkesi ile bağlı kalamayacağı ve bu nedenle Kafkas bölgesinde ve diğer uluslararası sorunlarda alacağı her inisiyatifin kuşkuyla karşılanacağı..."⁶⁴⁰ üzerinde de durarak, Fransa'nın eş başkanlığını yaptığı AGİT Minsk Grubunun gelecekte yapacağı çalışmalara ilişkin kaygılarını ifade etmiştir⁶⁴¹.

Fransa Ermeni oyları uğruna daha ileri giderek Paris'teki Kanada Meydanı'nda "Sözde Ermeni soykırımı anısına yaptırılan anıtı Paris Belediye Başkanı tarafından 24 Nisan 2003 yılında açmıştır. Görüldüğü gibi yine Ermenilerin ileri sürdüğü 24 Nisan tarihi kullanılmıştır.

1915 olaylarının 90'ıncı yıldönümü öncesinde Fransa Cumhurbaşkanı Chirac⁶⁴² Elysee Sarayı'nda ağırladığı Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan ile Ermeni soykırımını sembolize eden Komitas heykeline çelenk koydu. Chirac'ın AB Anayasası referandumu için Ermeni oylarını almak istediği belirtildi⁶⁴³.

Fransa'da kabul edilen "Ermeni Soykırım Yasası" TBMM'nde de gündeme gelmiştir⁶⁴⁴. TBMM, AB Uyum Komisyonu üyeleri ile bir araya gelen Fransa Meclis Başkanı Jean Louis Debre, Ermeni soykırım iddiaları konusunda gerçekleri öğrenmek istediklerini söylemiştir. Bunun üzerine CHP'li Onur Öymen, "Madem gerçekleri öğrenmek istiyordunuz, neden öğrenmeden Ermeni Soykırımını kabul eden yasa çıkardınız?" demiştir. Öymen'in bu sözleri ortamın gerilmesine neden olmuştur. Debre soruya yanıt vermekten ziyade, "Bunları artık bir kenara bırakalım. Olan oldu. Bundan sonra önümüze bakalım." Sözleriyle geçiştirmiştir..

---

⁶³⁹ "Kafkasya", Haz: Gül, **Stratejik Analiz**, Cilt:1, Sayı:11, Mart 2001, s. 104.

⁶⁴⁰ Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", Ermeni Araştırmaları. Sayı:1, s.13.

⁶⁴¹ Çıttır, **a.g.t.**, s. 152.

⁶⁴² "Chirac, AB Anayasası Referandumu İçin Ermeni Oylarını Almak İstemesi", **Hürriyet**, 25 Nisan 2005, s. 29.

⁶⁴³ **Hürriyet**, 23 Nisan 2005, s. 29.

⁶⁴⁴ Onur Öymen, "Neden Gerçekleri Öğrenmeden Ermeni Soykırımını Kabul Eden Yasa", **Hürriyet** 5 Şubat 2005.

Bu arada Fransa'dan son ilginç açıklamada “19 cesur tarihçiden⁶⁴⁵ özgürlük bildirisi” başlıklı deklarasyon ile yapıldı. Tarihçiler, Fransa’da kabul edilmiş, Ermeni soykırımı, kölelik kanunu gibi yasaların iptalini istediler. “Tarih için özgürlük” başlığı ile tarihçiler, Fransa'da 29 Ocak 2001 tarihli Ermeni soykırımı, 21 Mayıs 2001 tarihli Kölelik Kanunu, 13 Temmuz 1990 tarihli ırk ayrımı ve Yahudi karşıtlığı ile 23 Şubat 2005'te kabul edilen “Sömürgeciliğin olumlu yanlarının öğrencilere öğretilmesi” gibi demokratik rejime uygun görmedikleri kanunların iptalini istediler. Tarihçilerin karar vermesi gereken konularda çıkarılan yasaların geri çekilmesi istenen deklarasyonda şu görüşe yer verildi.

“Tarih bir din değildir. Tarihçi hiçbir doğmayı kabul etmez, hiçbir yasağa saygı göstermez, hiçbir tabu tanımaz bu rahatsız edebilir. Arcaak tarih ahlak değildir. Tarihçinin kinama ve yüceltme rolü yoktur. Onlar açıklar. Tarih güncelin kölesi değildir. Tarihçi geçmişin çağdaş ideolojik şemalarını yapıştırmaz ve bu günün hassasiyetini geçmiş zamanların olaylarına yerleştirmez, tarih hukuki bir obje, tarih bir hafızayı hesaba katar; ama hafıza değildir. Tarihçi bilimsel araştırmalarla insanların anılarını toplar ve onları diğerlerinki ile karşılaştırır. Özgür bir devlette ne Parlamento ne de adli merciler gerçek tarihi tanımlayamaz. Bu nedenlerle de demokratik rejime yakışmayan bu yasaların kaldırılmasını istiyoruz.”

Başbakan De Villepin ve ardından “Kanunla tarih/yazılmaz açıklamasını yapan Cumhurbaşkanı Chirac sömürgecilikle ilgili bir araştırma komisyonu kurulmasını istemişti. Fransız yetkililer konu Türkiye olunca Fransız Parlamentosunun 29 Ocak 2001'de “Türklerin Sözde Ermeni soykırımı yaptığını resmen tanıyan kararı” aldığını unutarak bu açıklamaları yapmışlardır⁶⁴⁶.

---

⁶⁴⁵ On dokuz tarihçinin isimleri: Alain Decaux, Jacques Julliard, Marc Ferro, Jean-Jaques Becker, Pierre Milza, Jean Claude Perrot, Rene Remond, Jean-Pierre Vernant, Pierre Vidal-Naquet, Jean-Pierre Azema, Elisabeth Badinter, Françoise Chandernagor, Mona Ozouf, Jean Leclant, Pierre Nora, Antoine Prost, Maurice Vaisse, Paul Veyne, Michel Winock.

⁶⁴⁶ **Hürriyet Gazetesi**, 16 Aralık 2005, s. 24.

4.5. Diğer Devletlerin “Sözde Soykırım” ile İlgili Kararları

Soykırım iddialarının çeşitli devlet parlamentolarında kabul ettirilmesi faaliyetini içeren süreç Fransa'nın yanında İsveç⁶⁴⁷ ile ABD'nin bazı eyaletlerinde başarıya ulaşmıştır⁶⁴⁸. “Soykırım Yasa Tasarısı”nı İsveç Parlamentosu, 31 Mart 2000 tarihinde kabul etmiştir⁶⁴⁹. Diğer yandan ABD yönetiminin, gelişme eğilimi gösteren Türkiye-Ermenistan ilişkilerine zarar vereceği gerekçesiyle, Ermeni lobisinin eyaletlerde soykırımın tanınması için gösterdiği çabaları eleştirmesi⁶⁵⁰, soykırımın bazı eyaletlerde kabul edilmesini engellememiştir. Örneğin 10 Nisan 2000 tarihinde Kaliforniya Senatosu⁶⁵¹, 26 Mart 2001'de Maryland Senatosu⁶⁵² Ermeni Soykırımını kabul etmişlerdir. Amerika federal anlamda böyle bir yasayı kabul etmemesine rağmen yasa, eyaletler bazında 50 eyaletten 36'sında kabul görmüştür. Bunun dışında 20 kadar ülke⁶⁵³, parlamentolarında, Ermeniler'in soykırıma uğradığı iddialarını tanıyan yasaları kabul etmişlerdir. Kimi ülkelerde ise (İsrail, İngiltere) soykırım kelimesi yerine “katliam” kelimesi yeğlenmiştir⁶⁵⁴.

Gerçekte ABD yönetiminin Soykırım yasalarına ilişkin tavrının belirleyeni, “gelişme eğilimi gösteren Türkiye - Ermenistan ilişkilerine zarar vermekten” çekinmesi değildir. Reel politiğe daha uygun bir neden olarak;

“ABD'nin (soykırımı) henüz kabul etmemesinin altında, bölgedeki çıkarlarının yattığının, unutulmaması gereken bir gerçek olduğu kabul edilmelidir. Planlı bir şekilde

⁶⁴⁷ 2001 yılı sonu itibarıyla dünyada toplam 11 devlet soykırımı tanımıştır. Bu devletler alfabetik olarak; Arjantin, Belçika, Fransa, (İsveç yada İtalya), Kanada, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Lübnan, Rusya, Uruguay, Vatikan ve Yunanistan'dır.

⁶⁴⁸ ABD'Den karar alan eyaletler: Alaska, Arizona, Arkansas, California, Colorado, Connecticut, Delaware, Florida, Georgia, Illinois, Maine, Maryland, Massashusetts, Michigan, Minnesota, Missouri, Nevada, New Hampshire, New Jersey, New Mexico, New York, Kuzey Ve Güney Caroline, Oklahoma, Oregon, Pennsylvania, Rhode Island, Utah, Viriginia, Washington, Montana, Idohoo, Wisconsin.

⁶⁴⁹ “Kafkasya”, Haz: Gül, **Stratejik Analiz**, Cilt:1,Sayı:1, Mayıs 2000, s. 75.

⁶⁵⁰ “Kafkasya”, Haz: Gül, **Stratejik Analiz**, Cilt:1,Sayı:1, Mayıs 2000, s.74.

⁶⁵¹ “Kafkasya”, Haz: Gül, **Stratejik Analiz**, Cilt:1,Sayı:1, Mayıs 2000, s. 75.

⁶⁵² “Kafkasya”, Haz: Gül, **Stratejik Analiz**, Cilt:2,Sayı:13, Mayıs 2001, s. 95.

⁶⁵³ Sözde Ermeni soykırımını tanıyan ülkeler şunlardır: Uruguay (1965), Kıbrıs Rum Kesimi (1982), Rusya (1995), Kanada (2004), Yunanistan (1996), Lübnan (1997), Belçika (1998), Fransa (2001), İsveç (2000), Vatikan (2000), İtalya (2000), İsviçre (2003), Slovakya (2004), Hollanda (2004), Polonya (2005), Litvanya (2005). <http://www.bedavagazete.com/iframe.aspx?page=detay&item=YUIWENAVXSTRYUI>. 08.08.2006.

⁶⁵⁴

http://www.tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%B6zde_Ermeni_soyk%C4%B1r%C4%B1m%C4%B1_iddalar%C4%B1. 10.08.2006.

parlamentosunda sürüncemede bırakması da, 'bölgede güçlenmesi istenmeyen Türkiye'ye karşı yapılması düşünülen yaptırımlarda kullanılacak bir koz olarak tutulması düşünülebilir.”⁶⁵⁵

İsviçre'nin Federal Parlamentosu'na göre, de “Osmanlılar döneminde Ermenilere soykırım uygulanmıştır.” İsviçre Ceza Yasası'nın 261. maddesinin (B) Bendi, “Soykırımı veya insanlığa karşı işlenmiş bir katliamı reddetme, hafif gösterme veya haklı bulmayı 1 ila 3 yıl arası hapis, 5 bin İsviçre Frankı para cezası gerektiren bir suç saymaktadır.

Bu yasa ile bağlantılı olarak, TTK Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Ermenilere soykırım iddialarını reddettiği gerekçesi ile İsviçre'nin soruşturma açmasına neden olmuştur. İsviçre'nin bu girişimini kınayan Türk tarihçileri, bir bildiri yayınlarak bunun ifade özgürlüğüne indirilen bir darbe olduğunu söylediler. 79'u Profesör olan 353 tarihçi “Halaçoğlu'nun tarihi gerçekleri ortaya koyma çabalarını destekliyoruz demiştir.”⁶⁵⁶

Vakit Gazetesi yazarlarından Abdurrahim Karakoç, “Soykırımları Tanıyalım” başlıklı yazısında, başta Fransız diplomatlar olmak üzere Avrupalı dostlarımızın her meselede önümüze Ermeni soykırımını tanıyın tavrıyla ortaya çıktıklarını belirtmekte, soykırımın tanınması halinde Avrupa'nın da yaptığı zulümleri ve soykırımı tanınması gerektiğini vurgulayan yazar, “Eğer Osmanlı soykırım işleseydi, takriben 400 yıl egemenliği altında bulunan Avrupa'dan geri çekilirken terk ettiği ülkelerde uygulardı.. Var mı böyle bir hadise?. Türkiye Müslüman olduğundan dolayı, haçlı zihniyetiyle ipuçları aramaktan ne zaman feragat edeceksiniz siz? Buyurun bir soykırımlar tespit komisyonu kurulsun, kim soykırım yaptıysa açığa çıkartılsın ve şaibe altında kalanlar ya kabul etsinler, ya da mukabil gerekçelerle fikirlerini açıklasınlar, bihahere sonuç kararı verilsin...” demekte, soykırım meselesini çıkarıcıları sahtekarlıkla suçlamaktadır⁶⁵⁷.

⁶⁵⁵ Şenol Kantarcı, “Ermeni Lobisi: ABD'de Ermeni Diasporasının Oluşması ve Lobi Faaliyetleri”, Ermeni Araştırmaları, Sayı:1, Mart Nisan Mayıs 2001, s. 167.

⁶⁵⁶ **Hürriyet Gazetesi**, 5 Mayıs 2005, s. 24.

⁶⁵⁷ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/icbasinturkdispolitikasi/2005/02/28x02x2005.htm>
10.08.2006.

Yine Cumhuriyet Gazetesi yazarlarından, Mustafa Balbay, “Ermeni Sorunu ya da Gölgeyi Taşlamak” başlıklı yazısında, sözde Ermeni soykırımına yer vermekte, “Sağduyu, tarihsel olayların irdelenmesinin tarihçilere bırakılmasını gerektiriyor. Ancak konu öylesine dallandı budaklandı ki, tarihsel boyuttan güncel boyuta, savaş koşullarından siyasi pazarlığa taşındı”, hatırlatmasını yapmakta ve “...Acaba Ermenileri Osmanlıya karşı kışkırtanlar, kullananlar kimler? Öncelikle onların açığa çıkarılması gerekir. Geçen yüzyılın başında Ermenileri en çok kimler kullanmışsa, bugünde Ermeni iddialarının Türkiye tarafından kabulünü onlar istiyor. Bu rastlantı mı? Küresel aktörlüğe oynayan ülkeler Ermenilerin sorunlarını çözmek istemiyor. Ermeni iddialarını koz olarak ellerine alıp Türkiye'ye poz vermek istiyor” demektedir⁶⁵⁸.

Bu konuda Türkiye – Ermenistan ilişkilerinin düzelmesi için uğraşan gazeteci-yazar M. Ali Birand’ın görüşü şöyledir: “Hemen herkes Türkiye ile sorununu şu veya bu oranda çözmüş, ancak Ermeniler dışarıda kalmışlar. Kürtler sokaklardan çekilmişler, Rumların artık sokağa çıkacak hali kalmamış, Yunanlılar deseniz Türkiye'nin en kadim destekçisi olmuşlar, sakıncalı Türkler de değişen dünya koşullarıyla kendilerini anavatanda bulmuşlar. Sokaklarda sadece Ermeniler kalmış. Onlar da sadece Fransa'da... Dünya sahnesinde yok olmuşlar. Nedeni de çok basit. Terpetrosyan'dan sonra iktidara gelen Daşnak'lar ve özellikle Ermeni diasporası Türkiye ile barışmak istemiyorlar. Avrupa'daki Ermeni diasporası, Ermenistan'a üç beş kuruş yardımın dışına çıkmıyor. Tek amaçları, sıcak ve konforlu hayatlarını sürdürmek ve boş vakitlerini de Türkiye'nin AB yolunu tıkamaya çalışarak geçirmek. Ermenistan'a bundan daha büyük zarar verilemez. Acaba Ermeniler, AB dışında bırakılmış bir Türkiye üzerinde daha etkili olacaklarını mı düşünüyorlar?

Acaba Türkiye'ye Soykırımı dayatarak kabul ettireceklerini mi sanıyorlar? Eğer hala anlayamadılarsa, yazıklar olsun. Ermeni diasporası ve Daşnak kafası bu yaklaşımla hiçbir yere varamayacaklarını çok iyi bilmelilerdir. Eğer bunu benim gibi, Türkiye- Ermenistan ilişkilerinin düzelmesi için çok çaba harcamış, Erivan'ı hatta Dağlık Karabağı dahi Türk medyasına açmış bir insan söylüyorsa, diaspora'nın ve mantıklı Ermenilerin iki defa düşünmeleri gerekir. Türkiye, büyük bir devlet olarak,

---

⁶⁵⁸<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/icbasinturkdispolitikasi/2005/04/24x04x2005.htm>
10.08.2006.

Ermenistan ile kapılarını açıp bu ülkeyi bugünkü fakirlikten kurtulmasına yardımcı olmalıdır. Gayet tabii... Ancak ya Ermeni diaspora'sı bu romantik yaklaşımını bırakmalı veya akli başındaki Ermeniler, diasporayı da etkileyen Daşnak mantalitesine karşı çıkmalıdır. Olan, zavallı Ermenistanda yaşayanlara oluyor. Türkiye'nin AB yolunu kapatmak, Ermenilerin bindikleri dalı kesmelerinden başka bir şey değildir. Ermeni diasporası artık Türkiye gibi kendini reforma etmelidir⁶⁵⁹.”

Asılsız soykırım iddiaları, başta Karabağ olmak üzere mevcut birçok sorun nedeniyle barış ve istikrara kavuşamayan Güney Kafkasya için, ek bir yük oluşturmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin asılsız soykırımı kabul etmiş ülkelerle ilişkilerinde de, bir süre için olsun, ciddi gerilemelere neden olmaktadır. Avrupa Birliği'ne üye olmaması yolunda Avrupa Parlamentosunda mevcut eğilimin de ileride Türkiye için olumsuz sonuçlar doğurması olasılığı mevcuttur.

---

⁶⁵⁹<http://www.milliyet.com/2004/07/29/yazar/birand.html> 18.08.06.

BEŞİNCİ BÖLÜM

1. TÜRKİYE'NİN AB'YE ÜYELİK SÜRECİNDE SÖZDE ERMENİ MESELESİ

Yeniden gündeme getirilen Ermeni sorunu, bugün, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) tam üyelik sürecine bağlanmıştır. Vaktiyle Osmanlı Devleti'ni çok uğraştırmış olan Ermeni sorunu 1920'lerde kapanmış, tarihte kalmış iken, yeniden gündeme nasıl getirildiğini, Türkiye-AB ilişkilerine nasıl bağlandığını incelemeye çalışacağız.

Atatürk, 1 Mart 1922'de Meclis Üçüncü Toplanma Yılıni açarken yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

“...Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan Sovyet Cumhuriyetleriyle Moskova Muahedenamesi esasları dairesinde Kars'da 13 Teşrinievvel (1921) tarihli muahedenameyi akdettik. Bu muahede ile şarkta hukuki bir şekil alan vaziyet-i fiiliyemiz de Sevr Muahedenamesi'nin gayr-i kaabil-i tatbik olduğunu gösteren vakayiden biridir.

Ermeni meselesi denilen ve Ermeni milletinin menâfi-i hakikiyesinden ziyade cihan kapitalistlerinin menafi-i iktisadiyesine göre halledilmek istenilen mesele Kars Muahedes'iyle en doğru suret-i hallini buldu. Asırlardan beri dostane yaşayan iki çalışkan halkın revabıt-ı hasenesi maalmemnuniye tekrar teessüs etti..⁶⁶⁰

Yani 1921 Kars Antlaşması'yla Ermeni sorunu halledilmiş ve Türkiye-Ermenistan sınırı da kesin olarak çizilmiştir.

---

⁶⁶⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, İstanbul 1945, s.226.

1.1. Söзде Ermeni Meselesi ve Lozan

Ermeni sorunu Lozan'da kapanmıştı.

Atatürk, 1 Mart 1923'te Meclis Dördüncü Toplanma Yılıni açarken yaptığı konuşmada şöyle dedi:

“...Komşularımız Kafkas Cumhuriyetlerine gelince:

Malumunuz olduğu üzere Kars Muahedesiyle aramızda mevcut münasebat-ı dostane-i hemcivari tarsin ve takviye edilmiştir (dostça komşuluk ilişkilerimiz pekiştirilmiştir). Ve yine Kars Muahedesi ahkamına tevfikan Tiflis'e izam eylediğimiz heyet-i murahhasa Kafkas Cumhuriyetleriyle konsolosluk, müzaheret-i adliye, posta ve telgraf, şimendifer mukavelat müzakeratını hüsnü suretle hitama erdirerek akd ü imza etmiş ve berayı tasdik işbu mukavelat Meclis-i alinize arz kılınmıştır. Aynı zamanda Tiflis'te Rus Şuralar Cumhuriyeti ile posta ve telgraf ve şimendifer mukavelâtı akd ü imza olunmuştur. Muhterem komşularımız olan Kafkas Cumhuriyetleriyle ve onların müttefiki olan Rus Şuralar Cumhuriyeti ile münasebat-ı hemcivari ve dostanemizi bu suretle mukavelata raptederek tahtı intizama almak bizim için mucib-i memnuniyettir⁶⁶¹.

Atatürk, 13 Ağustos 1923'te İkinci Dönem TBMM'yi açarken de şunları söylemiştir:

“Efendiler, şarkta Trabzon'u, cenupta Adana'yı ihtiva edecek büyük Ermenistan'dan eser kalmamıştır. Ermeniler tabii olan hudutları dahilinde bırakılmıştır.⁶⁶²

Ermeni sorunu veya eskilerin deyimiyle “Ermeni galesi”, 1923'te Lozan'da kapanmıştır. Batı Anadolu'yu hedef alan “büyük Yunanistan” (Megali İdea) gibi Doğu Anadolu'yu hedef alan “büyük Ermenistan” emeli de 1923 yılında tarihte kalmıştır.

⁶⁶¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, İstanbul 1945, s. 291.

⁶⁶² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, İstanbul 1945, s. 306.

1.2. Söзде Ermeni Sorununun Yeniden Diriltilişi

1923'te tarihte kalmış olan Ermeni sorunu, sonra 1964 yazında yeniden alevlendirildi. Bu konuya eğilmeden önce Avrupa bütünleşme sürecinde Türkiye'nin tutumunu kısaca hatırlatmakta yarar görüyoruz.

Nisan 1951'de Paris'te, Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT) Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla Avrupa bütünleşmesine doğru ilk somut adım atılmış oldu. Mart 1957'de Roma'da, Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET=EURATOM) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) Antlaşmaları imzalandı. Böylece Avrupa bütünleşmesi, bütün ekonomik sektörleri kapsayacak şekilde genişletildi.

Avrupa bütünleşme hareketine dikkatini çeviren Türkiye, 31 Temmuz 1959'da Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) adaylığı için resmen başvurdu. 12 Eylül 1963'te Ankara'da, Türkiye-AET Ortaklık Antlaşması imzalandı. TBMM, Ankara Antlaşması olarak da bilinen bu antlaşmayı 14 Ocak 1964'te onayladı. Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na veya namı diğer Ortak Pazar'a ortak üye oldu; Avrupa bütünleşmesi sürecinde resmen ve ahdi olarak yerini aldı⁶⁶³.

Ağustos 1964'te ise, Ermeni sorunu yeniden dirilti ve devreye sokuldu. 16 Ağustos 1964 tarihinde, Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti'nde oturan ve Moskova'nın güdümünde olan Ermenilerin büyük Patriği Eçmiyadzin Katolikosu Vazken I, zehir zemberek bir bildiri yayımladı⁶⁶⁴. Üç gün sonra, 19 Ağustos 1964'te, Lübnan'da oturan ve ABD'nin güdümünde olan Antilyas Patriği, kendi ifadesiyle “Büyük Kilikya Katolikosu” Khoren I, aynı şiddette ve daha uzun bir bildiri yayımladı. Her iki patrik, 1915 tehcirinin 50. yılının yaklaşmasını fırsat bilerek, dünya Ermenilerini Türkiye'ye karşı seferber ettiler. Bugün bizi uğraştıran Ermeni gairesinin çıkış noktası işte bu iki belgedir⁶⁶⁵.

---

⁶⁶³ Bilâl N. Şimşir, **Ermeni Meselesi (1774-2005)**, Ankara 2006, s. 222.

⁶⁶⁴ Bu belgenin İngilizce tam metni için bkz. James Nazer, *The First Genocide of the 20 th Century. The Story of the Armenian Massacres in Text and Pictures*, T&T Publishing, ing., New York, 1968, s.5-17. (Bu kitap, “24 Nisan 1915'te Türk katliamlarında şehit edilen 1,500,000 Ermeni'nin hatırasına ithaf edilmiştir” ibaresini taşımaktadır.)

⁶⁶⁵ Şimşir, **a.g.e.**, s. 223.

Büyük Patrik Vazken I, Kilikya Patriği Khoren I'e, Kudüs Patriği Yehishe'ye, İstanbul Patriği Shnork'a, büyük küçük bütün Ermeni papazlarına ve bütün Ermeni halkına seslenerek: “1915 yılında Türklerin 2 milyon kadar Ermeni’yi katletmiş olduklarını” söylüyordu. Bu büyük trajedinin! 50. yıldönümünün yaklaştığını hatırlatarak, bu “soykırımın” Türkler tarafından planlanmış ve uygulanmış olduğunu ileri sürüyordu. Yüzlerce müreffeh köyün, kasabanın, birçoğu Ermeni mimari dehasının etkileyici birer tarihi eseri olan kiliselerin ve manastırların yakılıp yıkıldığını söyleyerek, “Şehitlerimiz savaşta can verdiler” diyordu. Ama Ermeniler ebediyen ölmemiştir. Dünyaya yayılmış Ermeni göçmenler, bir gün anavatanlarına, ebedi Ararat'a (Ağrı'ya) dönmeyi, oradaki kardeşlerine kavuşmayı ummaktadırlar. Şehitlerimiz, yaşamak umuduyla, anavatanı yeniden diriltmek vizyonu ile can verdiler” diyordu⁶⁶⁶.

Bunları söyledikten sonra Vazken I, Ermeni toplumuna özetle şu direktifi veriyordu:

(A) Bütün Ermeni kiliseleri ve Ermeni halkı yaklaşan 1965 yılını ulusal yas ve dua yılı ilan etmelidir.

(B) Bütün Ermeni kiliselerinde 24 Nisan günü dini törenler yapılmalı ve şehitler için dua edilmelidir.

(C) Şehitlerin anılarını yaşatmak üzere bütün Ermeni kiliselerine sürekli yanacak lambalar konmalı ve her yıl 24 Nisanda dini anma törenleri düzenlenmelidir.

(D) Nisan katliamını anmak için, istisnasız bütün Ermeni toplulukları ve kolonileri, istisnasız bütün Ermeni dernekleri el ele verip, Ermenilere ve Ermeni olmayanlara dönük olarak görkemli ulusal törenler, konferanslar, edebiyat etkinlikleri düzenlemelidirler.

(E) Ermeni dini makamları, ulusal örgütleri, tarih, edebiyat ve kültür vakıfları ve Ermeni basını, Büyük Katliamda canlarını vermiş olan Ermeni ölülerinin kutsal hatıralarını sözle ve fiilen canlandırıp yaşatmak için tarihi delilleri, belgeleri, araş-

---

⁶⁶⁶ Şimşir, a.g.e., s. 224.

tırmaları, hatıraları, Ermeni ve Ermeni olmayan yazarların edebiyat ve sanat eserlerini yayınlamayı üstün bir görev bilmelidirler⁶⁶⁷.

Eçmiyadzin Patriği Vazken I'in bütün dünya Ermenilerine direktifleri özetle bunlardır.

Lübnan'da oturan Antilyas veya "Kilikya Patriği" Khoren I'in 19 Ağustos 1964 tarihinde yayımladığı bildiri ya da çağrı da Vazken I'in çağrısının bir benzeridir. Khoren de bütün Ermenilere seslenmiş, büyük Nisan trajedisinin 50. yılının yaklaştığını anımsatmış, 1915'te "bir milyondan fazla" Ermeninin öldüğünü; bu insanların Ermenilik ruhunu ebediyen yaşatmak için can verdiklerini, 24 Nisanı artık bir yas günü olmaktan çıkarıp bir Zafer Günü'ne dönüştürmek gerektiğini savunarak, "Ermeni ulusu, 1965 yılını Birlik ve Kardeşlik Yılı yapmalı, giriştiği mücadeleden zaferle çıkmalıdır" demişti. Tek Ermeni ulusu, tek Ermeni kültürü, tek Ermeni tarihi, tek Ermeni dili, tek Ermeni kilisesi, tek Ermeni yurdu ve tek Ermeni geleceği isteyerek, haşmetli Ağrı Dağı'nı hedef olarak göstermişti.

Her iki Patrik, dünya Ermenilerine Ağrı Dağı'nı ve Türkiye'yi hedef göstermişlerdi. Daha doğrusu, gerek Eçmiyadzin Patriği Vazken I, gerek Lübnan'daki "Kilikya Patriği" Khoren I, 1915 zorunlu göçünü kullanarak Türkiye Cumhuriyeti'ne açıkça savaş ilan etmişlerdir. Bu Patrikler, özellikle Eçmiyadzin Patriği, Ermeni cemaatinin gözünde papa gibidir; onların her çağrısı emir sayılmakta ve -dindar olsun olmasın- hemen her Ermeni bu buyruğa uymayı dini ve milli bir görev bilmektedir⁶⁶⁸.

Vazken I Sovyetler'in adamıdır, Khoren I ise ABD'nin. Birinin arkasında Moskova, diğersinin arkasında da Washington vardır. Bu iki büyük patriğin hemen hemen eşzamanlı çağrılarıyla ki Ermeni sorunu bundan kırk yıl önce yeniden gündeme geldi. Yeni dönemdeki Ermeni gailisinin başlangıç tarihi işte bu çağrılardır. Yıl 1964. Daha açıkça söylemek gerekirse, iki büyük emperyalist devlet (yani SSCB ve ABD), kontrolleri altındaki patrikleri kullanarak Türkiye'ye karşı eski Ermeni kartını yeniden açmışlardır.

---

⁶⁶⁷ Şimşir, a.g.e., s. 224-225.

⁶⁶⁸ Şimşir, a.g.e., s. 225.

Çağruların zamanlaması da ilginç ve düşündürücüdür. Çağrılar, bir yandan Kıbrıs sorunuyla, diğer yandan Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na ortak üye olmasıyla bağlantılıdır. Kıbrıs sorununun alevlendiği, Türk jetlerinin Kuzey Kıbrıs, Erenköy üzerinde uçtuğu, Başkan Johnson'un İsmet İnönü'ye uyarı mektubu gönderdiği günlerde Ermeni sorunu da ortaya sürüldü. Yani, Türkiye'nin emperyalizmle yine sürtüşmeye başladığı, İsmet Paşa'nın “Yeni bir dünya kurulur, Türkiye orada yerini alır” dediği, gerekirse Batı Blokundan ayrılabilceğini ima ettiği bir sırada eski Ermeni kartı tekrar açılmıştır. Başka bir ifadeyle, İstiklal Savaşı ve Lozan Konferansı ile tarihe gömülmüş olan iki “Megali İdea” mezarlarından çıkarılıp hortlatılmış, Batıda Yunan Megali İdeası veya büyük Yunanistan emeli, doğuda Ermeni Megali İdeası veya büyük Ermenistan emeli tekrar Türkiye'nin önüne getirilmiştir⁶⁶⁹.

Daha da ilginç ve düşündürücü olanı şudur: 1964 yılında Türkiye, Avrupa Topluluğu'na ortak üye olmuştu. Aynı yıl eski Ermeni sorunu yeniden diriltildi ve Türkiye'nin önüne getirildi. Acaba niçin? Avrupa bütünleşmesi hareketinde Türkiye'nin önünü kesmek için mi? Türkiye'yi, kurulacak Avrupa Birliği'nden dışlamak için mi? Türkiye'den tavizler koparmak için mi, yoksa Mustafa Kemal'in eserini yıkmak, Sevr Antlaşması'nı diriltmek emeliyle mi yeniden bir Ermeni sorunu gündeme getirildi? Bugünkü Ermeni sorunu, başından beri, yani kırk yıldan beri Türkiye'nin Avrupa bütünleşmesine katılma süreciyle doğrudan bağlantılıdır⁶⁷⁰.

1.3. Ermeni Patrikleri'nin AB'ye Üye Olmaya Çalışan Türkiye'ye Karşı Savaşı

1964 yılında ilan edilen bu yeni Ermeni savaşı, o gün bu gündür, yani kırk yıldır sürmektedir. Bugüne kadar çeşitli aşamalardan geçti ve başlıca şu şekillerde görüldü:

i) Türk ulusunu, sözde soykırımı yapmakla suçlayan sistematik yayınlar yapılması ve amansız bir propaganda kampanyası yürütülmesi;

---

⁶⁶⁹ Şimşir, a.g.e., s. 226.

⁶⁷⁰ Şimşir, a.g.e., s. 226.

ii) Görünürde sözde soykırım kurbanlarının hatırasını yaşatmak için, aslında ise Türk ulusuna karşı kin ve düşmanlık duygularını kamçulamak amacıyla çeşitli ülkelerde “soykırım” anıtları dikilmesi;

iii) Türk kuruluşlarına ve Türk diplomatlarına karşı silahlı bombalı saldırılar düzenlenmesi ve 40'a yakın Türk diplomatının ve aile üyelerinin şehit edilmesi;

iv) Ermeni iddialarının siyasi platforma taşınması ve çeşitli ülkelerin yerel ve ulusal meclislerine “soykırımı tanıma” kararları çıkartılması;

v) AB organlarının Türkiye'ye karşı birer baskı aracı olarak kullanılması,

vi) Türkiye içinde peydahlanan bazı işbirlikçi kişilerin ve yayın araçlarının Ermeni emelleri için kullanılması...

Bu son madde, nedense, Atatürk'ün, 23 Temmuz 1919 günü Erzurum Kongresindeki konuşmasını akla getirmektedir. Orada Atatürk:

“...Şurada acıklı bir hakikat olmak üzere arz edeyim ki, memleketimizde külliyetli miktarda yabancı parası ve birçok propagandalar cereyan ediyor. Bundaki gaye, pek aşıkardır ki, milli hareketi neticesiz bırakmak, milli emelleri felce uğratmak, Yunan, Ermeni emellerini ve vatanın bazı kısımlarını işgal gayelerini kolaylaştırmaktır”⁶⁷¹ demiştir.

1.3.1. Sözde Ermeni “Soykırım” Anıtları

Nisan 1967'de ilk Sözde Ermeni “soykırım” anıtı ABD'nin California eyaletinin Montebello şehrinde dikildi ve bunun resmi açılışı 21 Nisan 1968'de yapıldı. Türkiye'yi hedef alan bu anıtın dikilmesini önlemek veya hiç değilse kitabesini yumuşatmak için T.C. Washington Büyükelçiliği'nin ABD Dışişleri Bakanlığı katında üst üste yaptığı girişimlere rağmen, anıta Türk ulusunu karalayan şu kitabe konmuştur: “Türkler'in insanlığa karşı yapmış oldukları katliam ve Türkler tarafından katledilen Ermenilerin hatırasına...”

---

⁶⁷¹ Şimşir, a.g.e., s. 227.

Bu anıt, diğer ülkelerde de benzer anıtlar dikilmesi çağırını açtı. Bundan sonra, Türk düşmanlığını sembolleştiren Ermeni anıtları dünyanın dört tarafında yükseldi. Bu anıtların, Birinci Dünya Savaşı'nda ölen Ermenilerin hatırasını yaşatmaktan ziyade Türk düşmanlığını yaymak amacı güttüğü ortadadır.

7 Kasım 1967: İkinci Söзде Ermeni “soykırım” anıtı, Büyük Ekim İhtilalinin 50. Yılı jübilesinde, Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti'nin başkenti Erivan'da dikilmiştir. Bu anıtla, hem Osmanlı Türkleri Ermenilere karşı “soykırım” uygulamakla suçlandı, hem de “asil Ermeni halkının komünizm fikirlerini içten bağlılığı sembolize edilmiştir.”⁶⁷²

29 Kasım 1967: Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti'nin Sisernakabend şehrinde, hatıra taşı biçiminde bir “soykırım” anıtı daha dikildi.

Montebello anıtı Sovyetler'e emsal olmuştu. Türkiye, NATO müttefikimiz ABD'de Türk karşıtı bir anıt dikilmesini önleyemediği gibi, Varşova Paktı ülkesi SSCB'de benzer bir anıtın dikilmesini hiç önleyemezdi ve önleyemedi. Ermeniler konusunda 19. yüzyıldaki İngiliz-Rus yarışını anımsatır biçimde, bu defa aynı konuda Amerikan-Rus yarışını başladı. T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın değerlendirmesi şu idi:

“Amerika'nın Montebello şehrinde bir Ermeni anıtının kurulmasına geçildikten az sonra bu defa Sovyetler Birliği'nin bir şehrinde de bir Ermeni hatıra taşı (obelisk) dikilmesi, Türkiye'ye karşı dünya Ermeni hareketinin Amerika ve Sovyet Ermenileri arasında bir rekabet ve açık artırma konusu yapıldığını göstermektedir”⁶⁷³

Sözde Ermeni “soykırım” anıtı dikilen üçüncü ülke Fransa oldu. Fransa'da ilk Sözde Ermeni “soykırım” anıtı Nisan 1971'de Marsilya şehrinde, Ermeni kilisesinin bahçesinde dikildi. Fransa, yarışta geri kalmak istememiş gibi bu anıtın açılışını destekledi. O zamanki Paris Büyükelçimiz Hasan Esat Işık, böyle bir düşmanlık anıtının dikilmesini protesto ederek, Fransa'yı terk etmiş ve bir daha da geri dönmemiştir. Fransa, Ermeni anıtları dikme hareketine biraz geç başlamış, fakat kısa zamanda diğer

---

⁶⁷² TC Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, **Türkiye'ye Karşı Ermeni Hareketleri, Belgeler, 1968**, Ankara Temmuz 1970, s.4.

⁶⁷³ Aynı Kaynak, s.41.

ülkelerin önüne geçmiştir. Bugün Fransa'da “ Sözde Ermeni soykırımı” ile ilgili 34 adet anıt, haç, meydan ismi, vs. bulunmaktadır⁶⁷⁴.

Yeryüzünde Türk düşmanlığını sembolize eden Sözde Ermeni “soykırım” anıtları dikme kampanyası 1960'lardan beri devam etmektedir. Bu kampanyaya son olarak Almanya da katıldı. Almanya'da ilk Ermeni anıtı 24 Nisan 2005 günü Bremen şehrinde açılmıştır.

1.4. Türk Diplomatlarına Karşı Silahlı Ermeni Saldırıları

Ermeniler, 1970'lerde yurtdışında görevli Türk diplomatlarına karşı silahlı bombalı saldırılara başladılar, ilk Ermeni anıtının Amerika Birleşik Devletleri'nde dikildiği gibi, Türk diplomatlarına karşı ilk Ermeni cinayeti de ABD'de işlendi. 27 Ocak 1973 günü, Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ile yardımcısı Konsolos Bahadır Demir, California'nın Santa Barbara kasabasında Migırdıç Yanıkyan adlı Ermeni tarafından katledildiler⁶⁷⁵.

Amerika'nın Pasifik kıyısında işlenen bu çifte cinayetten iki yıl sonra bu defa Avrupa'nın göbeğinde iki Büyükelçimiz arka arkaya şehit edildi. 2 Ekim 1975'te T.C. Viyana Büyükelçiliği silahlı Ermeni teröristler tarafından basıldı ve Büyükelçi Dâniş Tunalıgil, makam odasında, çalışma masası başında vuruldu. İki gün sonra, 24 Ekimde, Paris Büyükelçimiz İsmail Erez ile şoförü Talip Yener, bir davetten dönerken, Büyükelçilik yakınındaki bir köprü başında pusu kurmuş Ermeni teröristlerce, makam otomobili içinde kurşun yağmuruna tutuldular. Türkiye, 48 saat içinde üç şehit vermiştir. Değerli ve deneyimli iki diplomatını kaybetmiştir.

Her iki suikastı ASALA adlı Ermeni terör örgütü üstlendi. ASALA kelimesi, İngilizce ve Fransızca “Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu” kelimelerinin kısaltmasıdır. Burada adı geçen “Ermenistan”, Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti değil, “Batı Ermenistan”, yani Doğu Anadolu'dur. Büyük Ermeni Patrikleri Ermeni gençliğine bu toprakları hedef olarak göstermişlerdi; yani Ağrı Dağı ile

⁶⁷⁴ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 9, s.29.

⁶⁷⁵ Ermeniler tarafından şehit edilen diplomatlarımızın acıklı öyküleri için bkz. Bilal N. Şimşir, **Şehit Diplomatlarımız**,1.-2. kitap. Bilgi Yayınevi, Ankara 2000.

sembolleştirilen Anadolu topraklarını. Şimdi bu toprakları “Türklerden kurtarmak için” Türkiye'ye savaş açılmıştı ve yurtdışında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni temsil eden Türk diplomatları birer ikişer vuruluyordu.

Büyükelçi Tunalıgil ile Erez'in vurulmalarından sonra Türk diplomatlarına karşı Ermeni cinayetleri devam etti. Dört kıtaya yayılan Ermeni suikastları zinciri Batı Avrupa'da yoğunlaştı. Amerika, Avustralya ve Asya'da (Tahran'da) işlenen cinayetler konumuz dışındadır. Yalnız Avrupa'da gerçekleştirilen saldırıları kronolojik sırayla ve birer satırla hatırlamakta yarar vardır.

9 Haziran 1977: Türkiye'nin Vatikan Büyükelçisi Taha Carım, Roma'da, iki Ermeni tarafından vurularak öldürüldü.

2 Haziran 1978: Türkiye'nin Madrid Büyükelçisi Zeki Kuneralp'in eşi Necla Kuneralp ile emekli Büyükelçi Beşir Balcıoğlu, Madrid'de öldürüldü.

12 Ekim 1979: T.C. Lahey Büyükelçisi Özdenür Benler'in yetişkin oğlu Yüksek Mühendis Ahmet Benler Büyükelçilik yakınında öldürüldü.

22 Aralık 1979: T.C. Paris Büyükelçiliği Turizm ve Tanıtma Müşaviri Yılmaz Çolpan, Paris'te öldürüldü.

14 Ocak 1980: T.C. Paris Büyükelçiliği Maliye Müşaviri Ahmet Erbeyli'nin arabasına bomba kondu. Araba parçalandı, Erbeyli yara almadan kurtuldu.

6 Şubat 1980: T.C. Bern Büyükelçisi Doğan Türkmen Bern'de silahlı saldırıya uğradı, hafif yara alarak kurtuldu.

17 Nisan 1980: T.C. Vatikan Büyükelçisi Vecdi Türel Roma'da silahlı saldırıya uğradı ve ağır yaralandı. Şoförü Tahsin Güvenç de hafif yara aldı.

31 Temmuz 1980: T.C. Atina Büyükelçiliği İdari Ataşesi Galip Özmen ile kızı Neslihan Özmen Atina'da öldürüldüler.

5 Ağustos 1980: T.C. Lyon Başkonsolosluğu iki silahlı Ermeni terörist tarafından basıldı. Teröristler rastgele ateş açtı, iki kişiyi öldürdü, oradan geçen birçok kimseyi de yaraladı.

26 Eylül 1980: T.C. Paris Büyükelçiliği Basın Ataşesi Selçuk Bakkalbaşı, evine girerken silahlı Ermenilerin saldırısına uğradı ve ağır yara alarak felç oldu.

4 Mart 1981: T.C. Paris Büyükelçiliği Çalışma Müşaviri Reşat Moralı ile Din Görevlisi Tecelli Arı Paris'te öldürüldüler.

3 Nisan 1981: T.C. Kopenhag Büyükelçiliği Çalışma Ataşesi Cavit Demir, silahlı saldırıya uğradı ve ağır yaralandı. Bir dizi ameliyattan sonra hayata döndürülebildi.

9 Haziran 1981: T.C. Cenevre Başkonsolosluğu Sözleşmeli Sekreteri Mehmet Savaş Yergüz Cenevre'de öldürüldü.

24 Eylül 1981: T.C. Paris Başkonsolosluğu Ermeni teröristlerce basıldı. Koruma Görevlisi Cemal Özen öldürüldü ve Maiyette Başkonsolos Kaya İnal ağır yaralandı.

7 Haziran 1982: T.C. Lizbon Büyükelçiliği idari Ataşesi Erkut Akbay ile eşi Nadide Akbay Lizbon'da öldürüldüler.

1 Temmuz 1982: T.C. Rotterdam Başkonsolosu Kemalettin Demirer, dört Ermeni terörist tarafından vuruldu. "Ermeni Kızıl Ordusu" saldırıyı üstlendi⁶⁷⁶.

9 Eylül 1982: T.C. Burgaz Başkonsolosluğu İdari Ataşesi Bora Suelkan Burgaz'da (Bulgaristan) öldürüldü.

9 Mart 1983: T.C. Belgrad Büyükelçisi Galip Balkar Belgrad'da vuruldu ve iki gün sonra öldü. Büyükelçinin makam şoförü Necati Kaya da yaralandı. (Büyükelçi Balkar'ın katili Levonian adlı Ermeni terörist Yugoslav polisi tarafından suçüstü yakalandı, yargılandı, 20 yıla mahkum edildi. Fakat çok geçmeden gizlice serbest bırakıldı ve Ermenistan'a yerleşti.)

---

⁶⁷⁶ Şimşir, a.g.e., s. 232.

14 Temmuz 1983: T.C. Brüksel Büyükelçiliği İdari Ataşesi Dursun Aksoy Brüksel'de öldürüldü.

15 Temmuz 1983: Ermeni teröristler, Paris Orly Havaalanında THY bürosu önüne bomba yerleştirdiler. 8 kişiyi öldürdüler (4 Fransız, 2 Türk, 1 Amerikalı, 1 İsveçli) ve 60 insanı yaraladılar. 29 yaşında, Suriyeli bir Ermeni olan Varadjian Garbidjian adlı sanık, bombayı kendisinin yerleştirdiğini itiraf etti. Bombanın, havalandıktan sonra uçakta patlayacak şekilde planlandığını da söyledi⁶⁷⁷.

27 Temmuz 1983: T.C. Lizbon Büyükelçiliği konutu Ermeni teröristlerce basıldı. Maslahatgüzarın eşi Cahide Mihçioğlu ile bir Portekiz polisi öldürüldü; Maslahatgüzar Yurtsev Mihçioğlu ile oğlu Atasay Mihçioğlu yaralandı.

20 Haziran 1984: T.C. Viyana Büyükelçiliği Çalışma Müşaviri Erdoğan Özen öldürüldü.

19 Kasım 1984: Birleşmiş Milletler Viyana Bürosu'ndaki Türk direktörü Evner Ergun Viyana'da öldürüldü.

7 Ekim 1991: T.C. Atina Büyükelçiliği Basın Ataşe Yardımcısı Çetin Görgü Atina'da öldürüldü.

4 Temmuz 1994: T.C. Atina Büyükelçiliği İkinci Müsteşarı Ömer Haluk Sipahioğlu Atina'da öldürüldü⁶⁷⁸.

ABD'deki Ermeni Devrimci Federasyonu (Armenian Revolutionary Federation=ARF) adlı Taşnak örgütü, kendi yayın organı Armenian Weekly dergisinin 20 Mart 1985 tarihli sayısında, Türk diplomatlarına karşı saldırılarla güttükleri amaçlarının Türkiye'den toprak almak olduğunu vurgulayarak şunları yazıyordu:

“Ermeni ulusunun dağılmasından ve 1.5 milyon Ermeni'nin katledilmesinden sorumlu olanlar hak ettikleri şekilde cezalandırılana kadar durmayacağız. Taleplerimiz açıktır: Soykırımın tanınması ve Ermeni topraklarının gerçek sahiplerine, Ermeni

---

⁶⁷⁷ E.F., **a.g.e.**, s. 132; Şimşir, **a.g.e.**, s. 233.

⁶⁷⁸ Şimşir, **a.g.e.**, s. 232-233.

halkına iade edilmesi.” ARF, gerek terör eylemlerinin, gerek lobcilik faaliyetlerinin arkasında bulunan Ermeni örgütlerinden biridir⁶⁷⁹.

Yukarıdaki listede sıralanan Avrupa'daki saldırıların dökümü yapınca aşağıdaki görüntü ortaya çıkmaktadır:

Ülke	Saldırı sayısı	Ölü sayısı	Yaralı sayısı
Fransa	8	17	71
Yunanistan	3	4	-
Avusturya	3	3	-
İsviçre	3	1	2
Portekiz	2	4	2
Hollanda	2	2	-
İtalya	2	1	1
İspanya	1	2	-
Yugoslavya	1	1	1
Belçika	1	1	-
Bulgaristan	1	1	-
Danimarka	1	-	1
Toplam	28	37	78

AB üyesi olmayan İsviçre, Bulgaristan ve eski Yugoslavya ile belki konjonktürel taktik olarak, Türkiye'nin AB üyeliğini destekliyor görünen Yunanistan'ı da ayrı tutarak tabloya tekrar bakalım: AB üyeleri arasında Türk diplomatlarına karşı en fazla Ermeni saldırısı Fransa ve Avusturya'da olmuştur. Fransa, 8 saldırı, 17 ölü ve 71 yaralı ile başı çekmiştir. Fransa bugün Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkanlara da elebaşılık etmektedir ve onu Avusturya izlemektedir. Dün Ermeni cinayetlerine göz yummuş olan bu iki ülkenin bugün Türkiye'nin AB üyeliğine şiddetle karşı çıkmaları acaba birer rastlantı mıdır?

⁶⁷⁹ Şimşir, a.g.e., s. 234.

1.5. Türkiye'nin, AB'ye Tam Üyelik İçin Başvurusu

17 Nisan 1987: Başbakan Turgut Özal, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik başvurusunu yaptı. Bu başvuru, AB kurumlarında Ermeni sorununun gündeme getirilmesine, Türkiye karşıtı çeşitli kararlar alınmasına ve giderek AB üyeliği için sözde Ermeni soykırımını tanımayı da bir “önkoşul” olarak Türkiye'ye dayatılmasına yol açmıştır.

Türkiye'nin AB'ye tam üyelik başvurusuna ilk ters cevap Avrupa Parlamentosu'ndan geldi.

17/18 Temmuz 1987: Avrupa Parlamentosu (AP), “Ermeni Sorununun Siyasi Çözümü Üzerine Karar” başlıklı bir karar kabul etti. Türkiye'nin AB'ye tam üyelik başvurusunun hemen ardından böyle bir karar alınması dikkatleri çekmiştir. Bu kararla Avrupa Parlamentosu, Türkiye'yi fevkalade rahatsız eden görüşler ileri sürdü. AP, sözde Ermeni soykırımının Türkiye tarafından kabul edilmesinin AB üyeliği için bir önkoşul olduğu mesajını verdi⁶⁸⁰. Kararın bazı önemli hükümleri şunlardır:

* Türk Hükümeti bugüne kadar 1915 yılındaki soykırımı tanımayı reddederek Ermeni halkını, kendi tarihine sahip olma hakkından yoksun bırakmaya devam etmektedir.

* Tarihsel olarak kanıtlanmış olmasına rağmen, Ermeni soykırımı şu ana kadar ne bir siyasi mahkumiyet konusu olmuştur ne de herhangi bir tazminat alınabilmiştir.

* Demokrasinin sağlam bir şekilde oturtulması, ancak bir ülkenin tarihinden gelen kendi etnik ve kültürel çeşitliliğinin kabulü ve geliştirilmesiyle mümkün olacaktır.

Osmanlı imparatorluğu sınırları içinde yaşayan Ermenilerin 1915-1917 yılları arasında uğradıkları trajik olaylar, 9 Aralık 1948 tarihli BM Genel Kurulu'nca kabul edilen “Soykırım suçunun önlenmesi ve bu suçun cezalandırılması üzerine karar” çerçevesinde soykırım suçunu oluşturur; ancak Osmanlı İmparatorluğu Ermenilerinin yaşadığı trajediden günümüz Türkiye'si sorumlu tutulamaz.

---

⁶⁸⁰ **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, ASAM, Ankara 2001, Sayı: 4, s. 31 ve Sayı: 8, s. 178-179.

* Günümüz Türk Hükümetinin, Jön Türk Hükümetinin Ermeni halkına karşı düzenlediği soykırımı kabul etmeyi reddetmesi, Yunanistan ile arasındaki fikir ayrılıkları yüzünden uluslararası yasalara uymaktaki isteksizliği, Kıbrıs'ta Türk işgal kuvvetlerinin müdahalesi ve Kürt sorununun varlığını reddetmesi, gerçek parlamenter demokrasinin eksikliği, bireysel ve toplumsal özgürlükler, özelde ise dinsel özgürlük konusundaki başarısızlığı ile birlikte bütün bu sebepler, Türkiye'nin Topluluğa (o zamanki Avrupa Topluluğu'na ve bugünkü Avrupa Birliği'ne) girme olasılığının önündeki aşılmaz engellerdir⁶⁸¹.

Avrupa Parlamentosu'nun bu kararı almasında, 1965'ten beri Taşnak partisi önderliğinde çeşitli ülkelerde örgütlenmiş olan Ermeni Davasını Savunma Komitesi (Comite de Defence de la Cause Armenienne=CDCA) etkili olmuştur⁶⁸².

Ermeni komiteleri becerikli ve etkilidir. Ama böyle bir karar sadece Ermeni lobisinin etkinliğiyle açıklanamaz. Karara oy verenler Avrupa parlamenterleridir, Ermeniler değil. Kararda Ermenilerin boyunu aşan başka konular da vardır. Ermeni komitelerinin arkasında Batılı Büyük Devletlerin bulunduğu apaçık ortadadır.

1.6. Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye Zorluk Çıkarması

Türkiye'nin önüne döşenmekte olan “kaldırım taşları”nın birkaçını kısaca hatırlamakta fayda vardır:

15 Kasım 2000: Avrupa Parlamentosu (AP) yeni bir “Ermeni soykırımı” kararı daha almıştır. Sol partilerin ağırlıklı oylarıyla alınan ve “AB'ye tam üyelik yolunda Türkiye tarafından atılan adımlar” konulu karara sözde Ermeni “soykırımı” ile ilgili iki madde ekledi, ilk maddede, “Avrupa Parlamentosu, Türk Hükümetini ve TBMM'yi, Türk toplumunun önemli bir kesimini oluşturan Ermeni azınlığa desteği artırmaya, bu çerçevede modern Türk Devleti'nin kurulmasından önce Ermeni azınlığın uğradığı soykırımı resmen tanımaya davet eder” dendi. Eklenen diğer maddede de Türkiye, Ermenistan'la normal diplomatik ilişki kurmaya davet edildi. Türkiye'nin AB'ye üyelik

---

⁶⁸¹ Doğu Perinçek, “Sovyet Belgelerinde Emperyalizm ve Ermeni Sorunu-5”, Cumhuriyet, 16 Nisan 2005.

⁶⁸² **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 8, s.193.

başvurusunun kabulünden sonra AB tarafından hazırlanan ilk “Türkiye ilerleme Raporu”nda da Ermeni “soykırımı” konusu yer aldı⁶⁸³.

28 Şubat 2002: Avrupa Parlamentosu (AP), “Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması Çerçevesinde AB'nin Güney Kafkasya ile İlişkileri” başlıklı bir kararı kabul etti. Kararda AP, 18 Temmuz 1987 tarihli kararına yollama yaparak, Türkiye'nin sözde Ermeni soykırımını tanımasını ve Ermenistan sınırını açmasını istedi⁶⁸⁴. Kararda, Atatürk'ün 10 Nisan 1921'de TBMM'de yaptığı bir konuşmayla Ermenilere karşı bir “soykırım” uygulandığını kabul ettiği ileri sürülmüştür. Oysa Atatürk, 10 Nisan 1921'de TBMM'de herhangi bir konuşma yapmamıştır; Meclis tutanakları ortadadır. Ermeni uydurmalarına böyle körü körüne inanan AP, kendisini de yalancı durumuna düşürmüştür.

28 Şubat 2002: TC Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Parlamentosu'nun Ermeniler konusundaki yanlış tutumuna ilişkin açıklama yaptı. Açıklamanın ilk paragrafı şöyledir: “Avrupa Parlamentosu Genel Kurulunun bugün yapılan oturumunda, Ortaklık ve işbirliği Anlaşması Çerçevesinde AB'nin Güney Kafkasya ile İlişkileri başlıklı bir rapor oy çokluğuyla onaylanmıştır. Raporda Avrupa Parlamentosu'nun sözde Ermeni soykırımını kabul eden 1987 tarihli kararına atıfta bulunması ve Türkiye'nin haksız yere Ermenistan'a abluka uygulamakla suçlanması kabul edilemez...”⁶⁸⁵

3 Aralık 2002: Avrupa Ermeni Federasyonu, AB üyesi 15 ülkenin hükümetlerine Türkiye karşıtı bir çağrı gönderdi. Avrupa'daki 120 kadar Ermeni kuruluşunun imzasını taşıyan çağrıda, 12-13 Aralık 2003 tarihinde yapılacak AB doruk toplantısı öncesinde Türkiye'nin, bir üyelik müzakere tarihi alabilmek için baskılarını artırdığı ifade olundu ve “soykırımcı”, “inkarcı” ve “saldırgan “ bir devlet olduğu iddia edilen Türkiye'ye müzakere tarihi verilmemesi istendi.⁶⁸⁶

---

⁶⁸³ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 3, s.26 ve Sayı: 4, s.31; Perinçek, “Sovyet Belgelerinde Emperyalizm ve Ermeni Sorunu”, Cumhuriyet, 16 Nisan 2005.

⁶⁸⁴ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 8, s.183.

⁶⁸⁵ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 4, s.31.

⁶⁸⁶ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 8, s.31.

6 Ekim 2004: AB'nin Türkiye ile İlgili İlerleme Raporu açıklandı. Raporla, 1915 olaylarına atıfta bulunularak, Türkiye'nin bu konuda Ermenistan'la uzlaşmaya varması önerildi.⁶⁸⁷

15 Aralık 2004: Avrupa Parlamentosu (AP) Genel Kurulu, Ermeni “soykırımını” Türkiye'nin kabul etmesini isteyen ve Türkiye'ye karşı yeni baskı alanları oluşturan Türkiye Raporu'nu (“Eurlings raporunu”) kabul etti. Türkiye'yi açıktan soykırımla suçlayan; Türkiye'den Ermenilere karşı 1915'te yapılan soykırımı kabul etmesini ve Ermenistan'la sınırını açmasını isteyen bu raporun, 17 Aralık 2004 AB Zirvesine iki gün kala kabul edilmesi dikkat çekti⁶⁸⁸. Gizli oylama ile kabul edilen raporda, Ermeni sorunuyla ilgili şu paragraflar bulunmaktadır:

* Türkiye-Ermenistan sınırı şu ana kadar açılmamıştır, bu nedenle Ermenistan ile iyi komşuluk şansı kaybedilmektedir.

* Avrupa Birliği'nin 17/07/1987 tarihli kararında belirtilen Ermeni meselesi ile ilgili konularda gelişme sağlanmamıştır. (Bu kararda, Türkiye'nin AB üyeliği için soykırımı tanınması bir önkoşul olarak öngörülmüştür.)

* Doğu Anadolu'da Kars yakınlarında bulunan Ani'de Ermenilerin hacı oldukları yıkılmış Ermeni kilisesi yeniden açılmalıdır. Türk tarihçi Halil Berktaş'ın soykırım ve ulusların yeniden ilişkilerinin tesis edilmesi ile ilgili dikkate değer çalışması, atılması gereken hayati adımlardır, fakat bu gelişme için Ermeni sınır kapısının öncelikle açılması gerekir.”⁶⁸⁹

17 Aralık 2004: Avrupa Birliği'nin Brüksel Zirvesi, AB'ye üyelik için Türkiye'ye müzakere tarihi verilmesini öngören kararı kabul etti. Zirveden çıkan bu tarihi kararda, yarı kapalı olarak, “soykırım” da var, Ermenistan'la diplomatik ilişki kurmak, Ermenilere sınırı açmak da var, Türkiye'ye karşı yeni baskı alanları oluşturmak da var, daha başka şeyler de vardır. Kararın Türkiye ile ilgili 20. ve 21. sıra numaralı paragraflarının Dışişleri Bakanlığınca yapılmış çevirisi şudur:

---

⁶⁸⁷ Cumhuriyet, 8 Mart 2005; Şükrü Elekdağ, “Tarihsel Gerçekler Işığında Ermeni Soykırımı Savı-1: AB'den Türkiye'ye Ermeni Engeli”, Cumhuriyet, 25 Nisan 2005.

⁶⁸⁸ Cumhuriyet, 9 Mart 2005.

⁶⁸⁹ Yeniçağ, 19 Aralık 2004.

“20. AB Konseyi, iyi komşuluk ilişkilerini koşulsuz bağlılık ihtiyacını vurgulayarak, Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerinde kaydedilen iyileşmeyi ve Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nde yer alan anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümlenmesi ilkesine uygun olarak, henüz çözümlenmemiş sınır anlaşmazlıklarının çözümlenmesine yönelik olarak ilgili üye ülkelerle çalışmaya devam etmeye hazır olmasını memnuniyetle karşıladı. AB Konseyi, önceki sonuçlara, özellikle bu konudaki Helsinki Sonuçlarına uygun olarak, henüz çözümlenmemiş sorunlara ilişkin durumu gözden geçirdi ve bu amaca yönelik istikşafi görüşmeleri memnuniyetle karşıladı. Konsey, bununla irtibatlı olarak, katılım süreci üzerinde yansımaları olan çözülmemiş anlaşmazlıkların gerektiği takdirde çözüm bulunması amacıyla Uluslararası Adalet Divanı'na getirilmesi gerektiğine dair görüşünü teyit etti. AB Konseyi, uygun gördüğü şekilde gözden geçirmek üzere, kaydedilen gelişmelerden haberdar edilecektir.”

Biraz kapalı kutu gibi olan bu paragraf açılınca içinden pek çok şey çıkacaktır. Komşularla ilişkiler adı altında Yunanistan ve Ege Denizi üzerindeki anlaşmazlığın uluslararası yargıya havale edilerek Atina lehine çözülmesi talebinden Ermenistan'ın toprak talebine kadar pek çetin işler çıkacaktır⁶⁹⁰.

“22. AB Konseyi, Avrupa Parlamentosunun 15 Aralık 2004 tarihinde kabul edilen kararını not eder.”⁶⁹¹

“Soykırım”la ilgili olan bu paragrafın açılmış hali 15 Aralık 2004 ve 17/18 Temmuz 1987 kararlarındadır.

17 Aralık 2004: Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac, AB zirvesi sonrasında düzenlediği basın toplantısında, üyelik müzakerelerinde Ermeni soykırım iddiasının Türkiye'nin önüne bir önkoşul olarak çıkarılacağı mesajını verdi. Chirac, Türkiye'nin Ermenilerle ilgili “hafıza çalışması” yapmaması halinde, Fransızların tam üyelik için yapılacak bir referandumda Türkiye'ye “hayır” diyebileceğini ileri sürdü. Chirac, “Avrupa tarihinin inşasının, başkalarına saygı, tarihle diyalog ve geçmişte yapılan hataların tanınmasını gerektirdiğini” ifade etti. “Avrupa ruhunda, bir hafıza çalışması, çok doğal ve geri dönülmez bir gerekliliktir” diye konuştu. Chirac konuşurken

⁶⁹⁰ Şimşir, a.g.e., s. 239.

⁶⁹¹ Cumhuriyet, 22 Aralık 2004.

Ermeniler de Brüksel'de gösteri yaptı ve “Ekim 2005’e kadar Türkiye ile Ermeni soykırımının tanınması koşulu olmaksızın üyelik müzakerelerinin başlatılması kabul edilemez” dediler⁶⁹².

24 Aralık 2004: Hollanda Parlamentosu, Hollanda Hükümetinden Ermeni “soykırımını” tanınmasını isteyen bir karar aldı. Fransa Dışişleri Bakanı Michel Barnier de Türkiye ile yapılacak üyelik müzakerelerinde sözde Ermeni soykırımı ile “imtiyazlı ortaklık” konularının ele alınacağını söyledi. Hollanda Parlamentosunun 2004 yılı son oturumunda bazı milletvekilleri, hükümetten sözde Ermeni soykırımını tanınmasını ve Türkiye'yle yapılacak ikili görüşmelerde soykırımın gündeme getirilmesi için bağlayıcı karar alınmasını istedi. Hollanda Dışişleri Bakanı Bernard Bot, bağlayıcı bir karar alınmanın gereksiz olduğunu belirterek Türk yetkililerle yapılan görüşmelerde Ermeni sorununun gündeme getirildiğini söyledi. Parlamentoda Hükümetin sözde soykırımı tanınması için bağlayıcı olmayan bir “tavsiye” kararı alındı⁶⁹³.

Fransa Dışişleri Bakanı Barnier ise Türkiye ile üyelik müzakereleri sırasında, sözde soykırımı, Güney Kıbrıs Rum kesiminin tanınması ve imtiyazlı ortaklık konularının ele alınacağını belirtti. Barnier, Fransa'nın müzakereler konusunda “samimi” olduğunu vurgulayarak, “Çünkü Fransa, Türkiye'nin reddedilerek başka modellere doğru itilmek yerine Birliğin sınırlarının ve değerlerinin içersinde entegre olma şansının olmasını tercih ediyor” dedi⁶⁹⁴. Fransa, Türkiye'nin başka taraflara kaymasını önlemek amacıyla Türkiye için “imtiyazlı ortaklık” düşünüyor. Bazı Avrupalılar da “Türkiye'yi Avrupa kapılarına demirlemek” ifadesini kullanıyor.

1.7. Ermenistan Hükümetinin Tutumu

Ermenistan'ın Türkiye'nin AB üyeliği karşısındaki tutumuna gelince Türkiye'nin AB üyesi olmasının Ermenistan lehine olacağı birçok kez Ermeni siyaset adamları tarafından ifade edilmiştir. Bu tutumun nedeni Ermenistan yetkililerinin Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde Ermenistan ile olan sorunun Ermenistan'ın istediği şekilde çözmenin mümkün olacağına inanmalarıdır.

---

⁶⁹² **Milliyet, Yeniçağ**, 18 Aralık 2005.

⁶⁹³ Şimşir, **a.g.e.**, s. 240.

⁶⁹⁴ **Cumhuriyet**, 25 Aralık 2005.

Avrupa Komisyonu'nun Türkiye hakkındaki 7 Ekim 2004 tarihli İlerleme Raporu sınırların açılmasına, iki ülke arasında diplomatik ilişki kurulmasına değinmesine ve dolaylı bir şekilde de olsa “Soykırım” konusundan bahsetmesine rağmen, bunları Türkiye'nin tam üyeliği için ön şart olarak göstermiştir. Bu durum Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan'ın tepkisini çekmiş ve adı geçen verdiği bir beyanatta, Ermenistan ile olan sınırını kapamış olan, Ceza kanununda Ermeni soykırımını tanıyan veya Kıbrıs'taki Türk birliklerinin geri çekilmesini destekleyen herkesin cezalandırılması hükmü bulunan bir ülkenin Avrupa Birliği'ne katılmak için görüşmelere başlama hakkını elde etmeye layık olmadığını düşündüklerini söylemiştir⁶⁹⁵.

Ermenistan Başkanı Robert Koçaryan da bu konuda görüşlerini belirterek Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya ülkeleriyle işbirliği yapmasına engellerden birinin Türkiye'nin Ermenistan'a uyguladığı ambargo olduğunu, Avrupa Birliği'ne katılma müzakerelerine başlayan bir ülkenin AB'nin “Yeni Komşuluk Programı” üyesi bir ülkeye ambargo uygulamasının normal olmadığını söylemiştir⁶⁹⁶. Koçaryan ayrıca Alman Die Welt gazetesine verdiği bir mülakatta, iki ülke arasındaki ilişkilerin ne derecede sorunlu olduğu hakkındaki bir soruya şu cevabı vermiştir: “Halen, diplomatik düzeyde bile, ilişkimiz yok. Sınır kapıları çalışmıyor, ticaret yok. Türkiye gerçekte Ermenistan'a bir abluka uyguluyor. Bu ancak taciz olarak tanımlanabilir. Biz, herhangi bir ön koşul olmadan ikili ilişkileri yürütmemiz gerektiği fikrindeyiz. Halihazır durum normalden başka her şeydir”. Koçaryan aynı mülakatta “soykırımın” tanınmasının kendileri için çok önemli olduğunu ancak bunu ikili ilişkileri geliştirmek için bir ön koşul olarak görmediklerini, “soykırım” suçunun inkar edilemeyeceğini”, Türkiye'nin bu olayı tanınmasının ilişkilerin normale dönmesi yolunda önemli bir adım oluşturacağını, Ankara'nın halen Ermenistan'a uyguladığı ambargoyu Karabağ sorununun çözümüne bağlamaya uğraştığını, ancak iki ülke ilişkilerinin üçüncü bir ülke ile olan ilişkiler tarafından tayin edilmemesi gerektiğini, bu bağlamda Ermenistan'ın Türkiye ile olan ilişkilerin Kıbrıs sorununun çözümüne bağlamadığını söylemiştir.

---

⁶⁹⁵ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=11.01.11.2006>.

⁶⁹⁶ <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=11.01.11.2006>.

Koçaryan ayrıca Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılması müzakereleri bu koşullar altında başlarsa bunun Avrupa Birliği'nin bu günkü durumu kabullenmesi anlamına geleceğini de belirtmiştir. Bu sözler Koçaryan'ın, sınırları açması ve sözde soykırımını kabul etmesi için Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye baskı yapmamasından endişe ettiğini göstermektedir. Avrupa Birliği'nin Türkiye hakkındaki ilerleme raporunda bu konuların fazla vurgulanmaması Koçaryan'a bu kaniyi vermiş olsa gerektir. Ancak, yukarıda gördüğümüz gibi, Fransa Türkiye ile yapılacak müzakerelerde Ermenistan'ın bu taleplerini yerine getirmeye çalışacağını belirtmiştir.

1.8. Türkiye'nin Tutumu

Türkiye, Avrupa Birliği ile masaya oturma tarihi yaklaşırken biraz hareketlendi. Ermeni iddialarına karşı artık sessiz kalamayacağını belli etti. Ana muhalefet ve iktidar partileri, Bakanlar, Başbakan, Cumhurbaşkanı, emekli Cumhurbaşkanı, Genelkurmay Başkanı demeçler verdiler. Ermeni iddialarını reddettiler. Ermeni gailisi devletçe ele alınmaya başlandı. Son dönem içindeki gelişmelere bakıldığında:

1 Mart 2005: CHP lideri Deniz Baykal, Ermeni meselesini Türkiye'nin gündeminden çıkarmak için bir girişim başlatacaklarını açıkladı. Baykal, sözde Ermeni soykırım iddialarının “kaba propaganda” yöntemleriyle birçok ülkenin parlamentosundan geçirildiğine işaret ederek, şimdi de Türkiye'nin AB üyeliği için “önkoşul” olarak dayatılmak istendiğini bildirdi. Partisinin grup toplantısında konuşan Baykal, son olarak Alman Hıristiyan Demokrat Partisi lideri Angela Merkel'in Türkiye'nin AB üyeliği için “Ermeni soykırımını tanıma” koşulunu seslendirmeye başladığını hatırlatarak, “Türkiye'nin AB'ye tam üyelik müzakeresi öncesinde Ermeni soykırımının tanınmasının önkoşul olarak konulmaya çalışıldığını görüyoruz” dedi ve bunun hiçbir şekilde kabul edilemeyeceğini belirtti “Ermeni meselesinin tartışılmayan hiçbir boyutunun kalmamasını istediklerini” belirten Baykal, yaptığı açıklamada şunları söyledi: “1915 olaylarının doksanıncı yılı olması dolayısıyla, ABD ve Avrupa'da yaşayan bazı Ermeni grupları, Türkiye'nin Osmanlı döneminde Türklerin Ermenileri soykırımı uğrattıklarını kabul etmesi yönünde kampanyayı hızlandırdılar. Türkiye artık

bu sorunla meşgul olmaktan yoruldu ve sıkıldı. Oysa biz, Türkiye'nin sürekli savunmada kalmasını gerektirecek hiçbir şey olmadığını düşünüyoruz..”⁶⁹⁷

8 Mart 2005: AKP ile CHP Ermeni iddialarına karşı ortak tavır almayı benimsediler. Ana muhalefet partisi CHP lideri Deniz Baykal, dış politika kurmaylarıyla beraber AKP lideri Başbakan Tayyip Erdoğan'ı TBMM'de ziyaret ederek, iktidar ve muhalefetin katkılarıyla, Ermeni iddialarına karşı yeni strateji geliştirilmesi için güçbirliği önerdi. Başbakan öneriyi olumlu karşıladı. Görüşmenin ardından Erdoğan ve Baykal ortak açıklama yaptı. Erdoğan, çarpıtılmış bir geçmiş üzerine barışçıl bir geleceğin inşa edilemeyeceğini belirterek, “AB sürecinde Ermeni meselesi de bu şekilde siyasallaştırılmak suretiyle, devamlı önümüze getirilmek isteniyor” dedi. Baykal da 1975'ten itibaren Türkiye aleyhine başlatılan Ermeni kampanyasının tırmandığına işaret etti. “Kampanyaların altında hiçbir bilimsel, hukuki, tarihi tespit bulunmadığını” kaydeden Baykal, “Kampanyaların altında siyasi suçlamalar, çok taraflı yönlendirme ve lobi çalışmaları yatıyor. Kampanyaların dayandığı iddiaların, bilimsel çalışmaların ışığında kanıtlanmasına ihtiyaç var” dedi⁶⁹⁸.

9 Mart 2005; CHP Milletvekili Şükrü Elekdağ, CHP'nin Ermeni soykırım savlarını çökertmek için başlattığı kampanyayı anlattı. Elekdağ “Mavi Kitap” konusunda da şunları söyledi:

“Düzenlemesi ve basılması Arnold Toynbee'ye ait olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenilere Muamelesi, 1915-1916 adlı kitaba 'Mavi Kitap'da deniyor. Bu kitabın yazılışının esas amacı Ermenilere yapılan zulmü, mezalimi, vahşeti ortaya koymak. Bu kitapla birlikte aynı dönemde Alman Vahşeti adıyla bir Mavi Kitap daha yayımlandı. 'Alman Vahşeti' adlı kitaptaki bilgilerin, 1925 yılında Almanlar yaptıkları araştırmalar sonucunda yalan olduğunu ortaya koydular. İngiltere bunun propaganda amaçlı olduğunu kabul etti. Ama bizim Mavi Kitap kaldı... Bu kitapla ilgili şifre defteri de var. Justin Mc Carthy bunu bulmuş. Şimdi elimizde 'görgü tanıkları' dedikleri insanların isimleri de var. Bunların 70 tanesinin Ermeni iddialarını benimsemiş Amerikan, misyonerleri olduğu ortaya çıkıyor. 50 tanesi Ermeni militanlar.

⁶⁹⁷ **Radikal**, 1 Mart 2005; **Cumhuriyet**, 2 Mart 2005.

⁶⁹⁸ **Cumhuriyet**, 9 Mart 2005.

Bunların içinde Taşnak liderleri de var ki Osmanlının can düşmanı. Geri kalanlarının da nereden geldiği bilinmiyor, uydurma olduğu ortada. Bu ortaya çıktı. Biz parlamento olarak bir mektup göndereceğiz İngiliz Parlamentosuna. İstedığımız şu olacak:

Bakın, Almanları itham eden bir belgeyi 1925'te ortadan kaldırdınız. Bizim sizden istediğimiz, Ermeni isyanına Osmanlının verdiği karşılığı izah eden bu kitabın bir kaynak olmadığını, bir propaganda malzemesi olduğunu ilan ediniz, diyeceğiz. Biz bunu yaptığımız takdirde, Emeni iddialarının dayandığı üçüncü ayağı da ortadan kaldırmış olacağız”⁶⁹⁹

7 Nisan 2005: Cumhurbaşkanı Sezer, sözde soykırım savlarının rencide edici olduğunu belirtti. Savaş Akademileri Konferansında konuşan Cumhurbaşkanı şunları söyledi:

“Sözde soykırım savları, Türk ulusunu üzmede ve rencide etmektedir. Toplumumuzda kimi kanaat önderlerinin, tarihsel doğruluğunu hiçbir biçimde sorgulamadan, en aşırı iddia sahiplerinin yanında çekincesiz yer almayı seçmiş olmaları, üzüntü vericidir, ismet İnönü'nün Lozan'da kendisini itham eden İngiliz Başdelegesi Lord Curzon'a hitaben söylediği “Türk milletinin elleri bilhassa temizdir” cümlesinin arkasındayız. Tarihsel olayları yorumlarken bilimsel nesnellikten uzaklaşmak, aydın dürüstlüğü ve tutarlılığıyla bağdaşmaz. Bu konuda yapılması gereken, tarihi, önyargılardan arınmış olarak belgelere dayanarak araştırmak, soruşturmak. Bugün anayasa güvencesi altında modern cumhuriyetin eşit hak ve sorumluluk sahibi bireyleri olarak içten bir dost ve gerçek birer kardeş gibi, iç içe ve birlikte yaşadığımız ve kültür zenginliğimizin değerli ve vazgeçilmez bir parçası kabul ettiğimiz Ermeni kökenli yurttaşlarımıza yürekten iyi dileklerimi gönderiyorum.”

AB'ye de net mesaj veren Cumhurbaşkanı Sezer sözlerini şöyle sürdürdü: “Türkiye, doğru olduğuna inandığı her adımı atacaktır ve bu istencini geçen zaman içinde kanıtlamıştır. Bize dayatılmaya çalışılacak, ancak haklı dayanaklardan yoksun

---

⁶⁹⁹ Cumhuriyet, 9 Mart 2005.

isteklerin kabul görmesinin olanaklı olmadığı, Avrupalı dostlarımızca şimdiden bilinmelidir.⁷⁰⁰

11 Nisan 2005: Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Ermeni iddialarına cevap verdi ve “tehciri, bir soykırım olarak kabul edemeyiz” dedi. Ziyaret etmekte olduğu Norveç'te basına açıklamalarda bulunan Erdoğan, Ermeni iddiaları konusunda da şunları söyledi:

(...) Erdoğan, “Öldürme olayları varsa, gelin ispatlayın. Dayanakları ne? İngilizlerin savaş yıllarında, Mavi Kitap denilen, edinilen bilgilere göre parlamentonun yazdırmış olduğu bu kitapta bazı kaynaklar gösteriliyor, ancak bu kaynaklarla ilgili verilen notların samimi ve düzgün olmadığı ABD'de yapılan araştırmalarla ortaya çıkmıştır” diye konuştu.

İngiltere Parlamentosuna bir mektup hazırlanmakta olduğunu belirten Başbakan Erdoğan şöyle devam etti: “Aynı Mavi Kitabın benzerini İngilizler Almanlarla ilgili olarak da yaptı. (...) Daha sonra Almanlardan özür dilendi. Şimdi biz buna benzer mektubumuzu hazırlıyoruz. Bitince Meclis Başkanlığımıza vereceğiz. 550 milletvekili imzaladı. Mektubu İngiltere'nin Lordlar ve Avam Kamaralarına, ayrıca diğer 11 ülkenin parlamentolarına göndereceğiz.”⁷⁰¹

13 Nisan 2005: Ermeni soykırımı iddialarına karşı harekete geçen TBMM, bu konuda yeni stratejiler geliştirip daha aktif politika izlenmesi kararı aldı. TBMM, sözde soykırım yasa tasarılarını Parlamentolarında kabul eden ülkeleri bir bildiriyle kınadı. Parlamentodaki bütün milletvekillerinin desteğiyle gönderilmek üzere imzaya açılan bir mektupla da İngiliz Parlamentosundan, Ermeni soykırımı savlarına dayanak olarak gösterilen “Mavi Kitap”ın vaktiyle propaganda amacıyla hazırlanmış olduğunun ve gerçekleri yansıtmadığının dünya kamuoyuna açıklanması istendi. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan da Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryana bir mektup göndererek, ortak bir komite kurulmasını önerdi.⁷⁰²

---

⁷⁰⁰ **Cumhuriyet**, 8 Nisan 2005.

⁷⁰¹ **H.O. Tercüman**, 12 Nisan 2005; **Cumhuriyet**, 13 Nisan 2005.

⁷⁰² **Akşam**, **Cumhuriyet**, **Hürriyet**, **H.O. Tercüman**, **Vatan**, **Yeniçağ**, 14 Nisan 2005.

1.9. Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye Karşı Tutumu

16 Nisan 2005: Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Avrupa Birliği'nin (AB) Türkiye'yi parçalamak istediğini açıkladı. Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (MÜSİAD) İstanbul'da gerçekleştirilen 14. olağan toplantısında konuşan Erdoğan, AB'nin Türkiye'ye dayatmalarına değinerek şunları söylemiştir:

“AB'de birçok dayatmalar olduğu doğrudur. Hatta bizi parçalamaya yönelik gayretler içersinde önümüze tezler geldiği de oluyor. Ama sizin orada dik durmanız halinde kimsenin kalkıp da ölkemizin üzerinde böyle bir tasarruf yapması mümkün değildir” dedi.⁷⁰³

17 Nisan 2005: Dokuzuncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, AB'nin Türkiye'yi parçalamaya zorlayacak bir tavır içinde olduğunu aylar önce söylediğini belirterek, “Türkiye Yugoslavya olur” dedi. Demirel, CNN Türk'te “Ankara Kulisi” programında, Başbakan Erdoğan'ın, “AB, Türkiye'ye bazı dayatmalarda bulunuyor. Hatta bizi parçalamaya yönelik gayretler içersinde önümüze tezler geldiği de oluyor” biçimdeki sözlerini değerlendirerek şunları söylemiştir:

“AB eğer böyle bir tavır takınırsa o zaman Türkiye durup düşünecektir, kendisinin parçalanmasını kabul etmeyecektir. Türkiye'yi bölecek, Türkiye'yi Yugoslavya'ya çevirecek bir AB üyeliğinin Türkiye'ye faydası yoktur” dedi.

Demirel, “Bir yandan Kürt azınlık, bir yandan Ermeni iddiaları süratle gündeme geldi. Türkiye'nin hem AB hedefini devam ettirmesi hem de Sevr sendromundan kurtulması için nasıl bir politika izlemesi gerekir?” sorusu üzerine şunları söylemiştir: “Türkiye, yediği yalpalarla çalkalanmayacak, paniklemeyecek, şaşkına dönmeyecek ve soğukkanlılığını muhafaza edecektir. Böyle bir devleti, insanların gazele itip kakması mümkün değildir. Biz burada yönetimde zaaf göstermedikçe, kararlarımızı demokratik bir şekilde uyguladıkça, seçimleri zamanında yaptıkça, kalkınmamızı devam ettirmeye çalıştıkça herkes bize aferin der. Bunları yapmazsak hasta adama döneriz.”⁷⁰⁴

⁷⁰³ Cumhuriyet, 17 Nisan 2005.

⁷⁰⁴ Cumhuriyet, 18 Nisan 2005.

Dokuzuncu Cumhurbaşkanı Demirel'in eski basın danışmanı Cüneyt Arcayürek, yukarıdaki açıklamalara şu eklemeyi yapmıştır: “Çankaya Emeklisi 9'uncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Türkiye'yi parçalama amacıyla olanların Sevr'i hortlatmak istediklerini 1990'lı yıllarda cumhurbaşkanı görevindeyken söyledi; ne yazık ki bu açıklama o tarihte tepkiyle karşılandı. Bu nedenle Demirel, bir yandan Kürt azınlığı kavramının, bir yandan da Ermeni savlarının bugün gündeme gelişini şaşırtıcı bir gelişme olarak görmüyor.”⁷⁰⁵

CHP Genel Başkanı Deniz Baykal da Başbakanın AB'ye yönelik eleştirilerinin kendi partisi tarafından aylar önce gündeme getirildiğini vurguladı. CHP'li Cevdet Selvi ise AB'nin tutumu karşısında Türkiye'nin yeni stratejiler oluşturması gerektiğini savunmuştur: “Gelişmeleri, Türkiye'den fazla, yurtdışından izleyen bir başbakan bunları söylüyorsa konu başta TBMM olmak üzere ülkenin en yetkili organlarında ele alınmalı ve yeni stratejiler oluşturulmalıdır. Başbakan parçalama, dayatma konusunda ne biliyorsa bunu TBMM ve kamuoyuna anlatmak zorundadır. Bu durum karşısında da ciddi politikalar üretmek mecburiyeti vardır” demiştir.⁷⁰⁶

20 Nisan 2005: Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök, Ermeni iddiasının dayanaksız ve Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı tutumunun kaygı verici olduğunu belirtti. Savaş Akademilerindeki yıllık değerlendirme konuşmasında, Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirmek arzusu taşıdığını söyledi. Ancak bunun için Ermenistan'ın uluslararası temel hukuk kurallarına uyması, komşuluk ilişkilerinin gereklerini yerine getirmesi gerektiğine dikkati çeken Özkök şöyle devam etmiştir:

“Ermenistan, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımamakta, uluslararası arenada asılsız Ermeni soykırımı iddialarının tanınması için girişimde bulunmakta, BM Güvenlik Konseyi kararlarını hiçe sayarak Azerbaycan topraklarının önemli bir bölümünü işgal altında bulundurmaktadır. Asılsız soykırım iddialarının siyasi ve hukuki boyutu Lozan Antlaşması ile kapanmıştır. Antlaşma ile Türkiye Cumhuriyeti'ne herhangi bir yükümlülük intikal etmemiştir. 1915'te cereyan eden olaylarda Osmanlı

⁷⁰⁵ Cumhuriyet, 19 Nisan 2005.

⁷⁰⁶ Cumhuriyet, 18 Nisan 2005.

Devleti'nin vatandaşı durumunda bulunan çok sayıda Türk ve Ermeni yaşamını yitirmişdir. Asılsız soykırım iddiasında bulunanların hiçbir dayanağı yoktur” dedi.⁷⁰⁷

1.10. Türkiye Üzerindeki Baskılar

2 Mayıs 2005: ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Laura Kennedy, Ermenistan, Kafkaslar ve Kıbrıs konularını ele almak üzere Ankara'ya gelmiştir. Kennedy'nin, Ermenistan sınırının açılmasını isteyeceği haber verilmiştir. ABD'li diplomatik kaynaklar, soykırım savlarının temelde tarihçilerin işi olduğunu ancak konunun siyasi boyutunun da görmezden gelinemeyeceğini savunurken “Ermenistan'a Türkiye'nin mevcut sınırlarını kabul etmesi gerektiğini anlatıyoruz. Bugünkü ortamda Ermenistan sınırının kapalı kalması ise hiçbir tarafa yarar sağlamıyor. Kennedy, ABD'nin bu konuda açılım beklentisini ileticek” dediler. Ermenistan'ı Rusya'nın etki alanından çıkarmayı hedefleyen ABD, Türkiye'nin Erivan'a yönelik açılıma gitmesi için ısrarlı girişimlerde bulunuyor. Ermenistan'a Türkiye'nin mevcut sınırlarını tanıması çağrısında bulunan Washington, Türkiye'den de Ermenistan sınırını açmasını istiyor. Ancak Ankara, Azerbaycan ile yakın ilişkilerini gözetererek, Ermenistan, Dağlık Karabağ konusunda adım atmadan, sınırın açılmasının söz konusu olmadığı mesajını vermiştir⁷⁰⁸.

2 Mayıs 2005: İsviçre, Zürih'te Mayıs 2004'te katıldığı bir toplantıda Ermeni soykırımı olmadığını söylediği için hakkında soruşturma başlattığı Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu'nun nüfus bilgileri ve konuşma metnini Türkiye'den resmen istedi. Dışişleri Bakanlığı, soruşturmayı kabul etmelerinin mümkün olmadığını, bilimsel bir platformda yapılan açıklamaların dava konusu yapılmasının uluslararası hukuka aykırı olduğunu İsviçre'ye ilettili. Halaçoğlu'nun nüfus bilgilerini vermeyeceklerini aktaran Dışişleri, İsviçre'ye tepki gösterdi. Halaçoğlu da, “Belgelere göre konuştum. Tamamen bilimsel bir konuşmadı, hamasi değildi” dedi. Halaçoğlu, hakkındaki soruşturmanın Zürih Kantonu'nun “Ermeni soykırımınının inkarını yasaklayan kararı”na dayandığına işaret ederek, “Bir defa ben konuşmamda 'soykırım' kelimesini bile kullanmadım. 1.5 milyon Ermeni'nin öldürüldüğü iddiasına karşı, böyle bir nüfusun istatistiklerde ve nüfus kütüklerinde bile olmadığını belgeleriyle ortaya

⁷⁰⁷ Cumhuriyet, H.O. Tercüman, 21 Nisan 2005.

⁷⁰⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 2 Mayıs 2005.

koydum. Bu kadar insanın öldürülmesinin mümkün olmadığını söyledim... Bilim adamlarının, arşivlerle söylediklerinden dolayı mahkum edilmesi, ancak ortaçağda olabilirdi..” dedi. CHP Grup Başkanvekili Haluk Koç da “Bize uygarlık dersi vermeye kalkan, kendilerini uygar zanneden ülkeye bakın. Hala bazı Avrupa ülkeleri ortaçağ karanlığının izlerini taşıyor. Hoşlarına gitmeyi yasaklama yoluna gidiyorlar” açıklamasını yaptı. İsviçre'nin Ankara Büyükelçiliği de yazılı bir açıklama yaparak, soruşturmanın doğrudan federal savcılığın talebiyle değil, üçüncü bir tarafın Wintherhur'daki yerel adli makamlarına yaptığı şikayet üzerine açıldığını belirtti. Yumuşak bir üslup kullanılan açıklamada, “Sözde Ermeni soykırımı konusunda İsviçre Hükümeti Türk Hükümetiyle aynı fikri paylaşmaktadır, iddialar, tarihçiler tarafından araştırılmalıdır” denildi⁷⁰⁹.

Aslında İsviçre'de Ermenilerle Türkler arasında kavga eskiye uzanmaktadır. Şöyle ki: 1995 yılında Ermeniler, “Soykırımı tanıyın” diye İsviçre Federal Parlamentosuna baskıya yapıyorlar. Türk dernekleri karşı çıkıyor. Parlamento karar alamıyor. 2001'de Ermeniler “Soykırımı inkar ediyorlar” diye Türk derneklerini savcılığa şikayet ediyorlar. Bern mahkemesi soruşturma açıyor. 2002'de mahkeme, “Ermeni iddiaları Yahudi soykırımı gibi kanıtlanmadı” diye karar alıyor. Ermeniler Bern İstinaf Mahkemesine itiraz ediyorlar. 16 Nisan 2002'de Bern istinaf Mahkemesi, “Temyiz hakkınız yok” diye karar alıyor. Ermeniler bu defa Federal Mahkemede (Yargıtay) itiraz ediyorlar. 7 Kasım 2002'de, Federal Mahkeme Ermenilere darbe indiriyor. Bern İstinaf Mahkemesi kararını onaylıyor. Fakat 16 Aralık 2003'te İsviçre Federal Ulusal Meclisi, Bern Mahkemesi ve Yargıtay kararlarını hiçe sayıyor ve “Ermeni soykırımı” kararı Meclisten geçiyor: 67 ret, 11 çekimser ve 107 kabul⁷¹⁰.

3 Mayıs 2005: Ermenilerin soykırım iddiasını reddeden Türk Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Halaçoğlu hakkında İsviçre'de soruşturma açılmasının yankıları devam ediyor:

Meclis Dışişleri Komisyonu eski Başkanı Kâmran İnan, bu soruşturmayı “Haçlı zihniyetin dirilmesi” olarak niteledi. Belçika'nın, “Ermeni soykırımını” kabul eden ve

⁷⁰⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 3 Mayıs 2005.

⁷¹⁰ www.mfa.gov.tr. Press Release No. 214,16 Aralık 2005; Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s. 248.

“soykırım olmadı” denilmesini suç sayan bir yasa çıkarmak üzere, bir tasarıyı Meclisten geçirdiğini ve halen Senatoda olduğunu anımsatan İnan, Türkiye aleyhine bütün bu gelişmelerin “hayra alamet olmadığını” söyledi. İnan, 24 Nisanı Batı Hıristiyan dünyasının, Türkiye'ye karşı bir haçlı zihniyetine dönüştürme eğilimi taşıdığını vurgulayarak, “Bu mesele, sadece Ermenilerin iddiası olma çerçevesini aştı” tespitinde bulundu. Batı'nın 90 yıl öncesinin iddiasını dayatırken, 15 yıl önce 1.5 milyon Azeri'nin, Ermenistan tarafından sürülerek yurdundan edilmesine, bu ülkenin Yukarı Karabağ'ı işgal etmesine, “hiç ses çıkarmadığına” dikkati çeken İnan, bunu “Bizden olanlar-olmayanlar anlayışının tipik bir yansıması” olarak niteledi, inan şunları söyledi: “Müslüman dünyasının tek laik ülkesi olan Türkiye'nin boy hedefi haline getirilmesi çok ilginç. Din faktörü Batı'da belirleyici oluyor. Türkiye, AB konusunda da ciddi bir durum değerlendirmesi yapmalı. Ermeni diasporasına karşı Türk diasporası örgütlenmeli⁷¹¹.”

3 Mayıs 2005: ABD, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Ermenistan Başkanı Robert Koçaryan'a “orta yol” çağrısında bulundu. Ankara'ya gelen ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Avrasya'dan sorumlu Müsteşar Yardımcısı Laura Kennedy, Ermeni soykırımı iddiaları konusunda Erdoğan'ın tarihçilerden oluşan bir komisyon, Koçaryan'ın ise hükümetlerarası görüşmeler istemesinin birbirleriyle çelişmediğini belirterek, “Bunlar birbirinin antitezi değil, uzlaştırılabilir öneriler. Taraflar orta yol bulabilir. Her iki öneri neden aynı anda yaşama geçirilmesin” dedi. Ankara'daki temaslarının ardından gazetecilere değerlendirmelerde bulunan Kennedy şunları kaydetti: “Başbakan Erdoğan'ın önerilerini olumlu bulduk ve destekliyoruz. Son gelişmeler umut verici. Önerilerde bir uzlaşma sağlanacağını ümit ediyoruz. Ermenistan'da hiç kimsenin Türkiye'den toprak talebi söz konusu değil. Bunu Ermenistan'da da sordum. Zaten Dışişleri Bakanı Oskanyan da Kars Antlaşması'nı kabul ettiklerini açıkladı. Dağlık Karabağ konusunda önemli çabalar var” dedi.⁷¹²

3 Mayıs 2005: İki günlük bir ziyaret için Ankara'ya gelen Almanya Başbakanı Gerhard Schröder, Başbakanlık konutunda akşam yemeğinde bir araya geldiği Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'a Kıbrıs ve Ermenistan konularında mesajlar verdi.

⁷¹¹ **Hürriyet Gazetesi**, 4 Mayıs 2005.

⁷¹² **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Mayıs 2005.

Baş başa gerçekleşen yemekte Schröder, Türkiye'nin Ermenistan ile ikili ilişkilerini geliştirmesinden yana olduklarını söyledi. Schröder, iki ülke arasında ortak komisyon kurularak soykırım iddialarının araştırılması için Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan'a yapılan öneriyi memnuniyetle karşıladıklarını vurgulayarak şöyle devam etmiştir: “Türkiye ile Ermenistan arasındaki ikili ilişkilerin geliştirilmesi konusunda atılacak her adıma destek vereceğiz. Karşılıklı arşivlerin açılması ve tarihçilerin devreye sokulması önerisini destekliyoruz. Tarihçilerin ortak çalışma yapması önemli bir adım olacaktır” demiştir.⁷¹³

4 Mayıs 2005: Ankara'da Almanya Başbakanı ile Ermeni iddiaları konuşuldu. Recep Tayyip Erdoğan, Schröder'den Alman Parlamentosu Bundestag'da tartışılan asılsız Ermeni soykırımına ilişkin kararın engellenmesi için destek alamadı. Schröder, Avrupa Parlamentolarında Ermeni sorununu bilmeyen siyasetçilerin soykırım yönünde kararlar almasını eleştiren Erdoğan'a, “Almanca’da bir söz vardır: Açık denizlerde ve parlamentolarda işiniz Tanrıya kalmıştır” karşılığını verdi. Ortak basın toplantısında Başbakan Erdoğan'ın Ermenistan ile ortak tarihçiler komisyonu önerisine destek açıklayan Almanya Başbakanı, kapalı kapılar arkasında ise Türkiye'nin Ermenistan sınır kapısını açması beklentisini ilettili. Erdoğan ile Schröder'in Başbakanlıkta yaptıkları görüşmede Ermenistan ve Kıbrıs konuları öne çıktı ve ağırlıklı olarak Türkiye'nin AB süreci, gayri Müslim azınlıkların durumu ve ekonomik ilişkiler ele alındı. Fener Rum Patrikanesi'ni de ziyaret eden Schröder, Fener Patriği için “ökümenik” sıfatını kullandı: “Ökümenik Patrik hazretleri ile biraraya gelmek benim için önemliydi” dedi.⁷¹⁴

4 Mayıs 2005: Arjantin Senatosu, Türkiye'yi 1915-1923 yılları arasında Ermenilere soykırım yapmakla itham eden bir karar aldı Dışişleri Bakanlığı, “Bu kararı kınıyor ve reddediyoruz” diye tepki gösterdi. Bakanlıktan yapılan açıklamada, şöyle denildi: “Arjantin makamlarına, bu yönde bir girişimin yanlışlığı önceden anlatılmış ve yaratacağı sakıncalar, en üst düzeylerde, defalarca izah edilmiştir. Bu girişimlerimize rağmen Arjantin Senatosunun, siyasi çıkar amacı güden faaliyetlerin peşine takılarak, tarihi bilgiden yoksun maddi hatalarla dolu söz konusu açıklamayı kabul etmesinin

⁷¹³ Cumhuriyet Gazetesi, 4 Mayıs 2005.

⁷¹⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 5 Mayıs 2005.

sorumlu bir davranış olmadığı ortadadır. Bu tür açıklamalara tevessül edenlerin kötü niyetli çabaların aleti olmaktan başka bir amaca hizmet etmedikleri aşıkardır.”⁷¹⁵

Türkiye'nin AB macerası uzun yıllara yayılan ve de “ucu açık” olan bir süreçtir. Bu bölüm de ister istemez “ucu açık” bir bölümdür. Gelişmeler devam etmektedir ve belki hızlanarak devam edecektir. Bugüne kadarki gelişmelere bakarak bazı saptamaları ve görüşleri sıralayalım:

i) Türkiye'nin AET'ye (Ortak Pazar'a), AT'ye ve bugünkü AB'ye katılma süreci, 1964 yılında Ortak Pazar'a ortak üye olmasıyla başlamıştır. Lozan'da kapanmış olan Ermeni sorunu da 1964 yılında yeniden açılmıştır. O tarihten beri, yani kırk yıldan beri, bu iki sorun atbaşı beraber gitmektedir.

ii) Türkiye'ye karşı Ermeni cephesi, 1964 yılında, Eçmiyadzin Patriği ile Lübnan'da oturan “Kilikya Patriği” tarafından açılmıştır; fakat çok kapsamlı Ermeni hareketinin arkasında emperyalizmin eli bulunduğu apaçıktır.

iii) Türkiye, 1987 yılında AB'ye tam üyelik için resmen başvurmuştur. Aynı yıl Avrupa Parlamentosu Türkiye'ye karşı eski Sevr dosyasını yeniden açmıştır ki, bu dosyanın önemli bir bölümünü Ermeni sorunu oluşturmaktadır. O tarihten beri AP ve AB, Türkiye'ye karşı Ermeni davasının ısrarlı takipçileridir ve üyelik müzakereleri yaklaştıkça Türkiye üzerindeki baskılar gittikçe yoğunlaşmaktadır.

iv) AB'nin, Ermeniler adına Türkiye'den talepleri, şimdilik, şu üç noktada toplanmaktadır:

a) Sözde soykırımın Türkiye tarafından resmen tanınması,

b) Ermenistan Cumhuriyeti ile diplomatik ilişki kurulması ve

c) Türkiye-Ermenistan sınırının açılması. Bu konularda Türkiye üzerindeki baskılar artırılmaktadır. Baskıların üyelik müzakereleri sürecinde daha da artması beklenmeli ve buna şimdiden hazırlıklı olunmalıdır. Örneğin: Türkiye'yi “köşeye sıkıştırmak” için, Slovakya ve Polonya parlamentolarına yaptırıldığı gibi AB üyesi her

---

⁷¹⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Mayıs 2005.

ülke parlamentosuna sözde Ermeni soykırımı tanıtılabilir, çünkü “Avrupa Parlamentosu'nun kendisi soykırımı tanımıştır, öteki parlamentoların yan çizmesi olmaz” denecektir. Türkiye, AB'nin bu haksız taleplerine boyun eğmez ve eğmemek durumundadır.

v) Türkiye'nin sözde soykırımı tanınması söz konusu olamaz, çünkü atalarımız böyle bir suç işlememişlerdir. Asılsız soykırım iddiasının hiçbir dayanağı yoktur⁷¹⁶.

2. KRONOLOJİK OLAYLARLA “ERMENİ SORUNU”

Türkiye'nin, Ermenistan ve Ermeni lobilerinin politika ve faaliyetleri karşısında uğradığı başarısızlığının sebebi, Ermeni sorununun algılanmasında yatmaktadır. Zira Türkiye'de Ermeni sorunu yalnızca Osmanlı Tarihine ait bir konu olarak işlenmekte, bilimsel anlamdaki bütün birikim, zaman ve enerji, 1878 ile 1923 arasına sıkıştırılmaktadır.

Halbuki içinde bulunduğumuz durum, gerek soykırım iddialarıyla gerekse toprak ve tazminat talepleriyle, Ermeni sorununun bugün itibariyle de yaşamakta olduğunu ortaya koymaktadır. Malumdur ki, bir sorunu çözebilmek için öncelikle onu doğru teşhis etmek, doğru tanımlamak gerekir⁷¹⁷.

Ermeni sorununu meydana getiren husus, Osmanlı idaresi değil, emperyalizmin Türkiye üzerindeki çıkarları ile Ermeni milliyetçiliğidir. Bu sebeple sorunu bu çerçevede incelemek gerekmektedir. Sorun, Türkiye'nin ABD ve Avrupa Birliği ülkeleri başta olmak üzere, uluslar arası ilişki ve politikalarını etkileyen önemli bir faktördür.

Özellikle Fransa, Belçika, İtalya gibi AB ülkelerinde sözde Ermeni soykırımını tanıyan yasaların çıkması ve bu konunun geri kalan ülkelerde itibar görüyor olması, Türkiye'yi dış politika açısından zor durumlarda bırakabilmektedir. Bu sebepledir ki

⁷¹⁶ Bilâl N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 251-252

⁷¹⁷ Mahmut Niyazi Sezgin, “**Haydat (Ermeni Davası) ve Türk-Ermeni İlişkilerinin Geleceği**” **Belgelerin Işığında Ermeni Meselesi Semineri (24-25 Nisan 2003)**, Ed: Metin Ayıışığı, BAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları: 1, Balıkesir 2004, s. 76.

sorunu, bu açıdan incelemek amacıyla 1985-2005 yılları arasında ABD ve Avrupa'da sorunla ilgili olayları, Ermeni sorunuyla ilgili gelişmeleri, kronolojik olarak ele alacağız.

7-13 Temmuz 1985

Fransa'nın Sevr şehrinde III. Dünya Ermenileri Kongresi veya Sevr Kongresi toplandı. Kongrede, 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşmasının geçerli, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması'nın ise geçersiz olduğu ileri sürülmüş, Ermenilerin Türkiye'ye karşı savaşının devam edeceği belirtilmiş ve Türkiye ile ilgili şu kararlar alınmıştır: *“Türk işgali altındaki Ermeni topraklarını kurtarmak amacıyla bütün siyasi ve diplomatik yolları kullanmak... Ermenilerin vatanlarına geri dönüşlerini sağlamak için onları bu amaç etrafında örgütlemek... 1915 Ermeni olaylarını 'Ermeni soykırımı' olarak Türkiye'ye kabul ettirmek...”*⁷¹⁸

28 Ocak 1987

132 sayılı yeni bir Ermeni soykırım karar tasarısı ABD Temsilciler Meclisine sunuldu. Tasarı, *“24 Nisan 1988 Tarihinin Ermeni Soykırım Kurbanlarını Anma Günü”* ilan edilmesini öngörüyordu; fanatik Ermeni lobicilerinden Richard Lehman tarafından hazırlanmış olan karar tasarısı, görüşüldü, tartışıldı, fakat kabul edilmedi. Ermeni lobisi üst üste yenilgiye uğradı ama bıkmadı.

17 Nisan 1987

Başbakan Turgut Özal, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik başvurusunu yaptı. Bu başvuru, AB kurumlarında Ermeni sorununun gündeme getirilmesine, Türkiye karşıtı çeşitli kararlar alınmasına ve giderek AB üyeliği için sözde Ermeni soykırımını tanımayı da bir önkoşul olarak Türkiye'ye dayatılmasına yol açtı.

---

⁷¹⁸ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 7, s. 133.

23-24 Nisan 1987

ABD Temsilciler Meclisinde ve Senatoda “Ermenileri Anma Günü” konuşmaları yapıldı.

17-18 Temmuz 1987

Avrupa Parlamentosu (AP), “Ermeni Sorununun Siyasi Çözümü Üzerine Karar” başlıklı bir karar kabul etti. Türkiye'nin AB ye tam üyelik başvurusunun ardından aldığı bu kararla AP, Türkiye'yi fevkalade rahatsız eden görüşler ileri sürdü. AP, sözde Ermeni soykırımının Türkiye tarafından kabul edilmesinin AB üyeliği için bir önkoşul olduğu mesajını verdi⁷¹⁹. Bu kararın bazı önemli hükümleri şunlardır:

Avrupa Parlamentosu'nun bu kararı almasında, 1965'ten beri Taşnak Partisi önderliğinde çeşitli ülkelerde örgütlenmiş olan Ermeni Davasını Savunma Komitesi (Comite de Defence de la Cause Armenienne CDCA) etkili oldu⁷²⁰.

29 Eylül 1989

ABD Senatosu Genel Kuruluna yeni bir Ermeni karar tasarısı sunuldu. Kansas Senatörü Robert Dole tarafından sunulan ve 212 sayılı olan bu tasarı şöyle başlıyordu: “Kongre halinde toplanan ABD Senatosu ve Temsilciler Meclisi, 24 Nisan 1990 tarihinin, '1915-1923 Ermeni Soykırımının 75. Yıldönümünü Anma Günü' olarak tanımlanmasını kararlaştırır..” Uzun görüşmeler ve tartışmalardan sonra Senato, 22 Şubat 1990 günü 49'a karşı 49 oyla tasarıyı engelledi⁷²¹.

23 Ağustos 1990

Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti, bir Bağımsızlık Bildirgesi (Declaration of independence) yayımlayarak bağımsızlığını ilan etti.

---

⁷¹⁹ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 4, s. 31; **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 8, s. 178-179.

⁷²⁰ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 8, s. 193; Bkz. 17 Aralık 2004.

⁷²¹ Şenol Kantarcı, **Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi**, Aktüel Yayınları, İstanbul 2004, s. 278.

Epeyce uzun olan, Ermeni devletinin esaslarını ve milli emellerini içeren bu bildirmede, “Ermeni soykırımının Türkiye tarafından tanınması” ve “Batı Ermenistan”ın bağımsız Ermenistan Cumhuriyetinin emelleri olduğu belirtildi. (Madde XI). “Batı Ermenistan” dedikleri Türkiye'nin doğusu demektir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla tarih sahnesine çıkan on beş bağımsız devlet arasında yalnız Ermenistan, daha bağımsızlığını ilan ederken saldırgan bir politika benimsedi. Ermenistan bir yandan komşusu Azerbaycan topraklarının bir bölümünü fiilen işgal etti, diğer yandan da komşusu Türkiye'yi hedef aldı.

21 Eylül 1991

Ermenistan bağımsızlığını kazandı. 21 Eylül 1991 günü Ermenistan'da yapılan referandumda halkın büyük çoğunluğu bağımsızlık lehine oy verdi ve ardından Ermenistan Parlamentosu, ülkenin Sovyetler Birliği'nden ayrıldığını açıkladı⁷²².

7 Ekim 1991

Atina Büyükelçiliğimiz Basın Ataşe Yardımcısı Çetin Görgü öldürüldü.

11 Aralık 1993

Bağdat Büyükelçiliğimiz İdari Ataşesi Çağlar Yücel öldürüldü ve Haberleşme Teknisyeni Hüseyin Kerimoğlu yaralandı.

4 Temmuz 1994

Atina Büyükelçiliğimiz Müsteşarı Ömer Haluk Sipahioğlu öldürüldü.

15 Nisan 1995

Rus Duma'sı, 15 Nisan 1915'te sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar kabul etti⁷²³.

---

⁷²² Ermeni Araştırmaları, Sayı:3, s. 8.

⁷²³ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 3, s. 18.

5 Temmuz 1995

Ermenistan Cumhuriyeti Anayasası kabul edildi. Anayasa, 23 Ağustos 1990 tarihli Bağımsızlık Bildirgesinde yer alan esasları ve Ermeni “milli emellerini” (national aspirations) olduğu gibi benimsedi. Böylece “soykırımın” Türkiye'ye kabul ettirilmesi ve “Batı Ermenistan” emelleri anayasa esası haline getirilmiş oldu. Ermeni anayasasının 13. maddesine göre ise, Türkiye'de bulunan Ağrı Dağı, Ermenistan arması üzerinde yer almaktadır. Bu sakat Ermeni anayasası, Türkiye ile Ermenistan arasında normal diplomatik ilişki kurulmasını engellemektedir⁷²⁴.

Eylül 1995

İsviçreli Ermeniler İsviçre Parlamentosuna 5.000 imzalı bir dilekçe sunarak sözde Ermeni soykırımının resmen tanınmasını istediler⁷²⁵.

30 Ocak 1996

İsviçre'deki Türk dernekleri, Ermenilerin sözde soykırımla ilgili dilekçelerine karşılık olarak İsviçre Parlamentosuna 4.200 imzalı bir dilekçe sundular ve Ermenilere bir soykırım uygulanmamış olduğunu belirttiler. İsviçre Parlamentosu sonunda Ermeni talebini reddetti⁷²⁶.

25 Nisan 1996

Yunanistan Parlamentosu, aldığı bir kararla, 24 Nisan tarihini “Türkler tarafından Ermenilere yapılan soykırımı anma günü” olarak kabul etti⁷²⁷.

26 Mart 1998

Belçika Senatosu, “Türkiye'de yaşayan Ermenilerin 1915'teki soykırımı ile ilgili 1-736/3 Kararı” kabul etti. Senato, aldığı bu kararı ile Türkiye'den Ermeni sorunu konusunda bir dizi taleplerde de bulundu. Kararda, “Ermenilerin düzenli ve sistemli

---

⁷²⁴ Ermeni Araştırmaları, Sayı:3, s. 158.

⁷²⁵ Ermeni Araştırmaları, Sayı:3, s. 15-16.

⁷²⁶ Ermeni Araştırmaları, Sayı:3, s. 16.

⁷²⁷ Ermeni Araştırmaları, Sayı:3, s. 186-187.

biçimde öldürülmelerine dair tarihsel kanıtlar üzerine en ufak bir şüphe bile bulunmadığı” iddia edildi. Avrupa Birliği ile ilişkiler de zikredilerek Türk Hükümetinin 1915 soykırımını tanıması istendi⁷²⁸.

19 Nisan 1998

Robert Koçaryan Ermenistan Cumhurbaşkanı seçildi ve seçilmesinden sonra sözde soykırımı Ermenistan'ın dış politika öncelikleri arasına aldı⁷²⁹.

24 Nisan 1998

Avrupa Konseyi (AK), “1915 Ermeni Soykırımını Anma” başlıklı bir bildiri yayımladı. 51 parlamenterin imzasını taşıyan bu bildirin yalnız imza sahiplerini bağladığı da söylendi⁷³⁰.

28 Mayıs 1998

Fransız Ulusal Meclisi, “Fransa 1915 Ermeni soykırımını resmen tanıır hükmünü içeren bir yasa kabul etti .Türk- Fransız ilişkilerinde bir kriz yaratan yasa 2.5 yıl aradan sonra 7 Kasım 2000'de Fransız Senatosunda da kabul edildi ve 29 Ocak 2001'de onaylanarak yürürlüğe girdi⁷³¹.

22-23 Eylül 1999

Erivan'da ikinci Diaspora Konferansı toplandı.

29 Mart 2000

İsveç Parlamentosu sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar aldı.

24 Nisan 2000

Sözde soykırımı Fransız Parlamentosuna kabul ettirebilmek için eylemlerini aralıksız sürdüren Ermeni lobisi, Fransız Senatosu önünde sürekli nöbet tutuyor ve

---

⁷²⁸ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı:8, s. 187-188.

⁷²⁹ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı:1, s. 10.

⁷³⁰ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı:8, s. 185.

⁷³¹ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı:8, s. 191.

pankart asıyordu. 24 Nisan 2000'de “Chirac, bizden oy alamazsın” pankartı taşıyarak, siyasetçiler üzerinde baskıyı artırdılar. 2001 Mart seçimleri öncesinde kampanya etkili oldu⁷³².

11 Mayıs 2000

Lübnan Parlamentosu sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar aldı.

16 Haziran 2000

İtalya'da Roma Şehir Meclisi, aldığı bir kararla İtalyan Hükümetinden Ermeni halkının “soykırımını” resmen yasayla tanımmasını istedi. Bu kararı, İtalyan Parlamentosunun da bu yönde bir karar almasında kritik bir adım oldu⁷³³.

28 Haziran 2000

Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan, ABD Kongresinde lobi faaliyetleri yürüten Amerikalı parlamenterlerle bir toplantı ve onlara Türkiye'nin “Ermeni soykırımını” tanımmasının yararlı olacağını anlattı.

14 Eylül 2000

ABD'de, Koçaryan'ın önde gelen lobicilerle yaptığı toplantının ardından 134 Kongre üyesinin imzasıyla, Kongreye 398 sayılı yeni bir Ermeni soykırım tasarısı sunuldu.

Amerikalı tarihçi Prof. Justin Mc Carthy, Amerikan Temsilciler Meclisi uluslararası İlişkiler Komisyonu İnsan Hakları Alt Komitesinde yaptığı konuşmada, “Savaş (Birinci Dünya Savaşı) sırasında Türkler ve diğer Müslümanların açlık ve hastalık nedeniyle yaklaşık üç milyon kayıp verdiğini” belirtti.”⁷³⁴

---

⁷³² **Ermeni Araştırmaları**, Sayı:1, s. 11.

⁷³³ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı:8, s. 190.

⁷³⁴ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 7, s. 26.

19/20 Ekim 2000

ABD Kongresine sunulmuş olan Ermeni soykırım tasarısı Başkanı Clinton'un isteği üzerine gece saat 01.40'ta geri çekildi.

8 Kasım 2000

Fransız Senatosu, sözde soykırım konusunda bir yasa tasarısını, sabaha doğru 40 a karşı 164 oyla kabul etti⁷³⁵.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Fransız Senatosunca kabul edilen soykırım yasası üzerine bir bildiri yayımladı. Bu uzunca bildiride şöyle denildi: “Fransız Senatosu 8 Kasım 2000 tarihli oturumunda söz de Ermeni soykırımı konusunda tarihi gerçeklere tamamen ters düşen bir kanun teklifini kabul etmiştir. (...) Son derece talihsiz ve yanlış bir adım oluşturan bu kararı kınıyor ve reddediyoruz. Kanun teklifi daha sonra Fransız Meclisinde ele alınacaktır. Bu karar, tarihi gerçeklerin insafsızca çarpıtılması ve bütün bir ulusun dayanaksız iddialarla kiralanması anlamına gelmektedir. Türk Ulusu, tarihin hiçbir dönemin de soykırım gibi bir insanlık suçu işlememiştir. Bu bakımdan vicdanımız son derece rahattır. (...) Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu bölgelerindeki bazı Ermeni unsurlar, dış güçlerin oyununa gelmiş ve kendi ülkelerine karşı düşmanla işbirliğine girişmek suretiyle ihanet etmişlerdir. Bunun üzerine doğudaki Ermenilerin savaş bölgesinden başka yerlere nakledilmeleri zorunluluğu doğmuştur. Bu sırada ağır savaş şartları yanında iklim koşulları, salgın hastalık, kötü beslenme gibi etkenler tüm yöre halkına zarar vermiştir. Ancak, Ermenilerin büyük kısmı yeni yerleşim bölgelerine salimen ulaşmıştır. Diğer bir ifadeyle, Ermenilere yönelik ne bir soykırım, ne de bir soykırım emri vardır. Bunun aksine yönelik iddialar maksatludur ve temelden yoksundur. Ancak ne var ki, Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan, Ermeni diasporalarını kışkırtarak, çeşitli ülkelerdeki yasama organlarında Türkiye aleyhinde kararlar çıkartılmasını sağlamaya yönelmiştir. Koçaryan yönetiminin, geniş maddi imkanlara sahip diaspora Ermenileri ile işbirliği halinde ülkemiz aleyhine yürüttüğü bu politika, Kafkasya'da özlenen barış ve istikrarın sağlanmasına hizmet etmediği gibi, Ermenistan'ın bölgedeki yalnızlığını

---

⁷³⁵ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 1, s. 12.

güçlendirmekte, esasen büyük sıkıntılar içinde bulunan Ermenistan halkına zarar vermektedir. Öte yandan (...) Türk-Fransız dostluğu da böylece dar ve bencil siyasi hesaplara alet edilmiş olmaktadır. (...) Fransa'nın Senatosundan böyle bir kararın çıkmış olması Türk ulusunu haklı olarak derinden yaralamıştır, incitmiştir. (...) Fransız Senatosunun bu tutumunun Türk-Fransız ilişkilerini şimdiden zarar verdiği kuşkusuzdur. Bu aşamada Fransa'dan beklentimiz (...) Fransız Senatosunun bu hatasının Millet Meclisi tarafından yinelenmeyerek, ilişkilerimize verilmiş olan zararın derinleşmesine yol açmamasıdır.”⁷³⁶

15 Kasım 2000

Avrupa Parlamentosu (AP) “Ermeni soykırımı” kararı aldı. Sol partilerin ağırlıklı oylarıyla alınan karara sözde Ermeni “soykırımı” ile ilgili iki madde ekledi. İlk maddede, “Avrupa Parlamentosu, soykırımı açıkça tanıması için Türk Hükümetine ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne çağrıda bulunur” dedi. Eklenen diğer maddede de Türkiye, Ermenistan'la normal diplomatik ilişki kurmaya davet edildi⁷³⁷. Türkiye'nin AB'ye üyelik başvurusunun kabulünden sonra AB tarafından hazırlanan ilk Türkiye İlerleme Raporu'nda da Ermeni “soykırımı” yer aldı⁷³⁸.

16 Kasım 2000

İtalyan Yasama Meclisi, Avrupa Parlamentosu'nun 15 Kasım 2000 tarihli kararının ertesi günü, bu karara atıfta bulunarak aynı doğrultuda bir karar aldı. Türk Hükümetine, demokratikleşme ve özellikle azınlık hakları konusunda reformları yoğunlaştırması çağrısında bulundu⁷³⁹.

8 Ocak 2001

Ermeni soykırımı yasa tasarısı konusunda görüşmelerde bulunmak üzere Bülent Akarcalı'nın başkanlığında bir Türk Parlamento Heyeti Paris e gitti⁷⁴⁰.

---

⁷³⁶ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 1, s. 187-188.

⁷³⁷ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 3, s. 26.

⁷³⁸ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 4, s. 31.

⁷³⁹ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 8, s. 190.

⁷⁴⁰ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 4, s. 147.

9 Ocak 2001

TBMM, Fransa Millet Meclisindeki Ermeni “soykırımı” yasa tasarısı hakkında bir önerge kabul etti. Bu uzun belgeden birkaç cümle aşağıdadır: “Fransa Ulusal Meclisinin gündeminde bulunan yasa tasarısı (...) tarihin tahrif edilmesine dayanmaktadır. Bu tasarının yasalaşması halinde tahrif edilen tarihin düzeltilmesi, (...) Fransa'da adeta bir suç haline gelecektir (...) Tarafsız olmayan ve güvenilirliğini yitirmiş bir Fransa'nın (...) uluslararası sorunlarda (...) alacağı her inisiyatifin kuşkuyla karşılanması kaçınılmaz olacaktır. TBMM, ulusal parlamentoların (...) savcı ve yargıç görevi üstlenerek bir ulusun tarihini karalamalarının, görevleriyle bağdaşmadığı görüşündedir. (...) Tarih, ulusların aralarında nefret yaratmak için kullanılmamalıdır. (...) Bu bağlamda, Fransa Parlamentosunun, nefret duygularıyla beslenmiş kişilerin (...) Türk diplomatlarına karşı giriştikleri, anıları halen tazeliğini koruyan cinayet kampanyasını bir kez daha hatırlamasında sonsuz yarar görmekteyiz (...) Ermeni halkının çıkarları, 'Türkiye'yle çatışmaktan değil, iyi ilişkiler kurmaktan geçmektedir.”⁷⁴¹

10 Ocak 2001

Fransa Ulusal Meclisi Dış İlişkiler Komitesi sözde Ermeni soykırımı yasa tasarısını onayladı⁷⁴².

18 Ocak 2001

Fransa Parlamentosu, “Fransa 1915 Ermeni soykırımını açıkça tanıır” cümlesinden ibaret tek maddelik bir yasa kabul etti⁷⁴³.

Fransa Ulusal Meclisinin kabul ettiği sözde soykırım yasası üzerine Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti şu açıklamayı yaptı: “Fransa Ulusal Meclisi tüm uyarılara rağmen bugün tarih ve insanlık önünde vahim bir hata içine düşerek sözde Ermeni soykırım yasa teklifini kabul etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Türkiye'yi hiçbir zaman işlemediği soykırım suçuyla ithama cüret eden ve tarihi gerçekleri hiçe sayan

⁷⁴¹ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 1, s. 189-190.

⁷⁴² **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 4, s. 147.

⁷⁴³ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 1, s. 10.

Fransa Parlamentosunun bu kararını şiddetle kınamakta ve bu yasayı bütün sonuçlarıyla reddetmektedir. Milletimizin infialle karşıladığı bu yasa Türkiye-Fransa ilişkilerine büyük ve kalıcı zarar verecek ve ilişkilerimizde ciddi bir krize yol açabilecektir. Bu gelişme bölgemizdeki barış ve istikrar ortam ve arayışlarına da olumsuz etki yapacaktır. Bunların sorumluluğu Fransa'ya ait olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Fransa Hükümetini bu yasayı etkisiz hale getirmek maksadıyla harekete geçmeye bir kez daha davet etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Fransa nezdindeki Büyükelçisi Sönmez Köksal danışmalar için Ankara'ya çağırılmıştır.”⁷⁴⁴

Fransa Ulusal Meclisinin kabul ettiği sözde soykırım yasası üzerine TC Dışişleri Bakanlığı bir basın açıklaması yaptı. Açıklama şudur: “Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Fransa Büyükelçisi Bernard Garcia'yı bugün (18 Ocak 2001) Dışişleri Bakanlığına davet ederek, şu hususların Fransa Hükümetine iletilmesini istemiştir:

- Sözde Ermeni soykırımı tasarısının Fransız Ulusal Meclisinde görüşülme sürecinde, Fransız Hükümetinin kayda değer bir önleme gayreti olmamasını, hatta, kimi Bakanın, açıkça bu düşmanlık tasarısını desteklemesini, Türkiye teessüfle karşılamaktadır.

- Fransız Hükümetinin, bundan böyle sorumluluk içinde davranarak oluşan bu bunalım karşısında elindeki bütün imkanları kullanmasını zorunlu görmekteyiz.

- Ermeni terörizmi, Fransa'da altı Türk diplomatını geçmişi şehit etmiş ayrıca Paris Oriy katliamında 'sekiz Türk ve Fransız vatandaşını öldürmüştür.

- Fransız Ulusal Meclisi'nin aldığı son karar, Fransa'daki yabancı düşmanı, Türk düşmanı ve İslam düşmanı akımlara güç kazandıran ve Ermeni terörizmini yeniden harekete geçirebilecek sorumsuz bir davranıştır.

- Fransa'da üç yüzbin dolayında Türk vatandaşı vardır. Fransız Ulusal Meclisinin kararından cesaret alabilecek düşmanlık ve terör hareketleri karşısında Türk vatandaşlarının ve Türk diplomatlarının can güvenliği, doğrudan doğruya, Fransız Hükümetinin sorumluluğundadır. Oluşan bu ortamda, Fransız Hükümetinden,

---

⁷⁴⁴ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 1, s. 190.

diplomatlarımız dahil üzere tüm vatandaşlarımızın güvenliği için her türlü önlemi almasını talep etmekteyiz.”⁷⁴⁵

19 Ocak 2001

Fransa Parlamentosunun sözde soykırım yasasını onaylaması Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından protesto edildi⁷⁴⁶.

27 Ocak 2001

İngiltere'de ilk defa sözde soykırımı anma günü düzenlendi⁷⁴⁷.

29 Ocak 2001

Paris yerel yönetimi sözde Ermeni soykırımını simgeleyen bir anıt dikilmesi kararı aldı⁷⁴⁸.

30 Ocak 2001

Fransız Parlamentosunun kabul ettiği sözde Ermeni soykırım yasası Cumhurbaşkanı Chirac tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi ve Türkiye ile Fransa arasında ciddi bir anlaşmazlığa yol açtı⁷⁴⁹.

21 Şubat 2001

Ermenistan Parlamentosuna, “1915-1923 yıllarında Osmanlı Türkiyesi'nde Ermeni soykırımı kurbanlarının hatıralarını korunmasının hukuki güvence altına alınmasını” isteyen bir yasa tasarısı sunuldu. Buna göre, soykırımı tanımamak suçtur ve cezayı gerektirir. Bu kadar değil, soykırımı tanımayan Türkiye ile normal ilişki sürdürmek için çalışanlar dahi cezalandırılacaktır⁷⁵⁰.

---

⁷⁴⁵ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 1, s. 191.

⁷⁴⁶ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 147.

⁷⁴⁷ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 148.

⁷⁴⁸ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 148.

⁷⁴⁹ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 1, s. 14-15.

⁷⁵⁰ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 5, s. 23.

25 Şubat 2001

Uşak'ta Ermenilerin Azerileri öldürmesini protesto eden bir gösteri düzenlendi⁷⁵¹.

3 Mart 2001

Fransa'nın Sevr kentinde Ermeni soykırım anıtı açıldı⁷⁵².

9 Mart 2001

Ermenistan İnsan Hakları Komisyonu Başkanı Paruyir Hayrikian 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması'nda değişiklik yapılmasını ve Kars, Ardahan ve Nahçıvan'ın Ermenistan'a verilmesini isteyen bir açıklama yaptı. Açıklama, Türkiye'de tepkiyle karşılandı⁷⁵³.

10 Mart 2001

ABD'nin New Mexico eyaleti, 24 Nisanı sözde Ermeni soykırımını anma günü olarak kabul eden bir karar aldı⁷⁵⁴.

13 Mart 2001

İsviçre Parlamentosu, İsviçre'nin sözde Ermeni soykırımını tanımamasını öngören bir yasa tasarısını 73'e karşı 70 oyla reddetti⁷⁵⁵.

14 Mart 2001

T.C. Dışişleri Bakanlığı Sözcü Yardımcısı Hüseyin Diriöz, 1921 Kars Antlaşması'nın değiştirilmesini ve Kars, Ardahan ve Nahçıvan'ın Ermenistan'a verilmesini isteyen Ermeni Hayrikian'a cevap verdi: “Bu tür istekler olduğu sürece

---

⁷⁵¹ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 148.

⁷⁵² Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 148.

⁷⁵³ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 148.

⁷⁵⁴ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 148.

⁷⁵⁵ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 1, s. 38; Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 149.

Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin düzelmesinin mümkün olmadığını” belirtti⁷⁵⁶.

20 Mart 2001

İzmir'de “Tarih Boyunca Türk-Ermeni İlişkileri” konulu bir sempozyum düzenlendi⁷⁵⁷.

23-25 Mart 2001

Almanya'nın Münih kentinde, “Tarihsel Miras: Ermeni-Türk Diyalog Denemesi” adlı bir konferans düzenlendi⁷⁵⁸.

24 Mart 2001

ABD'nin California Eyalet Senatosu, 24 Nisanı sözde Ermeni soykırımını anma günü olarak kabul eden bir kararı onayladı⁷⁵⁹.

27 Mart 2001

ABD'nin Maryland Eyalet Senatosu, 24 Nisanı sözde Ermeni soykırımını anma günü olarak kabul eden bir kararı onayladı⁷⁶⁰.

27 Mart 2001

ABD'nin Arkansas Eyalet Senatosu, 24 Nisanı sözde Ermeni soykırımını anma günü olarak kabul eden bir kararı onayladı⁷⁶¹.

14 Nisan 2001

Türk Parlamenterler Birliği, TBMM'de, “Tarih Boyunca Türk-Ermeni ilişkileri” konulu bir sempozyum düzenledi⁷⁶².

---

⁷⁵⁶ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 1, s. 27;

⁷⁵⁷ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 148.

⁷⁵⁸ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 148.

⁷⁵⁹ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 149.

⁷⁶⁰ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 149.

⁷⁶¹ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 149.

⁷⁶² Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 150.

20 Nisan 2001

ABD'nin Michigan Eyaleti Temsilciler Meclisi, 24 Nisanı sözde Ermeni soykırımını anma günü olarak kabul eden bir kararı onayladı⁷⁶³.

22 Nisan 2001

Ermeni terörist Varujan Garbisyan Fransa'da serbest bırakıldı. Garbisyan, 15 Temmuz 1983'te Paris Orly Havaalanı'nda THY bürosu önüne bomba yerleştirerek 8 insanı öldürmüş, 50 insanı da yaralamıştı. Katil, yakalanmış ve ömür boyu hapse mahkum edilmişti. Ancak Garbisyan, 22 Nisan 2001'de Val de Marne mahkemesince serbest bırakıldı; vatandaşı olmadığı halde Ermenistan'a kabul edildi, 24 Nisanda "soykırımı" anma törenlerine katıldı ve Ermeni Hükümeti kendisine Erivan'da bir ev verdi ve bir iş buldu⁷⁶⁴.

24 Nisan 2001

Papa II Jean Paul, 1915'te Mardin'de öldürüldüğü iddia edilen Başpiskopos Ermeni Maloyan'ı, Ermenilerin sözde soykırımı anma gününde "şehit" (martyr) ilan etti. Papa'nın bu jesti, Ermeni Katolikos II. Karekin'in 2000 yılında Papa'yı ziyaretinden beri Vatikan ile Ermeni Kilisesi arasındaki yakınlaşmayı, Vatikan'ın sözde soykırımı tanımakta olduğunu gözler önüne serdi. Maloyan, 7 Ekim 2001 tarihinde "aziz" mertebesine yükseltildi⁷⁶⁵.

28 Mayıs 2001

Ermenistan ilk bağımsız Ermenistan devletinin 83. kuruluş yıldönümünü kutladı⁷⁶⁶.

---

⁷⁶³ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 150.

⁷⁶⁴ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 3, s. 18.

⁷⁶⁵ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 3, s. 13.

⁷⁶⁶ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 150.

12 Haziran 2001

Ankara'da Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) çatısı altında Ermeni Araştırmaları Enstitüsü açıldı⁷⁶⁷.

9 Temmuz 2001

Türk-Ermeni Barış/Barışma Komisyonu (TEBK) Cenevre'de kuruldu. Komisyonda Türkiye'den İter Türkmen, Özdem Sanberk, Gündüz Aktan, Sadi Ergüvenç, Üstün Ergüder, Namık Volkan; Ermenilerden Alexander Azoumian, David Hovhannissian, Van Z. Krikorian, Andranik Migranian vardı⁷⁶⁸.

23 Temmuz 2001

Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği, 1915-1916 olaylarının bir “soykırım” olmadığını açıkladı. Büyükelçilik, Erivan'daki İngiliz Büyükelçisi Timothy Jones'un “soykırım” sözcüğünü kullanmış olduğu yolunda çıkan haberler üzerine, basına yazılı bir açıklama yaptı. Açıklamada, her iki tarafın can kayıpları bakımından 1915-1916'da yaşananların korkunç tarihi olaylar olduğu, fakat bu olayların “soykırım” sayılamayacağı belirtildi; Çünkü 1948 BM konvansiyonuna göre “soykırımın” özel bir anlamı bulunduğu belirtildi ve aynen şu ifade kullanıldı: “...But we do not believe the evidence demonstrates that the events (of 1915-16) should be classified as 'genocide', which has a specific meaning under the 1948 UN Conventin on Genocide”⁷⁶⁹.

31 Temmuz 2001

Ermenistan'da 10 siyasi parti Türk-Ermeni Barışma Komisyonu kurulmasını kınadılar⁷⁷⁰.

---

⁷⁶⁷ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 151.

⁷⁶⁸ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 3, s. 200.

⁷⁶⁹ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 2, s. 269.

⁷⁷⁰ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 151.

14 Eylül 2001

İsviçre Ermeni Birliği tarafından bazı Türk organizasyonlarına karşı açılan, sözde Ermeni soykırımını reddetmekle ırk ayrımcılığı ile ilgili yasaları çiğnedikleri gerekçesiyle açılan davada İsviçre mahkemesi beraat kararı verdi⁷⁷¹.

15 Eylül 2001

Rusya Federasyonu Başkanı Vladimir Putin, Ermenistan'a yaptığı resmi ziyaret sırasında, Erivan'daki “soykırım” anıtına da gitti ve ziyaretçi defterine şunları yazdı: “Rusya, her zaman Ermeni halkının acı ve trajedilerine karşı duyarlı olmuştur. Soykırım kurbanlarının anısı önünde saygıyla eğilirim” Putin, Erivan Üniversitesi'ni ziyareti sırasında da bit soruya verdiği cevapta 1915 olaylarını “soykırım” olarak tanımladı⁷⁷².

16 Eylül 2001

Amerika Ermeni Milli Komitesi (Armenian National Committee of America=ANCA), ABD Hükümetini, Türk-Ermeni Barışma Komitesi'ne destek vermesinden dolayı kınadı⁷⁷³.

Almanya'daki Ermeniler ile bazı Almanlar, Alman Parlamentosuna ortak bir dilekçe sunarak, sözde soykırımın Federal Almanya tarafından resmen tanınmasını istemişlerdi. Dilekçeye 16 Eylül 2001 günü verilen cevapta, konunun parlamento işi olmadığı ve Türkiye'nin duyarlılığının da dikkate alınması gerektiği belirtildi⁷⁷⁴.

20-23 Eylül 2001

Ermenilerin Hıristiyanlığı kabulünün 1700. yılı kutlandı⁷⁷⁵.

21 Eylül 2001

---

⁷⁷¹ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 152.

⁷⁷² Ermeni Araştırmaları, Sayı: 3, s. 19.

⁷⁷³ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 152.

⁷⁷⁴ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 152.

⁷⁷⁵ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 152.

Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasının 10. yılı törenle kutlandı. Cumhurbaşkanı Koçaryan törende yaptığı konuşmada, sözde Ermeni soykırımını dünyaya tanıtmak için on yılda alınan yola değinerek, “Ermeni soykırımını tanıyanların bugünkü düzeye çıkması on yıl önce ulaşılamaz bir hedef olarak görünüyordu. On yıl sonra bugün ulaşılamaz gibi görünenleri başarmamız mümkün olabilecek midir?” dedi. Bu sözleriyle Koçaryan'ın, üstü birazcık kapalı olarak, Türkiye'nin sözde soykırımı tanımamasını, Ermenilere tazminat ödemesini ve Doğu Anadolu'dan Ermenistan'a toprak verilmesini kastettiği anlaşılmaktadır⁷⁷⁶.

23-25 Eylül 2001

Türk-Ermeni Barışma Komisyonu ikinci toplantısını İstanbul'da yaptı⁷⁷⁷.

25-27 Eylül 2001

Papa II. Jean Paul Ermenistan'a resmi bir ziyaret yaptı. Konuk Papa ve din adamları sözde Ermeni soykırım anıtına götürüldüler. Burada saygı duruşunda bulunularak dini ayinlere katıldılar ve Papa, burada “metz yegherin” kelimelerini kullanarak sözde “soykırım”ı tanıdığını teyit etti. Ermenice olan bu kelimeler “büyük cinayet”, yani “soykırım” anlamına geliyordu. Ermeni Katolikosu yaptığı konuşmada “soykırım” konusunda öfkelerini belirten dini liderlere ve halklara şükranlarını dile getirdi. Gelecek yıllarda bunlara başkalarının da katılacağını ümit ettiğini söyledi. Papa, 26 Mart günü Katolikos II. Karekin ile bir resmi bildiri imzaladı. Bildiride “20. yüzyılın ilk soykırımı olarak söz edilen bir buçuk milyon kişinin ortadan kaldırılması (...) günümüz kuşağının belleğinde hala canlı olan bir trajedidir” ibaresi yer aldı⁷⁷⁸.

Ermeniler, ülkeyi ziyaret eden yabancıları, “Tsitsernakaberd” de dedikleri sözde “soykırım” anıtına götürmeye büyük önem vermektedirler. Ve Ermenistan'a çok misafir çağrılmaktadır. Örneğin 2001 yılı içinde şu yabancılar Erivan'ı ziyaret etmiştir: NATO Genel Sekreteri G. Robertson, Romanya Dışişleri Bakanı, Lübnan Devlet Başkanı, Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev, İran İmar ve İskân Bakan Yardımcısı, Rusya

⁷⁷⁶ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 3, s. 8-9.

⁷⁷⁷ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 4, s. 152.

⁷⁷⁸ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 3, s. 10-11.

Başbakan Yardımcısı İ. Klebanov, Türk ve Azeri gazeteciler, Rusya Savunma Bakanı Sergey İvanov, Rusya Devlet Başkanı V. Putin, Rusya Genelkurmay Başkanı, Gürcistan Devlet Başkanı Shevernadze, Romanya Devlet Başkanı Ion Iliescu, Fener Rum Patriği Bartholomeos, Agit Minsk Grubu üyeleri, Polonya Devlet Başkanı ve diğerleri.

6-13 Ekim 2001

Erivan yerel yönetimi, bu şehrin kuruluşunun 2783. yılı dolayısıyla 6-13 Ekim tarihlerini bayram ilan etti⁷⁷⁹. Erivan Urartular tarafından kurulmuştur ve Urartuların Ermeni olmadıkları bilinir.

4-5 Kasım 2001

Fener Rum Patriği Bartholomeos, “Ökümenik Patrik” sıfatını kullanarak Ermenistan'ı ziyaret etti⁷⁸⁰.

8 Kasım 2001

Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan Gazetecileri işbirliği Protokolü imzalandı⁷⁸¹.

5 Kasım 2001

Polonya Cumhurbaşkanı Alexander Kvasniewski, Ermenistan'a yaptığı resmi bir ziyaret sırasında Erivan'daki Ermeni “soykırım” anıtını da ziyaret etti ve ziyaretçi defterine şunları yazdı: “Ermeni soykırımının acısını gayet derin olarak hissediyoruz. Nerede olursa olsun insana ve millete karşı yapılmış bu tür trajedilerin, cinayetlerin ve barbarlığın tekrarlanmasına izin vermeyeceğimize eminim.” Kvasniewski, aynı gün Erivan Üniversitesi'ni ziyaretinde de, “soykırım” anıtına yaptığı ziyaretin, resmi ziyaretinin en önemli bölümü olduğunu söyledi ve “Gerçeklerle yüzleşmek zamanıdır, Türk dostlarımı gerçeği söylemeye çağırıyorum” diye konuştu⁷⁸².

---

⁷⁷⁹ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 153.

⁷⁸⁰ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 153.

⁷⁸¹ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 153.

⁷⁸² Ermeni Araştırmaları, Sayı: 3, s. 19.

18-21 Kasım 2001

Türk-Ermeni Barışma Komisyonu üçüncü toplantısını New York'ta yaptı⁷⁸³.

27-28 Kasım 2001

Ankara'da Uluslararası “Türk-Ermeni Tarih ve Kültür Sempozyumu” düzenlendi⁷⁸⁴.

11 Aralık 2001

Türk-Ermeni Barışma Komisyonu'nun Ermeni üyeleri ortak bir açıklama yaparak komisyondan çekildiklerini açıkladılar⁷⁸⁵.

28 Şubat 2002

Avrupa Parlamentosu (AP), “Ortaklık ve işbirliği Anlaşması Çerçevesinde AB'nin Güney Kafkasya ile İlişkileri” başlıklı bir kararı kabul etti. Kararda AP, 18 Temmuz 1987 tarihli kararına yollama yaparak, Türkiye'nin sözde Ermeni soykırımını tanımasını ve Ermenistan sınırını açmasını istedi⁷⁸⁶. Kararda, Atatürk'ün 10 Nisan 1921'de TBMM'de yaptığı bir konuşmayla Ermenilere karşı bir “soykırım” uygulandığını kabul ettiği ileri sürülmüştür. Oysa Atatürk, 10 Nisan 1921de TBMM'de herhangi bir konuşma yapmamıştır. Ermeni uydurmalarına böyle körü körüne inanan AP, kendisini de yalancı durumuna düşürmüştür.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Parlamentosu'nun Ermeniler konusundaki yanlış tutumuna ilişkin açıklama yaptı. Açıklamanın ilk paragrafı şöyledir: “Avrupa Parlamentosu Genel Kurulunun bugün yapılan oturumunda, ortaklık ve İşbirliği Anlaşması Çerçevesinde AB'nin Güney Kafkasya ile İlişkileri başlıklı bir rapor oy çokluğuyla onaylanmıştır. Raporda Avrupa Parlamentosunun sözde Ermeni soykırımını

---

⁷⁸³ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 153.

⁷⁸⁴ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 153.

⁷⁸⁵ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 154.

⁷⁸⁶ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 8, s. 183.

kabul eden 1987 tarihli kararına atıfta bulunulmadı ve Türkiye'nin haksız yere Ermenistan'a abluka uygulamakla suçlanması kabul edilemez...⁷⁸⁷

15 Mart 2002

İstanbul'da, “Talat Paşa'nın Ölümünün 81. Yıldönümünde Uluslararası Teröre Bir Bakış Sempozyumu” düzenlendi. Sempozyumda, bir Ermeni terörist tarafından şehit edilmiş olan Talat Paşa anıldı ve Ermeni sorunu görüşüldü⁷⁸⁸.

20 Mart 2002

Cenevre Milletvekili Jean-Claude Vaudroz, İsviçre Parlamentosuna Ermenilerle ilgili bir karar tasarısını sundu: “İsviçre Milli Konseyi (Parlamentosu) 1915 Ermeni soykırımını tanır. Hükümetten bu tanımayı kabul etmesini diplomatik yollarla iletmesini ister” İsviçre Hükümeti, 15 Mayıs 2002'de Parlamentaoya gönderdiği bir tavsiye yazısında bu konunun tarihçilere bırakılması gerektiğini bildirdi ve kararın kabul edilmesi halinde bunun Türkiye-Ermenistan ilişkilerini olumsuz etkileyeceğini ifade etti. 201 parlamenterden 115'inin imzasını taşıyan karar tasarısı oylanmadan kaldı⁷⁸⁹.

20-21 Mart 2002

İsveç Parlamentosu, Dışişleri Komisyonunun dünyada insan haklarıyla ilgili raporunu ele aldı. Raporun Türkiye ile ilgili bölümünde Ermeni, Asuri/Süryani ve Keldanilere yapılan “katliamlar” görüşüldü. Raporda, “1948 BM Soykırım Sözleşmesi yürürlükte olsaydı, Ermenilerin başına gelenler muhtemelen bir soykırım olarak görülecekti” değerlendirmesi de yapıldı. Bazı milletvekilleri, Türkiye'nin Ermeni “soykırımını” kabul etmesini istedi. Ermeni asıllı İsveç milletvekili Murat Artin, Türkler aleyhinde bir karar çıkartmak istedi. Ama bunlar kabul edilmedi⁷⁹⁰.

---

⁷⁸⁷ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, s. 31.

⁷⁸⁸ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 5, s. 7-8.

⁷⁸⁹ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 5, s. 18.

⁷⁹⁰ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 8, s. 189.

20-21 Nisan 2002

Ankara'da, Türk bilim adamları ve yazarlarının davet edildiği bir “Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi” düzenlendi⁷⁹¹.

30 Mayıs 2002

Yurtdışında görevli iken Ermeni teröristler tarafından şehit edilen Türk diplomatları Ankara Cebeci Asri Mezarlığındaki Dışişleri Şehitliği'nde anıldı. Törende Dışişleri ve Milli Savunma Bakanları birer konuşma yaptılar; Cumhurbaşkanı ve Başbakan tarafından gönderilen telgraflar okundu⁷⁹².

13 Haziran 2002

Kanada Senatosu sözde soykırım hakkında bir karar kabul etti, Öteden beri Ermeni yanlısı faaliyetleriyle tanınan Senatör Shirley Maheu ile Ermeni asıllı Senatör C. Setlakwe'nin teklif ettikleri bu kararda Senato, soykırımı tanıması ve 24 Nisanı “soykırım kurbanı 1.5 milyon Ermeni’yi anma günü” olarak tayin etmesi için Kanada Hükümetine çağrıda bulundu⁷⁹³.

25 Haziran 2002

Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın kuruluşunun 10. yıldönümü vesilesiyle İstanbul'da görüştüler. Ermenistan'ın amacı, hiçbir taviz vermeden Türkiye ile diplomatik ilişkilerin kurulması ve sınırın açılmasıdır⁷⁹⁴.

26 Haziran 2002

Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan, İstanbul'da TESEV'de Türk-Ermeni ilişkileri konusunda bir konferans verdi. Oskanyan, en fazla Türkiye-Ermenistan sınırının açılması üzerinde durdu ve sınırın açılmamış olmasını “ambargo” olarak

---

⁷⁹¹ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 5, s. 7.

⁷⁹² Ermeni Araştırmaları, Sayı: 5, s. 9.

⁷⁹³ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 6, s. 15.

⁷⁹⁴ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 6, s. 7-8.

nitelendirdi ve Azerbaycan'ın Türkiye'yi Ermenistan'a “ambargo” koymaya ikna ettiğini iddia etti⁷⁹⁵.

10 Ekim 2002

İngiltere Galler Bölgesi (Wales) Milli Meclisi, 31 oyla aldığı bir kararla sözde Ermeni soykırımını tanıdı. “Meclis'in Görüş Bildirimi” başlığını taşıyan karar şöyledir: “1915 yılında(ki) Türk Hükümeti döneminde yapılan Ermeni soykırımını tanıyoruz. Ermenistan Cumhuriyeti'ne karşı ekonomik yaptırımlara son vermesi için Türk Hükümetine ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğini desteklememesi için İngiliz Hükümetine çağrıda bulunuyoruz.”⁷⁹⁶

22 Kasım 2002

Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan, NATO zirve toplantısı için gittiği Prag'a, “Ermenistan, önkoşulsuz olarak, Türkiye ile diplomatik ilişkiler kurulmasına ve ticaretin artırılması için sınırların açılmasına hazırdır” dedi. Başka yerlerde de tekrarlanan Ermenistan'ın bu görüşü, Türkiye'nin milli çıkarlarına tamamen ters düşmektedir, Çünkü Ermenistan cumhuriyeti bugünkü Türkiye-Ermenistan sınırını tanınamakta, 1921 Kars Antlaşması'nı geçersiz saymakta, “soykırım” iddiasından vazgeçmemekte, Karabağ'ı işgal altında tutmakta ve Türk diplomatlarını katletmiş olan Ermeni teröristlere kanat germektedir, Yani Ermenistan, Türkiye'nin doğu sınırlarını tanımadan, soykırım iddiasını desteklemekten vazgeçmeden ve Karabağ sorununu çözümlenmeden, bu ülke ile diplomatik ilişki kurmak ve kara sınırlarını Ermenilere açmak Türkiye'nin çıkarına olmadığından, bu hususları dikkate almayan müzakerelerden olumlu bir sonuç alınması zordur⁷⁹⁷.

3 Aralık 2002

Avrupa Ermeni Federasyonu, AB üyesi 15 ülkenin hükümetlerine Türkiye karşıtı bir çağrı gönderdi. Avrupa'daki 120 kadar Ermeni kuruluşunun imzasını taşıyan çağrıda, 12-13 Aralık 2003 tarihinde yapılacak AB doruk toplantısı öncesinde

⁷⁹⁵ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 6, s. 10.

⁷⁹⁶ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 7, s. 10.

⁷⁹⁷ Ermeni Araştırmaları, Sayı: 7, s. 17.

Türkiye'nin, bir üyelik müzakere tarihi alabilmek için baskılarını artırdığı ifade olundu ve “soykırımcı” “inkarcı” ve “saldırgan” bir devlet olduğu iddia edilen Türkiye'ye müzakere tarihi verilmemesi istendi⁷⁹⁸.

31 Ocak 2002-1 Şubat 2003

Paris'te Fransız Senatosu binasında “Pro Armenia Uluslararası Konferansı: 21. Yüzyılda Ermenistan” adını taşıyan bir konferans düzenlendi. Pro Armania, 20. yüzyıl başlarında Fransa'da yayımlanmış ve Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmalarını savunan bir gazete idi. Konferansa dünyanın her tarafından, Ermeni taraftarı görüşleriyle tanınan seçkin kişiler çağrıldı: Eski Arjantin Cumhurbaşkanı Raul Afonsin, eski Sovyet Başbakanı Nikolay Rijkov, eski Yunanistan Dışişleri Bakanı Teodoros Pangalos, Fransız Senatosu Başkanı Christian Poncolet gibi. Konferansın ana konularından biri “Ermeni Davası, Soykırım ve 21. Yüzyıl” idi. Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan, konferansta yaptığı konuşmada, “soykırımı” unutmayacaklarını ve Sevr Antlaşması'nın uygulanmamış olmasını da tarihi bir haksızlık olarak gördüklerini belirtmiştir⁷⁹⁹.

19 Şubat 2003

Ermenistan'da Başkanlık seçimleri yapıldı. Bu ilk turda adaylardan hiçbiri seçilmek için gerekli oyu alamadı. 5 Mart 2003 Ermenistan'da Başkanlık seçimlerinin ikinci turu yapıldı. 1998 yılından beri Ermenistan'ın başında bulunan Robert Koçaryan beş yıl için Cumhurbaşkanlığı görevine tekrar seçildi⁸⁰⁰.

24 Nisan 2003

Paris'teki Kanada Meydanı'nda, Ermeni müzisyen Komitasın heykeli dikildi. Heykel, Paris Belediye Başkanı Jean Tiberi tarafından açıldı. Bu yılın 24 Nisanı anma etkinliklerinin en önemlisi bu oldu. Asıl adı ile Sogomon Sogomonyan Gomidas, 1869'da Kütahya'da doğmuş, müzik okumuş, Anadolu halk türkülerini de derlemiş, beste yapmış, 1894'te dini bir makam olan “vardabet”liğe yükseltince adını değiştirmiş

⁷⁹⁸ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 8, s. 31.

⁷⁹⁹ Bilâl N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 408.

⁸⁰⁰ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 7, s. 10.

ve 1935'te Paris'te hastanede ölmüştür. 24 Nisan 1915'te, o zamana kadar serbestçe faaliyet gösteren Ermeni komiteleri kapatılmış ve önde gelen Ermeniler tutuklanırken Gomidas da tutuklanıp Çankırı'da bir kampa gönderilmiş, fakat şair Mehmet Emin Yurdakul'un araya girmesiyle serbest bırakılmış idi. 88 yıl sonra Ermeni militanlar, Komidas'ın “soykırım” tanığı olduğunu ve o dehşet sırasında delirdiği yalanını yudurarak, bir “soykırım” sembolü olarak bu müzik adamının heykelini dikmişlerdir. Anıtın kaidesinde “Bestekar ve müzikolog Komitas’ın ve 1915'te Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan soykırımın 1.500.000 kurbanının anısına” ifadesi yer almaktadır. T.C. Dışişleri Bakanlığının, 24 Nisan 1924 günü yayımladığı basın açıklamasında, bu “kin anıtının açılması esef ve tepkiyle karşılandı” denmiştir⁸⁰¹.

25 Mayıs 2003

Ermenistan'da parlamento seçimleri yapıldı. Seçim kampanyası sırasında bazı partiler sözde soykırımın Türkiye'ye tanıtılması temasını da işlediler. Cumhurbaşkanı Koçaryan'ın politikasını çekincesiz destekleyen Cumhuriyetçi Parti seçimden birinci parti olarak çıktı ve 131 üyeli parlamentoda 32 sandalye kazandı. Programında “soykırımın” uluslararası tanıtılması dış politikasının başlıca öğelerinden biri olduğu kayıtlı bulunan Taşnak Partisi 11 sandalye kazandı...⁸⁰²

16 Aralık 2003

İsviçre Parlamentosu, aldığı bir kararla Ermeni soykırımı iddiasını tanıdı. Karar, 11 çekimser, 67 olumsuz oya karşı 107 oyla Parlamentodan geçti. Karar Türkiye'de tepkiyle karşılandı. Dışişleri Bakanlığı aynı gün bir açıklama yaparak, İsviçre Parlamentosunun kararını şiddetle kınadı ve reddetti⁸⁰³.

22 Aralık 2003

Türkiye Büyük Millet Meclisi, İsviçre Parlamentosunun sözde Ermeni soykırımı kararını sert biçimde kınadı. TBMM'ce yayımlanan bildiriye, İsviçre Parlamentosunun tarihi gerçekleri çarpıtarak kararın, Ermeni ırkçı terörizmini ödüllendirdiği, hassas bir

⁸⁰¹ **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 9, s. 27-28.

⁸⁰² **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 9, s. 7-13.

⁸⁰³ www.mf.gov.tr Press Release, No. 214; Bilâl N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 411

bölgede barış ve istikrara hizmet etmediği belirtildi. Türkiye Parlamentosu, İsviçre Parlamentosunun haksız ve zararlı kararını reddetti⁸⁰⁴.

18 Mart 2004

Arjantin, sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir yasa çıkardı.

26 Mart 2004

Uruguay, sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir yasa çıkardı.

31 Mart 2004

Arjantin Kongresi sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar aldı⁸⁰⁵.

21 Nisan 2004

Kanada Parlamentosu Temsilciler Meclisi sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar aldı⁸⁰⁶.

24 Nisan 2004

ABD Başkanı George W. Bush, “Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerinde 1.5 milyon Ermeni'nin tehcir ve cinayet ile yok edildiğini” ve bunun “20. yüzyılın en korkunç trajedilerinden biri olduğunu” söyledi⁸⁰⁷.

6 Ekim 2004

AB'nin Türkiye ile İlgili İlerleme Raporu açıklandı. Raporla, 1915 olaylarına atıfta bulunularak, Türkiye'nin bu konuda Ermenistan'la uzlaşmaya varması önerildi⁸⁰⁸.

30 Kasım 2004

Slovakya Parlamentosu sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar aldı⁸⁰⁹.

---

⁸⁰⁴ Aynı Kaynak.

⁸⁰⁵ **Cumhuriyet**, 26 Nisan 2005.

⁸⁰⁶ **Cumhuriyet**, 26 Nisan 2005.

⁸⁰⁷ **Yeniçağ Gazetesi**, 21 Nisan 2005.

⁸⁰⁸ **Cumhuriyet**, 8 Mart 2005; **Cumhuriyet**, 25 Nisan 2005.

2 Aralık 2004

Türkiye, Slovakya Parlamentosunun sözde Ermeni soykırımıyla ilgili kararına sert tepki gösterdi. Dışişleri Bakanlığında yapılan açıklamada, “Türkiye bu kararı esefle kınar” denildi. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül de “Bu asla kabul edilemez” dedi. AB üyesi Slovakya’nın, AB 17 Aralık Zirvesi öncesinde böyle bir karar alması Ankara’da büyük rahatsızlık yarattı. Dışişleri Bakanlığı açıklamasında, “Başkalarına ait tarihin tartışmalı dönemlerine ilişkin yargıda bulunmak, ulusal parlamentoların görevleri arasında olamaz” denildi⁸¹⁰.

5 Aralık 2004

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, İstanbul’da Ermeni Müzesi açtı. Yedikule Surp Pigiç Hastanesindeki müzenin açılışında konuşan hastane Yönetim Kurulu Başkanı Setrak Tokat, “Ermeniler bu ülke mozağının önemli bir parçası. Böyle bir müzenin açılması AB yolunda bizi sevindiriyor. Türkiye, AB içindeki hak ettiği yeri er geç alacak” dedi. Başbakan da bu müzenin tarihe ışık tutacağını söyledi ve “Buradaki her eser, birlikte yaşanmış maziyi açık ve net belgeliyor. Bunları gören hiçbir göz, muhteşem bir sentezle beraber yaşadığımız tarihe şaşı bakamayacak” diye konuştu. Başbakan Erdoğan, Türkiye Ermenileri Patriği Mesrob II Mutafyan ve beraberindekiler müzenin açılışını yaptılar⁸¹¹.

5 Aralık 2004

Hollanda Parlamentosu sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar aldı⁸¹².

15 Aralık 2004

Avrupa Parlamentosu (AP) Genel Kurulu, Ermeni “soykırımını” Türkiye’nin kabul etmesini isteyen ve Türkiye’ye karşı yeni baskı alanları oluşturan Türkiye Raporu’nu (“Eurlings” raporunu) kabul etti. Türkiye’yi açıktan soykırımla suçlayan, Türkiye’den Ermenilere karşı 1915’te yapılan soykırımı kabul etmesini ve Ermenistan’la

---

⁸⁰⁹ **Cumhuriyet**, 26 Nisan 2005.

⁸¹⁰ **Cumhuriyet**, 3 Aralık 2004.

⁸¹¹ **Cumhuriyet**, 6 Aralık 2005.

⁸¹² **Cumhuriyet**, 26 Nisan 2005.

sınırını açmasını isteyen bu raporun, 17 Aralık 2004 AB Zirvesine iki gün kala kabul edilmesi dikkat çekti⁸¹³.

16 Aralık 2004

Türkiye Ermenileri Patriği Mesrob II Mutafyan, Türkiye'nin AB üyeliğini her açıdan desteklediğini açıkladı ve 1915 olaylarının ise suiistimale yatkın olduğunu söyledi. Patrik şöyle konuştu: “1915'teki felaket, suiistimale yatkın bir konudur. Bu nedenle de yabancılar, fırsat buldukça bu konuyu gündeme getireceklerdir. Bu konunun bir an evvel resmi ve gayri resmi diyalog süreçleri başlatılarak istismar konusu olmaktan çıkarılması gerekir. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, daha önce yaptığı bir açıklamada, “bu konunun tarihçilerin işi olduğunu ve tarihçilere bırakılması gerektiğini” söyledi. Sayın Başbakanın ifadesi son derece gerçek. Aynı görüşte olmakla beraber, tarihle yüzleşmek, geleceğin sağlam temeller üzerine inşa edilmesi bakımından önemlidir. İnsanlar barışmadan kucaklaşmıyor. Bu nedenle diyalog süreci başlatılmalıdır”⁸¹⁴

17 Aralık 2004

Avrupa Birliği'nin Brüksel Zirvesi, AB'ye üyelik için Türkiye'ye müzakere tarihi verilmesini öngören kararı kabul etti. Zirve'den çıkan bu tarihi kararda, yarı kapalı olarak, “soykırım”da var, Ermenistan'la diplomatik ilişki kurmak, Ermenilere sınırı açmak da var, Türkiye'ye karşı yeni baskı alanları oluşturmak da var, daha başka şeyler de vardır⁸¹⁵.

Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac, AB zirvesi sonrasında düzenlediği basın toplantısında, üyelik müzakerelerinde Ermeni soykırımı iddiasının Türkiye'nin önüne bir önkoşul olarak çıkarılacağı mesajını verdi. Chirac, Türkiye'nin Ermenilerle ilgili “hafıza çalışması” yapmaması halinde, Fransızların tam üyelik için yapılacak bir referandumda “hayır” diyebileceğini ileri sürdü. Chirac “Avrupa tarihinin inşasının, başkalarına saygı, tarihle diyalog ve geçmişte yapılan hataların tanınmasını

---

⁸¹³ **Cumhuriyet**, 9 Mart 2005.

⁸¹⁴ **Cumhuriyet**, 17 Aralık 2004.

⁸¹⁵ **Cumhuriyet**, 22 Aralık 2004.

gerektirdiğini” ifade etti. “Avrupa ruhunda, bir hafıza çalışması, çok doğal ve geri dönülmez bir gereklilik” diye konuştu⁸¹⁶.

Ermeniler Brüksel'de gösteri yaptı ve “Ekim 2005e kadar Türkiye ile Ermeni soykırımının tanınması koşulu olmaksızın üyelik müzakerelerinin başlatılması kabul edilemez” dediler⁸¹⁷.

Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Ermeni “soykırımı” suçlamasına ilişkin hiçbir belgenin bulunmadığını belirterek, “Ama ben 519 bin kişinin isim isim, köy köy Ermeniler tarafından nasıl katledildiğini ortaya koyabilirim” dedi⁸¹⁸.

24 Aralık 2004

Hollanda Parlamentosu, Hollanda Hükümetinden Ermeni “soykırımını” tanınmasını isteyen, bağlayıcı olmayan bir karar aldı. Fransa Dışişleri Bakanı Michel Barnier de Türkiye ile yapılacak üyelik müzakerelerinde sözde Ermeni soykırımı ile “imtiyazlı ortaklık” konularının ele alınacağını söyledi. Hollanda Parlamentosunun 2004 yılı son oturumunda bazı milletvekilleri, hükümetten sözde Ermeni soykırımını tanınmasını ve Türkiye'yle yapılacak ikili görüşmelerde soykırımın gündeme getirilmesi için bağlayıcı karar alınmasını istedi. Hollanda Dışişleri Bakanı Bernard Bot, bağlayıcı bir karar almanın gereksiz olduğunu belirterek Türk yetkililerle yapılan görüşmelerde Ermeni sorununun gündeme getirildiğini söyledi. Parlamentoda Hükümetin sözde soykırımı tanınması için bağlayıcı olmayan bir “tavsiye” kararı alındı. Fransa Dışişleri Bakanı Barnier ise Türkiye ile üyelik müzakereleri sırasında sözde soykırımı, Güney Kıbrıs Rum kesiminin tanınması ve imtiyazlı ortaklık konularının ele alınacağını belirtti. Barnier, Fransa'nın müzakereler konusunda “samimi” olduğunu vurgulayarak “Çünkü Fransa, Türkiye'nin reddedilerek başka modellere doğru itilmek yerine Birliğin sınırlarının ve değerlerinin içerisinde entegre olma şansının olmasını tercih ediyor” dedi⁸¹⁹.

---

⁸¹⁶ **Milliyet**, 18 Aralık 2005; **Yeniçağ**, 18 Aralık 2005.

⁸¹⁷ **Yeniçağ**, 18 Aralık 2005.

⁸¹⁸ **Yeniçağ**, 18 Aralık 2005.

⁸¹⁹ **Cumhuriyet**, 25 Aralık 2004.

1 Ocak 2005

Yeni yıla girerken sözde Ermeni soykırımı yine baş ağrıtıyor. Radikal gazetesinin 2004 yıl sonu değerlendirmesinde şöyle denildi: “Ermeni soykırımının” tanınması konusu gündemdeki yerini korudu. Kanada Parlamentosunun “Ermeni soykırımı”nı tanınması Ankara’da büyük tepkiyle karşılandı. Ermeni diasporası, Slovakya Parlamentosundan da bu yönde bir önerge çıkarttı. Ama Türkiye için asıl sıkıntı yaratan öneri Fransa’dan geldi. 2002’de 'soykırımı' parlamento kararıyla tanıyan Fransa’da Dışişleri Bakanı Michel Barnier Türkiye ile AB arasındaki müzakerelerde 'Ermeni soykırımı' konusunu da gündeme getireceklerini ilan etti. Bu konu Avrupa Parlamentosunun 16-17 Aralık AB zirvesi öncesinde kabul ettiği raporunda da pürüz olarak yer aldı.⁸²⁰

24 Şubat 2005

Strasbourg’da, Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu (KPK) kapanış oturumunda Fransız sağcı parlamenter Jacques Toubon, Türkiye'nin Sevr Antlaşması'nı kabul etmesini ve Ermeni soykırımının tanınmasını istedi. Türkiye'nin AB'deki Daimi Temsilcisi Büyükelçi Oğuz Demiralp de söz alarak Toubon'un Sevr Antlaşması'na ilişkin sözlerini eleştirdi. CHP Milletvekili Şükrü Elekdağ da Toubon'un iddialarının asılsız olduğunu söyledi. KPK üyesi Rum parlamenter Marios Matsakis ise konuşmasında “Türkiye'nin Ermenilere, Rumlara ve Kürtlere soykırım uyguladığını” iddia etti.⁸²¹

2 Mart 2005

CHP lideri Deniz Baykal, sözde Ermeni soykırımı iddialarının “kaba propaganda” yöntemleriyle birçok ülkenin parlamentosundan geçirildiğine işaret ederek, şimdi de Türkiye'nin AB üyeliği için “önkoşul” olarak dayatılmak istendiğini bildirdi. Partisinin grup toplantısında konuşan Baykal, son olarak Alman Hıristiyan Demokrat Partisi lideri Angela Merkel'in Türkiye'nin AB üyeliği için “Ermeni soykırımını tanıma” koşulunu seslendirmeye başladığını hatırlatarak, “Türkiye'nin

---

⁸²⁰ Radikal, 1 Ocak 2005.

⁸²¹ Cumhuriyet, 25 Şubat 2005.

AB'ye tam üyelik müzakeresi öncesinde Ermeni soykırımının tanınmasının önkoşul olarak konulmaya çalışıldığını görüyoruz” dedi ve bunun hiçbir şekilde kabul edilemeyeceğini belirtti⁸²².

5 Mart 2005

Washington Post gazetesi, 1915-1918 yılları arasında Türkiye'de 1.5 milyon Ermeni'nin öldürüldüğünü öne sürdü⁸²³.

AKP ile CHP, Ermeni iddialarına karşı ortak tavır almayı benimsediler. Ana muhalefet partisi CHP lideri Deniz Baykal, dış politika kurmaylarıyla beraber AKP lideri Başbakan Tayyip Erdoğan'ı TBMM'de ziyaret ederek, iktidar ve muhalefetin katkılarıyla, Ermeni iddialarına karşı yeni strateji geliştirilmesi için güç birliği önerdi. Başbakan öneriyi olumlu karşıladı⁸²⁴.

11 Mart 2005

ABD'nin Erivan Büyükelçisi John Evans, “Ermeni Soykırım 20. yüzyılın ilk soykırımıdır. ABD'de hiçbir yetkili bunu bugüne kadar inkar etmemiştir” demiştir. ABD'de Amerika Ermeniler Asamblesi'nin başı çektiği 11 Ermeni kuruluşu, Büyükelçi Evans'ın bu açıklamasına da dayanarak, Başkan Bush'a bir mektup göndermiş ve soykırımın ABD tarafından tanınmasını istemiştir⁸²⁵.

18 Mart 2005

Şehitler Günü dolayısıyla, Ermeni teröristler tarafından öldürülen 39 Türk diplomatı ve aile bireyleri, Ankara'da, Dışişleri Şehitliği'ndeki mezarları başında anıldı. Törende konuşan Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Ermeni sorunu konusunda, birtakım iddialarla ortaya çıkanlara yıllardır çağrıda bulduklarını, son olarak da bir komisyon kurulmasını önerdiklerini söyledi. Gül, “Türk olsun olmasın geçmişin trajedisini yaşamış olanların da teröre verdiğimiz şehitlerimizin de ruhları ancak böyle huzur

---

⁸²² Cumhuriyet, 2 Mart 2005.

⁸²³ Cumhuriyet, 7 Mart 2005.

⁸²⁴ Cumhuriyet, 9 Mart 2005.

⁸²⁵ Cumhuriyet, 11 Mart 2005.

bulacaktır, bundan siyasi propaganda malzemesi çıkarmak suretiyle değil” diye konuştu. (...)” Tüm şehitlerimizin acısını yüreğimizin en derinliklerinde hissediyoruz” dedi⁸²⁶.

23 Mart 2005

Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, sözde Ermeni soykırımı iddiasında bulunan ülkeleri “ispata zorlayacaklarını” söyledi. Brüksel’de, AB ara doruğu kapsamında aday ülkeleri bilgilendirme toplantısına katılan Bakan Gül, orada “soykırım” iddialarına yönelik soruları yanıtlayarak, “Soykırım iddia eden ülke varsa, gelir ispat eder” dedi. İddia sahiplerinin ispata zorlanacağını söyleyen Gül, bunun nasıl yapılacağı yönündeki bir soruya, “Bunu yakında görürsünüz” yanıtını verdi⁸²⁷.

24 Mart 2005

ABD’li tarihçi Prof. Justin McCarthy, TBMM’de, “Ermeni Sorununun Gerçeği” konulu bir konferans verdi ve “İddialar aptalca yalandır” dedi. Mc Carthy, Ermeni soykırımı savlarının “siyasi malzeme olarak kullanıldığını” belirterek, “Bunu malzeme olarak kullananlar siyasi olarak güçlüler, ancak gerçekler Türkiye’den yana” diye konuştu. AB ülkelerinin Türkiye’nin Birliğe üyeliği için “Ermeni soykırımını tanıma” koşulunu seslendirmeye başladığına dikkat çeken ABD’li tarihçi, “Giriş ücreti olarak işlenmemiş bir suçun itiraf edilmesini isteyen bir örgüte üye olunabilir mi? Türklerin, babalarının katil olduğu yalanı koşulunu getiren bir birliğe üye olunabilir mi?” diye sordu. 1915’teki olayların temelinde, Ermenilerin Rusların kışkırtmasıyla Osmanlıya isyan etmesinin yattığına işaret eden Justin McCarthy konuşmasını şöyle sürdürdü: “Halkın yüzde 80’inin hayatta kaldığı soykırım olmaz. Nüfusla ilgili bilgiler yayımlanmadan önce de bunun soykırım olmadığı belliydi. Çünkü İstanbul, İzmir ve Edirne’deki Ermeniler tehcir edilmediler ve hayatta kaldılar Oysa soykırımın yapıldığı Almanya’da Berlin’deki Yahudiler de öldü. Türkler, Ermenilerin yaşadığı bölgeye 1071 yılında geldi ve 1915 yılına kadar burada birlikte yaşadılar. Şimdi biz, 'Türkler katliam yapmak için 900 yıl düşündüler mi diyeceğiz?.. O sırada Türkler Ermenileri öldürmüştür ama Ermeniler de Müslümanları, Türkleri öldürmüştür. Ortada bir savaş

---

⁸²⁶ Cumhuriyet, 19 Mart 2005.

⁸²⁷ Cumhuriyet, 24 Mart 2005.

vardı, soykırım değil.” McCarthy, Ermeni propaganda yayınlarına da değinerek şunları söylemiştir:

“Propaganda malzemesi olarak yazılan kitaplardaki belgeler tamamen sahte ve düzmece. Mavi Kitap'ta belge diye sunulanlar Taşnak gazetelerinden yapılan alıntılardır. Bunlar büyük yalanlar değil, aptalca yalanlardır.”⁸²⁸

25 Mart 2005

Emekli Büyükelçiler Grubu, Ermeni soykırımı iddialarına karşı bir bildiri yayımladı. Ankara ve İstanbul'daki Emekli Büyükelçiler adına yapılan açıklamada, “Parlamento, senato, belediye meclisi, dernek veya şahısların, kendilerini yargı organı yerine koyarak soykırım hükmü veremeyeceği” belirtildi. Yalnız Türkiye'nin değil, İngiltere'nin de 1915 olaylarının soykırım sayılamayacağını açıkladığı bildiride, Türkiye'nin bundan sonra tepki vermek yerine, inisiyatif ele alması gerektiği dile getirildi. Ankara Grubu tarafından hazırlanmış ve İstanbul Grubunca da benimsenmiş olan bildiri, Emekli Büyükelçilerden Ömer Engin Lütem, Kaya Toperi, Pulat Tacar ve Yüksel Söylemez tarafından düzenlenen basın toplantısında kamuoyuna açıklandı. “Türk Hükümetinin, bir yargı kararına dayanmadan, bugün hayatta bile bulunmayan bazı şahısları soykırım suçlusu ilan etmesi, beklenmemelidir” dendi⁸²⁹.

27 Mart 2005

TESEV'in ve HASA adlı Ermeni araştırma merkezinin Türkiye'de ve Ermenistan'da eşzamanlı olarak yaptıkları bir araştırma, Ermenilerin Türklere karşı aşırı derecede önyargılı ve katı olduğunu göstermiştir⁸³⁰. Bu durum, Türkiye ile Ermenistan arasında normal ilişkiler kurulmasını zorlaştıran bir faktördür.

28 Mart 2005

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, sözde Ermeni soykırımı iddialarının tarafsız değerlendirilmesi için 100 milyondan fazla Osmanlı belgesini

---

⁸²⁸ Cumhuriyet, 25 Mart 2005.

⁸²⁹ Hürriyet, 26 Mart 2005; Turkish Daily News, 26-27 Mart 2005.

⁸³⁰ Hürriyet, 28 Mart 2005.

araştırmalara açtığını açıkladı. Genel Müdürlük, bir tanıtım toplantısı düzenleyerek Ermeni tarihçilere arşivlerimizde araştırma yapma çağrısında bulundu. Devlet Arşivleri Genel Müdürü Doç.Dr. Yusuf Sarınay, Ermenilerin soykırım iddialarının tarihi ve bilimsel temellerden ziyade, anı türü yanlı eser ve değerlendirmelere dayandığını belirterek, “Buna karşın arşivlerimizde Ermeni soykırımı iddialarının asılsızlığını ortaya koyacak on binlerce belge bulunmaktadır. Ermeni tarihçilere de şu çağrıyı yapıyorum, gelsinler arşivlerimizde araştırmalarını yapsınlar. Aynı açıklığı Ermenilerden de bekliyoruz. Ermeni konusunda önyargıya karşı sesimizi yükseltmek istedik” dedi⁸³¹.

5 Nisan 2005

Akdamar Kilisesinin onarılacağı açıklandı. Van Valisi Niyazi Tanılır, Akdamar Kilisesi'nin onarımı için Kültür ve Turizm Bakanlığı bütçesinden 2 trilyon 400 milyar liranın ayrıldığını söyledi. Akdamar Kilisesi'nde uzun yıllar restorasyon çalışması yapılmadığını, bu nedenle tarihi yapının tahrip olmaya başladığını belirten Vali Tanılır, havaların ısınmasının ardından kilisenin restorasyonuna başlanacağını sözlerine ekledi. Akdamar Adası ve adayla aynı adı taşıyan kilise, Van'ın tarihi yerlerinden biridir ve yaz mevsiminde çok sayıda yerli ve yabancı turistlerce ziyaret edilmektedir⁸³².

TBMM AB Uyum Komisyonu bazı Ermeni yazarları dinledi. TBMM AB Uyum Komisyonu, Türkiye Ermeni topluluğu yazarlarından Hrant Dink, Etyen Mahçupyan, Levon Dabağyan'ı davet ederek dinledi. Emekli Büyükelçiler Gündüz Aktan, Pulat Tacer ve mer Lütem de Komisyona bilgi verdiler. Hrant Dink, Türkiye'de yaşanan acıları anlatan bir milletvekiline “Duygularınızı anlıyorum. Anıtlar dikiyorsunuz, törenler yapıyorsunuz. Ben bir şey yapamıyorum” karşılığını verdi. AKP'li İnci zdemir ise, “Daha nasıl anacaksınız, dünyanın her tarafına anıt diktiniz” dedi. Mahçupyan'ın ABD'li tarihçi McCarthy'nin “makbul bir tarihçi olmadığına” ilişkin sözlerine ise CHP'liler tepki gsterdi⁸³³.

---

⁸³¹ **Cumhuriyet**, 29 Mart 2005.

⁸³² **Cumhuriyet**, 5 Nisan 2005.

⁸³³ **Cumhuriyet**, 7 Nisan 2005.

7 Nisan 2005

Cumhurbaşkanı Sezer, sözde soykırım savlarının rencide edici olduğunu belirtti. Savaş Akademileri Konferansında konuşan Cumhurbaşkanı şunları söyledi: “Sözde soykırım savları, Türk ulusunu üzmekte ve rencide etmektedir. Toplumumuzda kimi kanaat önderlerinin, tarihsel doğruluğunu hiçbir biçimde sorgulamadan, en aşırı iddia sahiplerinin yanında çekincesiz yer almayı seçmiş olmaları, üzüntü vericidir. İsmet İnönü'nün Lozan'da kendisini itham eden İngiliz Başdelegesi Lord Curzon'a hitaben söylediği 'Türk milletinin elleri bilhassa temizdir' cümlesinin arkasındayız. Tarihsel olayları yorumlarken bilimsel nesnellikten uzaklaşmak, aydın dürüstlüğü ve tutarlılığıyla bağdaşmaz. Bu konuda yapılması gereken, tarihi, önyargılardan arınmış olarak, belgelere dayanarak araştırmak, soruşturmak. Bugün anayasa güvencesi altında modern cumhuriyetin eşit hak ve sorumluluk sahibi bireyleri olarak içten bir dost ve gerçek birer kardeş gibi, iç içe ve birlikte yaşadığımız ve kültür zenginliğimizin değerli ve vazgeçilmez bir parçası kabul ettiğimiz Ermeni kökenli yurttaşlarımıza yürekten iyi dileklerimi gönderiyorum.” AB'ye de net mesaj veren Cumhurbaşkanı Sezer sözlerini şöyle sürdürdü: “Türkiye, doğru olduğuna inandığı her adımı atacaktır ve bu istencim geçen zaman içinde kanıtlanmıştır. Bize dayatılmaya çalışılacak, ancak haklı dayanaklardan yoksun isteklerin kabul görmesinin olanaklı olmadığı, Avrupalı dostlarımızca şimdiden bilinmelidir...”⁸³⁴

11 Nisan 2005

Başbakan Erdoğan Ermeni iddialarına cevap verdi ve “Tehciri, bir soykırım olarak kabul edemeyiz” dedi. Ziyaret etmekte olduğu Norveç'te basına önemli açıklamalarda bulunan Recep Tayyip Erdoğan, Ermeni iddiaları konusunda da şunları söyledi: “Ermenistan ile hava kapısını açtık. 'Charter' ve 'kargo' seferleri başlatıldı. Batılı dostlarımız marjinal grupların kendilerine aktardığı yorumlarla, değerlendirmelerle Türkiye hakkında karar veriyorlar. Burada ciddi haksızlıklar var.”⁸³⁵

AB Uyum Komisyonu Başkanı Yaşar Yakış, Ermeni iddialarıyla ilgili olarak Federal Alman Parlamentosuna sunulan yasa tasarısını eleştirdi. AB Uyum Komisyonu

⁸³⁴ **Cumhuriyet**, 8 Nisan 2005.

⁸³⁵ **Tercüman**, 12 Nisan 2005; **Cumhuriyet**, 13 Nisan 2005.

ve Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu üeleriyle birlikte Berlin'de bulunan ve Yeşiller Parlamento Grubu Dış Politika Sözcüsü Fritz Kuhn'la yaptığı görüşmelerden sonra basına açıklama yapan Yakış, “Hıristiyan Birlik Partileri CDU-CSU'nun hazırladığı Ermeni tasarısı içinde yanlış bilgi içermeyen tek cümle yok” dedi. Yakış şunları kaydetti: “CDU-CSU'nun Ermeni talepleri ve iddiaları konusunda sunduğu yasa tasarısında çok büyük hatalar bulunduğunu, hataların bu şekilde yer alması halinde Türk-Alman ilişkilerinin bundan zarar görebileceği endişemizi dile getirdik. Böyle bir tasarının CDU'ya faydası olmadığını, Türk-Alman ilişkilerine faydası olmadığını, Türk-Ermeni ilişkilerine faydası olmadığını, aksine zararlı etkileri olacağını söyledik.”⁸³⁶

13 Nisan 2005

Ermeni soykırımı iddialarına karşı harekete geçen TBMM, bu konuda yeni stratejiler geliştirip daha aktif politika izlenmesi kararı aldı. TBMM, “Tarihte Türk-Ermeni İlişkileri-Ermeni Soykırımı iddialarında Gerçeklerin Ortaya Çıkarılması” konusunda yaptığı genel görüşmede çok önemli bir belgeyi oybirliğiyle kabul etti ve sözde soykırımı yasa tasarılarını parlamentolarında kabul eden ülkeleri bir bildiriyle kınadı. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan da Ermenistan cumhurbaşkanı Koçaryan’a bir mektup göndererek ortak bir komite kurulmasını önerdi⁸³⁷.

Genelkurmay Başkanlığı’nın, Ermeni iddialarına ilişkin arşiv belgelerini yayımladığı açıklandı. Konuya ilişkin bilgi veren ATASE Başkanı Hava Korgeneral Erdoğan Karakuş, Genelkurmay Arşivinde bulunan bine yakın belgenin orijinali, Osmanlıcası, Türkçesi ve İngilizcesini kapsamak üzere dört cilt halinde kitaplaştırıldığını, ilk iki cildin satışa sunulduğunu bildirdi. Belgeler Birinci Dünya Savaşı yıllarını (1914-1918) kapsamaktadır. Karakuş, Genelkurmay Başkanlığı arşivlerinin araştırmacılara açık olduğunu da belirtti⁸³⁸.

Avrupa Parlamentosu (AP) çatısı altında “Ermeni soykırımı” anısına saygı duruşunda bulunuldu. AB-Ermenistan Parlamentolararası İşbirliği Komisyonu toplantısı sırasında gerçekleştirilen bir dakikalık saygı duruşu, komisyonun Ermeni kanadının

⁸³⁶ Tercüman, 12 Nisan 2005.

⁸³⁷ Akşam, Cumhuriyet, Hürriyet, Tercüman, Vatan, Yeniçağ, 14 Nisan 2005.

⁸³⁸ Cumhuriyet, 14 Nisan 2005.

başkanı Armen Rustemian'ın talebi üzerine gerçekleşti. AP yetkilileri, parlamenterlerin bu girişiminin “normal” olduğunu söyledi. Buna gerekçe olarak AP'nin 1987de aldığı ve “Ermeni soykırımı”nı tanıyan kararı gösterdiler. Ancak saygı duruşunda AP üyelerinin yanı sıra AB Komisyonu'nun Dış ilişkiler Genel Müdürlüğü Güney Kafkasya ve Orta Asya'dan sorumlu yetkilisi Kurt Juli ve Dönem Başkanlığını yürüten Lüksemburg'dan Başkatip düzeyinde bir diplomatın da yer olmayışı Ankara'nın tepkisini çekti. Öte yandan AB-Ermenistan Parlamentolararası İşbirliği Komisyonu bir de karar tasarısı hazırladı. Tasarıda Türkiye-Ermenistan sınırının açılması isteniyor. Ermeni kanadı tasarıya Türkiye'nin “Ermeni soykırımı”nı tanımasını talep eden bir ifadenin metinde yer almasını istedi⁸³⁹.

14 Nisan 2005

Avrupa Parlamentosu (AP) ile Ermenistan, Türkiye'ye ortak çağrı yaptılar. AP ile Ermenistan arasında 13-14 Nisan 2005 tarihlerinde Strasburg'da düzenlenen Parlamentolararası İşbirliği Komisyonu toplantısının ardından Ankara'ya yönelik çeşitli çağrılarını içeren bir ortak bildiri kabul edildi. Bildiride, Türkiye'den “Ermenistan ile diplomatik ilişki kurması ve sınırı açması” istendi. Erivan'la diplomatik ilişki kurulmasının ve sınırın açılmasının 3 Ekim 2005'te başlayacak Türkiye-AB müzakereleri öncesi “koşul” haline getirilmesine çalışan Ermeni parlamenterlerin talebi ise AP tarafından reddedildi. Ortak bildiride) AP'nin “Ermeni soykırımını” tanıyan 1987'deki kararı ile Aralık 2004'te kabul edilen karar çerçevesinde, Ankara'dan Ermenistan ile “iyi komşuluk ilişkileri içinde olması” istendi⁸⁴⁰.

15 Nisan 2005

Soykırım iddialarına son noktayı koyan Türkiye'nin Ermenistan'ın ilettiği “Ortak Komisyon” önerisi Erivan yönetimince soğuk karşılanırken, Batıda tartışma yarattı. Başbakan Erdoğan'ın Ermenistan'ın Cumhurbaşkanı Koçaryan'a yazdığı mektup, Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişki bulunmaması nedeniyle, Gürcistan'daki Türkiye Büyükelçiliğince Ermenistan Büyükelçiliğine iletildi. Batılı diplomatik kaynaklar, ortak komisyonda “diaspora tarihçileri”nin yanı sıra “bağımsız

⁸³⁹ **Radikal**, 14 Nisan 2005.

⁸⁴⁰ **Cumhuriyet**, Radikal, 16 Nisan 2005.

üçüncü tarafların” da yer almasını, “bu uzmanların ulaşacağı sonucun iki tarafça kabul edilmesini” öneriyorlar. Ankara ise bu önerilere sıcak bakmıyor⁸⁴¹.

16 Nisan 2005

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Avrupa Birliği'nin (AB) Türkiye'yi parçalamak istediğini açıkladı. Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (MÜSİAD) İstanbul'da gerçekleştirilen 14. olağan toplantısında konuşan Erdoğan, AB'nin Türkiye'ye dayatmalarına değinerek şunları söyledi: “AB'de birçok dayatmalar olduğu doğrudur. Hatta bizi parçalamaya yönelik gayretler içersinde önümüze tezler geldiği de oluyor. Ama sizin orada dik durmanız halinde kimsenin kalkıp da ülkemizin üzerinde böyle bir tasarruf yapması mümkün değildir...”⁸⁴²

17 Nisan 2005

Dokuzuncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, AB'nin Türkiye'yi parçalamaya zorlayacak bir tavır içinde olduğunu aylar önce söylediğini belirterek, “Türkiye Yugoslavya olur” dedi. Demirel, CNN Türk'te “Ankara Kulisi” programında, Başbakan Erdoğan'ın, “AB, Türkiye'ye bazı dayatmalarda bulunuyor. Hatta bizi parçalamaya yönelik gayretler içersinde önümüze tezler geldiği de oluyor” biçimindeki sözlerini değerlendirerek şunları söyledi: “AB eğer böyle bir tavır takınırsa o zaman Türkiye durup düşünecektir, kendisinin parçalanmasını kabul etmeyecektir. Türkiye'yi bölecek, Türkiye'yi Yugoslavya'ya çevirecek, istikrarsız bir AB üyeliğinin Türkiye'ye faydası yoktur” dedi⁸⁴³.

T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1910-1922 yılları arasında Anadolu'da 523 bin 955 Türkün Ermeni çeteleri tarafından katledilmiş olduğunu belgeleyip açıkladı. Arşivler Genel Müdürü Doç. Dr. Yusuf Sarıay, “Tarihimize yüzleşince kendi kayıp ve acılarımızla karşılaşıyoruz” dedi ve şunları kaydetti: “Ermeniler bir devlet kurmak için Fransız, İngiliz ve Rusların vaadettiği topraklarda bir çoğunluk oluşturamamış. Bu, büyük devletler tarafından da dile getirilmiş. İşte bu

---

⁸⁴¹ Cumhuriyet, 16 Nisan 2005.

⁸⁴² Cumhuriyet, 17 Nisan 2005.

⁸⁴³ Cumhuriyet, 18 Nisan 2005.

nedenle, çoğunluk oluşturabilmek için, belirli bölgelerde sistematik katliamlar yapmışlar. Katliamların özellikle Doğu Anadolu ve Çukurova'da yoğunlaşmasının nedeni, etnik temizliğe girişmiş olmalarıdır. Ermenilerin katliamlarından canlarını kurtarabilenler de bu bölgelerden göç etmişler. Katliamların amacı, büyük Ermenistan hayalini gerçekleştirmektir. Her katliamın belgesi bulunduğunu söyleyen Sarıay, bunların yerel yöneticilerin İstanbul Hükümetine gönderdiği yazı ve raporlarla yabancı gözlemcilerin hazırladığı tutanaklardan oluştuğunu bildirdi. Sarıay, arşiv belgeleriyle Ermeni çetelerin katliamlarını tarih, yer ve isim olarak tek tek açıkladı⁸⁴⁴.

Le Monde gazetesinin hafta sonu dergisi Le Monde 2, “20. Yüzyılın ilk Kitle imhası: Ermeni Soykırımı” başlığıyla 11 sayfalık bir dosya yayımladı. Dosyada tarihçi Clair Mouradian, Jean Pierre, Peroncel-Hugoz ve Nicolas Monceau'nun yazılarının yanı sıra bazı belgeler de yer aldı. Yazıda, Ermeni tehcirinde katliamların Türk subayları komutasındaki Kürtlerden oluşan Hamidiye Alaylarına yaptırıldığı, kurtulan Ermenileri de Kürt aşiretlerinin öldürdüğü ileri sürüldü⁸⁴⁵.

The New York Times gazetesi de ABD'nin 1915 olaylarını görmezden geldiğini yazdı. Gazetenin Ermeni asıllı yazarı Nicholas D. Kristofun kaleme aldığı yazıda, 1915 yılında Türkiye'de Ermenilerin katledildiğini, fakat Woodrow Wilson yönetiminin bu katliamı görmezden geldiğini ileri sürdü⁸⁴⁶.

Cumhuriyet gazetesi, Dost mu Düşman mı? Başlıklı imzasız baş yazısında, AB'nin Türkiye'yi parçalamaya yönelik tutumunu yorumladı: “Bizi parçalamaya yönelik gayretler e karşı kendimizi savunarak mı ortaklığa gireceğiz? Garip bir çelişki karşısındayız. Öteki ortaklar böyle bir tünelden geçerek mi üye oldular?.. Türkiye çok önemli günlerden geçiyor; öyle görülüyor ki dost bildiğimiz kesimlerce kuşatılmak tehlikesine de ülkemiz açıktır. Bu durumda ünlü düşünürün bilinen özdeyişini nasıl anımsamazsınız: Tanrım ben düşmanlarımla başa çıkmasını bilirim; sen beni dostlarımdan koru!”⁸⁴⁷

---

⁸⁴⁴ **Akşam, Cumhuriyet**, 18 Nisan 2005.

⁸⁴⁵ **Cumhuriyet**, 18 Nisan 2005.

⁸⁴⁶ **Cumhuriyet**, 18 Nisan 2005.

⁸⁴⁷ **Cumhuriyet**, 18 Nisan 2005.

Türkiye Ermenileri Patriği Mesrob II. Mutafyan, Türk-Ermeni cemaatinin vakıf malları için Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvuracağını açıkladı. Akşam gazetesine bir demeç veren Mutafyan, sözde soykırım iddiasının Türk Ermenilerini de zor durumda bıraktığını belirterek “iki ateş, iki sevgili arasında kaldık” dedi. Patrik, Başbakan Erdoğan'ın Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan'a gönderdiği mektup hakkında ise Ermenistan'ın bu teklifi reddetmemesi gerektiği görüşünü dile getirdi.

78 Türk sivil toplum örgütü, Ermenilerin sözde soykırım iddiaları üzerine karşı harekete geçmeye ve tüm dünya liderlerine birer mektup göndermeye karar verdi. Ankara Türk Ticaret Odası'nda, Türk Dünyası Dayanışma Grubu (TÜRDAY) çatısı altında toplanan örgütler, hazırlanan metni önce Ankara'daki yabancı elçiliklere, daha sonra da başta Başkan Bush olmak üzere bütün yabancı devlet başkanlarına göndereceklerdir⁸⁴⁸.

Yıldız Teknik Üniversitesi'nde “Ermeni Soykırımı iddiaları ve Gerçekler” konulu bir panel düzenlendi. Panel'de TTK Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Marmara Üniversitesi'nden Prof. Dr. Nurşen Mazıcı ve Prof. Dr. Ferit Hakan Baykal konuştular⁸⁴⁹.

19 Nisan 2005

Ermeni lobisi, sözde soykırımı kabul etmesi için ABD Başkanı George W. Bush üzerinde baskılarını artırdı. ABD'de 22 senatör ve 175 milletvekili, Başkan Bush'tan, 24 Nisanda Ermenilerin soykırım iddiasını tanınması talebinde bulundu. Talepte bulunanlar arasında Kasım ayındaki başkanlık seçiminde Bush'un karşısında kaybeden Demokrat Parti Massachusetts Senatörü Joh Kerry, eski başkan Bill Clinton'un eşi olan Demokrat Parti New York Senatörü Hillary Clinton gibi isimler de var. Amerika Ermeni Asamblesi (AAA) Yönetim Kurulu Başkanı Anthony Barsamian, “Bush, bugüne dek yaptığı açıklamalarda soykırımın temel tanımını hep kullandı. Başkan'ın bu yıl bir adım daha ileri gideceğini ve ABD'nin, Ermeni soykırımını tanınması yükümlülüğünü yerine getirmeye yaklaşılabildiği kadar yaklaşıcağını düşünüyorum” dedi⁸⁵⁰.

⁸⁴⁸ Tercüman, 19 Nisan 2005.

⁸⁴⁹ Cumhuriyet, 19 Nisan 2005.

⁸⁵⁰ Yeniçağ, 21 Nisan 2005.

AAA Başkanı Barsamian, Orhan Pamuk, Halil Berktaş gibi kimseleri kastederek, “Türkiye’de yazarlar, gazeteciler ve akademisyenlerin 'soykırım' sözcüğünü kullanmaları bizi sevindirdi” dedi. Orhan Pamuk, “Türkler bir milyon Ermeni’yi öldürdü” demiş, Berktaş da benzer açıklamalar yapmıştı. Anlaşılan bu açıklamalar Ermeni diasporasını umutlandırmıştır⁸⁵¹.

20 Nisan 2005

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök, Ermeni iddiasının dayanaksız ve Ermenistan’ın Türkiye’ye karşı tutumunun kaygı verici olduğunu belirtti. Savaş Akademileri’ndeki yıllık değerlendirme konuşmasında, Türkiye’nin Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirmek arzusu taşıdığını söyledi. Ancak bunun için Ermenistan’ın uluslararası temel hukuk kurallarına uyması, komşuluk ilişkilerinin gereklerini yerine getirmesi gerektiğine dikkati çeken Özkök şöyle devam etti: “Ermenistan, Türkiye’nin toprak bütünlüğünü tanınamakla uluslararası arenada asılsız Ermeni soykırımı iddialarının tanınması için girişimde bulunmakta, BM Güvenlik Konseyi kararlarını hiçe sayarak Azerbaycan topraklarının önemli bir bölümünü işgal altında bulundurmaktadır. Asılsız soykırım iddialarının siyasi ve hukuki boyutu Lozan Antlaşması ile kapanmıştır. Antlaşma ile Türkiye Cumhuriyeti’ne herhangi bir yükümlülük intikal etmemiştir. 1915’te cereyan eden olaylarda Osmanlı Devleti’nin vatandaşı durumunda bulunan çok sayıda Türk ve Ermeni yaşamını yitirmiştir. Asılsız soykırım iddiasında bulunanların hiçbir dayanağı yoktur⁸⁵².

Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan, Türkiye’nin tutumunun “saldırgan” olduğunu iddia etti. Erivan’da düzenlenen “Büyük suç, büyük meydan okuma: İnsan hakları ve soykırım adlı uluslararası konferansın açılışında konuşan Koçaryan, Türkiye’nin hem geçmişini kabul etmediğini, hem de Ermenistan’ı ablukaya almaya devam ettiğini, Türkiye’nin bu tavrını anlamamanın zor olduğunu söyledi. Koçaryan, Ermeni soykırımı iddiasıyla ilgili Türkiye’nin tepkisinin “saldırgan” olduğunu ileri sürdü⁸⁵³.

---

⁸⁵¹ Yeniçağ, 21 Nisan 2005.

⁸⁵² Cumhuriyet, Tercüman, 21 Nisan 2005.

⁸⁵³ Cumhuriyet, Yeniçağ, 21 Nisan 2005.

Polonya da sözde Ermeni soykırımını tanıdı; Türkiye, bu kararı tepkiyle karşıladı ve reddetti. Polonya Meclisi yaptığı oturumda 1915'te Anadolu'da meydana gelen olayları Ermenilere yönelik “soykırım” olarak tanımlayan kararı kabul etti. Dışişleri Bakanlığı kararla ilgili yaptığı açıklamada, “Bu kararı kınıyor ve reddediyoruz” dedi⁸⁵⁴.

21 Nisan 2005

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, “Ermeni olayını çok fazla büyüttüğümüz gibime geliyor” dedi. Başbakan, Afganistan'a yaptığı ziyaretten dönüşünde Esenboğa Havalimanı'nda düzenlediği basın toplantısında “sözde Ermeni soykırımı iddialarını aşırı gündemde tutmanın yersiz olduğunu” belirtti. Erdoğan, “Olayı biraz da olduğundan çok fazla büyüttüğümüz gibime geliyor. Bizim kararlılığımız, dik duruşumuz çok önemlidir” diye konuştu⁸⁵⁵.

ABD ve Kanada'daki Türk sivil toplum örgütleri, Ermenilerin soykırım iddialarının 90. yıldönümü dolayısıyla ABD'de başlattıkları kampanyaya karşı ABD Kongre üyelerine, tarihi gerçeklerin dile getirildiği mektuplar gönderdiler. Türk-Amerikan Dernekleri Federasyonu (TADF), Türk-Kanada Dernekleri ve Turkish Forum'un öncülüğünde yürütülen kampanyaya 120'den fazla Türk sivil toplum örgütü katıldı. Mektuplarda, soykırım savlarının tarihi gaddarca çarpıtıldığı, Amerikan toplumunun 1915'te olanları sadece Ermeni kaynaklarından okuduğu, Müslüman halkın yaşadığı çok daha büyük acılardan ise habersiz olduğu kaydedildi. Gerçek belgelerin Ermenilere yönelik soykırım olmadığını, ancak 517 bin 955 Türk ve Müslümanın Ermenilerce katledildiğinin ortaya koyduğunun belirtildiği mektuplarda, “Ermeniler geçmişle yüzleşmekten korkmazsa Türk ve Ermeni tarihçilerden oluşan bir komisyon konuyu araştırabilir” denildi ve “Ermeniler gerçekle yüzleşmeye hazır mı?” sorusu yöneltildi⁸⁵⁶.

İstanbul'da “Duvardaki Kan” filmi gösterime girdi. Ermeni soykırımı iddialarına cevap niteliğindeki tek Türk filmi “Duvardaki Kan”, İstanbul Ticaret Odasında

⁸⁵⁴ Cumhuriyet, 21 Nisan 2005.

⁸⁵⁵ Cumhuriyet, 22 Nisan 2005.

⁸⁵⁶ Cumhuriyet, 22 Nisan 2005.

gösterime girdi. 20 yıl önce televizyonda dizi şeklinde hazırlanan yapımın montajlanarak sinema filmi haline getirildiği açıklandı⁸⁵⁷.

ABD'deki Ermeni lobisi, Amerikan Kongresinde soykırımı anma toplantısı düzenledi. 20'den fazla Kongre üyesi ve ülkenin dört bir yanından gelen Ermeni temsilcilerin katıldığı ve Ermenilerin gövde gösterisi niteliği taşıyan törende son Başkanlık seçiminin Demokrat Parti adayı John Kerry de hazır bulundu. Kerry, “Başkan George Bush, Türkiye'den tutumunu değiştirmesini istemeli, 1.5 milyon insan öldürüldü. Bu büyük bir soykırım. Tarihten ders almalıyız” dedi⁸⁵⁸.

22 Nisan 2005

Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac ve Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan, Paris'te, Ermeni anıtına çelenk koydular. Anıtın kaidesinde “Bestekar ve müzikolog Komitası'na ve 1915'te Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan soykırımın 1.500.000 kurbanının anısına” ibaresi yer almaktadır. Anıt, 2003 yılında Paris Belediyesi tarafından Ermeni asıllı bestekar Komitasın anısına ithaf edilmişti⁸⁵⁹.

24 Nisan 2005

Sözde Ermeni soykırımının 90. yıldönümü dolayısıyla dünyanın birçok ülkesinde Türkiye'ye karşı düşmanca etkinlikler düzenleniyor.

Almanya'da ilk Ermeni “soykırım” anıtı Bremen'de açıldı. Anıtın açılışında konuşan Bremen Eyalet Başkanı Henning Scherf, “Soykırım tüm dünyada yavaş yavaş tanınıyor. Türklerin tepkileri yersiz. Ermeni cemaatine verdiğim sözü yerine getirdim. Avrupa hoşgörülü bir kıta. Yaşanan problemler karşılıklı konuşarak çözülebilir. Türk dostlarıma da konuyu geniş platformlara taşıyarak, tartışma açmaya yardımda bulunacağıma söz verdim” diye konuştu. Açılış törenine Bremen Emniyet Müdürü Eckhard Morthorst, eyalet yetkilileri ve Almanya'nın her tarafından gelen Ermeniler

---

⁸⁵⁷ **Akşam**, 22 Nisan 2005.

⁸⁵⁸ **Cumhuriyet**, 22 Nisan 2005.

⁸⁵⁹ **Cumhuriyet**, 23 Nisan 2005.

katıldı. Anıt yakınına yaklaştırılmayan 200 kadar Türk ise, ellerinde Türk bayrakları ve sloganlar eşliğinde olayı protesto ettiler⁸⁶⁰.

Brüksel'deki Türkiye Büyükelçiliği önünde gösteri düzenleyen Ermeniler, Türk bayrağını yaktı. Sözde soykırımın yıldönümü dolayısıyla düzenlenen ve yoğun güvenlik önlemleri altında gerçekleşen gösteriye 500 kadar kişi katıldı. Türkiye ve Türkiye'nin AB'ye katılımı aleyhinde sloganlar atan ve sözde soykırımın tanınmasını isteyen göstericiler, Türk bayrağını yakarak çeşitli kışkırtıcı hareketlerde bulundu. Ermeniler, Yunanistan, İngiltere, Hollanda, İsrail, İran, Gürcistan ve Rusya'da da Türkiye aleyhinde gösteriler düzenledi⁸⁶¹.

Doğu Anadolu Bölgesinden 24 dernek ve vakıf, “Ermeni soykırımı” iddialarıyla ilgili olarak 25 yabancı ülkenin Ankara'daki Büyükelçiliklerine birer mektup gönderdi. Erzurum İktisadi ve Sosyal Araştırma ve Yardımlaşma Vakfı (ESAV) Yönetim Kurulu üyesi Valili Nafiz Aksu, mektupları postalarken yaptığı açıklamada, diasporanın çağın en büyük yalan ve iftirasını tekrar gündeme getirdiğini belirtti, Aksu, “Medeni dünya bilmelidir ki, böyle bir sonuca alet olacak devletleri, hukuk ve adaletin egemen olacağı gelecek yüzyıllarda insanlık alemi asla affetmeyecektir” dedi⁸⁶².

Amerikan-Türk Dernekleri Asamblesinin (ATAA) çağrısıyla Beyaz Saray önünde bir araya gelen binden fazla Türk, Ermeni iftiralarına karşı gösteri yaptı. Türk, KKTC ve Azeri bayraklarıyla gösteriye katılan Türkler, bugüne kadar Ermeni yalanını tanımayan ABD'ye teşekkür eden pankartlar taşıdı. Türklerin arasına sızarak bildiri dağıtan bir grup Ermeni de polis tarafından meydana çıkarıldı⁸⁶³.

27 Nisan 2005

Başbakan Erdoğan, Koçaryan'a “hodri meydan” dedi. Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan'ın “önkoşulsuz diplomatik ilişki” talebine yanıt veren

---

⁸⁶⁰ **Yeniçağ**, 25 Nisan, 2005.

⁸⁶¹ **Cumhuriyet**, Tercüman, 25 Nisan 2005.

⁸⁶² **Yeniçağ**, 25 Nisan 2005.

⁸⁶³ **Tercüman**, 25 Nisan 2005.

Recep Tayyip Erdoğan, “Önce tarihten gelen sorunları halledelim” dedi ve Koçaryan'a “hodri meydan” diye seslendi.⁸⁶⁴

2 Mayıs 2005

ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Laura Kennedy, Ermenistan, Kafkaslar ve Kıbrıs konularını ele almak üzere Ankara'ya geldi, Kennedy'nin, Ermenistan sınırının açılmasını isteyeceği haber verildi. ABD'li diplomatik kaynaklar, soykırım savlarının temelde tarihçilerin işi olduğunu ancak konunun siyasi boyutunun da görmezden gelinemeyeceğini savunurken, “Ermenistan'a Türkiye'nin mevcut sınırlarını kabul etmesi gerektiğini anlatıyoruz. Bugünkü ortamda Ermenistan sınırının kapalı kalması ise hiçbir tarafa yarar sağlamıyor. Kennedy, ABD'nin bu konuda açılım beklentisini ileticek” dediler⁸⁶⁵.

İsviçre, Zürih'te Mayıs 2004'te katıldığı bir toplantıda Ermeni soykırımı olmadığını söylediği için hakkında soruşturma başlattığı Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof.Dr. Yusuf Halaçoğlu'nun nüfus bilgileri ve konuşma metnini Türkiye'den resmen istedi. Dışişleri Bakanlığı, soruşturmayı kabul etmelerinin mümkün olmadığını, bilimsel bir platformda yapılan açıklamaların dava konusu yapılmasının uluslararası hukuka aykırı olduğunu İsviçre'ye ilettiler. Halaçoğlu'nun nüfus bilgilerini vermeyeceklerini aktaran Dışişleri, İsviçre'ye tepki gösterdi⁸⁶⁶.

3 Mayıs 2005

Ermenilerin soykırım iddiasını reddeden Türk Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Halaçoğlu hakkında İsviçre'de soruşturma açılmasının yankıları devam ediyor:

- Meclis Dışişleri Komisyonu eski Başkanı Kamuran İnan, bu soruşturmayı “Haçlı zihniyetin dirilmesi” olarak niteledi. Belçika'nın, “Ermeni soykırımını” kabul eden ve “soykırım olmadı” denilmesini suç sayan bir yasa çıkarmak üzere, bir tasarıyı Meclisten geçirdiğini ve halen Senatoda olduğunu anımsatan İnan, Türkiye aleyhine bütün bu gelişmelerin “hayra alamet olmadığını” söyledi. İnan, 24 Nisanı Batı

⁸⁶⁴ **Cumhuriyet**, 28 Nisan 2005.

⁸⁶⁵ **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 2005.

⁸⁶⁶ **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 2005.

Hıristiyan dünyasının, Türkiye'ye karşı bir haçlı zihniyetine dönüştürülme eğilimini taşıdığını vurgulayarak, “Bu mesele, sadece Ermenilerin iddiası olma çerçevesini aştı” tespitinde bulundu⁸⁶⁷

İki günlük bir ziyaret için Ankara'ya gelen Almanya Başbakanı Gerhard Schröder, Başbakanlık konutunda akşam yemeğinde bir araya geldiği Başbakan Recep Tayip Erdoğan'a Kıbrıs ve Ermenistan konularında mesajlar verdi. Baş başa gerçekleşen yemekte Schröder, Türkiye'nin Ermenistan ile ikili ilişkilerini geliştirmesinden yana olduklarını söyledi⁸⁶⁸.

4 Mayıs 2005

Arjantin Senatosu, Türkiyeli 1915-1923 yılları arasında Ermenilere soykırım yapmakla itham eden bir karar aldı. Dışişleri Bakanlığı tepki gösterdi, “Bu kararı kınıyor ve reddediyoruz” açıklaması yaptı. Bakanlıktan yapılan açıklamada, şöyle denildi: “Arjantin makamlarına, bu yönde bir girişimin yanlışlığı önceden anlatılmış ve yaratacağı sakıncalar, en üst düzeylerde, defalarca izah edilmiştir. Bu girişimlerimize rağmen Arjantin Senatosunun, siyasi çıkar amacı güden faaliyetlerin peşine takılarak, tarihi bilgiden yoksun maddi hatalarla dolu söz konusu açıklamayı kabul etmesinin sorumlu bir davranış olmadığı ortadadır. Bu tür açıklamalara tevessül edenlerin kötü niyetli çabaların aleti olmaktan başka bir amaca hizmet etmedikleri aşikardır⁸⁶⁹”.

Ermenilere soykırım yapılmadığını söylemiş olan Türk Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Halaçoğlu hakkında İsviçre'de soruşturma açılmasının yankıları devam ediyor: Hürriyet'in başyazarı Oktay Ekşi, “Hukuksuz Avrupa” başlıklı yazısında, “Aynı soruşturmayı bir Türk savcı, bir İsviçreli hakkında açsaydı ne olurdu?” diye soruyor ve cevabını şöyle veriyor: “Hiç uzun uzun düşünmeye sebep yok. 'Türkiye'de zaten ifade özgürlüğü olmadığı hemen öne sürülür, onun ardından sıra sıra protesto mesajları alırdık. Konu her halde hemen Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'ne getirilir, Türkiye'yi kınayan bir karar oradan çıkardı...⁸⁷⁰”.

---

⁸⁶⁷ Hürriyet, 4 Mayıs 2005.

⁸⁶⁸ Cumhuriyet, 4 Mayıs 2005.

⁸⁶⁹ Cumhuriyet, 6 Mayıs 2005.

⁸⁷⁰ Hürriyet, 4 Mayıs 2005.

6 Mayıs 2005

Avrupa Birliği, Türkiye ile Ermenistan'ın arasını bulmaya çalışıyor. Ermenistan'ın başkenti Erivan'da bulunan AB'nin Güney Kafkaslardaki özel temsilcisi Heikki Talvitie, düzenlediği basın toplantısında, “Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki yakınlaşma Ermeni meselesinin çözümüne de katkıda bulunacaktır. Ancak varılan noktada yalnız Türkiye'den uygun adım atması beklenmemelidir. Ermenistan'ın da sürece katkıda bulunması gerekiyor” diye konuştu. Başbakan Erdoğan'ın Koçaryan'a gönderdiği mektuba da değinen Talvitie, “Türk-Ermeni ihtilafında belki ilk defa böylesine somut adım atılmıştır. Komisyon kurulması fikrini desteklediğimiz gibi AB olarak elimizden gelen yardımı da taraflara sağlamaya hazırız. Başlatılan süreçte tarafların varacağı uzlaşma neyse AB olarak sonuçlarını kabul etmeye hazırız” dedi⁸⁷¹.

12 Mayıs 2005

ABD'li tarihçi Stanford Shaw, “İsviçre medeniyetsiz” dedi. Shaw, Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof.Dr. Yusuf Halaçoğlu hakkında Zürih'te bir toplantıda Ermeni soykırımını savlarını reddettiği gerekçesiyle soruşturma başlatan İsviçre'yi “medeniyetsiz” olarak nitelendirdi. Geçmişte Osmanlı tarihi dersi verdiği için aralarında Rum ve Ermenilerin de bulunduğu bazı grupların California Üniversitesi'ndeki sınıfına baskın yaptığını, dersi alan yüksek lisans öğrencilerine, hatta onların ailelerine saldırdığını, hatta oturduğu evi havaya uçurmaya kalkıştıklarını anlatan Shaw, İsviçre'nin Halaçoğlu'na karşı tutumunu aynı türden bir saldırıya benzetti. “Bu gruplar nasıl kendi istedikleri dersi vermediğim için bana saldırıyorsa, İsviçre de kendi görüşlerini yansıtmadığı için Halaçoğlu'na saldırıyor” dedi. İngiliz donanmasının savaş sırasında açlık ve hastalıkla boğuşan Osmanlılara yiyecek ulaştırılmasına engel olduğunu anlatan Shaw, “soykırımdan söz edilecekse, bu suç asıl işleyenin, imparatorluğu, işgal etmeye çalışan İngilizler, Ruslar ve Fransızlar olduğunu” söyledi⁸⁷².

---

⁸⁷¹ **Hürriyet**, 7 Mayıs 2005.

⁸⁷² **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 2005.

13 Mayıs 2005

Ermenistan Başbakanı Andranik Markaryan, Türkiye-Ermenistan sınırının bu yıl (2005) sonuna kadar açılacağını söyledi. Markaryan, başkent Erivan'da düzenlediği basın toplantısında, sınırların açılması ve iki ülke arasında diplomatik ilişki kurulmasını sağlamak için her şeyin yapılması gerektiğini belirtti. “Şu andaki durumun Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi için uygun olduğunu” söyleyen Başbakan Markaryan, “Sınırların açılması ve diplomatik ilişki kurulmasını sağlamak için yıl sonuna kadar her şey yapılmalı” diye konuştu.

Kars Belediye Başkanı Naif Alibeyoğlu da Cumhuriyet gazetesi yazarı Zeynep Oral'a demeç vererek, Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasını savundu ve “Açın şu kapıyı...” diye konuştu⁸⁷³.

16 Mayıs 2005

Başbakan Erdoğan, Varşova'da konuşan Koçaryan'ın “tribünlere oynadığını” söyledi. Polonya'nın başkenti Varşova'da yapılan Avrupa Konseyi doruk toplantısında Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan, “Bu yıl Ermeni soykırımının 90. yılının anıldığını” söyledi ve “Bizi destekleyen ülkelere teşekkür ediyoruz” dedi. “Osmanlı Türkiye'sinde yapılan Ermeni soykırımının uluslararası alanda tanınmasını hedeflediklerini” söyleyen Koçaryan, “Birinci Dünya Savaşı'nda mağdur olanların başında Ermenilerin geldiğini” iddia etti⁸⁷⁴.

24 Mayıs 2005

Boğaziçi Üniversitesinde (BÜ) düzenlenmesi öngörülen “alternatif” Ermeni konferansı, tepkilerle karşılandı ve Rektörlükçe iptal edildi. CHP İstanbul Milletvekili Şükrü Elekdağ, TBMM Genel Kurulunda gündem dışı söz alarak Boğaziçi Üniversitesinde 25 Mayıs 2005'te başlayacağı açıklanan “İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri” başlıklı konferansa tepki gösterdi. Elekdağ, konferansın amacının gerçeklere aykırı olarak Türkiye'yi, “soykırımla suçlamak”

---

⁸⁷³ Cumhuriyet, 14 Mayıs 2005.

⁸⁷⁴ Cumhuriyet, 17 Mayıs 2005.

olduğunu vurguladı. Konunun asıl “hazin” olan yönünün Boğaziçi Üniversitesi'ne olaya “alet edilmesi” olduğunu belirten Elekdağ, “Boğaziçi Üniversitesi'nde bu ülkenin çıkarlarına sahip çıkacak, bu hıyanete karşı koyacak kimse yok mu?” diye konuştu. Adalet Bakanı Cemil Çiçek de “Bu, Türk milletini arkadan hançerlemektir” diyerek BÜ'de düzenlenecek konferansa karşı çıktı. Bunun üzerine Rektörlük bir açıklama yaparak konferansı iptal etti. Açıklamada, “Toplantıyı gerçekleştirmenin doğurabileceği sonuçlar karşısında toplantının ertelenmesinin daha uygun olacağına karar verdiğimizizi kamuoyuna bildiririz” dendi⁸⁷⁵.

25 Mayıs 2005

Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac ilk defa “soykırım” dedi. Avrupa anayasası öncesinde Ermeni oylarının peşine düşen Chirac, Fransa Ermeni Örgütleri Koordinasyonu Başkanı Ara Torayan'a gönderdiği mektupta, bugüne kadar “trajedi” diye bahsettiği 1915 olaylarından “soykırım” diye söz etti. Chirac, “Fransa, 1915 Ermeni soykırımını tanımıştır” dedi. Fransa Cumhurbaşkanı, “Türkiye'nin bu konuda bir hafıza çalışması yapacağına inandığını”, ayrıca Avrupa anayasasının kabulü halinde, “Türkiye'nin üyelik sürecinin daha da güçleşeceğini” söyledi⁸⁷⁶.

25-26 Mayıs 2005

Boğaziçi Üniversitesi'nde yapılmak istenen Ermeni konferansının ertelenmesi tepkiler ve yankılar yarattı. AB Komisyonu'nun genişlemeden sorumlu üyesi Olli Rehn'in sözcüsü Christina Nagy, “Keşke bu konferans barış içinde gerçekleşebilseydi. Akademik çevreler tarafından bu konunun tartışılması gerekir” dedi. Milliyet yazarı Taha Akyol, “Konferansın iptal edilmesi çok büyük bir hata olmuştur” diye yazdı ve şunları ekledi: “Daha büyük hata, ‘yığınakta’ yapıldı: Konferans akademik bir faaliyet gibi değil, Türkiye'nin temel tezlerini karşı bir 'meydan okuma' gibi düzenlendi! Üniversitede, yapılan böyle bir konferansta tek yanlı görüşler işlenir de Türkiye'nin savunageldiği tezleri savunacak tarihçilere, hukukçulara, diplomatlara konuşma imkanı

---

⁸⁷⁵ **Cumhuriyet**, Milliyet, 25 Mayıs 2005.

⁸⁷⁶ **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 2005.

verilmezse bunu ‘akademya’ ve ‘üniversite’ kavramlarıyla bağdaştırmak mümkün değildir. İşte 'yığınaktaki' büyük hata budur.” dedi⁸⁷⁷.

28 Mayıs 2005

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın, Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan'a yeni bir mektup göndermeyeceği haber veriliyor. Cumhuriyet gazetesinin Hükümete yakın kaynaklara dayanarak verdiği habere göre, Ankara, Ermenistan konusunda açılım politikasında yeni adımlar için, Dağlık Karabağ sorununun çözümünde ilerleme bekliyor⁸⁷⁸.

31 Mayıs 2005

Belçika Senatosu Adalet Komisyonunda Ermeni soykırımını inkar etmeyi cezalandırmayı öngören yasa tasarısı geri tepti. Tasarıya destek veren Yeşiller ve Valon Liberal Parti (MR) azınlıkta kaldı. Sosyalist Parti ve Hıristiyan Demokratlar tasarıyı reddettiler. Tasarı Ermeni lobisinin yoğun girişimleri sonucu 21 Nisanda Belçika Parlamentosunda kabul edilerek Senatoya yollanmıştı⁸⁷⁹.

1 Haziran 2005

Ankara Ticaret Odası (ATO) tarafından hazırlatılan ve Türk-Ermeni ilişkilerini anlatan “Sarı Gelin” adlı belgesel ile Türkiye'nin tanıtım görüntülerinin bulunduğu CD, Time Dergisi aracılığıyla Avrupa'da 494 bin aboneye ulaştırıldı. ATO Başkanı Sinan Aygün, düzenlediği basın toplantısında, “Amacımız Ermenilere cevap vermek değil. Maksudumuz tarihin saptırılmasını, sanal bellek oluşturulmasını engellemek” dedi ve şöyle devam etti: “Bunu niye yaptık? Çünkü gerçeklerin bir sivil toplum örgütü tarafından anlatılmasının daha iyi olacağını düşündük, bunu bir kutsal görev saydık. O yüzden bu taşın altına elimizi soktuk. Avrupa bu belgeseli izlememişti, bu yolla şu anda 494 bin Avrupa aydınının evinde hem Türkiye'nin turizm CD'si hem de bir Ermeni

---

⁸⁷⁷ **Milliyet**, 26 Mayıs 2005.

⁸⁷⁸ **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 2005.

⁸⁷⁹ **Hürriyet**, 2 Haziran 2005.

sorunu CD'si bulunuyor” Aygün ayrıca dergiye Türkiye'yi tanıtan 4 tam sayfa ilan vererek Time'ın 600 bin okuyucusuna ulaştırmayı sağladı⁸⁸⁰.

6 Haziran 2005

Belçika Senatosu Adalet Komisyonu, sözde Ermeni soykırımı iddialarını yasalaştırmaya yönelik tasarıların tamamını reddetti. Federal Mecliste onaylanarak Senatonun onayına sunulan yasa tasarılarında Ermeni soykırımı iddiaları gündeme taşıyor ve bu iddiaları reddedenlerin 8 gün ile 1 yıl hapis, 26 ila 5 bin Avro para cezasına çarptırılması hedefleniyordu. Senato bu tasarıların reddedilmesine ve Federal Meclise iade edilmesine karar verdi⁸⁸¹.

11 Haziran 2005

Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın soykırım savlarının ortak bir komisyon kurularak araştırılması önerisini reddetmediklerini, “evet, ama” yanıtını verdiklerini savundu. Oskanyan, Washington'da düzenlediği basın konferansında, “Böyle bir komisyon ne kadar süreyle görev yapacak, 15 yıl mı? O kadar sürede sınır kapalı mı kalacak? En basit bir diplomatik ilişki benzeri bir durum olmadan, böyle bir işe nasıl girişilebilir?” diye konuştu. Türkiye ile ilişkilerde önceliği sınırın açılmasına verdiklerini belirten Ermenistan Dışişleri Bakanı, “Biz Türkiye ile savaş halinde değiliz. Bu durumda sınırın kapalı olması uluslararası yasalara aykırı” iddiasını ortaya attı⁸⁸².

14 Haziran 2005

Ermeni lobisi, ABD Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komitesine sözde Ermeni soykırımını tanımasına yönelik bir tasarı sundu⁸⁸³.

---

⁸⁸⁰ **Cumhuriyet, Milliyet**, 2 Haziran 2005.

⁸⁸¹ **Hürriyet, Milliyet**, 7 Haziran 2005.

⁸⁸² **Cumhuriyet**, 12 Haziran 2005.

⁸⁸³ **Cumhuriyet**, 14 Haziran 2005.

16 Haziran 2005

Federal Alman Parlamentosu, Ermeni iddialarını içeren tasarımı kabul etti. “Ermenilerin 1915 yılında zorla göç ettirilmesi ve toplu katliamının hatırlanması ve anılması -Almanya, Türklerle Ermenilerin barışmasına katkı sağlamalı” başlığını taşıyan tasarı Alman Parlamentosunda oybirliğiyle kabul edilirken, “Federal Meclisin Ermeni kurbanları önünde saygıyla eğildiği ve olaylarda Almanya Devleti’nin sorumluluğunun bulunmasından dolayı da derin üzüntü duyulduğu” fadesine yer verildi, Federal Meclis, Alman Hükümetine çağrıda bulunarak, “TBMM’nin Türk Hükümetinin ve toplumunun tarihiyle yüzleşmesine katkı sağlaması, (BÜ’de) ertelenen Ermeni konferansının düzenlenmesini talep etmesi ve Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesine katkı sağlamasını” istedi. Alman Federal Meclisinin kararı Türkiye’de tepkiyle karşılandı. Dışişleri Bakanlığından yapılan yazılı açıklamada, “Bu kararı esefle karşılıyor ve şiddetle kınıyoruz” denildi, kararın “sorumsuzluk ve dar görüşlülüğün kanıtı” olduğu belirtildi⁸⁸⁴.

19 Haziran 2005

Almanya’da yaşayan Türkler, Federal Alman Meclisinde kabul edilen Ermeni tasarısı ile Ermeni iddiaları konusunda Almanya’da oluşan tek yanlı kamuoyuna karşı Berlin’de protesto yürüyüşü düzenlediler. Yaklaşık 10 bin kişinin katıldığı yürüyüş, okunan bir bildiriyle sona erdi. Bildiride, hem Federal Alman Meclisinde hem de Alman medyasında Ermeni iddialarına karşı Türk ve uluslararası tarihçilerin tezlerine yer verilmediği belirtildi⁸⁸⁵.

30 Haziran 2005

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Azerbaycan’a yaptığı ziyaret sırasında Ermenistan’a bazı mesajlar verdi. Erdoğan, Azerbaycan Meclisinde yaptığı konuşmada Ermenistan’ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesi gerektiğini dile getirdi: “Yukarı Karabağ ihtilafının barışçı yöntemlerle, Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü

⁸⁸⁴ Cumhuriyet, Tercüman, Yeniçağ, 17 Haziran 2005.

⁸⁸⁵ Cumhuriyet, 20 Haziran 2005.

korunarak bir an evvel çözüme kavuşturulması bölgenin istikrarına çok önemli katkı sağlayacaktır⁸⁸⁶.

3 Temmuz 2005

ABD Kongresine Türkiyeli hedef alan bir Ermeni tasarısı daha sunuldu. Kongredeki Ermeni lobisinin hazırladığı tasarıda, Washington yönetiminin Türkiye-Ermenistan sınırının açılması için Türkiye'ye baskı yapması öngörülüyor. Ermeni lobisinin ileri gelenlerinden olan Demokrat Parti Milletvekili Adam Schiff'in hazırladığı tasarıda, sınırın kapalı kalmasının, uluslararası standartları ihlal ettiği ve Ermenistan'a ulaşan malların nakliye masraflarını % 30-35 artırdığı ileri sürüldü. Tasarının mimarı Schiff, "Türkiye'nin Ermenistan'a uyguladığı ambargonun kaldırılması için baskı yapma zamanı geldi" dedi? Ermeni lobisinin başka bir lideri Demokrat Milletvekili Frank Pallone de açıklamasında, "Başkan George Bush ve Dışişleri Bakanı Condolezza Rice, muhalefetini ve kaygılarını dile getirmeden Türkiye'nin Ermenistan'a ambargo uygulamasıyla artık izin veremez" ifadesini kullandı⁸⁸⁷.

13 Temmuz 2005

Türklerle Ermenilerin gizlice buluştukları haber veriliyor. Milliyet gazetesinin verdiği habere göre, Türkiye adına Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Büyükelçi Ahmet Üzümcü ile Türkiye'nin Tiflis Büyükelçisi Ertan Tezgör'ün Avrupa'da bir Ermeni heyetiyle gizlice buluştuğu ve Ankara'nın önerilerini ilettiği belirtildi. Dışişleri Bakanlığı da bu tür temasların uzun süredir yapıldığını kaydetti. CNN Türk'ün haberine göre, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 15 Nisanda Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan'a gönderdiği mektupla başlayan "mektup diplomasisi" yerini, iki ülke Dışişleri yetkilileri arasında doğrudan görüşmelerin yapıldığı gizli diplomasiye bıraktı⁸⁸⁸.

---

⁸⁸⁶ **Cumhuriyet, Tercüman**, 1 Temmuz 2005.

⁸⁸⁷ **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 2005.

⁸⁸⁸ **Milliyet**, 13 Temmuz 2005.

SONUÇ

Türkiye'nin bugün Ermenistan ile sağlam bir diplomatik ilişki kurmasının hayli zor olduğu ortadadır. Zira Ermenistan, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımadığı gibi, uluslararası arenada sözde Ermeni soykırımı iddialarının tanınması için girişimde bulunmaktadır. BM Güvenlik Konseyi kararlarını hiçe sayarak Azerbaycan topraklarının önemli bir bölümünü işgal altında tutmaktadır. Ayrıca, Ermenistan, Sovyetler Birliği'nden ayrılırken yayımladığı “Bağımsızlık Bildirgesi”nde, “Batı Ermenistan” dediği Doğu Anadolu toprakları üzerinde emelleri olduğunu açıklamış ve bu bildirmede yer alan esasları daha sonra anayasa hükmü haline getirmiştir. Bunlardan başka Ermenistan Hükümeti, Ermeni teröristleri ülkesinde barındırıp korumaktadır. Bu teröristler Türk diplomatlarını katletmiş, silahlı bombalı saldırılarla Türk kuruluşlarına zarar vermiş ve hala yargılanıp cezalandırılmamışlardır.

Ermenistan'la diplomatik ilişki kurmak, Ermenistan'ın olupbittelerini sineye çekmek ve yeni olupbitteler yaratmasına ortam hazırlamak olur. Daha açık ifadeyle, Azerbaycan'ın Yukarı Karabağ bölgesi ve ayrıca yedi Azerbaycan ili halen Ermenistan'ın işgali altındadır. Ermenistan buralardan çekilmeden ilişkilerin düzelmesi ve Türkiye ile Ermenistan arasında normal diplomatik ilişki kurulması mümkün değildir. Ters olursa bu, işgalleri sineye çekmek ve Erivan Hükümetini yeni işgallere özendirmek olur.

Yukarı Karabağ'ı ve Azerbaycan'ın öteki topraklarını haksız yere işgal altında tutan Ermenistan'la diplomatik ilişki kurmak, Türkiye'nin Azerbaycan politikasına da öteki Türk cumhuriyetleri ile ilişkilerine de çok ters düşer ve büyük zarar verir.

Türkiye'nin “sözde soykırımı” tanınması söz konusu olamaz. Asılsız soykırım iddiasının hiçbir dayanağı yoktur. Ermeniler'in soykırım iddialarını sürekli ortaya atmaları ve tartışma konusu haline getirmeleri, diplomatik ilişkileri olumsuz etkilemektedir. Çeşitli Avrupa devletleri ve ABD'de belli zamanlarda ortaya atılan ve tartışma konusu yapılan soykırım iddiaları, iki ülke arasındaki ilişkileri

gerginleştirmekte ve halklar arasında da düşmanlığı körüklemektedir. Bu konu ile ilgili olarak, taraflar mutlaka iyi niyet ve dostça bir tavır takınmak, bundan sonrası için barışçı politikalar belirlemek zorundadırlar. Tarihi husumetin körüklenmesi ve her vesileyle ortaya bu konunun atılmasının, komşu iki devlete bir fayda getirmeyeceği ortadadır. Bu amaçla iki devletin ortak olarak çalışması ve konunun tarihi boyutunun birlikte ele alınması, suçlamalardan kaçınılması, cezalandırma yolları aramaktansa, birlikte gerçeklerin aranması, daha olumlu ve barışa yönelik bir yöntem olacaktır.

Ermeni meselesinin bugün aldığı şekil, aslında geçmiştekinin bir devamı niteliğindedir. O dönemde olduğu gibi, bugün de bazı devletler tarafından ortaya atılan soykırım iddiaları, geçmişin acı politikalarının izlerini taşımaktadır. O gün başarıya ulaşamayan politikaların, günümüze daha farklı ve modernize edilmiş şekilleri, tarihi adeta tekerrür ettirmekte, oluşturulan yapay gündemler ilişkileri zedelemektedir.

Bilginin, teknolojinin, basın ve yayın hayatının bu kadar ileri gittiği günümüzde; Türkiye ne yapıp yapıp Ermeni meselesiyle ilgili gerçekleri en kısa sürede dünyaya anlatmalıdır. Amerika'da, Fransa'da, Türkiye'de ve Ermenistan'da yaşayan tüm Ermeniler, kin ve intikam hislerini bir kenara bırakarak, ortak bir çalışma grubu oluşturmalıdır. Konu, bilimsel objektiflik içinde ortaya konduktan sonra, gerçekler her iki tarafça kabul edilmelidir. Bu oluşum, hem tarihteki Türk Ermeni dostluğunu ihya etmeye hem de her iki halkın menfaatine olacak yeni gelişmelere ve işbirliklerine fırsat verecektir.

KAYNAKÇA

I. ESERLER VE MAKALELER

AĞACAN Kamil, “**Kafkasya**”, Stratejik Analiz, Cilt:2, Sayı: 19, (Kasım 2001).

AKAŞ Cem, S. Akyay, **Gorbaçov’un Rusyası**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.

AKÇAM Taner, **Ermeni Tabusu Aralanırken; Diyalogdan Başka Bir Çözüm Var mı?**, Su Yay., İstanbul 2000.

AKÇORA Ergünöz, **Van ve Çevresinde Ermeni isyanları (1896-1916)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.

AKGÜN Seçil, **General Harbord’un Anadolu Gezisi (Ermeni Meselesine Dair) Raporu**, Kervan Yayınları, İstanbul 1981.

AKŞİN Aptülahat, **Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

AKTAŞ R. Melih, “**1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri'nde Amerikan Faktörü**”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1998.

AKYOL Taha, “**Ermeni ve Elektrik**”, Milliyet, 30 Ocak 1993.

AKYÜZ Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, TTK Yayınları, Ankara 1975.

ARMAOĞLU Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, (Cilt: I:1914-1980), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994.

ARSLAN, A. Ali, “**Rusların Güney Kafkasya'da Yayılmalarında Ermeni Ecmiyazin Katogigoslugu'nun Rolü**”, Kafkas Araştırmaları 2, İstanbul 1996.

- ARSLAN Ali, **“Ermeni Olaylarını Ermeni Kilisesinin Yönlendirmesi”**, Ermeni iddiaları ve Azerbaycan Gerçeği I Uluslararası Sempozyumu, 16 Mayıs 2005 Ankara.
- ASLAN Yasin, **“Ermenistan Darboğazı”**, Avrasya Dosyası, (Ermenistan Özel Sayısı), Cilt:2, Sayı:4 (Sonbahar 1995/1996).
- ASLANLI Araz, **“Kafkasya”**, Stratejik Analiz, Cilt:1, Sayı:5, (Eylül 2000).
- ASLANLI Araz, **“Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”**, Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel Sayısı, C.7., Sa: 1, İlkbahar 2001.
- ASLANLI Araz, **“Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Son Girişimleri Işığında Karabağ Sorunu: Çözüme Doğru mu?”**, Stratejik Analiz, Cilt: 1, Sayı: 12 (Nisan 2001).
- Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918**, Cilt II, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.
- ATAÖV Türkkaya, **“Ermeni Terörizminde Silah Sağlanması: Osmanlı Belgelerine Dayalı Gerçekler”**, Uluslar arası Terörizm ve Uyuşturucu Madde Kaçakçılığı, Ankara 1984.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I**, Maarif Matbaası, İstanbul 1945.
- Atatürk'ün Millî Dış Politikası, C. I, (1919-1923)**, Kültür Bak. Yay., Ankara 1981.
- Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, IV**, Ankara 1991.
- AYIŞIĞI Metin, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri**, TTK Yayınları, Ankara 2004.
- BATUR Nur, **“Türkiye Zorlanıyor”**, Milliyet, 4 Nisan 1993.
- BAYKARA Hüseyin, **Azerbaycan İstiklâl Mücadeleleri Tarihi**, İstanbul 1975.

Belgelerle Ermeni Sorunu, Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, ATASE Neşri, Sayı: 83, Ankara 1983.

BEYDİLLİ Kemal, **“1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler”**, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, XIII/17, Ankara 1988.

BEYDİLLİ Kemal, **II. Mahmut Devrinde Katolik-Ermeni Cemaati ve Kilisesinin Tanınması (1830)**, Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyeti Bölümü, Ş. Tekin Yayını, 1995.

BEYOĞLU Süleyman, **“1915 Tehciri ve Soykırım İddiaları”**. Uluslar Arası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu (24-25 Mayıs 2001) İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001.

BİLGİ Necdet, **Ermeni Tehciri ve Boğazlayan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey'in Yargılanması**, Köksay Yayınları, Ankara 1999.

BİRAND Mehmet Ali, **“Ermenistan: Tarihi Fırsatı Kaçırmayalım”**, Milliyet, 4 Ekim 1991.

BİRAND M. Ali, **“Azerbaycan Ankara'dan şikayet Ediyor”**, Milliyet, 5 Ekim 1991.

BİRAND M. Ali, **“Türkiye Arabulucu Olsun”**, Milliyet, 4 Kasım 1991.

BİRAND M. Ali, **“Fransa'yı Kutluyor”**, Hürriyet ,1 Şubat 2001.

BOZKURT Gülnihal, **Azınlık İmtiyazları-Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş**, ATAM, Ankara 1998.

BÖRÜSOY Enver, **“Ermenistan ve Gürcistan Arasındaki Sorunlar”**, Stratejik Analiz, Cilt:2,Sayı:22 (Şubat 2002).

British Documents On Ottoman Armenians, V.I (1856-1880) Ed. By. Bilal Şimşir, TTK Yay., Ankara 1989.

- CABBARLI Hatem, **“Rusya’da Ermeni Diasporası: Oluşumu ve Faaliyetleri”**, Ermeni Araştırmaları, Sayı:3 (Eylül Ekim Kasım 2001).
- CABBARLI Hatem, **“Bağımsızlık Sonrası Ermenistan Ekonomisinin Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Arayışları”**, Stratejik Analiz, C. 4, (Eylül 2003).
- CEBESOY A.Fuat, **Moskova Hatıraları**, İstanbul 1955.
- CENGİZ H., **“Rusya’nın 1896-1905 Arasında Kafkasya Ermenileri Politikası, Ermenileri Ruslaştırma Çabaları”**, Kafkas Araştırmaları IV, İstanbul 1998.
- CÖHCE Salim, **“Ermenilerin Bakü Soykırımı: Mart Günleri ve Osmanlı Devletinin Müdahalesi”**, Ermeni iddiaları ve Azerbaycan Gerçeği 11. uluslararası Sempozyum, 28-29 Mayıs 2005 Bakü.
- ÇALIK Ramazan, **Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamit Döneminde Ermeni Olayları**, Kültür Bak. Yay., Ankara 2000.
- ÇEVİKÖZ Ünal, **“Uluslararası İlişkilerde Yeni Dengeler”** Görüş, (Ağustos - Eylül 2001).
- ÇİTTİR Süveyda, **“Ermenistan Dış Politikası’nın Temelleri ve Hedefleri”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.
- ÇİÇEK Rahmi, **“Trabzon’da Ermeni Nüfusu ve 1896 Ermeni Olayları”**, Türk Kültürü Dergisi, Sayı: 451, (Kasım 2000).
- DEMİR Ali Faik, **“Türk Dış Politikası Açısından Transkafkasya’nın Yeri ve Önemi”**, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- DOĞAN Yalçın, **“Elçibey’in Feryatları”**, Milliyet ,6 Nisan 1993.

- DOĞRU Necati, “**Öldürülen On Bir Er... Ermenistan'dan Uzanan El...**”, Milliyet, 10 Ekim 1991.
- DÜZEL Neşe, “**Ermenilerin Toprak Talebi Yok**”, Radikal Gazetesi, 26 Şubat 2001.
- EKİCİ Gökçen, “**Kafkasya**”, Stratejik Analiz, Cilt: 2, Sayı: 13 (Mayıs 2001).
- EKİCİ Gökçen, “**Kafkasya**”, Stratejik Analiz, Cilt: 2, Sayı: 18 (Ekim 2001).
- EKREM Reşat, **Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar (1300-1920)**, İstanbul 1934.
- ELEKDAĞ Şükrü, “**Tarihsel Gerçekler Işığında Ermeni Soykırımı Savı-1**”, Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarihi Gerçekler Sempozyumu, İTÜ, 15-16 Aralık 2005.
- ERAT Muhammet, “**Kazım Karabekir Paşa'nın Ermeniler Üzerine Harekatı (1920)**”, Kafkas Araştırmaları II, İstanbul 1996.
- ERAT M., “**Kars ve Çevresinde Ermeni Mezalimi (1919)**”, Kafkas Araştırmaları III, İstanbul 1997.
- ERAT M., “**Kazım Karabekir'in Nahçıvan ve Çevresindeki Faaliyetleri (1918)**”, Kafkas Araştırmaları IV, İstanbul 1998.
- ERAT M., “**Milli Mücadele Döneminde Kazım Karabekir Paşa'nın Faaliyetleri (1919-1922)**”, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- ERASLAN C., “**I. Sasun İsyanı Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Karşılaştığı Siyasi ve Sosyal Problemler**”, Kafkas Araştırmaları II, 1996.
- ERBENGİ Türkan, Kutluğ Emin, **Ermenilerin Türklere Yaptıkları Katliamlar ve Tehcir Uygulamaları Belgeseli**, Kastaş Yay., İstanbul 2006.

ERKİN Feridun Cemal, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara 1968.

Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekat-ı İhtilaliyesi, İstanbul 1332 (1916). Bu kitap Ermeni komitelerinin yıkıcı faaliyetlerini bütün dünyaya anlatmak maksadıyla devlet tarafından Fransızca ve Türkçe bastırılmış idi. Bu kitabın Osmanlı Türkçesi'nde basılan nüshası H. Erdoğan Cengiz tarafından sadeleştirilerek yeni harflere nakledilmiş ve Başbakanlık tarafından 1983'de yeniden bastırılmıştır.

FEİGLE Erich, **“Friedrich Parrot, Arminius Vambery, Mark Sykes”**, Türk-Ermeni İlişkileri, ATAM, Ankara 2000.

FULLER Liz, **“İktidar Partisi Gücüne Güç Katıyor”**, Çev: Cahide EKİZ, Avrasya Dosyası, (Ermenistan Özel Sayısı), Cilt:2, Sayı:4 (Sonbahar 1995/1996).

GENCER Ali İhsan, Özel Sabahattin, **Türk İnkılap Tarihi**, 7. Basım, Der Yayınları, İstanbul 2000.

Genelkurmay Başkanlığı, **I. Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi**, III. Ordu Harekatı, C. I-II, Ankara 1993.

GÖNLÜBOL Mehmet, **Uluslararası Politika**, AÜSBF Yayınları, No:420, Ankara 1986.

GÜL Nazmi, **“21. Yüzyıl Başlangıcında Haydat”**, Stratejik Analiz, Cilt: 1, Sayı: 2, (Haziran 2000).

GÜL N., **“Kafkasya”**, Stratejik Analiz, Cilt;1, Sayı:4, (Ağustos 2000).

GÜL N., **“Kafkasya”**, Stratejik Analiz, Cilt;1, Sayı:7, (Kasım 2000).

GÜL N., **“Kafkasya”**, Stratejik Analiz, Cilt;1, Sayı:9, (Ocak 2001).

GÜL N., **“Kafkasya”**, Stratejik Analiz, Cilt;2, Sayı:13, (Mayıs 2001).

- GÜL N, “**Kafkasya**”, Stratejik Analiz, Cilt;2, Sayı:15, (Temmuz 2001).
- GÜL N., “**Kafkasya**”, Stratejik Analiz, Cilt;2, Sayı:21, (Ocak 2002).
- GÜRÜN Kamuran, “**Türkiye-Ermenistan İlişkileri**”, Avrasya Etüdleri, Cilt 3, Sayı: 1, (İlkbahar 1996).
- GÜRÜN K., **Ermeni Dosyası**, 2. Baskı, Ankara 1993.
- GÜRKAN İhsan, “**Ermeni Saldırıları**”, Milliyet,14 Nisan 1993.
- HALAÇOĞLU Yusuf, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)**, TTK Yay., Ankara 2001.
- HASANLI Cemil, **Azerbaycan Tarihi, 1918-1920**, Azer. Kül. Der. Yay., Ankara 1998.
- HATİPOĞLU M. Murat, **Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.
- HERZIG Edmund, **The New Caucasus, Armania, Azerbaijan and Georgia** Royal Institute of International Affairs, London 1999.
- İLTER Erdal, **Armanian and Russian Oppression 1914-1916**, Testimonies of Witnesses, Ankara 1999.
- İLTER E., **Ermeni Kilisesi ve Terör**, Kök Yay., Ankara 1999.
- İLTER E., “**Ermeni Meselesinin Doğuşunda ve Gelişmesinde İngiltere'nin Rolü**”, ATAM, Sayı 6, Ankara 1995.
- İLTER E., “**Ermeniliğin Siyasi Mesele Haline Dönüştürülmesinde Kilisenin Rolü**”, Avrasya Dosyası, (Ermenistan Özel Sayısı), Cilt:2, Sayı: 4, (Sonbahar 1995-96).
- İLTER E., “**Lübnan'da Ermeni Diasporası**”, Ermeni Araştırmaları, Sayı:3, (Eylül Ekim Kasım 2001).

- KALMAN M., **Batı-Ermenistan (Kürt İlişkileri) ve Jenosid**, İstanbul 1994.
- KAMİLOĞLU Toğrul Veli, **“Kafkasya”**, Stratejik Analiz , Cilt:1, Sayı:6, (Ekim 2000).
- KAMBOLAT Hasan, **Türkiye Kafkasya’ya Demir Ağlarla Bağlanacak mı?**, Stratejik Analiz, Sayı: 56,(Eylül 2005).
- KANTARCI Şenol, **“Türkiye Ermenistan’a Sınır Kapılarını Açmalı mı?”**
http://www.orkun.com.tr/asp/orkun.asp?makale_nu=%21P*
- KANTARCI Ş., **“ABD ve Kanada’da Ermeni Diasporası: Kuruluşlar ve Faaliyetleri”**, Ermeni Araştırmaları, Sayı:3, (Eylül Ekim Kasım 2001).
- KANTARCI Ş., **“Ermeni Lobisi: ABD’de Ermeni Diasporasının Oluşması ve Lobi Faaliyetleri”**, Ermeni Araştırmaları, Sayı:1, (Mart Nisan Mayıs 2001).
- KANTARCI Ş., **Amerika Birleşik Devletleri’nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi**, Aktüel Yayınları, İstanbul 2004.
- KARABEKİR Kazım, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul 1988.
- KARACAKAYA Recep, **Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)**, BDAGM Yay. İstanbul 2001.
- KARABIYIK Osman, **Türk-Ermeni Münasebetleri**, İstanbul 1984.
- KASIM Kamer, **“Türk-Ermeni Barışma Komisyonu: Kısa Süren Bir Diyalog Girişimi”**, Stratejik Analiz. Cilt:2, Sayı:22, (Şubat 2002).
- KASIM Kamer, **“Armenian Community in Australia”**, Ermeni Araştırmaları, Sayı:3, (Eylül Ekim Kasım 2001).
- KENNEDY Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (1500’den 2000’e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmaları)** Çev: Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1996.

- KENTEL Ferhat, **“Bir Konferans ve Travmalarımızı Aşmak...”**, Gazetemnet, 1 Ekim 2005.
- KEVORKYAN Dikran, **“Ermeni Meselesinde Tehcire Amil Olan Sebepler”**, Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu, Ankara 1985.
- KILIÇ Selami, **Ermeni Sorunu ve Almanya, (Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle)**, Kaynak Yay., İstanbul 2003.
- KILIÇ Davut, **“Rusya'nın Doğu Anadolu Siyasetinde Ecmiyazin Kilisesi'nin Rolü”**, Ermeni Araştırmaları, Sayı: 2 (2001).
- KIRCA Coşkun, **“Dış Politikamız Üzerindeki Asıl İpotek”**, Milliyet, 28 Nisan 1991.
- KIRCA C., **“Kafkasya Siyasetimizde Tutarlılık İhtiyacı”**, Milliyet ,8 Şubat 1993.
- KIRZIOĞLU M. Fahrettin, **Kars İli ve Çevresinde Ermeni Mezalimi**, Kars Turizm ve Tanıtma Derneği Yay., Ankara 1970.
- KİSSİNGER Henry, **Diplomasi**, Çev: İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No:380, Tarih Dizisi: 29, 1998.
- KOCABAŞOĞLU Uygur, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika: 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları**, İstanbul 1989.
- KOCAOĞLU Mehmet, **“Millet-i Sadıka'dan Ermeni Mezalimine Niçin Gelindi?”**, Avrasya Dosyası, (Ermenistan Özel Sayısı), Cilt:2, Sayı:4, (Sonbahar 1995/1996)
- KOHEN Sami, **“Kuzeydeki Yeni Komşular”**, Milliyet, 29 Mayıs 1991.
- KOHEN S. **“Bu Kez Kim Sorumlu?”**, Milliyet, 03 Mart 1992.

- KOHEN S., “**Özal'ın gezisi amacına ulaştı**”, Milliyet, 17 Nisan 1993.
- KOHEN S., “**Azeri-Ermeni diyalogu tıkanı**”, Milliyet, 5 Nisan 1996.
- KURAT Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya**, AÜDTCF Yay., Ankara 1970.
- KÜÇÜK Cevdet, **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897**, İÜ Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1984.
- LAÇİNER Sedat, “**Ermenistan-Türkiye İlişkilerinde Sınır Kapısı Sorunu ve ilişkilerde Ekonomik Boyut**”, Ermeni Araştırmaları, C. 2, Sayı: 6, (Yaz 2002).
- LAÇİNER S., “**Ermenistan Dış Politikası ve Belirleyici Temel Faktörler 1991 - 2002**”, Ermeni Araştırmaları, C. 1., Sa: 5, (Bahar 2002).
- LAÇİNER S., “**Armenian Diaspora in Britain and the Armenian Question**”, Ermeni Araştırmaları, Sayı:3, (Eylül Ekim Kasım 2001).
- LAÇİNER Sedat, “**11 Eylül Olayları (Yeni Terörizm) ve Ermeni Sorunu**”, Stratejik Analiz, Cilt: 2, Sayı: 19, (Kasım 2001).
- LESSER İan O. ve FULLER Graham E., **Türkiye'nin Yeni Jeopolitiği Balkanlardan Batı Çin'e**, Savaş Akademileri Basımevi, İstanbul 1995.
- LİBARİDİAN Gerard J., **Ermenilerin Devletleşme Sınavı, Bağımsızlıktan Bugüne Ermeni Siyasi Düşünüşü**, Çev: Alma Taşlıca, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- LOTİ Pierre, **Türkler Üzerine Makaleler**, Çev: Betül Önuçak, Der Yay., İstanbul 1995.
- LÜTEM Ömer Engin, “**Olaylar ve Yorumlar**”, Ermeni Araştırmaları, Sayı: 3 (Eylül Ekim Kasım 2001).
- LÜTEM Ömer E., “**Olaylar ve Yorumlar**”, Ermeni Araştırmaları, Sayı:5, Cilt: 2, Bahar 2002.

- LÜTEM Ömer E., **“Olaylar ve Yorumlar”**, Ermeni Araştırmaları, Sayı:6, Yaz 2002.
- LÜTEM Ömer E., **“Olaylar ve Yorumlar”**, Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı: 12-13, (Kış 2003 – İlkbahar 2004).
- LÜTEM Ömer E., **“Olaylar ve Yorumlar”** Ermeni Araştırmaları, Sayı: 16-17, (Kış 2004 – İlkbahar 2005).
- MAYEWSKI General, **Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar**, Türkçe Terc. A. Süslü, AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara 1986.
- McCARTHY Justin, **Ölüm ve Sürgün (Death and Exile), Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme işlemleri, 1921-1922**, Çev: Bilge Umar, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1995.
- MEMMEDOV İsmail, **Tarihimiz, Toprağımız, Talehimiz.**, Adiloğlu neşr. Bakü 2003.
- MEMMEDOV Şükrü, **“Ermenilerin Türkiye ve İran'dan Göç Ettirilmeleri Politikası”**, Türk-Ermeni ilişkileri Uluslar arası Sempozyumu, ATAM Yay., Ankara 2000.
- MEMMEDOV Vakıf Caferoğlu, **“Nahçıvan'da Ermenilerin Yaptığı Soykırım”**, Ermeni İddiaları ve Azerbaycan Gerçeği I, Uluslararası Sempozyumu, 4-6 Mayıs, Ankara 2005.
- MERAL Seha – Olcay Osman, **Osmanlı İmparatorluğu Çöküş Belgeleri**, Ankara 1977.
- NORMAN C. B., **Ermenilerin Maskesi Düşüyor**, Türkçe Terc. Yavuz Ercan, Ankara 1993.
- OREL Şinasi ve Yuca Süreyya, **“Ermenilerce Talat Paşa'ya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü”**, TTK Yay., Ankara 1983.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)**, BDAGM Yay. Ankara 1995.

- ÖKE Mim Kemal, **Ermeni Sorunu (1914-1923)** , Ankara 1991.
- ÖZDAĞ Ümit, **“SSCB’den Rusya Federasyonu’na”**, Avrasya Dosyası, Cilt 3, Sayı: 4, Ankara 1996.
- ÖZDEMİR Hikmet, **Salgın Hastalıklardan Ölümler, 1914-1918**, TTK Yay., Ankara 2005.
- ÖZKÖK Ertuğrul, **“Bakü’de Aliyev’e verilen istihbarat”**, Hürriyet, 13 Nisan 1995.
- ÖYMEN Onur, **“Neden Gerçekleri Öğrenmeden Ermeni Soykırımını Kabul Eden Yasa”**, Hürriyet 5 Şubat 2005.
- PAYZIN Şirin, **“Koçaryan: Barışalım ama geçmişi de unutmayalım”**, Diplomasi Yazıları, No: 1. Haziran 1998, Milliyet, 25 Nisan 2000.
- PERİNÇEK Doğu, **“Sovyet Belgelerinde Emperyalizm ve Ermeni Sorunu-5”**, Cumhuriyet, 16 Nisan 2005.
- RUTLAND Peter, **“Ermenistan’da Demokrasi ve Milliyetçilik”**, Çev: Cahide Ekiz Avrasya Dosyası, (Ermenistan Özel Sayısı), Cilt: 2, Sayı: 4 (Sonbahar 1995-96).
- SAKARYA İhsan, **Belgelerle Ermeni Sorunu**, 2. Baskı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Ankara 1984.
- SARAY Mehmet, **Atatürk’ün Sovyet Politikası**, 2. Baskı, Damla Neşr., İstanbul 1990.
- SARAY M., **Ermenistan ve Türk – Ermeni İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005.
- SAZAK Derya, **“Bir Tabu Daha Yıkıldı”**, Milliyet, 27 Eylül 2005.
- SEZGİN Mahmut Niyazi, **“Haydat (Ermeni Davası) ve Türk-Ermeni İlişkilerinin Geleceği”** Belgelerin Işığında Ermeni Meselesi Semineri

(24-25 Nisan 2003), Ed: Metin Ayışığı, BAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları: 1, Balıkesir 2004.

SOLMAZ Gürsoy, **Yaşayanların Dilinden Erzurum- Sarıkamış- Kars'ta Ermeni Zulmü (1919-1920)**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yay., Van 1995.

SONYEL Salahi, **The Great War and The Tragedy of Anatolia**, TTK Yay. Ankara 2000.

SONYEL S., **“Tehcir ve Kırımlar” Konusunda Ermeni Propagandası, Hıristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı**, Belleten, C. XI.I. sayı 161. (Ocak 1977).

SOYSAL İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C. 1,1920-1945, TTK Yay., Ankara 1983.

SOYSAL İ., **Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye Olaylar Kronolojisi (1945-1975)**,İstanbul 1997.

SÜSLÜ Azmi, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara 1990.

ŞİMŞİR Bilâl N., **Lozan Telgrafları**, I-II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1990-1994.

ŞİMŞİR B.N., **Ermeni Meselesi (1774-2005)**, Bilgi Yay., Ankara 2006.

ŞİMŞİR B. N., **Şehit Diplomatlarımız, (1973-1994)**, 2 kitap, Bilgi Yay., Ankara 2000.

ŞİMŞİR B.N., **“Ermeni Terörü Kurbanları şehit Diplomatlarımız Anıldı”**, Ermeni Araştırmaları, Sayı:1, Mart Nisan Mayıs 2001.

Talat Paşa'nın Anıları, Yay. Haz.: Alpay Kabacalı, İstanbul 1990.

Tarihimizin Facialı Sayfaları: Soykırım, Azerbaycan Millî Meclisi Yay. Bakü 2000.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt XXVI, Ankara 1960.

TINÇ Ferai, **“Yılmaz'dan Aliyev'e Karabağ Güvencesi”**, Hürriyet, 15 Nisan 1996.

TÜRKGELDİ A.Fuad, **Görüp İşittiklerim**, TTK Yay., Ankara 1984.

“Türkiye Dış Politikası'nda 50. Yıl. ikinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)” T.C. Dışişleri Bakanlığı, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü.

Türkiye'ye Karşı Ermeni Hareketleri, Belgeler, 1968, T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1970.

TÜRKÖZÜ Halil Kemal, **Osmanlı ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezalimi**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1982.

TÜRSAN Nurettin, **Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği**, Hrp. Ak., Basımevi, İstanbul 1991.

UÇAROL Rıfat, **Siyasi Tarih 1789-1994**, IV. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.

URAS Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, 2. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul 1987.

VAHAPOĞLU M.H., **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, TKA Enst. Yay., Ankara 1990.

YAVUZALP Ercüment, **Liderlerimiz ve Dış Politika Bir Diplomat Gözüyle**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996.

YEŞİLMEN Sibel, **“Gizli Flörtte Yeni Başlangıç”**, Diplomasi Yazıları, No:1, Haziran 1998.

YETKİN Murat, **“Soykırım için atak”**, Radikal, 1 Mart 2005.

YILDIRIM Hüsamettin, **Türk-Rus-Ermeni Münasebetleri (1914-1918)**, Ankara 1990.

- YILDIRIM Hüsamettin, **Ermeni İddiaları ve Gerçekler**, Ankara 2000.
- YILDIRIM Orhan, **“İhracatçılar Ermenistan Kapısının Açılmasını istiyor”**, Zaman Gazetesi, 12 Ocak 2002.
- YILMAZ Durmuş, **Tarih Boyunca Fransa'nın Türkiye Ermenileri Üzerinde Katolisizm Propagandası**, Konya 2000.
- YINANÇ Refet, **“1965'ten Günümüze Ermeni Sorunu”**, Yeni Türkiye. (Ermeni Sorunu Özel Sayısı 1), Yıl:7, Sayı:37 (Ocak-Şubat 2001).

II. GAZETE, DERGİ VE YAYINLAR

Akşam Gazetesi, 2001, 2005.

Anadolu Ajansı, 2002, 2003, 2004.

CNNTürk, 8 Mart 2005, 10 Haziran 2005

Cumhuriyet Gazetesi, 1996, 1998, 2004, 2005.

Dışişleri Güncesi, Aralık 1999.

Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı: 3,4,5,6,8 ve Sayı:12-13,16-17

Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Basın Bildirisi, 29 Haziran 2004.

Hürriyet Gazetesi, 1991, 1992, 1993, 1995, 1996, 2001, 2003, 2004, 2005.

Milliyet Gazetesi, 1991, 1992, 1993, 1995, 1996, 1998, 2000, 2004, 2005.

Millet Dergisi, 2003, Sayı: 38.

NTV, 10 Nisan 2005, 21 Nisan 2005, 18 Mayıs 2005.

Ntvmsnbc,21 Haziran 2002.

Radikal Gazetesi, 2003, 2005.

Sabah Gazetesi, 1997.

Tercüman Gazetesi,2003, 2005.

TRT 1, 29 Haziran 2003.

TRT 2, 24 Nisan 2004.

Turkish Daily News,1995, 2002,2003,2005

Vatan Gazetesi, 2005.

Yeniçağ Gazetesi, 2004,2005.

Yeniyüzyıl Gazetesi, 1998.

Zaman Gazetesi, 2002, 2005.

“AB'den Türkiye'ye Ermeni Engeli”, **Cumhuriyet**, 25 Nisan 2005.

“Erivan, Ankara ile diyalog istiyor”, **Dış Basında Türkiye Bülteni**, 12 Haziran 1998.

“Ermenistan ile Türkiye iyi komşuluk ilişkileri geliştirmeye çalışıyorlar”, **Dış Basında Türkiye Bülteni**, 16 Haziran 1998.

“Ermenistan Parlamentosu'na Yapılan Saldırıyla İlgili Açıklama”, **Dışişleri Güncesi**, Ekim 1999.

“ABD'li Yargıç, Diaspora Ermenilerini Kızdırdı”.**Hürriyet** 6 Ağustos 2002.

“Ermeniler Kahraman İlan Etti” **Hürriyet**, 27 Şubat 2005.

“Ermenilerden Sıcak Yaklaşım”, **Milliyet**, 12 Nisan 1991.

“Ermenistan'dan Türkiye'ye Çağrı”, **Milliyet**, 9 Ekim 1991.

“Türkiye Arabulucu Olsun”, **Milliyet**, 4 Kasım 1991.

“Çetin’i İstifaya Çağıldılar”, **Milliyet**, 6 Mart 1992.

III. İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.armeniaforeignministry.com/htms/doi.html>

Türkiye – Ermenistan İlişkileri Raporu (2004), <http://www.turkhaber.org/174.html>

<http://www.tesev.org.tr/temmuz/tem3.html>

<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi/1995/temmuz1995.htm>

<http://www.armeniaforeignministry.com/htms/constitution.html>

http://www.armeniaforeignministry.com/htms/political_structure.html

www.armeniaforeignministry.com/htms/doi.html

<http://www.president.am/eng/?folder=lib&sub=constitution&chapter=1>

<http://www.armeniaforeignministry.com/htms/PR/PR238.html>

<http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hurAurk/00/10/09/turkiye/16tur.htm>

<http://aksam.com.tr/aksam/2000/10/15/yazarlar/yazarlar16.html>

<http://www.mfa.gov.tr> Umuma Mahsus Pasaport Hamili Ermenistan Vatandaşlarına
Bandrolle Vize Uygulamasına Son Verilmesine ilişkin Açıklama-No: 177-04
Ekim 2000.

<http://www.tesev.org.tr>

DPT istatistikleri, www.dpt.gov.tr

http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/country/000714oview_am2.htm

http://www.dangerdav.narod.ru/html_files/armenianinformation.htm

<http://www.milliyet.com.tr/2002/03/14/yazar/yilmaz.html>

<http://www.igeme.org.tr>

<http://www.armeniaglobe.com/p/14/f05a0c4085c6.html?id=e85dc3>

<http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale62.html>

http://www.orkun.com.tr/asp/yazi.asp?makale_Nu=!P*R

<http://www.orkun.com.tr>

<http://www.chp.org.tr>

<http://www.anap.org.tr>

“VII.Demirel Hükümeti Programı (21.11.1991-25.06.1993)”, <http://www.tbmm.gov.tr>

“I.Çiller Hükümeti Programı (25.06.1993-05.10.1995)” <http://www.tbmm.gov.tr>

“II.Çiller Hükümeti Programı (05.10.1995-30.10.1995)” <http://www.tbmm.gov.tr>

“Yılmaz Hükümeti Programı (6-3.1996-28.6.1996)”, <http://www.tbmm.gov.tr>

“Erbakan Hükümeti Programı 28.6.1996-30.6.1997”, <http://www.tbmm.gov.tr>

“IV.Ecevit Hükümeti Programı(11 Ocak 1999), <http://www.tbmm.gov.tr>

“V.Ecevit Hükümeti Koalisyon Protokolü(DSP-MHP-ANAP)”,<http://www.tbmm.gov.tr>

<http://www.milliyet.com/2005/04/29/siyaset/axsiy01.html> 18.08.2006.

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Perestroyka>.

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Glasnost>.

<http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=285>.

<http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=82>.

<http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=80>.

<http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=64>.

<http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=56>.

<http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=46>.

Hatem Cabbarlı, “Ermenistan Sözde Soykırım Konusunda ‘Kanıtlar Paketi’ Hazırlamak Çabasıdır” www.habernaliz.com

<http://www.ermenisorumu.gen.tr/turkce/makaleler/makale61.html>

<http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=22>.

<http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=11>.

TBMM’nin Genel Görüşmesi sırasında yapılan tüm konuşmalar için bkz.
<http://www.tbmm.gov.tr/develop/iowa/tutanakbsd.birlisimbasingic?P4=14205&P5>.

<http://www.milliyet.com/2005/05/20/siyaset/siy02.html>

<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/TURKHABER/88/T2.htm>

<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/TURKHABER/92/T2.htm>

http://www.armeniadiaspora.com/conference2002/htms/declar_eng.htm

<http://www.milliyet.com/2004/07/29/yazar/birand.html> 18.08.06.

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/icbasinturkdispolitikasi/2005/02/28x02x2005.htm> 10.08.2006.

EKLER

James Bryce and Arnold Toynbee

The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915–1916

Documents Presented to
Viscount Grey of Falloden
by Viscount Bryce

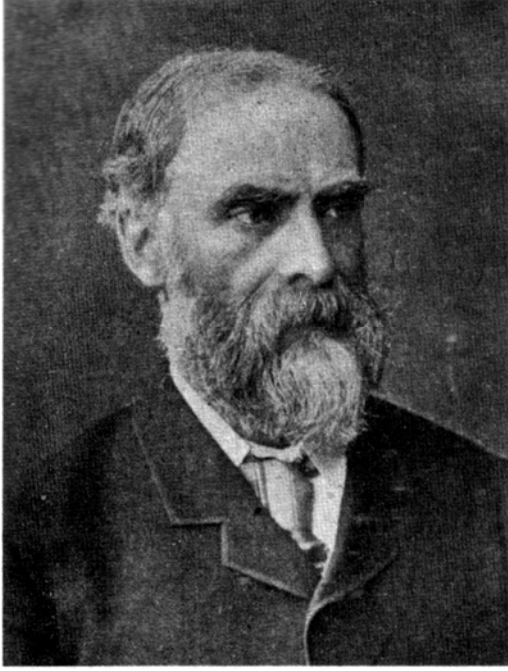
Uncensored Edition

edited and with an introduction by Ara Sarafian

Gomidas Institute
Princeton, New Jersey

Ermeni soykırımı iddialarının dayanağı **Mavi Kitap**'ın kapağı. Kitap, bir savaş propagandası aracı olarak hazırlanmıştı. 1916'da basıldı.
2000 yılında ikinci baskısı yapıldı.

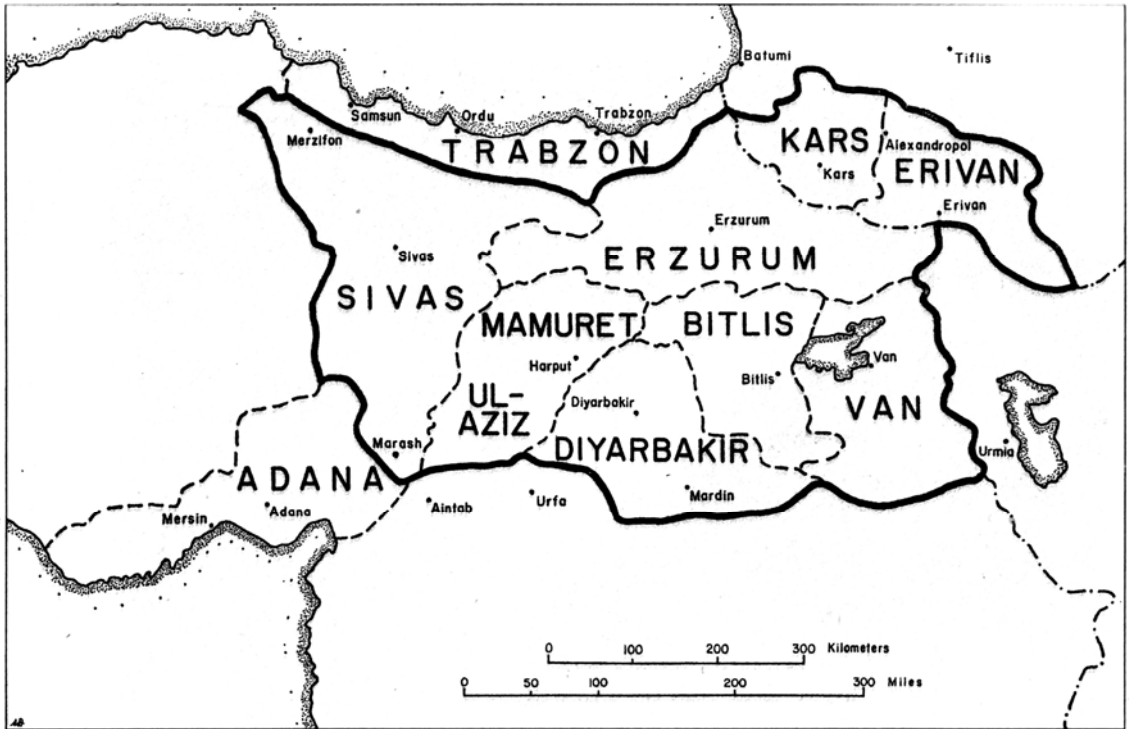

James Bryce

Arnold J. Toynbee

Mavi Kitap'ın İngiliz yazarları. 1915 yılında 26 yaşında bir gazeteci olan, daha sonra büyük bir tarihçi olarak üne kavuşan **Toynbee**, **Mavi Kitap**'ın propaganda amacıyla hazırlandığını yıllar sonra itiraf etmiş ve hatıralarında da bunu belirtmiştir. **Bryce**'in ise böyle günah çıkarmaya ömrü yetmemiştir. **Mavi Kitap**, Ermeniler katlediliyor diye Amerikan kamuoyunu ayağa kaldırmak ve ABD'yi Dünya Savaşı'na çekmek, diğer taraftan Osmanlı Devleti'ni yıpratmak amacıyla hazırlanmış düzme bir kitaptı.

Ermeni militanların hayal ettikleri "Büyük Ermenistan" haritası

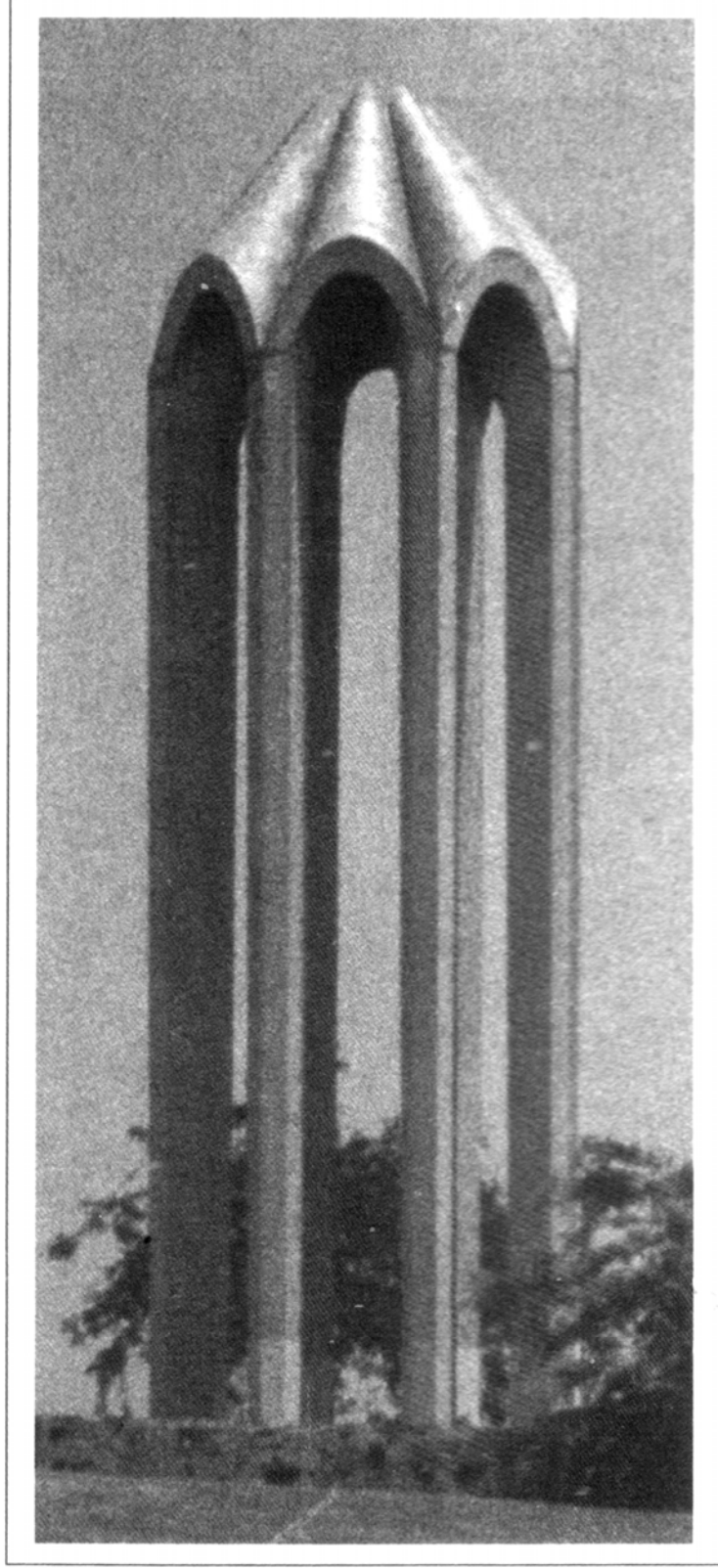

Moskova'nın güdümündeki Ermeni Patriği **Vazken I.**
1915 tehcirinin yaklaşan 50. yılı dolayısıyla 1964'te Türkiye'ye savaş ilan etti!

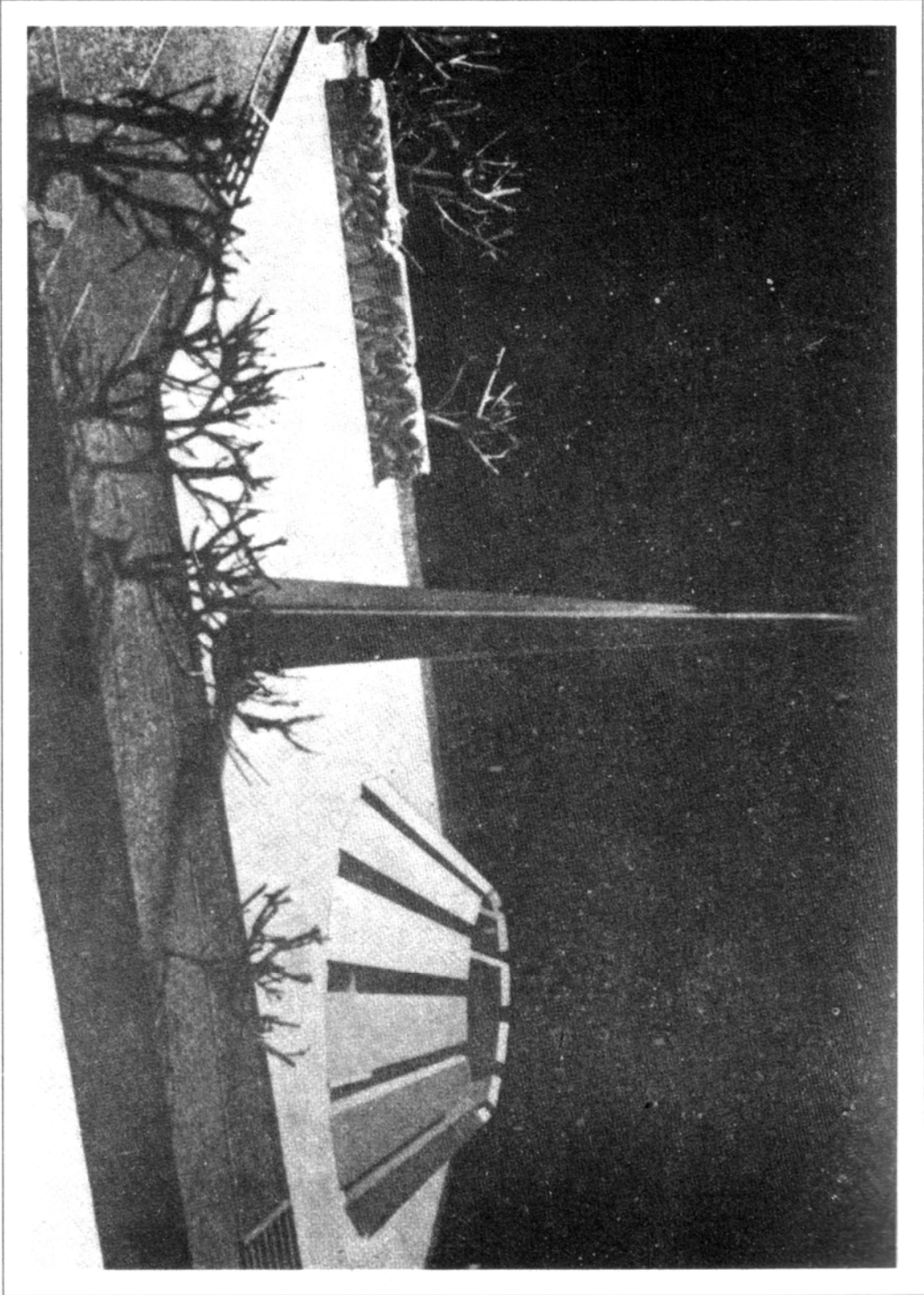

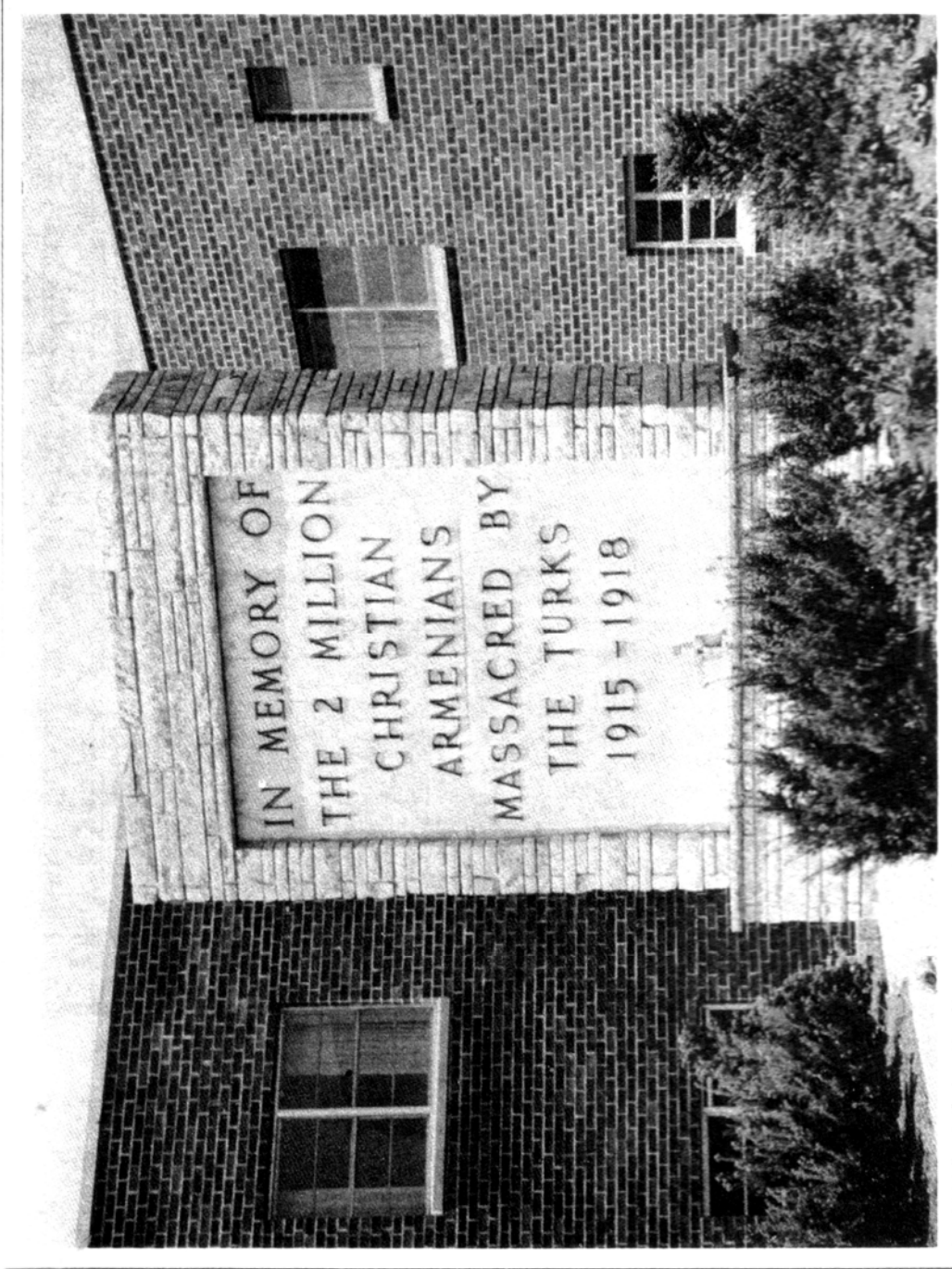
Lübnan'da oturan ABD güdümündeki Ermeni Patriği **Khoren I** de 1964'te Türkiye'ye karşı "savaş" ilanına katıldı.

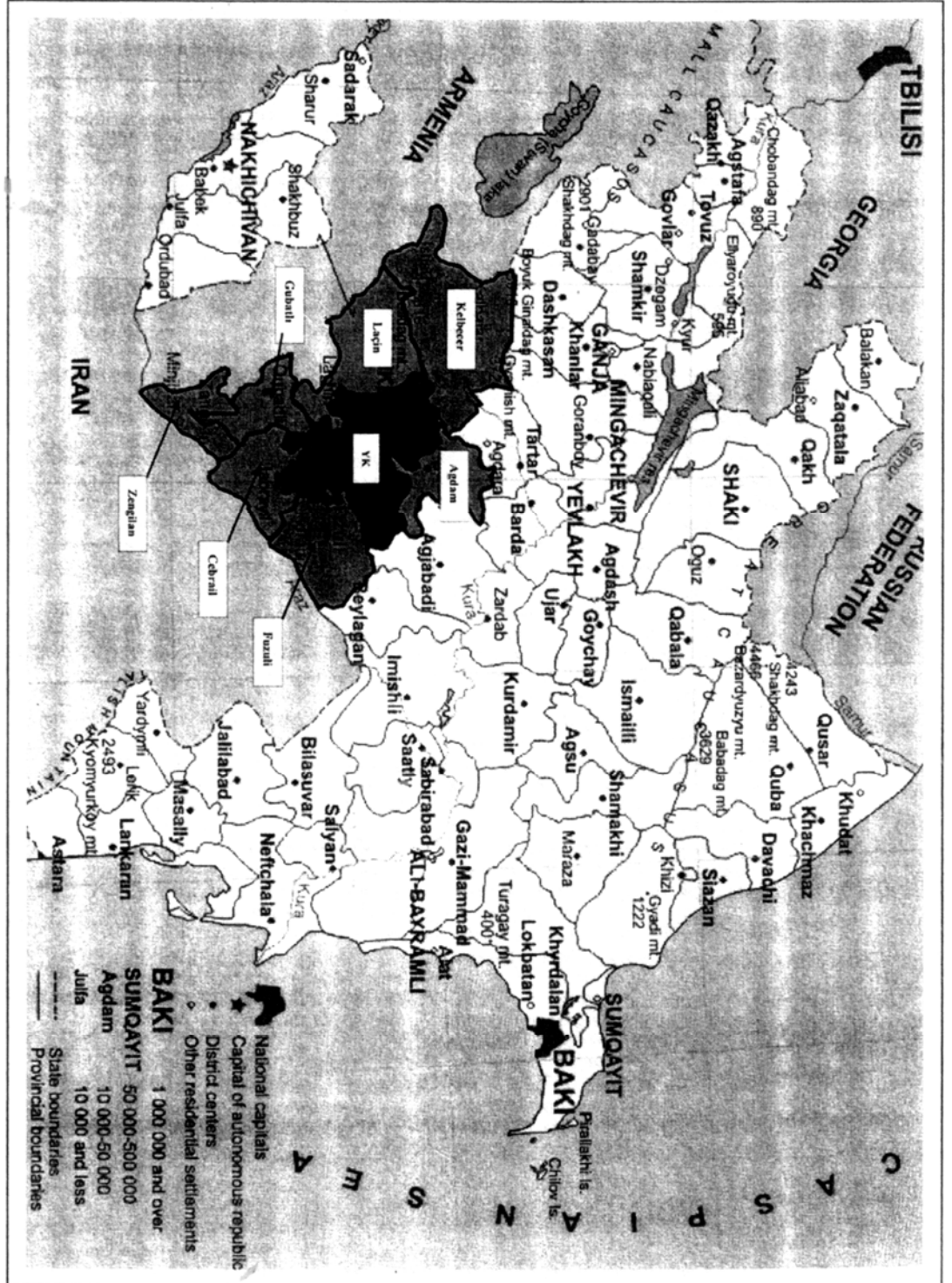
Ermenistan dışında ilk "soykırım anıtı", 1968'de California Montebello'da açıldı.

Ermenistan'ın başkenti Erivan'daki bu "soykırım anıtı" bir ziyaretgâhtır.
Ermenistan'ı ziyaret eden bütün yabancılar buraya götürülür.

New Jersey'deki bu Ermeni "soykırım anıtı"nda, Türklerin 1915- 1918 yılları arasında 2 milyon Hıristiyan Ermeni'yi öldürdüğü yazılı.

Ermenistan tarafından işgal edilmiş Azerbaycan topraklarını gösteren harita. Dağlık Karabag (YK), Agdam, Fuzuli, Cebrail, Zengilan, Gubatlı, Laçın ve Kelbecer illeri.

Amaç Türkiye'yi parçalamak

Avrupa Parlamentosu'nda gizli oylama ile yapılan ve "AB'nin, Türkiye ile tam üyelik müzakerelerine sözde gereksiz yere vakit geçirmeden başlamasını" öneren raporda yer alan görüşler maalesef kamuoyuna açıklanmadı. Türk kamuoyu bilgisi dışında raporda yer alan maddeler adeta Sevri yeniden hortlatıyor. Akliselim hiç bir Türk vatandaşının kabul etmeyeceği Türkiye raporunda Atatürk'ün Türkiye AB'nin güdümlüne sokuluyor. İşte 15 Aralık 2004 Avrupa Birliği Parlamentosu'nda kabul edilen Türkiye raporunun önemli maddeleri :

■ **Komisyon katılım görüşmelerinde tarih vermesini önermez ve görüşmelerin açık uçlu bir proses olduğunu, hiçbir şekilde garanti edilmemesi gerektiğini dile eder.**

■ **Reform prosesinin geri dönüşü olabileceğinin ve temel özgürlüklerdeki gerçekleştirilmenin uzun süre sonrası tesbit edilmeye ihtiyaç gösterdiğinin altını çizer.**

■ **Üyelik müzakerelerinin 2005 sonunda başlanarak bir senelik sürede genel gözden geçirme süresi olmalı bu dönem de siyasi reformlar pekiştirilmeli ve genişletilmelidir.**

■ **Avrupa Birliği anlaşması ihlali durumunda, özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlükler ve hukukun üstünlüğü konularında ciddi ve süregelen ihlaller olursa görüşmelerin kesilmesini tavsiye eder.**

■ **Komisyon 2014 yılında katılım kararlaşdırılmadan önce Avrupa Birliği finansman imkanlarını iyice araştırmalı buna göre üyeliğe kabul etmeyi düşünmelidir.**

■ **2001 ve 2004 yılında iki büyük paketle anayasal reformlar yapılmış olmasına rağmen Türkiye' de halen 1982 Anayasası yürürlükte-dir.**

■ **2003 ve 2004 yıllarında Türk Devleti kurumları ve insan hakları organizasyonları yüzlerce işkence rapor edilmişti ve AB ülkelerine 2000 den fazla sığınmacı kabul edilmiştir.**

■ **İnanç özgürlüğü Türkiye' de genişletilmelidir. Bütün dinsel gruplara ve azınlıklara eşit muamele edilmesi garanti edilmelidir. Bunların içerisinde mabet açma hakkı, hukuksal statü tanınması, okullar açılması, ilk yönetimin özerk olması ve ruhvan sınıfının eğitiminin sağlanması dahil olmalıdır.**

■ **Kürt halkı Türk cemiyetinin önemli bir komponentini (bölümünü) teşkil ettiğinden Kürtlerin hakları genişletilerek tanınmalıdır.**

■ **AB Parlamentince Türk yetkililerine daha önce bildirilmiş olmasına rağmen rum, ortodoks Halki (Heybeliada) ruhvan okulu hala açılmamıştır.**

■ **Güney doğu bölge halkının ekonomik sosyal ve kültürel ihtiyaçları henüz karşılanmamış, yerlerinden edilmiş kişilerin yerlerine dönmesi, ihtiyaçlarını karşılanması sağlanmalı köy korucuları tarafından engellenmeleri ve zorluk çıkarmamaları sağlanmalıdır.**

■ **Türkiye Avrupa İnsan Hakları kararlarını henüz yerine getirmemiştir. Louizodu vaka-sında mülkiyet haklarının kabul edilmesi ve mahkemenin Kıbrıs ve Türkiye' de verdiği kararlara uyulması gerekmektedir.**

■ **Leyla ZANA ve arkadaşlarının adil olmayan şekilde hapis edilmeleri sonucu serbest bırakılmışlardır. Şu anda Kürtleri siyasi yapıya entegre etmeye çalışmaktadır.**

■ **Türk ve Kürt politik güçleri, sivil toplum örgütleri, dini grupları ve Türk seçkinleri şiddetle AB ye girme görüşmelerinin başlamasını desteklemektedirler. Bunların umudu görüşmelerin başlamasıyla Türkiye' deki reform sürecinin hızlanacağı ve derinleşeceği.**

■ **Türkiye - Ermenistan sınırı şu ana kadar açılmamıştır, bu nedenle Ermenistan ile iyi komşuluk şansı kaybedilmektedir.**

■ **Avrupa Birliğinin 17/07/1987 tarihli kararında belirtilen ermeni meselesi ile ilgili konularda gelişme sağlamamıştır.**

■ **Doğu Anadolu' da Kars yakınlarında bulunan ANİ de Ermenilerin hacı oldukları yıkılmış ermeni kilisesi yeniden açılmalıdır. Türk tarihçi Halil BERKTAY ın soykırım ve ulusların yeniden ilişkilerinin tesisi edilmesi ile ilgili dikkate değer çalışması atılması gereken hayati adımlardır, fakat bu gelişme için Ermeni sınır kapısının öncelikle açılması gerekir.**

■ **Kıbrıs meselesi konusunda, AB ülkeleri Türkiye' nin Kıbrıs'ı tanımamasından ve 30.000 Türk askerinin Kuzey Kıbrıs' da bulunmasından rahatsızdır.**

■ **Yeniden değiştirilen Türk Ceza Kanununun 305.maddesindeki "Milli menfaatleri tehdit" maddesi fikri özgürlüğü özellikle Kıbrıs ve Ermeni meselelerinde kullanıla bileceğinden 1950 İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler anlaşmasına aykırı olduğundan yürürlükten kaldırılmalıdır.**

■ **DEP milletvekilleri Leyla ZANA ve arkadaşlarının serbest bırakılması memnuniyetle karşılanmıştır, şiddet içermeyen düşünceleri nedeniyle Türkiye' de hapis edilenler adilce tekrar yargılanmalı ve salverilmelidir.**

■ **Türkçe dışında ana dillerde (Kürtçe, Circassion (Çerkezce), Ermenice , v.s.) özel dil kurslarının açılması konusunda Türk devletinin kanunî değişiklikler yapması mem-**

(Yeniçağ, 19 Aralık 2004)

Sağcı Toubon, AB adayı Türkiye'nin Sevr Antlaşması'nı kabul etmesi gerektiğini öne sürdü

Fransız parlamenter ileri gitti

Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu toplantısında konuşan Toubon, AB üyeliği için Türkiye'nin sözde soykırımı tanınması gerektiğini savundu. Türkiye'nin Sevr Antlaşması'nı da kabul etmesini isteyen Toubon'a CHP'li Elekdağ ve Türkiye büyükelçisi Demiralp sert tepki gösterdi. Rum parlamenter Matsakis de "Türkiye'nin Ermenilere, Rumlara ve Kürtlere soykırım uyguladığını" ileri sürdü. ■ 8. Sayfada

FRANSIZ PARLAMENTER

'Türkiye Sevr'i kabul etsin'

STRASBOURG (AA) - Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu (KPK) toplantısının kapanış oturumunda, Türkiye'nin komşularıyla ilişkileri tartışıldı. Basına kapalı yapılan oturumda, özellikle Türkiye'nin Ermenistan, Yunanistan ve Kıbrıs ile ilişkileri gündeme geldi.

Fransız sağcı parlamenter **Jacques Toubon**'un sözde Ermeni soykırımını gündeme getirmesi ve Türkiye'nin Sevr Antlaşması'nı kabul etmesini istemesi, Türk parlamenterlerin sert tepkisine yol açtı. Sözde Ermeni soykırımı hakkında Avrupa Parlamentosu'nun karar aldığını belirten Toubon, AB üyeliği için Türkiye'nin sözde soykırımı tanınması gerektiğini savundu.

Elekdağ'dan tepki

CHP milletvekili **Şükrü Elekdağ**, Toubon'un iddialarının asılsız olduğunu söyledi. Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve tarihte yaşananlarla ilgili açıklamalarda bulunan Elekdağ, soykırım iddialarının, tarihçiler tarafından araştırılmasını desteklediklerini ifade etti. Elekdağ, "UNESCO'nun himayesinde Türkiye ile Ermenistan arasında uzmanlar seviyesinde kurulacak bir komitenin bu konuda araştırma yapmasını" önerdi. Türkiye'nin AB'deki daimi temsilcisi Büyükelçi **Oğuz Demiralp** de söz alarak Toubon'un Sevr Antlaşması'na ilişkin sözlerini eleştirdi ve bunların kabul edilemez olduğunu bildirdi.

KPK üyesi Rum parlamenter **Marios Matsakis**, konuşmasında "Türkiye'nin Ermenilere, Rumlara ve Kürtlere soykırım uyguladığını" iddia etti.

(Cumhuriyet, 25 Şubat 2005)

Baykal, sözde Ermeni soykırımı iddialarının birçok ülkenin parlamentosundan geçirildiğine dikkat çekti:

AB'nin son dayatması

Deniz Baykal

ANKARA (Cumhuriyet Bürosu) - CHP lideri Deniz Baykal, sözde Ermeni soykırımı iddialarının "kaba propaganda" yöntemleriyle birçok ülkenin parlamentosundan geçirildiğine işaret ederek, şimdi de Türkiye'nin AB üyesi için "önkoşul" olarak dayatılmak istendiğini bildirdi.

CHP lideri Deniz Baykal, partisinin grup toplantısında AKP hükümetinin dış politika uygulamalarını eleştirirken, sözde Ermeni soykırımı konusunda Türkiye aleyhine işleyen süreçte dikkat çekti. Türkiye'nin dış politikada "zemin kaybettığını", bunlardan birinin de Ermeni sorunu olduğunu belirten Baykal, hükümetin bu konuda sessiz kalmasını eleştirdi. Baykal, CHP olarak ko-

► Türkiye'nin bu savlara boyun eğmeyeceğini belirten Baykal, tarihi gerçeklerin ortaya çıkarılması için UNESCO temsilcisi gözetiminde Türk ve Ermeni tarihçilerden oluşacak ortak bir komisyon kurulmasını önerdi.

nyu bu aydan itibaren hem TBMM, hem Türkiye gündemine taşıyacaklarını kaydetti. Türkiye'nin, uluslararası düzeyde, propaganda teknikleri kullanarak, yapmadığı bir olayın suçlusu gibi göstermeyi amaçlayan bir kampanyanın kurbanı edilmek istendiğine dikkat çeken Baykal, yürütülen kampanyalar sonucunda çok sayıda ülke parlamentosunun tamamen siyasi amaçlarla sözde Ermeni soykırımını tanıdığıni belirtti.

Son olarak Alman Hristiyan Demok-

gulama olmadığını söyledi.

Hiçbir ülkenin Türkiye'yi siyasi malzeme yapmasına izin verilmemesi gerektiğini belirten Baykal, bunu sağlamının yolunun da UNESCO temsilcilerinin gözetiminde Ermeni ve Türk tarihçilerden oluşacak ortak bir komisyonun bütün tarihi gerçekleri araştırması olduğunu söyledi. Baykal, hükümetin bu konuda gereken adımları bir önüne atmasını istedi. Baykal, bu konular da araştırmalarıyla tanınan ABD'li tarihçi Justin McCarthy'yi CHP olarak Türkiye'ye davet ettiklerini bildirdi. McCarthy'nin 19 Mart'tan itibaren çalışmalarına başlayacağını kaydeden Baykal, bu çalışmaların sonucunu Başbakan Erdoğan'a sunacağını bildirdi.

(Cumhuriyet, 2 Mart 2005)

AKP'DEN CHP'YE 'EVET'

Ermeni iddialarına ortak tavır

(Cumhuriyet, 9 Mart 2005)

ANKARA (Cumhuriyet Bürosu) - CHP lideri **Deniz Baykal**, Ermeni soykırımı savlarına karşı, iktidar ve muhalefetin katkılarıyla yeni strateji geliştirmesi için güçbirliği önerdiği Başbakan **Tayyip Erdoğan**'dan olumlu yanıt aldı. CHP'nin önerisi doğrultusunda tüm milletvekillerinin imzasıyla İngiliz Parlamentosu'na mektup yazılarak 1. Dünya Savaşı'nda görev yapan İngiliz propaganda birimi Wellington House tarafından çıkarılan ve soykırım savlarının dayanağı olarak gösterilen "**Mavi Kitap**"taki iddiaların bilim adamları tarafından araştırılmasına destek verilmesinin istenmesi kararlaştırıldı.

Baykal, dün dış politika kurmaylarıyla beraber Erdoğan'ı TBMM'de ziyaret etti. Baykal, ilk olarak iddiaların Türk ve Ermeni bilim adamlarından oluşacak bir komite tara-

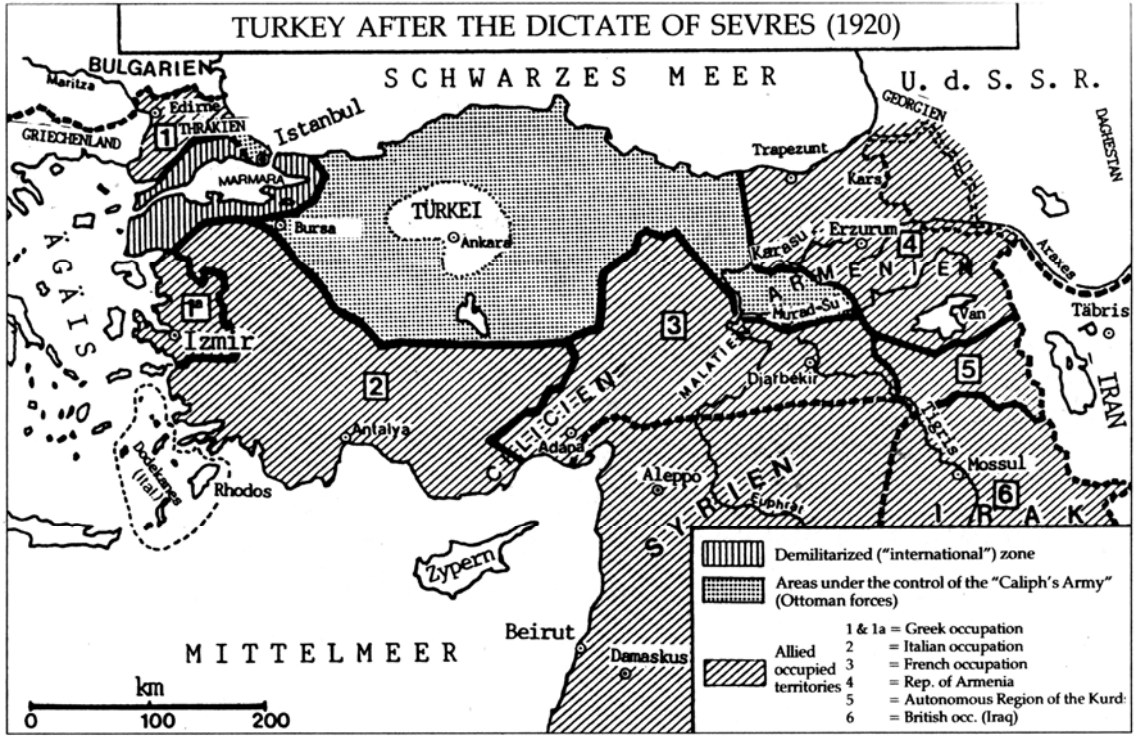

Erdoğan "Tarihle yüzleşme cesaretimiz var" dedi.

findan araştırılması önerisini gündeme getirdi. Baykal, komisyonda ayrıca "**noter**" gibi görev yapacak UNESCO ya da BM'den bir temsilcinin de bulunmasını, komitenin Türk ve Ermeni arşivlerinin yanı sıra İngiliz, Alman, Avusturya, Amerikan arşivleri ile Boston'daki Zoryan Enstitüsü arşivlerinde de araştırma yapmasını önerdi.

Görüşmenin ardından Baykal ve Erdoğan ortak açıklama yaptı. Erdoğan, çarpıtılmış bir geçmiş üzerine barışçıl bir geleceğin inşa edilemeyeceğini belirterek

"AB sürecinde Ermeni meselesi de bu şekilde siyasallaştırılmak suretiyle, devamlı önümüze getirilmek isteniyor" dedi. Türkiye'nin arşivlerini açtığını, Ermenilerin de aynı tavrı sergilemesi gerektiğini söyleyen Erdoğan, **"Biz gerekirse tarihin siyasetle hesaplaşmasına hazırız. Tarihimize yüzleşmemiz gerekiyorsa onu da yaparız, ama onlar da aynı cesareti gösterebilirler, arşivlerini açsınlar"** diye konuştu. Baykal da 1975'ten itibaren Türkiye aleyhine başlatılan Ermeni kampanyasının tırmandığına işaret etti. Kampanyaların altında hiçbir **"bilimsel, hukuki, tarihi tespit bulunmadığını"** kaydeden Baykal, **"Kampanyanın altında siyasi suçlamalar, tek tarafı yönlendirme ve lobi çalışmaları yatıyor. Kampanyanın dayandığı iddiaların, bilimsel çalışmaların ışığında kanıtlanmasına ihtiyaç var"** dedi.

10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması'na göre Anadolu

(Cumhuriyet, 26 Mart 2005)

(Cumhuriyet, 1 Nisan 2005)

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BAŞKANLIĞINA
(13 Nisan 2005)

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), gerek Türkiye'nin gerek Ermenistan'ın çıkarlarının, asırlar boyunca aynı topraklar üzerinde birbirlerine karşı hoşgörü ve barış içinde yaşamış olan Türk ve Ermeni uluslarını barıştırmak, onları savaş yıllarından kaynaklanan derin önyargılara tutsak olmaktan kurtarmak ve hoşgörü, dostluk ve işbirliğine dayalı bir ortak geleceği paylaşmalarına imkan verecek bir ortamı yaratmak olduğuna inanmaktadır.

İktidar ve Ana Muhalefet Partileri, bu amaca yönelik olarak, tarihi gerçeklerin bilimsel araştırmayla gün ışığına çıkarılmasını ve tarihin iki ulus için de yük olmaktan çıkarılmasını amaçlayan bir öneri yapmışlardır. Bu öneri Türkiye ile Ermenistan'ın kendi tarihçilerinden oluşacak ortak bir komisyon kurmalarını, ulusal arşivlerini kısıtlamaya tabi tutmadan araştırmaya açmalarını, ilgili diğer ülkelerdeki arşivlerde de sürdürülecek bu araştırmaların sonuçlarının dünya kamuoyuna açıklanmasını ve bahis konusu komisyonun kuruluş ve çalışma yöntemlerinin iki ülke arasında saptanmasını öngörmektedir.

TBMM, bu tarihsel nitelikteki öneriyi tümüyle benimsemekte ve desteklemektedir.

Bu girişimin uygulanabilmesi için Ermenistan Hükümetinin işbirliği şarttır. Bu bağlamda, Türkiye ile Ermenistan'ın tarihe ortak bir perspektiften bakmaları sağlanamadığı takdirde, iki tarafın da çocuklarına ve gelecek nesillere bırakacağı miras, önyargı, düşmanlık ve intikam duygularından başka bir şey olmayacaktır.

Akıl ve mantık, Türkiye ile Ermenistan'ın ortak bir girişimle tabuları yıkmaktan korkmamalarını ve ortaklaşa yaşadıkları beşeri facianın tüm yönlerini açığa çıkararak tarihleriyle hesaplaşmaya hazır olmalarını emretmektedir. Geçmişin, bugünümüzü ve geleceğimizi karartmasını önlemenin yolu budur.

(Ermeni Araştırmaları, Kış 2004-İlkbahar 2005, Cilt 4-5, Sayı 16-17)

TBMM, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu önerisinin değerlendirilmesinde, esasta bunun bir barış girişimi olduğunun dikkate alınması gereğinin altını çizer. Eğer Ermenistan, Türkiye ile iyi komşuluk ilişkileri kurmak ve işbirliği zemini geliştirmek istiyorsa Türkiye'nin ortak tarih değerlendirilmesi önerisini kabulde tereddüt etmemelidir.

TBMM'nin önemle belirtmek istediği bir husus da, iyi niyetli ve dünya barış ve istikrarına katkıda bulunmak isteyen her ülkenin ve her devlet adamının da, iç politika düşüncelerini bir tarafa bırakarak, Türkiye'nin uzlaşya ve sağduyuya dayalı bu önerisine olumlu bakması gerektiğidir. Bu bakımdan, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin düzelmesini içtenlikle isteyen ve Kafkaslar bölgesinde barış ve istikrarın yerleşmesini arzu eden devletlerin de bu girişime destek vermeleri ve özellikle bu girişimi zayıflatacak faaliyetlerden uzak durmaları beklenmektedir.

Bu konuda öncelikli sorumluluk Parlamentolarında Ermeni iddialarına ilişkin karar alan ülkelere düşmektedir. Şayet bu ülkeler, iddia ettikleri gibi Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine, önem veriyorsa, iyi niyetlerini göstermeli ve iki ülke arasında bir ortak tarih komisyonu kurulmasına yönelik önerimizi desteklemelidirler.

TBMM, Osmanlı Ermenileri tarihinin dünya tarihçileri arasında tartışmalı bazı sayfalarına ilişkin bir konuda yabancı parlamentolar tarafından siyasi amaçlarla karar alınmasını ve aydınlığa kavuşturulmamış bir tarihsel sorunun hangi yanının doğru olduğuna yasa yolu ile karar verilmesini, yaksıksız, anlamsız, keyfi ve adaletsiz bir uygulama olarak görmekte ve kınmaktadır.

TBMM, yoğun bir uluslararası baskı kampanyası yoluyla Türkiye'ye tarihini bazı propaganda belgelerine dayanan tek yanlı ve yanıltıcı değerlendirmeler üzerine bina etmesinin dayatılabileceğini düşünen ve hesaplarını buna göre yapan çevrelerin büyük bir yanılgı içinde olduklarını belirtir ve bunun hiçbir koşulda mümkün olmayacağını ilan eder.

**TBMM ÜYELERİ TARAFINDAN
BÜYÜK BRİTANYA AVAM KAMARASI İLE
LORDLAR KAMARASI'NA GÖNDERİLEN MEKTUP
(13 Nisan 2005)**

Büyük Britanya Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası'nın sayın üyeleri:
Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, Büyük Britanya Parlamentosu üyelerine en derin saygılarını sunar ve gerek Türk halkı gerekse dünyada çeşitli ülkelerde yaşayan Türkler için büyük önem taşıyan 1915 Osmanlı-Ermeni trajedisine ilişkin bir hususu dikkatlerine sunmak ister.

Aşağıda imzaları bulunan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tüm üyelerini oluşturan bizler, Büyük Britanya Parlamentosu ve Hükümeti tarafından, kamuoyuna, Büyük Britanya Parlamentosu Mavi Kitaplar külliyatı çerçevesinde yayımlanan Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Uygulanan Muamele 1915-1916 adlı kitabın, I. Dünya Savaşı'nda "Wellington House"daki İngiliz Savaş Propaganda Bürosu tarafından hazırlanan bir propaganda malzemesi olduğunun ve söz konusu kitapta yer alan Osmanlı Ermenilerinin isyanı ile buna karşı Osmanlı Devleti'nin almış olduğu önlemlere ilişkin bilgilerin mesnetsiz ve güvenilir olmadığına açıklanmasını talep etmekteyiz.

Muhtemelen bildiğiniz gibi, I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin savaş propaganda faaliyetleri, önce Savaş Propaganda Bürosu (1914), bilahare Enformasyon Dairesi (1916), daha sonra da Enformasyon Bakanlığı (1918) tarafından yürütülmüştür. Resmi yapısı ne olursa olsun İngiliz propaganda faaliyetleri savaş boyunca "Wellington House"¹ ismiyle tanımlanmıştır. "Wellington House", müttefik devletlerin ve Amerikan halkının savaşa desteğini ve özellikle Amerika'nın savaşa katılmasını sağlamak amacıyla, Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu aleyhine bir kamuoyu dezenformasyon kampanyasını planlamış ve uygulamıştır. "Wellington House" bu amaçla biri "Alman Vahşeti" diğeri de "Türk Vahşeti" hakkında iki önemli rapor hazırlamıştır. (Türkler hakkında rapor Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere uygulanan

1) M.L. Sanders & Philip M. Taylor, British Propaganda during the First World War. 1914-1918, Londra, 1982

Muamele 1915-1916² başlığı ile kitap halinde yayımlanmış olup bundan böyle buna “Mavi Kitap” olarak atıfta bulunulacaktır.) Her iki rapor da Savaş Propaganda Bürosu’nda uzman olarak çalışan Arnold Toynbee³ tarafından yazılmış ve ünlü bir şahsiyet olan İngiltere’nin Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi Viscount Bryce imzasıyla yayımlanmıştır. 2 Aralık 1925’te Lordlar Kamarası’nda bir konuşma yapan Dışişleri Bakanı Sir Austin Chamberlain, Viscount Bryce’in “Alman Vahşeti” adlı raporunun asılsız bir savaş propagandasından ibaret olduğunu açıklamıştır.⁴ Ancak, aynı şekilde asılsız propaganda malzemesinden başka bir şey olmayan Mavi Kitap hakkında böyle bir açıklama yapılmamıştır. Oysa Mavi Kitap’ın “savaş propagandası” olduğunu Arnold Toynbee’nin kendisi bile itiraf etmiştir.⁵

Savaş Propaganda Bürosu’nun Mavi Kitap’la ilgili tüm kayıt ve belgeleri bir yangınla tahrip olmuş bulunmakla birlikte, İngiliz bürokrasisinin diğer bölümlerinde muhafaza edilen bu konuyla ilgili birçok önemli belge tahribattan kurtulmuş ve şans eseri bulunmuştur. Son zamanlarda, İngiltere arşivlerini inceleyen bağımsız araştırmacılar tarafından ortaya çıkartılan bu belgeler şu hususları kanıtlamaktadır:⁶

1.Savaş Propaganda Bürosu, Osmanlı İmparatorluğu’nun tahrip edilmesini ısrarlı bir şekilde I. Dünya Savaşı’nın temel hedefi olarak göstermeye çalışmıştır. Bu projeye “Türkler Gitmeli” (Türklerin Avrupa ve Anadolu’dan Orta Asya’ya sürülmesi anlamında) adı verilmiştir. Bu amaçla yürütülen ve esas itibarıyla Amerikan halkını hedef alan propaganda kampanyası; İngiltere’nin Anadolu ile Mezopotamya’daki sömürgeci politikalarını mazur göstermeyi; önemli bir müttefik olan Rusların Yahudilere karşı uyguladıkları vahşeti ört-bas etmeyi ve özellikle Amerika’daki siyasi karar mercilerini, basını, akademisyenleri, çeşitli mezheplerden Hıristiyan kuruluşlarını ve fikir öncülerini, Türklerin Ermenilere “insanlık dışı muamele uygulamalarına ve katliam yaptıklarına” inandırmak ve Amerikan kamuoyunda yeterli tepki yaratmak suretiyle Amerika’nın savaşa katılmasını amaçlamıştır.

2. Başbakan Lloyd George, Enformasyon Servisi Direktörü Albay John Buchan’a “Türkler Gitmeli” programını⁷ planlama ve uygulama emrini

2) Arnold Joseph Toynbee, ed., The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916: Documents

3) Sanders ve Taylor, sa. 40-41.

4) Hansard, 5th Session, Vol 188, 24.11.1925

5) Arnold J. Toynbee, The Western Question in Greece and Turkey., First Publication 1972, p.50.

6) F.O. 394/40/179902, “Documents relating to the treatment of Armenians and Assyrian Christians in the Otoman Empire: Key to names of places and persons withheld from publication, September 11,1916.

7) F.O. 395/139/42320, February 24,1917.

vermiş, Buchan da, bu amaçla hazırlanacak materyalin üretimi, yayınlanması ve dağıtımını işleriyle Stephen Gaselee'yi görevlendirmiştir. Söz konusu propaganda materyali şu görüş ve inançları yaratmak ve yaymak amacını güdecekti:⁸ (1) Batı ile Anadolu'nun ve Mezopotamya'nın Türklerin işgalinden önceki eski kültürel mirası arasında yakınlık bulunduğu. (2) Türklerin bölgede ilerlemeyi, ticareti ve sosyal gelişmeyi önledikleri. (3) Türklerin, Osmanlı Devleti'nin asıl unsurları olan halklarla ve özellikle Ermenilerle, eşitlik ve adalet ölçütleri çerçevesinde kaynaşma ve bunları yönetim kabiliyetine sahip bulunmadıkları. (4) Türk Devleti'nin ıslah edilmesinin imkansız olduğu ve Türk toplumunun, doğası nedeniyle, reform yapma ve uygarca kendi-kendini yönetme yeteneğinden mahrum bulunduğu. (5) Başbakan Lloyd George tarafından da saptandığı gibi bağınaz ve kabiliyetsiz bir millet olan Türklerin Avrupa ile Asya arasında stratejik köprü konumundaki Anadolu'yu kontrol etmelerinin veya Almanya'nın bir uydusu olmalarının son derece tehlikeli olduğu. (6) Osmanlı devlet sistemindeki her dini cemaatin kendini yönetmesi şeklindeki hoşgörüyü dayandığı iddia edilen yaklaşımın (Buchan'ın ifadesine göre "bir dinler müzesi"), esasında Batının çoğunluğun yönetimi ve azınlıkların haklarına sahip çıkılması sistemiyle bağdaşmadığı.

3. Stephen Gaselee, Savaş Propaganda Bürosu uzmanı tarihçi Arnold Toynbee'den Türk-karşıtı kampanya için çalışabilecek yazarların isimlerini talep etmiştir. Toynbee'nin kendi ismi de dahil verdiği ayrıntılı liste, Mark Sykes⁹ gibi Ortadoğu üzerinde çalışmış yazarların ve Ermeni davasını benimseyen Amerikalı misyoner liderlerin isimlerini içeriyordu. Kampanya bağlamında Savaş Propaganda Bürosu'nda çalışan 54 yazar tarafından Osmanlı Ermenilerinin durumu hakkında düzenlenen düzmece yazılar, sanki gerçek olaylara görgü tanığı olmuş olan kişilerin raporları gibi yayımlanıyordu. Amerika'ya gönderilen bu raporların dağıtımını, Başkan Woodrow Wilson'a

8) F.O.395/139/64927, "Anti-Turk Propaganda".

9) Mark Sykes'in, The Times'in 20 Eylül 1917 tarihli sayısında "Wellington House" tarafından yayımlattırılan makalesi, tipik bir propaganda örneği oluşturduğundan burada zikredilmesinde yarar görülmüştür. Makalede, Türkler, "acımasız bir ezici", "vidansız bir zorba", "gerçek bir barbar", "yozlaşmış" ve "tüm dünyayı yakıp yakmış kişiler" olarak tanımlanmıştı. Tarihsel gerçeklerle hiçbir alakası olmayan bu makalede, sırf Türkleri aşagılamak için bugün Irak olan yerleri yıkan ve talan eden Moğollar Türk olarak tanımlanmıştır. Bu makale İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından broşür olarak bastırılmış ve Lloyd George'un bir takdim mektubuyla geniş bir dağıtıma tabi tutulmuştur. The Times, vatansever duygularla hareket ederek broşürlerin basımı için hükümetten sembolik bir meblağ talep etmiş ve 100.000 kopya için sadece 40 pound almıştır. (F.O.395/139/51086). Bu broşürlerin 32.000 kopyası Amerika'da dağıtıma tabi tutulmuştur. (F.O. 395/139/47048).

son derece yakın oldukları bilinen ve belli başlı Amerikan gazeteleriyle iyi ilişkileri olan Sir Gilbert Parker ve Geoffrey Butler tarafından yapılıyordu.

4. Savaş Propaganda Bürosu, 'Osmanlı İmparatorluğu'ndaki durum hakkında Amerika'ya iletilen tüm bilgilerin yegane kaynağı konumundaydı. Gaselee-Toynbee ekibi, Mavi Kitap da dahil, 37 değişik yayından yedi milyondan fazla nüshanın dağıtımını sağladı. İngiltere, Almanya'nın transatlantik iletişim kablolarını tahrip etmiş olduğu için, Savaş Propaganda Bürosu bağımsız muhabirler tarafından Amerika'ya gönderilen bütün raporları sansür ve kontrol etme imkanına sahipti. Associated Press, 1915'te Avrupa'daki Amerikalı muhabirlerin gönderdikleri yazıların % 75'inin İngiliz makamları tarafından tahrip edildiğini açıklamıştır.

5. Büyükelçi Viscount Bryce'in imzasını taşıyan Mavi Kitap, güya "Osmanlı askerleri veya vatandaşları tarafından Ermenilere karşı yapılan katliamlara ve diğer vahşete" ilişkin olarak 150 görgü tanığının anlattıklarına dayanmaktadır. Mavi Kitap, görünürde "kişileri Osmanlı misillemesinden korumak amacıyla", "görgü tanıklarının" gerçek isimlerini açıklamamakta ve bu kişilere kod adlarıyla atıfta bulunmaktadır. Kısa bir süre önce İngiliz arşivlerinde bulunan Mavi Kitap'taki kod adlarının kimlere ait olduklarını gösteren bir Savaş Propaganda Bürosu belgesi, bu 150 kişiden, 59'unu misyonerlerin, 52'sini Ermeni aktivistlerin ve yedisini de isyancı Ermeni Taşnak liderlerin oluşturduğunu ortaya koymuştur. Geriye kalan 32 kod adına gelince, bunlar ya tamamen uydurma kişilere aittir, yahut da aynı kişinin başka bir kod adıyla tekrardan gösterilmesi sonucu Mavi Kitap'ta yer ayrılmıştır.¹⁰ Arnold Toynbee'nin kendisi bile kimlikleri bilinmeyen kişilerin hazırladıkları raporlar üzerinde çalışmaktan hoşnut değildi. Bir keresinde, Viscount Bryce'a yazdığı bir mektupta "Bu belgelerin otuz dört tanesinin, yani yüzde yirmi üçünün gerçek yazarının kim olduğunu bilmiyorum" demişti.¹¹ Ancak bu belgelerin yazarları da kitapta bilinen yazarlarla birlikte aynı şekilde yer almışlardır.

Belirttiğimiz gibi bu hususlar, Bryce'in Mavi Kitap'ının, yine Bryce'in imzasını taşıyan ve İngiltere tarafından resmen asılsızlığı açıklanmış olan "Alman Vahşeti" raporunun tüm kusurlarıyla malul olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Şöyle ki: (1) Mavi Kitap, Savaş Propaganda Bürosu'nun

10) F.O. 394/40/179902, "Documents relating to the treatment of Armenian and Assyrian Christians in the Ottoman Empire and NW Persia: Key to names of places and persons withheld from publication" 11 Eylül 1916. Aşağıdaki dokümanlara bkz: 10, 13, 23, 77, 79, 85, 91, 102, 103, 104, 108, 110, 112, 114, 116, 117, 120, 123, 125, 126, 127, 129, 137.

11) Justin Mc Carthy'nin makalesi. "Wellington House and the Turks"

“Türkler Gitmeli” programının bir ürünüdür, bu bakımdan bir propaganda malzemesidir. (2) Savaş Propaganda Bürosu uzmanları, Mavi Kitap’ın hazırlanmasında, tanıklık yaptıkları olaylar hakkında kişisel bilgileri olmayan bir çok sahte “görgü tanığının” ifadesini kullanmışlardır. (3) Bunlar dışında Mavi Kitap’ta “görgü tanığı” olarak atıfta bulunan kişilerin büyük çoğunluğu da konuya taraf olan ve icra ettikleri dini ve siyasi görevler nedeniyle yansız bir tutum içinde olmaları mümkün olmayan kişilerdir. (4) Mavi Kitap’ın yazarları, kitapta ifadelerine yer verilen “görgü tanıklarının” söylediklerini, yabancı misyonların ve askeri görevlilerin ifadelerinden yararlanmak suretiyle doğrulama yoluna gitmemişlerdir. (5) Mavi Kitap’ta “görgü tanıklarının” ifadelerini nakzeden diğer kaynakların ifadelerine hiçbir şekilde yer verilmemiştir. (6) Mavi Kitap’ta, Ermeni İsyanlarına ve Doğu Anadolu’da on binlerce Müslüman’ın katledilmesine hiç değinilmemiştir. (7) Mavi Kitap’ta, “görgü tanıklarının” Osmanlı Devleti’nin politikalarına yönelik her türlü kınama ve eleştirilerine yer verilirken, bu politikalar nedeniyle, savaş alanı dışında bulunan yüz binlerce Ermeni’nin barış ve istikrar içinde yaşamaya devam ettiklerinden hiçbir şekilde söz edilmemiştir. (8) Buchan’ın çalışması, kısmen de olsa, romanlarında ve diğer yazılarında da açıkça ortaya koyduğu üzere, ırkçılığının ve Yahudi düşmanlığının ürünü olarak görülmelidir.

Görüleceği üzere. Mavi Kitap, İngiltere’nin savaş sırasındaki fevkalade başarılı bir propaganda faaliyeti olup, Osmanlı Ermenilerinin isyanı ile buna karşı Osmanlı Devleti’nin almış olduğu önlemler hakkında gerçekleri aksettirilen güvenilir bir tarihi kaynak değildir. Gerçekten de, Osmanlı ordularına karşı Ruslarla güçlerini birleştiren Ermeni çetelerinden, Osmanlı resmi görevlilerinin öldürülmelerinden, ikmal ve iletişim hatların kesilmesinden, Osmanlı kentlerinin ele geçirilmesi girişimlerinden, Türklerin Van’da topluca katledilmelerinden, bir milyondan fazla Müslüman’ın Rus ve Ermeniler tarafından topraklarından zorla sürülmelerinden kitapta hiç bahsedilmemektedir.¹² Daha sonraları Toynbee’nin, bu tek taraflı anlatımı nedeniyle tarihi gerçeklere ihanet ettiği hissiyatına kapıldığı bildirilmiştir.¹³ Ancak, Mavi Kitap’ın fahripkar ve habis etkilefi bugün hala devam etmekte ve Ermeni aktivistler tarafından uluslararası medyanın, siyaset adamlarının, fikir önderlerinin ve bilim adamlarının aldatılarak Türkiye’ye karşı kin ve nefret duygularının yayılmasında etken olmaktadır.

12) Justin Mc Carthy’nin makalesi. “Wellington House and the Turks”

13) William H. Mc Netli. Arnold Toynbee a life. (Oxford University Press) s.74

İngiltere hükümeti, her ne kadar Mavi Kitap'ın geçersizliğini resmen açıklamamış olsa da, bu kitaptaki belge ve iddiaların, mesnetsizliği, hükümsüzlüğü ve hukuken hiçbir değer taşımadığı, 1921 yılında Malta Mahkemesi tarafından alınan kararlar dolaylı olarak ilan edilmiş bulunmaktadır. Anımsanacağı üzere, 1920 yılında İngiliz İşgal kuvvetleri tarafından 144 Osmanlı devlet adamı ve görevlisi Ermenilere karşı vahşet ve katliam yaptıkları iddiasıyla mahkeme edilmek üzere tutuklanmış ve Malta Adası'na gönderilmiştir.

Mahkeme tarafından görevlendirilen bir Osmanlı Ermenisi araştırmacı tarafından Osmanlı, İngiliz ve Amerikan arşivlerinde yapılan son derece titiz araştırmalara rağmen sanıkların suçlayacak hiçbir belge, kanıt ve güvenilir "görgü tanığı" bulunamayınca, İngiltere Kraliyet Başsavcısı 29 Temmuz 1921 tarihli kararıyla, kanıtların yetersizliği nedeniyle davanın görülemeyeceğine ve sanıkların serbest bırakılmalarına karar vermiştir.¹⁴

Bu noktada, şu önemli soruların cevaplandırılması gerekiyor: Malta sürgünlerini mahkum etmek için neden 1916'da yayımlanan Mavi Kitap'ın içerdiği kanıtlar kullanılmadı? Toynbee'nin Mavi Kitap'ı yazarken dayandığı kaynaklardan derhal yararlanmak imkanı varken bunlar mahkeme tarafından neden dikkate alınmadı?

Bu soruların cevabı kısa ve açıktır: Mavi Kitap'tan yararlanılmadı, çünkü içerdiği iddia ve belgeler mesnetsiz ve asılsız. Mavi Kitap yazılırken dayatılan kaynakların hepsi el altında olmasına rağmen bunlar kullanılmadı, çünkü bu kanıtlar, belgeler ve "görgü tanıkları" bir İngiliz mahkemesi tarafından dikkate alınacak bir değer taşımıyordu.¹⁵

İngiliz hükümetleri Mavi Kitap'ı kaale almamaya devam etmektedir. İngiltere Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Barones Ramsay of Cartvale, 14 nisan 1999 tarihinde İngiliz Hükümeti adına Büyük Britanya Lordlar Kamarasında yaptığı açıklamada "...ancak Osmanlı yönetiminin, denetimi altındaki Ermenileri ortadan kaldırmaya yönelik spesifik bir karar aldığını gösteren kuşku götürmez kanıtların yokluğunda, İngiliz Hükümetleri 1915 ve 1916 olaylarını 'soykırım' olarak tanımamışlardır" demiştir.

Büyük Britanya Hükümeti, Bryce'in uydurma "Alman Vahşeti" raporu için yaptığı şekilde Mavi Kitap'ın asılsızlığını ve bir propaganda materyali olduğunu ilan etmemiş olduğu için, anılan kitap Osmanlı Ermenileri konusu üzerine doğru ve gerçek araştırma ve akademik çalışmalar yapılmasına

14) F.O.371/6502/E. 5845: L. Olipant (F.O.) to Mr. Woods (Procurator-General's Department) 5845/132/44, 31 Mayıs 1921.

15) F.O. 371/6504/E. 8745: Woods (Procurator-General's Department) to the Under Secretary of State for F.O., 29 Temmuz, 1921.

zarar verdiği gibi, Başbakan Lloyd George'un talimatıyla Albay Buchan ve Savaş Propaganda Bürosu tarafından bundan yaklaşık yüz yıl önce oluşturulan "Türkler gitmeli" kampanyasının altı hedefi doğrultusunda Türklere karşı düşmanlığı teşvik etmektedir.

Osmanlı Ermenilerinin başlarına gelenin soykırımı suçu olduğu yolundaki iddiaya destek veren ve okul kitaplarından başlayıp hükümet açıklamalarına kadar çok çeşitli yayınlarda binlerce defa atıfta bulunan Mavi Kitap, maalesef bugün hala bilim adamları ve siyaset oluşturucular için temel bir kaynak olma niteliğini sürdürmektedir. Kitap, Osmanlının tutumunda, öldürme eylemini soykırımı dönüştüren kilit unsurun, yani öldürmek için özel bir niyet ve kastin mevcudiyetine dayanmaktadır. Diğer bir deyişle Mavi Kitap Osmanlı Ermenisi sivilleri savaş alanı dışında bir bölgeye yerleştirmek suretiyle Ermeni asilerden ve Rus ordusundan ayırmayı öngören Osmanlı politikasını, ırkçı bir katliam için bahane olarak nitelermektedir.

Mavi Kitap, Türk halkına karşı anlayışsızlığın ve düşmanlığın güçlenerek sürmesine yol açmaktadır. "Türkler gitmeli" kampanyasının dayandığı altı hedefi oluşturan Albay Buchan gururlu bir ırkçıydı. Yazmış olduğu Greenmantle isimli romanda¹⁶, "Gerçek şu ki biz (İngilizler) yabancı halklara nüfuz etme kabiliyeti olan insanları yaratan dünyadaki yegane ırkız" diyordu. Buchan, "Jön Türkler"e de "Yahudi ve Çingenelerden oluşan bir grup" diye atıfta bulunuyor. The Thirty-Nine Steps¹⁷ adlı romanında Buchan, "Bütün hükümetlerin ve orduların arkasında çok tehlikeli bir halk tarafından yaratılan bir yer altı hareketi vardı... Yahudiler bu hareketin arkasındaydı... Yahudiler her yerdeydi... Engerek yılanı gibi," şeklinde ifadeler kullanmıştır.

Mavi Kitap'ın temelini oluşturan Buchan'ın altı hedefi, saygınlık ve haysiyetten yoksun oldukları iddiasıyla Türk milletinin, eşitlik ve egemenlik haklarından yararlanmayacağı ve Anadolu'da bin yıldır sürdürdükleri yaşamı devam ettirme hakkına da sahip olmadıkları yolundaki ırkçı görüşe meşruiyet kazandırmaktır. Bu nedenle, Mavi Kitap, Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları (JCAG) ve Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu (ASALA) tarafından işlenen korkunç terör suçları için ahlaki gerekçe olarak kullanılmıştır.¹⁸ Bu teröristler, 80'den fazla masum kişiyi öldürmüş, 700'den fazla kişiyi yaralamış ve 100'den fazla insanı rehine almış, bunun yanında Amerika, Avrupa, Ortadoğu ve Avustralya'da onlarca milyon dolarlık maddi zarara yol açmışlardır.

16) John Buchan, The Greenmantle, New York, Grosset and Dunlap, 1916

17) John Buchan, The Thirty Nine Steps, Edinburgh, London, William Blackwood & Sons, 1915

18) Gunther M. Michael, Pursuing The Just Cause of Their People, Greenwood Press. Inc, New York, 1986

Bugüne kadar asılsızlığı ilan edilmeyen Mavi Kitap üstün nitelikte bir propaganda ve aldatmaca aracı olarak, insanları zihnen ve ruhen etkilemeye devam etmektedir. Bugün dahi Wellington House Kitapları Amerikan okulları ve üniversite öğrencilerine tavsiye edilmektedir. Tarihçi Arthur Ponsonby, savaş zamanındaki propagandanın kalıcı ve nesilden nesile geçen habis etkilerini de ele aldığı *Falsehood in Wartime*¹⁹ (Savaş Zamanında Kandırma) adlı kitabında şunları söylemektedir.

“Yalan ve asılsız sözlerle insanların zihnine kin ve nefret şırınga edilmesi, savaşta hayat kaybına neden olmaktan çok daha büyük kötülüktür. İnsanlık ruhunun kirletilmesi, insan vücudunun tahribine nazaran daha kötü ve sakıncalıdır.”

Lord Ponsonby'nin bu veciz değerlendirmesi bugün de gelecekte de geçerliliğini yitirmeyecektir. Gerçekten de çocuklarımıza ve gelecek nesillere miras bırakabileceğimiz önyargı, nefret ve intikam duygusu yerine müsamaha, dostluk ve iyi niyetin hüküm sürdüğü bir dünyanın kurulabileceği uluslararası bir ortama bugün her zamankinden daha fazla ihtiyacımız vardır.

Bu bakımdan, I. Dünya Savaşı'nın tüm taraflarının, ortak tarihlerinin Osmanlı Devleti-Ermeni çatışmasının muğlak yönlerinin gün ışığına çıkarılması için etik ve nesnel bir yaklaşım sergilemek suretiyle insanlık ruhunda açılan yaranın iyileştirilmesine yardım etme sorumluluğunu taşıdıklarına inanıyoruz.

Bu inanç ve anlayışla ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Büyük Britanya ile geleneksel ittifak ve dostluk ilişkilerinden duyduğumuz derin memnuniyeti teyit ederek ve 1916 yılında Toynbee'nin çalışmasının bir “yönlendirme kitabı” olarak yayınlanması kararını Parlamentolarının aldığı göz önünde tutarak, Mavi Kitap'ın tarihi bir belge olarak geçersiz ve asılsız olduğunu ilan etmek suretiyle ortak tarihimizin bu önemli kısmına açıklık getirilmesini Büyük Britanya Parlamentosu'nun takdirlerine saygımızla sunuyoruz.

---

19) Arthur Ponsonby, *Falsehood in Wartime*, London, Kimble and Bradford, 1928.

Ankara'dan yeni strateji

■ Baştarafı 1. Sayfada

TBMM Genel Kurulu'nda tüm Ermeni soykırımı iddialarına karşı ulusal politika oluşturulması istemiyle AKP ve CHP grupları tarafından verilen genel görüşme önergesinin öngörüşmesi yapıldı. Başbakan Tayyip Erdoğan ve CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ın hazır bulunduğu görüşmelerde Türkiye'nin soykırım iddialarına karşı yeni stratejiler geliştirip daha aktif politika izlemesi benimsendi.

Genel kurulda görüşmeler sürenken Erdoğan ve Baykal'ın "ilk imzacıları" olduğu İngiliz Parlamentosu'na gönderilmesi kararlaştırılan mektup da genel kurulda imzaya açıldı. "Büyük Britanya Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası Sayın Üyelerine" hitabıyla başlayan mektup 6 sayfadan oluşuyor. Mektupta, "Mavi Kitap" olarak bilinen "Osmanlı İmparatorlu-

ğu'nda Ermenilere Uygulanan Muamele 1915-1916" adlı kitabın 1. Dünya Savaşı'nda Wellington House'daki İngiliz Savaş Propaganda Bürosu tarafından hazırlanan bir propaganda malzemesi olduğuna ve kitaptaki bilgilerin mesnetsiz olduğunun açıklanması istemine yer verildi. Kitapın propaganda amaçlı hazırlanmış olduğunu yazan Arnold Toynbee tarafından bile itiraf edildiği kaydedilen mektupta özetle şu görüşlere yer verildi:

"1. Dünya Savaşı'nın tüm taraflarının, Osmanlı Devleti-Ermeni çatışmasının muğlak yönlerinin gün ışığına çıkarılması için etik ve nesnel bir yaklaşım sergilemek suretiyle insanlık ruhunda açılan yararın iyileştirilmesine yardım etme sorumluluğu taşıdığına inanmaktayız. Türkiye Cumhuriyeti'nin Büyük Britanya ile geleneksel dostluk ilişkilerinden duyduğumuz memnuniyeti te-

yit ederek ve 1916'da Toynbee'nin çalışmasının bir yönlendirme kitabı olarak yayımlanması kararını parlamentolarının aldığı göz önünde tutarak, Mavi Kitap'ın tarihi belgeler olarak geçersiz olduğunu ilan etmek suretiyle, ortak tarihimizin bu önemli kısmına açıklık getirilmesini büyük Britanya Parlamentosu'nun takdirlere sunuyoruz."

Kınama bildirisi okundu

Görüşmelerin tamamlanmasının ardından Meclis Genel Kurulu'nda, sözde Ermeni soykırımına yasa tasarılarını parlamentolarında kabul eden ülkelerin kınandığı bildirildi. İktidar ve ana muhalefet partisinin, Türkiye ile Ermenistan'ın kendi taraflarından oluşacak ortak bir komisyon kurmalarını önerdiği anımsatılarak, "Eğer Ermenistan, Türkiye ile iyi komşuluk ilişkileri kurmak ve işbirliği

zeminini geliştirmek istiyorsa, Türkiye'nin ortak tarih değerlendirmesi önerisini kabulde tereddüt etmemelidir" denildi.

Bu konudaki öncelikli sorumluluğun Ermeni iddialarına ilişkin karar alan ülkelere düşüğü belirtilen bildiriye özetle şu görüşlere yer verildi: "TBMM, Osmanlı Ermenileri tarihinin tartışmalı sayfalarına ilişkin bir konuda yabancı parlamentolar tarafından siyasi amaçlarla karar alınmasını ve aydınlığa kavuşturulmamış bir tarihsel sorunun hangi yanının doğru olduğuna yasa yolu ile karar verilmesini adaletsiz bir uygulama olarak görmektedir. TBMM, uluslararası baskı kampanyasıyla, Türkiye'ye tarihi yanıtı değerlendirmeler üzerine bina etmesinin dayatılabileceğini düşünen çevrelerin yanı sıra içinde olduklarını belirtir ve bunun mümkün olmayacağını ilan eder."

(Cumhuriyet, 14 Nisan 2005)

İngiliz Parlamentosu'na gönderilecek mektubun "ilk imzacıları" Başbakan ile CHP lideri oldu. Erdoğan ve Baykal mektubu komisyon üyelerine ayrılmış sıralarda beraber imzalarlarken milletvekilleri de alkışlarla destek verdiler.
(Fotoğraf: AA)

Gül: Başbakan, ortak komite kurulması istemini Ermenistan'a iletti

Koçaryan'a mektup

ANKARA (Cumhuriyet Bürosu) - Dışişleri Bakanı **Abdullah Gül**, Başbakan **Tayyip Erdoğan**'ın, Ermeni soykırımı iddialarının Türk ve Ermeni tarihçilerinin yer alacağı ortak komite tarafından araştırılması önerisinin bir mektupla Ermenistan Cumhurbaşkanı **Robert Koçaryan**'a iletilmiş olduğunu bildirdi. Ermeni soykırımı iddiaları konusunda Türkiye'ye karşı "**örgütlü kampanya yürütüldüğünü**" belirten Gül, Türkiye'ye yönelik asılsız suçlamalarda bulunanları tarihin affetmeyeceğini söyledi.

TBMM Genel Kurulu'nda Ermeni soykırımı iddialarına karşı ortak ulusal politika belirlenmesi istemini içeren AKP ve CHP'nin verdiği genel görüşme önergesinin öngörüşmelerinde

Gül, hükümet adına söz aldı. Ermeni diasporasının her yıl yüklü miktarlarda paralar harcayarak propaganda faaliyetleri yürüttüğünü belirten Gül, "**Bu örgütlü kampanya ülkemiz aleyhine önyargı ve iftiralara dayanmaktadır**" dedi.

Oy uğruna hakaret...

Gül, Başbakan'ın, Koçaryan'a ortak komite kurulması çağrısını içeren mektup gönderdiğini söyledi. Parlamentolarında sözde soykırım tasarılarını kabul eden ülkelere Türkiye'nin çağrısına destek olma çağrısında bulunan Gül, "**Aksi durumda sizi basit iç politika ve oy çıkarı uğruna milletlere ve ülkelere hakaret eden parlamentolar ilan edeceğiz**" dedi.

CHP'li **Şükrü Elekdağ** ise "**Eğer Türkiye'nin hazırladığı metin üzerinde birliktelik sağlanmazsa, o zaman gelecek nesillere bırakılacak miras; önyargı, düşmanlık ve intikam duygularından başka bir şey olmayacaktır**" dedi. CHP'li **Onur Öymen** İngiliz işgalinden sonra İstanbul'da kurulan Nemrut Mustafa Divanı'nda Ermeni tehciri sonrasında yargılanıp idam edilen devlet adamlarına itibarlarının iade edilmesini istedi.

AKP'li **Mücahit Daloğlu** da Koçaryan'ın "**Soykırımı tanı-sınlar, tazminat talep etmeyeceğiz**" sözlerine tepki göstererek "**2 bin 500 yıllık yazık Türk tarihinde böyle vicdansız ve izansız bir teklifle karşılaşmamıştır**" dedi.

(Cumhuriyet, 14 Nisan 2005)

Dear Mr. President,

The Turkish and Armenian peoples not only share a common history and geography in a sensitive region of the world, but also lived together over a long period of time. However, it is not a secret that we have diverging interpretations of events that took place during a particular period of our common history. These differences that have in the past left behind traces of painful memories for our nations continue to hamper the development of friendly relations between our two countries today.

I believe that, as leaders of our countries, our primary duty is to leave to our future generations a peaceful and friendly environment in which tolerance and mutual respect shall prevail.

These views are also shared by the leader of our main opposition party, Mr. Deniz Baykal, the Chairman of the Republican People's Party (CHP), in this connection, we are extending an invitation to your country to establish a joint group consisting of historians and other experts from our two countries to study the developments and events of 1915 not only in the archives of Turkey and Armenia but also in the archives of all relevant third countries and to share their findings with the international public. I believe that such an initiative would shed light on a disputed period of history and also constitute a step towards contributing to the normalization of relations between our countries.

I hope that our proposal which aims to create a friendly and more peaceful climate to be passed on to future generations will meet with your consent. If we receive a favorable response from your side to our proposal of forming such a group, we will be ready to discuss the details of this proposal with your country.

Please accept, Your Excellency, the assurances of my highest consideration.

His Excellency Robert Koçaryan
President of Armenia
Yerevan

Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'dan Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan'a mektup (13 Nisan 2005)

"Sayın Cumhurbaşkanı

"Türk ve Ermeni halkları, dünyanın hassas bir bölgesinde ortak bir tarih ve komşu coğrafyayı paylaşmakla kalmamış, uzun yıllar bir arada yaşamışlardır. Ancak, ortak tarihimizin bir dönemine ilişkin yorum ve değerlendirme farklılıklarımızın mevcudiyeti bir sır değildir.

Geçmiş yıllarda halklarımıza acı veren hatıralar bırakan bu farklılıklar bugün de ülkelerimiz arasında dostane ilişkiler geliştirilmesini kolaylaştırmayan bir rol oynamaktadır.

Ülkelerimizin yöneticileri olarak başta gelen görevimizin, gelecek nesillerimize hoşgörünün ve karşılıklı saygının egemen olduğu barış ve huzur dolu bir dostluk ortamı bırakmak olduğunu düşünüyorum.

Bu görüşleri, ülkemizin ana muhalefet partisi lideri Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Sayın Deniz Baykal da paylaşmaktadır. Bu çerçevede, ülkelerimizin tarihçi ve diğer uzmanlarından oluşan bir grubun 1915 dönemine ait gelişme ve olayları sadece Türk ve Ermeni değil, ilgili üçüncü ülkelerde yer alan tüm arşivlerde araştırarak, bulgularını uluslararası kamuoyuna açıklamaları yolunda ülkenize bir davet yapıyoruz.

Bu yönde bir girişimin hem tarihin tartışmalı bir bölümüne ışık tutacağını, hem de ülkelerimiz arasındaki ilişkilerin normalleşmesine hizmet edecek bir adım oluşturacağını düşünüyorum.

Gelecek nesillere dostça ve daha barışçı bir ortam devretmeyi amaçlayan bu önerimizin kabul göreceğini umuyorum. Tarihçi ve diğer uzmanlarınızdan bir grup oluşturarak arşivlerde ortak çalışma yapmaları yolundaki önerimize olumlu yaklaştığınız takdirde, bu önerimizin ayrıntılarını ülkenizle görüşmeye hazırız.

Saygılarımla.'

(Türkçesi; Ermeni Araştırmaları, Kış 2004-İlkbahar 2005, Cilt 4-5, Sayı 16-17)

**DIŞIŞLERİ BAKANI VE BAŞBAKAN YARDIMCISI
SAYIN ABDULLAH GÜL'ÜN 13 NİSAN 2005 TARİHİNDE
TBMM'DE ERMENİ İDDİALARI KONUSUNDA YAPILAN GENEL
GÖRÜŞMEDE YAPTIĞI KONUŞMA**

Sayın Başkan, Değerli Milletvekilleri,

Yüce Meclis'in ulusça üzerinde büyük hassasiyet duyduğumuz bir mesele olan Ermeni iddiaları üzerinde genel görüşme yapmasını fevkalade yararlı görüyorum.

Bu yıl, sözde soykırımın 90. yılı olduğu gerekçesiyle Türkiye aleyhine yürütölen faaliyetler yoğunlaştırılmış bulunmaktadır.

Böyle bir dönemde yapılan bu genel görüşmenin, ölkemizin bu iddialara karşı yürütmekte olduğu mücadele bakımından önemli katkı sağlayacağına inanıyorum.

Değerli milletvekilleri;

Öncelikle bir hususun altını çizmek istiyorum:

Konuşmamda kullanacağım "Ermeni" tanımlamasıyla hiçbir şekilde Ermeni kökenli vatandaşlarımızı kastetmiyorum. Onlar devletimize yürekten bağlı, her türlü vatandaşlık yükümlüklerini yerine getiren, ölkelerinin daha iyi günlere taşınması için toplumsal katkılarını esirgemeyen vatandaşlarımızdır.

Bu vesileyle, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden Cumhuriyet'e, sekiz yüzyılı aşan ortak yaşantımıza sanat, bilim, ticaret gibi birçok alanda katkıda bulunan Ermenileri de saygıyla anıyorum.

Diğer yandan, Türkiye dışında yaşayan Ermeniler arasında, Türk halkı ile dostluğa özen gösteren ve bu yolda çaba harcayan, Türkiye ile kültürel ve insani bağlarını sürdürmeye gayret eden çok sayıda cesur ve dirayetli Ermeni dostlarımız bulunmaktadır. Buradan kendilerine olan takdir ve dostluk duygularımızı ifade etmek isterim.

Türkiye uzun süreden beri soykırım iddialarıyla ilgili olarak çok iyi organize olmuş, her fırsatı değerlendirmekten kaçınmayan bir kampanya ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bu örgütlü kampanya halkımız ve ölkemiz

(Ermeni Araştırmaları, Kış 2004-İlkbahar 2005, Cilt 4-5, Sayı 16-17)

aleyhine yaklaşık bir asır öncesinde yaratılmaya başlanan önyargılara, iftira, yalan, abartma ve saptırmalara dayandırılmaktadır:

Örneğin, Amerika Birleşik Devletlerinin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasını sağlamak amacıyla savaş sırasında Ermenilerin kitle halinde öldürülmekte oldukları propagandasını işleyen, İngiliz Savaş Bakanlığı'nın propaganda bürosunun yayınladığı meşhur "Mavi Kitap" malumunuzdur.

Yine zamanın İstanbul'daki ABD Büyükelçisi, yanında çalışan bazı aşırı Ermenilerden aldığı bilgilerden yola çıkarak, kendisine parlak bir siyasi gelecek hazırlamak amacıyla yalan dolu anılar yayınlamıştır. Böylece halkımız ve ülkemiz aleyhine önyargıların yeşermesine katkıda bulunmuştur.

Bu gibi kitaplar ve propaganda yayınları incelendiğinde görülen manzara, 1915 yılının bir günü ülkemiz topraklarında yaşayan Ermenilerin, durup dururken katliama tabi tutulduğudur. Konunun vahim tarafı, bu gibi propaganda malzemesinin, tutarsızlıkları, düzmece oldukları, hangi amaçlarla kaleme alındıkları açıkça ortada iken halen muteber addedilmeleridir. Bu yayınların sözde bilimsel eserlere kaynak veya dayanak alınmaları daha da vahim olmuştur.

Diğer yandan, bazı yabancı bilim adamları, objektif ve dürüst araştırmaları sonucunda söz konusu iddialardaki abartı ve yanlışları tespit etmiş bulunmaktadır. Buna göre yapılan dengeli değerlendirmeleri dünyaya açıklamışlardır.

1915 yılında meydana gelen olayları sağlıklı analiz edebilmek için 1915 yılından önce neler yaşandığını iyi incelemek gerektiğini düşünüyorum.

Türklerin Anadolu'ya ayak bastığı 11. yüzyıldan 19. yüzyılın sonlarına kadar 800 yıllık aşkın bir süreyle Türk-Ermeni ilişkileri barış ve karşılıklı güven esaslarına dayalı olarak gelişmiştir.

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermeniler "millet" adı altında örgütlenmişlerdir. Kendi dini liderlerinin yönetiminde devletin sağladığı huzur ve özgürlük içinde yaşamaya başlamışlardır. Osmanlı'nın "sadık millet" olarak gördüğü Ermeniler Osmanlı bürokrasisinde bakan, paşa, savcı, büyükelçi, vali, yargıç olarak üst düzey görevlere getirilmişlerdir. Hiçbir ayrıma tabi tutulmamışlardır.

Ancak, 1820'lerden sonra Çarlık Rusyası, zamanın İngiltere ve Fransa hükümetleri, aralarındaki nüfuz ve çıkar mücadelesinde Ermenileri Osmanlı'ya karşı kullanılacak önemli bir unsur olarak görmüşlerdir. Bu güçler, bu doğrultuda Doğu Anadolu'da Ermenilere hayali bir Ermenistan vaat etmişlerdir. Balkanlarda bağımsızlık yolunda yaşanan gelişmeler de aynı yöndeki çabaları artırmıştır. Bu devletlerin kışkırtmaları sonucunda 1880'den iti-

baren çeşitli Ermeni komiteleri kurulmaya başlanmıştır. 1887de Cenevre’de Hınçak, 1890’da ise Tiflis’te Taşnak Komiteleri ortaya çıkmıştır. Her iki Komitenin ortak hedefi Osmanlı topraklarında Ermenilerin yaşadığı bölgeleri içeren bir Ermeni devleti kurulması olmuştur.

Daha sonra Osmanlı sınırları içerisinde de örgütlenen bu komitelerin kışkırtmaları sonucu Osmanlı’ya karşı Ermeni isyanları başlamıştır.

Bunlar, uyguladıkları suikast ve banka baskını yöntemleriyle şimdi dünyanın ve insanlığın başına bela olan terörizmin öncüleri olmuşlardır.

Bazı Ermeni gruplar, başta Erzurum, Kayseri, Yozgat, Çorum, Merzifon, Van ve Adana olmak üzere Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde ayaklanmışlardır. Ermeni Komiteleri tarafından başlatılan isyanların temel hedefi, Osmanlı İmparatorluğu’nun isyanları bastırma girişimlerini her seferinde katliam olarak takdim etmek ve Batılı büyük güçleri Ermeniler lehine müdahaleye teşvik etmek olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması ve Osmanlı Devleti’nin İtilaf Devletleri’ne karşı savaşa girmesi aşırı eğilimli Ermenilerce büyük bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, kurulan gönüllü Ermeni alayları, Rus ordularının Doğu Anadolu’ya girmesi ile birlikte savunmasız kalan Türk şehir, kasaba ve köylerine saldırarak çocuk ve kadınlar dahil sivillere karşı katliama girişmişlerdir. Osmanlı kuvvetlerini arkadan vurmuşlardır. Osmanlı birliklerinin hareketini engellemişlerdir. İkmal yollarını kesmişlerdir. Yaralı konvoylarını pusuya düşürmüşlerdir. Köprü ve yolları imha etmişlerdir. Şehirlerde ayaklanarak Rus işgalini kolaylaştırmışlardır.

Osmanlı Hükümeti, bu durum karşısında, Ermeni Patriğini, mebuslarını ve diğer önde gelenlerini çağırarak Ermenilerin Müslümanları katletmeye devam etmeleri halinde gerekli önlemleri alacağını bildirmiştir. Ancak, bu uyarıdan sonuç alınamayınca Hükümet 24 Nisan 1915 tarihinde Ermeni komitelerini kapatmıştır. 235 kişiyi devlet aleyhine faaliyette bulunmaktan tutuklamıştır. Ermeni çevrelerinin her yıl “sözde Ermeni soykırımı”nın yıl dönümü diye andıkları 24 nisan, işte bu komitecilerin tutuklandığı tarihtir.

Osmanlı Hükümeti, 27 Mayıs 1915 tarihinde, maruz kaldığı bu büyük iç ve dış tehdit nedeniyle benzer tehlikelerle karşılaşan tüm ülkelerin almakta tereddüt etmediği bir savunma önlemine başvurmuştur: Savaş bölgelerinde oturan Ermenilefi güneydeki Osmanlı topraklarına sevk etme (tehcir) kararı almıştır. Ermeni nüfus bu karardan zamanlıca haberdar edilmiştir. Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra nakil işlemi başlamıştır. Ayrıca, İstanbul’da ve Anadolu’da sıcak savaş bölgesinden uzakta yaşayan Ermeniler tehcir kararının dışında tutulmuşlardır.

Osmanlı Hükümeti, söz konusu Ermenilerin savaş dışı bölgelere yeniden yerleştirilmesi sırasında Ermeni nüfusun zarar görmemesi için gerekli güvenlik önlemlerinin alınması talimatını vermiştir. Bu amaçla yayınlanan ve Osmanlı arşivlerinde bulunan emirler mevcuttur. Bunlar durumun somut kanıtıdır. Bir yandan I. Dünya Savaşının devam etmesi, öte yandan iç ayaklanma ve isyan, savaştan kaynaklanan ortam, mahallindeki kin ve intikam duyguları söz konusu sevk sırasında kabilelerin birtakım saldırılara uğramasına sebep olmuştur. Hükümet bu durumu engellemeye çalışmıştır, nitekim, devlet otoritesinin kuvvetli olduğu bölgelerde Ermeni kabilelerine karşı çok az sayıda saldırı vuku bulmuştur. Ermeni kabilelerine kötü davranan ve Hükümetin talimatlarına uymayan yaklaşık 1390 kişi yargılanmıştır. Bir çoğu idam dahil cezalara çarptırılmıştır.

Burada şu soruyu sormak istiyorum: Ermenileri yok etmeyi amaçlayan bir devlet. Ermeni kabilelerine kötü davrandığı için kendi görevlilerini ve vatandaşlarını yargılayıp cezalandırır mı? Ayrıca, savaş günlerinin araç, yakıt, gıda ve diğer imkanlarının yetersizliği, ağır iklim şartları ve tifüs gibi salgın hastalıklar da can kaybının artmasına yol açmıştır. Esasen söz konusu zaman dilimi, tüm Anadolu halkının aynı kaderi paylaştığı bir dönemdir.

Emperyalist güçlerin Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı süresince Ermenileri kışkırtma faaliyetleri devam etmiştir. Kasım 1918 tarihinde Güneydoğu Anadolu'nun bir bölümü ile Kilikya bölgesini işgal eden Fransız kuvvetleri, bölgede bir Ermenistan Devleti kurma vaadiyle Ermenilerle anlaşmıştır. Önce Ermeni gönüllü taburları, daha sonra da Fransız Yabancı Lejyonuna bağlı Ermeni Lejyonu kurulmuştur. Fransız komutasındaki bu Ermeni askerleri 1921 yılına kadar bölgede kanlı katliamlar yapmışlardır. Bu husus Fransız belgelerinde kayıtlıdır.

Değerli milletvekilleri,

Bütün bu tarihi gerçeklerin çarpıtılarak 1915'de yaşanan olayların dünya kamuoyuna soykırım olarak takdim edilmeye çalışılması hukuki dayanakta da tamamen yoksundur. Soykırım terimi, 9 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda kabul edilen "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi"nin ikinci maddesinde tanımlanmıştır. Buna göre "soykırım":

"Ulusal etnik, dini veya ırksal bir grubun, sırf bu grup mensubu olmaları nedeniyle, kısmen veya tamamen yok edilme kastıyla öldürülmeleri, ciddi bedensel ve ruhsal zarara uğratılmaları, veya böyle bir grubun fiziki varlığının kısmen veya tamamen yok edeceği açıkça belli olan yaşama koşullarına tabi tutulmaları,

grup içinde doğumları önleyecek tedbirlerin zorla uygulanması, yahut bir grubun çocuklarının başka bir gruba zorla nakledilmesi” şeklinde tanımlanmıştır.

Sadece bu tanıma uyan eylemler soykırım suçu olarak adlandırılabilir. Bu tanımda üzerinde hassasiyetle durulması gereken, bir grubun bu grup mensubu olmaları nedeniyle kısmen veya tamamen yok edilme kastıdır. Böyle bir kastın mevcut olmadığı açıkça ortadadır. Bir insan grubunun sırf o gruba ait olduğu için yok edilmesi ancak asırlarca önyargıların oluşturulması suretiyle mümkün olabilir. Oysa Anadolu asırlarca çok değişik kimliklerin bir arada barış içinde yaşadıkları bir toprak parçasıdır. İnsanlarda birbirlerine karşı, başka yerlerde gördüğümüz önyargı yoktur. Soykırım iddiasında bulunan çevreler, 90 yıldır tüm çabalarına rağmen, Osmanlının Ermenileri yok etme niyetini ortaya koyan tek bir belge bulamamışlardır. Belge dediklerinin de sahteliği ortaya çıkarılmıştır.

Esasen Ermeni iddiaları hukuki olarak Birinci Dünya savaşından hemen sonra araştırılmıştır. Savaş sonrasında İstanbul’u işgal eden İngilizler, Ermeni Patrikhanesi’nin raporlarına dayanarak katliam ve değişik suçları işlemekten sorumlu tuttukları, aralarında bakan ve diğer üst düzey sivil ve askeri yöneticilerin de bulunduğu 144 Osmanlı yöneticisini yargılanmak üzere Malta’ya sürgüne göndermişlerdir. Ancak, Osmanlı arşivleri kontrolü altında olmasına karşın İngilizler, bütün çabalarına rağmen, söz konusu şahısları suçlayacak tek bir kanıt bulamamışlardır. Bunun üzerine Malta sürgünlerinin tümünü serbest bırakmışlardır. Bu şekilde Ermeni soykırımı iddialarının geçersizliği ta o dönemde saptanmıştır.

Değerli milletvekilleri,

Cumhuriyet’in kurulmasından sonra yaklaşık yarım yüzyıl Ermeni iddiaları gündeme gelmemiştir. Bu iddiaların 1965 yılından itibaren ivme kazandığı ve bir kampanyaya dönüştüğü görülmektedir. Ardındaki saikler hakkında görüş ve spekülasyonlar çeşitlidir.

Bazı Ermeni gruplar, sözde soykırım iddialarını dünya kamuoyuna tanıtmak için araç olarak terörü seçmişlerdir. Halkımıza ve ülkemize karşı geçtiğimiz yüzyılın başından itibaren yeni nesillerini önyargıyla, nefretle yetiştirenler 1973 yılında ASALA gibi bazı terörist örgütler vasıtasıyla Türk diplomatlarına ve Türk hedeflerine yönelik terör saldırılarını başlatmışlardır. Türk hedeflerine karşı 200’den fazla saldırı gerçekleştirilmiştir. Saldırıları 4 kıtada 21 ülkede vuku bulmuştur. Söz konusu terör saldırıları sonucu 1985 yılına kadar otuzu aşkın diplomatımız, kamu görevlimiz ve aile yakını şehit edilmiştir.

Bu vesileyle aziz şehitlerimizi bir kere daha rahmet ve saygıyla anıyorum.

Hatırlayacaksınız, bu cinayetleri haber yapan yabancı basın yayın organları haberleri verirken, bir Türk diplomatı öldürüldü diye kısacık yazmışlardır. Haberin altında ise, uzun uzun 1915 yılında meydana gelen olayları tek yanlı adeta ırkçı bir bakış açısıyla okurlarına veya dinleyenlere aktarmışlardır. Bu terör örgütlerinin bazı mensupları yakalanmış olmalarına rağmen, cezalandırılmamışlardır. Terör örgütlerinin faaliyetinden haberdar olanlar, bu örgütlerin faaliyetlerini ancak kendi vatandaşları zarar görünce engellemek yoluna gitmişlerdir.

Şimdi biz de sormak isteriz: Eğer bu teröristler zamanında yakalansa ve adalete teslim edilseydi, terörizm denilen bela bugün bu kadar büyük bir tehdit oluşturur muydu?

Ancak, terörle bir sonuca ulaşamayacağını anlayan militan Ermeni çevreleri, bu defa Türkiye'ye karşı yürüttükleri kampanyada taktik değiştirerek sözde soykırımın çeşitli ülkelerin ulusal ve yerel parlamentoları tarafından tanınması yoluyla Türkiye'ye baskı yapmaya çalışmışlardır. Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra bu yöndeki faaliyetler önemli ölçüde artmıştır. Bugüne kadar Arjantin, Belçika, Fransa, Hollanda, İsveç, İsviçre, İtalya, Kanada, Lübnan, Rusya Federasyonu, Slovakya, Uruguay, Yunanistan, Kıbrıs Rum Yönetimi parlamentoları ile Avrupa Parlamentosu'nda sözde soykırıma ilişkin haksız bildiri veya kararlar kabul edilmiştir. Ayrıca, ABD, Kanada, Arjantin, Avustralya, İsviçre'deki bazı yerel parlamentolarda bu konuda kararlar geçirilmiştir. Tarihi gerçekleri hiçe sayan, Türk milletine karşı büyük haksızlık ve saygısızlık teşkil eden bu kararları yine tarih mahkum edecektir.

Son olarak, Almanya'da ana muhalefeti oluşturan Hıristiyan Demokrat Partiler Birliği CDU/CSU Federal Parlamento Grubu tarafından 22 Şubat 2005 tarihinde Ermeni iddialarına ilişkin olarak Federal Parlamento'ya bir karar tasarısı sunulmuştur. Fransa'da bu amaçla son zamanlarda üç ayrı tasarı Parlamento'ya sunulmuştur. Ayrıca, diaspora ABD Kongresi'nden sözde soykırımın tanınmasını sağlayacak bir karar kabul edilmesini sağlamak amacıyla uzun süredir yoğun bir kampanya yürütmektedir. 24 Nisan öncesi ABD Kongresi'ne sözde soykırıma ilişkin bir karar tasarısının sunulması çabaları olduğuna dair duyumlar vardır. Bazı Ermeni çevrelerinin bu çabaları bugüne kadar ABD Yönetimlerinin kararlı tutumları sayesinde amacına ulaşamamıştır. Benzer girişimler başka ülkelerde devam etmektedir. Bütün bu girişimlere karşı her düzeyde aktif bir diplomatik mücadele sergilemekteyiz.

Türkiye, Ermenistan ile ilişkilerinin normalleşmesini istemektedir, ancak bu ülkenin uluslararası hukukun temel ilkelerine ve BM Güvenlik Konseyi Kararları'na aykırı tutumu ile iyi komşuluk ilişkilerine uygun davranmaması Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmasına imkan vermemektedir.

Bütün bunlara rağmen, Türkiye ile Ermenistan arasında charter uçak seferlerine izin verilmiştir. Binlerce Ermenistan vatandaşı Türkiye'ye gelmekte ve çalışabilmektedirler. Sivil toplum düzeyinde temaslar mevcuttur.

Ermenistan'ın, tarihi gerçeklerin ortaya çıkarılmasını sağlayacak çağrımıza olumlu yanıt vermesi şüphesiz iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi sürecine de müspet katkı sağlayacaktır. Buradan bir kere daha Ermenistan'a bu çağrımızı yineliyorum.

Değerli milletvekilleri,

Karşımıza çeşitli nedenlerle Ermeni iddiaları getirenlerin ileri sürdükleri bir husus, Türkiye'yi tarihi ile barıştırmak iddialarıdır. Türkiye tarihi ile barışıktır. Türkiye'nin tarihi ile ilgili bir sorunu yoktur. Kimsenin bundan bir şüphesi olmasın. Doğrudur, belki tarihimizin bazı sayfalarını özellikle silik bırakmışızdır. Mesela Osmanlı İmparatorluğunun son yüzyılında Balkanlarda yaşayan soydaşlarımızın yüzyıllarca yaşadıkları topraklardan kitleler halinde göçe zorlanmaları, Balkanlarda yaşadıkları katliam ve diğer trajediler, Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına sürülenlerin. Birinci Dünya Savaşı sırasında hayatını kaybeden yüzbinlerce Türk ve diğer Müslümanların oranı dünyaya yeterince haykırılmamıştır. İstiklal Harbimiz sırasında işgal altındaki şehirlerimizde halkımızın maruz kaldığı katliam ve zulmün ayrıntıları üzerinde fazla durulmamıştır. Çok kültürlü, çok etnikli, çok dinli Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında, İmparatorluğunun çöküşünü ve parçalanmasını hızlandırmak amacıyla zamanın güçlü ülkeleri tarafından gönderilen misyonerlerin Müslüman olmayan halkı nasıl böldükleri, halklar kendi içlerinde bölündükten sonra her bölünen kesimin her ülkenin değişik siyasi çıkarlarını gerçekleştirmek için nasıl alet olarak kullanıldıkları da bizim tarihimizde üzerinde yeterince durulmayan hususlardır. Bu, bir zaafın sonucu değildir. Bu, asil bir amaç için, Cumhuriyetimizin kurulmasıyla Lozan Barış Antlaşmasıyla gerek bizim kendi tarihimizde gerek Türkiye ile ilgili uluslararası ilişkiler tarihinde yeni bir sayfa açıldığını kabul ederek, yeni nesillerin de geçmişin acılarıyla değil aydınlık, barış dolu dostluğun hüküm süreceği bir istikbalin umuduyla yetişmeleri için yapılmıştır. Yoksa bu acılara ait tüm bilgiler belleklerde ve belgelerde yer almaktadır. Tekrar ediyorum, biz tarihimizin her sayfasıyla barışığız.

Bu kürsüden bu tür girişimlerin sahiplerine bir kez daha seslenmek istiyorum: **Parlamentolar tarihi olaylar hakkında karar alabilecek, yargıya varabilecek kurumlar değildir. Tarihi ancak tarihçiler değerlendirebilir. Saikleri ne olursa olsun yabancı parlamentolara sunulan ve Ermeni soykırımı iddialarına destek veren tüm tasarılar, bizleri yaralamakta, müttefik olarak gördüğü ve bildiği bazı ülkelerin niyetlerine ilişkin Türk kamuoyunda soru işaretlerinin oluşmasına neden olmakta ve Ermenistan ile ilişkilerimizin geleceğine hiç de olumlu bir katkı yapmamaktadır. Söz konusu parlamenter meslektaşlarımızı bu tür girişimlerden vazgeçmeye davet ediyorum. Yaptıklarının hiçbir faydası yoktur.**

Aşırı Ermeni çevrelerinin diğer önemli bir amacı da sözde soykırımın ülkemiz tarafından tanınmasının AB üyeliğimiz için bir ön koşul haline getirilmesini sağlamaktır. Bildiğiniz üzere, 17 Aralık Zirvesi öncesi Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan, AB üyesi ülkelerin Devlet/Hükümet başkanlarına gönderdiği bir mektupla Türkiye ile müzakerelerin başlatılmamasını istemiştir. AB Devlet ve Hükümet başkanlarının bu mektubu dikkate almamış olmalarını, hatta bazılarının mektuba tepki göstermiş olmalarını memnuniyetle karşıladık.

Peki nasıl oluyor da 1915 yılında yaşanan olaylar tarihi gerçeklerin tam aksine bazı ülke parlamentoları tarafından soykırım olarak nitelendirilebiliyor? Bunun en önemli sebebi çok iyi organize olmuş ve elinde büyük maddi imkanlar bulunan diasporanın yıllardır yürüttüğü kapsamlı faaliyetlerdir. Diasporanın faaliyetleri Ermenistan Devleti tarafından bazen gizli bazen de açıkça desteklenmektedir. Ermenistan Büyükelçilerinin sözde soykırımın çeşitli ülke parlamentoları tarafından tanınmasını sağlamak amacıyla faaliyetler yürüttüğü görülmektedir. Diaspora, her yıl sözde soykırım konusunda çok sayıda kitabın basılmasını, Ermeni görüşlerine yakın yazarlar tarafından kaleme alınan makalelerin önemli gazete ve dergilerde yayınlanmasını sağlamaktadır. Sözde soykırım konusunda çok sayıda konferans, toplantı ve sempozyum düzenlenmektedir. Bunlara Ermeni görüşlerine yakın araştırmacı ve akademisyenlerin katılımı sağlanarak konu sürekli gündemde tutulmaya çalışılmaktadır. Diaspora, benzer şekilde, sözde soykırımı işleyen daha çok belgesel nitelikteki filmlerin çekilmesini sağlamaktadır. Bunların çok sayıda sinema ve televizyon kanalında yayınlanmasını teşvik etmektedir. Son olarak, Ermeni asıllı Kanadalı Atom Egoyan tarafından çekilen "Ararat" filmi çok sayıda ülkede gösterilmiştir. Filmın gişe hasılatının yaklaşık 3 milyon dolar, maliyetinin ise 15.5 milyon dolar olduğu öğrenilmiştir. Diaspora propaganda amacıyla sadece bir film için bu kadar büyük paralar harcayabilmektedir.

Bu rakam sanırım karşı karşıya bulunduğumuz çevrelerin propaganda gücü hakkında hepimize bir fikir vermektedir. Her yıl yayınlanan kitaplar, makaleler ve filmler yoluyla özellikle Batılı ülkelerin kamuoyları etkilenmekte ve parlamentoların sözde soykırımı tanınması için ciddi bir baskı unsuru yaratılmaktadır.

Değerli milletvekilleri,

Bu noktada, bir özeleştiri yapmayı zorunlu görüyorum. Türkiye maa-
lesef Ermeni iddiaları konusunda uzun yıllar genellikle savunmada kalan bir
politika izlemiştir. Gerçeklerin dünya kamuoyuna anlatılması için gerek-
li arşiv çalışmaları zamanında yapılmamıştır. Veya gerekli alt yapı ve tasnif
çalışmaları tamamlanamadığı için istenilen düzeyde hizmet verilmemiştir.
Bu durum dışarıda Türkiye sanki bir şeyleri gizliyor inancının oluşmasına
yol açmıştır, ihtiyaç duyulan maddi kaynak sağlanmamıştır. Büyük ölçüde
devletin sağladığı küçük bir bütçeyle bu mücadele yürütülmeye çalışılmıştır.
Biz okullarımızda ve üniversitelerimizde gençlerimize konuya ilişkin tarihi
gerçekleri öğretmezken. Ermeni diasporası çeşitli ülkelerde ders kitaplarında
sözde soykırımına ilişkin bilgilerin yer almasını ve böylece genç nesillerin be-
yinlerinde ülkemize karşı önyargıların oluşmasını sağlamakta büyük mesafe
kaydetmiştir.

Bütün bunlarla, bugüne kadar hiçbir şey yapılmamıştır demek istemi-
yorum. Bu, asılsız iddialara karşı büyük bir özveriyle mücadele vermiş değerli
insanlarımıza ve kurumlarımıza haksızlık yapmak olur. Ama bugün, ihtiyaç
duyulan, bu mücadeleyi iyi hazırlanmış, tutarlı ve aktif yeni bir stratejiye
oturtmaktır.

Değerli milletvekilleri,

Bütün bu nedenlerle, bugün yapmakta olduğumuz bu genel görüşmeyi
çok önemli görüyorum. TBMM dahil bütün ilgili kurum ve kuruluşlarımız
konuya gereken duyarlılığı göstermeye başlamışlardır. Ermeni iddiaları sa-
dece Hükümet tarafından yürütülecek bir mücadeleyle başarılı olunacak bir
konu değildir. Ancak, toplumumuzun bütün kesimlerinin ve bireylerinin or-
tak çabalarıyla bu alanda başarılı olabiliriz. Sayın Başbakanımız ile Sayın Ana
Muhalefet Partisi Başkanı arasında 8 Mart 2005 tarihinde yapılan ortak açık-
lama Ermeni iddiaları ile mücadele azmimizi göstermek bakımından önemli
bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye bütün dünyaya iktidarıyla muhalefetiye
le ortak bir mücadeleye başlayacağını göstermiştir. Sayın Başbakan ve Sayın
Ana Muhalefet Partisi Lideri, Türk ve Ermeni tarihçileri ve diğer uzmanlar-
dan bir grup oluşturarak ülkemizin arşivleri dahil tüm ilgili arşivlerde 1915
dönemini araştırmaları ve gerçekleri aydınlığa kavuşturmaları yolunda tarihi

bir çağrı yapmıştır. Bu konuda Türkiye'nin ciddiyet ve samimiyetini göstermek bakımından daha da ileri bir teşebbüste bulunulduğunu açıklamak isterim. Bu konudaki teklifimizi, Sayın Başbakan, resmen bir mektup aracılığı ile Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan'a da göndermektedir. Sayın Başbakan mektubunda, Ortak Komisyon kurulması önerimizi iletirken bu önerimiz kabul gördüğü takdirde, böyle bir Komisyonun kuruluş ve çalışma yöntemlerini Ermenistan ile görüşmeye hazır olduğumuzu, bu yönde bir girişimin iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesine hizmet edecek bir adım oluşturacağını da bildirmiştir. Buradan, özellikle parlamentoları sözde soykırımı tanıdığına dair kararlar alan ülkelere Ermenistan'ı bu çağrıya olumlu cevap vermesi için teşvik etmelerini beklediğimizi vurgulamak istiyorum. Bunun söz konusu ülkeler bakımından yerine getirmeleri gereken bir sorumluluk olduğunu düşünüyorum.

Değerli milletvekilleri,

Bu noktada Ermenistan'la ilişkilerimize kısaca değinmek istiyorum. Özellikle Batılı ülkeler Ermenistan'la diplomatik ilişki kurarak sınırı açmamız için bize telkinde bulunmaktadırlar. Bildiğiniz üzere, Türkiye 16 Aralık 1991 tarihinde, diğer bütün eski Sovyet Cumhuriyetleri ile birlikte, Ermenistan'ın bağımsızlığını tanımıştır. Bağımsızlığın ardından ekonomik güçlüklerle karşılaşan Ermenistan'a insani yardımda bulunmuştur. Türkiye Ermenistan'a önemli bir jest daha yapmıştır: Karadeniz Ekonomik İşbirliği sürecini başlatırken, Karadeniz'e kıyısı olmadığı halde istisnai olarak Ermenistan'ı da bu kuruluşa davet etmiştir. Ermenistan bu şekilde halen merkezi İstanbul'daki Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütünde temsil edilmektedir. Bununla birlikte, az önce yukarıda bahsettiğim gibi, Ermenistan'ın ve Ermeni diasporasının ısrarla sürdürdüğü gerçekleri çarpıtan politikaları nedeniyle Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişki kurması mümkün olamamıştır. Bunlar, normal komşuluk ilişkileri tesis edilmesini arzulayan bir devlet için normal davranışlar mıdır? Hangi devletten sınırlarını resmen tanıdığını ortaya koymayan bir devletle ilişkilerini normalleştirilmesi beklenebilir. Ayrıca, Ermenistan BM Güvenlik Konseyi kararlarına uymayarak, kardeş Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanımamaya ve Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sini işgal altında tutmaya devam etmektedir. Yüzbinlerce Azeri mülteci hâla kamplarda sefalet içinde yaşamaktadır.

Türkiye bu ihtilafın sona ermesi için aktif faaliyette bulunmaktadır. Azeri ve Ermeni meslektaşarımla bu çerçevede son iki yılda çok kere görüşmeler yaptık. Bu çabalarımız sürecektir.

Bir hususun üzerinde dikkatle durulması gerektiğini düşünmekteyiz. Burada konuştuğumuz konuların merkezinde, hangi nedenle olursa olsun, insanlar, çektikleri acılar, can kayıpları bulunmaktadır. Biz o dönemde bu topraklarda yaşayan Müslüman veya gayri-Müslim, Türk veya diğer unsurlardan insanlarca yaşanan ve hepimize üzüntü vermiş olan karşılıklı acıların, vakur bir şekilde anılmasını saygıyla karşılarız. Ancak acıların dolaylı, ilgisi dahi olmayan kişi ve gruplarca siyasi amaçlarla sömürülmesini asla kabul edemeyiz. Bu acıları yalan ve iftiralara alet ederek intikam duygularının yeşertilmesini, insanımız ve ülkemiz aleyhine önyargı ve nefret duygularının yaratılmasını da asla kabul etmeyiz.

Değerli milletvekilleri,

Türkiye Ermeni iddiaları konusunda inisiyatif alan, tarihi gerçeklerin ortaya çıkarılması için her türlü gayreti gösteren bir politika izleyecektir. Türkiye her zaman tarihi ile yüzleşmeye hazırdır ve tarihimizde utanılacak hiçbir dönem olmamıştır. Bu mücadelede sonuna kadar gitmeye kararlıyız. 1915 olaylarına nasıl, hangi şartlar altında gelinmiştir, 1915'te ne olmuştur, tehcir uygulamasının sonuçları nasıl tecelli etmiştir? Tüm bu hususlar uzman tarihçiler tarafından daha derinlemesine incelenecektir. Çalışmalarımız, kurumlarımız arasında en geniş ve etkin bir işbirliği ve eşgüdüm içinde yürütülecektir. Bunun altyapısı oluşturulmaktadır. Halkımız gerçekler hakkında bilgilendirilecek ve bilinçlendirilecektir. İçte yürütülecek çalışmalara paralel olarak dışarıda da gerçeklerin tanıtılması, haksızlıklarla mücadele edilmesi için aktif bir çaba içinde olacağız. Bu süreçte Türkiye kadar, belki de çok daha fazla, başka ülkeler tarihleriyle yüzleşmek zorunda kalacaklar ve o dönemdeki bazı politikalarını bugünkü nesillere anlatmakta zorlanacaklardır. Bu süreç topyekün bir mücadeleyi gerektirecektir. Bu mücadeleyi, Yüce Meclis olarak, Hükümet olarak, bürokrat, akademisyen, bilim adamı, basın-yayın kuruluşları, işadamları olarak milletçe yapacağız. Türk milleti birlik ve bütünlük içinde bu mücadeleden de başarıyla çıkacaktır. Bu konuda inancım tamdır.

Yüce Meclisi en derin saygılarımla selamlıyorum.

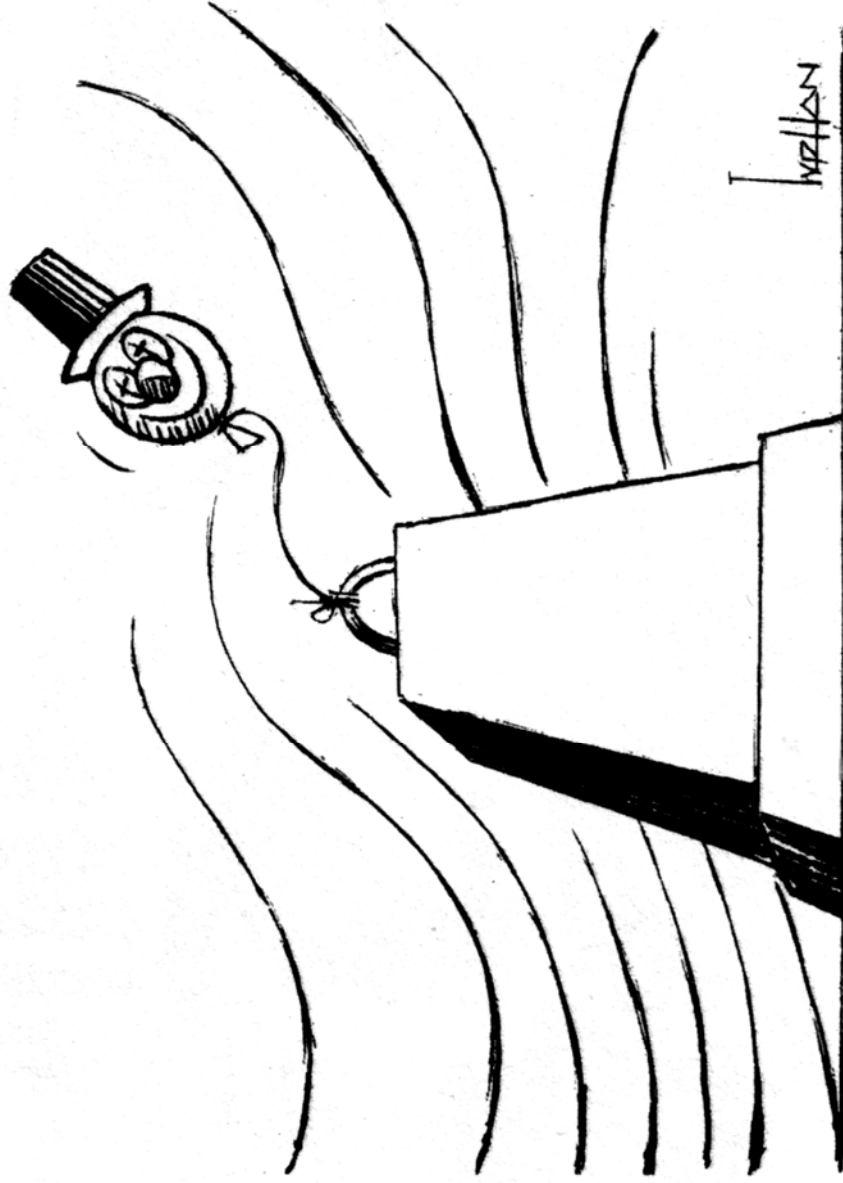
Chirac çelenk koydu

Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac ve Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan, sözde Ermeni soykırımı anıtına giderek burada saygı duruşunda bulundu ve anıta çelenk bıraktı. Fransa'daki Ermeni derneklerinin temsilcileri ile Paris'teki Katolik ve Protestan kiliselerinin temsilcilerinin de törene katıldığı gözlemlendi. Cumhurbaşkanı Chirac, Koçaryan ile anıta çelenk koyduktan sonra, Ermeni derneklerinin temsilcileriyle kısa süre sohbet etti. Paris Belediyesi tarafından Ermeni asıllı kompozitör Komitas anısına ithaf edilen ve kaidesinde, "1915'te Osmanlı İmparatorluğu'nda Gerçekleştirilen Yürümlü İlk Soykırımın Kurbanları 1 milyon 500 bin Ermeninin Anısına" ifadeleri yer alan anıt heykel, 2003 yılında açılmıştı. (Fotograf: AFP)

(Cumhuriyet, 23 Nisan 2005)

SÖZ ÇİZGİNİN

Turhan Selçuk

SÖZDE ERMENİ SOYKIRIMI ABİDESİ..

(Cumhuriyet, 24 Nisan 2005)

April 25, 2005
H.E. Recep Tayyip Erdoğan
Prime Minister
Republic of Turkey
Ankara

Dear Prime Minister.

I'm in receipt of your letter. Indeed, as two neighbors, we both must work to find ways to live together in harmony. That is why, from the first day, we have extended our hand to you to establish relations, open the border. and thus start a dialogue between the two countries and two peoples.

There are neighboring countries, particularly on the European continent, who have had a difficult past, about which they differ. However, that has not stopped them from having open borders, normal relations, diplomatic ties, representatives in each other's capitals, even as they continue to discuss that which divides them.

Your suggestion to address the past cannot be effective if it deflects from addressing the present and the future. In order to engage in a useful dialog, we need to create the appropriate and conducive political environment. It is the responsibility of governments to develop bilateral relations and we do not have the right to delegate that responsibility to historians. That is why we have proposed and propose again that, without preconditions, we establish normal relations between our two countries.

In that context, an intergovernmental commission can meet to discuss any and all outstanding issues between our two nations, with the aim of resolving them and coming to an understanding.

Sincerely,

Robert Kocharian

Ermenistan Devlet Başkanı **Robert Koçaryan**'dan Türkiye Başbakanı
Recep Tayyip Erdoğan'a mektup (25 Nisan 2005)

Sayın Başbakan,

Mektubunuzu almış bulunuyorum. Gerçekten de, İki komşu olarak, birlikte uyum içinde yaşamının yollarını bulmak amacıyla çalışmak zorundayız. Bu nedenle, aramızda ilişkilerin kurulması, sınırın açılması ve böylece iki ülke ve iki halk arasında bir diyalog başlatılmasını teminen ilk günden itibaren size elimizi uzattık.

Özellikle Avrupa kıtasında, güçlüklerle dolu geçmişleri hakkında farklı görüşleri bulunan komşu ülkeler bulunmaktadır. Ancak, bu ülkeler, aralarındaki anlaşmazlıkian tartışmaya devam ederlerken bile bu durum onların açık sınırlara, normal ilişkilere, diplomatik bağlara sahip olmalarını ve birbirlerinin başkentlerinde temsilciler bulun durmalarını engeli em emiştir.

Geçmiş ele almaya yönelik öneriniz bugüne ve geleceğe hitap etmeyi de kapsamıyorsa etkili olamaz. Yararlı bir diyaloga girebilmek için uygun ve elverişli bir siyasi ortamın yaratılmasına ihtiyacımız vardır. İkili ilişkilerin geliştirilmesi sorumluluğu hükümetlere aittir, bu sorumluluğu tarihçilere bırakma hakkımız yoktur. Bu nedendir ki ülkelerimiz arasında ön koşulsuz diplomatik ilişkilerin tesisini evvelden de önerdik ve yeniden öneriyoruz..

Bu bağlamda, milletlerimiz arasında askıda kalan tüm sorunları çözmek ve bir anlayış birliğine ulaşmak amacıyla bu sorunları görüşecek hükümetlerarası bir komisyon toplanabilir.

Saygılarımla.

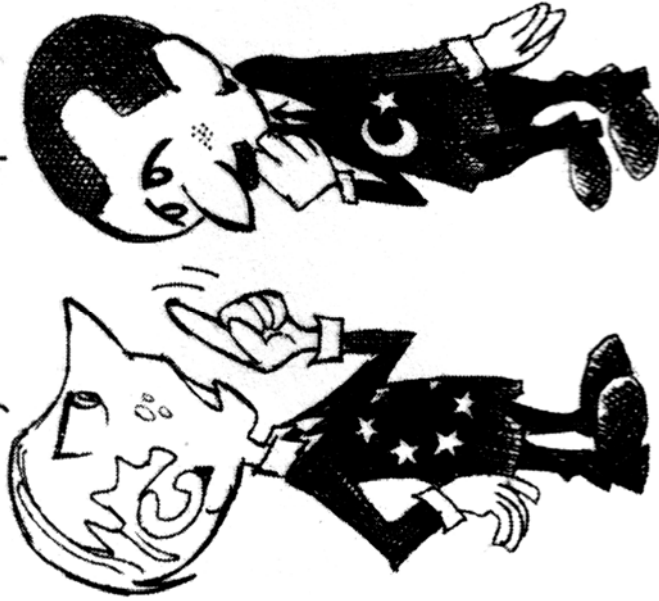
(Türkçesi; Ermeni Araştırmaları, Kış 2004-İlkbahar 2005, Cilt 4-5, Sayı 16-17)

İĞNELİ FIRÇA

TÜRKİYE
TARİHİYLE
YÜZLEŞMELİ!

Doğru...

ZAFER TEMOÇİN

(Cumhuriyet, 26 Nisan 2005)

İĞNELİ FIRÇA

ZAFER TEMOÇİN

İsviçre, "ERMENİ SOYKIRIMI YOKTUR" dediği için TTK Başkanı Prof. Halaçoğlu hakkında tutuklama kararı verdi...

**TÜRKLER
TARİHLERİNE
MİLLİYETÇİ
GÖZLÜKLE
BAKMAYI
BIRAKIP
BİZİM GİBİ
ÇAĞDAŞ
Bİ GÖZLÜKLE
BAKMALILAR!..**

(Cumhuriyet, 3 Mayıs 2005)

ERİVAN SEN DE BUNLARI KONUŞ

Hürriyet
OKURU
SORDU
H

Ermeni Konferansı bitti, her şey özgürce konuşuldu ve dün iki Hürriyet okuru sordu: "Ya ASALA'nın kurbanı 32 diplomatımız, ya katledilen masum Türkler ne olacak? Erivan, bu şehitlere konferans yapacak mı?"

Mektup iki ünlüden Prof. Cengiz Kuday ve işadamı Cengiz Solakoğlu'nun Hürriyet'in Okur Temsilcisi'ne yazdığı mektup şöyle: "Kimilerinin karşı çıktığı konferansın gerçekleşmesinin çok doğru bir adım olduğu kanaatindeyiz."

Bizimkiler unutuldu "Konferansta konuşulanlara baktık, aklımıza şu takıldı. Ermeniler, 90 yıl önceki olayları hep gündemde tuttular. Ancak, bizim ASALA kurbanı 32 diplomatımız da, Ermeni kurbanı Türkler de unutuldu."

■ Okur Temsilcisine Mektuplar 23. sayfada

İŞTE O ŞEHİTLER

Mehmet BAYDAR Başkonsolos Katledildiği yer: 1973 Santa Barbara	Bahadır DEMİR Konsolos Katledildiği yer: 1973 Santa Barbara	Danış TUNALIGİL Büyükelçi Katledildiği yer: 1975 Viyana	İsmail EREZ Büyükelçi Katledildiği yer: 1975 Paris
Talip YENER Şoför Katledildiği yer: 1975 Paris	Oktar CİRİT Başkatip Katledildiği yer: 1976 Beyrut	Taha CARIM Büyükelçi Katledildiği yer: 1977 Vatikan	Necia KUNERALP Büyükelçi Katledildiği yer: 1978 Madrid
Beşir BALCIOĞLU Emekli Büyükelçi Katledildiği yer: 1978 Madrid	Ahmet BENLER Eli'nin oğlu Katledildiği yer: 1979 Lahay	Yılmaz ÇOLPAN Müşavir Katledildiği yer: 1979 Paris	Galip ÖZMEN İdari atase Katledildiği yer: 1980 Atina
Neslihan ÖZMEN Atase kıza Katledildiği yer: 1980 Atina	Sarık ARIYAK Başkonsolos Katledildiği yer: 1980 Sydney	Engin SEVER Atase Katledildiği yer: 1980 Sydney	Reşat MORALI Atase Katledildiği yer: 1981 Paris
Tecelli ARI Din görevlisi Katledildiği yer: 1981 Paris	M. Savaş YERGÜZ Sekreter Katledildiği yer: 1981 Cenevre	Cemal ÖZEN Atase Katledildiği yer: 1981 Paris	Kemal ARIKAN Başkonsolos Katledildiği yer: 1982 Los Angeles
Orhan GÜNDÜZ Fahri Başkonsolos Katledildiği yer: 1982 Boston	Erkut AKBAY Atase Katledildiği yer: 1982 Lizbon	Abilla ALTIKAT Atase-albay Katledildiği yer: 1982 Ottawa	BORA SUELKAN Atase Katledildiği yer: 1982 Burgaz
Nadide AKBAY Atase eşi Katledildiği yer: 1983 Lizbon	Galip BALKAR Büyükelçi Katledildiği yer: 1983 Belgrad	Dursun AKSOY Atase Katledildiği yer: 1983 Brüksel	Cahide MIHCIOĞLU Müstesar eşi Katledildiği yer: 1983 Lizbon
İşık YÖNDER Sekreter eşi Katledildiği yer: 1984 Tahran	Erdoğan ÖZEN Atase Katledildiği yer: 1984 Viyana	Evner ERGUN Uluslararası memur Katledildiği yer: 1984 Viyana	Cağlar YÜCEL Atase Katledildiği yer: 1993 Bağdat

(Hürriyet, 26 Eylül 2005)

Jacques Chirac, Erivan'da Türkiye'ye AB üyeliği için şart koştu

'soykırımı'nı tanısın

O anıtın önünde

Fransa Cumhurbaşkanı Chirac ve eşi Bernadette Chirac, Erivan'daki sözde Ermeni soykırımı anıtına çelenk bırakıp saygı duruşunda bulundular.

Fransa'daki yabancı basından sadece Hürriyet'in Paris temsilcisi Muammer Elveren, Chirac'ın Ermenistan gezisine davet edildi.

(Hürriyet, 1 Ekim 2006)

ÖZGEÇMİŞ

Birnur ERTEKİN 1 Eylül 1979'da Afyon İli Emirdağ İlçesinde doğmuştur.

İlköğrenimine 1985 yılında Emirdağ İnkılap İlkokulu'nda başlamış ve 1990 yılında Bursa Nedim Öztan İlkokulu'ndan mezun olmuştur. Orta öğrenimini Bursa Hürriyet Lisesi'nde 1993 yılında tamamlamış, 1993'te lise öğrenimine Bursa Erkek Lisesi'nde başlayıp 1997 yılında aynı okuldan mezun olmuştur.

Aynı yıl Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Bölümüne başlamış ve 2001 yılında mezun olmuştur. 2001-2002 Eğitim öğretim yılında Bursa Vali Orhan Taşanlar ilköğretim okulunda öğretmenlik görevine atanmıştır. Halen Bursa Cavit Çağlar İlköğretim okulunda Sosyal Bilgiler Öğretmeni olarak görevini sürdürmektedir.